AZ ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

Konferenciák, műhelybeszélgetések XXIV.

A FAMILIARITÁS ÁTALAKULÁSÁTÓL A MODERN BÜROKRÁCIÁIG
A (KÖZ)IGAZGATÁS ÉS A (KÖZ)SZOLGÁLAT TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON A KÉSŐ KÖZÉPKORTÓL A 20. SZÁZADIG

II. JÓZSEF URALKODÁSÁTÓL A 20. SZÁZAD VÉGÉIG

EGER 1774
ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM

EGER, 2026

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

A FAMILIARITÁS ÁTALAKULÁSÁTÓL A MODERN BÜROKRÁCIÁIG
A (KÖZ)IGAZGATÁS ÉS A (KÖZ)SZOLGÁLAT TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON A KÉSŐ KÖZÉPKORTÓL A 20. SZÁZADIG

II. KÖTET

II. JÓZSEF URALKODÁSÁTÓL A 20. SZÁZAD VÉGÉIG

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

Konferenciák, műhelybeszélgetések
XXIV.

A FAMILIARITÁS ÁTALAKULÁSÁTÓL A MODERN BÜROKRÁCIÁIG
A (KÖZ)IGAZGATÁS ÉS A (KÖZ)SZOLGÁLAT TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON A KÉSŐ KÖZÉPKORTÓL A 20. SZÁZADIG

II. KÖTET

II. JÓZSEF URALKODÁSÁTÓL A 20. SZÁZAD VÉGÉIG

Sorozatszerkesztő:
Romsics Ignác

A FAMILIARITÁS ÁTALAKULÁSÁTÓL A MODERN BÜROKRÁCIÁIG
A (KÖZ)IGAZGATÁS ÉS A (KÖZ)SZOLGÁLAT TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON A KÉSŐ KÖZÉPKORTÓL A 20. SZÁZADIG

II. KÖTET

II. JÓZSEF URALKODÁSÁTÓL A 20. SZÁZAD VÉGÉIG

Szerkesztette:
Borbély Zoltán, Pap József

LÍCEUM KIADÓ
Eger, 2026

A szerkesztőbizottság elnöke:
Dr. Romsics Ignác
az MTA rendes tagja, egyetemi tanár

A szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Ballabás Dániel, PhD
egyetemi docens
Dr. habil. Balogh Judit, PhD
egyetemi tanár
Dr. Borbély Zoltán, PhD
egyetemi docens
Dr. habil. Pap József, PhD
egyetemi tanár
Dr. Rainer M. János
az MTA rendes tagja, egyetemi tanár
Dr. habil. Valuch Tibor, DSc
egyetemi tanár

Dr. habil. Kristóf Ilona, PhD
egyetemi docens

A borítón látható kép forrása:
https://fortepan.hu/hu/photos/?id=84329
Fortepan / Morvay Kinga / Vértes Károly

A kötet a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K 143017 számú (A magyarországi rendiség politikai kultúrája, 1526–1848 II.) projektjének keretében jelent meg.

ISBN 978-963-496-348-6
ISSN 2939-6239

A kiadásért felelős az
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem rektora
Megjelent az EKKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Dinnyés Patrik
Felelős szerkesztő: Kusper Judit
Nyomdai előkészítés: Molnár Gergely
Borítóterv: Szutor Zsolt
Megjelent: 2026-ban
Készítette: az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

MTA Kiváló Kutatóhely

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Intézet

Tartalom

Előszó 9

VÁRMEGYEI ÉS VÁROSI ADMINISZTRÁCIÓ A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK MAGYARORSZÁGÁN

Biczó András: *A Bihar vármegyei altörvényszék (iudicium subalternum) személyzete 1787–1789 között az állások betöltésére vonatkozó hivatali levelezés alapján* 17

Deák Ádám: *Karrierutak és tisztújítások Csanád vármegyében 1790–1848 között* 43

Pintér Tamás: *Az autonómia ünnepe vagy egyszerű megerősítés? A tisztújítások hatása és megítélésük Baranya példáján (1790–1848)* 55

Berecz Anita: *„A polgári jogegyenlőség eszméjét tisztán értelmezve" A veszprémi nemesek helyhatósági választójoga 1848-ban* 79

HIVATALI KARRIERUTAK A REFORMKORI MAGYARORSZÁGRÓL

Czinege Szilvia: *Apponyi György országbírósága* 103

Kovács Dániel László: *Vázlat Sigray Károly és Széchényi Ferenc somogyi főispánok tevékenységének megítéléséhez* 119

Völgyesi Orsolya: *Egy író a jegyzői hivatalban* 135

Héjja Julianna Erika: *Szépreményű diurnistából bukott vármegyei alpénztárnok* 151

HIVATALI SPECIALIZÁCIÓ PÉLDÁI A DUALIZMUS KORÁBÓL

Koncz Ibolya Katalin: *Providentia et Innovatio: A magyar nyugdíjrendszer bevezetése mint társadalmi és gazdasági fordulópont* 171

Ogoljuk-Berzsenyi Anett: *A budapesti közkórházi rendszer felügyelete, működtetése a dualizmus korában* 187

Szabó Szilárd: *A Nyilvántartó Iroda. Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai hírszerző és elhárító szervének felépítése és helye a monarchia hadügyi irányításában* 203

HIVATALI KARRIERUTAK A 19–20. SZÁZADBÓL

Tóth-Barbalics Veronika: *„Szerencs bácsi”, „a „mozgató sróf”. Egy tisztviselői pályakép a főrendiházból* 229

Csik Tamás: *A szolgálat ára. Kristóffy József, „darabont belügyminiszter” és a Fejérváry-kormány királyi biztosainak nyugdíjazása 1906-ban* 249

Pál Judit: *Meddig mehet el egy „igen agilis” főispán? Egy gömöri főispán korrupciós ügye az első világháború idején* 269

Janek István: *Jehlicska Ferenc katolikus pap és Dvortsák Viktor levéltáros életpályája és karrierje, akik a monarchiában szocializálódtak, és államelnöki vagy vezető pozíciót akartak elérni a XX. században* 289

Ignácz Károly: *Egy menekült tisztviselő karrierje a trianoni Magyarországon. Semsey Aladár, Újpest polgármestere (1922–1938)* 303

Végső István: *Kellemetlen illatú pör. Dr. Silling Ede, egy felfüggesztett polgármester ügye* 319

Vörös Zsolt: *Közös töréspont a Baranya vármegyei karrierutakban? A valjevói internálások* 329

Löffler Tibor: *Politikai lojalitás, B-listázás, boszorkányüldözés. Az állam- és közigazgatással szembeni politikai-ideológiai kihívások az 1989/90-es rendszerváltás során* 343

A HIVATALOK MODERNIZÁCIÓJÁNAK JOGELMÉLETI ÉS GYAKORLATI KÉRDÉSEI

Petrasovszky Anna: *Bölcselet vagy jogtudomány? A természetjog oktatásának útja a jogtudományi professzionalizálódás felé* 363

Sallai Balázs: *Az elveszett pragmatika. Egy sikertelen kísérlet a magyar közszolgálati törvénykönyv megalkotására – európai kontextusban* 379

Albert Zoltán *Máté: Kormányzati címer- és pecséthasználatok 1944 végétől 1946 elejéig* 403

Kötetek szerzői 419

Kötetek tartalomjegyzéke 423

Előszó

A közigazgatás és a közszolgálat története az utóbbi évtizedekben a magyar történettudomány egyik dinamikusan fejlődő kutatási területévé vált. A politikai intézmények, a hivatali szervezet és a tisztviselői kar vizsgálata ma már nem pusztán jog- vagy intézménytörténeti kérdésként jelenik meg, hanem a társadalomtörténet, az elitkutatás, a politikatörténet és a közigazgatás-tudomány metszéspontjában álló összetett problémakörként. A jelen kötet tanulmányai ezt a sokszínű megközelítést tükrözik: a késő középkori előzményektől kiindulva elsősorban a 18–20. századi magyarországi közigazgatás szervezeti fejlődését, a hivatalviselés változó formáit, a tisztviselői életpályákat és a modern bürokrácia kialakulásának különböző állomásait vizsgálják.

A kötet egyik legfontosabb sajátossága, hogy a közigazgatás történetét nem kizárólag intézményi szempontból közelíti meg. A tanulmányok jelentős része a hivatalnokokat állítja a középpontba, bemutatva a vármegyei, városi vagy éppen országos igazgatásban dolgozó tisztviselők pályafutását, társadalmi beágyazottságát és mozgásterét. Más írások egy-egy intézmény működését, a jogi szabályozás változásait vagy a modern államigazgatás egyes szakterületeinek kialakulását elemzik. A kötet egészét így az a szemlélet kapcsolja össze, amely a bürokratizáció folyamatát nem egyszerűen szervezeti fejlődésként, hanem társadalmi, politikai és kulturális átalakulásként értelmezi.

A kötet első fejezete – **Vármegyei és városi adminisztráció a 19. század első felének Magyarországán –** a rendi kori vármegyei és városi igazgatás személyi állományának, működési mechanizmusainak és döntéshozatali gyakorlatának különböző aspektusait vizsgálja. A tanulmányok közös vonása, hogy a hagyományos intézménytörténeti megközelítést személyzeti, társadalomtörténeti és politikai szempontokkal egészítik ki, ezáltal árnyaltabb képet rajzolnak a 18–19. század fordulójának közigazgatásáról.

A fejezetet **Biczó András** A Bihar vármegyei altörvényszék (iudicium subalternum) személyzete 1787–1789 között az állások betöltésére vonatkozó hivatali levelezés alapján című tanulmánya nyitja, amely a jozefinista igazságügyi reformok egyik kevéssé ismert intézményét állítja a vizsgálat középpontjába. A szerző levéltári források felhasználásával mutatja be, miként zajlott a Bihar vármegyei altörvényszék személyzeti állományának kialakítása, milyen szempontok érvényesültek a hivatalbetöltések során, és hogyan tükröződtek a személyzeti döntésekben a Novus ordo igazgatási rendszerének sajátosságai. A vizsgálat érzékletesen mutatja be, hogy egy rövid életű intézmény elemzése is fontos adalékokkal szolgálhat a jozefinista államszervezeti reformok gyakorlati működésének megértéséhez. Ehhez szorosan kapcsolódik **Deák Ádám** Karrierutak és tisztújítások Csanád vármegyében 1790–1848 között című munkája, amely már a reformkor előtti és reformkori vármegyei elit kiválasztásának mechanizmusaira irányítja a figyelmet. A tisztújítások történetének áttekintése mellett a szerző bemutatja a helyi nemesi társadalom szerepét, a hivatali előmenetel lehetőségeit és azokat a családi, vagyoni és társadalmi tényezőket, amelyek meghatározták a vármegyei karrierutakat. Az elemzés rámutat arra

is, hogy a viszonylag konfliktusmentesen lezajló restaurációk mögött jól működő helyi politikai konszenzus és stabil elitstruktúra állt. A vármegyei tisztújítások jelentőségét más megközelítésből vizsgálja **Pintér Tamás** Az autonómia ünnepe vagy egyszerű megerősítés? A tisztújítások hatása és megítélésük Baranya példáján (1790–1848) című tanulmánya. A kvantitatív és kvalitatív módszereket ötvöző kutatás arra keresi a választ, hogy a vármegyei tisztikar összetételének változását valójában mennyiben befolyásolták maguk a választások, illetve mekkora szerepe volt a főispán kinevezési jogkörének. A szerző módszertani újítása – amely a tisztikari fluktuációt közvetlenül a választásokat megelőző állapothoz viszonyítja – lehetővé teszi a személyi változások pontosabb értelmezését, miközben arra is felhívja a figyelmet, hogy a vármegyei autonómia működésének megértéséhez a választások vizsgálata önmagában nem elegendő. A fejezetet **Berecz Anita** „A polgári jogegyenlőség eszméjét tisztán értelmezve". A veszprémi nemesek helyhatósági választójoga 1848-ban című írása zárja, amely az áprilisi törvények nyomán kibontakozó közigazgatási átalakulás egyik fontos következményét elemzi. A városi és nemesi igazgatás összevonásának folyamata a gyakorlatban újraértelmezte a politikai részvétel korábbi kereteit, s ezzel a nemesség választójogának kérdését is középpontba állította. A tanulmány jól érzékelteti, hogy az 1848-as jogegyenlőségi törekvések megvalósítása a helyi társadalomban számos gyakorlati és politikai dilemmát vetett fel, amelyek túlmutattak a pusztán közigazgatási problémákon.

Hivatali karrierutak a reformkori Magyarországról címet viselő második fejezet a reformkor és az azt közvetlenül megelőző évtizedek hivatali életpályáit állítja középpontba. A fejezet első tanulmányában **Czinege Szilvia** *Apponyi György országbírósága* című írása a korszak egyik meghatározó közjogi méltóságának pályafutását vizsgálja. A szerző nem csupán Apponyi György személyes karrierjének egy fontos állomását mutatja be, hanem azt is, miként fonódott össze a hivatalviselés a korszak politikai bizonytalanságával. Az országbíró ismétlődő lemondási kísérletei jól érzékeltetik a tisztség törékeny politikai hátterét, ugyanakkor a tanulmány arra is rámutat, hogy Apponyi működésének maradandó eredménye az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok kidolgozása volt, amely a korszak jogfejlődésének meghatározó teljesítményévé vált. A vármegye irányításának világába vezet át **Kovács Dániel László** *Vázlat Sigray Károly és Széchényi Ferenc somogyi főispánok tevékenységének megítéléséhez* című tanulmánya. A két főispán összehasonlításán keresztül a szerző azt vizsgálja, hogy a hivatalviselő személyisége és vezetői stílusa milyen mértékben befolyásolta a vármegye működését. A tanulmány érzékletesen mutatja be, hogy a főispáni tisztség gyakorlása nem pusztán jogi feladatkör volt, hanem jelentős mértékben függött az adott személy kormányzási elképzeléseitől, konfliktuskezelő képességétől és politikai tekintélyétől. **Völgyesi Orsolya** tanulmánya – *Egy író a jegyzői hivatalban* – Kölcsey Ferenc közéleti pályájának kevésbé ismert oldalát tárja fel. A szerző bemutatja, hogy a későn hivatalba lépő költő és politikus miként vált rövid idő alatt Szatmár vármegye egyik meghatározó tisztviselőjévé, és hogyan tudta a jegyzői hivatalon keresztül befolyásolni a megye politikai állásfoglalásait. A tanulmány túlmutat Kölcsey személyén is: arra keresi a választ, milyen karrierlehetőségeket kínált a vármegyei adminisztráció a reformkor végén, és mennyiben tekinthető

tipikusnak az a közéleti pálya, amelynek során az irodalmi tekintély és a hivatali szerep szorosan összekapcsolódott. Az egyéni életpályák eltérő lehetőségeit és kockázatait példázza a fejezet zárótanulmánya. **Héjja Julianna Erika** *Szépreményű diurnistából bukott vármegyei alpénztárnok* című írásában szereplő Pusztai Ádám pályája egyszerre jeleníti meg a reformkori hivatalnoki mobilitás lehetőségeit és a közszolgálati karrier törékenységét. A nem nemesi származású tisztviselő fokozatos előrejutása, majd látványos bukása és rövid rehabilitációja jól szemlélteti, hogy a személyes alkalmasság mellett a bizalom, a helyi közösség támogatása és a politikai környezet is meghatározó szerepet játszott egy hivatali pálya alakulásában. A szerző ugyanakkor arra is rámutat, hogy az egyéni visszaélések hosszabb távon intézményi változásokat is előidézhettek, amikor a vármegye a pénzügyi ellenőrzés szabályait módosította.

A kötet **Hivatali specializáció példái a dualizmus korából** címet viselő harmadik fejezete jól érzékelteti, hogy a dualizmus időszakában a magyar államigazgatás fejlődésének egyik legfontosabb sajátossága a feladatkörök fokozódó differenciálódása és a szakigazgatási területek önállósodása volt. A modernizálódó állam működése egyre összetettebb intézményrendszert igényelt, amelyben a szociálpolitika, a közegészségügy, valamint a katonai igazgatás és hírszerzés is saját szervezeti kereteket alakított ki. A fejezet tanulmányai ezt a folyamatot három különböző területen keresztül mutatják be, érzékeltetve, hogy a korszak bürokratizációja nem csupán a hivatalnoklétszám növekedését, hanem a közigazgatási funkciók tartalmi átalakulását is jelentette. Korántsem egységes azonban ez a kép, melynek oka elsősorban abban keresendő, hogy a konferencia több vonatkozó előadásának tanulmány változata nem készült el, vagy nem ebben a kiadványban jelent meg.

A fejezet első tanulmányában **Koncz Ibolya Katalin** *Providentia et Innovatio: A magyar nyugdíjrendszer bevezetése mint társadalmi és gazdasági fordulópont* című munkája a modern magyar társadalombiztosítás kialakulásának történetét vizsgálja. A szerző a nyugdíjbiztosítás intézményesülését nem önmagában, hanem a társadalmi modernizáció és az állami szerepvállalás kiszélesedésének összefüggésében értelmezi. Bemutatja az ágazati biztosítási rendszerek fejlődését, a bányanyugbér-biztosítás tapasztalatait, valamint azokat a nemzetközi mintákat, amelyek végül az 1928. évi nyugdíjtörvény megszületését is befolyásolták. A tanulmány rámutat arra, hogy a szociális biztonság állami intézményesítése a modern közigazgatás egyik meghatározó teljesítménye volt. A specializálódott igazgatás fejlődésének másik fontos területét mutatja be **Ogoljuk-Berzsenyi Anett** *A budapesti közkórházi rendszer felügyelete, működtetése a dualizmus korában* című tanulmánya. A gyorsan növekvő főváros közegészségügyi kihívásai fokozatosan kikényszerítették a kórházi ellátás szervezeti átalakítását, amely hosszabb intézményépítési folyamat eredményeként vezetett a központi igazgatás kialakulásához. A szerző részletesen bemutatja, hogy a Budapest Székesfővárosi Közkórházak Központi Igazgatóságának létrejötte miként teremtette meg az egységes szakmai irányítás feltételeit, és hogyan vált a fővárosi közkórházi rendszer működésének meghatározó szervezőjévé. A tanulmány jól példázza, hogy a közigazgatási modernizáció sok esetben hosszú intézményi kísérletezés és szervezeti alkalmazkodás eredménye volt. A fejezetet

Szabó Szilárd *A Nyilvántartó Iroda. Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai hírszerző és elhárító szervének felépítése és helye a monarchia hadügyi irányításában* című írása zárja, amely a közös hadügyminisztérium egyik legkevésbé ismert szervezetének történetét dolgozza fel. A tanulmány áttekinti a katonai hírszerzés és elhárítás szervezeti fejlődését, feladatait és működési feltételeit, miközben bemutatja azokat a pénzügyi és szervezeti nehézségeket is, amelyekkel az intézmény fennállása során szembesült. A Nyilvántartó Iroda története arra is rávilágít, hogy a modern állam működésében a háttérintézmények szerepe fokozatosan felértékelődött, még akkor is, ha működésük a nyilvánosság előtt hosszú ideig rejtve maradt.

A negyedik fejezet – **Hivatali karrierutak a 19–20. századból –** ismét az egyéni életutakat állítja középpontba, azonban a vizsgált időszak már a dualizmus évtizedeitől a rendszerváltozásig ível. A tanulmányok közös kérdése, hogy miként alakította a politikai környezet a közigazgatási karriereket: milyen lehetőségeket kínált a hivatalviselés a szakmai kibontakozásra, hogyan befolyásolták az egyéni pályákat a politikai fordulatok, és milyen mozgástere maradt a tisztviselőknek a változó államhatalmi viszonyok között. A fejezet így egyszerre mutatja be a hivatali pályák folytonosságát és törékenységét.

A fejezet első tanulmányában **Tóth-Barbalics Veronika** *„Szerencs bácsi", „a mozgató sróf". Egy tisztviselői pályakép a főrendiházból* című írása Szerencs János több mint négy évtizedes hivatali pályáját dolgozza fel. A szerző bemutatja, miként vált a főrendiház működésének egyik meghatározó háttéremberévé, miközben arra is rámutat, hogy a modern parlamenti adminisztráció kialakulásával a tisztviselői szerepkörök is fokozatosan professzionalizálódtak. Az életút egyúttal azt is érzékelteti, hogy a hosszú és eredményes szolgálat sem jelentett feltétlenül zavartalan pályazárást.

A politikai lojalitás és a közszolgálat kapcsolatát vizsgálja **Csik Tamás** *A szolgálat ára. Kristóffy József, „darabont belügyminiszter" és a Fejérváry-kormány királyi biztosainak nyugdíjazása 1906-ban* című tanulmánya. Az elemzés azt mutatja be, hogy az 1905–1906-os alkotmányos válság után miként vált a hivatalvállalás politikai megítélésének kérdése a tisztviselői életpályák meghatározó tényezőjévé, és hogyan befolyásolták a bizonytalan jogi keretek az érintettek nyugdíjazását és további egzisztenciáját.

A háborús időszak közigazgatási dilemmáit tárja fel **Pál Judit** *Meddig mehet el egy „igen agilis" főispán? Egy gömöri főispán korrupciós ügye az első világháború idején* című tanulmánya. A konkrét korrupciós ügy bemutatásán túl a szerző azt vizsgálja, hogy hol húzódtak a gazdasági érdekérvényesítés és a hivatali visszaélés határai, illetve milyen következményekkel kellett számolnia egy befolyásos főispánnak a korszak közigazgatási rendszerében.

A politikai karrierek sajátos útjait elemzi **Janek István** *Jehlicska Ferenc katolikus pap és Dvortsák Viktor levéltáros életpályája és karrierje, akik a monarchiában szocializálódtak és államelnöki vagy vezető pozíciót akartak elérni a XX. században* című írása. A két, eltérő pályát befutó közéleti szereplő életútján keresztül a tanulmány a monarchia felbomlását követő politikai átrendeződés, a nemzetiségi törekvések és a magyar revíziós politika összefonódásának összetett kérdéseit világítja meg.

A két világháború közötti közigazgatás világába vezet át **Ignácz Károly** *Egy menekült tisztviselő karrierje a trianoni Magyarországon. Semsey Aladár, Újpest polgármestere (1922–1938)* című tanulmánya. A szerző azt mutatja be, miként tudott egy Erdélyből származó köztisztviselő új politikai és társadalmi környezetben is sikeres hivatali pályát építeni, miközben jelentős szerepet vállalt egy gyorsan fejlődő iparváros helyi politikai egyensúlyának fenntartásában.

Hasonlóképpen egy helyi vezető pályájára koncentrál **Végső István** *Kellemetlen illatú pör. Dr. Silling Ede, egy felfüggesztett polgármester ügye* című tanulmánya, amely Kiskunhalas polgármesterének konfliktusokkal terhelt működését dolgozza fel. Az elemzés jól érzékelteti, hogy a helyi pártküzdelmek és közigazgatási eljárások miként befolyásolhatták egy városvezető hivatali pályájának alakulását.

A korszak politikai töréseinek személyes következményeit vizsgálja **Vörös Zsolt** *Közös töréspont a Baranya vármegyei karrierutakban? A valjevói internálások* című írása. A szerző több baranyai közigazgatási tisztviselő sorsán keresztül mutatja be az első világháborút követő megszállás hatását, ugyanakkor arra is rámutat, hogy az internálás sok esetben nem jelentette a hivatali pálya végét, hiszen a konszolidáció időszakában többen visszatérhettek korábbi pozíciójukba, sőt további előmenetelben is részesültek.

A fejezetet **Löffler Tibor** *Politikai lojalitás, B-listázás, boszorkányüldözés. Az állam- és közigazgatással szembeni politikai-ideológiai kihívások az 1989/90-es rendszerváltás során* című tanulmánya zárja, amely már a közelmúlt történetéhez kapcsolódik. A szerző azt elemzi, miként vált a politikai lojalitás kérdése a rendszerváltás egyik meghatározó vitájává, és hogyan jelent meg az államigazgatás személyi állományának megítélése a politikai diskurzusban. A tanulmány egyúttal rámutat arra is, hogy a közigazgatás professzionalizmusának és politikai semlegességének kérdése a modern demokratikus állam működésében is alapvető jelentőségű.

A fejezet tanulmányai jól szemléltetik, hogy a közigazgatási életpályák története elválaszthatatlan a politikai változásoktól. Bár a vizsgált személyek eltérő korszakokban és különböző intézményekben szolgáltak, pályájukat egyaránt meghatározták a mindenkori államhatalom átalakulásai, a lojalitás különböző értelmezései és a közszolgálat változó társadalmi megítélése.

A kötet **A hivatalok modernizációjának jogelméleti és gyakorlati** kérdései címet viselő záró fejezete tágabb összefüggésbe helyezi a korábbi tanulmányokban bemutatott intézményi és személyi folyamatokat. Míg az előző írások elsősorban a közigazgatás működését és szereplőit vizsgálták, e fejezet a jogi gondolkodás, a közszolgálati szabályozás és az állami szimbolika felől közelíti meg a modern állam kialakulását. A három tanulmány eltérő témájuk ellenére közös kérdése, hogy miként alakultak ki azok a jogi, szervezeti és jelképi keretek, amelyek a modern közigazgatás működését hosszú távon meghatározták.

A fejezet első tanulmányában **Petrasovszky Anna** *Bölcselet vagy jogtudomány? A természetjog oktatásának útja a jogtudományi professzionalizálódás felé* című írása a jogi felsőoktatás és a jogelméleti gondolkodás átalakulását vizsgálja. A szerző bemutatja, hogy a természetjog miként töltött be közvetítő szerepet a filozófiai és a modern jogi

gondolkodás között, majd hogyan veszítette el korábbi meghatározó szerepét a 19. század folyamán. A tanulmány jól érzékelteti, hogy a jogászképzés professzionalizálódása szorosan összefonódott az állam modernizációjával és a közigazgatás szakmai alapjainak megerősödésével.

A közszolgálat jogi szabályozásának történetéhez kapcsolódik **Sallai Balázs** *Az elveszett pragmatika. Egy sikertelen kísérlet a magyar közszolgálati törvénykönyv megalkotására – európai kontextusban* című tanulmánya. Az európai összehasonlításba ágyazott elemzés áttekinti a közszolgálati kodifikáció különböző modelljeit, és bemutatja, hogy a magyar szabályozási kísérletek milyen külföldi mintákra támaszkodtak. A szerző arra is rámutat, hogy a sikertelen kodifikációs törekvések vizsgálata legalább annyit elárul a magyar közigazgatás fejlődéséről, mint a megvalósult reformok.

A fejezetet **Albert Zoltán Máté** *Kormányzati címer- és pecséthasználatok 1944 végétől 1946 elejéig* című írása zárja, amely első pillantásra eltér a kötet többi tanulmányától, valójában azonban jól illeszkedik annak központi kérdésfelvetéseihez. A szerző a hivatalos jelképek változásán keresztül mutatja be az államhatalom legitimációjának átalakulását a második világháborút követő átmeneti időszakban. A pecsétek és címerek használatának vizsgálata érzékletesen szemlélteti, hogy a közigazgatási gyakorlatban a politikai rendszerváltozások miként jelentek meg a hivatalok mindennapi működésében, és hogyan váltak a szimbolikus elemek is az államszervezeti változások kifejezőivé.

A kötet tanulmányai változatos időszakokat, intézményeket és személyeket állítanak a vizsgálat középpontjába, mégis jól kirajzolódik az a közös gondolati ív, amely a magyar közigazgatás és közszolgálat több évszázados fejlődését köti össze. A szerzők a hagyományos intézménytörténeti megközelítést számos esetben társadalomtörténeti, politikatörténeti, jogtörténeti vagy prozopográfiai szempontokkal egészítik ki, így a kötet nem csupán a hivatalok szervezeti fejlődéséről, hanem a közigazgatást működtető emberekről, azok életútjáról, döntéseiről és mozgásteréről is árnyalt képet nyújt.

A tanulmányok együttesen azt is bizonyítják, hogy a magyar bürokratizáció története nem írható le egyetlen fejlődési modell mentén. A vármegyei autonómia, a központi államhatalom erősödése, a szakigazgatási területek differenciálódása, a tisztviselői kar professzionalizálódása vagy éppen a politikai rendszerváltozások eltérő módon alakították a közigazgatás működését az egyes korszakokban. A kötet legnagyobb értéke éppen ebből a sokszínűségből fakad: a mikrotörténeti esettanulmányoktól az intézménytörténeti áttekintéseken át a jogelméleti elemzésekig számos nézőpontból járul hozzá a magyar közszolgálat történetének jobb megismeréséhez.

A tanulmányok eredményei nemcsak a közigazgatás történetének kutatói számára szolgálnak új megállapításokkal, hanem tágabb értelemben is hozzájárulnak a modern magyar állam működésének történeti megértéséhez. A kötet így egyszerre foglalja össze a kutatási terület legújabb eredményeit, és jelöli ki azokat a kérdéseket, amelyek további vizsgálatra ösztönözhetik a közigazgatás- és közszolgálat-történet kutatóit.

Pap József

Vármegyei és városi adminisztráció a 19. század első felének Magyarországán

Biczó András

A Bihar vármegyei altörvényszék (*iudicium subalternum*) személyzete 1787–1789 között az állások betöltésére vonatkozó hivatali levelezés alapján

Abstract: The Personnel of the Bihar County Subaltern Court (iudicium subalternum) between 1787 and 1789 on the Basis of Official Correspondence Concerning Appointments. The history of judicial organisation is a prominent field within Hungarian legal-historical research. Numerous monographs and studies have already examined the various judicial forums of different periods in Hungarian constitutional and legal history from a range of perspectives. Although several significant research projects continue to address the history of the organisational system of Hungarian justice, the subaltern courts (iudicia subalterna) have so far received relatively limited attention in Hungarian legal historiography. These institutions may be understood as the basic units of the Novus ordo (1785–1790), established as a result of the exceptionally rapid and radical Josephinist reforms affecting the domestic judicial system. They existed only for a short period, officially between 1 September 1787 and 1 May 1790.

Drawing on archival sources and on the findings of scholarship concerning Josephinist reforms of state organisation, the present study examines certain aspects of the distinctive character of the subaltern courts through the example of the Bihar County iudicium subalternum (Iudicium Subalternum Comitatus Bihariensis). Of the general categories commonly used in research on the history of judicial organisation, the analysis focuses specifically on court personnel and, within this field, primarily on correspondence concerning the filling of vacant offices. Through this approach, the study presents selected aspects of personnel and appointment matters at the Bihar County iudicium subalternum between 1787 and 1789.

Keywords: Novus ordo; Justitia Josephina; Joseph II; Bihar county; iudicium subalternum; history of Hungarian judicial organisation; personnel and appointment matters; Josephinism; administrative and legal reforms

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.2.2026.17

A hazai jogtörténet-kutatásban a magyar bírósági szervezettörténet kiemelt területnek számít, és mindeddig már számos monográfia és tanulmány látott napvilágot, amelyek a magyar közjogtörténet különböző korszakainak különböző bírói fórumait eltérő aspektusból vizsgálták. Noha jelenleg is több jelentős kutatás foglalkozik a magyar igazságszolgáltatás szervezetrendszerének történetével, azonban a hazai bírói fórumrendszert érintő rendkívül gyors és radikális jozefinista reformok eredményeképpen kiépült Novus ordo vagy Justitia Josephina (1785–1790) alapegységeiként is értelmezhető és meglehetősen rövid ideig (hivatalosan 1787. szeptember 1. és 1790. május 1. között) fennálló altörvényszékek vagy alsófokú bíróságok (*iudicia subalterna*) eddig még viszonylag kevéssé kerületek a magyar jogtörténeti kutatások fókuszába.

Mind ez idáig elsősorban Varga Endre folytatott jelentős levéltári iratanyagot átfogó kutatásokat ezen a területen.[1] Noha Varga kutatásai elsősorban a központi szintű bíráskodás, a Magyar Királyi Kúria 1780–1850 közötti történetének feldolgozásával összefüggésben foglalkoztak a jozefinizmus igazságságszolgáltatási reformjaival, a Novus ordo vizsgálatának eredményeképpen tett megállapításai a jelen tanulmány alapjául szolgáló kutatás számára is fontos támpontot jelentettek. A jozefinista igazságszolgáltatási szervezetrendszert érintő reformok kapcsán Hajdu Lajos is fontos összefüggésekre világított rá.[2] Hajdu kutatásai az elemzés számára különösen az eltérő megközelítés miatt rendkívül hasznosak, mivel ő az igazságszolgáltatási reformokat elsősorban a jozefinista (köz)igazgatási reformok szemszögéből vizsgálta, ezáltal rámutatva egy komplexebb, az igazságszolgáltatási és a (köz)igazgatási reformokat szinoptikusan szemlélő látásmód fontosságára.

A jelen tanulmány alapjául szolgáló kutatás általános célkitűzése az volt, hogy a jozefinista államszervezeti reformokat vizsgáló szakirodalom eredményeinek alapulvételével egy konkrét iudicium subalternum példáján keresztül világíthassa meg a jozefinista bírósági szervezetrendszer altörvényszékeinek sajátos karakterét. Az elemzés a bírósági szervezettörténeti kutatások során használt általános kategóriák (például székhely, hivatali eskü, hatáskör, illetékesség, jogorvoslati rendszer) közül pusztán csak a bírósági személyzetre fókuszál, és azt 1787–1789 között a Bihar vármegyei iudicium subalternum (*Iudicium Subalternum Comitatus Bihariensis*) vonatkozásában vizsgálja.

A bírósági személyzet vizsgálata és azon belül is elsősorban a bíróságnál megüresedett hivatali állások betöltésére vonatkozó levelezés elemzése szempontjából a Bihar vármegyei iudicium subalternum megfelelő választásnak tűnt. A nagyváradi székhelyű altörvényszéknek a Magyar Nemzeti Levéltár tagintézményeiben kutatható más iudicium subalternumok iratanyagától eltérően nem maradtak fenn jegyzőkönyvei és mutatókönyvei. Ellenben a bíróság ügyviteli iratai között az első kútfő, amely a kebelbeli és elsősorban az elnöki hatáskörben történt ügyintézés anyagát foglalja magába, személyzeti és alkalmazási ügyekre vonatkozó dokumentumokat is tartalmaz 1787–1789 között.[3]

[1] Varga 1954: 48–61; Varga 1960: 736–747; Varga 1974: 25–73.

[2] Hajdu 1982: 286–290.

[3] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1; Komoróczy 1972b: 86; Á. Varga (szerk.) 2017: 184–185.

Jelen tanulmány keretein belül az elemzés nem vállalkozhat az alsófokú bíróság személyzeti és alkalmazási ügyeinek teljes körű feldolgozására, ugyanis annak ellenére, hogy a iudicium subalternumok rövid ideig álltak fenn, a Bihar vármegyei altörvényszék eredetileg kinevezett 13 fős személyzetében (ide nem számítva a kilenc gyakornokot [*auscultans*], a [hivatal]szolgát [*famulus*], a háziszolgát [vagy kapust] [*mediastinus*], a várnagyot [*castellanus*] és a húsz hajdút) már 1787-ben is történtek változások.[4] A személyzeti fluktuáció azonban 1788-ban vált igazán jelentős mértékűvé, legalábbis erre enged következtetni a Hétszemélyes Tábla iratai között megtalálható, a iudicium subalternumok személyzetére vonatkozó nyilvántartás, amely a Bihar vármegyei altörvényszék esetében kilenc személyi változásról tesz említést, nem számítva a 1788. évi adatokat tartalmazó oldal tetején áthúzott két személyi változásra vonatkozó bejegyzést.[5] A cserélődés mértékére az is rámutathat, hogy a Bihar vármegyei alsófokú bíróság 1787-ben kinevezett 13 fős személyzetéből a Magyar Királyság és a hozzá kapcsolt részek 1790. évi sematizmusában a bírósághoz eredetileg kinevezett személyek közül már csak négynek a neve szerepelt.[6] Mindezek alapján a tanulmány elsősorban az 1787–1789 között megüresedett hivatali állások betöltésére vonatkozó levelezést vizsgálja, és ebből az időszakból emel ki három olyan konkrét jelenséget, amelyeken keresztül a Novus ordo több, az altörvényszékek személyzetével kapcsolatos jellemzője is jól megvilágítható.

A tanulmány egyrészt a Bihar vármegyére vonatkozó gazdag helytörténeti szakirodalom, másrészt a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárában és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában végzett kutatás eredményei alapján mutatja be a hivatalosan már nem rendi és önkormányzati, hanem királyi bíróságnak minősülő Bihar vármegyei iudicium subalternum személyzeti és alkalmazási ügyeinek egyes aspektusait.

[4] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. Status Personalis & Salarialis Judicii subalterni Bihariensis. Gremialia, 1787. MNL OL O 61 422.k. A Bihar vármegyei iudicium subalternum személyzetének nyilvántartása. A iudicium subalternumok személyzetének nyilvántartása, 1787–1789. A vármegyei alsófokú bíróságok személyzete minden altörvényszék esetében egységesen 13 fő volt, a gyakornokokat és a kiszolgáló személyzet fentebb említett tagjait nem számítva. Keresztúry 1788: II. 62–63.

[5] MNL OL O 61 422.k. A Bihar vármegyei iudicium subalternum személyzetének nyilvántartása. A iudicium subalternumok személyzetének nyilvántartása, 1787–1789.

[6] Schematismus é. n. 284.

A Bihar vármegyei iudicium subalternum illetékességi területének meghatározása és az altörvényszék felállításának közvetlen előzményei

Bár a jozefinista igazságszolgáltatási reformok már 1785-ben megkezdődtek, azonban Varga Endre szemléletes megfogalmazásával élve a Novus ordo a vármegyei szinten megszervezett, a vármegyei (köz)igazgatástól „teljesen" elválasztott, de a vármegyei beosztásnak megfelelő számú alsófokú bíróság felállításával érte el „tetőpontját". Egy hosszabb tervezési folyamatot követően II. József az 1786. november 30-án kelt rescriptumában határozott az altörvényszékek felállításáról.[7] Jelen fejezet a Bihar vármegyei iudicium subalternum illetékességi területének meghatározása és a megszervezésére tett vármegyei előkészületek áttekintése révén emeli ki az alsófokú bíróságok néhány olyan általánosabb jellemzőjét, amelyek segítségével megalapozható a iudicium subalternum személyzetének vizsgálata.

A Magyar Királyság 1785-ben kialakított új területi beosztása alapján Bihar vármegye Szabolcs vármegyével, Arad vármegyével, Békés–Csanád–Csongrád egyesített vármegyékkel, illetve a Hajdúkerülettel együtt az ekkor megszervezett tíz kerület közül a nagyváradihoz tartozott.[8] A Hajdúkerületet alkotó hat „öreg" hajdúváros közül ötöt (Hajdúböszörmény, Hajdúdorog, Hajdúhadház, Hajdúnánás és Hajdúszoboszló) területeikkel együtt – feltételezhetően a Keresztúry József által említett 1786. december 21-én kelt rescriptum alapján – a Magyar Királyi Helytartótanács 1787. január 9-én kelt 1179. sz. intimátuma szerint ötödik járásként Szabolcs vármegyéhez csatoltak.[9] Az intimátum tartalmáról gróf Teleki Sámuel, aki 1785–1787 között a nagyváradi kerület királyi biztosa és Bihar vármegye főispánja volt, Nagyváradon 1787. március 10-én kelt levelében értesítette a Hajdúkerületet.[10] A hat „öreg" hajdúváros közül egyedül Vámospércs és területei kerültek Bihar vármegyéhez.[11] Az intimátum alapján ez a terület az 1787. szeptember 1-jén Nagykálló mezővárosban felállított Szabolcs vármegyei iudicium subalternum illetékességi területéhez tartozott, mivel a Hajdúkerület túlnyomó részben Szabolcs vármegye részévé vált.[12]

A nagyváradi kerület másik három vármegyéjében is egy-egy altörvényszéket állítottak fel, amelyek illetékességi területe igazodott a vármegyéknek az 1785–1787 közötti (köz)igazgatási reformok eredményeképpen kialakított új területi beosztásához. Ettől függetlenül azonban az új alsófokú bíróságok megszervezésénél az egyik legfontosabb szempont a iudicium subalternumok és a vármegyei (köz)igazgatás „teljes" szétválasztásának megvalósítása volt. Erre tekintettel az altörvényszékek illetékességi területének

[7] Varga 1974: 59–61.
[8] Keresztúry 1788: I. 11; Hajdu 1982: 177; Szántay 2005: 102.
[9] Mislovics 2021: 36.
[10] Rácz 1972: 33–35; Nagy S. 2008: 78.
[11] Komoróczy 1972a: 45.
[12] Nagy S. 1972: 118–119.

meghatározásánál és tágabb értelemben azoknak a „józsefi szisztémában" való elhelyezésénél elsősorban nem az 1785-ben kialakított kerületi beosztásra, hanem a Magyar Királyság területén megszervezett 38 altörvényszék felettes fórumainak, az öt kerületi táblának az illetékességi területét kijelölő, régebbi gyökerekkel rendelkező kerületi rendszerre kell figyelemmel lenni.[13] Az öt kerület közül a Bihar vármegyei iudicium subalternum másik hét alsófokú bírósággal együtt a tiszántúli kerületbe tartozott, ezért a Nagyváradon felállított bíróság felettes fóruma a Novus ordo rendszerében a debreceni székhelyű Tiszántúli Kerületi Tábla volt.[14]

Bihar vármegyében az új alsófokú bíróság megszervezésére 1787. augusztus közepétől történtek előkészületek. A vármegyei polgári sedria jegyzőkönyvének 918. sz. bejegyzése szerint a bíróság 1787. augusztus 16-án tartott ülésén olvasták fel és hirdették ki a magyar bírósági szervezetrendszert központilag irányító Hétszemélyes Tábla 1787. augusztus 7-én 4974. sz. alatt kiadott intimátumát, amelyben megküldte a vármegyei bíróságnak az uralkodó 1787. július 19-én kelt kegyes királyi leiratát. Ez a rezolúció tartalmazta az 1786. november 30-án kelt rescriptum mellett a iudicium subalternumok felállítására vonatkozóan a legfontosabb szabályokat, és ebben nevezte ki II. József az egyes bíróságok személyzetét is.[15] A leirat értelmében szeptember 1-jétől a Magyar Királyság területén 38 új – vármegyei szinten felállított – alsófokú bíróság kezdi meg működését, ezzel egyidejűleg a jelenlegi vármegyei törvényszékek megszűnnek, és hatáskörüket az új altörvényszékek veszik át. Addig azonban, hogy az átállás minél zavartalanabb módon történjen, a vármegyei polgári és büntető sedriákat úgy kell megtartani, hogy 1787. szeptember 1-jéig minden fennmaradó per aktáját le lehessen zárni.[16]

A Hétszemélyes Tábla intimátumának kihirdetését követő napon a 933. sz. alatti jegyzőkönyvi bejegyzés szerint a Bihar vármegyei sedria 1787. augusztus 17-én tartott ülésén olvasták fel és hirdették ki Teleki hivatali utódjának, gróf Haller Józsefnek az 1787. augusztus 11-én 2673. sz. alatt kelt levelét, amelyben azért küldte meg a vármegyei sedriára vonatkozó személyzeti nyilvántartást, mivel a Hétszemélyes Tábla 1787. augusztus 7-én kelt intimátumában előírt módon a iudicium subalternumoknak szeptember 1-jétől meg kell kezdeniük működésüket.[17]

A bejegyzés tanúsága szerint a nagyváradi kerület vármegyéiben felállítandó altörvényszékek 1787. július 19-én kinevezett elnökeinek (*praesides*), köztük a Bihar vármegyei iudicium subalternum másodalispánjának (*substitutus vice-comes*),[18] Tokody Györgynek, 1787. augusztus 26-án a hivatali eskü letétele miatt meg kell jelenniük a

[13] Szántay 2008: 314–315.
[14] Keresztúry 1788: II. 59.
[15] MNL OL O 61 415.k. 146–176. Liber normalium resolutionum Tabulae Septemviralis Aulicae. Primae Classis, 1786–1790.
[16] MNL HBVL IV.6.c. 3.k. 1814. Protocollum sedriarum civilium comitatus Bihariensis, 1787. augusztus 16.
[17] MNL HBVL IV.6.c. 3.k. 1814. Protocollum sedriarum civilium comitatus Bihariensis, 1787. augusztus 16.
[18] Vay 1806: 308, 839.

kerületi biztos előtt.[19] Ha az új alsófokú bíróságok elnökei időközben a nekik nyújtott tisztséget mégsem akarnák elfogadni, akkor a vármegyei sedriák ezt kötelesek időben a kerületi biztosnak bejelenteni, és azok helyére más személyeket tartoznak a Hétszemélyes Táblának javasolni.[20] Erre azonban egyik elnök esetében sem került sor,[21] Tokody pedig 1787. augusztus 27-én tette le a hivatali esküt Haller előtt.[22]

A Bihar vármegyei sedria a kerületi biztos levele nyomán 1787. augusztus 17-én tett meg bizonyos intézkedéseket az új alsófokú bíróság felállításának előkészítésére. A vármegyei törvényszék határozata értelmében a várnagynak meg kell hagyni, hogy őrizze meg azoknak a raboknak a nyilvántartásait, akiket a különböző törvényhatóságok ide átküldtek, hogy ekképpen feltüntetve naponta négy forint – feltételezhetően mint a rabtartás költsége – levonható legyen utánuk.[23] Továbbá az altörvényszékek működéséhez szükséges helyiségre és az írásbeli teendőkre tekintettel kérni kell Bihar vármegyét, hogy a Hétszemélyes Tábla 1787. augusztus 7-én kelt intimátumában foglaltaknak megfelelően szíveskedjék a helyiségek beosztását elkészíteni és kiutalni a sedria részére a Váradolaszi mezővárosban álló vármegyeháza épületének azt a részét, amelyben jelenleg a bírósági üléseket tartják.[24]

A sedria határozata alapján Bihar vármegye főjegyzőjét (ordinarius notarius), Viser Lipótot meg kell kérni arra, hogy a már elkészített regesztrumot az előírt határidőben a vármegyei törvényszéknek megküldje. Csanády István, a vármegye tiszti főügyésze (ordinarius fiscalis)[25] szeptember 1-jére készítse el a rabok jegyzékét, valamint Vay Lászlónak, a vármegyei törvényszék jegyzőjének[26] is határidőre át kell küldeni a polgáripersor-jegyzéket.[27] A sedria jegyzőkönyvének 934. sz. bejegyzése szerint ugyancsak augusztus 17-én olvasták fel és hirdették ki Haller 1787. augusztus 13-án kelt levelét, amelyben a kerületi biztos arról értesítette a sedriát, hogy egy várnagyot 200 forint fizetéssel, továbbá 20 hajdút rendel ki az újonnan felállítandó altörvényszékhez.[28]

[19] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. Juramentum Præsidis. Gremialia. 1787.

[20] MNL HBVL IV.6.c. 3.k. 1817–1818. Protocollum sedriarum civilium comitatus Bihariensis, 1787. augusztus 17.

[21] Vö. Ecclesiasticæ, ac politicæ é. n. 126–128.

[22] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. Gremialia, 1787. szeptember 17.

[23] Vö. MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. Gremialia, 1787. szeptember 17.

[24] Vö. MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. Gremialia, 1787. szeptember 17. Biczó 2024: 124–125.

[25] Emődi 2018: II. 17–18.

[26] MNL HBVL IV.6.c. 3.k. 1757. Protocollum sedriarum civilium comitatus Bihariensis, 1787. május 29.

[27] MNL HBVL IV.6.c. 3.k. 1817–1818. Protocollum sedriarum civilium comitatus Bihariensis, 1787. augusztus 17.

[28] MNL HBVL IV.6.c. 3.k. 1818. Protocollum sedriarum civilium comitatus Bihariensis, 1787. augusztus 17. A várnagy latin nyelvű hivatali esküformulájának szövege megtalálható a Bihar vármegyei iudicium subalternum kebelbeli iratai között. MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. Juramentum Caſtellani. Gremialia, 1787. Minden iudicium subalternumnál egy várnagy volt hivatalban, akinek a fizetését évente 200 forintban állapították meg. MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. Status Personalis & Salarialis Judicii subalterni Bihariensis. Gremialia, 1787.

Ezen előkészületek mellett azonban Bihar vármegye polgári sedriája 1787. augusztus 31-ig valóban folytatta működését, és ennek megfelelően az utolsó jegyzőkönyvi bejegyzések is erre a napra vonatkozóan kerültek be a bíróság protocollumába.[29]

Megüresedett hivatali állások betöltésével kapcsolatos kihívások a Bihar vármegyei iudicium subalternum felállításakor

A Bihar vármegyei altörvényszéknek már közvetlenül a megalakulásakor szembesülnie kellett bizonyos, a bíróság 1787. július 19-én kinevezett személyzetét érintő problémákkal, legalábbis erre enged következtetni az a kebelbeli iratok között fennmaradt levél, amely 1787. szeptember 17-én a bíróság Váradolasziban tartott ülésén kelt. A közvetlenül II. Józsefnek címzett levélben az altörvényszék részletes jelentést tett a Hétszemélyes Táblának a felállítás körülményeiről, és első helyen tért ki a bírósági személyzettel kapcsolatban felmerült nehézségekre.[30]

A Bihar vármegyei iudicium subalternum személyzetét érintő kihívások valójában már az altörvényszék megalakulását megelőzően jelentkeztek, amelyet jól szemléltethet az a bíróság kebelbeli iratai között megőrzött, 1787. augusztus 28-án 2896. sz. alatt kelt levél, amelyet Haller József még a Bihar vármegyei sedriának küldött. A kerületi biztos levelében arról tájékoztatta a vármegyei törvényszéket, hogy az eredetileg a iudicium subalternumhoz 1787. július 19-én kinevezett Böszörményi Józsefet Bihar vármegye alszolgabírójává (*vice-judlium*) nevezi ki,[31] és ideiglenesen Balásovits Alajost a felállítandó új alsófokú bírósághoz irányítja a lajstromozói (*regestrator*) teendők ellátására.[32]

Az ok, amellyel a kerületi biztos a döntését indokolta, jól megvilágíthatja a korabeli viszonyokat. A két érintett, Böszörményi és Balásovits ugyanis azt a megállapodást kötötte egymással, hogy a számukra rendelt hivatalt egymással felcserélik. Haller erre a körülményre vonatkozóan felterjesztést intézett gróf Jankovich Antal tárnokmesterhez, a Hétszemélyes Tábla akkori elnökéhez, valamint arra az időre, amíg a Hétszemélyes Táblától az ügyre vonatkozóan felsőbb rendelkezés nem érkezik, a Bihar vármegyei sedriát arról tájékoztatta, hogy ideiglenesen 1787. augusztus 28-tól Balásovitsot a Bihar vármegyében újonnan felállítandó altörvényszékhez irányítja a lajstromozói hivatal

[29] MNL HBVL IV.6.c. 3.k. 1829–1830. Protocollum sedriarum civilium comitatus Bihariensis,

[30] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. Gremialia, 1787. szeptember 17.

[31] MNL OL O 61 415.k. 163. Liber normalium resolutionum Tabulae Septemviralis Aulicae. Primae Classis, 1786–1790; MNL OL O 61 422.k. A Bihar vármegyei iudicium subalternum személyzetének nyilvántartása. A iudicium subalternumok személyzetének nyilvántartása, 1787–1789. Böszörményi József 1784–1787 között esküdti hivatalt viselt Bihar vármegyében, majd 1787–1794 között a váradi járás alszolgabírája volt. Vay 1806: 607; Emődi 2015: I. 108.

[32] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. 2896/1787. Gremialia, 1787. augusztus 28. Vö. MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. Gremialia, 1787. szeptember 17.

ellátására, míg ugyanezen naptól Böszörményit Bihar vármegye alszolgabírójává nevezi ki.[33]

A Bihar vármegyei iudicium subalternum 1787. szeptember 17-én arról tájékoztatta a Hétszemélyes Táblát, hogy a II. József által 1787. július 19-én kinevezett bírósági személyzet tagjai közül a Böszörményi testvérek – különböző okoknál fogva – már a hivatali esküt sem tették le a bíróság felállításakor. Ugyanis a Haller által időközben Bihar vármegye alszolgabírájává kinevezett Böszörményi Józsefhez hasonlóan annak testvére, Pál sem tette le a hivatali esküt, akit Kölgyessy Ferenc mellett eredetileg az új alsófokú bíróság ügyészének (*syndicus*) nevezett ki az uralkodó,[34] mivel időközben Debrecen szabad királyi város főjegyzőjévé nevezték ki.[35]

Böszörményi Pált, akiről Vay azt írja, hogy Debrecen főjegyzőjévé történő kinevezését megelőzően a vármegyei tiszti alügyészi hivatalt és táblabíróságot „*igen érdemesen*" viselte, Bihar vármegye 1783. június 4-én tartott tisztújításán Kölgyessy Ferenc és Torkos Imre mellett tiszteletbeli tiszti alügyésszé (*honorarius vice-fiscalis*) nevezték ki.[36] Azonban Böszörményi neve ugyanezen restauráció alkalmából más vármegyei tisztségek betöltése kapcsán is felmerült, mivel egyrészt – Juricskay László, Ferdényi Ferenc, Reviczky Mihály, Mihályi Sándor, Béra István[37] és Kölgyessy Ferenc mellett – a tiszti alügyészi állásra (*vice-fiscalis*), másrészt Kovács Mihály, Ferdényi Ferenc és Ugray György mellett a vármegye szalontai járásának másod-alszolgabírói állására (*secundarius vice-judlium*) is jelölték. Az első esetben azonban Bihar vármegye nemes közönsége „egyhangú felkiáltással" Juricskay Lászlót erősítette meg hivatalában, a második esetben pedig „közös egyetértéssel" Ferdényi Ferencet választotta meg.[38]

A Bihar vármegyei iudicium subalternum felállításakor rögtön megüresedett ügyészi állás betöltésére az altörvényszék az 1787. szeptember 17-én kelt levelében a Hétszemélyes Táblának Balásovits Alajost javasolta, akit viszont Haller már 1787. augusztus 28-án ideiglenesen az újonnan felállítandó iudicum subalternum lajstromozói teendőinek ellátására rendelt. Az alsófokú bíróság Balásovits kinevezése mellett azzal érvelt, hogy ő már hét esztendőn át aljegyzőként és tíz éven át alszolgabíróként a legteljesebb közmegelégedésre látta el hivatalát.[39] Az 1783. évi vármegyei közgyűlési jegyzőkönyv tanúsága szerint Balásovitsot a június 4-én tartott tisztújításon a másodaljegyzői állásra

[33] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. 2896/1787. Gremialia, 1787. augusztus 28. Vö. MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. Gremialia, 1787. szeptember 17.

[34] MNL OL O 61 415.k. 163. Liber normalium resolutionum Tabulae Septemviralis Aulicae. Primae Classis, 1786–1790; MNL OL O 61 422.k. A Bihar vármegyei iudicium subalternum személyzetének nyilvántartása. A iudicium subalternumok személyzetének nyilvántartása, 1787–1789.

[35] MNL HBVL IV.1011.a. 71.k. 376. Protocollum Politico Oeconomicum, 1787. szeptember 1; MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. Gremialia, 1787. szeptember 17; Szűcs 1871: 822; Zelizy 1882: 885.

[36] Vay 1806: 606–607. MNL HBVL-IV.1.a. 56.k. 281. Protocolla congregationum generalium, 1783. június 4.

[37] Emődi 2015: I. 83.

[38] MNL HBVL IV.1.a. 56.k. 281, 285. Protocolla congregationum generalium, 1783. június 4.

[39] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. Gremialia, 1787. szeptember 17; Vö. Vay 1806: 307; Emődi 2015: I. 31.

(*secundarius vice-notarius*) „a karok és rendek teljes jóváhagyása mellett" nevezték ki.[40] A komoly hivatali tapasztalaton túl Balásovitsot román nyelvtudása is különösen alkalmassá tette az ügyészi hivatallal járó teendők ellátására, ugyanis a iudicium subalternum véleménye szerint ezen a vidéken, azaz Bihar vármegyében a rabok kihallgatása során erre mindenképpen szükség van.[41]

Böszörményi József alszolgabíróvá történő kinevezése és Balásovitsnak a megüresedett ügyészi állásra való kandidálása következtében a Bihar vármegyei altörvényszéknek a betöltetlen lajstromozói állást illetően is javaslatot kellett megfogalmaznia a Hétszemélyes Tábla számára. Az alsófokú bíróság erre a hivatalra a Torkos családnak a Bihar vármegyei Vértesen lakó ágából származó, eredetileg a iudicium subalternumhoz gyakornoknak kinevezett Torkos Imrét javasolta, aki a bíróság indokolása szerint erre a szolgálatra a leginkább alkalmas, mivel a vármegyében már négy esztendeje tiszteletbeli tiszti alügyészi (*honorarius vice-fiscalis*) hivatalt visel.[42]

Kölgyessy Ferenc azonban nem sokáig tudta ellátni az ügyészi hivatallal járó teendőket, ugyanis a Bihar vármegyei iudicium subalternum már 1787. október 5-én 311. sz. alatt kelt levelében arról tájékoztatta a Tiszántúli Kerületi Táblát, hogy a Kölgyessy halála miatt megüresedett ügyészi állás betöltésére a nemrég lajstromozónak javasolt Torkos Imrét, annak ilyenmódon megüresedő helyébe pedig az eredetileg a bírósághoz gyakornoknak kinevezett Szacsvay Ádámot javasolja.[43] A kerületi táblának az 1787. október 12-én 1310. sz. alatt kelt és a Bihar vármegyei alsófokú bírósághoz intézett leveléből jól megállapítható néhány fontos szabály arra vonatkozóan, hogy milyen eljárást kellett követni az altörvényszékek személyzetében esetlegesen megüresedett hivatali állások betöltésénél.

A kerületi tábla levele szerint, mivel az ügyészi és a lajstromozói hivatal betöltéséhez három személy jelölése szükséges annak érdekében, hogy a korábban elkészített ajánlást a kerületi tábla a „legmagasabb helyre", a Hétszemély Táblához felterjessze, a Bihar vármegyei iudicium subalternumnak arra is figyelemmel kell lennie, hogy a megüresedett ügyészi állásra összesen három személyt jelöljön. Továbbá ha az alsófokú bíróság korábban a lajstromozói hivatalra javasolt Torkost most már az ügyészi állásra ajánlja, akkor annak helyébe is három személyt kell javasolnia. Ha azonban a megüresedett hivatali állásokat betölteni kívánó személyek nem elégséges létszáma a kötelezően

[40] MNL HBVL-IV.1.a. 56.k. 281. Protocolla congregationum generalium, 1783. június 4.

[41] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. Gremialia, 1787. szeptember 17.

[42] MNL OL O 61 422.k. A Bihar vármegyei iudicium subalternum személyzetének nyilvántartása. A iudicium subalternumok személyzetének nyilvántartása, 1787–1789; MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. Gremialia, 1787. szeptember 17; MNL HBVL IV.1.a. 56.k. 281. Protocolla congregationum generalium, 1783. június 4.

[43] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 2.fasc.1.n.1. 1310/1787. Intimata normalia, 1787. október 12; MNL OL O 61 422.k. A Bihar vármegyei iudicium subalternum személyzetének nyilvántartása. A iudicium subalternumok személyzetének nyilvántartása, 1787–1789; MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. Gremialia, 1787. szeptember 17.

jelölendő három fő ajánlását akadályozza, akkor ennek okát a iudicium subalternum a kerületi táblához benyújtandó jelentésében köteles nyomatékosan megjelölni.[44]

A kerületi tábla levelét az altörvényszék 1787. október 29-én tartott ülésén referálták, és az irat elintézésének tárgyában készített vélemény szerint arra vonatkozóan, hogy bármilyen megüresedett hivatali állás betöltésére három személyt kell javasolni, a iudicium subalternumhoz eddig semmilyen rendelkezés nem jutott el, következésképpen azokat a Kölgyessy Ferenc halála miatt megüresedett ügyészi hivatal betöltésére vonatkozóan sem lehetett betartani. Az opinio szerint a megüresedett ügyészi állásra Torkos Imrét, valamint Mólnár Sándor és Várady Pál ügyvédeket,[45] míg a lajstromozói állásra Szacsvay Ádámot, Thuólt Imrét és Varasdy Ádámot kell javasolni.[46]

Szacsvay és Thuólt ajánlásának indoka a vélemény szerint a komoly hivatali tapasztalat, ugyanis ők már mintegy tíz esztendeje esküdti (*iurassor*), azelőtt pedig másod-alszolgabírói hivatalt viseltek.[47] Ezt bizonyítja az 1783. évi vármegyei közgyűlési jegyzőkönyv is, amelyben Szacsvayt, Vinkler Mátyást és Karczag Imrét az 1783. június 4-én tartott tisztújítás alkalmából már mint a vármegye váradi járásának „kiszolgált" esküdtjeit említik, akiket a vármegye nemes közönsége „egyhangú egyetértéssel" hivatali állásukban megerősített.[48] Szacsvayt még ezt megelőzően, de ugyanezen a tisztújításon jelölték a váradi járás másod-alszolgabírói tisztségére Szerdahelyi Ádám, Vinkler Mátyás, Reviczky Mihály és Szilágyi Sámuel mellett, azonban ebben az esetben a vármegye „közönséges egyetértéssel" a korábbi másod-alszolgabírót, Szerdahelyi Ádámot erősítette meg tisztségében.[49]

A Bihar vármegyei altörvényszékhez eredetileg gyakornoknak kinevezett Thuólt Imre minden bizonnyal Bihar vármegye béli járásának lehetett az esküdtje, legalábbis a Horea, Cloşca és Crişan vezette jobbágyfelkelés történetével kapcsolatos forrásközlésekben neve 1784 júliusa és decembere között a béli járás esküdtjeként szerepel.[50] A kerületi tábla levele elintézésének tárgyában megfogalmazott vélemény szerint a harmadik jelölt, a Bihar vármegyei iudicium subalternumhoz eredetileg ugyancsak gyakornoknak kinevezett Varasdy Ádám esetében is a korábbi esküdti hivatalviselés teremt alapot a lajstromozói állásra történő jelölésre.[51] Varasdyt Zaffiry Imrével és Karczag Pállal együtt már az 1783. június 4-én tartott tisztújításon is a vármegye szalontai járásának

[44] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 2.fasc.1.n.1. 1310/1787. Intimata normalia, 1787. október 12.

[45] Mólnár Sándor valószínűleg azonos lehet azzal az ügyvéddel, aki 1779-ben a Polyik család nemességigazoló perében a családot képviselte. Szálkai 2010: 166.

[46] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 2.fasc.1.n.1. 537/1787. Intimata normalia, 1787. október 29.

[47] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 2.fasc.1.n.1. 537/1787. Intimata normalia, 1787. október 29.

[48] MNL HBVL-IV.1.a. 56.k. 285. Protocolla congregationum generalium, 1783. június 4.

[49] MNL HBVL-IV.1.a. 56.k. 283. Protocolla congregationum generalium, 1783. június 4.

[50] MNL OL O 61 422.k. A Bihar vármegyei iudicium subalternum személyzetének nyilvántartása. A iudicium subalternumok személyzetének nyilvántartása, 1787–1789; MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. Gremialia, 1787. szeptember 17; Iorga (ed.) 1913: 1754–1756; Gorun 2000: XXX–XXXI, XLII, LIV–LV, LXXVII, 123–125, 128–129, 131–132, 230, 275.

[51] MNL OL O 61 422.k. A Bihar vármegyei iudicium subalternum személyzetének nyilvántartása. A iudicium subalternumok személyzetének nyilvántartása, 1787–1789; MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons

„kiszolgált" esküdtjeként említették, és a restauráció alkalmából őt és Zaffiryt a vármegye nemes közönsége hivatali állásukban megerősítette.[52]

Az opinio szerint továbbá jelenteni kell a kerületi táblának, hogy az ügyészi hivatalt a fogvatartottak, a lajstromozói hivatalt pedig a taksák beszedése miatt még csak rövid időre sem lehet betöltetlenül hagyni. Ezért addig, amíg a legmagasabb királyi rezolúció az üresedések pótlása miatt szükségessé vált kinevezéseket illetően nem kerül kiadásra, a iudicium subalternum által eredetileg javasolt két személyt az ügyészi és a lajstromozói teendők ellátására kell rendelni.[53] Az altörvényszék ugyanazon ülésén, 1787. október 29-én kelt a kerületi táblához intézett válaszlevél, amely tartalmilag szinte teljesen megegyezett az irat elintézése tárgyában megfogalmazott opinio szövegével. Tartalmi szempontból az egyetlen lényegesebb eltérés a két irat között, hogy a iudicium subalternum válaszlevele arra is kitért, hogy 1787. október 5-től Torkos az ügyészi, Szacsvay pedig a lajstromozói teendők ellátására lett rendelve.[54]

A Tiszántúli kerület más altörvényszékeinél történt üresedések kurrentálása a Bihar vármegyei iudicium subalternum illetékességi területén

Az alsófokú bíróságoknál megüresedett hivatali állások betöltése során követett gyakorlatot vizsgálva olyan eseteket is lehet találni, amikor a iudicium subalternum a megüresedett hivatali állás betöltése iránt tett felterjesztésében konkrét javaslat nélkül azzal a kérelemmel fordult a kerületi táblához, hogy az az egész kerületben tegyen közzé nyilvános felhívást a megüresedett hivatali állás betöltésére vonatkozóan. Ebben az esetben a kerületi tábla az illetékességi területén található összes altörvényszéket azzal az utasítással tájékoztatta az üresedésről, hogy saját illetékességi területükön a megüresedett hivatali állás betöltésére vonatkozóan nyilvános felhívást tegyenek közzé. A iudicium subalternumok pedig, mivel nem rendelkeztek a vármegyei kurrentáláshoz szükséges hivatali apparátussal, a kerületi tábla levelét azzal a kérelemmel továbbították a vármegyei törvényhatóságokhoz, hogy az a hivatali állás betöltésére irányuló nyilvános felhívást a vármegye területén körözőlevél útján tegye közzé.

Ez az eljárásrend vázolható fel annak a Szatmár vármegyei, valamint a Temes, Torontál és Krassó egyesített vármegyei iudicium subalternumhoz kapcsolódó két személyzeti ügy vizsgálata alapján, amelyekre vonatkozóan a Bihar vármegyei altörvényszék

1.fasc.1.n.1. Gremialia, 1787. szeptember 17; MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 2.fasc.1.n.1. 537/1787. Intimata normalia, 1787. október 29.

[52] MNL HBVL-IV.1.a. 56.k. 286. Protocolla congregationum generalium, 1783. június 4.

[53] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 2.fasc.1.n.1. 537/1787. Intimata normalia, 1787. október 29.

[54] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 2.fasc.1.n.1. 537/1787. Intimata normalia, 1787. október 29.

kebelbeli iratai között is maradtak fenn dokumentumok. Jelen fejezet Bihar vármegyének a kurrentálás iránti megkereséséig tekinti át a két iudicium subalternumnál megüresedett hivatali állás betöltésére vonatkozó hivatali levelezést, azonban a két személyzeti ügy teljes körű feldolgozására jelen írás keretei között nem vállalkozhat. Jóllehet mindkét esetben a megüresedett állások betöltésének részletei annak ellenére is jól rekonstruálhatók a Tiszántúli Kerületi Tábla azon irataiból, amelyek az 1788. évre vonatkozóan az állások betöltésével és egyéb személyzeti jellegű ügyekkel kapcsolatosak, hogy a Szatmár vármegyei altörvényszék levéltári iratanyagát részben a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárában, részben pedig a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságánál őrzik, míg a Temes, Torontál és Krassó egyesített vármegyei iudicium subalternum dokumentumai az újvidéki Vajdasági Levéltárban találhatók.[55]

A Szatmár vármegyei iudicium subalternum 1788. február 1-jén arról tájékoztatta a Tiszántúli Kerületi Táblát, hogy Osváth Gergely elhalálozott, akit Szuhányi János, Zanathy József és Maletinszky József mellett II. József 1787. július 19-én nevezett ki a Nagykároly mezővárosban felállítandó alsófokú bíróság ülnökének (*assessor*).[56] Az eredetileg kinevezett négy assessor közül 1788 elején csak Zanathy és Osváth voltak hivatalban, és nem sokkal az utóbbi halálát követően, 1788. április 9-én a 72 esztendős Zanathy is elhunyt Nagykárolyban.[57] Az ülnökök személyében időközben bekövetkezett változás azzal magyarázható, hogy Szuhányi és Maletinszky helyére az 1787. szeptember 19-én 5956. sz. alatt kiadott rezolúció alapján az eredetileg a bíróság jegyzőinek (*actuarius*) kinevezett Mátay Sándor és Erőss Imre lett a Szatmár vármegyei altörvényszék új ülnöke.[58]

Az a körülmény, hogy a kinevezés dátuma közel esett ahhoz a naphoz, amikor az új alsófokú bíróságoknak hivatalosan meg kellett kezdeniük működésüket, a Szatmár vármegyei iudicium subalternum felállításakor (vagy röviddel azt követően) jelentkező személyzeti nehézségek és az előző fejezetben vizsgált jelenségek között húzódó lehetséges párhuzamokra világíthat rá. A szeptember 19-én történt kinevezés továbbá annak lehetőségét is felveti, hogy Szuhányi és Maletinszky már a hivatali esküjüket sem tették le a Szatmár vármegyei iudicum subalternum első ülésén. Mivel Osváth halálával egy assessori állás megüresedett, a Szatmár vármegyei altörvényszék 1788. február 1-jén

[55] Kiss–Şerdan–Henzsel 2000: 39. 57; Kosáry 2008: I. 3. 467, 523; Fodor–Apró 2008: 55.

[56] MNL OL O 61 415.k. 161. Liber normalium resolutionum Tabulae Septemviralis Aulicae. Primae Classis, 1786–1790; MNL OL O 61 422.k. A Szatmár vármegyei iudicium subalternum személyzetének nyilvántartása. A iudicium subalternumok személyzetének nyilvántartása, 1787–1789; Szirmay 1809: I. 131; Nagy I. 1861: VIII. 295.

[57] Pál 2007: 1446; Nagy Iván Zanathy elhalálozásának időpontjára vonatkozóan azt közli, hogy Zanathy 1788 márciusában hunyt el Nagykárolyban. Nagy I. 1865: XII. 311.

[58] MNL OL O 61 422.k. A Szatmár vármegyei iudicium subalternum személyzetének nyilvántartása. A iudicium subalternumok személyzetének nyilvántartása, 1787–1789. Ecclesiasticæ, ac politicæ é. n. 129; Szirmay 1809: I. 131.

azzal a kérelemmel fordult a kerületi táblához, hogy az ülnöki állás megüresedését a Tiszántúli kerületben körözőlevél útján hirdesse ki.[59]

Az ülnöki állás megüresedéséről a kerületi tábla 1788. február 8-án a 325. sz alatt kelt levelében – a kegyelmes királyi rezolúció értelmében – azzal az utasítással tájékoztatta a Bihar vármegyei iudicium subalternumot, hogy a legfelsőbb meghagyás szerint mindenkinek, aki a iudicium subalternumoknál ülnöki vagy jegyzői hivatalt kíván viselni, a kerületi táblák előtt előzetesen le kell tennie az előírt vizsgát. Ezért a Bihar vármegyei altörvényszék az illetékességi területén az assessori állás megüresedését hozza nyilvánosságra, és a jelentkezőket tájékoztassa arról, hogy miután a kegyes királyi rendelés parancsa szerint az élet és az erkölcsök fedhetetlenségére, valamint a megszerzett elégséges jogi ismeretekre vonatkozó bizonyságleveleket bemutatták, a vizsga letétele érdekében a kerületi tábla előtt jelenjenek meg. Ezzel együtt a Bihar vármegyei iudicium subalternumnak arról is tájékoztatást kellett adnia, hogy a pályázati vizsga határideje 1788. április 2-ig tart, és bárkinek, aki vizsgázni kíván, lehetősége lesz a meghatározott határidőn belül körülményeihez képest az ünnepnapok kivételével a vizsga letételére időpontot választani.[60]

A tábla levelét a Bihar vármegyei iudicium subalternum 1788. február 18-án tartott ülésén referálták, ahol az irat elintézése tárgyában készített vélemény szerint annak érdekében, hogy a tábla levelét a bíróság illetékességi területén ki lehessen hirdetni, az irat köröztetése végett a Bihar vármegyei törvényhatóságot kell megkeresni.[61] Ennek megfelelően az alsófokú bíróság az ugyanezen ülésen kelt levelében azzal a kérelemmel közölte Bihar vármegyével a kerületi tábla levelét, hogy azt a vármegye, azaz a iudicium subalternum illetékességi területén az eddig megszokott módon hirdesse ki.[62]

A Bihar vármegyei altörvényszék kebelbeli iratai között egy másik nagyon hasonló esethez kapcsolódóan is maradtak fenn dokumentumok. Temesvár szabad királyi városban 1788. február 7-én kelt az a Temes, Torontál és Krassó egyesített vármegyei iudicium subalternum elnökének, Kálóczy Jánosnak[63] az aláírásával ellátott alázatos felterjesztés, amelyet az altörvényszék a Tiszántúli Kerületi Táblához intézett. A levél a táblát arról tájékoztatta, hogy Berke György, akit II. József Pokomándy Tamás mellett 1787. július 19-én nevezett ki az újonnan felállítandó Temes, Torontál és Krassó egyesített vármegyei iudicium subalternum ügyészének, 1787 decemberében lemondott hivataláról.[64]

[59] MNL OL O 120 3.cs. Fons 1.fasc.1. 325/1788. Gratialium et collationalium, 1788. február 1.

[60] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.2. 325/1788. Gremialia, 1788. február 8.

[61] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.2. 431/1788. Gremialia, 1788. február 18.

[62] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.2. 431/1788. Gremialia, 1788. február 18.

[63] Kálóczy Jánost 1787. július 19-én nevezte ki az uralkodó a Temesváron felállítandó altörvényszék elnökének. Kálóczy minden bizonnyal azonos azzal a Kálóczy Jánossal, aki Krassó vármegyében telepedett le, ahol vámegyei táblabíró volt, és a Zala vármegye által 1791. november 7-én kiállított nemesi bizonyítványát 1791. november 28-án ebben a vármegyében hirdették ki. MNL-OL-O 61 415.k. 164. Liber normalium resolutionum Tabulae Septemviralis Aulicae. Primae Classis, 1786–1790; MNL-OL-O 61 422.k. A Temes, Torontál és Krassó egyesített vármegyei iudicium subalternum személyzetének nyilvántartása, A iudicium subalternumok személyzetének nyilvántartása, 1787–1789; Nagy I. 1860: VI. 56.

[64] MNL OL O 61 415.k. 164. Liber normalium resolutionum Tabulae Septemviralis Aulicae. Primae

A iudicium subalternum felterjesztése annak részletezésére is kitért, hogy mi volt az indoka a negyedik hónapja hivatalban lévő ügyész távozásának. Berke azzal érvelt, hogy az ügyészi hivatal betöltése címén neki jutatott 200 forintról lemond,[65] mivel az ügyészi teendők annyira elfoglalják, hogy szinte semmi ideje sem marad magánügyeinek intézésére, amelyek nélkül azonban „meglenni aligha lehetséges".[66]

A iudicium subalternum már 1787. december 15-én közvetlenül II. Józsefhez intézett felfolyamodást annak érdekében, hogy a megüresedett ügyészi állást a lehető leghamarabb olyan személlyel tudja kegyelmes királyi kinevezés útján betölteni, aki ennek a hivatalnak az ellátását ugyanannyi fizetésért vállalja. Erre vonatkozóan az uralkodó az 1788. január 17-én 58. sz. alatt kelt kegyes dekrétuma útján elrendelte, hogy annak érdekében, hogy a megüresedett ügyészi hivatalra alkalmas egyéneket lehessen találni, az altörvényszék minden igyekezetet tegyen meg, és azokat, akik a legalkalmasabbnak tűnnek, a „legmagasabb helyen", a Hétszemélyes Táblának javasolja.[67]

A Tiszántúli Kerületi Tábla időközben kibocsátott kegyes intimátumában arról tájékoztatta az alsófokú bíróságot, hogy a személyzeti nyilvántartásában keletkezett üresedésekre vonatkozóan felterjesztést tegyen, hogy a hivatali állások betöltése érdekében a iudicium subalternum illetékességi területén körözőlevelet lehessen kibocsátani. Mindezek alapján a Temes, Torontál és Krassó egyesített vármegyei altörvényszék az ügyészi hivatalban történt üresedés betöltésére vonatkozóan a Tiszántúli Kerületi Táblához alázatos felterjesztést intézett. Ebben a bíróság feltételezhetően az ügymenet lehetséges gyorsítása érdekében azzal a kérelemmel fordult a táblához, hogy mivel a rabok jelentős mértékben megnövekedett létszáma miatt a bíróság személyzetében ilyen hivatalt ellátó személyre elkerülhetetlenül szükség lesz, ezért kegyesen intézkedjen arról, hogy a megüresedett ügyészi állást a lehető leghamarabb be lehessen tölteni.[68]

A Tiszántúli Kerületi Tábla 1788. február 25-én 453. sz. alatt kelt levelében értesítette a Bihar vármegyei iudicium subalternumot a Temes, Torontál és Krassó egyesített vármegyei alsófokú bíróság 1788. február 7-én kelt felterjesztéséről. A kerületi tábla levelében kiemelte, hogy azért tájékoztatja a Tiszántúli kerületben található többi iudicium sublaternumhoz hasonlóan a Bihar vármegyei altörvényszéket, hogy amennyiben alkalmas tulajdonságokkal rendelkező személy a megüresedett ügyészi állást el

Classis, 1786–1790; MNL OL O 61 422.k. A Temes, Torontál és Krassó egyesített vármegyei iudicium subalternum személyzetének nyilvántartása. A iudicium subalternumok személyzetének nyilvántartása, 1787–1789. Pokomándy Tamás mellett még Berke György neve van feltüntetve a Temes, Torontál és Krassó egyesített vármegyei iudicium subalternum ügyészeként abban az 1788. évre vonatkozóan készített sematizmusban, amely Streibig József győri könyvkiadónál jelent meg. Ecclesiasticæ, ac politicæ é. n. 129.

[65] Minden iudicium subalternumnál két ügyész volt hivatalban, akik fizetését évente 200–200 forint összegben állapították meg. MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. Status Personalis & Salarialis Judicii subalterni Bihariensis. Gremialia, 1787; Keresztúry 1788: II. 63; Décsy 1791: II. 69; Katona 1810: XXI. 572.

[66] MNL OL O 120 3.cs. Fons 1.fasc.1. 453/1788. Gratialium et collationalium, 1788. február 7.

[67] MNL OL O 120 3.cs. Fons 1.fasc.1. 453/1788. Gratialium et collationalium, 1788. február 7.

[68] MNL OL O 120 3.cs. Fons 1.fasc.1. 453/1788. Gratialium et collationalium, 1788. február 7.

kívánná fogadni, akkor azt a Temes, Torontál és Krassó egyesített vármegyei alsófokú bíróságnál jelentse be, és erre vonatkozóan a lehető leghamarabb a Tiszántúli Kerületi Táblához felterjesztést intézzen.[69]

A tábla levelét a Bihar vármegyei iudicium subalternum 1788. március 3-án tartott ülésén referálták, és az altörvényszék az irat elintézése tárgyában megfogalmazott véleményében az előzően ismertetett esethez hasonló megoldást követett. Annak érdekében, hogy az ügyészi állás megüresedését a Bihar vármegyei iudicium subalternum illetékességi területén is ki lehessen hirdetni, Bihar vármegyét kell megkeresni, hogy az irat köröztetése iránt intézkedjen.[70]

A jogi tanulmányok és a hivatali teendők összeegyeztetése – Farkas Antalnak a Bihar vármegyei iudicium subalternum kancellistájává történő kinevezése és továbbtanulásának elősegítése

Az előző fejezetben vizsgált esetek is megvilágíthatják, hogy a Novus ordo milyen nagy hangsúlyt fektetett a iudicium subalternumok személyzetének tagjaival szemben támasztott egységes alkalmassági és szakmai kritériumok érvényesítésére a megüresedett hivatali állásokra történő pályázáskor. Ezzel a jozefinista bírósági szervezetrendszerben lényegesen megváltozott szemléletmóddal állhat összefüggésben az a jelenség is, hogy a pozsonyi királyi akadémia hallgatóinak összlétszáma 1789-ben először haladta meg a félezret (504 fő), akik közül 94 hallgató ekkor kezdte meg a kétéves jogi képzést, 54 fő pedig folytatta a másodéves jogi tanulmányait. Ezek az adatok a joghallgatók előző évi összlétszámához képest (89 fő) mindenképpen jelentős növekedést mutatnak.[71]

A Bihar vármegyei iudicium subalternum egyik írnoka is a pozsonyi jogakadémián folytatott tanulmányokat 1789-ben. Az alsófokú bírósághoz történő kinevezése, tanulmányai folytatása érdekében benyújtott kérelmei, valamint az ezekkel kapcsolatos hivatali levelezés áttekintése szemléletesen illusztrálhatja, hogy a Novus ordo a bírósági személyzet tagjainak továbbtanulására is figyelmet fordított. A Farkas Antal kinevezésével és jogi tanulmányainak folytatásával kapcsolatos hivatali levelezés szinte teljes egészében fennmaradt a Bihar vármegyei altörvényszék kebelbeli iratai között, amely annak ellenére lehetővé teszi a több mint fél évet felölelő iratváltás pontos nyomon követését, hogy a Tiszántúli Kerületi Táblának azok az iratai, amelyek az 1789. évre

[69] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.6. 453/1788. Gremialia, 1788. február 25; MNL OL O 120 3.cs. Fons 1.fasc.1. 453/1788. Gratialium et collationalium, 1788. február 25.

[70] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.6. 635/1788. Gremialia, 1788. március 3.

[71] M. Novák 2007: 16–17.

vonatkozóan az állások betöltésével és egyéb személyzeti jellegű ügyekkel kapcsolatosak, jelenleg állományvédelmi okból nem kutathatók.

Farkas feltételezhetően 1789. február 16-án a „jogi tapasztalatáról" szóló bizonyítványát[72] csatolva azzal a kérelemmel fordult a Bihar vármegyei iudicium subalternumhoz, hogy mivel a német nyelvben is jártas, az ismét megüresedett írnoki hivatalra (*cancellista*) az alsófokú bíróság őt első helyen jelölje, és az iratokat a Hétszemélyes Táblának benyújtsa. Az altörvényszék az 1789. február 17-én tartott ülésén, amelyen a levelet referálták, az álláskérelem elintézése tárgyában úgy határozott, hogy Farkast fogja (első helyen) javasolni, és kérvényét a Hétszemélyes Táblának felterjeszti.[73]

A február 17-én benyújtott kérelemre vonatkozóan a Hétszemélyes Tábla 1789. március 3-án 1206. sz. alatt leiratot intézett a Bihar vármegyei altörvényszékhez, amelyben Farkast az uralkodó nevében az alsófokú bíróság írnokává nevezte ki.[74] A leirat értelmében a már korábban a tanulmányok folytatásáról kiadott rezolúció, amelyet a gyakorlatban különbözőféleképpen alkalmaznak, erre a kancellistára is vonatkozik. Farkas arra vonatkozó kérelmét, hogy a jogakadémiát önként látogathassa, és ezáltal tanulmányait be tudja fejezni, azzal a feltétellel lehet jóváhagyni, hogy ez idő alatt a Bihar vármegyei iudicium subalternum az ő hivatali teendőiről gondoskodik, nehogy ezen eset miatt a kancellisták kötelezettségeinek ellátásában valamely hiányosság merüljön fel. Továbbá azokat az órákat, amelyeket Farkas a jogakadémiai előadások hallgatásával tölt, magánszorgalomból pótolni köteles.[75]

A Hétszemélyes Tábla 1789. március 3-án kelt leiratát a Bihar vármegyei iudicium 1789. március 20-án tartott ülésén referálták, és a bíróság úgy határozott, hogy arról értesíteni kell a kancellistává kinevezett Farkast, és egyúttal őt a hivatali eskü letétele érdekében azonnal a bíróság színe elé kell állítani.[76] Azonkívül ezt a dekrétumot a Bihar vármegyei törvényhatósághoz is át kell tenni másolatban, hogy az az iratot az új írnok fizetésének utalványozása érdekében a pénztárhoz átküldje.[77]

Ennek megfelelően a iudicium subalternum az ugyanezen ülésen kelt levelében arról tájékoztatta Luby Károlyt, aki 1786–1790 között Bihar vármegye első alispáni tisztségét viselte, hogy Farkast a másolatban megküldött királyi dekrétumban a Hétszemélyes Tábla a Bihar vármegyei altörvényszék kancellistájává nevezte ki, és ő 1789. március 20-án a hivatali esküjét is letette.[78] Mindezeket pedig azzal a szíves kéréssel együtt jelentette

[72] Ez a bizonyítvány feltételezhetően arra vonatkozhatott, hogy Farkas már egy évet elvégzett a Pozsonyi Jogakadémián. M. Novák 2007: 95.

[73] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.2. 560/1789. Gremialia, 1789. február 17.

[74] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.2. 1206/1789. Gremialia, 1789. március 3; MNL OL 61 422.k. A Bihar vármegyei iudicum subalternum személyzetének nyilvántartása. A iudicium subalternumok személyzetének nyilvántartása, 1787–1789.

[75] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.2. 1206/1789. Gremialia, 1789. március 3.

[76] Az írnokok latin nyelvű hivatali esküformulájának szövege megtalálható a Bihar vármegyei iudicum subalternum kebelbeli iratai között. MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. Juramentum Cancelliftarum. Gremialia, 1787.

[77] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.2. 994/1789. Gremialia, 1789. március 20.

[78] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.2. 994/1789. Gremialia, 1789. március 20.

az alsófokú bíróság az alispánnak, hogy mivel a „kegyes királyi rendelés" szerint a fizetés a hivatali eskü letételének napjától esedékes, ezért Luby utalja ki az említett éves határidőtől fizetendő 100 rénes forint összeget Bihar vármegye királyi fiókpénztárából.[79]

Nem sokkal a kinevezését követően, feltételezhetően 1789. június 2-án Farkas újabb kérelmet nyújtott be a Bihar vámegyei iudicium subalternumhoz arra vonatkozóan, hogy az uralkodó engedélyezze számára, hogy a német nyelv alaposabb elsajátítsa érdekében tisztségét megtartva és a maga helyére ideiglenesen más személyt állítva a Pozsonyi Jogakadémián a kétéves jogi képzés második évét befejezhesse. Az írnok levelét a Bihar vármegyei altörvényszék június 5-én tartott ülésén referálták, és a kérelem elintézése tárgyában az a határozat született, hogy azt az uralkodói kegyes jóváhagyás végett a Hétszemélyes Táblához kell felterjeszteni.[80] Ennek a döntésnek megfelelően még ugyanezen az ülésen kelt és közvetlenül az uralkodónak címzett levelében az alsófokú bíróság összefoglalta Farkas kérelmét, és azt a kegyes rezolúció kiadása érdekében felterjesztette a Hétszemélyes Táblának.[81]

A Hétszemélyes Tábla az 1789. június 19-én 3370. sz. alatt kiadott leiratában az uralkodó nevében azzal a feltétellel hagyta jóvá a kancellista kérelmét, hogy a Bihar vármegyei iudicium subalternum Farkast vagy a bírósághoz kinevezett gyakornokok valamelyikével, vagy más olyan személlyel helyettesítse, aki őt az iskolaév idejére pótolni tudja az írnoki teendők ellátásában. Farkas pedig fizetését arra az időre, amíg hivatali állásától jogi tanulmányai folytatása miatt távol van, az őt helyettesítő kancellistának engedje át. Továbbá ezt a díjazást a fizetések kezelésében felmerülő zavarok elkerülése végett a helyettesítő kancellista ne a saját, hanem Farkas Antal nyugtája ellenében vegye fel. Mindezek eredményéről pedig az altörvényszék köteles jelentést tenni a Hétszemélyes Táblának.[82]

Az 1789. július 19-én kelt rezolúciót a Bihar vármegyei iudicium subalternum 1789. július 16-án tartott ülésén referálták, és annak elintézése tárgyában az a döntés született, hogy Farkast tájékoztatni kell a leiratról, és egyúttal kötelezni kell arra, hogy hivatali helyére alkalmas személyt állítson. Ezek eredményéről a Hétszemélyes Táblának jelentést kell tenni, és a kérelmezőtől 3 forint 16 krajcár összegű taksát – feltételezhetően mint eljárási illetéket – kell beszedni.[83]

Mindezek alapján a Bihar vármegyei iudicium subalternum az 1789. augusztus 1-jén tartott ülésén kelt és az uralkodóhoz címzett levelében arról tett jelentést a Hétszemélyes Táblának, hogy Farkas kancellista eltávozott, és az ő helyébe az írnoki teendők ellátására alkalmas Jakab Gábort állították arra az időre, amíg az eredetileg kinevezett

[79] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.2. 994/1789. Gremialia, 1789. március 20. Minden iudicium subalternumnál két írnok volt hivatalban, akik fizetését évente 100-100 forint összegben állapították meg. MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.1. Status Personalis & Salarialis Judicii subalterni Bihariensis. Gremialia, 1787; Keresztúry 1788: II. 63; Décsy 1791: II. 69; Katona 1810: XXI. 572.

[80] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.2. 1899/1789. Gremialia, 1789. június 5.

[81] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.2. 1899/1789. Gremialia, 1789. június 5.

[82] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.2. 3370/1789. Gremialia, 1789. június 19.

[83] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.2. 2392/1789. Gremialia, 1789. július 16.

kancellista hivatali állásától távol van. A helyettes írnok a Hétszemélyes Tábla leiratában megállapított módon veszi fel a fizetését, és az alsófokú bíróság 1789. augusztus 1-jén tartott ülésén a kancellisták számára előírt hivatali esküt letette.[84] Farkas 1789-ben bizonyosan befejezte a kétéves jogi képzést, mivel a Pozsonyi Jogakadémia hallgatóinak az 1777–1849 közötti időszakra vonatkozóan elkészített adattára szerint 1788-ban és 1789-ban folytatott jogi tanulmányokat Pozsonyban.[85] Időközben minden bizonnyal írnoki hivatalát is sikerült megtartania, mivel az ő és Balogh József neve van feltüntetve a Bihar vármegyei iudicium subalternum kancellistáiként a Magyar Királyság és a hozzá kapcsolt részek 1790. évi sematizmusában, amelyet a pesti egyetemi nyomda készített.[86]

Összegzés

A hivatali állások betöltésével kapcsolatos fentebbi ügyek elemzése az altörvényszékek személyzetének több sajátosságára is rávilágít. A Bihar vármegyei iudicium subalternum személyzetében a bíróság felállításakor és 1787 őszén történt üresedések betöltésére vonatkozó levelezés áttekintésének eredményeképpen megállapítható, hogy azok a személyek, akiket a megüresedett állások betöltése érdekében az alsófokú bíróság a kerületi táblának javasolt, szinte kivétel nélkül viseltek valamilyen tisztséget a korábbi vármegyei tisztikarban, amely körülmény ezen személyek nemesi rendi állását feltételezi.

Az elemzett sokaság kapcsán, a három iudicium subalternum személyzetének más érintőlegesen említett tagjait nem számítva, a tanulmány a Bihar vármegyei altörvényszéknél 1787 őszén két hivatali állás (ügyész, lajstromozó) betöltésére vonatkozó hivatali levelezés alapján összesen tíz személyről, az 1788. évre vonatkozóan egy-egy példa erejéig a Szatmár vármegyei és a Temes, Torontál és Krassó egyesített vármegyei altörvényszékeknél megüresedett állások (ülnök, ügyész) betöltése kapcsán két személyről, valamint az 1789. évet illetően a Bihar vármegyei altörvényszéknél az egyik írnoki állás betöltése kapcsán egy személyről tett említést. Jóllehet a tanulmányban összesen vizsgált 13 személy esetében további kutatásra lenne szükség annak érdekében, hogy mindegyiküknél kétséget kizáróan lehessen bizonyítani a nemesi rendhez tartozást, mindazonáltal a Bihar vármegyei iudicium subalternum személyzetében 1787 őszén történt üresedések betöltésére irányuló hivatali levelezés alapján éppen a korábbi vármegyei hivatalviselés erősítheti azt a feltételezést, hogy a vármegyei sedriákhoz hasonlóan az új alsófokú bíróságok személyzetének tagjai is nemesek voltak, és az

[84] MNL HBVL IV.8.a. 1.cs. Fons 1.fasc.1.n.2. 2392/1789. Gremialia, 1789. augusztus 1.
[85] M. Novák 2007: 95.
[86] Schematismus é. n. 284.

uralkodó eredetileg is csak abból a személyi körből nevezete ki az altörvényszékek személyzetét, akik a vármegyékben korábban hivatalt viseltek.[87]

A nemesi rendi állással összefüggésben érdemes utalni a névviselés problémájára is, mivel annak mikénti használata a tanulmányban említett személyek rendi állását illetően akár félrevezető is lehet. A tanulmány az egységesség érdekében és azért, mert a fentebbiek alapján az összes említett személy nemesi rendi állása kétséget kizáróan nem igazolható, vagy mert az előnévviselés meglétét vagy hiányát az eddigi kutatás alapján egyértelműen nem lehetett megállapítani, azt a megoldást követte, hogy még azon bizonyítottan nemes személyek neveinél sem tüntette fel azok előnevét, akik esetében az előnévviselés a korabeli források alapján is egyértelműen megállapítható.

Az 1783. évi vármegyei restauráció az 1780-as évek vármegyei hivatalviselése történetének szempontjából meghatározó eseménynek tekinthető, vizsgálata pedig arra világít rá, hogy valójában az alsófokú bíróság személyzetében nem fordultak elő homo novusok. Legalábbis abban az értelemben nem lehet olyan „új embereket" azonosítani, akiket az általuk viselt korábbi hivatal valahogyan ne kötne a vármegyéhez. A Bihar vármegyei altörvényszék által a megüresedett hivatali állások betöltésére javasolt személyek közül kettő kivételével (Mólnár, Várady) mind viseltek valamilyen hivatalt a vármegyében a vármegyei autonómia 1786-ban bekövetkezett felszámolását megelőzően.

A másik jól megfigyelhető jelenség, hogy a Bihar vármegyei iudicium subalternum – minden bizonnyal az adott helyzetben leggyorsabb és legkézenfekvőbb megoldás érdekében – a megüresedett állások betöltésére négy olyan személyt (Torkos, Szacsvay, Thuólt, Varasdy) is javasolt a kerületi táblának, akiket az uralkodó a bírósághoz eredetileg gyakornoknak nevezett ki. Emellett azonban azokból az indokolásokból, amelyekkel az alsófokú bíróság az általa javasolt személyek adott hivatali állásra való alkalmasságát igyekezett alátámasztani, az tűnik ki, hogy az elsődleges szempont a korábbi vármegyei hivatali tapasztalat és az azzal szükségképpen együtt járó helyismeret volt. Egy nagyobb ívű, más iudicium subalternumok személyzeti ügyeinek vizsgálatára is kiterjedő elemzés révén minden bizonnyal más olyan érveket is fel lehetne tárni, amelyek azt erősítették, hogy a jelölt alkalmas a megüresedett hivatali állás betöltésére. Jelen kutatás eredményeképpen ilyen speciálisabb szempontnak lehet tekinteni a megüresedett hivatali állásra jelölt személy nyelvismeretét is. A Bihar vármegyei altörvényszék Balásovitsnak az ügyészi állásra való alkalmasságát részben a jelölt románnyelv-tudásával igyekezett alátámasztani, Farkas pedig többek között a német nyelvben való jártasságára hivatkozva kérelmezte, hogy a Bihar vármegyei iudicium subalternum a megüresedett kancellista állásra őt jelölje első helyen.

A Bihar vármegyei alsófokú bíróság személyzeti ügyeinek vizsgálata azt a kérdést is felveti, hogy vajon a vármegyei törvényhatóság tisztikara és a iudicium subalternum

[87] Hasonló jelenség más vármegyei altörvényszék esetében is megfigyelhető. Tokody Györgyhöz hasonlóan Baloghy Antal a Nógrád vármegyei iudicium subalternum elnökévé történő kinevezését megelőzően rövid ideig a vármegye helyettes alispánja volt. Hausel 2014: 19; MNL OL O 61 415.k. 170. Liber normalium resolutionum Tabulae Septemviralis Aulicae. Primae Classis, 1786–1790.

személyzete közötti „átjárás" az alsófokú bíróságok felállítását követően mennyire számított gyakori jelenségnek, illetve a vármegyei nemesség „mozgása" csak a vármegyei tisztikartól az altörvényszékek személyzetének irányába történt, vagy voltak olyanok, akik különböző okoknál fogva a iudicium subalternum helyett a vármegyei (köz)igazgatást „választották", esetleg az altörvényszéktől egy idő után visszatértek a vármegyei tisztikarba.[88] Böszörményi és Balásovits arra vonatkozó megállapodása, hogy hivatali állásukat egymással felcserélik, arra enged következtetni, hogy az átjárás nemcsak a vármegyétől az alsófokú bíróság irányába, hanem fordítva is elképzelhető volt.

A iudicium subalternumoknál megüresedett állások betöltésére vonatkozó hivatali levelezés vizsgálata a Novus ordo meglehetősen ellentmondásos karakterét is képes érzékeltetni. Egyrészt az egységes ügyviteli szabályok megalkotása, a hivatali állások betöltéséhez szükséges alkalmassági feltételek előírása és bizonyos hivatalok betöltésének előzetes vizsga letételéhez kötése, valamint a bíróságok számára egységes személyzeti létszám és javadalmazás meghatározása mind azt célozták, hogy a korábbinál sokkal központosítottabb, átláthatóbb, egységes szabályok szerint működő és mindenekelőtt a rendi jellegtől minél inkább megtisztított királyi bírósági szervezetrendszert lehessen megteremteni, amelyben akár egy, a jogi tanulmányait folytatni akaró kancellistának is lehetősége nyílik a továbbtanulásra a bírósági ügyvitel zavartalan működésének biztosítása mellett.

Másrészt azonban a Novus ordo túlcentralizáltsága, a rapid módon végrehajtott szervezeti reformok, valamint a rövid idő alatt jelentős mértékben megváltozott jogi környezet a korabeli ügyintézés meglehetősen bürokratikus karakterét csak tovább fokozta, nehézkessé és lassúvá téve az ügyvitelt, ezáltal még inkább leterhelve a más rendszerhez szokott bíróságok személyzetét.[89] Mindezek a jelenségek pedig az altörvényszékeknél megüresedett állások betöltésére vonatkozó hivatali levelezésben is kimutathatók.

Miként Hajdu rámutat, az uralkodó szigorú takarékossági intézkedései miatt a iudicium subalternumok több szempontból is jelentősen rá voltak utalva a vármegyék tisztikarára.[90] Mivel a bíróságoknak a megüresedett hivatali állások betöltésére vonatkozó nyilvános felhívások kurrentálásához megfelelő hivatali apparátusuk nem volt, ezért a köröztetés ezekben az esetekben is az amúgy is nagyszámú rendelet kihirdetésével jelentős mértékben leterhelt vármegyei tisztikarra hárult.[91] Ez a megoldás pedig, azontúl, hogy képes rámutatni arra a körülményre, hogy a vármegyei (köz)igazgatás és a iudicium sublaternumok „teljes" szétválasztása nem valósult (valósulhatott) meg maradéktalanul, nem feltétlenül gyorsította meg a megüresedett hivatali állások betöltését.

Annak érdekében, hogy az üresedés miatt a rendkívül gyorsan változó szervezeti és jogi környezetben a bírósági ügyvitelben súlyosabb zavarok ne történjenek, a kerületi táblának a lehető leghamarabb meg kellett tennie a szükséges intézkedéseket. A vizsgált

[88] Vö. Hajdu 1982: 288–289.
[89] Varga 1974: 69. Komoróczy 1972b: 87.
[90] Hajdu 1982: 289–290.
[91] Hajdu 1983: 240–241.

személyzeti ügyekben a iudicium subalternumok több felterjesztéséből is egyértelműen érzékelhető az ügymenet sürgetése. Ennek a jelenségnek szemléletes nyelvi kifejeződése többek között a „quantocius" határozószó, amelyet a hivatali levelezésben nemcsak az altörvényszékek, hanem a kerületi tábla is visszatérően használt. Az állandó változás miatti bizonytalanság és az erős központosítás több esetben arra kényszerítették az egyes szerveket, hogy a lassú „hivatalos válasz" megérkezéséig ideiglenes megoldásokat találjanak, és ezekkel próbálják meg áthidalni a felmerülő problémákat.

A megüresedett ügyészi hivatal betöltése kapcsán a vizsgált altörvényszékek a rabokra hivatkozva kérték az ügymenet lehetséges gyorsítását. A Temes, Torontál és Krassó egyesített vármegyei iudicium subalternum felterjesztésében kifejezetten rögzítette, hogy a megüresedett ügyészi állás mielőbbi pótlását a rabok megnövekedett létszáma feltétlenül indokolttá teszi. Ez az érvelés a „józsefi szisztémának" olyan, az uralkodó büntető-igazságszolgáltatási reformjaival összefüggő és az 1780-as évek végén egyre erősebben jelentkező strukturális jellegű problémáira is rávilágít, mint a kriminalitás megnövekedése, a szankciórendszer átalakítása miatt jelentősen megnövekedett rablétszám vagy a rabok őrzéséhez szükséges elégtelen személyi és dologi feltételek.[92]

Fontos azonban kiemelni, hogy az elemzés nem a Bihar vármegyei altörvényszék teljes személyzetét tette vizsgálat tárgyává, hanem a megüresedett állások betöltésére vonatkozó hivatali levelezés alapján három olyan jelenséget emelt ki, amelyekből bizonyos következtetéseket lehet levonni a Novus ordo alsófokú bíróságainak személyzetét illetően. A tanulmány az egyes személyek korábbi karrierjére vonatkozóan elsősorban a megüresedett hivatali állások betöltésével kapcsolatos levéltári iratanyagban azonosítható adatokra támaszkodott, amelyek azonban nem szolgáltak elegendő információval ahhoz, hogy az említett személyek esetében az egyéni karrierutakat teljeskörűen, például a korábbi tanulmányok folytatására vagy az 1790 utáni hivatalviselésre is kiterjedően lehessen felvázolni. Ezzel összefüggésben azonban már önmagában az is bizonyos következtetések megtételét teszi lehetővé, hogy a megüresedett állások betöltésére vonatkozó hivatali levelezésből milyen a korábbi karrierutak felvázolása szempontjából releváns adatok (például korábbi vármegyei hivatalviselés) nyerhetők ki.

Mindezek alapján annak érdekében, hogy a tanulmányban említett személyek egyéni karrierútját a iudicium subalternumoknál történő hivatalviselésre tekintettel egy tágabb kontextusba ágyazva lehessen szemlélni és értékelni, mindenképpen további, a megüresedett állások betöltésére vonatkozó hivatali levelezésen túl más iratanyagra is kiterjedő levéltári kutatást kell végezni, amely a jelenlegi elemzés szükségképpeni folytatási irányaként határozható meg. Ezzel összefüggésben azt érdemes vizsgálat tárgyává tenni, hogy a „józsefi szisztéma" milyen hatással volt (egyáltalán hatással volt-e) a Bihar vármegyében a 18. század utolsó két évtizedében hivatalt viselő nemesek „karrierjére". Erre vonatkozóan azonban csak egy jóval nagyobb ívű, az 1770-es, 1780-as és az 1790-es évek vármegyei hivatalviselésének történetére egyaránt kiterjedő, valamint

[92] Varga 1974: 70–71. Hajdu 1974: 50. Hajdu 1982: 289–290.

1787-től a vármegyei törvényhatóság és a iudicium subalternum személyzeti fluktuációját szinoptikusan vizsgáló kutatás révén lehetne árnyaltabb képet kapni.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
O 61 Archivum Josephinum, Tabula Septemviralis Aulica, 1786–1790.
O 120 Tiszántúli Kerületi Tábla, Justitia Josephina-kori iratok, 1786–1790.
Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára (MNL HBVL)
HBVL IV.1.a. Bihar vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei, Bihar vármegye nemesi közgyűlésének iratai, 1688–1871.
HBVL IV.6.c. Bihar vármegye törvényszékének iratai, A polgári törvényszék törvénykezési jegyzőkönyvei, 1725–1850.
HBVL IV.8.a. Bihar vármegye II. József-féle törvényszéke iratai, Ügyviteli iratok, 1787–1790.
HBVL IV.1011.a. Debrecen város tanácsának iratai, Tanácsülési és közgyűlési jegyzőkönyvek, 1547–1850.

Hivatkozott irodalom

Á. Varga László (szerk.) 2017: *Ghidul Fondurilor şi Colecţiilor Arhivistice Privitoare la Transilvania Anterioare Anului 1918/1919. 17. Arhivele Comitatelor Bichiş, Bihor, Cenad, Sătmar, Arhivele Districtului Chioar si Fonduri Arhivistice Păstrate în Alte Arhive din Ungaria. Repertoriu*. Arhivele Naţionale ale României–Arhivele Naţionale ale Ungariei, Bukarest–Budapest.

Biczó András 2014: „Die doppelgesichtigen Gerichte“ – Einige charakteristische Merkmale der neuen untergeordneten Gerichte (iudicia subalterna) in Ungarn und Siebenbürgen (1787–1790). *Journal on European History of Law* (15.) 1. 113–126. https://doi.org/10.66847/jehl.v15i1.275

Décsy Antal 1791: II.: *Continvatio historiae approbatae de ortv, progressv, fatis, mutationibvs, reformationibvs, ictis, et legislatoribvs ivrisprvdentiae Hvngariae. Pars II*. Typis Ioann. Michaelis Landerer, Nobilis de Füskut, Posonium et Pestinium.

Ecclesiasticæ, ac politicæ é. n.: *Ecclesiasticæ, ac politicæ inclyti Regni Hungariæ Dignitates, ac Honorum Tituli, quibus accedunt Suprema Armorum Cæſareo-Regiorum in Regno Hungariæ Præfectura; Inſignis Ordo S. Stephani Primi Regis Apoſtolici Status Perſonalis*

Nobilis Turmæ Prætorianæ; item Poſtarum, Triceſimalium, & Salis Officialium. Pro anno M. DCC. LXXXVIII. Typis Josephi Streibig, Jaurinum.

Emődi János 2015: I.: *Bihar megye nemes családjai a római katolikus, református és evangélikus anyakönyvek tükrében. I. A–B*. Nagyvárad.

Emődi János 2018: II.: *Bihar megye nemes családjai a római katolikus, református és evangélikus anyakönyvek tükrében. II. C–É*. Nagyvárad.

Fodor István – Apró Erzsébet 2008: *A vajdasági levéltárak magyar provenienciájú fondjai és állagai 1918-ig.* (A Kárpát-medence levéltári forrásai 1. Fond- és állagjegyzékek) Budapest.

Gorun, Gheorghe 2000: *Răscoala lui Horea în comitatul Bihor. Izvoare diplomatice. Volumul I 1776–1784*. Cluj-Napoca.

Hajdu Lajos 1974: II. József büntetőtörvénykönyve Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny* (29.) 1–2. 48–55.

Hajdu Lajos 1982: *II. József igazgatási reformjai Magyarországon*. Budapest.

Hajdu Lajos 1983: *A közjó szolgálatában. A jozefinizmus igazgatási és jogi reformjai*. Budapest.

Hausel Sándor 2014: *Nógrád vármegye II. József-kori közigazgatási iratanyagának regesztái 1786–1790*. (Nagy Iván könyvek 18.) Balassagyarmat.

Iorga, Nicolae (ed.) 1913: *Documente privitoare la istoria românilor. Acte şi scrisori din arhivele oraşelor ardelene (Bistriţa, Braşov, Sibiu). Volumul XV. Partea II. 1601–1825*. (Documente privitoare la istoria românilor, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Volumul XV) Stabilimentul grafic I. V. Socecu, Bucureşti.

Katona István 1810: XXI.: *Historia critica Regvm Hvngariae stirpis Avstriacae. Tomulus XXI. Ordine XL. Ab anno Christi MDCCLXXX Ad annum vque MDCCXCII*. Typis et Svmtibvs Regiae Vniversitatis Hvngaricae, Buda.

Keresztúry József 1788: I.: *Introductio in opus collectionis normalium constitutorum, quae regnante August. Imperatore et Rege Apostol. Josepho II. pro regno Hungariae et ei adnexis provinciis, magno item principatu Transylvaniae. Pars I*. Typis Josephi Nobilis de Kurzbek, Caes. Reg. Aul. Typogr. et Bibliopolae, Vienna.

Keresztúry József 1788: II.: *Introductio in opus collectionis normalium constitutorum, quae regnante August. Imperatore et Rege Apostol. Josepho II. pro regno Hungariae et ei adnexis provinciis, magno item principatu Transylvaniae. Pars II*. Typis Josephi Nobilis de Kurzbek, Caes. Reg. Aul. Typogr. et Bibliopolae, Vienna.

Kiss András – Şerdan, Lucia-Augusta – Henzsel Ágota 2000: *Szatmár vármegye levéltára. Fondul „Prefektura Judeţului Satu Mare" 1402–1919.* (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai V. Segédletek 2.) (A Kolozsvári Országos Levéltár Kiadványai 14.) Cluj-Napoca–Nyíregyháza.

Komoróczy György 1972a: IV. A. 2. Bihar vármegye II. József-féle közigazgatásának iratai (1786–1790). In: Komoróczy György (szerk.): *Helytörténeti források a Hajdú-Bihar megyei Levéltárban Helytörténeti források a Hajdú-Bihar megyei Levéltárban*. (A helytörténetírás levéltári forrásai I. 1848-ig.) (A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei 3.) 44–48.

Komoróczy György 1972b: IV. A. 8. Bihar vármegye II. József-féle törvényszéke (Iudicium Subalternum) 1787–1790. In: Komoróczy György (szerk.): *Helytörténeti források a Hajdú-Bihar megyei Levéltárban Helytörténeti források a Hajdú-Bihar megyei Levéltárban*. (A helytörténetírás levéltári forrásai I. 1848-ig.) (A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei 3.) Debrecen, 83–87.

Kosáry Domokos 2008: I. 3.: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Általános rész. 3. Megyei levéltárak és forrásközlések*. Budapest.

M. Novák Veronika 2007: *A Pozsonyi Jogakadémia hallgatósága 1777–1849*. (Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat 5.) Budapest.

Mislovics Erzsébet 2021: A Hajdúkerület zsidóságának forrásanyaga az MNL Országos Levéltárában és Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában. *Levéltári Szemle* (71.) 1. 23–39.

Nagy Iván 1860: VI.: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Hatodik kötet*. Pest.

Nagy Iván 1861: VIII.: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Nyolcadik kötet*. Pest.

Nagy Iván 1865: XII.: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Tizenkettedik kötet*. Pest.

Nagy Sándor 1972: IV. A. 501–507. A Hajdu kerület levéltára. In: Komoróczy György (szerk.): *Helytörténeti források a Hajdú-Bihar megyei Levéltárban Helytörténeti források a Hajdú-Bihar megyei Levéltárban*. (A helytörténetírás levéltári forrásai I. 1848-ig.) (A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei 3.) Debrecen, 99–128.

Nagy Sándor 2008: A Hajdúkerület és bíróságainak viszontagságos esztendei a XVIII–XIX. században. *Hajdúsági Múzeum Évkönyve* (11.) 75–141.

Pál Judit 2007: Karrier a „tudatlanság földén". Egy főúri kliens a 18. század közepén Kelet-Magyarországon. *Századok* (141.) 6. 1407–1454.

Rácz István 1972: A Hajdúkerület 1790. évi követi utasítása. *A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei* (19.) 31–43.

Schematismus é. n.: *Schematismus Regni Hungariæ partiumque eidem adnexarum. Pro Anno 1790*. Typis Regiæ Univerſitatis Peſthienſis. Buda. [Kolligátumban az alábbi művel: *Vetus et novum calendarium ad annum a nativitate Salvatoris Nostri Jesu Christi M. DCC. LXXXX. Qui est annus communis dierum 365. Exhibens Conſvetas. Obſervationes Aſtronomicas ad Meridia num Budenſem & Elevationem Poli 47. gr. 30. m. accommodatas; Dies item Nundinarum in Regno Hungariæ, & Magno Principatu Tranſylvaniæ celebrari ſolitarum, Adornatum in usum Regni Hungariæ, et vicinarium provinciarum*. Typis Regiæ Universitatis, Buda.].

Szálkai Tamás 2010: *Armálisok és armalisták a kora újkori Biharban. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár egyéni címeres nemeslevelei (1535–1811) és nemesi iratai alapján*. (PhD-disszertáció) Debreceni Tudományegyetem, Debrecen.

Szántay Antal 2005: *Regionalpolitik im alten Europa. Die Verwaltunsreformen Josephs II. in Ungarn, in der Lombardei und in den österreichischen Niederlanden*. Budapest.

Szántay Antal 2008: Regionális igazgatás a 18. századi Magyarországon. *Történelmi Szemle* (50.) 3. 313–334.

Szirmay Antal 1809: I.: *Szathmar varmegye fekvese, történetei es polgári esmérete. I. Rész*. Nyomtattatott a' Kir. Magyar Universitas' Betűivel, Buda.

Szűcs István 1871: *Szabad királyi Debreczen város történelme. Harmadik kötet egy térképpel és hét ábrával. Debreczennek szab. királyi városi rangra emeltetésétől (1693), a mai időkig*. Nyomatott a Város Könyvnyomdájában, Debrecen.

Varga Endre 1954: A Novus ordo. II. József jogszolgáltatási rendszere. *Levéltári Híradó* (4.) 3–4. 48–61.

Varga Endre 1960: A magyar jogszolgáltatás átszervezése II. József korában. *Századok* (94.) 5–6. 736–749.

Varga Endre 1974: *A királyi curia 1780–1790*. Budapest.

Vay László 1806: *A' német hivség, a' vagy: Bécs polgárjai a frantzhadban eggy házi nép' emlékezet jele (a) Bécs minden Lakossaira nézve, Kik eme veszedelemmel tellyes Időpontban vagyonjaikat és Életeket a' Köztársaságnak, 's a' Haza Közjavának szentelték. Németből Magyarra szabadon álaltétetődött egy buzgó Magyar Hazafitárs által, kinek Neve a' következő levelek' eggyik lapvégére béíródott. Ehez járul a' második Szeletben a' Magyar Hívség 's annak summás leírása három részben Magyar Országra tekintve*. Máramarossi Gottlieb Antal' betűivel, Nagyvárad.

Zelizy *Dániel* 1882: *Debreczen sz. királyi város egyetemes leirása*. Nyomatott a város könyvnyomdájában, Debrecen.

Deák Ádám

Karrierutak és tisztújítások Csanád vármegyében 1790–1848 között[1]

Abstract: Career Paths and County Elections in Csanád County between 1790 and 1848. The study first offers a brief overview of conditions in Csanád county and then examines county elections there between 1790 and 1848. During this period, twelve restorations of office were held. In general, these elections took place without scandals. After the decree of the Hungarian Royal Council of Lieutenancy in 1819, the estates of Csanád also sought to hold county elections every three years, and before each restoration of office they compiled lists of the local nobility entitled to vote. In 1836 and 1842, the procedure for conducting county elections was also formally regulated in Csanád county.

Wealthy, talented, landholding nobles had the opportunity to advance within the county office-holding hierarchy. The Návay family played the most important role in directing county affairs. At the Csanád county elections, office-holders were most often elected by acclamation, although individual voting also took place on several occasions; however, only two voting results have survived. The study then presents the career paths of several significant local nobles who, owing to their reputation and abilities, gained positions within the office-holding body of Csanád county.

Keywords: Csanád county; county election; restoration of office; career path; nobility

Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy bemutassam a tisztújításokat és a fontosabb karrierutakat Csanád vármegyében 1790–1848 között. Mindenekelőtt néhány fontosabb adatot ismertetek a megyéről. Csanád vármegye Arad, Békés, Csongrád és Torontál vármegyék között terült el, a Magyar Királyság egyik legkisebb vármegyéje volt, területe mindössze 1715 km^2. A vármegye székhelye 1720 óta Makó volt, a 19. század első felében három járásra tagolódott: a makói, a battonyai és a nagylaki járásra. A lakosság három mezővárosban, hat faluban és huszonnégy pusztán élt, a többség földműveléssel, dohánytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkozott. A vármegye földterületeinek nagy részét a királyi kamara és a csanádi püspökség birtokolta. Fónagy Zoltán a Mária Terézia úrbéri rendeletének kiadása (1767) után készült összeírásokat megvizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy Csanád vármegyében a területek 70,6%-át (32 548 hold) a királyi kamara

[1] A kutatásokat a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K 143017 számú projektje (A magyarországi rendiség politikai kultúrája, 1526–1848 II.) támogatta.

birtokolta, 26,3%-át (12 115 hold) a katolikus egyház, emellett voltak magánföldesúri birtokok körülbelül 3% (1406 hold) arányban.[2] Csanád vármegye lakosságszáma a törökök kiűzése után folyamatosan növekedett. 1710 körül nagyjából 2500 fő, az 1787. évi népszámlálás szerint 26 141 fő, az 1828. évi összeíráskor 62 114 fő, Fényes Elek 1846–1847. évi számlálása szerint 75 372 fő élt a megyében.[3] Fényes Elek 1845-ben 2416 főre tette a nemesség teljes létszámát, ebbe feltehetőleg a kiskorúakat is beleszámította. A Csanád vármegyei nemesség aránya a teljes lakossághoz viszonyítva így körülbelül 3,2% volt.[4] Fényes Elek szerint a Bittó, Edelspacher, Kállay, Marczibányi, Návay, Szalbeck, Tököly, Vásárhelyi családok rendelkeztek jelentősebb birtokokkal Csanád vármegyében.[5]

Tisztújítások Csanád vármegyében 1790–1848 között

A reformkori tisztújítások általános menete a következő volt: A főispán meghatározta a tisztújítás időpontját. A tisztújítás előtt járásonként összeírták a nemességet. A főispánt egy küldöttség meghívta a tisztújításra. A tisztújítás napjának reggelén misét tartottak, majd a nemesek átvonultak a megyeházára. Az alispán beszédet tartott, és a tisztikar nevében lemondott a hivataláról, átadta a főispánnak a vármegye pecsétjét, a levéltár és a vármegyei pénztár kulcsát. A főispán szavazatszedő bizottságot nevezett ki arra az esetre, ha szavazásra kerülne a sor, ezek után tartották meg a tisztújítást.[6]

Csanád vármegyében 1790 és 1848 között tizenkét tisztújítást tartottak: 1790. május 3-án, 1800. június 3-án, 1810. november 5-én, 1820. május 30–31-én, 1823. május 12–13-án, 1829. április 29–30-án, 1832. november 23-án, 1836. szeptember 12-én, 1840. október 15-én, 1842. október 26-án, 1845. november 17-én és 1848. június 14-én. Az 1723:56. törvénycikk értelmében háromévente kellett tisztújítást tartani, amit kezdetben a Csanád vármegyei rendek nem tartottak be az általam vizsgált időszakban, hiszen csak tízévente került erre sor. Azonban 1820-tól kezdődően törekedtek arra, hogy háromévente tartsanak restaurációt. Jól látható, hogy 1823 és 1829 között hat év telt el, ami valószínűleg azzal magyarázható, hogy az 1825/27. évi országgyűlés miatt nem került rá sor.[7]

[2] Fónagy 1999: 1148–1149.

[3] Palugyay 1855: 66, 143; Dányi–Dávid 1960: 52; Dányi–Faragó–László 1996: 90, 95; Faragó–Őri 2008: 44; Fényes 1839: IV. 142–153; Fényes 1847: I. 352–356; Kovacsics 1957: 388–389: 8/a táblázat; Oltvai 1978: 92.

[4] Fényes 1847: I. 354.

[5] Fényes 1839: IV. 146.

[6] Degré 1972: 132–135; Molnár 1989: 23–24; Tilcsik 2000: 27–28.

[7] MNL CSCSVL ML, IV.3.a. 1. jegyzőkönyv 3/1790; 10. jegyzőkönyv 344/1800. előtti bejegyzés; 20. jegyzőkönyv 1073/1810. előtti bejegyzés; 30. jegyzőkönyv 587/1820; 33. jegyzőkönyv 538/1823; 40. jegyzőkönyv 661/1829; 41. jegyzőkönyv 1072/1830; 43. jegyzőkönyv 1885/1832, 1887/1832; 47. jegy-

A vármegyei tisztújításokon egyre gyakoribbak voltak a kicsapongások, rendbontások, ezért az 1819. február 16-án kiadott helytartótanácsi rendelet (4390. sz.) alapján nem közfelkiáltással, hanem egyenkénti szavazattal kellett dönteni, így biztosítva a kisnemesek túlsúlyát, remélve, hogy szavazataikat a kormányzat támogatására fel lehet majd használni. Utasításba adta azt is a rendelet, hogy csak olyan szavazhasson, aki jogosult arra, ezért minden tisztújítás előtt össze kellett írni a vármegyék területén élő nemességet.[8] A helytartótanács 1819-es rendeletével megnyílt az út a korteskedés, etetés-itatás felé, ezt azonban nemcsak a bécsi udvar és a konzervatívok használták ki a későbbiekben, hanem a liberálisok is. A kormányzat ugyanakkor, ahogy azt Dobszay Tamás kifejtette, ezzel a rendelettel meglévő zavarokra kívánt elsősorban reagálni. Dobszay azonban azt is hozzáteszi, hogy a kormányzat a közhatalom nyomását és az államjövedelmek egy részét használta korrupcióra, míg az ellenzék a maga erejére volt utalva.[9] Soós István is úgy vélekedik, hogy a kormányzat célja a rendelettel az volt, hogy a vármegyék a tisztújításokat rendben és nyugalomban folytassák le.[10] Több vármegyében azonban nem tartották be a rendeletet, továbbra is a hagyományos közfelkiáltást vagy a ponderálást (mérlegelést) alkalmazták, ezért a helytartótanács újra elrendelte 1821. január 9-én, hogy a tisztújítások egyenkénti szavazással történjenek.[11] Ugyanakkor az 1827 szeptemberében kiadott rendelet ismét engedélyezte, hogy közfelkiáltással dönthessenek a választások alkalmával, s hogy egyenkénti szavazást csak akkor kell alkalmazni, ha a közfelkiáltásból a többség akarata nem azonosítható egyértelműen.[12]

A 1819-es helytartótanácsi rendelet kiadása után Csanád vármegyében is összeírták a nemeseket a tisztújítások előtt. Néhány nemesi lajstrom megmaradt a makói levéltárban, amelyek alapján megállapítható, hogy 1823-ban 314 nemest, 1829-ben 425 nemest, 1832-ben 535 nemest, 1836-ban 666 nemest (az 1840-es adatot nem említem a hiányossága miatt), 1842-ben 634 nemest, 1845 pedig 643 nemest jegyeztek fel. Ezek a számok azonban csak hozzávetőlegesek, mivel gyakoriak az áthúzások, utólagos beírások. Egyes családok esetén nem minden tagot neveztek meg név szerint, például 1842-ben a Kállay családtagokat (29 főt) felsorolták, 1845-ben viszont már csak annyit jegyeztek fel összefoglalóan, hogy „Kállay család". Ezt figyelembe véve a nemesség összlétszáma nem 643, hanem 672 körül mozgott ekkor. A legtöbb szavazó nemest Makón írták össze, 1836-ban 170 főt, 1840-ben 185 főt, 1842-ben 174 főt, 1845-ben 196 főt.[13]

zőkönyv 1287/1836; 51. jegyzőkönyv 2029/1840; 56. jegyzőkönyv 2857–2859/1842; 72. jegyzőkönyv 3102–3106/1845; MNL CSCSVL ML, IV.101.a. 1. jegyzőkönyv 238–239/1848.

[8] Soós 2009: 66.

[9] Dobszay 2019: 96–98.

[9] Soós 2009: 151.

[11] Soós 2009: 147.

[12] Degré 1972: 125.

[13] MNL CSCSVL ML, IV.3.b. 94. doboz 318/1823; 121. d. 540/1829, 140. doboz 1870/1832; 194. doboz 1918/1842; 219. doboz 3084–3085/1845; MNL CSCSVL ML, IV.3.d. 2. doboz 820/1836; 725/1840; 1917/1842; 1919/1842.

Az 1820-as Csanád vármegyei tisztújításon a helytartótanácsi rendelet ellenére többeket közfelkiáltással választottak meg. Azonban az 1821-ben ismételten kiadott rendelet után az 1823-as csanádi restauráción már többségében szavazással választottak, de még ekkor is akadt olyan, akit közfelkiáltással választottak meg. Miután a helytartótanács 1827-ben ismét engedélyezte, hogy közfelkiáltással is lehessen dönteni a tisztújításon, Csanád vármegyében is ezt a módszert alkalmazták döntő többségben. A szavazati számok (két esetet kivéve) nem állnak rendelkezésre, ezért nehéz megállapítani, hogy pontosan hányan vettek részt a tisztikarok megválasztásában. Csupán két adat maradt fent: 1845-ben 351 szavazatot rögzítettek a másodalispán megválasztása során, ehhez képest körülbelül 672 nemest írhattak össze, azaz ekkor az összeírtak 52,2%-a élt a szavazati jogával. Návay Mihályt 236 szavazattal választották meg másodalispánná Nyéky Antal 114 és Kornya János egy szavazatával szemben.[14] 1848-ban pedig a csendbiztos személyéről döntöttek szavazással, ekkor 64 szavazatot számoltak össze, amiből Bartha György 48 szavazatot, Magyari László 11 szavazatot, Pap Ferenc 5 szavazatot kapott.[15] Ebből a két adatból azonban nem lehet messzemenő következtetéseket levonni (1. táblázat). (A táblázatban „sz"-szel jelöltem, akiket szavazással, „k"-val, akiket közfelkiáltással választottak meg, „f"-fel, akiket a főispán nevezett ki.) A vármegyei tisztújítások vizsgálatával már számos kutató foglalkozott, azonban munkámnak nem célja ezek részletes bemutatása. Csupán arra hívnám fel a figyelmet, hogy fontos lenne további kutatások végzése a témával kapcsolatban.[16]

Csanád vármegyében a tisztújítások menetét és szabályozását 1836-ban és 1842-ben rögzítették a legpontosabban, s ezt követően ezt alkalmazták: Összeírták a tizennyolc év feletti nemes férfiakat (azonban utalást találtam arra is, hogy tizenhat évesek is felkerültek a listára), illetve az özvegyeket. Egyes esetekben más nőket is külön feljegyeztek (például Návay Katalint 1829-től), feltehetőleg olyanokat, akik már nem álltak atyai hatalom alatt.[17] A továbbiakban az 1842. évi szabályozást mutatom be, mivel csak egy pontot módosítottak akkor a korábbiakhoz képest, és ezt a közgyűlési jegyzőkönyvbe is feljegyezték.

Az 1842. évi tisztújítás lebonyolítása során a következő pontokat állapították meg:[18] 1. Azok a nemesek, akiknek a nemességük a vármegyében ki van hirdetve, szavazati joggal bírnak, kivéve azokat, akik büntetés alatt állnak. 2. Minden szavazattal bíró nemes magán kívül még két nemest képviselhet megbízólevéllel. 3. Az uradalmi ügyészek az uradalmaikat csak megbízólevéllel képviselhetik. (Az 1836-os szabályozás még

[14] MNL CSCSVL ML, IV.3.b. 220. doboz 3102/1845.

[15] MNL CSCSVL ML, IV.101.a. 1. jegyzőkönyv 238–239/1848.

[16] Degré 1972: 121–140; Molnár 1989: 18–30; Dominkovits 1991: 3–18; Dominkovits 2000: 63–72; Szigeti 2000: 83–105; Tilcsik 2000: 19–38; Polgár 2004: 39–61; Dombovári 2011a; Dombovári 2011b: 169–204; Völgyesi 2010: 306–318; Sebők 2012: 312–320; Szijártó 2010: 445–466; Pajkossy 2013: 74–82; Szijártó 2014: 1273–1296; Szilágyi 2018; Dobszay 2019: 63–110; Sáfrány 2022: 531–561; Kovács 2024: 17–52; Pintér 2024: 169–179, Pintér 2025: 64–83.

[17] MNL CSCSVL ML, IV.3.d. 2. doboz (szám nélkül); MNL CSCSVL ML, IV.3.a. 51. jegyzőkönyv 725/1840.

[18] MNL CSCSVL ML, IV.3.a. 51. jegyzőkönyv 1916/1842.

megengedte, hogy megbízólevél nélkül szavazhassanak az uradalmi képviselők. Ez az egyetlen változás a korábbi szabályozáshoz képest.) 4. A megbízóleveleket pecséttel alispán vagy főszolgabíró és esküdt előtt is hitelesíteni kell. Csak megyebeli nemes személy kaphat ilyen megbízólevelet. Nemtelent csak akkor lehet megbízni, ha a megbízólevélben a választandó személyt megnevezik. 5. A szavazatok összeszedésére kinevezendő bizottságba a vármegyei nemesség küldhet tagokat, a bizottságot a vármegyei nemesség hozzájárulásával nevezi ki a főispán. 6. A szavazatszedő bizottságnak minden szavazás után külön jegyet (jelölést) kell tennie a meghatalmazó levelekre. 7. A szavazást nem golyókkal, hanem számokkal kell lebonyolítani, a tévedések elkerülése végett minden tíz szavazat után egybe kell gyűjteni azokat. 8. A választások során a közfelkiáltást nem szabad alkalmazni, hanem a jelöltek neveinek a kimondása után össze kell szedni a szavazatokat. (Ennek ellenére a tisztújítások jegyzőkönyveiben mégis az szerepel, hogy többeket közakarattal, közfelkiáltással választottak meg.) Mind a három vármegyei járás számára szavazatszedő bizottságot neveznek ki. 9. A szavazást a járásbeli szolgabíró és esküdt által kell lebonyolítani (ők rendelkeznek a nemesi összeírás lajstromával), a szavazóterem előtt egyesével kell felszólítani és beengedni a nemeseket. 10. A tisztújításokat a széki palota (vármegyeház) épületében vagy az udvaron kell megtartani. A szavazó nemességet járásonként kell egy küldöttségnek beengedni a széki palota udvarára a tisztválasztás előtt. 11. A meghatalmazó leveleket egy választmánynak kell megvizsgálni a tisztújítás előtt két nappal. Más vármegyei tisztújításokat megvizsgálva megállapítható, hogy csak kisebb eltérések figyelhetők meg.[19]

A tisztújítások során a csanádi püspökség, a csanádi káptalan, másrészt pedig a kamarai uradalom képviselője mindig jelen volt. A tisztújítások előtt, ahogy arra már kitértünk, összeírták a szavazásra jogosultak névsorát, akik jelen lehettek mint jelölt vagy szavazó. A nemesi adattárakat áttekintve megállapítható, hogy a Csanád vármegyei nemesség jelentős része (legalább 2/3-a) a Magyar Királyság északi és nyugati megyéiből érkezett, főleg a 18. században és a 19. század elején például Árva, Hont, Komárom, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Sáros, Sopron, Tolna, Torna, Trencsén, Turóc, Ugocsa, Ung, Vas, Veszprém, Zala vármegyékből. A török uralom alóli felszabadulás után ugyanis Csanád vármegyét is újra be kellett népesíteni, a hivatali szervezetet is fel kellett állítani. Ez felemelkedési lehetőséget biztosított a nemesség számára. A szomszédos megyék közül leginkább Arad, Csongrád és Temes vármegyékből érkeztek nemesek, emellett még Bihar, Heves és Szabolcs vármegyéket is meg kell említeni. Szilágyi Adrienn Békés vármegye 19. századi nemesi társadalmát vizsgálva szintén arra a következtetésre jutott, hogy Békés vármegye újra benépesítése, a hivatali apparátus újbóli felállítása jó lehetőséget és biztos jövedelmet nyújthatott a más megyékből érkező nemeseknek, mivel az északi és dunántúli vármegyékben a nemesség nagy száma miatt kevesebb érvényesülési és karrierlehetőség volt. Szilágyi is megállapítja, hogy az észak-magyarországi és a szomszédos vármegyékből érkezett a legtöbb nemes Békés vármegyébe.[20]

[19] Molnár 1989: 19–22; Tilcsik 2000: 21–22; Polgár 2004: 47; Szilágyi 2018: 42; Sáfrány 2022: 538–539.
[20] Nagy 1857–1865; Kempelen 1911–1932; Barna–Sümeghy 1913; Szilágyi 2018: 39–56.

Az 1790–1848 között tartott csanádi tisztújításokon 61 családból 90 személy jutott hivatalhoz, ebbe nem számoltam bele a mérnököket, orvosokat. Ha azokat is figyelembe vennénk, akkor 72 családból 101 személy viselt hivatalt. A tiszteletbeli hivatalnokokat és azokat, akiket a tisztújításon kívül választottak, neveztek ki, szintén nem számoltam bele. Ha azt figyelembe vennénk, akkor ez a szám nagyobb lenne. Most kifejezetten csak a tisztújításokra koncentráltam. Barna János és Sümeghy Dezső a Nemes családok Csanád vármegyében című munkájában részletesen közli azon személyek nevét, akik a csanádi tisztikar tagjai voltak ebben az időszakban.[21] A doktori disszertációmban és egy korábbi tanulmányomban magam is ismertetem azok névsorát, akiket jelöltek, illetve azokat, akiket meg is választottak a csanádi tisztújításokon.[22] Elmondható, hogy minden tisztújítás alkalmával átlagosan 10-11 tisztségben történt változás, és 7-8 új személy került be a tisztikarba. Megállapítható az is, hogy 1790-hez képest 1848-ra a csanádi tisztikar létszáma megduplázódott – 12 főről 24 főre – a megnövekedett munka miatt (2. táblázat). Egyértelműen kijelenthető, hogy a Návay család játszotta a legfontosabb szerepet Csanád vármegye életének az irányításában, ugyanis közülük hat főt választottak meg a tisztújításokon. Ebből négyen alispánok, ketten főszolgabírók voltak. Emellett voltak olyan családok, akiknek szintén több tagja is jelen volt a csanádi tisztikarban, a Kövér családból négy fő, a László, Nyéky, Sánka, Szabó, Tököly, Vargha családból három fő, a Dobsa, Dániel, Szilvássy, Tarnay családokból két fő, a jelentősebb birtokos családokból – Kállay, Vásárhelyi, Bánhidy – egy-egy fő vett részt a megye életének az irányításában.[23]

Érdekes adalék lehet, hogy a nagyobb számú családok alig vagy egyáltalán nem vettek részt Csanád vármegye életének az irányításában. A nemesi összeírások szerint a legnépesebb a Luczay család volt, 1836–1845 között 44 főt írtak össze, de mindössze Luczay János volt esküdt, majd aladószedő. A második legnépesebb család a Kállay, tagjai közül 1836-ban 43 főt, 1842-ben 29 főt említettek meg név szerint, de választás útján csak Kállay Ödön viselt hivatalt szolgabíróként, majd főszolgabíróként, emellett Kállay István főispán volt, de őt az uralkodó nevezte ki. A harmadik legnépesebb család a Nagy volt, 1842-ben 26 főt, 1845-ben 38 főt írtak össze, de hivatalt egy személy sem viselt közülük. A negyedik legnépesebb család pedig a Szeles volt, 1842-ben 34 főt, 1845-ben 35 főt írtak össze, de egy személy sem viselt hivatalt közülük. Népes családnak számított még az 1845-ös lajstrom szerint a Fridvalszky 15 fővel, a Hangay 22 fővel, a Keresztury 17 fővel, a Kriván 17 fővel, a Lukács 19 fővel, a Marsinán (Marzsinyán)

[21] Barna–Sümeghy 1913: 231–235.

[22] Deák 2023a: 28–32, 36–43; Deák 2023b: 85–89.

[23] MNL CSCSVL ML, IV.3.a. 1. jegyzőkönyv 3/1790; 10. jegyzőkönyv 344/1800. előtti bejegyzés; 20. jegyzőkönyv 1073/1810. előtti bejegyzés; 30. jegyzőkönyv 587/1820; 33. jegyzőkönyv 538/1823; 40. jegyzőkönyv 661/1829; 41. jegyzőkönyv 1072/1830; 43. jegyzőkönyv 1885/1832, 1887/1832; 47. jegyzőkönyv 1287/1836; 51. jegyzőkönyv 2029/1840; 56. jegyzőkönyv 2857–2859/1842; 72. jegyzőkönyv 3102–3106/1845; MNL CSCSVL ML, IV.101.a. 1. jegyzőkönyv 238–239/1848.

14 fővel, de közülük csak Lukács József viselt hivatalt helyettes alispánként a vizsgált teljes időszakban.[24]

Karrierutak a csanádi tisztikarban

A csanádi tisztikarban minden tisztségbe be lehetett jutni előzetes hivatali karrierút nélkül is. Azonban a fontos tisztségekhez kellett valamilyen előképzettség. A belépő szint az esküdti, aljegyzői, alügyészi hivatal volt. A magasabb hivatalokhoz – főszolgabíró, főügyész, főjegyző, alispán – kellett valamilyen hivatali előélet. Habár az alszolgabíró alacsonyabb presztízsű hivatal volt, de mégis kellett valamilyen előképzettség hozzá, általában az esküdtek léptek alszolgabírói hivatalba (3. táblázat).

Csanád vármegyében a hivatalviselő nemesnek, amennyiben helyi tekintélyes birtokos családból származott, megvolt a lehetősége, hogy egyre feljebb jusson a hivatali ranglétrán. Návay János 1790-ben szolgabíró, majd 1792-ben főszolgabíró lett. 1805-ben Návay Mihály első alispán halála után a főispán őt nevezte ki alispánnak, amit a rendek is elfogadtak. Návay János az alispáni tisztséget egészen a haláláig, 1822-ig viselte. Tököly Pétert 1823-ban látszólag előzmény nélkül választották alispánná, hiszen az 1820-as tisztújításon nem kapott semmilyen hivatalt. (Korábban csak tiszteletbeli aljegyzőnek és helyettes főszolgabírónak választották meg 1807-ben.) Ezek után 1832-ben főispáni helytartóvá nevezte ki az uralkodó. Ebben nagy szerepet játszhatott az, hogy az 1825–27. és 1830. évi országgyűlésen követ volt, és a királyi jogok mellett állt ki. Vásárhelyi János 1823–1829 között alügyész, 1829–1832 között főjegyző, majd 1832–1842 között első alispán volt. Bánhidy Albert 1836-ban főszolgabíró, majd 1840-ben másodalispán, végül 1842–1848 között első alispán volt. Návay Mihály 1823–1829 között esküdt, 1829–1836 között szolgabíró, 1842–1845 között főadószedő, végül 1845–1848 között másodalispán volt. 1848-ben szintén előzmény nélkül választották meg Markovics Antalt első alispánnak, korábban nem viselt hivatalt. Sántha Sándor 1829–1840 között esküdt, majd 1840–1842 között fizetéses táblabíró lett, ezek után 1848-ban másodalispánná választották. Návay Tamás tiszteletbeli főjegyzőből lett másodalispán 1842–1844 között, majd 1848-ban főispánná nevezték ki.

A kisebb hivataloknál is megfigyelhető az a tendencia, hogy kitartó munkával előrébb lehetett jutni a hivatali ranglétrán. Bíró Imre aljegyzőből főügyész lett. Cseresnyés István alügyészből lett főügyész. Kállay Ödön esküdtből szolgabíró, majd főszolgabíró. Dániel János, Hofbauer Sándor, Sánka Ferenc és Sánka Zsigmond szintén esküdtből lett szolgabíró. Szilesy Pál és Nyéky Antal alügyészből lett főügyész, majd főjegyző. Sarkady

[24] MNL CSCSVL ML, IV.3.b. 94. doboz 318/1823; 121. doboz 540/1829; 140. doboz 1870/1832; 194. doboz 1918/1842; 219. doboz 3084–3085/1845; MNL CSCSVL ML, IV.3.d. 2. doboz 820/1836; 725/1840; 1917/1842; 1919/1842.

Rácz Ferenc katonai biztosból lett számvevő. Hervay István esküdtből lett számvevő. Tarnay Mihály alszolgabíró, főszolgabíró, majd főadószedő lett. Tarnay János esküdtből lett levéltárnok, majd főszámvevő. Nyéky Mihály aljegyző, levéltáros, majd főjegyző lett, mindezek után országos hivatalt vállalt például a helytartótanácsnál.[25]

Megállapítható, hogy átlagosan minden tisztújításon négyen léptek magasabb hivatalba. Az alábbi grafikonon azt ábrázoltam, ha valaki egyszer hivatalban volt, és a következő tisztújításokon feljebb lépett a hivatali ranglétrán. Az új belépők nem szerepelnek az ábrán (1. grafikon). Ilyen tipikus karrierút volt például, hogy esküdtből lett valaki szolgabíró, szolgabíróból lett főszolgabíró, alügyészből lett főügyész, aljegyzőből főjegyző, de arra is akad példa, hogy főszolgabíróból, főjegyzőből lett alispán, fizetéses táblabíróból lett másodalispán vagy főpénztárnokból lett másodalispán. Nem tipikus karrierút, de van példa arra is, hogy valaki főügyészből lett főjegyző vagy főadószedőből lett főszolgabíró.

Azt a tényt is el lehet mondani, hogy a csanádi tisztújításokon olyanokat választottak meg, akik aktívan viseltek hivatalt, vagy új belépők voltak. Csak néhány példa van arra, hogy aki korábban viselt hivatalt, de a tisztújítás időpontjában nem, azt a későbbiekben ismét megválasztották. Úgymond „nagy visszatérők" kevesen voltak a csanádi tisztikarban (2. grafikon). Az 1790-es adatsor azért érdekes, mivel II. József az 1785/86-os rendeletében összevonta Békés, Csanád és Csongrád vármegyéket, így az akkori hivatali kar feloszlott, és csak 1790-ben lett ismét önálló a három megye.[26]

A tisztviselők közül Saátor János viselt leghosszabb ideig egy hivatalt, harminckét évig (1803–1835) volt főadószedő. Szilesy Pál huszonkilenc évig volt főügyész (1803–1832). Vargha Pál huszonhat évig volt katonai biztos (1823–1849). Vargha Mátyás huszonnégy évig aljegyző (1807–1831). Kövér István huszonkét évig csendbiztos (1823–1845). Sarkady Rácz Ferenc húsz évig számvevő (1812–1832). Návay János tizenhét évig alispán (1805–1822). Posonyi Ignác tizenhárom évig fizetéses táblabíró (1823–1836). Sánka Ferenc szintén tizenhárom évig szolgabíró (1823–1836). Nyéky Antal tizenkét évig főjegyző (1836–1848). Sántha Sándor tizenegy évig esküdt (1829–1840). Blázsy György tíz évig levéltárnok (1832–1842). Emellett többen is akadtak, akik öt–tíz évig viselték ugyanazt a hivatalt, most csak a leghosszabb ideig egy hivatalban lévők közül emeltem ki példákat.[27]

[25] MNL CSCSVL ML, IV.3.a. 1. jegyzőkönyv 3/1790; 10. jegyzőkönyv 344/1800. előtti bejegyzés; 20. jegyzőkönyv 1073/1810. előtti bejegyzés; 30. jegyzőkönyv 587/1820; 33. jegyzőkönyv 538/1823; 40. jegyzőkönyv 661/1829; 41. jegyzőkönyv 1072/1830; 43. jegyzőkönyv 1885/1832, 1887/1832; 47. jegyzőkönyv 1287/1836; 51. jegyzőkönyv 2029/1840; 56. jegyzőkönyv 2857–2859/1842; 72. jegyzőkönyv 3102–3106/1845; MNL CSCSVL ML, IV.101.a. 1. jegyzőkönyv 238–239/1848.

[26] Barta 1978: 82–84.

[27] MNL CSCSVL ML, IV.3.a. 1. jegyzőkönyv 3/1790; 10. jegyzőkönyv 344/1800. előtti bejegyzés; 20. jegyzőkönyv 1073/1810. előtti bejegyzés; 30. jegyzőkönyv 587/1820; 33. jegyzőkönyv 538/1823; 40. jegyzőkönyv 661/1829; 41. jegyzőkönyv 1072/1830; 43. jegyzőkönyv 1885/1832, 1887/1832; 47. jegyzőkönyv 1287/1836; 51. jegyzőkönyv 2029/1840; 56. jegyzőkönyv 2857–2859/1842; 72. jegyzőkönyv 3102–3106/1845; MNL CSCSVL ML, IV.101.a. 1. jegyzőkönyv 238–239/1848.

A vármegyei hivatalviselési stratégiák elemzését nagyban elősegítené az, ha jobban ismernénk azok névsorát, akik hivatalt töltöttek be, vagy legalábbis jelölték őket. Jelenleg azonban csak Békés, Csongrád, Fejér, Heves, Máramaros, Pest, Ung és Zala vármegyék archontológiái állnak rendelkezésre.[28]

A Csanád vármegyei tisztségviselők éves fizetése a korszakban nagyjából egységes volt, amelyet a helytartótanács is jóváhagyott: a főispán 500 Ft-ot, az alispán 700 Ft-ot, a főjegyző 500 Ft-ot, az aljegyző 250 Ft-ot, a levéltáros 250 Ft-ot, a főadószedő 500 Ft-ot, a főszolgabíró 400 Ft-ot, a két alszolgabíró 200-200 Ft-ot, a három esküdt fejenként 125 Ft-ot, a főügyész 350 Ft-ot, az alügyész 200 Ft-ot, a két fizetéses táblabíró 200-200 Ft-ot, a számvevő 250 Ft-ot, a katonai biztos 130 Ft-ot, a két csendbiztos 185-185 Ft-ot, az írnokok 125-125 Ft-ot kaptak.[29]

Összegzés

Összegzésként elmondható, hogy Csanád vármegyében rendben zajlottak a tisztújítások, a közgyűlési jegyzőkönyvek nem tesznek említést kicsapongásokról. A tehetséges, birtokos nemességnek megvolt a lehetősége arra, hogy a hivatali ranglétrán feljebb jusson. Azonban meg kell említeni azt is, hogy Csanád vármegyében nem volt olyan nagybirtokos, főnemesi család (Esterházy, Károlyi, Széchenyi), amely jelentős hatást gyakorolt volna a megye életére. A csanádi tisztújítások más megyék tisztújításaihoz viszonyítva nem „lógtak ki" a sorból. Nem emelhető ki különösebb egyedi sajátosság, amely máshol nem volt jellemző. Ennek ellenére fontos lenne, hogy minden vármegye kapcsán szülessen hasonló munka, mert így jobban megismerhetnénk, hogy egy-egy megyében hogyan zajlottak a tisztújítások, s mely nemesek játszottak fontos szerepet az adott megye életének az irányításban. Emellett fel lehetne tárni a tisztikar vallási összetételét, azt, hogy milyen kapcsolati hálók alakultak ki a nemesség között helyi szinten vagy akár megyék között is, milyen tanulmányokat folytattak a tisztviselők, és kialakultak-e olyan szoros ismeretségek, amelyek az iskolai éveik alatt születtek, és a későbbiekben tudták kamatoztatni azokat akár megyéken átívelően.

[28] Farkas 2000; Farkas 2001; Gálocsy–Csatáry 2000; Molnár 1989; Héjja 2009; Bán 2011; Schramek 2016; Sáfrány 2022; Szabó 2025

[29] MNL CSCSVL ML, IV.9.a. 32. doboz 2143/1831.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád–Csanád Vármegyei Levéltár Makói Levéltára (MNL CSCSVL ML)
IV.3.a. Csanád vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei
IV.3.b. Csanád vármegye nemesi közgyűlésének iratai
IV.3.d. Nemességi iratok
IV.9.a. Csanád vármegye adószedőjének iratai. Adószedői számadások
IV.101.a. Csanád vármegye bizottmányának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek

Barna János – Sümeghy Dezső 1913: *Nemes családok Csanád vármegyében*. Makó.
Dányi Dezső – Dávid Zoltán (szerk.) 1960: *Az első magyarországi népszámlálás 1784–1787*. Budapest.
Dányi Dezső – Faragó Tamás – László Géza (szerk.) 1996: *II. József népszámlálásának községi adatai*. Budapest.
Faragó Tamás – Őri Péter 2008: *Az 1784–1787 évi népszámlálás II. Az Alföld, a Délvidék és a Dunántúl népességi adatai*. Budapest.
Fényes Elek 1839: *Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. Pest.
Fényes Elek 1847: *Magyarország leírása*. Pest.
Kempelen Béla 1911–1932: *Magyar nemes családok*. I–XI. Budapest.
Kovacsics József (szerk.) 1957: *A történeti statisztika forrásai*. Budapest.
Nagy Iván 1857–1865: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. I–XII. Pest.
Palugyay Imre, ifj. 1855: *Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leirása. Negyedik kötet: Békés–Csanád, Csongrád és Hont vármegyék leirása*. Pest.

Hivatkozott irodalom

Bán Péter (szerk.) 2011: *Heves megye történeti archontológiája (1681–) 1687–2000*. Eger.
Barta János, ifj. 1978: *A nevezetes tollvonás*. Budapest.
Deák Ádám 2023a: *Csanád vármegye képviselete a reformkori országgyűléseken (1825–1848)*. (PhD-disszertáció) Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
Deák Ádám 2023b: Csanád vármegye nemessége és tisztikara 1820–1848 között. *Aetas* (38.) 3. 77–92. DOI 10.14232/aetas.2023.3.77-92
Degré Alajos 1972: Szavazási rend a megyegyűléseken 1848 előtt. In: Farkas Gábor (szerk.): *Fejér Megyei Történeti Évkönyv 6*. Székesfehérvár, 121–140.
Dobszay Tamás 2019: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Budapest.

Dombovári Ádám 2011a: *Megyei választások és szabályozásuk 1830–1844*. (PhD-disszertáció) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

Dombovári Ádám 2011b: Vármegyei tisztújítások és országgyűlési követválasztások Pest megyében. *Múltunk – politikatörténeti folyóirat* (56.) 1. 169–204.

Dominkovits Péter 1991: Hivatalvezető nemesek, hivatali pályák Győr vármegye tisztikarában 1816–1848. *Levéltári Szemle* (41.) 1. sz. 3–18.

Dominkovits Péter 2000: Győr vármegye tisztújításai, 1816–1845. *Comitatus* (10.) 9. 63–72.

Farkas Gábor 2000: Fejér vármegyei történeti archontológia I. In: Fitz Jenő – Török Gyula (szerk.): *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis 29*. Székesfehérvár, 137–157.

Farkas Gábor 2001: Fejér vármegyei történeti archontológia II. In: Fitz Jenő – Török Gyula (szerk.): *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis 30*. Székesfehérvár, 77–99.

Fónagy Zoltán 1999: Nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. *Századok* (133.) 6. 1141–1191.

Gálocsy Zoltán – Csatáry György 2000: *Ung vármegye főispánjai és tisztviselői a legrégibb kortól 1867-ig*. Budapest – Beregszász.

Héjja Julianna Erika 2009: *Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája, 1715–1848*. Gyula.

Kovács Dániel László 2024: Somogyi tisztújítások a táguló politikai nyilvánosság és közéleti részvétel időszakából. Karrierutak a vármegyei igazgatásban, 1806–1830. In: Récsei Balázs (szerk.): *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 53–54*. Kaposvár, 17–52.

Molnár András 1989: Zala megye reformkori tisztújításai, 1819–1847. *Levéltári Szemle* (39.) 3. 18–30.

Oltvai Ferenc 1978: A Csanád vármegyei telepes községek igazgatása a XIX. század első felében. In: Farkas József (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből 2. XIX. század*. Szeged, 63–131.

Pajkossy Gábor 2013: Vármegyei tisztújítások, követválasztások és katonai segédlet a reformkori Magyarországon. In: Borsi-Kálmán Béla (szerk.): *Homályzónák. Felvilágosodás és liberalizmus. Tanulmányok Kecskeméti Károly 80. születésnapjára*. Budapest, 74–82.

Pintér Tamás 2024: Karrierutak, trendek és stratégiák a reformkori baranyai tisztikar központi hivatalaiban. In: Várdai Levente (szerk.): *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* (57.) 169–179.
https://doi.org/10.62148/JPME.2024.07

Pintér Tamás 2025: A hivatalban maradás kényszere: „nyugdíj" és időskori hivatalviselés a baranyai tisztikar példáján (1790–1850). *Korall* (26.) 99. 64–83.

Polgár Tamás 2004: Tisztújítási statútumok és az 1824. évi tisztújítás Somogy vármegyében. In: Bősze Sándor (szerk.): *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 34–35*. Kaposvár, 39–61.

Sáfrány Tímea 2022: Tisztújítások és tisztviselői karrierutak a reformkori Csongrád vármegyében. *Századok* (156.) 531–561.

Schramek László (szerk.) 2016: *Pest megye archontológiája a kezdetektől 2016-ig*. Budapest. (https://bit.ly/3LeOPOO – utolsó letöltés: 2026. március 1.)
Sebők Richárd 2012: Hivatalviselési stratégiák Békés megyében 1715–1848 között. In: Bartha Eszter – Varga Zsuzsanna (szerk.): *Határokon túl. Tanulmánykötet Mark Pittaway (1971–2010) emlékére*. Budapest, 312–320.
Soós István 2009: Választások Magyarországon. Kísérletek a vármegyei tisztújítások „megreformálására" (1810–1821). *Levéltári Közlemények* (80.) 65–156.
Szabó Zsolt-Sándor 2025: *Máramaros vármegye közigazgatási elitje 1822 és 1918 között*. (PhD-disszertáció) Babeș–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár.
Szigeti István 2000: Az 1844-es Komárom megyei tisztújítás. *Limes* (13.) 1. 83–105.
Szijártó M. István 2010: Hivatalviselő elit a 18. századi Somogy vármegyében. In: Hermann István – Karlinszky Balázs (szerk.): *Megyetörténet, egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a Veszprémi Püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Veszprém, 445–466.
Szijártó M. István 2014: Hivatali karrierek a 18. századi vármegyékben. *Századok* (148.) 5. 1273–1296.
Szilágyi Adrienn 2018: *Az uradalom elvesztése. Nemes családok a 19. századi Békés megyében*. Budapest.
Tilcsik György 2000: Tisztújítások és országgyűlési követválasztások Vas megyében a reformkorban. In: Tilcsik György (szerk.): *Előadások Vas megye történetéről 3. (Vas megyei levéltári füzetek 9.)* Szombathely, 19–38.
Völgyesi Orsolya 2010: Etika és politika. Kazinczy és az 1827-es Zemplén vármegyei tisztújítás. In: Debreczeni Attila – Gönczy Mónika (szerk.): *Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*. Debrecen, 306–318.

Pintér Tamás

Az autonómia ünnepe vagy egyszerű megerősítés? A tisztújítások hatása és megítélésük Baranya példáján (1790–1848)

Abstract: A Celebration of Autonomy or a Mere Confirmation? The Impact and Perception of County Elections through the Example of Baranya, 1790–1848. The study examines the mechanisms and political perception of county elections, or restorations of office, between 1790 and 1848 through the example of Baranya county. Its primary aim is to determine whether changes in the composition of the county office-holding body and the career paths of office-holders were shaped primarily by elections themselves or, rather, by the person of the lord lieutenant, who represented central authority.

The research applies a two-pillar methodology. The quantitative analysis compares the frequency and timing of county elections at the national level, with particular attention to the background of elections that were postponed or cancelled for political reasons. The qualitative analysis, in turn, offers an in-depth examination of fluctuation within the county office-holding body between 1790 and 1850. The methodological novelty of the study lies in the fact that personnel changes are compared not with the data from the previous county election, but with the group of officials in office on the day immediately preceding the election. This makes it possible to eliminate chronological distortions arising between electoral cycles.

One of the study's most important conclusions is that the analysis of county elections is necessary when examining the county office-holding body, but it is not sufficient in itself. Underestimating the lord lieutenant's power of appointment constitutes a methodological error, since surrogatio often produced deeper and more lasting changes in the structure of county administration than the symbolically significant acts of election themselves. The study therefore proposes a refinement of future analyses of office-holding fluctuation through a more precise definition of the baseline data used for comparison.

Keywords: county election; county; comparison; career paths; Baranya

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.2.2026.55

Az 1848 előtti vármegyei közgyűlések (*generalis congregatio*) egy különleges fajtája a tisztújító szék, általánosabb szóhasználattal a tisztújítás.[1] Az esemény a kortársak számára is egyfajta „*nemzeti ünnep*”,[2] a rendi identitást és az összetartozást szimbolizáló látványos szertartás volt, amelynek során a vármegyékben élő nemesek alkotmányos jogaik egyik legfontosabbikával élhettek, saját önkormányzatuk vezetői testületét választhatták meg.

Tanulmányunk az 1790 és 1848 közötti időszak tisztújításainak hatását és megítélését vizsgálja, melyhez Baranya vármegye restaurációit állítottuk példaként. A kutatás két pillérre épül: elsőként kvantitatív alapon vettük vizsgálat alá a vármegyei tisztújításokat, mely során a baranyai adatokat az országos tendenciák közé próbáltuk illeszteni. A komparatisztika révén leginkább már a szakirodalom által feltárt vármegyék adatait használtuk, kiegészítve néhány általunk felkutatott további kontrolladattal. Az összegyűjtött tisztújítások időpontjai (és gyakoriságuk arányai) mellett kiemelt hangsúlyt fektettünk az egész ország területén azonosítható tisztújítás nélküli időszakok okaira és politikai hátterére.

Az adatok feldolgozása után a kvalitatív megközelítés következett, mely során az adott tisztújítások jellege, a hivatalcserék arányai, valamint általánosságban a restaurációk tisztikarra gyakorolt fluktuációs hatásai kerültek elemzésre. E téren a kutatás kiegészült egy, az 1790–1850 közötti baranyai tisztikar tagjainak hivatalváltásait elemző részkutatással is, mely rávilág arra, vajon a baranyai tisztújítások vagy éppen egyetlen személy – a vármegye főispánja – fejtett-e ki nagyobb hatást a vizsgált korszak tisztviselőinek karrierútjára.

A rendiség utolsó évtizedeinek tisztújításai

A tisztújítások időpontjait illetően az 1723. évi LVI. törvénycikk hozott változást: a törvény értelmében a mindenkori főispán 3 évente lett volna köteles vármegyéjében tisztújítást tartani („*vagy előbb is, ha a szükség* […] *változtatást követel*”)[3], ám a gyakorlatban ezt már közvetlenül a törvény elfogadása után is „rugalmasan” kezelték a vármegyék első emberei. Lehetőségük is volt rá, hiszen a törvény megtartására gyakorlatilag semmilyen kontroll nem vonatkozott: a főispán döntésének felülbírálására a vármegyei közgyűlésnek nem volt hatásköre. Bár 1827-ben egy helytartótanácsi rendelet

[1] Latin elnevezéssel „*sedes restauratoria*”, gyakran csak „*sedes restauratio.*” A további megnevezések Soós István gyűjtésében: tisztújító közgyűlés, tiszti választás, restauráció, építőszék, tiszti építőszék, széképítés, székújítás, nemesi felülés stb. Soós 2009: 90.

[2] Palugyay II: 59.

[3] 1723. évi LVI. törvénycikk: *a főispánoknak megyéikben lakásáról s a megyék tisztujitásáról, az alispánok s más tisztviselők állásáról.*

ismételten kötelezte a főispánokat a tisztújítások törvényben előírt időpontokban való tartására, a gyakorlatban nem történt változás.[4]

Az 1790 előtti baranyai restaurációk kapcsán azt láthatjuk, hogy átlagosan 5 évente tartottak tisztújítást, míg az 1790–1848 közötti hat évtizedben „mindössze" 11 alkalommal került sor hivatalos tiszti építőszék megtartására Baranyában: 1790. április 7–9., 1794. április 28., 1803. június 13–14., 1810. szeptember 12., 1813. május 20., 1832. május 7–8., 1836. augusztus 1., 1839. május 21., 1842. szeptember 14., 1845. július 7. és 1848. január 18–19.[5]

A tisztújítások számát vizsgálva érdemes a komparatisztikához nyúlni: az egyéb, szakirodalom által vármegyékkel való összehasonlításunkból kiderül, hogy az országos viszonylathoz képest a baranyai adatok nem kirívóak, de a közép- és dél-dunántúli régióban alacsonynak számítanak. A Baranyával szomszédos Somogyban 14,[6] Bács-Bodrogban 12[7] alkalommal tartottak tisztújítást 1790–1849 között. A Dunántúl többi vármegyéi közül Zala tisztújításait ismerjük pontosan, ahol 15,[8] Veszprémben több mint 11,[9] Vasban több mint 9,[10] Győrben több mint nyolc tisztújításra került sor.[11] Fejérben megközelítőleg 13 restaurációt bonyolítottak le a vizsgált időszakban.[12]

[4] Leíró példát találunk a „főispáni" önkényre Békés vármegyében: a főispánok 1790 óta nem tartottak hivatalos restaurációt, aminek következtében 1825-ben (35 évvel a legutóbbi tisztújítás után) már a szomszédos Arad vármegye főispánja is sürgette a békési főispánt, mielőbb tegyen eleget törvényben előírt kötelezettségének. A békési főispán azonban még további három évig eltekintett ettől: Héjja 2009: 39–40.

[5] Az említett tisztújítások jelzetei a vármegyei közgyűlések jegyzőkönyveiben: MNL BaVL IV-1-a. 167/1790, 392/1794, 940/1803, 2146.1/2/1810, 1017/1813, 1002/1832, 1806/1836, 1751/1839, 3780/1842, 2652/1845, MNL BaVL IV-1-a. 1848. január 18–19; Baranyával kapcsolatban a szakirodalomban tévesen terjedt el az a nézet, miszerint 1825-ben is restaurált volna: Degré 1973: 125; Polgár 2004: 42.

[6] A somogyi tisztújítások: MNL SVL IV-1-b. 1/1790. máj. 4, 719/1795, 618/1800, 1480/1806, 1248/1808, 1430/1813, 2053/1817, 879/1824, 2046/1828, 2426/1833, 3087/1836, 40/1840, 1232/1843. A jelzetekért ezúton is köszönetet mondok Kovács Dániel Lászlónak, a PTE BTK tanársegédjének.

[7] A bács-bodrogi tisztújítások: Dudás 1896: 483. 489. 494. 499–500. 506–507. 509. 511. és 513–514.

[8] Molnár 2000: 79.

[9] Bizonyosan veszprémi tisztújítást tartottak: 1803. május 9., 1810. május 7., 1815. október 16., 1819. október 2., 1827. november 12., 1831., 1834. október 17., 1837., 1840. október 12., 1843. és 1847. Hudi 2001: 18. 6. jegyz., 72. 64. jegyz., és 73. 65. jegyz.; Hudi 2006: 201; Hudi 2009: 126. 518. jegyz.; Soós 2009: 92. és 142.

[10] A szakirodalom alapján a következő tisztújításokat tartották Vas vármegyében: 1790. április 14., 1816. május 28., 1824. november 9., 1828., 1832., 1835, április 27., 1838. június 16., 1842. augusztus 24. és 1845. augusztus 27. Dominkovits 1993a: 232; Tilcsik 2000: 27. és 31–32; Balogh 2014: 26.

[11] A vizsgált időszak alatt Győr vármegyében nyolc alkalommal tartottak építőszéket, melyek időpontjai: 1810. december 17., 1816. április 2., 1821. április 9., 1828. augusztus 4–5., 1832. október 15–16., 1836. augusztus 10., 1842. május 11–14. és 1845. július 22–23.: Dominkovits 1993b: 82; Dominkovits 2000: 63–72.

[12] Fejér vármegye tisztújításaival kapcsolatban ellentmondás fedezhető fel a szakirodalmakban. Károly János a millenniumi fejéri vármegyetörténetében összesen (bár a tisztújítás szó mellőzése nélkül, de) 14 olyan évet adott meg, mikor a vármegye nagy létszámban választott tisztviselőt. Ez alapján Fejér vármegye restaurált az 1790., 1794., 1802., 1806., 1813., 1816., 1828., 1832., 1836., 1840., 1843., 1845. és 1848. években. Károly 1896: 319–333. Ezzel szemben, az újabb kori szakirodalom módosította a restaurációs évek dátumait: 1790. április 13., 1794, 1801. június 3., 1805., 1813., 1816. május 14–15., 1828. augusztus 11–12., 1832., 1837. július 6., 1840. április 21., 1843. május 3. és 1845. október 28–30. Balogh 2014: 17; Vitek 2014: 251; Farkas 2000: 139; Farkas 2001: 83; Soós 2009: 92. Az 1816 és 1828 közötti időszakról a szakirodalom nem ad pontos leírást, annyi bizonyos, hogy 1822 és 1828 között bizonyosan nem tartottak restaurációt: Soós 2012: 341–342.

Ha megvizsgáljuk a további, szakirodalom által feldolgozott vármegyék tisztújításait, úgy megállapítható, hogy Pestben,[13] Csanádban[14] és Hevesben[15] 12, Nyitrában 10,[16] Csongrádban 9,[17] Békésben 7[18] építőszéket tartottak. Tolna kapcsán eddig 9 restaurációt sikerült azonosítani, ám ezen adatok még ellenőrzésre szorulnak, így a táblázatban nem tüntettük fel őket.[19]

A vizsgálat előtt ismételten hangsúlyozandó, hogy 1848-ra az 56 vármegye közül mindössze 16 (!) (tehát a korabeli vármegyék 28%-a[20]) került felsorolásra.[21] Mindezek okán úgy gondolom, ezen adatsor, jelen formájában nem alkalmas hosszú távú következtetések levonására, mindössze néhány tendencia felismeréséhez nyújthat támpontokat.

A vármegyei tisztújítások száma 1790–1849 között			
Vármegye	**Tisztújítások száma**	**Vármegye**	**Tisztújítások száma**
Zala	15	*Veszprém*	*11 +*
Somogy	14	**Baranya**	**11**
Fejér	*13*	*Nógrád*	*10 +*
Komárom	13	Nyitra	10
Heves-Külső-Szolnok	12	*Vas*	*9 +*
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	12	Csongrád	9
Csanád	12	*Győr*	*8 +*
Bács-Bodrog	12	Békés	7

1. táblázat: A vármegyei tisztújítások száma 1790–1849 között

[13] A Pest vármegyei tisztújítások: Galgóczy 1876: 53–57.

[14] A Csanád vármegyei tisztújítások dátumai:1790. május 3., *1800., 1810. november 5., 1820. május 30–31., 1823. május 12–13., 1829. április 29–30., 1832. november 23., 1836. szeptember 12., 1840. október 15., 1842. október 26., 1845. november 17. és 1848. június 14. A forrásközlést ezúton is köszönöm Deák Ádámnak.

[15] A Heves vármegyei tisztújítások: Szederkényi 1893: 318., 325., 357., 362., 378. és 388–389.

[16] Nyitra vármegye tisztújításai kapcsán Nagy Jósef: *Nyitra megye helyirása* c. munkájára hagyatkoztunk, melyben éves bontásban ismertette a vármegye legfontosabb eseményeit, s ezek között 10 alkalommal számolt be tisztújításról: 1790. május 22., 1794. május 14., 1803. március 29., 1814. július 20., 1820. szeptember 25–27., 1825. július 28., 1832. október 1., 1840. október 20., 1844. június 11. és 1847. június 22.: Nagy 1864: 52–74; Nagy József munkájában több esetben érzékelhetőek éves kihagyások, a munka kiemelt kritikával kezelendő.

[17] Sáfrány 2022: 533. és 541.

[18] Héjja 2009: 41. 138. jegyz.

[19] A szakirodalmak alapján a következő tolnai tisztújítási időpontok rekonstruálhatóak: 1792. május 1., 1818. május 5., 1827. október 22., 1830. augusztus 2., 1836. november 28., 1840. április 7., 1843. március 6. és 1845. augusztus 21. Bodnár – Gárdonyi 1918: 76. és 135–136, Braun 1978. 115, 135–136, 155, 161. és 165.

[20] A vármegyék számát illetően a vizsgált időszak okozhat eltérést. II. József 1785-ös átalakítása kapcsán például (Erdély nélkül) 44 vármegyével és 3 „szabad kerülettel" számolhatunk: Haselsteiner 1983: 39; Szántay 2014: 1171–1172. Amennyiben az 1820-as évek klasszikus 52 vármegyéjével számolunk, az elérhető feldolgozások aránya továbbra is csak az ország törvényhatóságainak 30%-ára vonatkozólag érhető el.

[21] Természetes módon, jó eséllyel vannak még olyan tisztikarkutatások vagy éppen archontológiai adatközlések, amelyek nem kerültek kezünkbe, s ezek beépítésével a lista bővíthető lenne.

Az adatsorokból szembetűnő, hogy a feldolgozott (illetve vizsgálat alá vett) vármegyék között Baranya alapvetően sem pozitív, sem negatív irányban nem tartozik a szélsőséges esetek közé. Az azonban látványos, hogy bár a tisztújítások háromévenkénti megtartását törvény írta elő, az általunk vizsgált vármegyék egyikében sem figyelhető meg az 1790 és 1850 közötti 60 évre „elvárható", 18–20 alkalmat elérő számú restauráció.

Érzékelhető, hogy a megyei adminisztráció folytonossága (vagy éppen annak másfél évszázadra való megszakadása) közel sem determinálta a későbbi folyamatokat, közvetlen hatással nem feltétlenül járt a későbbi időszak tisztújításaira: Somogy vagy éppen Baranya török megszállásának időtartama és pusztításának következményei szinte össze sem hasonlíthatóak a nyitrai eseményekkel, ez utóbbi mégis jelentősen elmarad a későbbi restaurációk számával.

A tisztújítások mennyiségének kérdése kapcsán joggal vetődhet fel a helyi nemesség „erejének", de mindenesetre létszámának kérdése: eredményeinkből úgy tűnik, ez a tényező kevésbé gyakorolt befolyást. Zala vármegyében például, ahol már az 1820-as, 1830-as években is 4500-6000 főnyi nemest regisztráltak,[22] összesen 15 alkalommal tartottak tisztújítást. Ezzel szemben Somogy, ahol a nemesség létszáma megközelítőleg ennek felét tette ki (az 1820-as években 1500, az 1830-as, 1840-es évekre 3000-3700 fő[23]), hasonló mennyiségben, 14 alkalommal restaurált.[24] Baranya, Csanád és Csongrád vármegyék (melyek hasonló számú nemességgel és történelmi háttérrel rendelkeztek,[25] mégis) rendkívül eltérő arányokat mutatnak: Baranya esetén 11, Csanád esetén 9, Csongrád kapcsán 12 tisztújítás azonosítható. Bár a megyei nemesség létszáma látszólag nem áll egyenes arányban a tisztújítások számával, az azonban mégis szembetűnő, hogy a legmagasabb nemesi arányszámokat felmutató vármegyék (Zala, Somogy, Komárom, Veszprém) mind-mind „előkelő" helyet foglalnak el az adatsorban – e téren tehát megállapítható, hogy a nemesség létszáma bizonyos mértékben befolyásoló tényezőnek számított, emellett azonban más magyarázat is van, és más „felelőst" is azonosítanunk kell.

[22] Molnár 1989: 22–23; Molnár 2003c: 388–389.

[23] Baranyai 1914: 602; Kovács 2024: 20. 17. jegyz.

[24] Győr vármegye, bár Somogyhoz hasonló értékeket mutat a nemesség számának tekintetében (Dominkovits 2000: 69–70.) tisztújításainak száma mégis rendkívül alacsony – ebben az esetben azonban valószínűleg komoly torzulást okoz, hogy a vármegye történetét és restaurációt mindeddig rendkívül hiányosan érzékeljük.

[25] Az 1840-es években Baranyában megközelítőleg 800, Csanádban 600-670, míg Csongrád kapcsán minimum 800 nemessel számolhatunk: MNL BaVL IV-1-g. 23; Sáfrány 2022: 539. 34. jegyz. és Deák 2024: 19.

Tisztújítás nélküli időszakok

A baranyai tisztújítások időpontjait vizsgálva láthatjuk, hogy az 1790 és 1813 közötti 23 év után egy 19 éves tisztújítások nélküli periódus következett. A tisztújítások halogatása – Ódor Imre szavai szerint „*az országban szinte példa nélkül álló módon*" – a Végh István főispán által elkövetett „*mulasztásos jogsértések*" legsúlyosabbja volt,[26] valójában közel sem nevezhető egyedi, kizárólag baranyai jelenségnek, az ország többi vármegyéi között számtalan példát találunk a hasonló működésre.[27]

A legnagyobb, tisztújítás nélküli működés valószínűleg Békésben érhető tetten, ahol 1790 után csak 38 év elteltével, 1828-ban került sor restaurációra.[28] Békést „követte" az érsek irányítása alatt álló Esztergom, ahol 24 évet kellett várni új tisztújítás kiírására.[29] Csongrád vármegyében 1790–1806, majd 1806–1825 között,[30] Bács-Bodrogban 1811–1825 között,[31] Heves-Külső-Szolnokban 1796–1803 és 1814–1824 között nem volt tisztújítás.[32] Győrben ennél rövidebb időszak, az 1816–1821 közötti fél évtized telt el építőszék nélkül (pedig közben a rendek jelezték erre való szándékukat), majd újabb hét év 1821 és 1828 között.[33] Borsod vármegye kapcsán kizárólag a háborús évek alatt (1793–1803, majd 1806–1815 között)[34] érzékeljük a restauráció hiányát. Baranyához hasonlóan Veszprém sem restaurált 1803 és 1810 között, majd utóbbi vármegye esetén 1820–1827 között ismét egy tisztújítások nélküli időszak következett.[35] Az 1818–1827 közötti kilenc évben sem Tolna,[36] sem Gömör és Kis-Hont[37] nem tartott építőszéket, Vas vármegye 1816–1824 között mellőzte a választásokat.[38] Ugocsa 1810. évi tisztújításán a főjegyző tette szóvá, hogy a tisztválasztás már 11 éve volt halasztva.[39]

---

[26] Ódor 2007: 251–252.

[27] Ismételten hangsúlyozni kell, hogy az ország összes vármegyéjének részletes feltárása előtt, jelen gyűjtés csak részleges lehet.

[28] Héjja 2009: 38–41; Szilágyi 2018: 38.

[29] A *Hazai ,s Külföldi Tudósítások* szerint az 1824-ben megerősített alispán *„már ezen Nemes Vgyét 24 esztendők óta, ez alatt nem lévén Tisztválasztás, különös böltsességgel, és ügyességgel kormányozta".* Hazai ,s Külföldi Tudósítások 1824. október 27, 2. félév, 34. sz. 268.

[30] Sáfrány 2022: 533.

[31] Dudás 1896: 506.

[32] Szederkényi 1893: 318, 325, 357, 362, 378. és 388–389.

[33] Dominkovits 2000: 67.

[34] Az 1793–1803 közötti kihagyásra: Magyar Kurir, 1803. december 13., 17. évf. 48. sz. Toldalék 1.

[35] Hazai ,s Külföldi Tudósítások 1820. október 21., 2. félév, 33. sz. 255. és Ua. 1827. november 24., 2. félév, 42. sz. 330; Hudi 2006: 201.

[36] Hazai ,s Külföldi Tudósítások 1827. november 14., 2. félév, 39. sz. 306; Csizmadia 1972: 47. 157. jegyz.

[37] Gömör és Kis-Hont 1827-ben úgy restaurált, hogy *„már majd tíz esztendőkre elhaladotta 'Fő Kormányozóknak [főispánoknak] gyakori változásaik miatt".* Ugyanekkor a főispáni beiktatás üdvözlőbeszédei között Abafy Miklós aljegyző a legutóbb tartott, 1818. évi tisztújításról is szólt: Hazai ,s Külföldi Tudósítások, 1827. november 24., 2. félév, 42. sz. 331; Máriássy 1827: (oldalszám nélküli).

[38] Hazai ,s Külföldi Tudósítások 1816. június 15., 1. félév, 48. sz. 378–379; Tilcsik 2000: 21.

[39] Hazai ,s Külföldi Tudósítások 1810. június 6., 2. félév, 45. sz. 360.

Fejér kapcsán megjegyzendő, hogy Károly János leírása alapján az 1822. évi eseményeket restaurációnak tarthatjuk, ennek azonban ellentmondott Soós István, mondván a főispán nem rendelte el a tisztújítást. Kutatásom során Soós István megállapítására hagyatkoztam.[40]

Tisztújítás nélküli időszakok az ország egyes vármegyéiben[41]					
Vármegye	**Időkör**	**Tisztújítás nélküli évek**	**Vármegye**	**Időkör**	**Tisztújítás nélküli évek**
Békés	1790–1828	38	Heves és Külső-Szolnok	*1796–1803* 1814–1824	*7* 10
Esztergom	1800–1824	24	Varasd	*1806–1815*	*9*
Baranya	1813–1832	19	Gömör és Kis-Hont	1818–1827	9
Csongrád	*1790–1806* 1806–1825	*16* 19	Pest-Pilis-Solt	1810–1818 1820–1829	8 9
Bács-Bodrog	1811–1825	14	Tolna	1818–1827	9
Fejér	1816–1828	12	Vas	1816–1824	8
Ugocsa	*1799–1810*	*11*	Somogy	1817–1824	7
Nógrád	1818–1828	10	Zala	*1803–1810*	7
Borsod	*1793–1803* *1806–1815*	*10* *9*	Komárom	*1799–1806* 1810–1817	*7* 7
Nyitra	*1794–1803* *1803–1814* 1825–1832	*9* *11* *7*	Veszprém	*1803–1810* 1820–1827	7 7
Csanád	*1790–1800* *1800–1810* 1810–1820	*10* *10* 10	Győr	1816–1821 1821–1828	5 7

2. táblázat: Tisztújítás nélküli időszakok az ország egyes vármegyéiben

A restaurációk meg nem tartásának okait kutatva két kategóriát különítettük el. Elsőként említendők azok az esetek, melyekben a rendek akaratával egyetértve halasztották el a tisztújításokat. Az ehhez hasonló működésre elsőként a napóleoni háborúk és a nemesi felkelések időszakát hozhatjuk példaként: érzékelhető, hogy a baranyai példa mellett Veszprémben és Zalában is hét év telt el a restaurációk között (mindhárom

[40] Károly 1896: 325. és Soós 2012: 341.

[41] Azon értékeket, melyek teljességgel a napóleoni háborúk alatti időszakra estek, dőlt betűkkel jeleztük.

vármegye 1803-ban és 1810-ben tartott építőszéket),[42] míg Varasd és Borsod vármegyékben 1806 után 1815-ben restauráltak.[43] A háborús körülmények, mint arra már utaltam korábban, még a rendek számára is elfogadható „kifogást" jelentettek ezen időszakokban, legfőképp úgy, hogy a megyei inszurgens bandériumokban gyakran a vármegyei tisztviselők is felkeltek. Hangsúlyozandó, hogy a rendek ezen engedékenysége legkésőbb 1815-ben, a háborúk végével szűnt meg.

A második kategóriába azokat az esetek sorolhatjuk, melyek a rendek akarata ellenére mentek végbe. Lévén e folyamatok kapcsán már nem hangsúlyozhatjuk az országra néző háborús veszélyeket, új válaszokat kell keresnünk. E kategória vizsgálatakor már a kortársak kapcsán sem alakult ki konszenzus, s a konkrét vita már az országgyűlésen (pontosabban az 1811-12. évi országgyűlés 37. ülésén) is tetten érhető. Alapvetően háromféle magyarázat merült fel, melyek a tisztújítások meg nem tartásának felelősségét eltérő ágensekre hárították: kizárólag a főispánokra, a főispánokra és a megyékre, valamint kizárólag a megyékre.

Abaúj vármegye követe „*valóságos sérelmet állítván abban, hogy a' Fő Ispányok tíz, 's több esztendőkig sem restaurálnak*",[44] a felelősséget kizárólag a főispánokra hárította.

A sérelem felvetésére a személynök (Majláth [I.] György, a későbbi baranyai főispán nagyapja) reagált, s (kissé talán cinikusnak nevezhető válaszában [„*Restaurátiónak Törvény által üdeje vagyon szabva, ha ezt a' Fő - Ispányok meg nem tartják, minden Vármegyéknek szabadságában áll Őfelségét arra kérni, hogy őket kényszerítse*"]) már a vármegyék felelősségét is felvette: „*Nem tsak azokban* [a főispánokban – P. T.] *kell a' hibát keresni, hanem némelly Vármegyéknek Rendjeiben is.*"[45]

A nógrádi követ már nem a főispánokat hibáztatta, hanem a tisztikarokat és a rendeket, mondván beletörődnek a *surrogatió*kba. Ha ugyanis a tisztviselők a törvényi idő letelte után önként lemondanának hivatalukról, a főispánok kénytelenek lennének új tisztújítást tartani. „*Legyünk tehát jó Hazafiak* – szólította fel a követ a rendeket – *és tartsuk meg a' Törvényt*".[46]

A főispánok felelősségét a vonatkozó szakirodalom többnyire elismeri, ám a kritikák rendszerint mérsékeltek maradtak: a kutatók több esetben egyszerűen csak ismertették a főispánok egyéb elfoglaltságaikra vonatkozó érvelését (Somogy,[47] Borsod[48]), míg Soós István szerint egyes főispánok az új szavazási rend (1819. évi votizációs rendelet) alkalmazásától, valamint annak hatásaitól félve halogatták a restaurációt.[49] Nem tagadta a főispáni felelősséget Szilágyi Adrienn sem, ám mellette a rendek felelősségét

[42] Hudi 2006: 201.
[43] Soós 2009: 93.
[44] 1811–1812. évi diárium (37. ülés), 436–437.
[45] Utalva ezzel a restaurációkon kialakult konfliktusokra. 1811–1812. évi diárium (37. ülés), 436–437.
[46] 1811–1812. évi diárium (37. ülés), 436–437; Soós 2009: 83.
[47] Somogy esetén említendő, hogy Teleki László adminisztrátor halála után másfél évig főispáni helytartó sem volt kinevezve. A somogyi problémákat részletesen tárgyalta: Polgár 2004: 42–48.
[48] Soós 2009: 93.
[49] Soós 2012: 341.

hangsúlyozta: a békési rendek gyengeségével magyarázta a tisztújítások hiányát, megjegyezve, hogy Békés majd negyven év után is csak „*felső helyről jött rendelkezés és a belső igény együttes hatásaként*" restaurált.[50] Szilágyira hivatkozva, hasonlóan a „gyenge nemességet" említette Sáfrány Tímea is a csongrádi tisztújítás nélküli időszak kapcsán.[51]

Kétségtelen, az általunk összegyűjtött leginkább kimagasló adatok olyan vármegyékhez kötődnek, melyeket hagyományosan gyenge nemességgel jellemez a szakirodalom: Békés, Baranya, Bács-Bodrog, Csanád vagy éppen Csongrád mind a török pusztás által érintett, utólag „visszatelepült" vármegye. Ezeken kívül a nagybirtok és egyházi befolyás dominanciája jellemezte Esztergomot, Baranyát, Bács-Bodrogot, illetve Hevest és Külső-Szolnokot is meg kell említeni. Mindezek mellett olyan vármegyék is szerepelnek gyűjtésünkben, melyek kapcsán az állítások már nem állják meg helyüket: Somogy, Pest, Zala, Gömör és Kis-Hont vagy éppen Komárom vármegyéket már csak a nemességük létszáma, illetve a vármegyék birtokszerkezete okán sem sorolhatjuk egy kategóriába a fentebb említett törvényhatóságokkal.[52] Ebből kifolyólag a „rendek gyengesége" nem szolgálhat indítékul a tisztújítás nélküli időszak jelenségének magyarázatára, legfeljebb annak mértékét befolyásolhatta. Megjegyzendő továbbá, hogy a rendek felelősségét sem szabad „túlbecsülnünk": Nógrád vármegye követének javaslata kapcsán említhetjük, hogy alig egy évtizeddel később a gyakorlatba is átültetésre került: 1822-ben Zala vármegye teljes tisztikara felállt, s „*egyenként csatlakoztak* […] *a másodalispán nyilatkozatához, hogy hivatalukról inkább lemondanak, semmint eszközök legyenek a törvénytelen újoncozásban*", ám a főispáni helytartó/királyi biztos egyszerűen nem fogadta el a lemondásukat.[53] Ugyancsak „naivitás" volt az alispánok halála vagy lemondása után tisztújítást várni, több esetben még ezek sem szolgáltak kellő indokul az udvar tisztújításokat halogató politikájának feladásához.

Úgy gondoljuk, árulkodó adatként szolgál, ha vizsgálatunk során megengedőbb álláspontra helyezkedünk, s eltekintünk az 1815 előtti esetek vizsgálatától: felsorolásunk „mindössze" két vármegyével csökken, mégpedig Varasddal és Zalával. Lévén a fennmaradó 20 vármegye kapcsán továbbra is érzékeljük a jelenséget, ebből kifolyólag úgy gondoljuk, ez kizárólag központi akarat nyomán alakulhatott ki. E megállapítás közel sem tekinthető újdonságnak,[54] s természetesen a kortársak tisztában voltak azzal, hogy a tisztújítások halogatása az udvar elvárásainak megfelelően történik. Aki számára ez nem lett volna világos, legkésőbb 1829-ben értesült róla, amikor Végh István maga „ismerte el", hogy a tisztújítások kérdésében „*mindenek előtt tudva lévő dolog volna, hogy*

[50] Szilágyi 2018: 38, 41. 95. jegyz.

[51] Sáfrány 2022: 534.

[52] Nógrád, Heves, Pest, Zólyom, Hont, illetve Gömör és Kis-Hont 1787-es nemességlétszámát közli: Praznovszky 1981: 129. A birtokviszonyok kapcsán a Fónagy Zoltán adattáraihoz készített összesítő térképeket használtuk: Fónagy 2013: 1534–1558.

[53] Molnár 2003: 392.

[54] Ahogy Német Béla megfogalmazta: „*határozottan látható volt, hogy a kormány ellene van a tisztújításnak, mint szabadabb mozgásnak, mint bizonyos nemű önállóságnak, melyet a despotizmus el nem tűrhet és föladata azt megsemmisíteni.*" Németh 1897: 657.

e részben kezeim kötve valának, sőt még most is kötve legyenek".[55] Az udvari elvárásoktól függetlenül, a felelősség mégis csak a főispánt illette mint a tisztújítást összehívni egyedül jogosult hivatalnokot.

Véleményünk szerint a tisztújítások nélküli időszakok okaiként kizárólag a főispánokat (helyesebben a bécsi udvar érdekérvényesítési szándékát) említhetjük. Valójában nem a rendek gyengesége vagy épp megalkuvása vezetett a tisztújítások elhalasztásához, bár kétségtelen, hogy e tényezők nagyban hozzájárultak annak intervallumához.

A tisztújítások halasztásának folyamataiban kétségtelenül a bécsi udvar érdekét és a vármegyei tisztikarok feletti kontroll átvételére alkotott elképzések egyik megvalósítási kísérletét ismerhetjük fel, melynek eszközeként a főispáni jogkör szolgált. Ebből kifolyólag a ferenci abszolutizmus ezen részét joggal hasonlíthatjuk II. József rendszeréhez:[56] céljuk mindkét esetben az engedelmes, a királyi akaratot végrehajtó tisztikarok kialakítása volt, módszereik azonban különböztek. II. József egyszerűen betiltotta a közgyűlések (s így a tisztújítások) megtartását, a tisztikar tagjait a főispán egy személyben, az alispánt az uralkodó nevezte ki. A főispánok már a tervezet elkészítése alatt is jelezték számára, hogy e döntés ellentétes a magyar alkotmánnyal, s nemcsak a királyi akarattal, de a főispánokkal szemben is komoly ellenállást és ellenszenvet fog kiváltani.[57] Ezzel szemben I. Ferenc rendszerében a főispánok a magyar jogrend egy „kiskapuját" használták ki: bár a tisztújítások meg nem tartása kétségtelenül törvénysértés, a főispáni *surrogatio* (ellentétben Ódor Imre megállapításával[58]) a megyék vezetőinek megkérdőjelezhetetlen joga volt.[59] E jog gyakorlásának egyedüli korlátja az alispáni posztok kapcsán merült fel, ám az udvar mindent megtett az akadály eltávolítására: az alispánok *surrogatió*ja törvényesítésének s a főispáni jogok közé való beemelésének kérdését országgyűlésre vitték,[60] majd a javaslat diétán való elutasítása után a főispánok 1821-ben, illetve 1827-ben immáron (tisztújítási módot szabályzó) királyi rendeletek formájában nyertek felhatalmazást. Azon vármegyék, melyek elfogadták, hogy alispánjaikat akár a főispán is kinevezheti,[61] bizonyos szinten joggal tekinthetőek megalkuvóknak. E vármegyék közé tartozott Baranya is, igaz, csak a tisztújítások nélküli időszak utolsó

[55] Németh 1897: 657.

[56] Kevésbé meglepő módon, ugyanilyen eljárás figyelhető meg az 1848 áprilisa utáni „uralomváltás" kapcsán, mely immáron éppen ellentétes irányú kormányzati nyomást helyezett előtérbe. Szemléletes példát nyújt erre a Sopron vármegyei főispán, Hunkár Antal esete, aki a vármegye tisztikarát „döntően pecsovicsként" jellemezte. Erre reagálva maga a belügyminiszter, Szemere Bertalan érdeklődött nála: miért nem gondoskodott arról, hogy a tisztikar összetétele liberálisabb nézetű hivatalnokokból álljon: Dominkovits 1999: 95.

[57] Hajdu 1982: 192.

[58] „*Az elaggottak, illetve elhunytak helyett a* ***magyar joggyakorlattól eltérően kinevezésekkel*** *[kiemelés – P. T.] töltötte be.*" Ódor 2007: 252.

[59] Bár az 1811–1812. évi diétán e kérdés is felmerült az alsótáblán, a perszonális azonnal levette: Soós 2009: 83.

[60] 1811–1812. évi diárium (37. ülés), 440; Soós 2009: 83.

[61] Ilyen esetre van példánk Békésből 1793-ban és 1812-ben: Héjja 2009: 257. és 507; Csongrádban 1822-ben: Sáfrány 2022: 541. 42. jegyz.; valamint Csanádban 1805-ben: MNL CSCSVL ML IV-3-a. 1221. és 1230/1805. A forrásközlést ezúton is köszönöm Deák Ádámnak.

három évében. A legtöbb esetben azonban még csak a rendek megalkuvására sem volt szükség: a főispánoknak elegendő volt, ha az alispánokat együttműködésre, de legalábbis semlegességre tudták bírni.[62]

Jelentős eltérés a II. József és az I. Ferenc alatti gyakorlatban, hogy míg József ellentmondást nem tűrő „agresszív" rendelkezéseket hozott, addig a ferenci abszolutizmus jóval rugalmasabbnak mutatkozott. Míg előbbi konkrét pontjaiban ellentétes volt az alkotmánnyal, addig utóbbi „mindössze" csak a fennálló alkotmány egy részének meg nem tartását kísérelte meg. Ennek első foka a főispánok megítélésében érhető tetten: míg II. József alatt a főispánok korrumpálódtak, addig az általunk vizsgált időszak alatt a főispán védekezhetett azzal, hogy ez a működés saját akarata (s a törvények) ellen való, s ha tehetné, teljesítené a rendek óhaját. Ez esetben pozitívan érinthette a főispánok megítélését, hogy a *surrogatió*khoz kikérték a rendek véleményét, illetve ajánlásait – ám végső soron úgyis maguk döntöttek a helyettesítésről.

Lényegi különbség a két kísérlet között, hogy míg az 1780-as évek eseményei az összes vármegyét egyszerre érintő problémaként jelentek meg, addig a 19. századi próbálkozás már némi időbeli eltolódással, de a vármegyékben egyénileg érvényesült. Ez egyrészről gátat szabott a megyék egységes fellépésének,[63] másrészről lehetőséget teremtett a főispánok egyéni belátásának érvényesítésére: ahol szükségét érezték, ideiglenesen egy-egy tisztújítás összehívásával (vagy a tisztikar megerősítésével[64]) csillapíthatták az ellenszenvet.

A ferenci abszolutizmus tehát tanult a korábbi rendszer sikertelen próbálkozásából, s a restaurációk betiltása helyett megelégedett azok hátráltatásával. Abban az esetben, ha a tisztújítások mellőzése nem bizonyult elegendőnek a tisztikarok átszervezéséhez, s a rendeket nem sikerült együttműködésre kötelezni, az udvar a már korábban említett módszereihez fordult: királyi biztosok vezetésével vizsgálatokat indított a tisztviselők ellen, a főispánok helyett adminisztrátorokat nevezett ki, vagy végső soron katonai erő alkalmazását eszközölte.

---

[62] Erre látunk példát Baranyában, ahol Végh István főispán partnerére talált Mihalovich József első alispánban: maga a főispán emelte ki az 1825-ös követválasztás során, hogy Mihalovichban „*nagy bizodalma van*", MNL BaVL IV-1-a. 1678/1825; Mihalovich 1790 óta próbálkozott az első alispáni hivatal megszerzésével, mire 1813-ban megnyerte a választást, ebből kifolyólag nem feltétlenül állhatott érdekében egy olyan új tisztújítás megrendezése, melyen pozíciója veszélybe kerülhetett. Mihalovich 1832. évi távozása után gyakorlatilag azonnal tiszti perbe fogták, így feltehető, hogy a rendek sem voltak megelégedve vele. Lásd Borsy 2014: 115–119.

[63] Az 1811–12. évi országgyűlési vitán elhangzott személynöki feleletből is érzékelhető, hogy ha a vármegyének problémája volt főispánjával, forduljon a királyhoz, hiszen ő az egyetlen, ki orvosolhatja bajait. Mindezek mellett, remélhetőleg nem kelti közhely benyomását, ha a vármegyék egymás közti viszonyára gróf Széchenyi István gyakran idézett (ám némileg kikarikírozott) jellemzését adjuk: „*Nem gondol Vas Abaujjal; Kecskemétnek legkisebb gondja is nagyobb, mintha lesüllyedne Lőcse a' föld közepéig; mit bánja Csalóköz Mosonyt, habár Dunába fuladna; Tolna vizeit Pestre torlasztja; Győr a' Hanságnak vet gátat, 's több eféle öröklő országos sérelminkben látható; – ,s igy feloszlik az úgy is nem igen nagy Királyság 52 picziny királyságra*." Széchenyi 1904: 48.

[64] Az 1822. évi fejéri eseményeket lásd: Soós 2012: 341.

A tisztújítások halogatásának módszere a rendekkel való kiegyezés előrehaladtával fokozatosan háttérbe szorult, s az 1825–27. évi diétához közeledve (az 1824/1825. évekre) a legtöbb vármegye már restaurált (Esztergom, Csongrád, Bács-Bodrog, Heves és Külső-Szolnok, Vas, Somogy). Amely megyékben mégis tovább húzódott volna az építőszék tartása, úgy a diéta bezárását követő években (1827/1828) választottak új tiszteket (Békés, Fejér, Nógrád, Veszprém, Győr, Tolna, Gömör és Kis-Hont). A fennmaradó törvényhatóságok közül Pest is restaurált 1829-ben. Az általunk összegyűjtött törvényhatóságok közül egyedül Baranya kapcsán érzékeljük, hogy a régtől fogva esedékes tisztújítás még az 1830. évi diéta bezárását követően sem került megrendezésre.

A tisztújítások hatása és az „eredményesség" mérésének kérdései

Ahogy arra korábban utaltunk, a tisztújítás, valamint az azok eredményeiről alkotott általános elképzelések értelmében a restauráció lényege a megyei vezetés leváltása vagy átalakítása. Ez a folyamat garantálta a vármegye számára az önkormányzati jogot, és lehetőséget adott a nemességnek, hogy éljen szabad választási privilégiumával.

A tisztújítások meghatározásának kizárólag gyakorlati alapú (azaz a leváltottak és újonnan megválasztottak arányai alapján történő) megközelítése azonban komoly problémákat rejt magában. Több olyan közgyűlésről is tudunk, melyek gyökeresen átalakították a tisztikar személyi állományát, mégsem tekinthetjük (s a kortársak sem tekintették) őket tisztújításnak. E tétel bizonyítására talán elegendő lehet, ha két baranyai példát említünk: az 1775. február 21-i közgyűlésen 12 új járási hivatalnok kinevezésére került sor, míg az 1848. május 4-én tartott közgyűlésen az aktuális hivatali gárda egyötöd része lecserélődött, s további 12 új személy kinevezésével (és hivatal létrehozásával) bővült.[65]

A jelentős változásokat hozó, ám mégsem hivatalos tisztújításnak tekinthető események mellett természetesen detektálhatók hivatalos, ám változást nem vagy csak minimális mértékben eredményező restaurációk is. A vármegye újjáéledése után eleinte Baranya (is) az évenkénti tisztújítások módszeréhez folyamodott: a vármegye török alóli felszabadulása utáni első szabályrendelete kimondta, „*hogy a Magyarország részeinek minden vármegyéjében bevett szokás szerint minden esztendőben* [úgy Baranyában is – P. T.] *történjék meg a tisztújítás*".[66] Ezek a restaurációk minden bizonnyal csekély vagy szinte semmilyen személyi változást nem okoztak, értékük azonban (mely magából az aktusból következett) nem csökkent ezáltal. „Változás nélküli" építőszékre a

[65] MNL BaVL IV.101-a. 229/1848.

[66] MNL BaVL IV-1-a. 34/1701; A statútum magyar fordítása: Mezey 2000: 222–224. Említhetjük még Békés példáját, ahol szokássá vált, hogy az aktuális tisztikar minden év végén testületileg lemondott, majd a főispán megerősítette őket addig viselt hivatalaikban. Héjja 2009: 38.

későbbiekben is találunk példákat: az 1747. évi tisztújításon mindössze két főszolgabíró „cserélt" körzetet, illetve lemondás következtében történt üresedés okán egy új esküdt megválasztására került sor,[67] a többiek megerősítést nyertek. Az 1753-ban tartott tisztújításon ugyancsak megerősítettek minden hivatalnokot addig viselt pozícióikban, ez alól mindössze két kivétel akadt: Thanyi László (aki esküdtként egyben alügyész is volt) az alügyészi poszt megszüntetésével megmaradt esküdtnek, míg Galambos Mihályt a tisztújítás előtt megüresedett esküdti pozícióra választották meg.[68] Említhetjük továbbá az 1794. évi restaurációt, mely során a tisztikar 97%-a megerősítést nyert addig viselt pozíciójában, mindössze egy új hivatalnok megválasztására került sor.[69]

Ugyancsak problematikus azon megközelítés kizárólagos használata, mely a nemesség szabad választásához köti a tisztújítást. Ódor Imre szavaival összegezve: a tisztújítást az „*önkormányzati tevékenység legfontosabb biztosítékának*" tekinthetjük, ami a „*megyék tisztviselőinek, kiemelten az alispán személyének a kiválasztásában nyilvánult meg*".[70] A megfogalmazás problematikáját jelzi, hogy a 18. században gyakorta tartottak olyan közgyűléseket Baranyában, melyeken a megüresedett hivatalokba választottak hivatalnokot, s a baranyai alispáni hivatalok is többször kerültek betöltésre tisztújításon kívül is.[71]

A tisztújítások „eredményeinek" vizsgálatára a vármegyei tisztújításokkal foglalkozó szakirodalmakban egy összehasonlításra is alkalmas, egységes módszertan kialakulását figyelhetjük meg: a tisztújítások egymáshoz viszonyításával mutatják be a „személyi változások" arányait. A megközelítésmódot használók sorát Molnár András nyitotta meg, aki Zala vármegye restaurációinak vizsgálatakor adta közre adatait.[72] A módszer felkeltette a szakma figyelmét, alig két éven belül elkészült Győr vármegye adatsora is (Dominkovits Péter jóvoltából), amely már összesítő táblázat formájában jelent meg:[73]

[67] MNL BaVL IV-1-a. 8/1747; MNL BaVL IV-6-d. 1746/47. p. 27.

[68] MNL BaVL IV-1-a. 1147/1753.

[69] Az éppen elhunyt aladószedő helyére: MNL BaVL IV-1-a. 392//1794.

[70] Ódor 1995: 21.

[71] A teljesség igénye nélkül, néhány baranyai példa: tisztújítás, illetve a főispán jelenléte nélkül választott főjegyzőt a nemesség 1698. június 3-án, de hasonló működést tapasztalunk az 1713–1718 közötti (a főispán által illegitimnek tekintett) tisztikar kapcsán is. A metódus még a 18. század végén is érzékelhető: 1790. február 25-én Pethő Imrét főjegyzővé „emelték" a rendek. MNL BaVL IV-1-a. 1/1698, 2/1790. Az alispáni hivatal surrogatiója (azaz nem a rendek által történő megválasztása) a nemesi alkotmánnyal ellentétes volt, melyet még a főispánok is elismertek. Végh István főispán 1829. évi levele még a másodalispán halálának esetén is úgy fogalmazott, hogy „*a második All-Ispányi Hivatalnak meg üresülése után a Törvénynek értelme szerént Tiszti Építőszék tartódna*". MNL BaVL IV-1-b. 1809/1829. Ettől függetlenül a gyakorlat több alkalommal is felülírta a törvényeket és szokásokat. Békésben két alkalommal is sort került alispán-surrogálásra: „*Lovász Zsigmond 1793. november 8-án helybenhagyta a rendek döntését és modo provisorio első alispánnak helyettesítette Csupor Lászlót*", illetve „*1812. október 2-án a főispán – **kinevezési jogával élve*** [! – kiemelés – P. T.] – *rendes alispánná tette meg Vidovich Györgyöt*". Héjja 2009: 257. és 507. Csongrádban 1822-ben ugyancsak első alispánt nevezett ki a főispán: Sáfrány 2022: 541. 42. jegyz. Csanádban előbb a rendek választásával, majd főispáni kinevezéssel nyerte el az első alispáni pozíciót 1805-ben Návay János: MNL CSCSVL ML IV-3-a. 1221 és 1230/1805. A forrásközlést ezúton is köszönöm Deák Ádámnak

[72] Molnár 1989: 25.

[73] Dominkovits 1991: 8.

„*Személyi változások*” az 1821–1845 között tartott tisztújításokon (Győr)						
Tisztújítás	*1821*	*1828*	*1832*	*1836*	*1842*	*1845*
„*Személyi változás*” az előző tisztújításhoz képest	24%	**84,6%**	48%	59%	62,9%	40,7%

3. táblázat: „Személyi változások” az 1821–1845 között tartott tisztújításokon (Győr)

Bár a sor egy időre megszakadt, kétséget kizáróan a komparatisztika lehetősége mozgatta Sáfrány Tímeát, amikor 2022-ben publikálta a Csongrád vármegyei tisztújítások adatait:[74]

„*Személyi változások*” az 1825–1848 között tartott tisztújításokon (Csongrád)							
Tisztújítás	*1825*	*1829*	*1835*	*1838*	*1843*	*1846*	*1848*
„*Személyi változás*” az előző tisztújításhoz képest	**100%**	31,5%	57%	52,6%	**81,8%**	**95,4%**	**91,6%**

4. táblázat: „Személyi változások” az 1825–1848 között tartott tisztújításokon (Csongrád)

A megközelítésmódhoz 2023-ban Csanád vármegye is „felzárkózott”: Deák Ádám adta közre az 1820 és 1848 közötti restaurációk változásainak arányszámait:[75]

„*Személyi változások*” az 1820–1848 között tartott tisztújításokon (Csanád)									
Tisztújítás	*1820*	*1823*	*1829*	*1832*	*1836*	*1840*	*1842*	*1845*	*1848*
„*Személyi változás*” az előző tisztújításhoz képest	52,9%	42,1%	47,4%	47,4%	65%	40,9%	**75%**	52,8%	70,8%

5. táblázat: „Személyi változások” az 1820–1848 között tartott tisztújításokon (Csanád)

[74] Sáfrány 2022: 544.
[75] Deák 2023: 89.

A további kontrolladatok közreadása, illetve az összehasonlíthatóságra való törekvés jegyében készítettük el saját, Baranyára vonatkozó adatsorunkat is, illetve a Molnár által publikált adatok alapján Zala táblázatát is:

Hivatalváltások[76] az 1825–1848 között tartott tisztújításokon (Zala)								
Tisztújítás	*1825*	*1828*	*1831*	*1834*	*1837*	*1840*	*1844*	*1847*
Hivatalváltások az előző tisztújításhoz képest	51%	58%	56%	39%	54%	61%	49%	40%

6. táblázat: Hivatalváltások az 1825–1848 között tartott tisztújításokon (Zala)

Hivatalváltások az 1832–1848 között tartott tisztújításokon (Baranya)						
Tisztújítás	*1832[77]*	*1836*	*1839*	*1842*	*1845*	*1848*
Hivatalváltások az előző tisztújításhoz képest	*97%*	45%	56%	50%	50%	67%

7. táblázat: Hivatalváltások az 1832–1848 között tartott tisztújításokon (Baranya)

Bár a tisztújítások közötti folytonosság kérdése közel sem lényegtelen, s az összehasonlítás lehetőségének megteremtésével rendkívül látványos eredményeket tud felmutatni, úgy gondolom, e megközelítés a tisztújítások értékelésére kevésbé alkalmas. Egyrészről a tisztikar jelentős része átalakulhatott a tisztújításon kívül is, másrészről a tisztújítások időpontjai komoly eltéréseket mutatnak. Példának okáért említhető Baranya és Csongrád, ahol a táblázat legnagyobb értékeit (előbbinél 97%, utóbbinál 100%) a vizsgálati korszakot kezdő tisztújítás mutatja. Bár az arányszámok kétségkívül kimagaslóak, kevésbé tűnnek meglepőnek, ha hozzátesszük, mindkét vármegye 19 évvel korábban megtartott restaurációjához viszonyítottunk.

Véleményünk szerint a tisztújítások valódi relevanciáját a hivatalváltások (vagy éppen hivatali megerősítések) jelentik. Ezek felméréséhez azonban az aktuális tisztújítás eredményeit nem a megelőző tisztújításhoz, hanem a restauráció előtti állapotokhoz kell viszonyítanunk. Ennek alátámasztására ismét baranyai példát hozhatunk: az 1790. és 1794. évi tisztújítások „tényleges egyezése" (azonos személy azonos hivatalban) 79%, azaz a négy év alatt 21%-os változásról beszélhetünk. Ezzel szemben, ha a tisztikarok személyi állományának (mindkét tisztújításon jelen lévő személyek) változását vesszük vizsgálat alá, ugyanez az arány már 85%, azaz mindössze 15%-os változást érzékelünk. Ha azonban az 1794. április 28-án tartott tisztújítást nem a négy évvel korábbi restaurációhoz, hanem az 1794. évi építőszéket közvetlenül megelőző állapotokhoz (a *sedes valedictoria* előtti állapothoz vagy a tisztújítást megelőző naphoz) viszonyítjuk, akkor

[76] A táblázatok megnevezéseiben érzékelhető eltéréseket a későbbiekben fejtjük ki.

[77] Az 1813. évi, azaz 19 évvel korábbi tisztújítás adataihoz viszonyítva.

azonnal láthatóvá válnak az 1794. évi tisztújítás eredményei: valójában az 1794. április 27-én hivatalban lévő tisztikar 97%-a megerősítette eddig viselt pozícióját a másnapi tisztújításon. Mindössze egyetlen új személyt találunk, akit egy eddig üresen álló hivatal betöltésére választatottak meg. Az említett 21%-os, illetve 15%-os változások nagy része már a tisztújítás előtt bekövetkezett, a tisztújítás mindössze „szentesítette" az aktuális állapotokat.

Ugyancsak problematikusnak tekinthető a módszer terminológiája is, mindenekelőtt annak tisztázatlansága. Bár a kategóriák elnevezése alapján alapvetésnek tűnhetnek az értékek jelentései, egy komoly problémára mégis rá kell mutatni: a győri, illetve csanádi adatok mellett nem találkozhatunk leíró magyarázatokkal, ebből kifolyólag nem egyértelmű, hogy a szerzők mit is értettek „személyi változás" címszó alatt. Ismerjük azonban Sáfrány Tímea, vagyis a csongrádi adatok értelmezését: „*1825-ben azért 100%-os a személyi változások százalékos aránya, mert 1806-ban Babarczy Imre fizetéses táblabíró volt, viszont 1825-ben alispán lett, azaz változás következett be a betöltött hivatal tekintetében*."[78] E kijelentés alapján Sáfrány „személyi változás" alatt feltüntetett értékei valójában nem az ágensek személyei között beállt változásokat szemléltetik, hanem a vizsgált hivatalokban bekövezett fluktuációt, tehát a hivatalváltásokat. Véleményünk szerint a jövőben szerencsésebb, s e félreértés elkerülését segíti, ha ezt az elnevezést használjuk, ebből kifolyólag a zalai és baranyai adatokat már „hivatalváltás" megnevezés alatt adjuk közre.[79]

Amint arra korábban utaltunk, nem feltétlenül mértékadó, ha a tisztújítást a korábbi restaurációhoz viszonyítjuk, sokkal szerencsésebb, ha az aktuális építőszéket közvetlenül megelőző állapotokat vesszük alapul. E módszert követve az alábbi értékeket kapjuk a baranyai tisztújítások kapcsán:

A baranyai tisztújítások „eredményei" 1790–1848 között												
Tisztújítás	**1790**	**1794**	**1803**	**1810**	**1813**		**1832**	**1836**	**1839**	**1842**	**1845**	**1848**
Karrierkezdő	8 fő (24%)	1 fő (3%)	4 fő (12%)	5 fő (14%)	4 fő (12%)		11 fő (31%)	6 fő (17%)	6 fő (17%)	5 fő (14%)	7 fő (20%)	10 fő (28%)
Korábban is a tisztikar tagja	26 fő (76%)	33 fő (97%)	31 fő (88%)	30 fő (86%)	31 fő (88%)		25 fő (69%)	30 fő (83%)	30 fő (83%)	31 fő (86%)	29 fő (80%)	26 fő (72%)
Hivatal megerősítése	6 fő (18%)	33 fő (97%)	24 fő (68%)	19 fő (54%)	26 fő (74%)		12 fő (33%)	20 fő (55%)	22 fő (61%)	24 fő (67%)	19 fő (53%)	13 fő (36%)
Új hivatal elnyerése	28 fő (82%)	1 fő (3%)	11 fő (32%)	16 fő (46%)	9 fő (26%)		24 fő (67%	16 fő (45%)	14 fő (39%)	12 fő (33%)	17 fő (47%)	23 fő (64%)

8. táblázat: A baranyai tisztújítások „eredményei" 1790–1848 között

[78] Sáfrány 2022: 544.

[79] Az adatok tekintetében az értékek Zala kapcsán Molnár András táblázatában szereplő *„helyénmaradt"* arányok inverzei. Molnár táblázatát lásd: Molnár 1989: 25.

Vizsgálataink kimutatták, hogy a baranyai restaurációk túlnyomó többségénél a tisztújítások alapvetően a korábban megszerzett pozíciók megerősítési („legitimációs") eszközének tekinthetőek: azon alkalmakat kivéve, melyek előtt évtizedek teltek el restauráció nélkül (1790 és 1832), valamint az országos politikai „válsággal" sújtott 1848. évi tisztújítást nem számítva, a hivatalok megerősítése minden esetben meghaladta az 50%-ot, s az általunk vizsgálat alá vett 11 alkalom során hat esetben szinte kétharmados volt a megerősített hivatalok aránya. Érzékelhető ugyanakkor, hogy bár ezen események egy lehetőséget jelentettek a karrierkezdő ágensek számára, legnagyobb mértékben mégis olyan tisztviselők tudtak pozíciókat elfoglalni (vagy hivatalukat megerősíteni), akik a tisztújítást megelőzően is már a tisztikar tagjai voltak. Ez az arány mindössze egyetlen esetben érkezett 70% alá (1832-ben, 19 évvel a korábbi tisztújítás után), az esetek túlnyomó részében a 80%-ot is meghaladta. Ez alapján kijelenthető: a baranyai tisztújítások valójában a tisztikari pozíciók újraosztásának (vagy megerősítésének) eseményei voltak, melyeken rendszerint ugyanazon, korábban is hivatalt viselt ágensek tudtak leginkább érvényesülni.

Úgy gondolom, a hivatalváltások, valamint a tisztújítások relevanciájának és relációinak mélyebb megértését szolgálhatja, ha arányaik mellé a hivatalszerzések másik módját, a főispáni *surrogatió*k mértékét is vizsgálat alá vonjuk, hiszen ezáltal teljesebb képet kaphatunk a hivatalváltások fluktuációinak okait, módjait és arányait tekintve.

A baranyai tisztviselők hivatalváltásainak módjai[80]			
Hivatalváltások 1790–1850 között (185 fő)		**Az 1790–1850 közötti tisztikarokban szolgáló személyek hivatalváltásai 1850-ig[81] (185 fő)**	
Hivatalváltás módja	**száma**	**Hivatalváltás módja**	**száma**
Összes hivatalváltás	*361*	*Összes hivatalváltás*	*415*
Karrierkezdés tisztújításon	65 **(35%)**	Karrierkezdés tisztújításon	71 **(38%)**
Új hivatal elnyerése tisztújításon	82	Új hivatal elnyerése tisztújításon	82
Összes előrelépés tisztújításon	*147 (41%)*	*Összes előrelépés tisztújításon*	*153 (37%)*
Megerősítés tisztújításon	218	Megerősítés tisztújításon	218
Áthelyezés (tisztújításon)	26	Áthelyezés (tisztújításon)	28
Tisztújításon kívüli hivatalváltás (*surrogatio és főispáni-királyi kinevezés*)	188 **(52%)**	Tisztújításon kívüli hivatalváltás (*surrogatio és főispáni-királyi kinevezés*)	234 **(56%)**

9. táblázat: A baranyai tisztviselők hivatalváltásainak módjai

[80] Lévén Majláth (III.) György vármegyei hivatalnokként működött főispáni kinevezése előtt, úgy döntöttünk, vizsgálatunk során az összes 1790–1849 közötti baranyai főispán adatait is felvesszük az adatsorok közé.

[81] Az adatsorokban az 1790 előtti hivatalváltások is szerepelnek attól függően, hogy az adott ágens viselt-e

Vizsgálatom eredményeit alapvetően két részre bonthatjuk: a táblázat első oszlopa az 1790-1850 közötti hivatalváltásokat összegzi, míg a második az ezen időszak alatt hivatalt viselt személyek teljes, 1850-et megelőző karrierjére kiterjed.

Az összesítés egyik látványos eredménye, hogy a karrierek viszonylag alacsony arányban, mindössze 35%-ban kezdődtek a tisztújításokon.[82] Mindezek alapján megállapítható, hogy a baranyai hivatalnokok túlnyomó többsége (65%-a vagy 62%-a) főispáni *surrogatio* (vagy királyi kinevezés) következtében nyerte el első hivatalát.

Ugyancsak sokatmondó adattal szolgálnak az új hivatalok elnyerésének arányai, illetve a megerősítések számainak összevetése: 1790–1850 között mindössze 82 alkalommal került sor új hivatal elnyerésére a tisztújításon, ezzel szemben 218 esetben a hivatalnokot megerősítették eddig viselt (korábbi tisztújításon vagy főispáni *surrogatióval* elnyert) hivatalában.

Bár az arányszámok tekintetében nem túl jelentős, mégis érzékelhető a tisztújításokon való áthelyezések aránya, azaz az olyan esetek, melyek során a hivatalnok eddig viselt hivatalához képest azonos beosztású (de más járáshoz tartozó) tisztséget szerzett meg: azaz nem csak horizontális, de vertikális irányú mozgásokat is érzékelhetünk.[83]

A vizsgált korszak összes előrelépésének kevesebb mint fele (41%-a) történt tisztújításon. Ezzel szemben az összes előrelépés több mint fele, 52%-a tisztújításon kívüli eseményként következett be. Kevésbé meglepő módon ezen arányok további eltolódását érzékeljük, ha a vizsgálatomat a tisztviselők „teljes karrierútjára" kiterjesztjük, azaz kibővítjük az 1790 előtti eseményekkel (56%). Mindezek alapján kijelenthető, hogy a vármegyei tisztikarok vizsgálata esetén kizárólag a tisztújításokon történt hivatalváltásokra koncentrálni nem elegendő, sőt rendkívül félrevezető lehet: maguk a főispánok kulcsfontosságú szereplőnek számítottak, kik *surrogatio*-jogkörükkel jelentős mértékben feleltek a vármegyei tiszti gárda fluktuációjának értékeiért, az előrelépésekért, valamint a karrierkezdő ágensek hivatalszerzéséért.

valamilyen vármegyei tisztséget vizsgálat korszakunk előtt. A táblázat nem tartalmazza az 1850 utáni hivatalváltásokat.

[82] A restaurációkon történt hivatalkezdések esetén azon adatokat is feltüntettük, melyek a jegyzői kar felállítására (azaz tisztújításon történt főispáni kinevezésre) vonatkoztak. Amennyiben figyelembe vesszük az 1790 előtti tisztújításokat is, úgy ezen arányokban csak minimális (3%-os) növekedést érzékelhetünk, így összesen a tisztviselők 38%-a kezdte tisztiújításon karrierjét.

[83] A főispáni *surrogatio*-kinevezések esetén rendkívül ritka volt, hogy az áthelyezésre, azonos beosztású (de más járáshoz tartozó) tisztségre vonatkozzon, ebből kifolyólag nem tüntettük fel külön kategóriaként.

Konklúzió

A restaurációk időpontjaival és mennyiségével kapcsolatban megállapítható, hogy a tisztújítások gyakoriságát nem feltétlenül az adott vármegye történelmi múltja vagy a nemesség létszáma határozta meg elsődlegesen, hanem a politikai (elsősorban udvari) akarat és a főispáni érdekérvényesítés.

A tisztújítások eredményességének vizsgálata során kimutatható, hogy a baranyai tisztújítások valójában a tisztikari pozíciók újraosztásának (vagy megerősítésének) eseményei voltak, melyeken rendszerint ugyanazon, korábban is hivatalt viselt ágensek tudtak leginkább érvényesülni. Ugyancsak a tisztújítások átértékelésének elképzelése alapján tettünk kísérletet a szakirodalmakban már megjelent tisztújítás-vizsgálatok eredményeinek árnyalására, valamint javaslatot tettünk a módszertan további finomítására is: e téren célszerűbbnek látjuk, ha a jövőbeli kutatások, amennyiben kísérletet tesznek a restaurációkon megválasztott tisztikarok fluktuációs adatainak elemzésére vagy éppen az adott tisztikar folytonosságának vizsgálatára, úgy nem a megelőző tisztújítás értékeit, hanem az adott restaurációt megelőző napon szolgáló hivatalnokgárdát használják viszonyítási alapként. Ezen megközelítés alkalmazásával lehetőség nyílik a restaurációk között eltelt eltérő évek okozta torzítások kiküszöbölésére, valamint a tisztújítások közötti hivatalváltások vizsgálatba illesztésére is.

A főispáni jog- és működéskör, valamint a tisztújítások megítélése és viszonyítása kapcsán a hivatalváltások konkrét módjai is összegyűjtésre kerültek. E téren egyértelművé vált, hogy a módszertani megközelítéstől függetlenül, az általunk vizsgált hat évtizedben azonosított hivatalváltások több mint fele tisztújításon kívül, főispáni *surrogatio*-kinevezés által történt. Ugyancsak a főispáni kinevezési jogkör vizsgálatának relevanciáját erősíti a tény, hogy az ágensek karrierkezdése nagyrészben nem a tisztújításokhoz kötődött, hanem a restaurációk közötti időszakban történt főispáni *surrogatióhoz*. A baranyai főispáni kinevezések tehát nemcsak a hivatalnokok előmenetele, de már a karrierkezdések során is kiemelkedő ágensnek bizonyultak, ebből kifolyólag mélyebb szintű vizsgálatuk mindenképp indokolt. E megállapítás némiképp igazolja azon hipotézisünket is, mely szerint a tisztújítások kizárólagos vizsgálata egyszerűen nem nyújt elegendő információt sem a karrierutak teljes körű vizsgálatához, sem pedig a korszak összetett miliőjének megértéséhez. Mindezek alapján, véleményünk szerint helytelen volna a főispáni hivatal és jogkör alulértékelése, a vizsgálatokból való kihagyása s kizárólag jelképes pozíciónak tekintése is. Hangsúlyozzuk, a vármegyei tisztikarok kutatásai során a restaurációk vizsgálata feltétlenül szükséges, azonban közel sem elégséges megközelítés, hiszen a főispánok általi *surrogatio*-kinevezések gyakran nagyobb mértékben alakították át a tisztikar összetételét, mint egyes tisztújítások.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (MNL BaVL)
IV-1-a. Közgyűlési jegyzőkönyvek (1698–1847)
IV-1-b. Közgyűlési iratok (1708–1847)
IV-1-g. Nemesi felkelési és egyéb nemesi jellegű iratok (1725–1847)
IV-6-d. Adószedői számadások (1705–1850)
IV-101-a. Jegyzőkönyv (1848)
Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár Makói Levéltára (MNL CSCSVL ML)
IV-3-a. Közgyűlési és kisgyűlési jegyzőkönyvek (1790–1848)
Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára (MNL SVL)
IV-1-b. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek

1723. évi LVI. törvénycikk: *a főispánoknak megyéikben lakásáról s a megyék tisztujitásáról, az alispánok s más tisztviselők állásáról.*
1811-1812. évi diárium: *Felséges Első Ferentz austriai tsászár, Magyar, és Cseh ország koronás királyától Pozsony szabad királyi városába 1811-dik esztendőben, kis-asszony havának 25-dik napjára rendeltetett Magyar ország gyűlésének jegyző könyve*. Pozsony

Hazai ,s Külföldi Tudósítások, 1810, 1816, 1820, 1824, 1827
Magyar Kurir, 1803

Hivatkozott irodalom

Balogh Piroska 2014: *Ephemerides Budenses, magyar nyelvű regeszták*. Dokumentáció. Kézirat. Elérhetőség: http://real.mtak.hu/17242/ – utolsó letöltés: 2023. május 12.
Baranyai Béla 1914: Somogy vármegye nemes családai. In: Csánki Dezső (főszerk.): *Somogy vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai.)* Budapest, é. n. [1914], 591–634.
Bodnár István – Gárdonyi Albert 1918: *Bezerédj István 1796–1856*. I. Budapest.
Borsy Judit 2014: Az orahoviczai és görcsönyi Mihalovich család Baranya vármegyében (1782–1860). In: Kult László – Ódor Imre (szerk.): *Rangos famíliák, jeles személyek a 18-20. századi Dél-Dunántúlon – Baranyai Történelmi Közlemények 6*. Pécs, 103–136.
Braun Sándorné 1978: Tolna vármegye és a rendi országgyűlések (1807–1847). In: K. Balogh János (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből VIII. kötet*. Szekszárd, 125–175.

Csizmadia Andor 1972: A szekszárdi prediálisok és utódaik a feudális korban. In: Puskás Attila (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből 3*. Szekszárd, 5–48.

Deák Ádám 2023: Csanád vármegye nemessége és tisztikara 1820–1848 között. *Aetas* (38.) 3. 77–92. https://doi.org/10.14232/aetas.2023.3.77-92

Deák Ádám 2024: *Csanád vármegye képviselete a reformkori országgyűléseken (1825–1848).* (PhD-disszertáció) Szegedi Tudományegyetem, Szeged.

Degré Alajos 1973: Szavazási rend a megyegyűléseken 1848 előtt. *Fejér megyei történeti évkönyv* (7.) 121–140.

Dominkovits Péter 1991: Hivatalviselő nemesek, hivatali pályák Győr vármegye tisztikarában, 1816–1848. *Levéltári Szemle* (41.) 1. 3–18.

Dominkovits Péter 1993a: Vas megyei diákok a Győri Királyi Jogakadémián a XIX. század első felében. In: Tilcsik György (szerk.): *Előadások Vas megye történetéről II.* Szombathely, 229–238.

Dominkovits Péter 1993b: Egy Vas megyei tisztségviselő a XIX. század első feléből. Adatok Kisfaludy János életútjához, szempontok a vármegyei tisztikar analitikus elemzéséhez. *Vasi Szemle* (47.) 1. 81–90.

Dominkovits Péter 1999: Pályaképek. Sopron vármegyei tisztviselők 1848-ban. In: Hudi József – Tóth G. Péter (szerk.): *Emlékezet, kultusz, történelem. Tanulmányok az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából*. Veszprém, 95–110.

Dominkovits Péter 2000: Győr vármegye tisztújításai, 1816–1845. *Comitatus* (10.) 9. 63–72.

Dudás Gyula (szerk.) 1896: Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája. I. Zombor.

Farkas Gábor 2000: Fejér vármegyei történeti archontológia. In: Fitz Jenő (szerk.): *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis. – Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Évkönyve. 29. 1998–1999.* 137–157.

Farkas Gábor 2001: Fejér vármegyei történeti archontológia II. In: Fitz Jenő (szerk.): *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis. – Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Évkönyve. 30. 2000.* 77–99.

Fónagy Zoltán 2013: *A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában*. Adattár I–II. Budapest.

Galgóczy Károly 1876: *Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája*. I. Budapest.

Hajdu Lajos 1982: *II József igazgatási reformjai Magyarországon*. Budapest.

Haselsteiner, Horst 1983: *Joseph II. und die Komitate Ungarns. Herrscherrecht und ständischer Konstitutionalismus*. Bécs-Köln-Graz.

Héjja Julianna Erika 2009: *Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája. 1716–1848*. Gyula.

Hudi József (szerk.) 2001: *Francsics Károly visszaemlékezései*. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 3.) Pápa.

Hudi József 2006: Közigazgatás és honvédelem 1809-ben. In: Nagy-Luttenberger István (szerk.): *Pápai Múzeumi Értesítő 11.* Pápa, 199–209.
Hudi József 2009: *A veszprémi színjátszás kezdetei 1723–1879.* Veszprém.
Károly János 1896: *Fejér vármegye története 1.* Székesfehérvár.
Kovács Dániel László 2024: Somogyi tisztújítások a táguló politikai nyilvánosság és közéleti részvétel időszakából. Karrierutak a vármegyei igazgatásban, 1806–1830. In: Récsei Balázs (szerk.): *Somogy Megye Múltjából 53–54.* Kaposvár, 17–52.
Máriássy István 1827: *Gömör és Kishonth törv. egyesült vármegyének tiszt-választó köz gyűlése alkalmatosságával folytatott beszédek*. Rozsnyó.
Mezey Barna (szerk.) 2000: *A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény.* Budapest.
Molnár András 1989: Zala megye reformkori tisztújításai, 1819–1847. *Levéltári Szemle* (39.) 3. 18–30.
Molnár András 2000: *Zala megye archontológiája 1138–2000.* (Zalai Gyűjtemény 50.) Zalaegerszeg.
Molnár András 2003: Zala vármegye rendi ellenállása az 1820-as években. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*. Szombathely, 385–400.
Nagy József 1864: *Nyitra megye helyirása*. Komárom.
Németh Béla 1897: Baranya szent-Istvántól a jelen korig. In: Várady Ferenc (szerk.): *Baranya multja és jelenje*. II. Pécs, 497–676.
Ódor Imre 1995: A „hivatali elit" Baranya vármegyében, 1711–1813. *Levéltári Szemle* (45.) 2. 21–34.
Ódor Imre 2007: Egy főispáni beiktatás „koreográfiája» a reformkori Baranyában. In: Nagy Imre Gábor (szerk.): *A Pécsi Székeskáptalan pecséthasználata (1700–1845). Baranyai történelmi közlemények 2. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, 2006-2007.* Pécs, 243–264.
Palugyay Imre II: *Megye-rendszer hajdan és most. Törvény-történet-oklevelek s egyéb rokon kútfők után előadva. II. Megyehivatalok*. Pest.
Polgár Tamás 2004: Tisztújítási statútumok és az 1824. évi tisztújítás Somogy vármegyében. In: Bősze Sándor (szerk.): *Somogy megye múltjából – Levéltári Évkönyv 34–35.* Kaposvár, 39–61.
Praznovszky Mihály 1981: A Nógrád megyei nemesség lakóviszonyai a XIX. század első felében. In: Szvircsek Ferenc (szerk.): *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 7.* Salgótarján, 123–146.
Sáfrány Tímea 2022: Tisztújítások és tisztviselői karrierutak a reformkori Csongrád vármegyében. *Századok* (156.) 531–562.
Soós István 2009: Választások Magyarországon. Kísérletek a vármegyei tisztújítások „megreformálására" (1810–1821). *Levéltári Közlemények* (80.) 65–156.
Soós István 2012: Tiszti építőszék Vasban, 1824. – Adalékok egy vármegyei tisztújítás történetéhez. In: Bariska István – Mayer László (szerk.): *Határon innen, határon túl. Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára*. Szombathely, 339–353.

Szántay Antal 2014: II. József kerületi biztosai. *Századok* (148.) 1171–1185.
Széchenyi István 1904: Világ vagy is felvilágosító töredékek némi hiba ,s előitélet eligazitására. In: Szily Kálmán (szerk.): *Gróf Széchenyi István munkái 1. Hitel. Világ.* Budapest.
Szederkényi Nándor 1893: *Heves vármegye története 4. Eger visszavételétől, 1687-től 1867-ig.* Eger.
Szilágyi Adrienn 2018: Egy 19. század eleji megye multipozicionális nemesi elitje. Módszertani kísérlet egy lokális nemesi elitcsoport körülhatárolására Békés megyében. In: Pap József – Tóth Árpád (szerk.): *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon*. (Rendi társadalom - polgári társadalom 28.) Budapest, 335–356.
Tilcsik György 2000: Tisztújítások és országgyűlési követválasztások Vas megyében a reformkorban. In: Tilcsik György (szerk.): *Előadások Vas megye történetéről 3.* (Vas megyei levéltári füzetek 9.) Szombathely, 19–38.
Vitek Gábor 2014: Fejér vármegye a történelem évszázadainak sodrában. In: Bödő István (szerk.): *Tordas. Fejér Megyei Levéltár közleményei 34.* Székesfehérvár–Tordas, 233–258.

Berecz Anita

„A polgári jogegyenlőség eszméjét tisztán értelmezve” A veszprémi nemesek helyhatósági választójoga 1848-ban[1]

Abstract: “Interpreting the Idea of Civil Legal Equality in Its Pure Sense”: The Municipal Voting Rights of the Nobles of Veszprém in 1848.

The municipal and noble authorities operating in Veszprém were profoundly affected by the law introduced through the April Laws, which regulated the internal organisation of settlements. Since the electoral instructions required the merger of the two authorities, preparations for holding municipal elections soon began in the town, bringing with them problems that affected the whole urban community.

Difficulties that might at first appear merely administrative brought to the fore the question of noble voting rights and the proportion of nobles within the newly formed municipal representative body. The study examines the extent to which nobles had an opportunity to participate in urban politics and how they related to the old legal census.

Keywords: Veszprém; municipal voting rights; nobility; local self-government; census

A liberális jogkiterjesztés elve alapján 1848-ban a nemességtől és a szabad királyi városok polgárjoggal rendelkező polgáraitól nem vonták meg a választójogot, így a rendi kiváltságokon alapuló régi jog élethosszig biztosította a választójogot – a vagyoni, jövedelmi, értelmiségi cenzusnak való megfelelés hiányában is. A szakirodalomban nincs egységes álláspont arról, hogy a nemesek és a városi polgárok közül milyen arányt tettek ki azok, akiknek az új választójogi törvény csak a régi jog alapján tudta biztosítani a szavazást. Bár országosan eltérő adatokról van szó, a becslés szerint az 1848-ban választójogosultként összeírtak 10%-a tartozott ebbe a kategóriába.[2] A kérdés megválaszolásához lokális társadalomtörténeti vizsgálat készült Pest, Kassa és Győr szabad

[1] A tanulmány az NKFIH (OTKA) K 134378 számú, A dualizmus kori parlamentarizmus regionális nézőpontból című pályázat és a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24 kódszámú egyetemi kutatói ösztöndíj programjának a nemzeti kutatási, fejlesztési és innovációs alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

[2] Boros–Szabó 1999: 125.

királyi város polgárjoggal rendelkező polgárairól, amely kutatások nominális szinten követték a polgárkönyvből a választói névjegyzékbe kerülés arányát.[3] Több település (Kecskemét, Nyíregyháza, Kisvárda, Tiszaeszlár), illetve Erdély esetében készült elemzés azzal kapcsolatban is, hogy a korábbi nemesek milyen mértékben és milyen cenzus alapján szereztek országgyűlési választójogot.[4] A különböző fokozatú kiváltsággal és autonómiával rendelkező egyházi és világi fennhatóságú földesúri településeken élő, helyhatósági választójoggal rendelkező nemesek (és polgárok) vizsgálatára azonban már jóval kevesebb figyelem fordult. A kérdés jelentősége pedig egyáltalán nem kisebb, amennyiben a kontinuitás – vagy éppen a diszkontinuitás – mértékének kutatása során arra vagyunk kíváncsiak, hogy milyen változás történt helyzetükben 1848-at követően. Így annak vizsgálatára, hogy az 1848-as áprilisi törvényeket követően hogyan viszonyult a nemesség a régi joghoz, alkalmas választásnak tűnt Veszprém püspöki-káptalani mezőváros, hiszen a Dunántúlon ezen a településen volt a(z egyik) legmagasabb a városban élő nemesek száma, emellett az önkormányzatuk fejlett, különálló hatóság szerint működött. A Veszprémben működő két városi hatóságot így nagymértékben érintette az áprilisi törvényekkel érvénybe lépő, a városok belszerkezetét rendező városi törvény. A szabad királyi városok mellett az olyan településeken, melyek „*első bírósági hatósággal ellátott rendezett tanáccsal*" bírtak *(A községi választásokra nézve,* 1848. évi 24. törvénycikk), szintén a 23. törvénycikkben meghatározott elveket kellett alkalmazni. Ez foglalkozott részletesen a helyhatósági választójoggal és a képviselők, tisztviselők megválasztásának körülményeivel. A Szemere Bertalan belügyminisztertől 1848. április 20-án Veszprémbe érkezett választási utasítás értelmében így el is kezdődtek a városi választások lebonyolítása körüli munkálatok, ám vele együtt felszínre kerültek az egész várost érintő problémák is.[5] A csupán közigazgatásinak tűnő nehézségekkel – a két városi hatóság összevonásával – ugyanis előtérbe helyeződött a nemesek választójogának kérdése és a nemesek részvételi aránya a megalakuló városi képviselő-testület keretein belül. A tanulmányomban így az 1848. évi veszprémi helyhatósági és országgyűlési választójoggal rendelkezők csoportját elemzem abból a szempontból, hogy a városi nemeseknek szándékában állt-e továbbra is részt venni a városirányításban 1848 után, vagy ami még fontosabb, tudtak-e élni ezzel a lehetőséggel. Ehhez pedig elengedhetetlen volt az 1847. évi vármegyei tisztújítás és országgyűlés előtt készült összeírásban szereplő szavazóképes nemesek vizsgálata azzal a megközelítéssel, hogy a korábbi nemeseknek milyen mértékben sikerült országgyűlési és helyhatósági választójogot szerezniük 1848-ban, azaz történt-e jelentős átrendeződés körükben.

[3] Balázs 1971: 175–203; Bácskai 1972: 283–325; Czoch 2009: 94–148.

[4] Péterné Fehér 1992: 152–217; Bene 1994: 5–28; Láczay 1995: 171–181; Kövér 2011. Az erdélyi választójogi problémára lásd Pap 2014: 239–269; Pap 2014: 270–283.

[5] MNL VVL V. 141. f. Városi választási iratok 1849.

A veszprémi nemesi hatóság

A felszabadító háborúk után a földesúri beavatkozás egyre szélesebb körben nyilvánult meg a különböző fokú privilégiummal rendelkező mezővárosokban. A földesurak mind nagyobb mértékben törekedtek a települések korábbi kiváltságainak csökkentésére, a belső igazgatásukba pedig folyamatosan növekvő beleszólást nyertek. Az alföldi vagy a Dunántúl egyes városaiba beköltöző armális nemeseknél mindemellett erősen jelentkeztek az elkülönülési igények is. Állandó vita tárgyát képezte például az adózás, a városi és az állami adókötelezettség ellen egyaránt tiltakoztak, de a közigazgatásban is megjelent a különállási törekvés, amely akár egy nemesi tanács létrejöttében is megnyilvánulhatott. A nemesi kiváltságok érvényesítésével azonban nemcsak a földesúr szállt szembe – az önálló nemesi tanács létezését sokszor el nem ismerve –, hanem maguk a települések sem nézték jó szemmel ezeket a törekvéseket. A városok tudatosan tiltakoztak a nemesi érdekérvényesítési akarat ellen, hiszen a városlakó nemesek adómentességével a település lakosainak adókötelessége növekedett volna. Az elkülönülő lokális társadalmakat és a létrejövő helyi (nemesi) önkormányzatokat a 18. század legelejétől ennek az országos szinten zajló folyamatnak a következményeként lehet értelmezni.

A földesúri joghatóság alatt álló jobbágyfalvakban élő nemesek számára volt a legkevesebb lehetőség a nemesi érdekérvényesítésre. Az ezeken a településeken élő nemesek személyükre nézve őrizhették a nemesi szabadságot és a megyei törvényszék előtti pereskedés jogát, az úrbéri terhek kötelezettségét azonban viselniük kellett. Az egyházi nemesi községekben élő predialisták a jobbágyfalvakban élő nemesekhez képest kedvezőbb körülmények között éltek, annak ellenére, hogy főpapi függőségben éltek. Földesúri jogokat ugyan nem gyakorolhattak, de az országos nemesekhez hasonlóan közterheket nem viseltek, adót nem fizettek. A vármegyéhez hasonló keretekben működő, külön igazgatás alá tartozó prediális nemesi szék alá tartoztak, ahol a közügyek intézésében részt vehettek.[6]

A kollektív kiváltsággal rendelkező Jászkun Kerületben élő nemesek személyes szabadságát elismerték ugyan, de a kiváltságaikkal nem élhettek, a földjük és jószagaik után a többi lakossal együtt adóztak.[7] Bár e kerület helységeinek vezetésében a nemesek aránya igen magas volt, mégis a közösségi érdekeket tartották szem előtt. Így a kiváltságos jogállás fenntartása és erősítése volt az elsődleges, melynek következtében fel sem merült egy különálló nemesi szervezet létrehozásának a gondolata.[8] A legkisebb szükség az érdekérvényesítésre talán az egymással határos tömbben élő, a vármegye alá tartozó, földesúri jogokkal élő kuriális nemesi községekben volt. Az egytelkes, kurialista településeken a földesúri befolyás nem érvényesült, viszonylag széles jogkörrel rendelkeztek,

[6] Lengyel 1971: 171; Fülöp 2002: 267.
[7] Bagi 1995: 76.
[8] Bánkiné Molnár 1995: 33.

maguk igazgatták a község életét, döntöttek a földesúri haszonvételek hasznosításáról, meghatározták a határhasználat rendjét, lényegében elsőfokú bíróságként működtek.[9]

Az önálló nemesi tanács létrehozására így elsődlegesen a rendkívül változatos privilégiumokkal rendelkező mezővárosokban élő nemesek törekedtek. Személyükben és külső nemesi birtokaikban a városi önkormányzat nem érinthette őket, hiszen ebben a tekintetben a vármegye alá tartoztak. A városi, polgári tulajdonuk révén viszont az elsőfokú bírósággal felruházott városi tanács, illetve a földesúr gyakorolt ellenőrzést felettük. Bár a nemesi érdekérvényesítésnek különböző fokozatai ismertek,[10] a városlakó nemesek ebbe a városvezetésbe illeszkedtek be több településen (Nagykanizsa, Szombathely, Kecskemét), ahol a nemesi érdekeket polgárként képviselték.[11] Azonban ott, ahol arra lehetőség volt, igyekeztek kikerülni a városi joghatóság alól, tették ezt külön tisztségviselő (hadnagy) útján vagy egy saját szervezet, azaz községi nemesi önkormányzat kiépítésével (Veszprém, Pápa, Nyíregyháza).

Veszprémet a fentiek közül az utóbbi települések között tarthatjuk számon, ahol az önálló nemesi község gondolata már a 18. század első harmadában megfogalmazódott. A török kiűzését követően a többi településhez hasonlóan Veszprém is igyekezett a végvári időkben megszerzett szabadságait őrizni, ám egyre inkább földesúri függőség alá került. 1702-ben a város akkori földesura, Széchényi Pál püspök a városi tisztújítást földesúri irányítás alá helyezte. A városi kapitány, illetve a főbíró mellé 12 fős tanácsot rendelt, a büntetőügyeket pedig az úriszék vizsgálta. 1723-tól az Esterházy Imre püspökkel kötött szerződés szerint a bíróválasztást püspöki felügyelet mellett kellett megtartani, az elöljárók személyének megválasztásába pedig szintén beleszólhatott a földesúr. 1748-ban Padányi Bíró Márton püspök tovább csökkentette a város jogkörét, a bíró jelölésének és megerősítésének jogát a földesúr már magának tartotta fenn.[12] A nemesek jogi helyzetük tisztázása és kiváltságaik megőrzése érdekében így 1725-ben külön szerződést kötöttek a püspökkel. A külön szerződéssel a nemesek kikerültek a városi bíróság hatásköréből, felettük csak a püspök vagy az általa kinevezett nemes ítélkezhetett. Ezt követően önálló községet kezdtek kialakítani, ám működésük csupán a 18. század második felétől kezdett rendszeressé válni.[13] Önkormányzatuk az 1830-as évek második felében elsőfokú bírósági jogkört ellátó, rendezett tanácsú nemesi önkormányzattá vált, és így működött 1848-ig a városi tanáccsal párhuzamosan.[14]

[9] Degré 1976: 100–118; Hudi 1999: 3–13. A kurialista nemesi községek bemutatására lásd: Kósa 2001.

[10] Rácz 1988.

[11] Bácskai 2002: 140.

[12] Solymosi 1990: 10; Bőszéné Szatmári-Nagy 2008: 91–92.
1723-ban a bormérés jogát hat hónapról négyre csökkentették, a piaci és vásári jövedelmek fele a várost, másik fele a földesurat illette az 1720-as évek elejétől. 1784-ban pedig urbáriumot vezettek be, de jogi szempontból mégis előnyösebb helyzetben voltak a jobbágyközségektől, ugyanis a szolgáltatásokat évente, egy összegben fizethették. Bőszéné Szatmári-Nagy 2008: 91–92.

[13] Bőszéné Szatmári-Nagy 2008: 92.

[14] Hudi 1995b: 118.

Az 1848. évi 24. törvénycikk 2. §-a okozta a legnagyobb bizonytalanságot tehát a városnak, amely kimondta, hogy „*a rendezett első bírósági hatóságú községeknek közigazgatási állása, a törvény további rendeletéig, jelen állapotában megtartatik*”.[15] Az 1848. április 20-án érkezett belügyminiszteri rendeletet követően a városi tanács már április 25-én összeült annak érdekében, hogy a választási utasításokat megtárgyalják. Nem volt ugyanis egyértelmű számukra, hogy várniuk kell-e a következő országgyűlésre, hogy az rendezze a kérdést. A belügyminiszterhez fordulva abban a kérdésben vártak választ, hogy a nemesi és a polgári testületet szükséges-e összevonni, illetve ha az összevonásba a nemesség nem egyezik bele, akkor a városi választók közé kell-e őket összeírni.[16] A városi tanács a belügyminisztertől várt utasítás megérkezéséig felfüggesztette a választási munkálatokat. Az 1848. május 3-án érkező válasz azonban egyértelműen kimondta, hogy „*a községben egynél több hatóság nem létezhet*”, a választók összeírásának ügyében pedig „*születés és osztálykülönbség nélküli*” végrehajtásra utasította a várost.[17]

A két városi hatóság összevonása tehát egyértelművé vált, 1848 decemberében mégis visszatértek a kérdésre. A nemesek ekkor ugyanis úgy vélték, hogy a veszprémi „*kiváltságos és adózó lakosság*” között olyan szoros a kapcsolat, hogy azokat nehéz volna szétválasztani. A gyakorlatban a nemesek azonban mégis jobbnak látták, ha egy több tagból álló választmány véleményt készít annak érdekében, hogy a kérdéssel kapcsolatos jogvitákat elkerüljék és megelőzzék. 1848. december 10-én a nemesek így egy bizottságot állítottak össze, amelynek a feladata az összeírással és egyéb munkálatokkal kapcsolatos vélemény előkészítése volt.[18] A bizottság ebben elsődlegesen a városi nemesség sérelmeit fejtette ki, miszerint a város még a tavaszi, belügyminiszterhez írt levelében azt állította, hogy ők minden birtokot a veszprémi püspökkel és káptalannal kötött szerződés alapján használnak, és hogy a nemesi hatóságuk csupán néhány év óta működik. Ami pedig részükről a közigazgatás és igazságszolgáltatás egyesítését illeti, a „*polgári jogegyenlőség eszméjét tisztán értelmezve*”, a tisztviselők, a tanácsnokok, valamint a képviselők egyharmadát a nemesek közül kellene megválasztani. A választással kapcsolatban pedig azon az álláspontón voltak, hogy a választójognak minden városi nemes automatikusan megfelel, hiszen „*minden teljes korú nemes polgári jogokkal bírt, választói képességüket a törvény értelmében hagyják meg, és azt ne is vizsgálják*”.[19]

A város azonban igyekezett tisztázni magát, miszerint a belügyminisztériumba írt levelében a nemesség kiváltságait és azok birtokainak jogállását nem akarta vitatni. Csupán tájékoztatni kívánta a minisztériumot arról, hogy a veszprémi nemesség birtokaira nem az úrbéri, hanem a püspökkel és a káptalannal 1820-ban kötött szerződés vonatkozik.[20] A város értelmezésében az az állítás sem problémás, hogy a nemesség

[15] 1848. évi 24. tc. „A községi választásokra nézve” 2. §.
[16] MNL VVL V.102.a. 46. Közgyűlési- és tanácsülési jegyzőkönyvek 1848. április 25. 342.
[17] MNL VVL V.102.b. 49. Tanácsülési iratok 1848. 814.
[18] MNL VVL V.121.a 2. A veszprémi nemesi kommunitás közgyűléseinek jegyzőkönyvei 1848. 251–252.
[19] MNL VVL V.102.a 46. Közgyűlési- és tanácsülési jegyzőkönyvek 1848. december 23. 799. A szabályokat a legközelebbi tisztújítás alkalmával tervezték bevezetni.
[20] A földesúr a püspöki városrészen lévő telkeiket és a külső birtokaikat adómentesnek ismerte el, a telkek-

bírói hatósága néhány év óta létezik, hiszen a nemesség sem tagadhatja, hogy 1823 óta van bírója, bíráskodást pedig 1836-tól folytat. A város ezzel a nemesség testületi különállását akarta bizonyítani, de a két hatóság összevonásával kapcsolatos feltételeket csupán módosítással tudja elfogadni.[21] A város tehát – az egyenlőség eszméjét másképp értelmezve – azon az álláspontón volt, hogy a városi képviselők és tisztviselők nemesi egyharmadát a választójoggal rendelkező személyek választják meg, és a vagyoni cenzusnak minden nemesnek meg kell felelnie. A nemesek közül így csak azok kaphatnak választójogot, akik a 23. törvénycikk 6. §-a szerint a választójog feltételeinek megfelelnek, és ezt bizonyítani is tudják, mert „*a törvény szerint a csupa személyes nemesi kiváltság, a városokban polgári jogot, a választásoknál pedig választói képességet senkinek sem adott és nem ad. Következésképpen az, hogy a törvényben megnevezett képesség nélkül bármely nemes választó legyen, az az egyenlőség tiszta fogalmával és az idézett törvénnyel is ellenkezik. A városi nemesség ugyanis olyan polgári jogot, mint a törvény 6. §. e) pontja említ, eddig sem bírt, mert Veszprémben, mint mezővárosban, olyan polgárok nem léteztek. Az idézett törvénycikk a szabad királyi városok polgárait érti, amilyen a veszprémi nemes, csak azért mert nemes volt, nem lehetett.*”[22]

Mint látjuk, 1848 legvégén a két testület összevonásáról ugyan megvolt az egyetértés, annak végrehajtásáról azonban már kevésbé. Így az ügyek intézését a „*különböző nézetek és leginkább a háborús viszonyok késleltették és függőben tartották*”, ezért tényleges egyeztetésre csupán 1849 júliusában került sor újból.[23] Az akkor született kompromisszum alapján elvetették a nemesség elképzelését, miszerint az 1848. évi 23. törvénycikk 6. § e) pontjánál fogva választójogot kell kapnia minden nemesnek, akik a tisztviselők választásában addig érintettek voltak, így az említett törvénycikk a, b, c, d pontjai valamelyikének meg kellett felelniük.[24] Kimondták, hogy amíg a városok rendezéséről nem születik törvény, a közigazgatásra, igazságszolgáltatásra, illetve minden addig használatban lévő ingó és ingatlan javakra, haszonvételekre nézve közbirtokosság alakul.[25] Meghatározták továbbá, hogy bár a tisztújítást a születésre és vallásra való tekintet nélkül kell lebonyolítani, a félreértések elkerülése érdekében a hivatalnokok és képviselők legalább egyharmadát a „*volt kiváltságos egyének közül választják*”.[26] Ezt követően, 1849. július 9-én az „*alkalmas egyének megválasztása érdekében*” sor került a helyhatósági választók összeírására.[27]

re szabad adásvétel tartozott. A még 1725-ben kötött szerződés érvényességét többször megerősítették, lényeges változás az új, 1820. éviben sem volt. Bőszéné Szatmári-Nagy 2008.

[21] MNL VVL V.102.a 46. Közgyűlési- és tanácsülési jegyzőkönyvek 1848. december 23. 799.

[22] MNL VVL V.102.a 46. Közgyűlési- és tanácsülési jegyzőkönyvek 1848. december 23. 799.

[23] A bejegyzések azonban arra utalnak, hogy mindkét részről történtek „*bizalmasan felkért kormánybiztosi*” megbeszélések.

[24] MNL VVL V.142.a 47. Közgyűlési- és tanácsülési jegyzőkönyvek 1849. július 3. 437.

[25] MNL VVL V.142.a 47. Közgyűlési- és tanácsülési jegyzőkönyvek 1849. július 3. 437.

[26] MNL VVL V.142.a 47. Közgyűlési- és tanácsülési jegyzőkönyvek 1849. július 3. 437.

[27] MNL VVL V.142.a 47. Közgyűlési- és tanácsülési jegyzőkönyvek 1849. július 3. 458.
Pár nappal később, 1849. július 16-án a helyhatósági választásokat is megtartották.

A két városi testület összevonása és a jogok érvényesítése körüli viták játszottak közre abban, hogy hosszú hónapokon keresztül tartott a nézeteltérés a város és a nemesek között. 1848. december utolsó napjaiban összeülő nemesi bizottság ugyanis a „*polgári jogegyenlőség eszméjét*” úgy értelmezte, hogy „*minden teljes korú nemes polgári jogokkal bír*”, így a választói képességüket a törvény értelmében meg kell hagyni. A veszprémi nemesek tehát elsődlegesen polgári jogokra hivatkoztak, ebből kiindulva pedig – úgy tűnik – számukra pont a „régi jogi” cenzus lett volna a legfontosabb. A város szerint azonban a nemesség félreértette a választói jogosultság egyik feltételét, hiszen a polgári jogok alatt egyértelműen a szabad királyi városokban használt polgárjogot kellett érteni, és mivel Veszprém püspöki-káptalani mezőváros volt, ott olyan jog nem létezett. Ennek tisztázását követően nem kerülhetik el a figyelmünket az 1849 júliusában történő egyeztetések során elhangzott kijelentések sem. Ekkor ugyanis lényegében már valóban a nemesség régi jogairól beszéltek, miszerint választójogot kell kapnia minden nemesnek, aki a tisztviselők választásában addig részt vett. Ennek pedig az 1848. évi V. törvénycikk volt az alapja, amely az országgyűlési képviselők választásával kapcsolatban kimondta, hogy politikai jogot azoktól, akiknek addig birtokában volt, nem vesznek el, így a megyékben és a szabad kerületekben az országgyűlési követek választásában addig szavazattal bíró személyek megtarthatták a jogaikat.[28] A veszprémi nemeseknek tehát elsődlegesen a helyhatósági választójoggal kapcsolatban voltak ellenvetéseik, hiszen a két választójog között igen nagy volt az eltérés. A községi választójog feltételeinek való megfeleléshez – mint ahogyan erre a következő fejezetben még részletesebben kitérek – jóval magasabban húzták meg a vagyoni cenzust, így mindenkinek jelentősebb vagyonnal vagy jövedelemmel kellett rendelkeznie, mint amit az országgyűlési választások esetében teljesíteni kellett. A helyhatósági és országgyűlési választójog közötti különbségtétel leginkább arra vezethető vissza, hogy a köznemesek reformkori befolyásának csökkentését a Batthyány-kormány nem érezte szükségesnek, azonban a szűk polgári csoport által választott városi testületeket okvetlenül átalakítandónak tartották. A konzervatív városi közegben ugyanis a formálódó kormány nem bírt nagy támogatottsággal.[29] Míg tehát a városoknál megtörtént a népképviseleti alapra való helyezés, mindezt a megyékben csupán 1870-ben vitték véghez. A kérdést az utolsó rendi országgyűlésen – jelentős vitát követően – ideiglenes törvényben szabályozták, így az állandó bizottmányt választó közgyűlésen szavazati joggal rendelkeztek mindazok, akik addig is élhettek ezzel a lehetőséggel.[30] Míg az országgyűlési választójognak való megfelelés nem jelentett számukra nagyobb problémát, addig a helyhatósági választójog valamely cenzuskategóriájának teljesítése már nem tűnhetett annyira egyszerűnek. Ezekből kiindulva arra voltam kíváncsi elsődlegesen, hogy a választójog körüli vita a nemesi kiváltságok fenntartására tett törekvésként értelmezhető-e, vagy sokkal inkább

[28] 1848. évi 5. tc. „Az országgyűlési követeknek népképviselet alapján választásáról.”
[29] Pap 2016: 233–234.
[30] Stipta 1995: 29–33.

érzékelték, hogy a legtöbb nemes esetlegesen nem felelne meg a minimális vagyoni követelményeknek, és a régi jogi cenzus nélkül nem jutna választójoghoz.

A „régi jog" Veszprémben

Az 1848-as áprilisi törvények jelentős változást hoztak a városok igazgatási, politikai és jogi helyzetében. Annak érdekében, hogy a választásokon a lakosság kedvezőbb részvételi lehetőséggel induljon, több városban, például Kaposvár vagy Szigetvár esetében, még a rendezett tanács kialakítása volt az elsődleges feladat.[31] Veszprém viszont már közvetlenül választhatta meg a városi képviselő-testületi tagokat, és a veszprémi kerület részeként – mivel önálló képviselőküldő joggal nem rendelkezett – képviselőt küldhetett az országgyűlésre. Míg az országgyűlési képviselők választói névjegyzéke már 1848. június végén elkészült, a helyhatósági választók összeírására – mint láttuk – csupán 1849. július 9-én került sor.[32] Bár a két összeírás országos szinten sem készült azonos időszakban, a veszprémi helyhatósági névjegyzék elkészítését a hadi események is hátráltatták. 1848. október végén a megyei utasítás szerint felfüggesztették a választásokat azokban a helységekben, ahonnan a nemzetőröket elvezényelték. 1849. január elején császári csapatok szállták meg Veszprémet, és csak májusban, a kivonulásuk után kerülhetett újra napirendre a kérdés.[33]

Az 1848. évi 23. törvénycikk népességszám alapján a 10 324 fős lakosságú Veszprémet[34] a kisvárosok csoportjába sorolta, a választójoggal rendelkező személyeket ennek alapján írták össze. A törvényileg meghatározott vagyoni cenzus mellett[35] – a városlakó nemesek által is hivatkozott – az 1848. évi 23. törvénycikk 6. § e) pontja a helyhatósági választások

[31] G. Jáger 2004: 67–68.

[32] V.102.b 48. Tanácsülési iratok 1848. 462.
1848. június 21-én a választásokra is sor került. Vázsonyi Varga 1998: 74.

[33] Lichtneckert 1984: 320.

[34] 1849-ben a városi képviselő-választásokra készült összeírás alapján a városi lakosság létszáma meghaladta a 10 000-et. V.141.f. 1. Városi választási iratok 1849. 466.

[35] Helyhatósági választójoggal rendelkezhettek azok, akik ingatlanának (föld és/vagy ház) értéke a 300 forintot elérte. A kézművesek, kereskedők, gyárosok esetében legalább egyéves letelepedést írtak elő, emellett saját tulajdonú műhellyel, teleppel kellett rendelkezniük vagy legalább egy segéddel dolgozniuk. Az értelmiség választójogát is egyéves letelepedéshez kötötték, továbbá feltételként szabták meg a 40 forintos lakbér/házbér összegét. Választójoggal rendelkeztek továbbá azok, akik 200 ezüstforint biztos jövedelmet tudtak felmutatni, és legalább két éve a városban éltek.
Országgyűlési választójoggal rendelkeztek azok a férfiak, akik legalább 300 ezüstforint értékű házzal vagy úrbéri értelemben vett ¼ telekkel rendelkeztek. Kézművesek, kereskedők, gyárosok esetében műhely, telephely, gyár tulajdonjogát vagy legalább egy segéd alkalmazását írták elő. Választójogot kaptak továbbá azok, akik földbirtokukból vagy tőkéjükből 100 ezüstforint állandó jövedelmet tudtak felmutatni. A jövedelmi viszonyaiktól függetlenül műveltségi cenzus volt érvényes a törvényben felsorolt foglalkozásokra, amennyiben állandó lakásuk volt az adott választókerületben.

esetében is választójogot biztosított azoknak, akik korábban városi polgárok voltak, még akkor is, ha a minimális vagyoni cenzusnak nem feleltek meg. A választójogi törvény alapján 1848-ban Veszprémben az országgyűlési választójoggal rendelkező személyek száma 940 fő volt, ez a korabeli városi lakosság 9%-át tette ki. Az országos átlagot is figyelembe véve – ami 6% volt – Veszprémben magas volt a képviselő-választásra jogosultak aránya.[36] A helyhatósági választójoggal rendelkezők ezzel szemben meg sem közelítették ezt az arányt. A veszprémi lakosságból csupán 371 személy rendelkezett választójoggal, és ez a szám 1861-re sem emelkedett számottevően (483 fő).[37] Az ingatlan/tulajdon után választók (ház, ház és/vagy föld) aránya 78% körül mozgott, messzemenően ez volt a leggyakoribb jogcím. A választók legnagyobb részét azonban egyértelmű többséggel a házingatlan alapján írták össze. Csupán 1 főnél tüntették fel a ház, illetve föld vegyes kategóriát, de szerepelt egy-egy esetben „házkert” és szántóföld is.[38] A második és harmadik csoportot, tehát a választók 9-9%-át az iparral foglalkozók jelentették,[39] de a jövedelem alapján választók is hasonló aránnyal szereztek választójogot. Az értelmiségi választók városi átlaga viszont még ettől is alacsonyabb volt. Esetükben egy-egy ügyvédet, mérnököt, szolgabírót és festőt lehet számontartani, de a jövedelemnél is feltüntettek öt tanárt, akik 200 forintos jövedelemmel rendelkeztek. Egyéb esetekben a jövedelem forrását nem részletezték. Az 1860-as évek elejére a választójoggal rendelkezők számában lényeges változás nem következett be, és a jogcímek közötti különbségek sem váltak hangsúlyosabbá.

Év	*Jogcím*						***Összesen***
	Birtok	*Ipar*	*Jövedelem*	*Kereskedelem*	*Értelmiség*	*Régi jog*	
1849 helyhatósági	292	35	33	–	11	0	*371*
1848 országgyűlési	–	–	–	–	–	–	*940*
1861 helyhatósági	352	65	24	–	43	0	*483*

1. táblázat: Az 1848-ban és 1861-ben választójoggal rendelkezők száma

[36] Csizmadia 1963: 326–329.

[37] MNL VVL V.141.f. Városi választási iratok 1849; MNL VVL V.141.f. Városi választási iratok 1861.

[38] 1848. május 8-án Zichy Domonkos püspök a város kérésére kijelentette, hogy amennyiben a város a kisebb királyi haszonvételeket maga kívánja kezelni, és az addigi haszonbérlők szerződési igényeikről lemondanak, akkor kedvezőbb feltételek mellett kész átadni azt a városnak. MNL VVL V.102.b. 48. Tanácsülési iratok 1848. 372–380.

[39] Az iparosok közül két fő foglalkozott kereskedelemmel.

A választói névjegyzékre való feliratkozásnál több jogcím közül is választani lehetett, a rangsor pedig a jövedelemforrás társadalmi megítéléséről árulkodhatott, és bizonyos magatartás- és mentalitásváltozásra is utalhatott.[40] Úgy tűnik azonban, hogy az összeírók mindenkit vélhetően a legegyszerűbb módon, egy jogcím alá rendeltek 1848-ban. Mivel a választójogi névjegyzék a városi „kompromisszumot" követően készült, a régi jogi cenzusnál már következetesen üresek maradtak a sorok. A régi jog körüli vita és annak sajátos jogértelmezése azonban egyáltalán nem volt helyi sajátosság. A 18. század végi, illetve a 19. század eleji városfejlődéssel kapcsolatban már régtől ismert a polgártudat kialakulása és erősödése a földesúri fennhatóság alatt álló lakosok körében.[41] Ennek megfelelően honosodott meg a polgárjog több egyházi és világi fennhatóságú földesúri településen. Így például Eger, Pápa, Nyíregyháza, Szombathely, Nagykanizsa, Rimaszombat, Rozsnyó vagy Jolsva kiváltságos mezővárosban hasonló folyamatok játszódtak le.[42] A Veszprémhez hasonló jogállású – püspöki/érseki-káptalani fennhatóságú – Egerben a lakosság, különösen a belvárosban élők egy része polgárként tekintett magára, és sajátos jogértelmezésből kifolyólag, jogilag tévesen, régi jog alapján kerültek összeírásra. A korábban polgárjoggal rendelkezők tehát ennek segítségével próbálták biztosítani a városon belüli lokális befolyásukat.[43] Mindennek Veszprémben azonban – mint ahogyan más mezőváros esetében sem – valóban nem volt jogalapja. Veszprémben ugyanis a polgárjog a 18. században létezett ugyan, de – a korábban említett földesúri beavatkozás erősödésének következtében – az 1748-as urbáriumot követően a lakhatás, illetve a polgárjog megadása a földesúr joga lett. Bár a város úrbéri pert indított a földesurai ellen, az urbárium megerősítését követően, az 1770-es évek elejétől a földesúri hatalom szilárdabbá vált. Ezzel párhuzamosan csökkent a polgárjog jelentősége a városban,[44] a 19. század elején pedig már egyáltalán nem volt használatban. A nemesek – jogilag helytelenül, de valóban – a polgárjoguk után kaphattak volna régi jogi cenzus alapján választójogot. Mivel a kérdés nominális szintű vizsgálata még egyetlen település esetében sem történt meg, kísérletet tettem arra, hogy megvizsgáljam, a meglévő szakirodalom és a forrásadottságok milyen lehetőséget kínálnak a nemesek polgárjoga és helyhatósági választójoga közötti kapcsolat elemzésére. A kérdés vizsgálatában azonban nem csupán a forrásadottságok – a választói névjegyzékek hiánya – okoztak némi nehézséget. A három elemzési szempont, vagyis a polgárjog, a különálló nemesi tanács és a helyhatósági választói névjegyzék együttes vizsgálatára ugyanis csak a legritkább esetekben van lehetőség. Több mezővárosban nem honosodott meg a szabad királyi városokra jellemző szabályos polgárfelvételi eljárás, és a polgárjog sem

[40] Gerhard 2019.

[41] Bácskai 2006: 20.

[42] Berecz 2023: 37–63; Berecz 2024: 107–128; Hudi 1995c: 95–106; Kujbus 2008: 315–324; Tilcsik 2004: 129–169; Kerecsényi 1978: 115–134. Rozsnyó és Jolsva polgáraival kapcsolatban még folyamatban van a kutatás.

[43] Berecz 2023: 86–90.

[44] Lichtneckert 2007: 23; Bőszéné Szatmári-Nagy 2008: 92. A polgárjog jelentőségének csökkenését a szerzők nem mutatják be részletesebben.

létezett. Más esetben a településen élő nemesek száma és jelentősége nem indokolta a különálló nemesi hatóság létrejöttét. Előfordult az is, mint például Keszthelyen, hogy a nemesi tanács az örökös úrbéri szerződés életbelépésével 1846-ban megszűnt, így ez a probléma 1848-ban már nem érintette a település lakóit.[45] Arra is van ugyanakkor példa, hogy a nemesek egészen egyszerűen tudomásul vették a helyzetet, így például a rozsnyói nemesek „*alkalmazkodtak a korszellemhez*”.[46] Annak ellenére, hogy Rozsnyón már 1747 óta önálló jegyzőkönyvet[47] vezettek a nemesek, 1848. március végén a nemesi két zászlót és a pénztárat minden probléma nélkül átadták a városi főbírónak.[48] Mindezek alapján különböző településeken keresztül mutatom be, hogy a kérdés vizsgálatára milyen lehetőségek adottak, illetve egyáltalán mennyire volt általános, hogy a nemesek a korábban szerzett polgárjogukat felhasználva választójogért folyamodtak 1848-ban.

Nagykanizsa esetében például megállapítható, hogy polgárjog ugyan létezett, azonban a nemesekkel kapcsolatban csupán annyit tudunk, hogy „számos nemest” polgárként regisztráltak.[49] A forrásokból továbbá arra lehet következtetni, hogy az 1848. július 4-re kitűzött helyhatósági választásokat nem tartották meg, de maga a választói névjegyzék sem készült el.[50] Ennek oka valószínűleg a két héttel korábbi, botrányos, halálos áldozatokat is követelő országgyűlési választás volt. Az erőszakos események miatt a választást akkor félbeszakították, és egy új időpontban folytatták le, de már a kirendelt katonaság jelenlétében. Joggal tarthattak tehát attól, hogy egy újabb választás újból kirobbantja a városon belüli ellentéteket.[51] A városi tisztújítás elmaradásának további oka az lehetett, hogy abban az időszakban kellett a Dráva-vonal vidékére mozgósítani a nagykanizsai nemzetőrséget, akiknek nagy része kérvénnyel fordult Csány László kormánybiztoshoz, hogy a hazatérésükig halasszák el a választásokat.[52] A forrásadottságok Nagykanizsa esetében tehát egyáltalán nem teszik lehetővé, hogy a választójogú, polgárjoggal is rendelkező nemeseket vizsgáljuk 1848-ban.

Pápa is alkalmas település lenne az elemzésre, hiszen Veszprémet követően ott éltek legnagyobb arányban nemesek.[53] 1794 után létrehozták az önálló községüket, amely 1842-től, a három polgári önkormányzat (a belsővárosi és a két külsővárosi) egyesítését követően is tovább működött. A településen ugyanakkor nagyszámú polgárjoggal rendelkező személyt tartottak nyilván,[54] ám a pápai nemesek csupán kivételes esetekben szereztek polgárjogot.[55] Az 1848. évi jegyzőkönyv és iratanyag viszont megsemmisült,

[45] Benda 2006: 482–483.
[46] ŠAK AR Szabad püspöki Rozsnyóbánya tanácsának jegyzőkönyvei, 1848. év. 156.
[47] ŠAK AR Rozsnyói nemesek jegyzőkönyve 1. (1746–1848)
[48] ŠAK AR Szabad püspöki Rozsnyóbánya tanácsának jegyzőkönyvei, 1848. év. 156.
[49] Kerecsényi 1978: 126.
[50] A helytörténeti monográfia nem tesz említést róla, és a vonatkozó levéltári anyagban sem található erre való utalás. Lendvai–Rózsa (szerk.) 2006.
[51] Foki 2009: 177.
[52] Foki 2009: 177–178; Hermann 2005: 637–638.
[53] Hudi 1995a: 97–98. A pápai nemesek a lakosság 9%-át alkották.
[54] Hudi 1995c: 95–106.
[55] Hudi 1995a: 103.

nem maradt fenn a választói névjegyzék sem. Csupán egyéb forrásokból lehetett arra következtetni, hogy a nemesség és a polgárok között még az 1848-as városi tisztújításon is megfigyelhető volt a különállás megőrzésére való törekvés. A nemesség így „csak vonakodva" olvadt össze a polgári önkormányzattal,[56] a városi képviselő-testületben pedig a hajdani polgárjoggal rendelkező nem nemes személyek kerültek túlnyomó többségbe.[57]

Még kevesebb adatunk van a püspöki fennhatóságú Szombathelyről, ahol szintén létezett a polgárjog, és a 18. század végétől a nemesek is nagy számban folyamodtak érte. 1790-től ugyanis ugrásszerűen megemelkedett a polgárjogot nyert nemesek száma,[58] akik közül többen a tanács tagjai közé is bekerültek, és elnyerték a bírói tisztséget is.[59] Arról azonban nem tudunk, hogy megtartották volna a városi képviselő-testületi választásokat, és valószínű, hogy a helyhatósági választójogi névjegyzék sem készült el.[60]

A város és a nemesek közötti éles érdekérvényesítő viták miatt az alföldi települések közül érdekes lehetett volna a vizsgált kérdés szempontjából Kecskemét is. Az önálló nemesi tanács létrehozására azonban Kecskeméten nem volt lehetőség, leginkább azért, mert a városban még 1847-ben is csupán 2,8% volt a nemesek aránya, akik a városvezetést a kezükben tartva egyébként is jóval előnyösebb helyzetben voltak.[61] A 18. század legelejétől a főbírók több mint a fele nemes volt, a magisztrátus legnagyobb része pedig szintén nemesekből állt.[62] A városvezetésből kiszorult, kiváltságaikért küzdő armális nemesek törekvése pedig elsődlegesen arra irányult, hogy kivonják magukat a városi irányítás alól. A kecskeméti nemesség így nem volt egységes, a városvezetés mindvégig a város és az összlakosság érdekeit tartotta szem előtt, nem pedig a városlakó nemesi előjogokat.[63] A településen mindemellett a polgárjoghoz hasonlatos lakosjog létezett, amelyért többéves helyben lakást követően folyamodhattak.[64] Mindezzel 1848-ban nem szerezhettek választójogot, így ez a település sem alkalmas a kérdés vizsgálatára.

A forrásadottságoknak köszönhetően a polgárjog és a választójog kapcsolatát viszont már részletesebben lehet szemléltetni Nyíregyháza példáján. A településen 1826-ban, miután mindkét földesúrral megkötötték az örökváltsági szerződést, a helyi társadalmat három csoportra – polgárokra, lakókra és zsellérekre – osztották.[65] A város és a megye közötti konfliktus és a megváltás utáni köztes jogállás rendezéséhez viszont szükséges volt V. Ferdinánd 1837-ben kiadott privilégiumlevele, amely alapján Nyíregyháza

[56] Hudi 1995a: 105.
[57] Hudi 1994: 328–329.
[58] Bácskai 2014: 172.
[59] Kiss 1971: 117–145.
[60] A helytörténeti monográfia nem tesz említést róla, és a vonatkozó levéltári anyagban sem található erre való utalás.
[61] Iványosi-Szabó 2002: 137, 140.
[62] Kisfaludy 1992: 14–15, 46. Az 1686 és 1848 közötti időszakban a 49 főbírót adó családból 31 nemes volt, ami 60%-ot jelentett.
[63] Kisfaludy 1992: 38, 69.
[64] Iványosi-Szabó 1991: 230–232.
[65] Kujbusné Mecsei 2001: 87, 93–94; Kujbus 2008: 320.

privilegizált mezőváros lett. A lakosságon belül a nemesi elkülönülés már a 18. század végétől indult el, ekkor hozták létre az önálló, hadnagyi széküket. Mivel az örökváltsággal a város már nagyobb önállóságot kapott a bíráskodásban, a nemesek még inkább törekedtek az elszakadásra, és a vármegyéhez fordultak segítségért. A királyi privilégium megszerzését követően viszont a nemesek a(z egyik főbírói) tisztségben és a tanácstagok között is helyet kaptak.[66]

Már privilegizált mezővárosként, 1838-ban a soron következő első tisztújítás alkalmával készítették el a polgárkönyvet.[67] Mivel az első választás során minden belső és külső tanácstagot a polgárdíj kifizetésére köteleztek, így a városvezetés tagjai polgárokká váltak.[68] Polgár az lehetett, aki birtokos lakos volt, birtokosnak pedig az volt tekinthető, akinek a városban saját háza volt.[69] 1848-ig 357 fő szerzett polgárjogot Nyíregyházán. A településen tehát létezett a polgárjog, de ami még fontosabb, hogy a lakosságnak csupán nagyon kis rész kapott polgárként, régi jog alapján választójogot 1848-ban.[70] A külön vezetett polgárkönyvben a viszonylag nagyszámú, polgárjoggal rendelkező személyek között azonban csupán nyolc főt találunk, akik mellett feltüntették a nemességüket.[71] A polgárjoggal rendelkező nemesek száma tehát nem volt jelentős, még akkor sem, ha figyelembe vesszük, hogy Nyíregyházán viszonylag kevés nemes élt, hiszen az 1823-ban készült összeírásban 57 nemest tartottak számon. A legtöbbjük pedig nem gazdálkodásból élt, így se szállásfölddel, se szőlővel nem rendelkezett.[72] 1848-ban a választójogi névjegyzékre a nyolc polgárjogú nemes közül mégis két fő került összeírásra polgárként, régi jogi cenzus alapján. További öt főnél viszont nem tüntették fel a neve mellett ezt a cenzust, feltehetően azért, mert – megfelelve a polgárjog kritériumainak – teljesítették az ingatlancenzus (ház) minimális követelményét.[73]

A forrásadottságok alapján használható párhuzamként tehát a pápai és a nyíregyházi kutatások szolgálhatnak, azonban a két település jogállását és a nemesi tanács szervezeti felépítését egészen más viszonyok jellemezték. Ami viszont azonos volt, hogy mindkét településen létezett a polgárjog, és a településen élő nemesek egyáltalán nem szorgalmazták sem a polgárjog megszerzését, sem az azután szerezhető – jogilag teljesen megalapozatlan – helyhatósági választójogot. Úgy tűnik tehát, hogy azokon a vizsgált településeken, ahol létezett a nemesi hatóság (Pápa, Nyíregyháza), nem törekedtek a régi jog használatára, hiszen a polgárjoggal járó előnyöket sem tartották fontosnak, így nem folyamodtak ezért. Mindebből kiindulva Veszprémben – amellett, hogy a polgárjog

[66] Hársfalvi 1982: 48–62.

[67] MNL SZSZBVL V.11.l. Felvett polgárok anyakönyve (1838–1848).

[68] László 1994: 94.

[69] Hársfalvi 1982: 58.

[70] MNL SZSZBVL V.63. Nyíregyháza Mezőváros Központi Választmányának iratai (1848–1875), 1848. évi helyhatósági választói névjegyzék.

[71] A szerző saját számításai alapján.

[72] Hársfalvi 1982: 47.

[73] A polgárkönyv és a választói névjegyzék összehasonlítása saját számításokon alapszik. Egy főt nem sikerült beazonosítani. További 2-2 értelmiségi és iparos nemes a külső tanács tagjaként szintén fontosnak tartotta a régi jogi cenzust. A külső tanácstagokra lásd: László 1994: 94.

sem létezett – a városlakó nemesek számára feltételezhetően csak próbálkozás volt a polgári jogok emlegetése annak érdekében, hogy választójogot szerezzenek. Amennyiben fennmaradt volna Veszprémben is a polgárjog, a nemesek vélhetően itt sem folyamodtak volna érte. Az urbárium megerősítését követően ugyanis a településen elindult a szabad királyi városi rangért folyó küzdelem, azonban a nemesek a város lakosságát egyáltalán nem támogatták ennek elnyerésében, hiszen az 1725-ben az akkori földesúrral kötött külön szerződés sokkal kedvezőbb volt számukra.[74] A nemesek egészen biztosan tudatában voltak annak, hogy a város érvelése helytálló, tehát a régi jogi cenzus alapján nem szerezhetnek választójogot, de a településen élő nagyszámú nemesre való tekintettel a város „kompromisszumkésznek" bizonyult. A hosszasan elnyúló vita alapján azonban arra tudunk következtetni, hogy a városi politikában való részvételi lehetőség igenis fontos volt a nemesek számára 1848-ban.

Mint láttuk, az 1849. júliusi egyeztetések során a nemesség „polgári jogairól" áthelyeződött a hangsúly a nemesség „régi jogaira", amelyekre hivatkozva úgy gondolták, hogy választójogot kell kapnia minden nemesnek, aki addig a tisztújításokban részt vett. Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy Veszprémben kiket tartottak nyilván szavazóképes nemesként, az 1847. évi vármegyei tisztújítás és országgyűlés előtt készült összeírásra támaszkodtam. Az 1819. évi királyi rendelet után a vármegyei tisztviselőket közfelkiáltás helyett személyenként leadott szavazatok alapján választották,[75] így a tisztújítások előtt rendszeresen összeírták a szavazóképes nemesek névsorát, hogy a közgyűlésen személyesen szavazhassanak a tisztikar összetételéről. 1819-ben a tisztújítással kapcsolatos első szabályrendelet Veszprém vármegyében szavazati jogot adott minden 24. életévét betöltött, önálló férfinak, illetve külön szerepeltek a 24 év feletti, de még szülőkkel élő nőtlen nemesek. Az összeírásban olyan nemesek szerepeltek, akik nem álltak büntetőper és gyámság alatt, és az 1780-ban készült nemesi összeírásban is szerepeltek. Azoknak, akik azt követően érkeztek a vármegyébe, a tisztújításig kellett igazolniuk a nemességüket. Szavazati jogot kaptak a katolikus papok (püspökök, apátok, prépostok, kanonokok és plébánosok) és a káptalant képviselő személyek.[76] 1827-ig ebben a rendszerben írták össze a vármegye szavazóképes nemeseit. 1831-től 1846-ig viszont a családfő mellett, de külön oszlopba kerültek a még szülőkkel élő nemesek, illetve már nem az 1780. évi összeírást vették figyelembe, hanem mindig az előző összeírás évében való szereplést.[77] Az összeírásban részletesen kitértek a nemesek lakhelyére, foglalkozására, felnőtt és fiatalkorú gyermekeire, a korábbi összeírásban való részvételére, a kihirdetett, országos nemesi státuszára, illetve szavazóképességére.[78]

Azzal kapcsolatban ugyan nem áll rendelkezésemre semmilyen adat, hogy az első szabályrendeletet követően megtörtént-e annak felülvizsgálata, és az a szavazati joggal

[74] Solymosi 1990: 22–23.
[75] Soós 2009: 116.
[76] Hudi 2000: 51.
[77] Fekete 2020: 105–106.
[78] Az összeírások változó számára lásd Degré 1973: 129–133.

bírók körét módosította-e. Az azonban bizonyos, hogy a vármegye által meghatározott feltételeknek Veszprémben 1846-ban 370 fő felelt meg, 314 családfő és 56 fő 24 év feletti nőtlen, de még a háztartásban élő gyermek megoszlásban.[79] Ez a létszám a korábbi, háromévente történő összeírásokhoz viszonyítva kissé növekedett, ugyanis 1846-ban volt a legmagasabb a szavazati joggal rendelkező nemesek száma. Az 1819 és 1846 közötti időszakban átlagosan 310-340 fő között mozgott a számuk. Az 1846. évi létszám azonban mégsem tekinthető kiugrónak, hiszen a három évvel korábbihoz képest csökkent a kiskorú nemesek száma, ugyanakkor növekedett a felnőtt fiúké és a családfőké is.[80] Fekete Tamás kutatása mutatott rá arra, hogy az iparos és a kereskedő nemesek alkották a város nemesi lakosságának legnépesebb és létszámban folyamatosan növekvő csoportját.[81] Az iparral foglalkozók általában céhtagok voltak, a legnépesebb szakmának a csapó és a csizmadia számított, de az összeírásban jelentős számban szerepeltek az asztalosok, fazekasok és szabók. Kisebb számban, de jelen voltak a bognárok, kalaposok, kőművesek, lakatosok, mészárosok, molnárok, szűcsök, tímárok és vargák.[82] Az egy csoportba sorolt jómódú középbirtokos, egytelkes kurialista és armalista nemesek száma és aránya ugyanakkor folyamatosan csökkent, a mezőgazdaságból élők (béres, napszámos, kapás, szolga) pedig nem képviseltek jelentős arányt a vizsgált időszakban.[83]

Mivel a választásra jogosultak körét minden vármegye maga határozta meg és szabályozta, így változó, hogy a vármegyék hogyan értelmezték a szavazati jogosultságot. Emiatt Veszprémet csupán a szintén Veszprém vármegyei mezővárossal, Pápával lehet összehasonlítani, ahol a szavazati joggal rendelkező nemesek létszáma közel azonos volt, hiszen 1846-ban 393 nemest regisztráltak, 364 családfő és 29 felnőttkorú megoszlásban.[84] Fontos azonban figyelembe venni, hogy a vármegyei összeírások a nemesi szavazók létszámának változását nem tükrözik minden esetben pontosan, így azok alakulását nehézkes nyomon követni. Benda Gyula Keszthely esetében hívta fel erre a módszertani problémára a figyelmet, ugyanis azt tapasztalta, hogy a Zala vármegyei nemesi szavazók összeírásával kapcsolatos szabályozás nem mindig esett egybe a keszthelyi települési névsornál megfigyelhető gyakorlattal.[85] A felmerülő módszertani problémákat figyelembe véve használtam fel az 1846. évi szavazati jogosultságot nyilvántartó vármegyei összeírást, hogy segítségével elemezhetővé váljon a vármegyei névsor és az 1848-ban választójoggal rendelkező veszprémiek közötti átfedés mértéke. Fontos viszont szem előtt tartani azt, hogy a választói listákra 1874-ig csupán azok kerültek fel, akik fel akarták magukat vetetni arra. Az 1848. évi választójogi névjegyzék forrásértéke mégis kiemelkedő, hiszen mind az országgyűlési, mind a helyhatósági összeírás a rendelkezésünkre

[79] MNL VVL IV. I.e.cc. 3. 32. Nemességi iratok. Nemesi összeírások, Veszprém, 1846.
[80] Fekete 2020: 107.
[81] Az elemzésében hat szempont szerint különböztette meg a városban élő vagy birtokos nemességet: főnemes, klerikus, tisztségviselő, katonai, iparos/kereskedő és mezőgazdaságból élő.
[82] Fekete 2020: 116–119.
[83] Fekete 2020: 109, 120.
[84] MNL VVL IV. I.e.cc. 3. 33. Nemességi iratok. Nemesi összeírások, Pápa, 1846.
[85] Benda 2008: 60–61.

áll. A vármegyében 1846-ban szavazati joggal bírók és a helyhatósági választói lista összekapcsolását az adatok személyi – nominális – és cenzusszintű feldolgozása tette lehetővé. Ezt egészítette ki az országgyűlési választói névjegyzék névsora, amely azonban csupán a választók neveit tartalmazza, a cenzust nem részletezi. Hasonló a helyzet az 1861-ben készült helyhatósági választói névjegyzékkel is, ott sem kapunk részletesebb adatokat a cenzuskategóriákról.

A névjegyzékek összevetése után megállapítható, hogy 1848-ban a nemesek igen csekély számban kérték, hogy felkerüljenek a helyhatósági választói névjegyzékre, 370 nemesből csupán 98 fő (26%) szerzett helyhatósági választójogot. A választójog hiányának természetesen több oka is lehetett. Elképzelhető, hogy a kanonokok legnagyobb része, a református prédikátor vagy a megyéhez kapcsolható személyek (23 fő), mint a táblabírók, első aljegyző, megyei írnok, szolgabíró, nem voltak érdekeltek a várospolitikában való részvételben és a városi képviselő-testületi tagok megválasztásában. Ugyanez igaz lehetett a birtokos, illetve gazdaként (18 fő) feltüntetett nemesekre is, akiknél szorosabb városi kötődésre nem lehet következtetni. A mezőgazdasághoz köthető, a napszámosként, béresként regisztrált nemeseknél talán inkább a választóképesség hiányzott, nem pedig a szándék. Meglepőbb azonban az értelmiség távolmaradása (18 fő; ügyvédek, uradalmi számvevő, orvosok). Szintén feltűnő annak a nagyszámú, 102 iparos személynek a hiánya is, akik 1848-ban nem kaptak helyhatósági választójogot. Jelentős részüknél nincs feltüntetve foglalkozási adat a vármegyei összeírásban, így ők valószínűleg a felnőttkorú, ám 1846-ban a családfőnél összeírt, önálló háztartással nem rendelkező személyek csoportját alkották, akik (még) nem rendelkeztek olyan vagyoni feltételekkel, melyekkel teljesíteni tudták volna a cenzuskövetelményeket.

Csupán 98 személyt találunk tehát, akik a nemesi összeírásban és a helyhatósági választói névjegyzéken is szerepeltek. A nemesek több mint a fele iparos foglalkozású (54 fő) volt, 4 fő mezei gazda/birtokosként, 3 fő kereskedőként, a kisebb részük pedig értelmiségként volt feltüntetve. Az összeírási gyakorlattól függően egy személy akár több alapon is lehetett választásra jogosult, a veszprémi nemesek (az értelmiségi foglalkozású személyek kivételével) viszont kizárólag ingatlanbirtok (ház) alapján szereztek választójogot. A nemesek töredéke szerzett tehát 1848-ban helyhatósági választójogot, és leginkább az iparos foglalkozású személyek estek el ettől a lehetőségtől. A választójogi törvény *(A községi választásokra nézve* című, 1848. évi 24. törvénycikk) ettől függetlenül ugyan biztosította volna a választhatóságukat, hiszen a képviselő-testület tagjait kijelölés nélkül választották, és a város bármely letelepedett lakosa választható volt, törvényesen bevett valláskülönbség nélkül. A 78 főből álló képviselő-testületben 24 nemes volt, akiknek csak a fele volt iparos foglalkozású.[86] A városi „kompromisszum" során született döntést, miszerint az első alkalommal a városi képviselők legalább egyharmadát a „*volt kiváltságos egyének közül választják*", teljesítették, azonban ez mégsem vált a nemesek javára, hiszen alulreprezentáltak voltak.[87]

[86] V. 141. f. 1. Városi választási iratok 1849. A szerző saját számításai alapján.

[87] Ugyanez a tendencia volt tapasztalható Keszthely esetében is, hiszen az 1848 májusában tartott helyha-

A veszprémi nemeseknek tehát vagy nem állt szándékukban megszerezni a helyhatósági választójogot, vagy lehetőségük nem volt folyamodni érte, azonban az országgyűlési választójognál egészen más volt a helyzet. A névjegyzék ugyan egyáltalán nem részletezte a cenzuskategóriákat, de annyi bizonyos, hogy a nemesi összeírásban szereplők közül 263 személy neve mellett feltüntették annak korábbi nemességét annak érdekében, hogy régi jog alapján országgyűlési választójogot kapjanak. Ez a szám pedig lényegében megegyezik az összeírásban szereplő, ám helyhatósági választójogot nem szerzett nemesekével, akik így a legegyszerűbb módon kerültek fel az országgyűlési választói névjegyzékre, és ezáltal a további életpályájuk is jobban követhetővé vált.

Vizsgálható továbbá az is, hogy módszertani szempontból mennyire releváns a nemesi és a választójogi névjegyzék összekapcsolása, ha az így kapott adatokat a személyek szintjén is elemezzük. Egy komplexebb társadalomtörténeti elemzéshez, a számtalan egyedi eset nyomon követéséhez az összes egyidejű vagy közel azonos időszakból származó forrás feldolgozására szükség lett volna. Erre azonban források hiányában Veszprém esetében nem volt lehetőség.[88] Rendelkezésünkre áll azonban Francsics Károly veszprémi borbélymester visszaemlékezése, amely egyben a felhasznált források használhatóságának kérdésére is rávilágít. A szerző ugyanis 1847 nyarán, 43 évesen hozzákezdett a Veszprémben eltöltött 20 évéről visszaemlékezést írni, ezzel párhuzamosan pedig naplót is vezetett 1849-ig. A visszaemlékezés – 1847-ig az emlékei, azt követően a naplóbejegyzései alapján – 1849-ben ugyan elkészült, de mivel elégedetlen volt vele, többször újraírta. Az utolsó változattal 1864-ben végzett.[89]

Francsics Károly 1804-ben született Pápán, egy római katolikus családban, az apja révén kisnemesi származású volt.[90] 1827-ben Pápáról Veszprémbe költözött, és 1880-as haláláig ott élt. A Veszprémben töltött éveit Halas János borbélyműhelyében kezdte, majd miután Halas átadta számára a műhelyét, 1853-ban önállóvá sikerült válnia. Birtokába került továbbá egy kétemeletes ház, illetve a házasságát követően anyósa révén egy szőlőbirtok. 1860-tól azonban újra anyagi gondjai lettek, a szőlőterület nem hozta vissza számára a befektetést, illetve problémát jelentett számára az egyre népszerűbbé váló szakállviselet is, hiszen ezt követően egyre rosszabbul ment az üzlete.[91] Francsics bár 1827-től a városban élt, a nemesi összeírásban csupán 1834-ben szerepelt,[92] és az 1846-os összeírás sem tesz említést róla. 1848-ban sem az országgyűlési, sem a helyhatósági választójogi névjegyzéken nem tűnt fel. Mint láttuk, abban az évben valóban

tósági választások során az ötventagú képviselő-testületben a nemesség mind a korábbi mind a lakosságon belüli súlyához képest visszaszorult. Benda 2006: 483.

[88] Az 1848 utáni veszprémi lakosságot alapvetően az 1850-ben készült adóalap-összeírás alapján lehet vizsgálni. Abban az évben összeírt adózók között azonban csupán a nemesek töredékét sikerült beazonosítani. V.142.f. I. 1. Adóalap-összeírások és nyilvántartások, 1850.

[89] Hudi 2001: 11.

[90] Hudi 2001: 6.
Édesapja, Francsics László Vas megyei szíjártómester foglalkozású kisnemes volt, arra viszont nincsenek adatok, hogy a címerleveles vagy a birtokos nemesek közé tartozott.

[91] Hudi 2001: 11.

[92] Fekete 2020: 118.

nem állt a tulajdonában olyan ingatlan vagy műhely, amellyel fel tudott volna iratkozni a választók közé, de az országgyűlési választójog megszerzését sem tartotta fontosnak. 1853 után viszont az örökölt önálló műhely és ingatlan révén, a vagyoni cenzusnak megfelelve – azt ugyan nem tudni, milyen cenzus alapján – 1861-ben helyhatósági választójogot szerzett.[93] Azt sem érdemes figyelmen kívül hagyni, hogy Francsics Károly a visszaemlékezésében az 1849. július 8. és 27. közötti időszakot úgy jellemezte, hogy „*e hó következő napjai folytán történteket mind ideírni túlságos időpazarlás lenne*".[94] Nem tett tehát említést sem a helyhatósági névjegyzék összeírásáról, sem a városi képviselő-testületi választásokról, pedig mindezt az országgyűlési képviselő megválasztásánál nem mulasztotta el megtenni 1848. június 21-én. Az erről szóló hosszas beszámolójában mintegy külső szemlélőként láttatja az eseményeket, hiszen – mint láttuk – őt valóban nem érintette az esemény.[95] Míg a jegyzőkönyvekből arra következtethetünk, hogy a nemesi hatóság mintegy erős érdekvédelmi közösségként működött, és a választójog kérdése a városban élő nemesek összességét érintette, meglepő, hogy a visszaemlékezésében említést sem tett róla.

Francsics Károly esete természetesen nem általánosítható, de a kétféle választójog közötti különbség itt is megmutatkozott, hiszen a magasabb követelményeket állító helyhatósági választójogból kimaradt nemesek többsége feltételezhetően valóban nem felelt meg a vagyoni minimumnak, és nem volt esélyük választójogért folyamodni. Valószínűleg ezért tettek meg mindent annak érdekében, hogy régi jog alapján választójogot kapjanak, és ezért húzódott el a nemesek választójogának kérdése körüli vita. Veszprémben a nemesség igazgatásilag és birtok – és a földesúrral való viszony – szempontjából lényegében teljesen elkülönült a város lakosaitól, de a várospolitikában való részvételi szándék egyáltalán nem egyenlő súllyal jelent meg a településen élő nemeseknél. Kétségtelen, hogy az 1848. évi választási törvény révén új személyek kaptak választójogot, ami módosította azok körét is, akiknek esélyük volt bekapcsolódni a várospolitikába.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára (MNL VVL)
IV. I.e.cc. 3. 32. Nemességi iratok. Nemesi összeírások, Veszprém, 1846.
IV. I.e.cc. 3. 33. Nemességi iratok. Nemesi összeírások, Pápa, 1846.
V. 102.a. 46. Közgyűlési- és tanácsülési jegyzőkönyvek 1848.
V. 102.b. 49. Tanácsülési iratok 1848.

[93] MNL VVL V.141.f. Városi választási iratok 1861.
[94] Hudi 2001: 255.
[95] Hudi 2001: 170–171.

V. 121.a. 2. A veszprémi nemesi kommunitás közgyűléseinek jegyzőkönyvei 1848.
V. 141.f. 1. Városi választási iratok 1849, 1861.
V. 142.a. 47. Közgyűlési- és tanácsülési jegyzőkönyvek
V. 142.f. 1. Adóalap-összeírások és nyilvántartások, 1850.

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára (MNL SZSZBVL)
V. 11. l. Felvett polgárok anyakönyve (1838–1848)
V. 63. Nyíregyháza Mezőváros Központi Választmányának iratai (1848–1875)

Štátny Archív v Košiciach Archív Rožňava (ŠAK AR)
Magistrát mesta Rožňava
Rozsnyói nemesek jegyzőkönyve 1. (1746–1848)

Hivatkozott irodalom

Bácskai Vera 1972: Pest társadalma és politikai arculata 1848-ban. (A választók és megválasztottak alapján). *Tanulmányok Budapest Múltjából*. (19.) 283–325.

Bácskai Vera 2002: *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Budapest.

Bácskai Vera 2006: A régi polgárságról. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Budapest, 15–37.

Bácskai Vera 2014: Szombathely népessége a 18. században. In: Őri Péter (szerk.): *Szám-(és betű)vetés. Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére*. (Demográfus Könyvtár 3.) Budapest, 159–175.

Bagi Gábor 1995: *A Jászkun Kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig, 1745–1848*. (A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok közleményei 52.) Szolnok.

Balázs Péter 1971: Az 1848-as választások Győrött és Győr megyében. In: Bónis György – Degré Alajos (szerk.): *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Budapest, 175–203.

Bánkiné Molnár Erzsébet 1995: *A Jászkun Kerület igazgatása, 1745–1876*. (A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok közleményei 51.) Szolnok.

Benda Gyula 2006: Alattvalóból állampolgár. A kisvárosi vezetés átalakulása az 1848–49-es forradalom idején. In: Benda Gyula: *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest, 481–484.

Benda Gyula 2008: *Zsellérből polgár. Keszthely társadalma, 1740–1849*. Budapest.

Bene János 1994: Népképviseleti választások Szabolcs vármegyében és Nyíregyházán 1848-ban. In: Vinnai Győző (szerk.): *Tanulmányok választásokról és önkormányzatokról Szabolcsban (1848–1948)*. Nyíregyháza, 5–28.

Berecz Anita 2023: *Földesúri jobbágyok – Városi polgárok. Polgári öntudat és önkormányzat a 19. századi Egerben*. Budapest.

Berecz Anita 2024: „Városunkba jó reménység alatt befogadtatik": A rimaszombati polgárjog (1796–1848). In: *Kelet-Közép-Európai Történelmi Tanulmányok* (2.) 1. 107–128. https://doi.org/10.46438/ECEHS.2024.1.107

Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel 1999: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944).* Budapest.

Bőszéné Szatmári-Nagy Anikó 2008: *Veszprém város története a kezdetektől napjainkig*, Veszprém.

Czoch Gábor 2009: A polgárság és a polgárjog változásai Kassán a 19. század első felében. In: Czoch Gábor: *„A városok szíverek". Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról.* Pozsony, 94–148.

Csizmadia Andor 1963: *A magyar választási rendszer 1848–49-ben. (Az első népképviseleti választások).* Budapest.

Degré Alajos 1973: Szavazási rend a megyegyűléseken 1848 előtt. In: Farkas Gábor (szerk.): *Fejér megyei történeti évkönyv 7.* Székesfehérvár, 121–140.

Degré Alajos 1976: A magyar nemesi (curialista) községek szervezete és gazdálkodása 1848 előtt. In: Horváth Ferenc (szerk.): *Vas megye múltjából.* (Levéltári Évkönyv 1.) Szombathely, 100–118.

Fekete Tamás 2020: Veszprém város reformkori nemessége a vármegyei nemesi összeírások tükrében (1819–1846). *Veszprémi Szemle. Várostörténeti Folyóirat* (22.) 56. 102–122.

Foki Ibolya 2009: Nagykanizsa társadalmi-politikai életének fő vonásai a XVIII. századtól a XIX. század közepéig. In: Paksy Zoltán (szerk.): *Zalai történeti tanulmányok*. (Zalai gyűjtemény 67.) Zalaegerszeg, 159–190.

Fülöp Éva 2002: Az egyházi birtok Magyarországon. In: Fülöp Éva – Kisné Cseh Julianna (szerk.): *Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Közleményei 9.* Tata, 263–282.

Gerhard Péter 2019: *Deszkafalak és potyavacsorák. Választói magatartás Pesten a Tisza Kálmán-korszakban.* (Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 10.) Budapest.

G. Jáger Márta 2004: Az országgyűlési népképviselet kezdetei Somogy vármegyében (1848–1849). In: Bősze Sándor (szerk.): *Somogy megye múltjából 2003–2004.* (Levéltári évkönyv 34–35.) Kaposvár, 63–113.

Hársfalvi Péter 1982: *Az önkormányzat Nyíregyházán a XVIII–XIX. században*. Budapest.

Hermann Róbert 2005: A nagykanizsai képviselőválasztás 1848 júniusában. *Századok*, 139. évf. 3. sz. 629–658.

Hudi József 1994: Pápa város önkormányzata 1848/49-ben. In: Kubinyi András (szerk.): *Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig.* Pápa, 323–350.

Hudi József 1995a: *Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847).* Fejezetek Pápa város történetéből 2. Pápa.

Hudi József 1995b: Veszprém mezőváros nemesi községének önkormányzata a 18–19. században. In: Mikó Zsuzsa (szerk.): *Mezőváros – kisváros.* (Rendi társadalom – polgári társadalom 4.) Debrecen, 115–121.

Hudi József 1995c: Pápa szabadalmas mezőváros polgársága a 18–19. században. In: Á. Varga László (szerk.): *Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65. éves Bácskai Vera tiszteletére.* (Rendi társadalom – polgári társadalom. Supplementum.) Debrecen, 95–106.

Hudi József 1999: *A dunántúli nemesi községek statútumai a XVII–XIX. századból.* Veszprém.

Hudi József 2000: Tisztújítási rendtartás Veszprém vármegyében 1819-ben. *Comitatus.* 10.évf 6.sz. 48–55.

Hudi József (szerk.) 2001: *Francsics Károly visszaemlékezései.* A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 3. Pápa.

Iványosi-Szabó Tibor 1991: *Kecskeméti szabályrendeletek 1659–1849.* Kecskemét.

Iványosi-Szabó Tibor 2002: Kecskemét társadalma a késő feudalizmusban. *Agrártörténeti Szemle* (44). 1–2. 131–177.

Kerecsényi Edit 1978: Adatok Nagykanizsa településtörténetéhez a „polgárok lajstroma” (1745–1826) alapján. In: *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból, 1978.* (Zalai Gyűjtemény 8.) Zalaegerszeg, 115–134.

Kisfaludy Katalin 1992: *Kecskemét önkormányzata. (Közigazgatás és bíráskodás.) 1686–1848.* (Levéltári füzetek [Bács-Kiskun megye] 8.) Kecskemét.

Kiss Mária 1971: Szombathely püspöki mezőváros tanácsa a XVII–XIX. században. In: Bónis György – Degré Alajos (szerk.): *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából.* Budapest, 117–145.

Kósa László 2001: *„A hétszilvafa árnyékában”. A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon*. Budapest.

Kövér György 2011: *A tiszaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek.* Budapest.

Kujbus Éva 2008: „Kegyeskedjenek Nyíregyháza városa kebelibe bévenni…” Lakos- és polgárjog Nyíregyházán (1753–1848). In: Oborni Teréz – Á. Varga László (szerk.): *Memoria Rerum – Tanulmányok Bán Péter tiszteletére.* Eger, 315–324.

Kujbusné Mecsei Éva 2001: *Nyíregyháza mezőváros tanácsa által határoztatott… 1793–1837.* (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 23.) Nyíregyháza.

Láczay Magdolna 1995: Helyi hatalom, helyi társadalom Kisvárdán 1848-ban. In: Mikó Zsuzsa (szerk.): *Mezőváros – kisváros.* (Rendi társadalom – polgári társadalom 4.) Debrecen, 171–181.

László Géza 1994: Nyíregyháza mezőváros tanácsa (1838–1848). In: Nagy Ferenc (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv 10.* Nyíregyháza, 93–113.

Lendvai Anna – Rózsa Miklós (szerk.) 2006: *Nagykanizsa városi monográfia II.* Nagykanizsa.

Lengyel Alfréd 1971: Az egyházi nemesi község önkormányzata és igazgatása a feudalizmus alkonyán. In: Bónis György – Degré Alajos (szerk.): *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából.* Budapest, 145–174.

Lichtneckert András 1984: Veszprém társadalma és önkormányzati testületei a XIX. század közepén. In: Kredics László (szerk.): *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3.) Veszprém, 313–336.

Lichtneckert András 2007: A polgárjog és a purgerek Veszprémben 1711 és 1767 között. *Veszprémi Szemle* (9.) 1–4. 20–48.

Pap József 2014: A választójog és a választókerületi beosztás problematikája Erdélyben (1848–1877). In: Pap József: *Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből*. Budapest–Eger, 239–269.

Pap József 2014: „Úrrá… tenni a nemzetet a tömeg felett." A választójogi reform és az erdélyi választók összetételének kérdése. In: Pap József: *Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből*. Budapest–Eger, 270–283.

Pap József 2016: A városi képviselet, városi képviselők a dualizmus időszakában. In: Kónya, Peter – H. Németh István (szerk.): *Mestá na sneme. Városok a diétán. Ochrana mestských záujmov v období stavovského a občianskeho parlamentarizmu. Városi érdekvédelem a rendi és polgári parlamentarizmus időszakában*. Prešov, 224–258.

Péterné Fehér Mária 1992: Az első országgyűlési képviselőválasztás Kecskeméten. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából XI*. Kecskemét, 152–217.

Rácz István 1988: *Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között*. Budapest.

Solymosi Erzsébet 1990: Veszprém harca a szabad királyi városi jogállásért. In: Hadnagy László (szerk.): *Veszprém megyei honismereti tanulmányok XIV*. Veszprém, 7–27.

Soós István 2009: Választások Magyarországon. Kísérletek a vármegyei tisztújítások „megreformálására" (1810–1821). *Levéltári Közlemények* (80.) 65–156.

Stipta István 1995: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására*. Jogtörténet. Budapest.

Tilcsik György 2004: Adatok Kőszeg és Szombathely polgárságának etnikai összetételéhez a 19. század első felében. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Előadások Vas megye történetéről IV.* (Archivum Comitatus Castriferrei 1.) Szombathely, 129–169.

Vázsonyi Varga Béla 1998: Az első népképviseleti országgyűlés képviselőválasztása Veszprém megyében (1848–1849). In: Hudi József – Tóth Dezső (szerk.): *Veszprém megyei honismereti tanulmányok XVII*. Veszprém, 69–84.

Hivatali karrierutak a reformkori Magyarországról

Czinege Szilvia

Apponyi György országbírósága

Abstract: György Apponyi as Judex Curiae. The study of György Apponyi's tenure as judex curiae between 1861 and 1863 sheds light on a further stage in the count's career, together with its institutional and legal-historical dimensions. The fact that Apponyi himself did not wish to accept the office, and that the ruler did not appoint him as his first choice, shaped his position throughout his tenure: as soon as political circumstances became uncertain, his position as judex curiae also became unstable.

During his two years in office, Apponyi submitted his resignation three times. On the first two occasions, however, no suitable replacement could be found, and he therefore stepped down only in April 1863. Nevertheless, this period cannot be regarded as unsuccessful in Apponyi's career. Under his presidency, and together with prominent jurists of the period, the Provisional Judicial Rules were successfully drafted, and he managed to secure their acceptance both in the Diet and in the Council of Ministers.

Keywords: György Apponyi; judex curiae; Provisorium; official

Apponyi György gróf (1808–1899) hosszú közéleti pályafutásának két éve (1861–1863), amelyet az országbírói hivatalban töltött, politika-, intézmény- és jogtörténeti szempontból is figyelemre méltó.[1] Ennek az időszaknak a vizsgálata nemcsak Apponyi karriertörténete miatt megkerülhetetlen, hanem azért is, mert betekintést ad az igazságszolgáltatás ideiglenes rendezésébe, valamint abba is, hogyan kezdte meg újra működését az országbírói hivatal, milyen volt az ügyvitel rendje és menete.

Tanulmányomban olyan kérdéseket és szempontokat helyeztem előtérbe, amelyek árnyalják és bővítik eddigi ismereteinket Apponyi György országbíróságáról: kinevezésének körülményei, Apponyi helyzete az országbírói székben, és hogy milyen ügyekkel foglalkozott.[2]

[1] Így nem véletlen, hogy több szakirodalom foglalkozik Apponyi országbíróságának időszakával. Politikatörténet: Berzeviczy 1922–1937: III. és IV. 11–25; Redlich 1926: II. 1–146; Szabad 1967. Jogtörténet: Mezey 2020; Képessy 2023. Intézménytörténet: Varga–Veres 1989: 422–433; Stipta 1997: 117–123.

[2] Ezúton köszönöm Cieger András, Dobszay Tamás és Pap József előadásomhoz fűzött hasznos észrevételeit.

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.2.2026.103

Kinevezése

Az októberi diplomával visszaállított központi kormányszervek élére az udvar a megfelelő embereket az ókonzervatívok táborában találta meg: Vay Miklós lett az új kancellár, Szőgyény-Marich László az alkancellár, ifjabb Mailáth György a helytartótanács elnöke, helyettese Sennyey Pál, de az országbírói hivatal egy ideig betöltetlen maradt.[3] Vay Miklós Apponyit látta volna szívesen a tisztségben, de a gróf vonakodott elfogadni azt.[4] A kancellár végül november 18-án a pozícióra Apponyi György és Cziráky János grófokat terjesztette fel beadványában, amelyben egyértelművé tette, hogy ő maga Apponyi kinevezését pártolja, és a szöveg zárórészében is Apponyi kinevezését kérte.[5] Az uralkodó választása november 25-én azonban Czirákyra esett.[6]

Felmerül a kérdés, hogy miért nem a korábbi kinevezéseknek megfelelően az országos politikában már tapasztaltabb, kipróbált hivatalnok Apponyi lett az uralkodó első választottja. A döntés hátterében olyan szempontok húzódhattak meg, amelyek a két jelölt szakmai ismereteit, gyakorlatát és nem utolsósorban politikai állását vették górcső alá. Az összevetéskor az uralkodó láthatta, hogy a jelöltek hasonló pályát futottak be,[7] mindketten hivatalnokok voltak a Magyar Udvari Kancellárián, majd a Királyi Táblán. Mindketten részt vettek Magyarország politikai közéletében is, a konzervatív táboron belül, de annak két pólusán: míg Apponyi a reformkorban újkonzervatív, majd az 1850-es években "ókonzervatív" politikus volt, addig Cziráky mindvégig aulikus maradt. Apponyi 1860 tavasza óta a megerősített birodalmi tanácsnak is tagja volt,[8] Czirákyt is javasolták a tagságra, de végül nem nevezték ki.[9] Apponyi az 1850-es évek folyamán több alkalommal jelezte, hogy továbbra is részt kíván venni az országos politikában, és konzervatív társaival együtt közreműködött az októberi diploma kidolgozásában,[10] ami többek között az országbírói hivatal visszaállítását is eredményezte. De az ötvenes

[3] Berzeviczy 1922–1937: III. 139–140; Képessy 2023: 55.

[4] Berzeviczy 1922–1937: III. 142.

[5] MNL OL D 185 1861:29.

[6] ÖMR I/IV/III. XVIII; Képessy 2023:55.

[7] Apponyi pályájához: Czinege 2013, Czinege 2024: 75–92. Cziráky János gróf (1818–1884) Cziráky Antal (1772–1852) korábbi országbíró fiaként katolikus, konzervatív arisztokrata családba született. 1840-ben fogalmazó lett a Magyar Udvari Kancellárián, majd 1842-től ugyanott titkárrá és császári királyi kamarássá nevezték ki, 1845-től a Királyi Tábla ülnöke lett. 1849-ben több feladatot bíztak rá: a Királyi Tábla elnöksége, a Pesti Egyetem és a József ipartanoda vezetése, kerületi főispánság (Mosony, Sopron, Pozsony és Vas vármegye), de az egyre több osztrák hivatalnok miatt végül lemondott. 1850-ben a bécsi legfőbb törvényszék magyar osztályának elnöke lett, valamint a pesti kerületi főtörvényszék elnöke. Utóbbiról 1854-ben mondott le, mert a kormány csak osztrák bírókat nevezett ki, hivatalossá tette a német nyelvet, és az osztrák polgári törvénykönyvet is bevezette. 1860. novemberben azonban Fejér vármegye főispánja lett. Pókecz

[8] ÖStA HHStA KA RR Verstärkter RR Präsidial 1860:88.

[9] A kinevezettek névsorát lásd részletesen: Szőgyény 1903–1918: III. 184–186.

[10] Apponyi ebben való közreműködése világosan látszik a minisztertanács jegyzőkönyveiben. ÖMR I/IV/II. 473–492.

években az ókonzervatívok inkább ellenzéki pozícióban voltak, ami rá sem vetett jó fényt, és aktív hivatalvállalása sem volt akkor, míg Czirákynak igen. További szempont lehetett még Cziráky megítélése kapcsán, hogy 1859. novemberben kellemetlen helyzetbe keverte magát. Scitovszky János hercegprímás november 6-án ünnepelte áldozópappá szentelésének ötvenedik évfordulóját, és ez alkalomból több százan tették tiszteletüket Esztergomban, a vendégek között volt Albrecht főherceg és Thun kultuszminiszter is. A főherceg magyar nyelven olvasta fel köszöntőjét, és nem várta, hogy utána bárki is szólni fog. De Cziráky szót emelt, „nemzeti szólamokat" hallatott, a Szózatot is idézte. Ezen felbuzdulva Jósika Samu, Bartakovics Béla és Szécsen Antal is nemzeti szellemben szólalt fel. Albrecht főherceg felháborodásában elrendelte, hogy a lapok csak az ő és a hercegprímás beszédéről írjanak, valamint magához kérette Czirákyt. A rendőrminiszter is kihágásként értékelte a magyar főurak felszólalását, és a minisztertanácsban is hamar napirendre került az ügy. Itt Nádasdy Ferenc miniszter hangsúlyozta, hogy nem kellett volna felszólalni a főherceg beszéde után, de az eset nem vont büntetőeljárást maga után. A dolog annyiban maradt.[11]

Mindkét oldalon megvoltak tehát a szükséges szakmai képességek és gyakorlat, ugyanakkor politikai szempontból voltak ellenérvek is, a mérleg nyelve mégis Cziráky felé billent, vélhetően többet nyomott a latba szilárd politikai állása, valamint ötvenes évekbeli hivatali szerepvállalása, amikor viszont Apponyi reputációja az udvarban kevésbé volt pozitív, és ezen látszólag nem sokat javított birodalmi tanácsossága sem.

Cziráky János először ugyan elfogadta a tisztséget, de munkájának megkezdését ahhoz a feltételhez kötötte, hogy helyreállítják az 1848 előtti magyar törvényeket, és visszaállítják a magyar polgári és büntetőtörvényt még az országgyűlés megnyitása előtt. Ez azonban kivitelezhetetlen volt, ennek összetevőire Sennyey Pál hívta fel Szőgyény-Marich László alkancellár figyelmét: a régi törvények visszaállítása az országgyűlés jóváhagyása nélkül nem lenne lehetséges bizonyos fokú kényszer nélkül, ami ugyanolyan sérelmes lenne, mint az ötvenes évek elején az osztrák törvénykönyv behozatala volt. Továbbá – írja Sennyey – káros lenne az országra nézve, leginkább amiatt, hogy kiváltaná a birodalom többi tartományának rosszallását, és egyébként is „*az országban nem kívánja senki*".[12] Cziráky azonban ragaszkodott elképzeléséhez, és ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy az uralkodó végül 1861. január 7-én felmentette a tisztségéből, így a második jelölt, Apponyi lett az országbíró,[13] aki azonban továbbra is vonakodott elfogadni a kinevezést.[14]

Az új országbíróról az uralkodó rendelkezésének megfelelően a következőképpen értesült a közvélemény: „*Kedves gróf Apponyi! Midőn arra indíttatva érzem magamat, hogy önt, — bízván önnek magyar királyságom törvényei-, s alkotmányszerü intézményeibeni*

[11] Berzeviczy 1922–1937: III. 22–24.

[12] Szőgyény 1903–1918: III. 63; Sennyey Pál levele Szőgyény-Marich Lászlónak, Buda, 1860. december 5. Közli: Uo. 239–240.

[13] MNL OL D 185 1861:29.

[14] Szőgyény 1903–1918: III. 241.

kitűnő jártasságában, valamint az államszolgálatban gyűjtött gazdag tapasztalataiban, magyar királyságom országbírójává nevezzem ki, — örömemre szolgál, önnek — a személyemhezi ragaszkodásnak ezen alkalommal is tanúsított bizonyítványáért, s a közjó-, s az annak előmozdítására irányzott szándékaim iránti buzgalmáért – különös elismerésemet fejezni ki. Ferenc József s. k."[15]

Apponyi országbírói kinevezésének fogadtatása a közvélemény körében inkább pozitív volt, feledtethette azt a tényt, hogy a reformkor idején nem számított népszerű politikusnak, és az sem feltétlenül billentette negatív irányba a mérleg nyelvét, hogy a birodalmi tanács tagja volt, mert korábbi szerepét úgy értelmezték, hogy „*csak az erkölcsi kényszerűség s valamely gyakorlati eredmény elérhetésének reménye*" miatt vett benne részt.[16]

Az Országbírói Értekezlet

Az új országbíróra több feladat is várt nem sokkal kinevezését követően, ezek egyike volt kinevezni a Hétszemélyes Tábla tagjait, majd velük együtt a törvénykezés ideiglenes rendezése, amely miatt országbírói értekezletet hívtak össze január 23-ára.[17] Az értekezlet és az annak eredményeként létrejött Ideiglenes Törvénykezési Szabályok ismertetése túlmutat e tanulmány keretein, így leginkább azokat a mozzanatokat emelem ki, amelyek Apponyi szerepére mutatnak rá.

Az Országbírói Értekezlet előtti napokban Apponyi a minisztertanács ülésén vett részt, ahol javaslatot tett a Hétszemélyes Tábla összetételére: 30 tag kinevezését látta szükségesnek, akiknek személyére nézve is volt javaslata.[18] A Hétszemélyes Tábla bíráit január 20-án nevezték ki,[19] továbbá az uralkodó Ráth Györgyöt, a Magyar Udvari Kancellária fogalmazóját az országbíró elnöki titkárává léptette elő, aki így egyúttal valóságos udvari titkári rangot is kapott.[20] Apponyi Ráthtal szorosabb kollegiális kapcsolatot ápolt, őt nevezte ki elnöki titkárává, aki e minőségében a gróf két utódánál is szolgálatban maradt. Ezt Apponyi ki is használta, országbírói pozíciójáról való lemondását követően még évekig kereste meg Ráthot személyes vagy ismerőseit érintő peres ügyek vonatkozásában.[21] De a két hivatalnok kapcsolata nemcsak a munkára terjedt

[15] Politikai Ujdonságok, 1861. január 17. Idézi még: Képessy 2023: 56. A szöveg az uralkodó meghagyása szerint a Wiener Zeitung számára készült, annak 1861. január 12-i számában jelent meg.

[16] Vasárnapi Ujság, 1861. február 10.

[17] Az Országbírói Értekezlet jegyzőkönyvét közli: Ráth 1861: I. VII–VIII. Az Országbírói Értekezlet személyi összetételéről, üléseinek lefolyásáról, a különböző nézőpontokról bővebben: Képessy 2023: 59–121.

[18] ÖMR I/IV/III. 285–286, Berzeviczy 1922–1937: III. 187, Képessy 2023: 56.

[19] Wiener Zeitung 1861. január 22; Képessy 2023: 57.

[20] Berzeviczy 1922–1937: III. 187; Képessy 2023: 57.

[21] Apponyi György levelei Ráth Mórhoz 1861–1872. 28 levél elsősorban hivatali vonatkozásban, kisebb részben magánéleti megjegyzésekkel. OSZK Kt Lt

ki, olykor szabadidejüket is együtt töltötték, ugyanis Apponyi szívesen ment Ráthtal képtárakba, antikváriumokba, művészeti aukciókra, illetve vásárlásokkal is megbízta az amatőr műgyűjtőt.[22]

Apponyi körlevélben tudatta a megyei és városi hatóságokkal, hogy a Hétszemélyes Tábla újra felállt, és összeült az értekezlet.[23] Az Országbírói Értekezleten az országos méltóságok mellett több neves politikus és jogász is aktívan részt vett, többek között Deák Ferenc,[24] Eötvös József, Dessewffy Emil vagy Barkóczy János, Apponyival és Ráthtal együtt összesen 62 fő.[25]

Az értekezlet megnyitásakor Apponyi hangsúlyozta:[26] „*nevelve érezhetjük keblünkben az abbeli bizodalmat, hogy feladatunk körében minden, mit a jogi viszonyoknak biztosítása és az igazság-kiszolgáltatásának előmozdítása megkívánnak és illetőleg megengednek, a legfőbb hatalom részéről őszinte méltánylással fog fölkaroltatni.*" Az uralkodóval egyetértve úgy véli, az igazságszolgáltatás veszélyben van, mert „*az átmeneti korszaknak bal-felfogása miatt, sok helyen a közjogi tekintetek a magánjogi érdekekkel összeütközésbe hozattattak*", és így a helyhatóságok egymástól eltérő intézkedéseket hoztak, ami pedig „zsibbasztja" a fennálló intézményrendszert. Apponyi beszédében felsorolta a fontosabb tisztázandó kérdéseket: ideiglenes törvénykezés, szükséges-e a főtörvényszékek megszüntetése és a királyi tábla visszaállítása. „*Világos jelét találandja fel ebben a n[agy] m[éltóságú]. tanácskozmány, Felséges Urunk abbeli szilárd és tartalékgondolattól ment akaratának, hogy ősi intézményeink, különösen a törvénykezés tekintetében, kellő figyelemmel a közbenjött eseményekre, és ezek szerint kifejlett, közérdekekre, állíttassanak vissza. Constatirozhatom n[agy]m[éltóságú]. tanácskozmány, azok szerint, miket Felséges Urunk előttem kinyilatkoztatni méltóztatott, hogy legfelsőbb czélja csak abban központosul, miszerint Magyarország visszanyerje önálló, független törvénykezését, de azon föltétel alatt, hogy ezáltal a birtok biztonsága, és a magánjogi viszonyok folytonossága és állandósága ne veszélyeztessék. […] Tökéletes szabadsággal tanácskozhatunk tehát törvénykezésünk ügyében*" – zárta Apponyi beszédét, amelyből világosan látszik, hogy célja volt a korábbi törvények jogfolytonosságának a fenntartása.

Az egyes területek, mint a polgári törvények, a bányajog, az árvaügy, a büntetőjog és sajtó, a kereskedelem és az úrbér ügyét érintő részletes javaslatok kidolgozására január 25-én öt alválasztmányt alakítottak ki, amelyek 3 hétig üléseztek.[27] Apponyi optimistán állt hozzá az értekezlet kimeneteléhez: „*Én úgy hiszem, hogy rendezett törvénykezésünk*

[22] Kelecsényi 1987: 29–31; Stipta 2017: 182.

[23] MNL OL O 125 1861:5. Kivonatolja: Politikai Ujdonságok, 1861. február 7. 85.

[24] Aki szintén az értekezlettől és majd az országgyűléstől várta az igazságszolgáltatás kérdésének rendezését, mint ahogyan az 1861. január 17-i Pest város közgyűlésén tartott beszédében is kifejtette. Nem értett egyet azokkal, akik az 1848 előtti állapotokhoz akartak visszatérni, ahogyan azokkal sem, akik el akarták venni az osztrák polgári törvénykönyv érvényét, amelynek ő joghézagpótló funkciót tulajdonított. Az április törvények talaján állva bizalmát fejezte ki az országgyűlés és az uralkodó ez irányú későbbi együttműködésében. Deak F. 1903: II. 532–541.

[25] A résztvevők névsorát közli: Ráth 1861: I. VII–VIII.

[26] Apponyi megnyitó beszédét közli: Ráth 1861: I. 3–7.

[27] Szabad 1967: 320; Képessy 2023: 82–83.

lesz kevés idő múlva […]".[28] Bár a munka roppant volta miatt némi kétség is felmerült benne, mert a munkálatok ugyan hamarosan elkészülnek, de mire azt felsőbb helyeken átvizsgálják és jóváhagyják, elkezdődhet az országgyűlés – írta az alkancellárnak.[29] Nem tévedett, mivel az értekezlet utolsó ülését 1861. március 4-én tartották, a javaslat elfogadására viszont még hónapokat kellett várni.

Az országbíró március 15-én levélben értesítette az uralkodót, hogy elkészült a javaslattal az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokra, és kérte, hogy kezdeményezze a Hétszemélyes Tábla, valamint a Királyi Tábla újjászervezését, utóbbi bíráinak kinevezését.[30]

Apponyi szeretett volna felhatalmazást nyerni ahhoz, hogy az értekezlet munkálatait ideiglenesen életbe léptesse. A minisztertanács március 22-én tűzte napirendre a javaslat tárgyalását, ami nem volt nehézségektől mentes, ugyanakkor tisztában voltak vele, hogy nem térhetnek vissza az abszolutikus kormányzáshoz. A nézeteltérések annyira kiéleződtek, hogy Apponyi javaslatának elfogadása esetén az osztrák miniszterek lemondásuk benyújtását helyezték kilátásba, el nem fogadása esetén pedig maga Apponyi mond le, akire ekkor fontos feladatok vártak az országgyűlés megnyitása és vezetése körüli teendők miatt. Március 22-én a minisztertanácsban Apponyi mint országbíró állt ki az értekezlet határozata mellett. Beszédében hangsúlyozta, hogy a határozatok nem bírnak visszamenőleges hatállyal, elismerte, hogy az osztrák büntetőjog hatásosabb, mint a magyar, de utóbbi Magyarországon elegendő, és egyébként biztos benne, hogy a megyék csakis hazai törvénykezés alapján fognak ítélni.[31] Schmerling azt javasolta, hogy ne rendeleti úton vezessék be az intézkedéseket, hanem királyi leiratként tárgyalják meg az országgyűlésen. Apponyi ezt a lépést nem támogatta, mivel azt sugallhatja, hogy az értekezleten egy törvényjavaslatot dolgoztak ki, amiről viszont szó sem volt. A tanácsban részt vevő magyar miniszterek mindegyike Apponyi mellett érvelt beszédében, Szőgyény szintén, és érvelésébe az októberi diplomát is beemelte: nem politikai kérdésről van szó, a határozatok nem állnak szemben az októberi diploma szellemiségével, továbbá nem új dolgok oktrojálásáról van szó, hanem a régi törvények újjáélesztéséről, és nem utolsósorban ha Apponyi lemond, akkor nem tudnak helyette másik országbírót kiállítani.[32] Ferenc József, miután az osztrák miniszterekkel megtárgyalta a fejleményeket, március 24-én fogadta Szőgyényt, majd Apponyit, és közölte velük, hogy nem hagyja jóvá az Országbírói Értekezlet javaslatait. Ezért Apponyi benyújtotta lemondását, amelyet a császár nehezteléssel ugyan, de elfogadott, és az új országbíró személyén gondolkodott, ifjabb Mailáth Györgyöt vagy Szőgyényt tartotta volna ideálisnak. Vay kancellár viszont felhívta a figyelmét arra, hogy mindkettőnek van már hivatala, és az országgyűlés

[28] Apponyi György levele Vay Miklósnak 1861. január 24. Közli: Vay 1899: 373–374.

[29] Apponyi György levele Szőgyény-Marich Lászlónak, 1861. február 19. Közli: Szőgyény 1903–1918: III. 289–293.

[30] MNL OL O 125 Elnöki iratok 1861:17. és 24.

[31] ÖMR I/V/I. 208; Redlich 1920–1926: II. 33. Apponyi beszédét hosszabban is idézi: 34, Szőgyény 1903–1918: III. 89–90.

[32] Szőgyény 1903–1918: III. 90–94; Redlich 1920–1926: II. 36.

összehívása miatt kell hogy legyen országbíró.[33] Az uralkodó végül március 27-én hívatta Apponyit, és tisztázták a kérdést, majd Szőgyénnyel együtt megbízta, hogy készítsék el a határozat szövegét.[34]

Az április 2-i legfelsőbb kézirat[35] elrendelte, hogy az országbírói értekezlet munkálata kerüljön az országgyűlés elbírálása alá, majd annak és az uralkodónak a jóváhagyását követően lépjen életbe. Apponyi bizakodó volt ezzel kapcsolatban, úgy vélte, hogy az országgyűlés mielőbb jóváhagyja a munkálatokat.[36] Ezt Ghyczy Kálmánhoz intézett május eleji levelében szorgalmazta is: „*Gr. Apponyi György országbírája, folyó hó 4-én hozzám intézett levelében felszólít, hogy a t[isztelt]. ház figyelmét hívjam fel arra, mi szerint a magyar törvényeknek a jog- és birtok-viszonyokban 1847 év óta történt változások mellett, a magán érdekek sérelme nélkül, addig is mig a törvényhozás a codificatio nagy művét befejezendi, isméti életbeléptetésére, a magánjog s törvénykezés terén részletes intézkedések halaszthatatlanul szükségesek. És e célra használható anyagul, azon javaslatot küldötte hozzám mely a hazai törvénykezés szervezésére nézve, a legfőbb törvényszék tagjai, és több jogtudósok által az ö elnöklete alatt tartott értekezleten összeállíttatott s melyet ezennel a t[isztelt]. háznak bemutatni szerencsém van. Azt vélem, hogy a napi rendre már kitűzött tanácskozásnak bevégzése után, ez lesz azon tárgyaknak egyike, melyeknek tanácskozás alávételére nézve a t[isztelt]. ház legelsöbben fog a körülményekhez képest, intézkedni*” – hangsúlyozta Ghyczy az ügy halaszthatatlan voltát.[37] A képviselőházban Tisza Kálmán indítványára egy kilenctagú bizottságot állítottak fel, hogy törvénytervezetet készítsen a szabályzásból,[38] a munkát június 15-én nyújtották be. Az országgyűlés képviselőháza végül június 22-én,[39] a főrendiház pedig július 1-jén fogadta el a javaslatokat.[40]

Ezt követően az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok a minisztertanács elé kerültek, ahol július 4-én tűzték napiendre a tárgyalását, és némi huzavona után elfogadták azt. Az uralkodó július 20-án bocsájtotta ki ezzel kapcsolatban a legfelsőbb határozatot, amit Apponyi hamarosan körlevélben[41] és a sajtó útján tudatott az ország hatóságaival is.[42]

[33] Szőgyény 1903–1918: III. 89–90; Képessy 2023: 117.
[34] Szőgyény 1903–1918: III. 90.
[35] A kézirat szövegét közli: Redlich 1920–1926: II. 38.
[36] ÖMR I/V/I. 212; Szőgyény 1903–1918: III. 84–87, 289–293; Berzeviczy 1922–1937: III. 213–214; Redlich 1920–1926: II. 32–39.
[37] 19. ülés, 1861. május 7. KN 1861: I. 97.
[38] 26. ülés, 1861. május 22. KN 1861: I. 186. Tisza Kálmán beadványát közli: KI, 1861: I. (17. sz.) 92.
[39] 49. ülés, 1861. június 22. KN 1861: II. 202–203.
[40] 13. ülés, 1861. július 1. FN 1861: I. 160.
[41] Országbírói körlevél az összes törvényhatóságokhoz, 1861. július 23. Közli: Ráth 1861: II. 465–466.
[42] MNL OL O 125 Általános: 1861–I.–14/7. Az országbírói körlevelet elküldték a főkancellár és a főtárnokmester mellett az összes törvényhatóságnak, négy kerületi táblára, hat váltótörvényszékhez és öt ideiglenes bányabíróságnak, valamint a Sürgöny „hivatalos hírlapnak”, amely 1861. július 26-i (Sürgöny 1. évf. 170. sz.) számában közzé is tette.

„Bárcsak elüldöztek volna már!"

Apponyi kinevezése országbíróvá egy olyan lépés volt, amelyet egyik fél sem akart igazán: Apponyi először elutasította, majd vonakodott, és az uralkodó sem őt választotta először. Ezek a döntések kihatottak Apponyi egész országbírói karrierjére: amint bizonytalanná váltak a körülmények, bizonytalanná vált Apponyi helyzete is.

Először a fentebb említett, 1861. március 22-i minisztertanácsi ülés után nyújtotta be lemondását, ami után rögtön megindult a találgatás, ki legyen az országbíró, és elsősorban nem Apponyit akarták meggyőzni arról, hogy maradjon pozícióban. Az országgyűlés összehívásának közelsége viszont ezt eredményezte, miután belátták, ilyen rövid idő alatt nem tudnak felmutatni egy olyan személyt, aki alkalmas lenne az aktuális országbírói teendők ellátására. Szőgyény egyik levele pedig arra világít rá, hogy maguk a konzervatív politikusok sem sorakoztak fel egységesen Apponyi mögött: „*Ede barátunk dúl fúl Apponyi György ellen, kinek minden léptében a' 48-ki törvények elismerését látja. — Eleget csillapítottam, – de ez falra borsó! – Még a felséghez is el akar menni, erélyt s elhatározottság javaltam!!! Csak az a szerencse, hogy ez is puszta szó marad; mert különben tenni kellene ellene, nehogy confusiót okozzon.*"[43]

1861 nyarán a konzervatív politikusokat sorra felmentették tisztségeikből, csak Apponyi és Mailáth György maradt a helyén, bár Apponyi nem örült ennek: „*Az egész Kúria menni akart; az én maradásom és az operátum azonban visszatartotta őket. Bárcsak elüldöztek volna már!*" – írta Szőgyénynek.[44] Ebben az új helyzetben Apponyi maradásának kétféle olvasata is lehet, egyeseknek a reményt jelenthette arra nézve, hogy a „magyar törvénykezés függetlenségének megmentése" nem tartozik a lehetetlen feladatok közé.[45] Másrészt Vay Miklós kicsit aggódott érte, október elején írta Dessewffy Emilnek: „*Apponyi s Majláth ügyeljenek magukra – már lassan kezdik az emberek Forgách-csal egy triászban emlegetni tisztelt neveiket; ezt nem lehet engednünk.*"[46]

Legközelebb 1862. januárban vált kérdésessé állása, amikor az a hír járta, hogy a konzervatív politikusok Apponyi kalksburgi házában egy programot dolgoztak ki („kalksburgi határozatok"), amely 48-as alapokon kívánta rendezni a korona és Magyarország helyzetét, kérte az októberi diploma és a februári pátens visszavonását, szakított volna a központi képviselettel, és az adók, valamint újoncok kérdését minden ország belügyének tekintette volna.[47] Apponyi és a konzervatívok kalksburgi konferenciájáról először a Sürgöny írt, majd az alapján adtak róla hírt Bécsben is. Először csak

[43] Szőgyény-Marich László levele Vay Miklósnak, 1861. április 4. Közli: Vay 1899: 395, idézi még: Képessy 2023: 118.

[44] Berzeviczy 1922–1937: III. 292; Apponyi György levele Szőgyény-Marich Lászlónak, Pest, 1861. július 25. Közli: Szőgyény 1903–1918: III. 371–372.

[45] Politikai Ujdonságok, 1861. október 31.

[46] 1861. október 4. MNL OL P 90–5/e.–17.–No.4, idézi: Deák Á. 2005: 699.

[47] A „kalksburgi határozatok"-at részletezi a Constitutionelle Oesterreichische Zeitung 1861. január 18-i száma. Idézi: ÖMR I/V/III. XLIII–XLIV.

annyi jelent meg, hogy Apponyi január 12-én Kalksburgba utazott, és 20-a előtt nem tér haza.[48] Majd két nap múlva:

„gr. Apponyi mára több magyar mágnást hívott meg »tanácskozás végett« Kalksburgba, hol az országbíró úr tartózkodik. Hozzátétetik még, hogy a kancellár úr is meg fog ezen »kisgyűlés«-en jelenni. […] Végül és pedig ismét csak a tény kedvéért hozzáteszem, hogy a kancellár úr ma Bécset el sem hagyta s igy alkalmasint nem volt Kalksburgban – összeesküvőn."[49]

Ezeket a híradásokat továbbgondolta az Ost Deutsche Post, amely január 13-i számában tudósított Apponyi kalksburgi kirándulásáról, valamint arról, hogy híresztelések szerint a konzervatívok alkotmányellenes koalíciót igyekeztek alakítani. Erre a spekulációra okot adtak azok a találkozók, amelyeket Apponyi tart kalksburgi házában – de a cikk írója szerint nem biztos, hogy ezekbe többet kell bele látni, mint ami valójában kívánt lenni.[50]

Apponyi hamarosan cáfolta ezeket a híreszteléseket, rövid nyilatkozata mind a Sürgönyben,[51] mind az Ost Deutsche Postban[52] megjelent, reagálásban „merő koholmánynak" nevezte a kalksburgi tartózkodásával kapcsolatos híreket. Apponyi cáfolata viszont további híresztelésekre adott okot: a Sürgöny Apponyi esetleges lemondását latolgatta.[53]

Ezeket a híreket a minisztertanács sem hagyta szó nélkül, 1862. január 27-én tárgyalták második napirendi pontként Apponyi országbírói tisztségből való felmentését. A tárgy megvitatását Rainer főherceg indította azzal a kérdéssel, hogy mi legyen, ha Apponyit felmentik: ismét betöltse valaki a posztot, vagy ideiglenes vezetőt nevezzenek ki a kúria élére. Forgách kancellár kért először szót, és tolmácsolta Apponyi kérését, miszerint a következő két hétben Pesten tartózkodik, és szeretné, ha a minisztertanács addig várna a felmentésével. A kancellár ezt engedélyezte volna, azért is, mert nem volt ideje felkészülni erre a helyzetre, nem tudna országbírónak alkalmas jelöltet megnevezni. A tanács többsége azonban nem járult hozzá a haladékhoz, Mecséry báró fejtette ki elsőként, miért: Apponyi eddigi tevékenysége bizonyosan nem a kormány érdekeit szolgálja. Schmerling miniszter ezzel egyetértőleg hozzátette: Apponyi „*pesti tartózkodása csak folytonos agitáció a kormány ellen*". Az ülés határozata ennek megfelelően, hogy Apponyit mielőbb fel kell menteni, és provizóriumot kell életbe léptetni.[54] Mindez mutatja, mennyire nem ragaszkodnak Apponyi személyéhez, viszont továbbra sem volt más alkalmas jelölt az országbírói hivatalra. Apponyi végül két héttel később, 1862.

[48] Sürgöny, 1862. január 12.
[49] Sürgöny, 1862. január 14.
[50] Ost Deutsche Post, 1862. január 13.
[51] Sürgöny, 1862. január 25.
[52] Ost Deutsche Post, 1862. január 26.
[53] Sürgöny, 1862. január 26.
[54] ÖMR I/V/III. 234–237.

február 15-én be is adta a lemondását, de a császár nem fogadta azt el,[55] így maradt az országbírói székben még néhány hónapig.

Apponyi nemcsak Schmerling szemében jelentett szálkát, a magyarországi helytartó, Pálffy Móric sem nézte őt jó szemmel, rögtön jelentett róla, ha valamit nem talált helyénvalónak. Például 1862-ben a Ferenc József születésnapját ünneplő augusztus 18-án tartott esemény kapcsán nehezményezte egyrészt, hogy a kúria tagjai nem jelentek meg a budavári főplébánián tartott ünnepségen arra hivatkozva, hogy ők Pesten szoktak ünnepelni,[56] valamint hogy Apponyi nem is lehetett jelen, mert még 17-én elutazott, és ez a helytartó szerint a „*jól gondolkozó körökben nem a legkedvezőbb hangulatot idézte elő*".[57] Apponyi még augusztus 15-én folyamodott egészségi állapota miatt hatheti szabadságért augusztus 22-től kezdődően,[58] Pálffy jelentése szerint az „*Országbíró Ő Méltósága személyes jelleme s egész múltja kétségen kívül kellő biztosítékot nyújt arra, hogy ezen eltávozása minden mellékgondolat nélküli s elkerülhetetlen*" volt. Pontosan nem állapítható meg, mennyire volt szándékos Apponyi részéről ez az időzítés, mindenesetre beszédes, hogy az engedély csak 22. után érkezett meg,[59] Apponyi pedig már 17-én elutazott. Egy másik jelentéshez pedig egy Deák Ferencnél az 1861-es országgyűlésről készült emlékalbum átadásának apropóján 1863. március 23-án rendezett összejövetel adta az okot, mivel ezen Apponyi is megjelent. Pálffy jelentésében ezt nehezményezte, de azt még inkább, ha emiatt mentenék fel Apponyit, mert az csak növelné annak népszerűségét. Forgách viszont biztosította, hogy mindez nem marad következmények nélkül.[60] A Pálffy és Apponyi közt lévő feszültség a minisztertanácsban is téma volt, például 1862 végén, amikor a magyarországi és erdélyi országgyűlések összehívásáról tárgyaltak, az uralkodó kiemelte a körülmények részletezésekor, hogy a helytartó és Apponyi ellentétével kezdeni kell valamit.[61]

Egy héttel a Deáknál rendezett összejövetel után a minisztertanácsban döntöttek Apponyi utódjáról, Andrássy György gróf lett az új országbíró.[62] Apponyi maga 1863. április 2-án adta be országbírói hivataláról való lemondását,[63] amely döntéséhez a fenti előzmények mellett egy további kudarc is hozzájárult. 1862 végén az uralkodó ismét az ókonzervatívok irányába nyitott, amikor az országgyűlés összehívását fontolgatta, megkérte Apponyit, hogy dolgozzon ki egy programot Magyarország újjászervezésére. Apponyi először megpróbált kitérni a feladat elől arra hivatkozva, hogy országbíróként nem akar politikai kérdésekben állást foglalni. Viszont az uralkodó ragaszkodott hozzá, és eleget tett Apponyi feltételének, hogy bevonhatja a munkába Majláth Györgyöt,

[55] MNL OL D 185 1862:119.
[56] MNL OL D 185 1862:652.
[57] MNL OL D 185 1862:678; Berzeviczy 1922–1937: IV. 26.
[58] MNL OL D 185 1862:612.
[59] MNL OL D 185 1862:636.
[60] MNL OL D 185 1863:336; Berzeviczy 1922–1937: IV. 27.
[61] ÖMR I/V/V. 254.
[62] ÖMR I/V/V. 333; MNL OL D 185 1863:381; MNL OL O 125 Általános 1863-I.-E.E és 1863-III-A-19.
[63] MNL OL D 185 1863:374. 1. melléklet.

Sennyey Pált, Ürményi Józsefet és Forgách Antalt. A tanácskozás eredményeit Apponyi szerkesztette emlékiratba,[64] és személyesen vitte Bécsbe bízva a sikerben.[65] De az uralkodó túl nagynak ítélte az előirányzott változtatásokat, ezért visszautasította az emlékiratot,[66] amiről Apponyit hivatalosan csak március 9-én értesítették.

Az országbíró asztala

A reformkorban az országbíró a Királyi Tábla elnökeként a nádor után a második hatalmi tényezőnek számított. Pesti irodájában látta el az irányítása alá tartozó teendőket szoros kapcsolatot tartva fenn a nádor budai kancelláriájával. A kancelláriáról a helytartótanácshoz érkezett leiratokat az országbíró a nádoron keresztül kapta meg, fordítva pedig az érkezett beadványokat az országbíró továbbította a nádornak. Az országbíró tartotta fenn az irodáját, alkalmazottait (titkár, kiadó, kancellisták) ő maga nevezte ki.[67] A forradalom és szabadságharc időszaka utáni bő egy évtizedben sem nádora, sem országbírója nem volt az országnak, a bírósági szervezetet központosították, a felsőbb bíróságot a bécsi Legfelsőbb Bíróságnak rendelték alá, a váltótörvényszékből és a Királyi Táblából öt kerületi törvényszéket (Pest, Sopron, Pozsony, Eperjes és Debrecen központokkal) állítottak fel.[68] Az októberi diploma kibocsátásával az osztrák Legfelsőbb Bíróság illetékessége megszűnt a magyar ügyekben, így a Királyi Kúria következő tavaszi működésbe lépéséig rövid törvényszünet volt. A nádori tisztség viszont továbbra is betöltetlen maradt, a kiegyezésig pedig magyar felelős kormány sem volt, így igazságügyi miniszter híján az országbíró kezében összpontosult az igazságügy irányítása.[69] Ezért a birodalmi kommunikációs csatornában az országbíró közvetlenül a kancellárral érintkezett mindkét irányban. Irodája Pesten volt, titkárát az uralkodó nevezte ki, egyelőre nincs adat arra vonatkozóan, hogy az iroda további személyzetéről ki rendelkezett.

Az Országbírói Hivatal (1861–1869) működése idején keletkezett iratanyag jelentős része ma már nem áll a kutatás rendelkezésére, például az 1862-es elnöki iratok egy

[64] Deák F. 1903: III. 301–302; Berzeviczy 1922–1937: IV. 15; Deák Á. 2005: 711. A memorandumot közli: Kónyi 3. 302–315. Az emlékirat a Pragmatica Sanctióból indul ki, fő feladatnak tekinti, hogy a meglévő államjogot összhangba hozzák a birodalom érdekeivel és a megváltozott politikai helyzettel. Javaslata szerint dualista alapon kell rendezni a viszonyt meghatározva a közös érdekeket, a két törvényhozás pedig delegációk útján tárgyal. További eleme még, amely helyet kapott a kiegyezési törvények között, például a nádor helyzetére vagy a nemzetőrségre vonatkozó rész.

[65] Csengery Antal levele bátyjához 1862. december 31. Közli: Csengery 1928: 488; Deák Á. 2005: 713.

[66] MNL OL D 185 1863:245; Berzeviczy 1922–1937: IV. 18.

[67] Varga 1974: 192; Stipta 1997: 67–68.

[68] Stipta 1997: 111–112.

[69] Varga–Veres 1989: 423.

darabja sem.[70] De fennmaradtak az elnöki iroda elnöki és általános ügyeket lajstromozó iktató-, valamint mutatókönyvei,[71] amelyek segítségével feltérképezhető azon ügyek köre, amelyekkel Apponyi országbíróként foglalkozott.

Apponyi egyik első elnöki teendője volt, hogy értesítse az uralkodót az országbírói értekezlet eredményeiről. Továbbá hogy hivatalból értesítéseket küldjön a Királyi Kúria megnyitása kapcsán például az uralkodónak vagy az esztergomi érseknek, és fogadta ezzel, valamint kinevezésével kapcsolatban a vármegyék feliratait. Az országbíró fizetésére és szabadságolására vonatkozó iratok is az elnöki ügyekhez tartoztak, például 1861. április 1-jén érkezett meg a kancelláriáról az Apponyi jövőbeni fizetéséről szóló rendelkezés.[72] Hivatalánál fogva Apponyi hatáskörébe tartozott az országgyűlés megnyitása és elnöklete, így az ezzel kapcsolatos ügyintézés is, idevágóan elsősorban olyan megkeresések érkeztek 1861 tavasza során, amelyekben a folyamodók az országgyűlésen való megjelenés alóli felmentést kérvényezik. Ezeket a megkereséseket láttamozás után a főrendiház igazoló bizottmányának küldték át. Itt kerültek elintézésre a személyzeti ügyek is, például az országbíróhoz kellett folyamodni bírósági állásért vagy áthelyezésért. Több irat érkezett Táncsics Mihály politikai fogoly állapotáról, élelmezéséről, ezeket a királyi ügyigazgatóságnak vagy a kancelláriának továbbították.

Az 1861. év bővelkedett iratváltásra okot adó eseményekben, így az elnöki iktatókönyvbe 514 iratot jegyeztek be, ezzel szemben 1862-ben csupán 45 megkeresést iktattak ezen a szinten, 1863-ban Apponyi lemondásáig 29 irat került iktatásra. 1862-ben a személyzeti és fizetéseket érintő kérdéseken túl iktatásra került egy-egy egyedi megkeresés, például a Magyar Tudományos Akadémia engedélyt kért Salamon Ferenc számára, hogy a kúriai levéltárban lévő okiratokat tanulmányozhassa, vagy a kancellária részéről a német kereskedelmi törvények megvitatására alakítandó bizottság tárgyában. 1863 elején a szokásos személyzeti akták mellett több irat érkezett a kancelláriáról a váltótörvénykezésről való tanácskozás tárgyában, és ennek folyományaként az országbíró több törvényhatósággal vette fel a kapcsolatot.

Az általános ügyiratok száma és köre ennél jóval bővebb, 1861-ben 2613, 1862-ben 1508 és 1863-ban március végéig 313 irat került iktatásra, de tartalmi tekintetben vannak átfedések az elnöki iratokkal. Az általános ügyek jó részét teszik ki a különböző bírósági állásokért való folyamodványok, valamint a meglévő személyzethez kapcsolódó ügyek, mint a díjazás, nyugdíjazás vagy kitüntetés. Az országbírón keresztül jutottak el a belügyminiszterhez Benedek táborszernagy jelentései az úrbéri törvényszék kapcsán.[73]

[70] Köztük azzal az okmánnyal együtt, amely igazolja, hogy Nagyvárad város Apponyit díszpolgárává avatta. MNL OL O 125 63. kötet (1862:39. szám alatt.)

[71] Apponyi országbíróságának időszakára vonatkozóan: MNL OL O 125 62–64, 66–69. és 76–78. kötetek

[72] Lásd még: MNL OL D 189 1861–III–A–17.–3281. Vay Miklós értesíti Apponyit, hogy „rendes fizetése 8400 forintban hivatalpótléka pedig 4200 forintban állapíttatott meg, […] 10000 forintnyi felszerelési költségnek utalványozása".

[73] Például MNL OL O 125 Általános 1861–I.–7.

Apponyi a kancellár útján értesült a főtörvényszékeken zajló eljárásokról,[74] érkeztek iratok a váltótörvénykezést érintő változásokkal,[75] illetve folyó perekkel,[76] fellebbezésekkel kapcsolatban.[77]

A politikus hivatalnok

Apponyi György egyike volt azoknak a közéleti szereplőknek, akik pályájuk során ötvözték a hivatalnoki pályát a politikusi karrierrel, amire a magyar közjog lehetőséget is adott, mivel a hatalmi ágak nem voltak élesen elválasztva egymástól. Országbírósága is egy ilyen epizód karriertörténetében: hivatalvállalásának kezdete egybeesett Magyarország történetében egy új időszak, a provizórium kezdetével, amikor nemcsak az igazságszolgáltatás területén mutatkoztak bizonytalanságok. Ezt az országbírói értekezlet eredményeként létrejött Ideiglenes Törvénykezési Szabályokkal sikerült rendeznie, amelyet ugyan sok kritika ért a következő években, de megalkotása lehetővé tette a korábbi törvények visszaállítását az alkotmányos alapelvek mentén. Abban, hogy ez így megvalósulhatott, nem kis szerepe volt magának Apponyi Györgynek is, aki ebben a kérdésben saját elveit és elképzeléseit helyezte előtérbe az uralkodói szándékkal szemben, és ebben az sem tántorította el, hogy ókonzervatív politikustársai sem támogatták teljes mellszélességgel. Képessy Imre szerint Apponyi nélkül az „*Országbírói Értekezlet lényegében rögvest egy mindenki által mellőzött »lábjegyzetté«* vált volna".[78] A politikai közélet területén meglévő és jelentkező bizonytalanságokat pedig az országgyűlés menetében játszott szerepvállalásával próbálta oldani, valamint javaslatot dolgozott ki elvbarátaival, hogyan lenne Magyarország helyzete rendezendő.

Apponyi helyzete országbíróként már a hivatalvállalás elejétől kezdve bizonytalan volt, és jelentős mértékben nehezítette munkáját, hogy nem csak Bécsben rosszallták tevékenységét. Mindennek ellenére viszont összességében sikeresnek tekinthetjük Apponyi karrierjének ezt a bő két évét: elnöklete alatt került kidolgozásra az ország következő éveinek törvénykezési rendszabálya, amelyet az ő elnöklete alatt tartott országgyűlésen sikerült is keresztülvinnie és később alkalmaztatnia. Politikusként viszont nem maradéktalanul sikeres ez az időszak számára, részben folytatódott az a

[74] Például a nagyváradi főtörvényszéken az árvabizottmányok ügyében. MNL OL O 125 Általános 1861–II.–21/4.

[75] Például a pesti váltótörvényszék elnöke jelentést tesz a váltótörvénykezés terén tapasztalt hiányosságokról. MNL OL O 125 Általános 1862–I.–N.

[76] Például Bihar vármegyei települések megkeresése perük ügyében. MNL OL O 125 Általános 1862–VIII.–B/145.

[77] Például a Bács-Bodrog megyei fenyítő törvényszékről. MNL OL O 125 Általános 1863–VIII.–B/70.

[78] Képessy 2023: 233.

tendencia, amely az 1850-es évekre volt jellemző, amikor a Magyarország helyzetének rendezésére vonatkozó javaslat kidolgozásra kérték fel, majd utasították el.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
Abszolutizmus-kori levéltár (D)
D 185 Magyar Királyi Udvari Kancellária Elnöki iratok
D 189 Magyar Királyi Udvari Kancellária Általános iratok
Bírósági levéltárak (O)
O 125 Országbírói Hivatal
Magánlevéltárak (P)
P 90 Dessewffy család Acta publica
Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof und Staatsarchiv (ÖstA HHStA)
Kabinettsarchiv Reichsrat Verstärkter Reichsrat Präsidial 1860: 88.
Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár Levelestár (OSZK Kt Lt)
Apponyi György levelei Ráth Györgynek 1861–1872.

Csengery Antal 1928: *Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései*. Közzétette: Csengery Lóránt. Budapest.
Deák Ferenc 1903: *Deák Ferencz beszédei*. I–VI. Szerk. Kónyi Manó. Budapest.
Főrendiházi napló 1861. I. Szerk. Hajnik Károly. Pest.
KI = Képviselőházi irományok 1861. I.
KN = Képviselőházi napló 1861. I–II. kötet. Szerk. Hajnik Károly. Pest.
ÖMR I/IV = *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. IV. Abteilung Das Ministerium Rechberg (1859–1861)*. II–III. Wien, 2007–2009.
ÖMR I/V = *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. V. Abteilung Die Ministerien Erzherzog Rainer (1861–1865) und Mensdorff (1865)*. I., III., V. Wien, 1977–1989.
Ráth György 1861: *Az Országbírói Értekezlet törvénykezés tárgyában*. I–II. Budapest.
Szőgyény-Marich László 1903–1918: *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai*. I–III. kötet. Budapest.
Vay Miklós 1899: *Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből*. Bev.: Lévay József. Budapest.

Ost Deutsche Post, 1862.
Politikai Ujdonságok, 1861.
Sürgöny, 1861, 1862.
Wiener Zeitung, 1861.
Vasárnapi Ujság, 1861.

Hivatkozott irodalom

Berzeviczy Albert 1922–1937: *Az abszolutizmus kora Magyarországon. 1849–1865.* I–IV. kötet. Budapest.

Czinege Szilvia 2013: *Gróf Apponyi György közéleti pályája a reformkorban – egy hivatalnok-politikus portré.* (PhD-disszertáció) Debreceni Egyetem, Debrecen.

Czinege Szilvia 2024: Apponyi György – egy korszakokon átívelő életút. In: Berecz Anita–Kristóf Ilona (szerk.): *A rang kötelez: Rendi és rendies magatartásformák a középkortól a 20. századig.* Eger, 75–92. https://doi.org/10.17048/Arangkotelez.2024.75

Deák Ágnes 2005: „Kiegyenlítési programm-kovácsaink", 1861–1865. *Századok* (139.) 695–732.

Kelecsényi Gábor 1987: Ráth György öröksége. *Budapest* (25.) 9. 29–31.

Képessy Imre 2023: *Az Országbírói Értekezlet története és öröksége*. Budapest.

Mezey Barna 2020: Anfänge der öffentlich-rechtlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn? In: Mezey Barna (szerk.): *Ungarische Rechtsgeschichte – europäische Rechtsgeschichte*. Budapest.

Pókecz Kovács Attila: *Emlékezés Cziráky János Józsefre (1818–1884), a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagjára*. https://mta.hu/data/dokumentumok/egyeb_dokumentumok/2024/em_Czir%C3%A1ky_J%C3%A1nos_J%C3%B3zsef.pdf – utolsó letöltés: 2025. május 18.

Redlich, Joseph 1926: *Das Österreichische Staats- und Reichsproblem*. II. Leipzig.

Stipta István 1997: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen.

Stipta István 2017: „Az igazságnak és a szépnek élt" – Ráth György jogtudományi munkássága. In: P. Szabó Béla – Újvári Emese (szerk.): *Risus cum lacrimis Könyv Babják Ildikó emlékére (tanulmányok, baráti írások)*. Debrecen.

Szabad György 1967: *Forradalom és kiegyezés válaszútján 1860–61*. Budapest.

Varga Endre 1974: *A királyi curia: 1780–1850.* (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 4.) Budapest.

Varga Endre – Veres Miklós 1989: *Bírósági levéltárak 1526–1869.* (Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 6.) Budapest.

Kovács Dániel László

Vázlat Sigray Károly és Széchényi Ferenc somogyi főispánok tevékenységének megítéléséhez

Abstract: An Outline for Assessing the Activities of Károly Sigray and Ferenc Széchényi as Lord Lieutenants of Somogy County. By the turn of the eighteenth and nineteenth centuries, the duties of the lord lieutenant had become highly diverse. As the head of internal administration, his most important task was to ensure the smooth functioning of county assemblies and courts. In practice, however, the lord lieutenant generally played only an organising role in the execution of specific tasks, while the actual conduct of affairs was entrusted to the county office-holders or to committees appointed by the county assembly. Often absent from the county, lord lieutenants left internal administration to the counties through instructions of varying detail, intervening "from above" only when circumstances made it necessary. The extent of such intervention also depended on the personality of the office-holder.

The present study seeks to explore how the personal habitus and administrative practice of Károly Sigray and Ferenc Széchényi shaped the actual functioning and decision-making mechanisms of Somogy county at the turn of the eighteenth and nineteenth centuries. It asks whether collegial or gubernatorial attitudes proved stronger in their conduct of office, and which phenomena challenged the authority of the lord lieutenant during the period.

Keywords: county elite; public sphere; social history; local self-government; estate-based society

A főispáni feladatok a 18–19. század fordulójára rendkívül sokrétűvé váltak – erről tanúskodik Mária Terézia 1768-as utasításcsomagja is, amelyben az uralkodónő világosan körülírta a méltósággal járó kötelezettségeket.[1] A belső igazgatás fejeként a vármegyei közgyűlések és törvényszékek zavartalan működése volt a tisztség legfontosabb feladata, de emellett a vallásgyakorlás, az oktatásügy, a népesség- és az adónyilvántartás, az utak és a hidak felügyelete, a levéltárak rendezése, a tömlöcök fenntartása, valamint az árvák és a szegények védelme mind a főispánok hatáskörébe tartozott. Természetesen a konkrét munkák elvégzésében általában csak szervező szerep jutott a törvényhatóság

[1] Mária Terézia 1768-as főispáni utasításához lásd Csizmadia 1979: 65–85.

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.2.2026.119

kormányzójának, a valódi ügymenetet a tisztikarra vagy közgyűlési bizottságokra bízták. A gyakran távol lévő főispánok változó részletességű utasításaikkal a vármegyékre hagyták a belső igazgatást, „felülről" csak indokolt esetben avatkoztak bele a rendszerbe. A beavatkozás mértéke a hivatalnokok személyiségétől is függött. Jelen tanulmány célja annak vizsgálata, hogy az egyes főispánok személyes habitusa és kormányzati gyakorlata milyen mértékben befolyásolta a vármegye tényleges működését és döntéshozatali mechanizmusait.

Sigray Károly főispánsága

Sigray Károly 1716-ban született a Vas vármegyei Felsősurányban. Az édesapja, József a Rákóczi-szabadságharc idején vasi alispánként, majd a Királyi Tábla ülnökeként szolgált. A háborút követően több diétai bizottság munkájában is részt vett, mielőtt 1724-ben bárói rangot kapott. Pályafutása csúcspontját kancelláriai tanácsosként érte el. 1734-ben Somogy vármegye főispánjává is kinevezték,[2] regnálása azonban alig hat évig tartott, így címét nem sikerült örökletessé tennie, mint más főúri dinasztiáknak.

Az ifjabb Sigray Kőszegen tanult, majd 1736-ban részt vett az első országgyűlésén,[3] pályája viszont csak később indult felívelésnek. Az édesapja 1740-es halálát követően még nem őt, hanem először Patachich Sándor, majd Batthyány Károly grófot nevezték ki somogyi főispánnak. Sigray a század közepét az új uradalmi központja kiépítésével töltötte, később a Dunántúli, illetve a Hétszemélyes Tábla ülnöke lett. Főispánként atyja örökébe végül 1772-ben lépett, grófi címet pedig 1780-ban nyert.[4] A család a köznemesi világból alig egy nemzedék leforgása alatt emelkedett fel tehát az arisztokrácia legfelsőbb soraiba.

Sigray Károly személye egy tipikus hivatalnok-főispán alakját idézi. Sikeres karrierje mögött minden bizonnyal nem az apai presztízs vagy főúri nagyságrendben elenyésző méretű birtokai álltak,[5] hanem főként saját érdemei. A családi hagyományok ellenére Somogy élére érezhetően gyökértelen szereplőként került, a vármegyében fekvő Belezna sem valódi, hanem csupán zálogbirtoka volt[6] – ennek ellenére, ha csak távolról is,

[2] 1731-től gróf Nádasdy Tamás helyett a vármegye helyettes főispánjaként működött, elődje halálát követően, 1734-ben nyert végleges kinevezést. Reiszig 1914: 482–484.

[3] Erről maga a főispán emlékezett meg egy 1796-ban Somogy vármegyének írt levelében: MNL SVL IV.1.b. 753/1796. okt. 20.

[4] Nagy Iván és Kempelen Béla vonatkozó családtörténeti bejegyzésein túl l. Benczik 2007: 65–78.

[5] Az 1767-es úrbérrendezés idején a későbbi főispán Vas vármegyében Iváncot, Viszákot, Szentmártont és Szentjakabot, Győr vármegyében Gyömörőt és Kispécet, Somogyban pedig Beleznát birtokolta, összesen 81 jobbágytelket.

[6] A vármegye-monográfia szerint a Beleznay családtól az 1780-as években vette birtokba a települést, azonban Sigray már 1767-ben tulajdonosként szerepelt. Baranyai 1914: 608.

de aktívan részt vett a helyi ügyek vitelében. Főispánként munkáját lelkiismeretesen végezte, a kinevezését követően például fontos ügynek tartotta az elődei által elhanyagolt levéltár rendezését, számos szabályrendelet született regnálása alatt.[7] Attitűdje az adminisztráció irányában azonban sokkal inkább volt kormányzói, mint tiszttársi. Élve központi hatalmával először 1774-ben tartott hivatalnokválasztást a vármegyében, a következő tizenegy évben viszont saját maga töltötte be a megüresedő pozíciókat kinevezés (*surrogatio*) útján. A Kőszegről, Ivánczról, Bécsből, Budáról vagy éppen Pestről keltezett leveleiben világosan instruálta a Tallián Gábor által vezetett magisztrátusokat, a tapasztalt első alispánra bátran támaszkodhatott.

A *status quo* az 1780-as évek közepére vált tarthatatlanná, ekkor kezdte meg a jozefinista állam helyben nagyobb reformjait. A távol lévő főispán 1785 elején kelt levelében arról számolt be, hogy Szűcs Lászlót javasolta első aljegyzőnek, jóllehet tudomása volt róla, hogy Rosty Ferenc is pályázik a tisztségre, miközben a rendek Árvay Györgyöt szerették volna második aljegyzővé megválasztani. Ugyanebben a levelezésben a megüresedett kanizsai alszolgabírói hivatalra Kajdacsy Antal, Gaál Sándor és Thassy György is igényt tartott. Sigray végül Thassyt nevezte ki a posztra, de az alulmaradt Kajdacsyról sem feledkezett meg: Vajda Ádámmal és Fekete Jánossal együtt esküdti kinevezésben részesítette. A főispán továbbá Eperjessy Sámuelt főadószedővé tette, Tallián Antalt főjegyzővé emelte, miközben tudomásul vette, hogy a korábban első aljegyzői tisztségre felkért Somssich József nem kívánt semmilyen hivatalt vállalni.[8]

A viszonyok kaotikussá válása már csak a felsorolást olvasva is egyértelmű. Sigray is érzékelte a helyzet tarthatatlanságát, egy márciusi levelében megígérte, hogy május elején két fiával együtt a vármegyébe utazik, és több mint egy évtized után ismét tisztújítást tart.[9] Az országos politika eseményei azonban átírták ezeket a terveket. A meghirdetett restauráció helyett a vármegye váratlanul arról értesült, hogy II. József királyi biztossá nevezte ki Széchényi Ferencet főispáni jogkörrel.[10] A tisztikar számos tagja lemondással reagált a hírre, köztük Sigray megbízható társa, Tallián Gábor alispán is. A megüresedett hivatalokat a jozefinista kerületi rendszer már nem választással, hanem kinevezéssel töltötte be.[11]

A menesztett főispán a jozefinista centralizáció alatt nem játszott szerepet Somogy életében, azonban a vármegyerendszer 1790-es visszaállításával sok tekintetben úgy tért vissza a rendi önkormányzatiság, mintha az eltelt öt év meg sem történt volna. Sigray februárban nem újonnan kinevezett hivatalnokként, hanem mint a törvényes állapotok helyreállítója tűnt fel a törvényhatóság élén. Májusra tisztújítást hívott össze, addig pedig a biztosi rendszertől örökölt hivatalnokokat maradásra kérte. Sok tekintetben tehát ott folytatódott a kormányzása, ahol 1785 tavaszán félbeszakadt, voltak azonban

[7] A főispán kinevezését követő tevékenységéhez l. Reiszig 1914: 493–494.
[8] MNL SVL IV.1.b. 24/1785. jan. 10.
[9] MNL SVL IV.1.b. 57/1785. ápr. 7.
[10] MNL SVL IV.1.b. 1/1785. máj. 2.
[11] A lemondás ténye: MNL SVL IV.1.b. 1785. jún. 27. (iktatószám nélkül: 1785. II. kötet 1603.)

különbségek is. Első üzenetváltásaiban maga Sigray hívta fel a figyelmet idős korára és megromlott egészségére, emiatt kérte is a vármegyét, hogy ameddig lehet, nézzék el személyes jelenlétének hiányát.[12] A hivatalnok ezúttal alsószilvágyi Gaál László alispánban talált megbízható végrehajtó emberre, akivel távolléte alatt is élénk levelezést folytatott. Az évek elmúlásával a gróf érezhetően egyre kevésbé kívánt belefolyni a lokális ügyek intézésébe, a munkabírása és ereje megcsappant. 1790 májusában például a beígért tisztújítás és diétai követválasztás megtartása után egyszerűen elhagyta a megyeszékhelyt, nem várta meg a küldötti utasítások elkészültét. Az instrukciókat már csak Gaál alispán elnöklete alatt hirdették ki két héttel később.[13]

Sigray regnálását 1790-től egyre inkább a vármegyére és a tisztikarra hagyatkozó magatartás jellemezte, ami egyrészt magyarázható a rendek pozíciójának erősödésével, másrészt saját egészségének megromlásával.[14] 1795-ig mindössze kétszer vett részt személyesen a törvényhatóság közgyűlésein,[15] a megüresedett posztokra pedig levélben nevezett ki helyetteseket. Vitás esetekben rendszerint a vármegyétől érkező javaslatok alapján döntött, a törvényhatóság által javasolt személyeket emelt hivatalba.[16] Legkésőbb 1794-re a főispán közügyektől való visszavonulása is a közbeszéd tárgyává válhatott. Czindery Pál értesülése szerint Jankovich János szeptemvir ugyan kijárta az udvarnál a méltóság megszerzését, Sigrayt azonban végül nem sikerült rávenni a lemondásra.[17]

Hivatalban maradása ellenére erős cezúra lett az idősödő magisztrátus életében az évtized közepe. A makroszint eseményei hatottak le ismét a mezovilágra, ezúttal a főispán fiatalabbik fia, Jakab keveredett bele a Martinovics-féle szervezkedésbe – az ifjú a tettért az életével fizetett. A közvetlen érintettség ellenére nincs jele annak, hogy Sigray elmozdítása szóba került volna, a viselkedése azonban érezhetően megváltozott. Nem a tiszttársi, hanem a kormányzói magatartás erősödött meg ismét. E hangsúlyeltolódás

[12] MNL SVL IV.1.b. 1790. febr. 25. (iktatószám nélkül: 1790. I. kötet 30–32 és 53–55.)

[13] A Sigray 1785 előtti és 1790 utáni főispáni attitűdjében bekövetkező változásokról beszámolt: Szijártó 2006a: 133–137.

[14] A történeti kontextust tökéletesen összefoglalta Szijártó: „*1741 mellett ez a rövid periódus* […] *biztosította a legszélesebb politikai mozgásteret a magyar rendiségnek, amelynek vezető erejeként ekkor már a bene possessionati csoportja lépett fel.* […] *Nemcsak a köznemesség legnagyobb előretörése hagyta rajta a bélyegét a* [főispáni] *leveleken, hanem magától értetődő módon a főispán személyisége is. Gróf Sigray Károly mindig rohant, állandó időzavarban volt. Szemmel láthatólag a lehető legkevesebb erőfeszítéssel és a lehető legkevesebb idő ráfordításával próbált eleget tenni főispáni feladatainak. Beleznai birtoka arra feltehetően elegendő volt, hogy somogyi vonatkozású kiadásait fedezze, de nem kötötte őt a megyéhez. Leveleit legtöbbször Kőszegről keltezte, de Bécsből vagy különböző birtokairól is írt, illetve az 1790-es időszakban Budáról, ahol kezdetben az országgyűlés ülésezett. A köz- és kisgyűlésekről rendszeresen jegyzőkönyvmásolatot küldtek neki, de ez már csak az utólagos tájékoztatását szolgálhatta: az események jórészt távollétében zajlottak. A levelekből világosan látszik, hogy a főispán mintegy a lovak közé dobta a gyeplőt: a megye politikai életét nem kívánta maga irányítani. Elsősorban az alispánra hagyta saját feladatainak egy részét.*" Szijártó 2006a: 133–134.

[15] MNL SVL IV.1.b. 1792. máj. 24. és 1793. jún. 17.

[16] 1792-ben Dóczy János számvevővé kinevezését például Sigray „*ezen Nemes Vármegyének kívánságát [a] szándékommal és igyekezetemmel mindenképp megegyezve*" találta. MNL SVL IV.1.b. 31/1792. márc. 12.

[17] Az információrészletet tartalmazó levelet közölte: H. Balázs 1967: 372–374.

mögött nem túl elrugaszkodott a családon belül történt és óvatosságra okot adó eseményeket sejteni. Míg Szijártó István korábban úgy fogalmazott, hogy a rendek előretörésével a gróf „*a lovak közé dobta a gyeplőt*”,[18] addig 1795 után a hivatalnok megkísérelte visszavenni az irányítást.

1796 elején Gaál László alispán távollétében[19] helyettese, Czindery Pál előzetes főispáni engedély nélkül hívott össze közgyűlést, ami felbolygatta az addig békés kapcsolatokat a törvényhatóság és annak kormányzója között. A lépés a törvényekkel és a szokásokkal ütközött, ráadásul további konfliktust okozott, hogy a rendek maguk kezdtek el javaslatokat benyújtani a megüresedett főjegyzői posztra.[20] Míg 1790-ben Sigray egy nagyon hasonló szituációban tárgyalásokba bocsátkozott a rendekkel,[21] ezúttal nem ez történt. A magisztrátus egyenesen megdorgálta a magát önállósító Czinderyt, miközben különösen sérelmezte, hogy a rendek meg akarták neki mondani, ki kerüljön egy olyan hivatalba, amelynek a betöltése kizárólag a főispán privilégiuma volt. 1796-ra a főispán és a rendek közötti együttműködés látványosan átalakult.

A gróf sértettségét különösen jól mutatta, hogy a törvényhatóság első főjegyzőjelöltjét egyszerűen alkalmatlannak találta. Indokai érthetőek voltak, de korábbi attitűdjéhez képest mégiscsak idegenül hatottak. Ifjabb Festetics Lajos szembajára hivatkozott, emellett pedig kiemelte, hogy a jelölt Czindery alispán sógora volt, ez az atyafiúi kapcsolat ezúttal inkább korlátozó tényezőnek bizonyult, semmint előnynek.[22] Sigray végül a törvényhatóság által javasolt öt személyből négyet elvetett, és a listán csak legutolsóként szereplő edvi Illés Ferencet tette meg főjegyzővé.[23] Az aladószedőségre jelentkező Szalay György esetében hasonlóan járt el, miután Vlassics Antal személyesen látogatta meg, és nem a vármegyén keresztül propagálta magát, inkább őt találta alkalmasnak a főispán.[24]

Míg az év elején a vármegye „önkritikát” gyakorolt, és meghunyászkodott a főhatalom előtt, októberben ismét felszínre törtek a szunyadó konfliktusok. Az országgyűlésre készülve ezúttal a gróf javasolt alkalmas jelölteket diétai követnek, a rendek azonban félresöpörték a kandidáltakat, és miután Czindery egy erélyes beszédet tartott, az önjáró másodalispánt választották meg az összehívott megyegyűlésen küldöttnek. Czindery Pozsonyba küldése nemcsak Sigray szándékával ment szembe, hanem a bécsi udvar rosszallását is kiváltotta. Az események végül a hivatalnok diétai szerepléstől való

[18] Szijártó 2006a: 134.

[19] Gaál László első alispán Pesten volt a vármegye szolgálatában törvényes kiküldetésen, ilyen esetekben helyettese, a másodalispán vette át feladatait, főispáni engedély nélkül azonban a rendek nem hívhattak össze valódi közgyűlést, csak *particularis congregatió*t. MNL SVL IV.1.b. 224/1796. febr. 18.

[20] A vármegye főjegyzői hivatal kapcsán írt levele: MNL SVL IV.1.b. 174/1796. febr. 18.

[21] 1790-ben Hegedűs Ferenc vármegyei főjegyző az uradalmi igazgatásba távozott, a pécsi püspök prefektusa lett, míg 1795 végén Novák Zsigmond nótárius elhalálozott.

[22] Czindery Pál ifjabb Festetics Lajos lánytestvérét, Máriát vette feleségül.

[23] Az új hivatalnok kiválasztásában nem az egészségi állapot bizonyult döntő szempontnak. Maga Sigray is utalt arra, hogy tisztában van edvi Illés állandó betegeskedésével, ennek ellenére őt tartotta a legalkalmasabb jelöltnek a vármegyei kancellária átvételére.

[24] Sigray a vármegyegyűléshez küldött levelét l. MNL SVL IV.1.b. 224/1796. máj. 2.

eltiltással zárultak.[25] A történtek megmutatták, hogy Sigray szándéka ellenére távolról képtelen a rendeket kormányozni, eljött az idő, hogy valaki más vegye át a főispáni teendőket, ő pedig „nyugdíjba" vonuljon.

Széchényi Ferenc főispánsága

Széchényi Ferenc 1754-ben született a Sopron vármegyei Fertőszéplakon ősi grófi család gyermekeként. Nagyapja, Zsigmond a Rákóczi-szabadságharcot követő első somogyi tisztújításon már részt vett,[26] Marcali központtal a törvényhatóság egyik legnagyobb birtokosa volt.[27] A kiterjedt birtoktestet a következő nemzedék még felosztotta, ám egy generációval később azok ismét egy kézben egyesültek. Az ifjú Ferenc Sopronban, Nagyszombaton, illetve a bécsi Tereziánumban végezte tanulmányait, majd karrierje a pesti Királyi Táblán kezdődött, ahol jurátusként szolgált. Alig egy év leforgása alatt kamarási méltóságot nyert, és a kőszegi kerületi tábla ülnökévé léptették elő. A törekvő Széchényi számára az elnyert tisztség nem bizonyult elegendőnek, József uralkodása elején helytartótanácsosi és főispáni ambíciói is voltak, végül báni helyettes lett.[28]

A kerületi rendszer megszervezésekor a központi hatalom olyan ambiciózus és a felvilágosult abszolutizmus eszméi iránt fogékony rendi szereplőket igyekezett királyi biztosnak kinevezni, akiknek lojalitására és együttműködésére számíthatott a vármegyei önkormányzatiság felszámolásában. Ebben a tekintetben Széchényi kifejezetten alkalmas jelöltnek tűnt. A leendő főispánt 1785 februárjában értesítették tervezett megbízatásáról, és bár habozott, végül az uralkodói kegyet nem utasította vissza az alkotmányos aggályai ellenére sem.[29] A pécsi kerület öt vármegyéje közül Somogy csupán az egyik volt, amelynek élére Széchényi királyi biztosként került, azonban a helyi érdekeltségei itt voltak a legerősebbek a birtokai miatt. A frissen kinevezett magisztrátust Kaposvárott nagyobb atrocitások nélkül fogadták a rendek,[30] szemben például Szekszárddal, ahol a fiskálisok hangot adtak az elégedetlenségüknek. A gróf

[25] A történtek vármegyei adminisztrációban követhető lecsapódása: MNL SVL IV.1.b. 1796. okt. 20. és 1796. nov. 15. A diétai követválasztáson Sigray ismét nem tudott részt venni személyesen idős kora és betegsége miatt, a jelöltjei alsószilvágyi Gaál László, Tallián Antal és Zichy József voltak. A Czindery-ügy végül egészen a Staatsratig felért, itt döntöttek a küldött Pozsony városából történő kitiltásáról: ÖStA HHStA KA StR 148 Protokoll IV. 3743/1796. nov. 4. és 3830/1796. nov. 14.

[26] MNL SVL IV.1.b. 1715. szept. 30.

[27] A gróf 1735-ben egy vármegyeháza számára alkalmas telket is felajánlott Marcaliban, azonban a központ az idővel Kaposvárra került. Reiszig 1914: 484; illetve MNL SVL IV.1.b. 1735. máj. 9.

[28] Ezen ambíciókról beszámolt: Fraknói 1902: 92.

[29] A főispán máig legátfogóbb jellegű biográfiájához l. Fraknói 1902. Frissebb feldolgozás: Miskolczy 2019.

[30] Tallián Gábor somogyi alispán a már korábban említett módon 15 évnyi közszolgálat után távozott a hivatalából. A jegyzőkönyvekből a *resignatio* oka nem derül ki pontosan, de könnyen értelmezhető egyfajta tiltakozásként is az eset. Aligha lehetett valódi visszavonulás a lemondás oka, ha Tallián még

alig több mint egy évig maradt hivatalában, majd egészségügyi okokra hivatkozva – valójában meghasadva az uralkodói kegy és a rendi alkotmányosság között – lemondott. Korai távozása a jozefinista korszak vége előtt lehetővé tette, hogy Széchényi alakja ne „kompromittálódjon" a somogyi *universitas* szemében, 1790 után is népszerű főúr maradt. Az önkormányzatiság visszatérésével a korábbi királyi biztos személyesen nem vett részt a helyi közéletben, azonban az uradalmi képviselői állandó jelenlévők voltak a megyegyűléseken.[31]

Széchényi az 1790-es országgyűlésen ismét aktivizálta magát, nápolyi kiküldetésével újra közéleti pályára lépett. A francia háborúk, illetve később a Martinovics-összeesküvés a rendi világ válságtüneteit előtérbe hozták, az elbizonytalanodás és a veszélyeztetettség érzése minden bizonnyal megerősítették a gróf trónba vetett bizalmát. Széchényi főispánként tért vissza a vármegyei igazgatás élére, egyúttal a Dráva és Mura folyók szabályozásának felügyelője lett. Az 1798 júliusában megtartott beiktatás díszes pompával és kölcsönös lelkesedéssel zajlott mind a rendek, mind az új vezetőjük részéről – a központi kormányzatot kivételesen Csáky József alkancellár személyesen képviselte a helyszínen.[32] A nyomtatásban megjelent beszédek[33] mind Széchényi főhatalmát és a példás államférfiúi mivoltát hangsúlyozták, a vármegye atyjaként, *Pater Patriae*ként hivatkoztak a frissen kinevezett magisztrátusra.[34] A gróf ebbe a szerepbe pozicionálta magát hivatala elfoglalásakor, az első éveiben a magatartását ezek a jelzők határozták meg. Ahogy Fraknói Vilmos fogalmazott: „*azzal a szándékkal foglalta el a főispáni tisztet, hogy megyéje kormányzatának szenteli magát. Evégből Somogy megyei birtokainak központján általa fölépített marcali kastélyt magának és családjának állandó lakásul rendezte be.*"[35] Nem kívánta ugyanazokat a hibákat elkövetni, mint az elődje (kinevezése idején ez az udvar elvárása is lehetett), Sigraytól eltérően egyből belefolyt a napi ügyek intézésébe.[36]

az 1790-es években is aktív közgyűlési szereplő maradt, és a Csánki-féle vármegye-monográfia is ezt a narratívát sugallja.

[31] Jó példa a köz- és magánszolgálat közötti összefonódásra Ardich Péter jószágigazgató és Szekér Benedek fiskális esete: mindketten a törvényhatóság táblabírái is lettek, így egyszerre töltöttek be magán- és közhivatalokat. Ardich grófi megbízottként részt vett az 1796-os somogyi követutasítás kidolgozásában (MNL SVL IV.1.b. 753/1796. okt. 20.), míg Szekér a helyi református közösség meghatározó világi vezetőjeként, gondnokként vállalt szerepet.

[32] Csáky kivételes jelenlétét könnyen lehet értelmezni egyfajta lecsendesítési vagy nyomásgyakorlási kísérletként a Czindery-féle ügyet követően. Csáky saját szereplését Széchényivel való barátságával, illetve ceremoniális szerepvállalásával indokolta.

[33] *Orationes* 1798.

[34] Az életkor kérdése szintén többször előkerült a szövegekben, a negyvenes éveiben járó, életerős gróf az elfáradt Sigray után vette át feladatait.

[35] Fraknói 1902: 164.

[36] Például azonnal szabályozta a vármegyei választások menetét, hogy elkerüljék a Czindery-ügyhöz hasonló eseteket. Polgár 2004: 49–51. Főispánsága elején szintén közegészségügyi és szerencsejáték-tilalmi statútumok születtek, valamint elindult az új vármegyeháza építésének megvalósítása: Reiszig 1914: 502–503.

Széchényi minden igyekezete ellenére az 1811-ig tartó főispánság mérlege a rendek szemszögéből egyértelműen kedvezőtlen volt. Még 1799-ben főkamarásmesteri kinevezést nyert, illetve a Hétszemélyes Tábla elnökhelyettese lett.[37] A tisztségek halmozása hamar megosztotta a gróf figyelmét, az eredeti terveihez képest jóval kevesebb időt tudott helyben tölteni. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a vármegye rosszul kezelt egy újonckiállítást, ami zendüléshez vezetett. 1800-ban felkelő katonák felprédálták Nagybajomot, többek között Paiss Boldizsár volt alispán és Sárközy István főszolgabíró házait, majd Sárdon, valamint Hetesen hasonlóan jártak el a Somssich- és a Jankovich-kúriáknál. A vármegyei elit több tagja csak szerencsés megmenekülésnek köszönhette az életét.[38] Kaposvár és Toponár is könnyen hasonló sorsra juthatott volna, végül azonban a zendülők letették a fegyvert. Az incidens és az elmaradt kártalanítások politikai következményei végső soron a főispánt terhelték. A kirabolt Sárközy István például évekig nem volt hajlandó ismét hivatalt vállalni,[39] ekkor azonban az elégedetlenkedők egyelőre csak egy hangos kisebbséget alkottak.

A válságkezelés kudarca egyszerűen túlmutatott az azonnali károkon. A zendülés mindenekelőtt azt bizonyította, hogy a főispán tekintélye és integráló szerepe korántsem volt olyan szilárd, mint azt a beiktatása idején az ünnepélyes retorika sejtetni engedte. A rend fenntartásának és a vármegyei elit védelmének elmulasztása megbontotta azt a paternalista képet, amelyben Széchényi a közösség „atyjaként" kívánt fellépni. Az újonckiállítás körüli konfliktus rámutatott arra, hogy a gróf mozgástere a központi kormányzat és a helyi nemesség elvárásai között feszült, amikor a két szempont ütközött, a vármegyei közvélemény szemében inkább az előbbi képviselőjeként jelent meg. A történtek a bizalom megrendülésének első látványos jelei voltak, az antik republikanizmus nyelvét beszélő rendek szemében a főispán tekintélye alapvetően a rend fenntartásának képességén nyugodott. Amikor ez a kompetencia kérdéses lett, Széchényi alakján először jelent meg a rossz kormányzó árnyéka – egy olyan vezetőé, aki nem tudja betölteni a közössége által elvárt szerepet. A zendülés tehát nem elszigetelt incidens volt, hanem a későbbi konfliktusok előképe, annak a folyamatnak a kezdete, amelyben a főispán és a vármegyei elit viszonya fokozatosan bizalmi válságba torkollott.

Széchényi az első, 1800-as tisztújítása megtartása után saját kezébe vette a megüresedett hivatalok betöltését, számtalanszor élt a *surrogatio* intézményével. A tisztikar minden szintjén történtek kormányzói helyettesítések – sajnos a jegyzőkönyvek arról önmagukban nem árulkodnak, hogy ezen döntések megszületésébe mekkora beleszólással bírtak a rendek. A kezdeti időkben minden bizonnyal nagy szerep jutott a

[37] Az országos hivatalok elnyerésének módjáról l. Fraknói 1902: 165. Széchényit 1807-ben Vas vármegye adminisztrátorává is kinevezte az uralkodó.

[38] Sárközy István családját egy Ács nevű jobbágy menekítette meg, míg Jankovich József fiával egy rejtekajtón keresztül tudta elhagyni megtámadott lakhelyét. Az eseményekről részletes visszaemlékezést írt Oroszy Benjámin tiszt, aki ideiglenesen a zendülő csapatok élére állt, hogy megfékezze azok rendbontását: Oroszy 1803. Erre hivatkozott: Reiszig 1914: 504–505. Szintén Oroszytól származó beszámoló: MNL SVL IV.1.b. 647/1801. ápr. 13.

[39] A lemondás: MNL SVL IV.1.b. 91/1801. jan. 7.

titkos audienciáknak, illetve a formális levelezéseknek. A főispán például 1803-ban Borda György alszolgabíró lemondásáról tudósította a vármegyét: a posztra ő maga Vörös Sándor vagy Borda Antal esküdteket szemelte ki, a rendek viszont Bogyay Péter becsületbeli ügyészt ajánlották.[40] Széchényi ekkor hallgatott a kapott sugallatra, és a magisztrátusok által kiszemelt személyt emelte hivatalba.[41] Más esetekben azonban nem így járt el, és félresöpörte a felterjesztettek névsorát. Roboz Benedek esküdt helyére például tízévnyi közszolgálat után nem a javasolt Simon Imrét nevezte ki, hanem a korábban tisztséget sem viselő Grubanovics Pált.[42]

Komolyabb súrlódások bizonyosan nem a kisebb járási pozíciók betöltéséből adódtak, hanem a központi hivataloknál jelentkező problémák miatt. Sárközy István főszolgabírón túl Somogyi György főjegyző és Barcza Károly főszolgabíró is visszaadták megbízatásaikat,[43] ráadásul utóbbiak pontosak akkor, amikor a törvényileg előírt három év lejárt, a főispán pedig nem hívott össze restaurációt. Sőt, újabb esztendők teltek el az esedékessé váló választások megtartása nélkül, 1805 végén pedig edvi Illés Ferenc másodalispán távozott úgy a székéből, hogy helyére azonnal Kováts Antal került *surrogatio* útján.[44] A lemondások és a kinevezések 1806 elejére teljesen átrajzolták a tisztikart, egyedül az idős, de visszavonulni készülő Inkey Károly első alispán személye teremtett egyfajta állandóságot az adminisztráció élén. A *surrogatio* nagyfokú alkalmazása formálisan nem sértette a törvényességet, ám a rendi közösség szemében a nemesi választói jog gyakorlati kiüresítését jelentette.

Széchényi mozgástere fokozatosan beszűkült a lokális politikai térben, ami mögött nemcsak a saját kormányzói hozzáállása, hanem az országos politika, a francia háborúk eseményei, az adóztatások, valamint az állandó újonckiállítások is meghúzódtak.[45] Az alispánok közül Inkey, Illés és Kovács is komoly egészségügyi problémákkal küzdöttek,[46] miközben olyan alkalmasnak vélt hivatalnokok, mint Sárközy István vagy Csapody Gábor[47] kivonultak a közügyekből már hosszú évek óta. A végül 1806-ban megtartott tisztújítás egy már régóta szükséges megújulást szolgált, ennek körülményei azonban egyediek voltak. A tisztválasztásokra általában az összehívott közgyűlések elején került sor, most ez nem így történt. A vármegyegyűlést bár már augusztus 4-én megnyitották,

[40] MNL SVL IV.1.b. 1791/1803. dec. 5.
[41] MNL SVL IV.1.b. 94/1804. márc. 5.
[42] MNL SVL IV.1.b. 138/ 1805. márc. 18.
[43] Somogyi és Barcza lemondásának tényéről l. MNL SVL IV.1.b. 1203/1803. szept. 12.
[44] MNL SVL IV.1.b. 1938/1805. dec. 10.
[45] A főispáni teendők elvégzésében a korábban említett módon nehezítő tényezők voltak Széchényi egyéb hivatalai, valamint romló egészsége is. 1802-ben és 1807-ben például Inkey Károly első alispánra volt kénytelen bízni a diétai követek megválasztásának lebonyolítását. MNL SVL IV.1.b. 303/1802. márc. 29. és 108/1807. márc. 9.
[46] Közügyektől való visszavonulásuk idején mindhárman egészségügyi állapotuk megromlására hivatkoztak, Inkey alispáni lemondása után nem sokkal meg is halt, Illés hosszas betegségben hunyt el.
[47] Csapody az 1800-as tisztújításon a rendek kérésére sem volt hajlandó tizenöt évnyi közszolgálat után ismét hivatalt vállalni, ekkor a döntését a kiterjedt birtokainak igazgatásával indokolta. MNL SVL IV.1.b. 618/1800. máj. 20.; *Magyar Hírmondó*, 1800. jún. 20.

a restaurációra viszont csak 11-én került sor,[48] ekkor nyújtotta be az első alispán a magisztrátusok közös lemondását. A surrogált hivatalnokok nagy részét megerősítették az alacsony létszámban jelen lévő rendek, viszont nem kapott bizalmat Kováts Antal másodalispán, valamint a vármegyei ügyészei, miközben a főjegyzői szék megüresedése érdekes helyzetet teremtett.[49] Széchényi a tisztújítás után csak négy nappal, augusztus 15-én nevezte ki a törvényhatóság új nótáriusát, Bodonyi Józsefet,[50] akivel történetesen egy klasszikus kliens-patrónusi viszony fűzte össze.

Bodonyi 1774-ben született Pécsett egy templomi tiszttartó gyermekeként,[51] a tanulmányait később helyben, a frissen városba költöző jogakadémián végezte.[52] Megfordult a Királyi Táblánál jegyzőként,[53] viszont a nemességét már a Tartományi Biztosság segédjeként szerezte meg 1801-ben. Az érdemei felsorolásánál fontos szerep jutott Széchényi főispánnak, aki a jogvégzett honoráciort titkárává fogadta, majd toborzási, adószedési feladatokkal, valamint a Dráva és a Mura hajózhatóvá tételével bízta meg.[54] Bodonyi 1803-ban tűnt fel először a somogyi megyegyűléseken a gróf egyik jogi képviselőjeként,[55] sőt egészen a főjegyzői kinevezéséig a megbízója szolgálatában maradt. Az, hogy egy uradalmi alkalmazott került a vármegyei adminisztráció egyik legfontosabb és legnagyobb presztízsű posztjára, mindenképpen kérdéseket vet fel, még akkor is, ha a kinevezéssel a formális kötelék megszűnt a törvényi előírásoknak megfelelően.[56] Az elnyert hivatal jelentőségét jól mutatta, hogy a jegyzőkönyvek vezetésén keresztül könnyen lehetett befolyásolni a helyi eseményeket, mint ahogy az például 1807 novemberében történt.

Az összehívott megyegyűlés első napján gróf Schmidegg László személyesen nyújtott be panaszt a távol lévő főispán ellen. A birtokszomszédok Marcali mellett fekvő Léta-puszta tulajdonjogát vitatták, ahol egy fakivágásból adódó nézeteltérés halálos áldozattal járó tűzpárbajba torkollott.[57] Az indulatok igazán az ülésszakasz harmadik napján, báró Majthényi Antal indítványa után szabadultak el, ekkor Széchényit „*a nemes vármegye*

[48] MNL SVL IV.1.b. 1480/1806. aug. 4.

[49] A restauráció alkalmával Stephaits József addigi főjegyzőt a vármegye tiszti ügyészévé választatották, emiatt a vármegyei kancellárián többé nem tudta ellátni feladatait.

[50] A levél keltezése augusztusi, a kinevezés tényét viszont csak szeptemberbe hirdette ki a vármegye. MNL SVL IV.1.b. 1770/1806. szept. 30.

[51] Édesapja, Bodonyi Pál 1775-ben lett ingatlantulajdonos a városban, ekkor szerepelt templomi tisztartóként. Madas 1978: 172. Az ifjabb Bodonyi keresztelési bejegyzése sajnos nem tudósít atyja jogállásáról: MNL OL W 202. Pécsi egyházmegye, Pécs (Belváros), római katolikus, születési, 1774. február 11.

[52] 1788-ban iratkozott be, a bölcseleti és jogi fakultáson szerzett végzettséget. Szögi 2016: 80.

[53] Markovics Miklós dalmát nemes, torontáli táblabíró 1798-as birtokadományánál tűnt fel Bodonyi ebben a minőségben. MNL OL A 57. 7040/1798. (59. kötet 614–616.)

[54] MNL OL A 57. 6690/1801. (60. kötet 571–574.); valamint ezt röviden összefoglalta: Komáromy–Pettkó 1899–1901: II. 67.

[55] Első említés: MNL SVL IV.1.b. 1803. ápr. 30.

[56] Mária Terézia 1768-as főispáni utasítása megtiltotta a köz- és magánszolgálat közötti személyi átfedéseket. Csizmadia 1979: 65–85. Somogyban erről legkésőbb 1803-ban vármegyei statútum is született: MNL SVL IV.1.b. 29/1803.

[57] A Léta-pusztán történtekről részletesen: MNL SVL IV.1.b. 1440/1807. nov. 4.

gyűlésének szentségéhez illetlen kifejezésekkel" kezdte sértegetni a kérvényező. Majthényi saját és testvérei nevében nehezményezte a lellei és buzsáki jószág eladását, illetve utólag vissza kívánt lépni attól az adásvételtől, amelynek a főispán volt a kedvezményezettje. A panaszosok mögött azonnal felsorakoztak a nagyobb atyafiság tagjai, mint például gróf Festetics Imre vagy edvi Illés Ferenc, miközben Széchényi fiskálisa, Augusz Antal rágalmazásnak nevezte a támadást, és a vármegye ügyészét felszólította, hogy vessen végett az „*őexcellenciája* […] *hivatalához*" méltatlan mocskolódásnak. Bolla Antal tiszti ügyész eleget tett a kérésnek, és 25 forintos pénzbüntetésre ítélte Majthényit, aki önkritikát gyakorolt, az eredeti panaszát „*mázasztatott*" formában nyújtotta be, az összeget pedig az *aedilis* bizottságnak lefizette.[58] Az indulatok azonban nem csitultak. Majthényi az újabb meghallgatása közben annyira felingerült, hogy kiviharzott volna a *sessionalis* házból,[59] ekkor azonban a Somogyi Zsigmond által vezetett hajdúk az útját állták. A nemesi szabadságjogok sérülésére hivatkozva a panaszos atyafiak két nappal később megakasztották a megyegyűlés működését, a káoszba fulladt jelenetnek a magisztrátusok kivonulása és az ülés berekesztése tudott csak végett vetni.[60]

A munka egy hónap kényszerpihenő után csak a tornyosuló teendők, illetve a főispáni nyomás miatt indult újra,[61] mind a károsult rendek, mind a hivatalviselők sérelmei rendezetlenek maradtak. Záborszky Mihály elnöklő másodalispán a felek türelmét és megértését kérte, az ülés korábbi berekesztésének körülményeiről pedig csak szűkszavúan emlékezett meg. Az események jegyzőkönyvbéli elhallgatása azonban nem sikerült teljesen. Az elégedetlenkedők nevében gróf Festetics Imre különösebb felkészülés nélkül szót kért, és megakadályozta az ügy napirendről történő lesöprését.[62] Az erélyes fellépésű főúr utasította a magisztrátusokat, hogy foglalják a *protocollum*ba a teljes beszédét egy olyan nyilatkozattal együtt, amely a történtek kivizsgálására egy királyi biztosság, azaz *commissio* kiküldését kérte. A deklarációt a jelen lévő legnagyobb birtokosok, illetve a képviselőik szinte egésze aláírta,[63] jelentős mértékben megkötve a tisztikar kezét.

[58] Az új vármegyeháza felépítésére létrehozott deputáció.

[59] Ezekben az években nem a szörnyű körülményeket mutató vármegyeházán, hanem az Esterházyaktól kapott uradalmi épületben üléseztek a rendek.

[60] Az ügyet kirobbantó indítvány: MNL SVL IV.1.b. 1376/1807. nov. 4. Az eseményeket leegyszerűsítve összefoglalta: Fraknói 1902: 235–236.

[61] „*Most közelebb múlt november hónapnak 4-ik kezdődött közgyülekezetünknek alkalmatosságával történt egyenetlenségek miatt igaz ugyan, hogy a tekintetes magisztrátusok részéről oly nyilatkozat tétetett, hogy míg sértődése és sérelme, az ő rendes atya módja szerint meg nem orvosoltatik hivatalos széken összeülni gyülekezni nem fog. Azonban a számosabban érkező királyi parancsolatok késő kihirdetéséből a fölséges szolgálat és a közjó fogyatkozást szenvedve, ezen tekintetből* […] [illetve] *az említett egyenetlenségek megegyenesítésére és sérelmek orvoslása végett* […] *főispán urunk őexcellenciája kegyes akaratól is ösztönöztetvén* […] *a gyűlést folytatni kívánj*[uk]." MNL SVL IV.1.b. 1376/1807. nov. 4.

[62] A vármegyei magisztrátusok a Pesten felállítandó Nemzeti Múzeum létrehozásával kapcsolatos felajánlásokkal foglalkoztak volna elsőként az intermezzo után. MNL SVL IV.1.b. 1377/1807. nov. 4.

[63] Az aláírók között szerepelt gróf Schmidegg László, Festetics Antal, zalabéri Horváth Imre, Festetics Lajos, edvi Illés Ferenc, Kováts Antal, Inkey Ádám, Festetics János, Inkey Antal, jeszeniczei Jankovich Ferenc Xavér, Csépán István (gróf Niczkyek fiskálisa), Botka József (Schmidegg László ügyésze), Boda József (gróf Erdődyné sz. Festetics Mária képviselője), valamint báró Majthényi Imre.

Széchényi az ellene megfogalmazott vádak miatt a helytartótanácsnál kényszerült magyarázkodásra. Fraknóit idézve: „[a gróf] *jelentésében arra vezet*[te] *vissza a folyamodók elégületlenségét, hogy az ő főispánsága alatt 'a vármegyében bitorolt és erőszakosan gyakorolt korlátlan hatalom az igazság és tisztesség határai közé szoríttatott; hogy a vádaskodók az idegen vármegyék nemességéből toborzott tisztviselők helyett, a kik szolgák gyanánt hódoltak nekik, most olyanokkal állanak szemközt, akik származásra és vagyoni helyzetre velük egyenlők*."[64] Széchényi érvelésének mindenképpen volt alapja, az 1790-es évek nagy részében a rendek dominanciája jellemezte a somogyi közéletet, valóban a legfontosabb hivatalokba olyan nem helyi gyökerű személyek kerültek, akiket könnyen félre lehetett állítani. Alsószilvágyi Gaál László alispán házasság útján érkezett Vasból, Novák Zsigmond főjegyző hasonlóképpen Zalából,[65] Armpruszter Imre tiszti ügyész a veszprémi püspök fiskálisa volt, edvi Illés Ferenc Balaton-parti kisbirtokosként jutott magasra, összességében tehát egyikük sem tartozott kimondottan a lokális elit első vonalához. Amikor 1790-ben Gaál saját sógorát, Zarka Károlyt javasolta a törvényhatóság nótáriusának, labdába sem rúgott az egymással versengő Festetics Lajos és gróf Schmidegg jelöltjei mellett.[66]

A somogyi rendeket szoros kapcsolatok kötötték össze egymással, ha éppen nem egymással torzsalkodtak, érdekérvényesítő erejük rendkívül erősnek mutatkozott. Széchényi kormányzása alatt okkal ügyelt a jelentősebb birtokos famíliák tisztikarba történő bevonására, ezzel tudta a magisztrátusok pozícióját megerősíteni. Inkey Károly alispán például a vármegye egyik legnagyobb köznemesi uradalmával rendelkezett, Kováts Antal és Záborszky Mihály középbirtokosi nívóból érkeztek, az Inkeyt váltó Csapody Gábor pedig több mint tízezer holdat bírt. A vármegyei elit azonban könnyen összezárt, amikor a főispán veszélyeztette a pozícióját – ezt a tisztikar sem tudta megakadályozni. A Lengyel család örököseiként az atyafiságban lévő Majthényiek számíthattak tarródházi Kissek, az Inkeyek,[67] a Festeticsek, az edvi Illések támogatására, miközben Schmidegg grófon keresztül a Niczkyek is érintetté váltak a konfliktusban. A klánérdek a korábbi hűségeket, a hivatali esküket könnyen felülírta.

A következő év elején Széchényivel szemben kivizsgálandó pontok egész sorát gyűjtötték össze az elégedetlenkedők, a főispánt ugyanazzal a hatalmaskodással vádolták, amellyel korábban ő támadta a rendeket a helytartótanácsnál. A grófnak felrótták az 1800-as események helytelen kezelését, a vármegyétől való állandó távolmaradását, a tisztújítások elmaradását, illetve hogy restaurációk hiányában saját, nagyrészt alkalmatlan embereit ültette a megüresedett pozíciókba.[68] Az 1807. novemberi események

[64] Idézet helye: Fraknói 1902: 235–236.

[65] Előbbi a Tallián, utóbbi a Spissich családba házasodott be, mindketten a feleségeik útján lettek elsősorban vármegyei birtokosok, alsószilvágyi Gaál László utódai nem is apjuk, hanem csak az édesanyjuk halála után férhettek hozzá az örökségükhöz. Szijártó 2006b: 39–42.

[66] A vármegyei klánharcokba kivételes betekintést ad: Szijártó 2006a: 135–136.

[67] Inkey Károly első alispán 1807 folyamán elhalálozott, fia és örököse, Antal így családi belviszály nélkül tudott felsorakozni a szerveződő főispáni ellenzékben.

[68] Fraknói 1902: 237–240.

főszereplői, Záborszky Mihály alispán, Bodonyi József főjegyző és Bolla Antal ügyész mind *surrogatio* útján nyerték el tisztségüket – ráadásul az előző restauráció óta eltelt időben, így a rendek indulatai nem lehettek alaptalanok. A kormányzat javaslatára Széchényi tisztújítást hívott össze a feszültségek levezetésére még 1808 nyarán,[69] ahol Bolla elbukta a hivatalát, Bodonyit maga a főispán cserélte le, egyedül Záborszkyt választották újra, ő viszont a következő évben rezignált.[70] Az elégedetlenség ennek ellenére nem csökkent, többen a restauráció törvényességét és a régi szokásrend felrúgását sérelmezték, mire a főispán kijelentette, hogy ő csak az elhatalmasodó káoszon kívánt úrrá lenni. Az 1807-es incidens tehát nem pusztán személyes konfliktus volt, hanem a vármegyei hatalomgyakorlás legitimációs válságának nyílt megnyilvánulása.

1809 tavaszán az ország a betörő francia hadak veszélyére nemesi felkelés összehívásával reagált, Széchényi viszont ebben a helyzetben is inkább ellenszenvet tapasztalt a vármegyéjében, mintsem valódi támogatást.[71] A kancellária és a helytartótanács sorozatos kiállásai ellenére a gróf reménytelen szélmalomharcot vívott az ellenlábasaival, miközben a tisztikar teljesen belefulladt a háborús helyzettel járó ügyintézésbe. 1811 nyarán végül Széchényi maga döntött a lemondás mellett, a hírt a rendek „*érzékeny indulattal*" fogadták.[72] A közgyűlés a távozó főispán munkájának megköszönésére ugyan egy bizottságot menesztett Sárvárra, azonban a megadott időpontban csupán hárman jelentek meg a helyszínen. A helyzet kellemetlenségét érzékelve a deputáció tagjai inkább nem is járultak a gróf elé,[73] elképesztő kontrasztot állítva Széchényi díszes beiktatása és a hivatalviselésének vége közé. A hivatalnok lemondása egy olyan politikai pálya

[69] A korábbi hatéves tisztújítás nélküli időszak után ezúttal két esztendő alatt lettek ismét összehívva a rendek. MNL SVL IV.1.b. 1248/1808. aug. 8.

[70] Záborszky lemondása: MNL SVL IV.1.b. 358/ 1809. máj. 15.

[71] „*Gr. Széchényi Ferenc a megye főispánja csak ápr. 10-én vett részt első ízben az inszurrekcióval kapcsolatos közgyűlés munkájában. Utal erre Berzsenyinek egy Kazinczyhoz írt, máj. 5-én kelt levele: 'Gróf Széchényi csak egyszer jött be a deputáció munkáját megtekinteni, de mivel másnapra kapuját és a vármegye házának kapuit gúnyoló írásokkal felékesítve találta, tüstént elment.' Berzsenyi még hozzáteszi, hogy Széchényinek a megyei rendekkel komoly nézeteltérései vannak. Széchényi — nyilván II. József hatása alatt — úgy gondolkodott, hogy a nemességnek részben vagy egészben vállalnia kellene a hadiadót és ezzel megváltania a személyes felkelés kötelezettségét. A nemesség zöme a megváltás gondolatáról hallani sem akart, a követi utasításokban ennek nyomát sem találjuk. Az említett közgyűlésen gr. Széchényi elnökölt ugyan, de nem véletlenül írta Berzsenyi Kazinczynak, hogy Somogyban az inszurrekciónak minden kidolgozása gr. Festetics Imre praesidiuma alatt ment véghez…*" Dobai 1990: 157; Berzsenyitől átvett gondolatok helye: *KazLev* 1890–2013: VI. 356–357.

[72] MNL SVL IV.1.b. 1148/1811. aug. 5. A rezignációt hivatalosan a megromlott egészségével indokolta a magisztrátus.

[73] MNL SVL IV.1.b. 1811. szept. 9. (iktatószám nélkül, 662–663.). A tisztikar értesülve az eseményről, gyorsan egy Csapody Gábor alispán által vezetett pótbizottság kiküldésével próbálta menteni a kellemetlen helyzetet. Egy Sárközy Istvántól fentmaradt magánlevél tökéletesen megvilágítja a rendek távozó főispánhoz való viszonyát: „*Széchényinek, ki hivatalát a Felség lábainál harmadszor le tévén, minthogy resignatioja acceptáltatott, tőllünk Levele által el butsúzott, vissza köszöntésére 's el butsúztatására többed magammal deputálva lévén, ez által Csapody* [Gábor alispán] *nagyot belőlem el foglalt, de én is baráttságos revangra* [!] *ötöt is közikbe* [!] *húztam, és az utazásba eleget boszantottam.* […] *Kettőnknek Széchényi köpönyeges* […] *nem nagy barátunk volt*." *KazLev* 1890–2013: IX. 216.

lezárásának tekinthető, amelyben a jozefinista centralizációból örökölt kormányzói habitus tartósan ütközött a restaurált rendi autonómia normáival.

Források

Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv (ÖSTA HHSt)
KA StR Kriegsarchiv – Staatsrat Bücher Protokolle und Indices.
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii.
W 202 A mikrofilmtár „A" sorozatáról készült digitális másolatok.
Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára (MNL SVL)
IV.1.b. Somogy Vármegye Nemesi Közgyűlése és Albizottsága iratai – Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek (Protocollum generalium et particularium congregationum).

KazLev 1890–2013 = Kazinczy Ferenc levelezése, I–XXV. kötet. Budapest.
Orationes 1798: *Orationes dictae dum Franciscus comes Széchényi de Sárvári Felső Vidék supremus comes i. comitatui Schimeghiensi auctoritate regia praeficeretur per comissarium regium Josephum e comit. Csáky de Keresztszeg.* Viennae.
Oroszy 1803: Oroszy Benjamin fatális története. Olmütz. In: Kanyar József (szerk.): *Harminc nemzedék vallomása*. Kaposvár, 1989. 208–210.

Magyar Hírmondó. Bécs, 1792–1801.

Hivatkozott irodalom

Baranyai Béla 1914: Somogy vármegye nemes családai. In Csánki Dezső (szerk.): *Somogy vármegye.* (Magyarország vármegyéi és városai 18.) Budapest, 591–634.
Benczik Gyula 2007: *Ivánc* (Száz magyar falu könyvesháza). Budapest.
Csizmadia Andor 1979: *Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban*. Budapest.
Dobai András 1990: Somogyi inszurgensek az 1809. évi hadjáratban. In: Kanyar József (szerk.): *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv, 21*. Kaposvár. 155–168.
Fraknói Vilmos 1902: *Széchényi Ferencz 1754–1820*. Budapest
H. Balázs Éva 1967: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus, 1763–1795*. Budapest.
Komáromy András – Pettkó Béla 1899–1901*: Nagy Iván családtörténeti értesítő,* I–III. kötet. Budapest.
Madas József 1978: *Pécs-belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény.* Pécs.

Miskolczy Ambrus 2019: *Széchényi Ferenc a szabadkőművesség erénykultuszától a katolikus megújulásig*. Budapest.

Polgár Tamás 2004: Tisztújítási statútumok és az 1824. évi tisztújítás Somogy vármegyében. In: Bősze Sándor (szerk.): *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv, 34–35*. Kaposvár, 39–62.

Szijártó M. István 2006a: A vármegye és a jómódú birtokos köznemesség. In: Szijártó M. István (szerk.): *Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*. Budapest, 100–145.

Szijártó M. István 2006b: Nemes nők és földtulajdon a 18–19. század fordulóján. In: Szijártó M. István (szerk.): *Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*. Budapest, 38–56.

Szögi László 2016: *A pécsi felsőoktatás intézményeinek hallgatói (1714)1782–1852*. Pécs–Budapest.

Reiszig Ede 1914: *Somogy vármegye története*. In: Csánki Dezső (szerk.): *Somogy vármegye*. (Magyarország vármegyéi és városai 18.) Budapest, 355–590.

Völgyesi Orsolya

Egy író a jegyzői hivatalban[1]

Abstract: A Writer in the Notarial Office. The study examines the first stage of the public career of Ferenc Kölcsey (1790–1838), the renowned nineteenth-century writer and poet. Kölcsey entered the political life of Szatmár county unusually late, at the age of thirty-nine. In 1829, Baron Miklós Vécsey, acting lord lieutenant, appointed him deputy notary of the county, and in 1832 chief notary. In the same year, the county assembly also elected him as a delegate to the Diet.

The notarial office played a key role in county administration, and Kölcsey therefore remained a decisive figure in local political life until his death in 1838. As deputy notary and later as chief notary, Kölcsey, who consistently represented an oppositional position throughout his public career, was able to exert considerable influence on the political resolutions of the county in the 1830s. He drafted and presented to the local nobility the documents to be debated by the county assembly.

The study also considers the extent to which Kölcsey's public career may be regarded as typical, and what career opportunities were available to a chief notary in the final decades of the late estate-based order.

Keywords: Ferenc Kölcsey; Szatmár county; notarial office; career opportunities of the county elite; estate-based public sphere; manuscript publicity

Palugyay Imre a következőképpen írt a jegyzői hivatalról az 1844-ben megjelent *Megyerendszer hajdan és most* című munkájában: „A' jegyzői hivatal vármegyéinkben valamint nem kevés munkával van összekötve, úgy egyik legszebb 's legnevezetesebbike a vármegyei hivataloknak: mert mind az, mi a' vármegyéknél irásban teendő, vagy előadandó; a' jegyzői hivatal' egyénei által tétetik fel, 's adatik elő; – szóval tollai 's tolmácsai a megyéknek."[2] A tanulmány azt szeretné bemutatni, hogy a Hymnus költője, Kölcsey Ferenc milyen körülmények között vállalta el az aljegyzői megbízatást Szatmár vármegyében, hogyan látta el a helyi adminisztráció e kulcsfontosságú pozícióját, s hivatalvállalása miként hatott pályájának alakulására.

Kölcsey meglehetősen későn, 39 évesen kezdte meg közéleti pályafutását. 1829 tavaszán tiszteletbeli táblabíróvá, majd ugyanebben az évben, a július 7-i tisztújításon első aljegyzővé, az 1832. november 15–16-i restauráció alkalmával pedig főjegyzővé

[1] A kutatásokat a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K 143017 számú projektje (A magyarországi rendiség politikai kultúrája, 1526–1848 II.) támogatta.

[2] Palugyay 1844: 106.

nevezte ki báró Vécsey Miklós főispáni helytartó, aki apja örökébe lépve maga is 1829 márciusában kezdte meg hivatali pályáját Szatmár vármegye élén. Kölcseyt nem sokkal főjegyzővé történt kinevezése előtt, 1832. november 6-án választották meg első követté, s ez immár nem kinevezéstől, hanem a többség akaratától függő pozíció volt. Megyéjét 1834 decemberéig képviselte Pozsonyban – ekkor követtársával, Eötvös Mihály főszolgabíróval együtt lelkiismereti okokból lemondott,[3] a főjegyzői hivatalt azonban egészen 1838 augusztusában bekövetkezett haláláig betöltötte.

Az akkor már országosan ismert író, költő, kritikus és szerkesztő hivatalvállalására nem sokkal testvérének, Kölcsey Ádámnak (1796–1827) a halála után került sor.[4] Az elhunyt testvér rendezetlen anyagi helyzetet és peres ügyeket hagyott családjára. Kölcseyt a sógornője, Szuhányi Josephine és félárván maradt unokaöccse, Kölcsey Kálmán (1825–1849) iránti felelősség vezérelte, mikor átvette a családfői feladatokat, és belevetette magát a gazdálkodói életformával járó napi gondokba és kihívásokba. Alig két év elteltével pedig bekapcsolódott a helyi politikába, és rövidesen a tisztikar tagja lett. Az aljegyzői hivatal nem túl magas, de kiszámítható jövedelmet (évi 300 forintot) és rengeteg adminisztratív feladatot jelentett számára, annál is inkább, mert az 1817 óta pozícióban lévő főjegyző, berenczei Kováts Sándor 1832 februárjában lemondott, így a teendők oroszlánrésze már ekkortól Kölcseyre hárult. Barátjához, Szemere Pálhoz 1833. március 20-án már az országgyűlés helyszínéről írt önéletrajzi levelében csak röviden emlékezett meg erről a jelentős változásokat hozó időszakról: „Özvegy és árva maradt; 's a' nagy, a' tehetős rokonságbol segédre senki nem kelt – számot veték magammal; azt hívém leszen erőm a' világ' bajaiba lépni, bár hoszú elszögellés miatt erejim gyakorlat nélkül valának; 's gazda lettem; 's (1829) hívatalbeli. Egyik, mint másik állapot küszdéssel jár; de mint literatorra nagy befolyással volt. Ettöl kezdve az oratori Pálya, több élet (wahres Leben) munkáimban, stb. Önérzés az előtt is sok volt, mind verseimben, mind kritikáimb*an*; de beszédeimben talán büszkeség is van. De én soha nem beszélltem közhelyen csak mint Jegyző, és Követ; 's illyenkor érzenem kellett, hogy tiszteletre méltó test' nevében szollok."[5] Kölcsey tehát inspirációt nyert az új szerepekből: úgy látta, a hivatali feladatok megtermékenyítően hatottak irodalmi működésére, elsősorban a számára új műfajt és új kihívást jelentő beszédírás területén,[6] ugyanakkor büszkeséggel töltötte el, hogy mint jegyző, majd mint országgyűlési követ megyéjét és annak nemesi közösségét képviselhette a köztanácskozásokban. Egy nem sokkal később ugyancsak Szemeréhez intézett levélből az is kiderül, hogy Kölcsey hivatalba lépését megelőzően mindössze egyszer volt jelen a szatmári közgyűlésen, korábban tehát nem tartotta szükségesnek, hogy részt vegyen a megyei közéletben: „De én mind addig mig

[3] Erről bővebben lásd Pajkossy 1996.

[4] Ismertségére jellemző, hogy Toldy (Schedel) Ferenc Handbuch der ungarischen Poesie című, 1828-ban megjelent kétkötetes antológiájában közölte Kölcsey német nyelvű életrajzát és huszonöt költeményét.

[5] Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz. Pozsony, 1833. március 20. Kölcsey 2011: 202.

[6] A megyei közéletben való részvétel inspirálhatta Kölcseyt két fiktív törvényszéki beszéd megírására. Az első, mely A' férj-ölő címet kapta, minden bizonnyal még 1833 márciusa előtt keletkezett, s az Athenaeumban jelent meg 1837. június 11-én. Vö. Kölcsey 1998: 181–189.

*1*829 a' B. Vécsey installátióján megjelentem, 's kevés hónapok mulva hívatalb*a* léptem, egész életemben csak egyszer voltam Szathmár Vgye gyűlésén, 's kétszer a' Pest Vgye ház' galeriáján. Tudnod kell, hogy én Megyei Patvarista sem voltam soha."[7] Vagyis a megyei ügyek intézésében Kölcseynek nem volt semmilyen gyakorlati tapasztalata, s bár a debreceni református kollégiumban folytatott tanulmányainak befejezése után, 1809-ben Pesten jurátus lett, az ügyvédi vizsgát soha nem tette le, s azt megelőzően törvénygyakorlaton sem volt.

Kölcsey közéleti aktivizálódása egybeesett az új főispáni helytartó, ifjabb Vécsey Miklós báró megjelenésével és a szatmári politikai erőviszonyok átalakulásával, aminek első jele az addigi első alispán, Isaak Sámuel lemondása és a hat év után megtartott, 1829-es tisztújítás volt, ahol Kölcsey Vécsey embereként kerülhetett az aljegyzői pozícióba.[8] Fontos megjegyezni, hogy Kölcsey bármennyire is távol tartotta magát addig a megyei közélettől, a választások előtt aktívan belevetette magát a helyi nemesség mozgósításába. Jól ismerte, s nem utasította el azokat a praktikákat, melyekkel a korteskedés során a tisztújítások alkalmával a szemben álló felek a korszakban rendszeresen éltek.[9]

Az 1820-as évek végén kezdődő időszak, ha csak átmenetileg is, de a reformelképzelések iránti nyitottabb légkört hozta el Szatmárban. Különleges helyzetet teremtett, hogy a megyében birtokos gróf Károlyi György mellett éppen Károlyi jóvoltából báró Wesselényi Miklós is itt fejtette ki magyarországi politikai tevékenységét – a gróf ugyanis átruházta Wesselényire lophágyi birtokát. Ez az időszak országos viszonylatban a törvényhatóságok megélénkülő levelezését hozta magával, nagy jelentőséggel bírt a rendszeres bizottsági munkálatok megyei felülvizsgálata, illetve az 1830-as és 1832/36-os országgyűlésre való felkészülés.

Mint az elsősorban Barta István kutatásainak köszönhetően tudható, Kölcsey már hivatalvállalása előtt írt beszédeket rokona, Kende Zsigmond számára, aki 1823 és 1829 között Szatmár vármegye első aljegyzője (s így Kölcsey hivatali elődje) volt.[10] Ide sorolható a *Beiktatáskor* című beszéd, mely ifjabb Vécsey Miklós báró 1829. március 16-i hivatalba lépése alkalmából készült Kende számára. Kérdés azonban, hogy a beszéd hol hangzott el, mert a jegyzőkönyvben a főjegyző, berenczei Kovács Sándor orációja olvasható, amely nem egyezik meg a Kölcseynek tulajdonított szöveggel. Barta István szerint a beszéd nem a közgyűlésen, hanem a Vécseyt a szállásán felkereső s az ősi szokás szerint az ünnepélyes gyűlésre invitáló küldöttségben hangozhatott el, melynek Kende Zsigmond is tagja volt.[11]

Egy korábbi, Kende számára írott alkalmi szöveg, a *Követek visszaérkezésekor* című azonban 1827 októberében bizonyosan elhangzott a Szatmár vármegyei közgyűlésén.[12]

---

[7] Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak. Pozsony, 1833. április 12. Kölcsey 2011: 238.

[8] Vécsey és Kölcsey kapcsolatáról lásd Taxner-Tóth 1990; Zsoldos 2023.

[9] Kölcsey Ferenc Kende Zsigmondnak. [Cseke, 1829. június 26.] Kölcsey 2007: 272; vö. Zsoldos 2023: 27–28.

[10] Barta 1959.

[11] Barta 1959: 256–257.

[12] Az országgyűlésen először Isaák Sámuel alispán és ifjabb Vécsey Miklós képviselte a megyét. Isaákot

Ezt követően (vagy szinte ezzel egy időben) az oráció Kende Zsigmond neve alatt nyomtatásban is megjelent Nagykárolyban Gőnyei Gábor nyomdájában. A beszéd kéziratát Kölcsey még a kinyomtatás előtt megküldte Szemere Pálnak utalva arra, hogy annak valójában ő a szerzője.[13] A szöveg ezt követően jelentős karriert futott be Kende neve alatt: 1828 márciusában ugyanis megjelent egy rövid méltatás keretében a Felső Magyar-országi Minervában a következő bevezetővel: „Prózánk' elhagyott állapotja, Literatúránk' zsenge korát mutatja tagadhatatlanul. Mert ha vannak is némelly Mestereink a' beszédnek e' nemében: úgy látszik, nem voltak még eddig olly befolyással Íróink' nagyobb számába, hogy a' kötetlen nyelv ezen példányok szerént indulna magára díszt ölteni. […] Azért mi minden legkissebb prózai munkát, melly nyelvére nézve is megfelel ezeknek, méltónak tartjuk, hogy az Olvasók' figyelme rá fordittassék, 's azoknak, kik kevesebb készülettel ragadnak tollat, ajánltassék."[14] A lap Hazai Literatúra rovatában ez alkalommal egy egyházi és egy polgári beszéd látott napvilágot, s mindkettő Szatmárhoz kötődött. Az egyházi Kovács Flórián (1754–1825) szatmári püspök temetésekor hangzott el Lázár János szentszéki jegyzőtől, a polgári pedig a Kende által elmondott üdvözlőbeszéd volt,[15] melyet 1829-ben a Szemere által szerkesztett Élet és Literatúra. Muzárion című folyóirat is közölt az első és utolsó bekezdés kihagyásával.[16] Néhány évvel később viszont Kölcsey már a saját neve alatt vette fel a művet a beszédeit tartalmazó kötetébe, mely a cenzúraviszonyok miatt végül csak 1848-ban jelenhetett meg.

Ugyanígy készülhetett 1829 tavaszán a *Szatmári adózó nép állapotáról* szóló jelentés, amely az 1827:7. tc. által elrendelt országos összeírás Szatmár vármegyére vonatkozó megállapításait összegezte.[17] Kende Mándy Péter főszolgabíróval az összeírást végző szatmári bizottság tagja volt, s a Kölcseyvel való levelezése alapján bizonyosnak tűnik, hogy ismételten igénybe vette rokona segítségét a szöveg kidolgozásához. Kölcsey 1829 áprilisában ugyanis a következőket írta Kendének: „Ígéretedet, hogy meglátogatsz, sok örömmel fogadom; én minden jegyzéseimmel készen vagyok; de az impopulatio' calculusa a' megküldött actákbol a' Szatmári Clerus' Schematismusával egybevetve, előttem megfoghatatlan differentiát mutat. Szeretném, ha megérkeztedkor a' legújabb nemesi Conscriptiót magaddal hoznád."[18] Az országos összeírásnak további következményei is voltak Kölcsey életében. 1830-ban két alkalommal (január végétől február végéig, majd pedig május első felében) Miskolcon tartózkodott Vécsey Miklós főispáni

lemondása után Botka Lajos főszolgabíró, Vécseyt pedig Kováts Sándor főjegyző váltotta a pozsonyi tanácskozásokon.

[13] „Itt veszesz, Édes Palim, […] 2., Egy Vgyei beszédet, mellyet (köztünk maradjon) K[ende]. Zsiga' számára írtam. Ha méltónak leled, a' többek sorába felveheted név nélkül." Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak. Cseke, 1827. szeptember 27. Kölcsey 2007: 227.

[14] [Sz. n.] 1828: 1635.

[15] A beszédet lásd Kende 1828: 1636–1637.

[16] Kende Zsigmond: „Isten az embert szabadságra teremtette, de egyszersmind társaságra is; …" Élet és Literatúra. Muzárion 1829. 3. kötet 11. rész XXXVIII. közlemény 39–42.

[17] Vö. Barta 1959: 257–269.

[18] Kölcsey Ferenc Kende Zsigmondnak. Cseke, 1829. április 20. Kölcsey 2007: 266.

helytartóval, hogy egy másik törvényhatóság képviselőiként külső szemmel vizsgálják meg a Borsod megyei „conscriptio" adatait. Kölcsey levelezéséből úgy tűnik: Vécsey megbízott aljegyzőjének felkészültségében, emellett minden bizonnyal jó kapcsolat és kölcsönös tisztelet alakult ki közöttük. Májusi elutazása előtt így írt Kende Zsigmondnak: „Én az Administratornak sokkal tartozom, 's kész vagyok érette áldozatra is; azonban lehetetlen meg nem vallanom, hogy épen most házamat 's gazdaságomat hosszú időre elhagynom, tetemes kár nélkül meg nem eshetik; annyival inkább, mert Pepinek is ez idén hat hetet kell Szobránczon töltenie."[19] Kölcsey már első miskolci útja előtt is arról panaszkodott Kendének, hogy nem tudja pálinkáját eladásra szállítani Debrecenbe, s így sógornője minden pénz nélkül marad. Ezért arra kérte Kendét, hogy a levélhez mellékelt nyugta ellenében vegye fel két negyedévi fizetségét a megyei pénztárból.[20] Ez az epizód is érzékelteti, hogy Kölcseynek nemcsak a helyi közéletben való ismertséget és elismerést hozott, de bizonyos mértékű anyagi biztonságot is jelentett a hivatalvállalás. A miskolci tartózkodás ihletően hatott Kölcsey írói tevékenységére is: minden bizonnyal 1837 tavaszán keletkezett az Emlényben napvilágot látott, *A' karpáti kincstár* című elbeszélése, mely miskolci házigazdájának, Kraudy Sándor Jánosnak, illetve annak családjának a nevét örökítette meg.[21] A görög eredetű, evangélikus vallású kereskedőfamília azonban egy késmárki német polgári közegben jelent meg Kölcsey művében.[22]

1831. január 24-én hallgatta meg a Szatmár megyei közgyűlés az 1830. évi országgyűlésről visszatérő követek beszámolóját. A diétán Csomay Pál másodalispán és gróf Károlyi György képviselte a törvényhatóságot. A vármegye végzést hozott a Károlyi által elmondott követjelentés kinyomtatásáról, de a kormányzat közbelépése miatt ez végül is meghiúsult: a dokumentumot felsőbb parancsra hivatkozva a főispáni helytartó a nagykárolyi nyomdában lefoglaltatta, a további nyomtatást pedig megtiltotta. Miután a megye értesült a történtekről, a március 7-i közgyűlésen két javaslat hangzott el: az egyik Wesselényi Miklóstól, a másik Geöcz Ferenc első alispántól származott. Míg a báró azonnal egy felirat küldését sürgette az uralkodóhoz, addig Geöcz a nádor közbenjárását akarta kérni az ügyben.[23] Hosszas vita után végül a második javaslat kapott többséget: a törvényhatóság József nádorhoz intézett feliratát Kölcsey dolgozta ki mellékelve a főhercegnek a szóban forgó követjelentést is.[24] Károlyi titkára, Bártfay László csak 1831 márciusának végén érkezett meg Pestről Nagykárolyba, s nyomban el akarta kérni az akkor már Csekén tartózkodó Kölcseytől a követjelentéssel kapcsolatos feliratot. Kölcsey azonban így válaszolt: „Nincs szokásomban a' közönség' nevében készült íromanyaimat

[19] Kölcsey Ferenc Kende Zsigmondnak. Cseke, 1830. április 21. Kölcsey 2007: 283.

[20] Kölcsey Ferenc Kende Zsigmondnak. Cseke, 1830. január 21. Kölcsey 2007: 278.

[21] Miskolci szállásadójáról a következőképpen számolt be Kölcsey: „Édes Zsigám, Tegnap érkezénk meg, 's egész ma délig a' Buday Feri vendégei valánk; ma délután költöztünk Kraudy kereskedő házához. Ide várom leveledet." Kölcsey Ferenc Kende Zsigmondnak. Miskolc, 1830. január 25. Kölcsey 2007: 279.

[22] Kovács 1996.

[23] A március 7-i közgyűlésen történtekről lásd Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlónak. Nagykároly, 1833. március 11. Kölcsey 2007: 330–331.

[24] A dokumentumot lásd Kölcsey 2003: 75–77.

magamnál tartani; töredékem, mellyröl az letisztáztatott a' levéltárban maradtt most is, mint minden más ílly alkalommal. Azért törekedjél azt ott Károlban kerítni kézhez."[25]

Itt érdemes megjegyezni, hogy Csorba Sándor szerint Kölcsey megőrizte a jegyzői hivatalban 1780 körül Schemberger Ferenc által kialakított rendet. Ekkortól választották szét ugyanis az addig egységesen kezelt irategyüttesben a törvénykezési-jogi és kormányzati-közigazgatási dokumentumokat. Kölcsey idejére ez valószínűleg tovább differenciálódott: külön sorozatot képeztek ugyanis a pénztári, katonai, nemesi vallási tárgyú iratok és a már említett peres iratok és közpolitikai ügyek. Teljes joggal feltételezhető, hogy Kölcsey kitűnő tollú, felkészült, nagy teherbírású, pontos és precíz hivatalnok volt, s írói, akadémiai teendői mellett sem hanyagolta el a rábízott hivatalt.[26]

Barta István Kölcsey politikai pályakezdéséről szóló, fentebb már idézett tanulmányában azt feltételezte, hogy a Károlyi Györgyhöz köthető követjelentés is Kölcsey munkája lehet. Károlyi titkárának, Bártfay Lászlónak Szemere Pálhoz írt, február 8-i levele azonban jelentősen árnyalja ezt a felvetést, ráadásul egy másik filológiai problémát is segít megoldani: „Ide zárok két beszédet. – Az elsőt, melly az én írásom, Kölcseynknek kellett volna a' Gyűlésben elmondania, de a' Fő Notarius szólalt fel, 's így mindketten nem fogadhaták az Országgyűlési Követeket. Feri csak szívességből közlé azt velem a' Gyűlés után estve, 's meg engedé, hogy leírhassam, de egyszersmind megígérém, hogy azt veled közlöm Édes Palim."[27] A levélrészlet nyilvánvalóan Kölcsey *Követek' visszaérkezése, koronázás után* című beszédére utal, s arra, hogy az hasonlóan a Kende számára korábban írt *Beiktatáskor* című munkájához, nem hangzott el a szélesebb nyilvánosság előtt, sőt még egy szűkebb közönség előtt sem, mint ahogy az egyébként a Vécsey beiktatására írt szöveggel történt. A levél folytatásában pedig ez olvasható: „A másik beszédet Gróf Károlyi György igen szépen mondta el, mint vissza tért Követ, a' Gyülésben. Ő maga írta: imitt-amott igazításomat láthatod, de a' mi csekélység. – Valóban örvendeni kel, hogy Magnásaink illy szépen magyarosodnak." Trócsányi Zsolt Wesselényi-monográfiájában azt feltételezte, hogy a jelentéshez szükséges anyagokat Wesselényi állította össze, Kölcsey legfeljebb csak kiegészítette azokat saját gondolataival.[28] A báró azonban csak egy nappal a közgyűlés előtt érkezett Nagykárolyba, s nem valószínű, hogy egy majdnem kész követjelentéssel jelent volna meg a megyegyűlés helyszínén. Az azonban tudható, hogy Bártfay már 1830. december 25-én azt írta Kölcseynek, hogy Károlyi hozzáfogott a követjelentés kidolgozásához, s titkárán keresztül az aljegyzői feladatokat ellátó Kölcseytől akarta elkérni a megye által az országgyűlés alatt készített pótutasításokat.[29] Az is kétségtelen, hogy Kölcsey 1831 januárjában Pécelen tartózkodott

[25] Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlónak. Cseke, 1831. április 1. Kölcsey 2007: 341.

[26] Csorba 2003: 182.

[27] Bártfay László Szemere Pálnak. Pest, 1831. február 8. DRE RL SZT XI. 11.

[28] Trócsányi 1965: 111–112. Trócsányi lábjegyzetben arra is utalt, hogy Barta István lektori véleményében ekkor már Bártfayt tartotta a követjelentés szerzőjének.

[29] „minthogy ír neki az úr, kérje nevemben, hogy az Országgyülés lefolytában adott Suppletoria -- Instructiokat számomra minél előbb lemásoltatván, küldje vagy Tiszteim által küldesse Staféta által ide Pestre, mert Tek. Csomay Pál úr az eredetieket a' maga írásai közé rakván, elvitte, 's most ha a' *Nagyságos*

Szemerénél, és január 9-én ígéretet tett, hogy Bártfayékat is meglátogatja Pesten.[30] Amennyiben Bártfay már ekkor dolgozott a követjelentés megszövegezésén – mert az szinte bizonyos, hogy visszafogott megfogalmazása ellenére nem elhanyagolható szerepe lehetett a dokumentum elkészítésében –, feltételezhető, hogy azt megmutatta a hozzá érkező Kölcseynek, s esetleg ő is alakított a követi beszámolón.[31] Jelenlegi ismereteink szerint a Károlyi-féle követjelentésnek a Kölcsey-szövegkorpuszba való felvétele azonban továbbra sem indokolt.

A Kölcsey hivatali működéséhez köthető szövegek ugyanakkor jelentősen bővültek az elmúlt évtizedekben. Kiss András kolozsvári levéltáros (1922–2013) ugyanis Szatmár vármegye levéltárában 166 Kölcsey kézírásával fennmaradt dokumentumot gyűjtött össze és adott ki 2003-ban. Ebből 103 keletkezett a Kölcsey követi megbízatása előtti időszakban, 1829 júliusa és 1832 októbere között. A következőkben elsősorban aljegyzői működésének néhány fontosabb mozzanatára fókuszálok.

Szatmár megye 1831. júniusi közgyűlésén mindenekelőtt Wesselényi Miklós fellépése nyomán több, nagy jelentőségű ügy került a napirendre. Ilyen volt a nyomtatástól eltiltott követjelentéssel kapcsolatos nádori válaszra adandó újabb reakció. A nádor április 9-i válasza ugyanis nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. József nádor elismerte a megyének az uralkodó, a haza és a törvények iránti hűségét, de elítélte s kemény szavakkal illette a követjelentésben foglaltakat. Az újabb feliratban a megye megerősítette: a követi beszámolót ők úgy tekintették, mint az országgyűlés eseményeinek hű leírását, s nem láttak és most sem látnak semmi kivetnivalót abban, hogy a követjelentésben az ország mindeddig orvosolatlan sérelmeiről is szó esett. Alkotmányos sérelemnek látták továbbra is, hogy a reláció kinyomtatására vonatkozó végzésük megsemmisítése a nádor és a helytartótanács megkerülésével történt, holott – véleményük szerint – az uralkodó és a törvényhatóság között felmerülő nézeteltérések kapcsán őket is meg kellett volna hallgatni. Ezért újra megkérték József főherceget, „hogy saját Nádori jusait 's a' N*agy* Mlgu HTanács befolyását figyelembe venni méltóztassék; 's egy ezer évek olta saját alkotványi szabadságában álló törvényhatóságot ismeretlen bánásmóddal, meg nem szollítva, ki nem hallgatva ítélet alá vettetni ne engedjen".[32]

A közgyűlés másik fontos határozata volt, hogy a vármegye a közös történelmi múltra és a mind fenyegetőbb orosz terjeszkedésre hivatkozva az uralkodó közbenjárását kérte a lengyel nemzet megsegítése s alkotmányának helyreállítása érdekében: „Bizonyosan nem tűri el Felséged, hogy továbbra is ilyesfajta kegyetlen háborút viseljenek európai kultúránk mai helyzetében, és méltónak tarja megakadályozni ezt az emberi vérontást igen kegyesen közbeavatkozva. Reméljük ezt annál is inkább, mert az Orosz Birodalom nagysága napról napra nőve egyre nyomasztóbbá válik, ezért a lengyel állam felosztására

vgyének Relatiot kell tennem, csak emlékezetböl tehetem jegyzéseimet a' Suppletoriakra nézve." Bártfay László Kölcsey Ferencnek. Pest, 1830. december 25. Kölcsey 2007: 315.

[30] Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlónak. Pécel, 1831. január 9. Kölcsey 2007: 318.

[31] Vö. Völgyesi 2003.

[32] Kölcsey 2003: 83.

tett kísérlet nem alaptalanul kelt bennünk aggodalmat. Ettől az időponttól megszűnő északi kereskedelmünk semmi mást nem jelent, mint a jövő rettenetes szomorú jóslatát, ha valamikor Lengyelországnak, az oroszok által – miután a Török Birodalom meggyengült – el kell pusztulnia, ha nem lesz segítségük, világos, hogy ránk és hazánkra is rátámadnak."[33] A közgyűlés ugyanekkor reagált Bars vármegye nagy figyelmet keltő, 1831. május 3-án keletkezett feliratára és körlevelére, melyben a törvényhatóság ugyancsak a lengyel nemzet érdekében szólalt meg. Örömmel értesítették őket, hogy Szatmár még a körlevél kézhezvétele előtt határozott arról, hogy ez ügyben feliratot intéz az uralkodóhoz.[34]

Egy másik feliratban a vármegye azért fordult az uralkodóhoz, hogy a rendek korábbi kérésének megfelelően a következő országgyűlést ne Pozsonyba, hanem Pestre hívja össze: „Mivel egyfelől Pozsony szabad királyi város igen nagy távolsága miatt Erdély határvidéki és a Török Birodalommal határos vármegyéitől, a küldöttek oda- és visszaútja igen költséges, és a törvényhatóság levelezése a küldöttekkel igen nehéz, mindezek lebeszélnek arról, hogy az országgyűlés helyszínéül az említett Pozsonyt jelöljék ki, másrészről pedig ezek a nehézségek Pest városának a királyság közepén való fekvésének kedvező helyzeténél fogva megszűnnek."[35] A közgyűlés nagy jelentőségű határozatot hozott, amikor körlevélben arra szólította fel a többi törvényhatóságot, hogy a következő országgyűlésen követeik által szorgalmazzák Erdélynek a Magyar Királysághoz való visszakapcsolását, hiszen a Szent Korona joga e tekintetben az elmúlt századokban is kétségbevonhatatlan maradt. A körlevél azt is fontosnak tartotta, hogy mivel Erdély kérdése a közpolitikai operátumban szerepel, s várhatóan csak a tanácskozások vége felé kerül majd napirendre, az unió ügyét már a diéta elején vitassák meg: „Mert kimondhatatlan a' nyereség, melly az Erdely' lelkes, eredeti bélyegü, tiszta nyelvü 's a' haza és törvény eránt hív gyermekeinek minél elébb hozánk leendő csatlódásával, reánk háramlanék."[36] A lengyel ügy, a diéta Pestre vitele, illetve Erdélynek és a Részeknek Magyarországgal való egyesítése Kölcsey országgyűlési szereplésében is meghatározó jelentőséget kap majd. Pozsonyban Kölcseyt 1832. december 22-én választják meg kerületi jegyzőnek, e minőségében pedig ő dolgozza ki majd az előleges sérelmek második pontját, mely az Erdéllyel való uniót és a Részek visszacsatolását sürgette, melyhez egyébként Wesselényi szállította a „diplomatikai adatokat",[37] továbbá az ő munkája lesz az országgyűlés Pesten tartása kapcsán megfogalmazott felirat- és üzenettervezet is, s nagy jelentőségű beszédet

[33] Kölcsey 2003: 87.
[34] Kölcsey 2003: 89.
[35] Kölcsey 2003: 91.
[36] Kölcsey 2003. 90.
[37] „Erdély és Magyarország egybekapcsolásának tüzesebb ohajtója nincs, mint W[esselényi]. De ő nem csak ohajtás mellett marada; hanem mindent, mi az ohajtás teljesedését eszközölheti, munkába vett. Ő indítá Szatmár V[árme]gyét, hogy e nagy czélra az egész országot szólítsa fel; ő gyűjté öszve Erdélyben a diplomatikai adatokat, mikből az előlegesek 2 és 3 pontjai készültek; s midőn az ügy e jelen országgyűlésen folyamba jött, ő írt az erdélyiekhez felszólító leveleket, hogy megyénként tanácskoznának, s a magyar diaetát sürgető leveleikkel keresnék meg." Kölcsey 2000: 134.

mond a lengyelek mellett 1833 novemberében. Kölcsey levelezéséből az is tudható, hogy Wesselényi és Károlyi az 1831. júniusi közgyűlés alkalmával találkozott, és az aljegyzővel hármasban megbeszélést folytatott. Kölcsey azt is fontosnak tartotta Bártfay Lászlónak megírni, hogy a gróf indítványozta a megyegyűlésen, hogy számára az aljegyzői feladatkör megtartása mellett tiszteletbeli főjegyzői címet adományozzanak. Károlyi javaslata azonban Vécsey részéről nem lelt meghallgatásra.[38]

Nagy vihart kavart Wesselényi Miklósnak a következő, október 17-i közgyűlésen elhangzott beszéde, mellyel kapcsolatban gróf Reviczky Ádám kancellár vizsgálatot rendelt el. Ennek következtében Kölcseynek mint aljegyzőnek és mint a gyűlés egyik résztvevőjének is be kellett számolnia a történtekről. A vizsgálat nagy téttel bírt, hiszen a kormányzat már ekkor fontolgatta a báró perbe fogását. Kölcsey Vécsey Miklóshoz intézett, december 21-i levelében három pontban foglalta össze Wesselényi felszólalását. Eszerint Wesselényi kemény szavakkal illette a főispáni helytartót, mert az nem volt jelen a kolerajárvány idején a rábízott törvényhatóságban: „Megvallá, miképen semmi törvényeink nincsnek, mellyek az illyen bűnös elhagyásért méltó büntetést diktálnának; de megjegyezte egyszersmind, hogy van egy bizonyos neme a' büntetésnek, mit a' vétkes akkor sem kerülhet el, midőn a' törvények hallgatnak. E' büntetés a' közvélemény, melly a' kötelességének eleget nem tett Kormányzót szégyennel és gyalázattal bélyegzi; 's ezt mondván szégyent és gyalázatot kiáltott a' Főispányi Helytartó' fejére."[39] Ezt követően a báró visszautalt a megyének a lengyelek ügyében írt júniusi feliratára, s ennek kapcsán kijelentette: a lengyel nemzet többé nincs. Legfőképpen pedig nehezményezte a kolerajárvány idején tett kormányzati intézkedéseket, mindenekelőtt azt, hogy az eredetileg 1831. október 2-ra meghirdetett diétát a járványra hivatkozva elhalasztották: „Panaszolta, hogy Királyi Biztosok küldettek széllyel, hogy a' magányos ügyekben irtt levelek felbontattak, hogy Pesten a' bezárás miatt kenyér nélkül maradott szegénység, a' maga nyugtalankodásáért, a' szükség felett keménykedő katonaság által vérontással fenyíttetett meg. Továbbá fájlalta, hogy az Országgyűlés' határnapja meg nem tartatott; előadta, hogy a' Contributio' törvényes ideje October' 2dikán elmult; 's kívánta, hogy az, ezen határnaptol kezdve megszünttnek lenni declaráltassék; 's ezen megszüntetés legfelsőbb helyek elébe terjesztessék."[40] Ez utóbbi kapcsán a szatmári rendek egy felirat küldéséről döntöttek az uralkodóhoz az országgyűlés mielőbbi összehívása érdekében, mely munka szintén Kölcsey tollából származott. A Kiss András forráskiadványában szereplő fogalmazványon szeptember 26-i dátum szerepel, ez pedig arra utal, hogy az aljegyző már jóval a közgyűlés előtt kidolgozta a közgyűlés elé terjesztett szöveget.[41]

Kölcsey a felirat másolatát megküldte Pestre Bártfay Lászlónak, egyúttal megkérte, írassa le azt Szemere Pál számára is. Levelében röviden utalt arra, hogy az október 17-i közgyűlésen nagy vita alakult ki a felirat szövegéről, de Wesselényi védelmébe vette,

[38] Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlónak. Cseke 1831. július 2. Kölcsey 2007: 372; vö. még Zsoldos 2023: 29–30.
[39] Kölcsey Ferenc báró Vécsey Miklósnak. [Cseke, 1831. december 21.] Kölcsey 2007: 434.
[40] Kölcsey Ferenc báró Vécsey Miklósnak. [Cseke, 1831. december 21.] Kölcsey 2007: 434–435.
[41] Kölcsey 2003: 93–102.

s elérte, hogy a többség elfogadja a Kölcsey által beterjesztett tervezetet. Ugyanakkor Geöcz Ferenc alispán bizonyos részektől elhatárolódott, s azt a kérte, fenntartásait rögzítsék a hivatalos jegyzőkönyvben is.[42] Az alispán által kifogásolt szakaszok, melyek a kolerajárvány alatt meghozott kormányzati intézkedéseket bírálták, ezek voltak: „Quid, quod sanctimonia litterarum, in negotiis privatis, hinc et inde missarum violata est? ", valamint „caedes scilicet in incolas Civitatis L. R. Pestiensis, medio militum in defensionem Regni, et horum ipsorum, qui Pestini caedebantur statutorum, patratus."[43] Ezek a mozzanatok Wesselényi közgyűlési felszólalásában is megjelentek, legalábbis ezeket emelte ki Kölcsey Vécseyhez írt, fentebb már idézett beszámolójában.

Bártfay november 9-i levelében arról számolt be barátjának, hogy a felírást nemcsak olvasták, de már vagy ötven másolat készült róla. „Ujságleveleink nagyon **servilis** portéka lévén, a' publikum csak így segíthet magán. Itéletemet kéred felőle? – Barátom jeles az, és szép: 's mint Vörösmarty' Bujdosóiban mondja a' fiú »Erős egy ének, mondhatom, de jó!« Nekem szerencsém vala mingyárt másod vagy harmad nap azt Gr. Széchenyinek, saját szállásán, többek jelenlétében felolvasnom; 's bár nem minden jelenlevő' gondolkozása egyezett annak tartalmával (-- az okokra nézve, -- jelesűl a' 1ae 9us, 's a' cordonok tekintetében), -- az egésznek szerkeztetésétől nem tagadhaták meg a' dicséretet."[44] Bártfay leveléből az is kiderült, hogy megkapta és olvasta az országgyűlés elhalasztását sérelmező trencséni és temesi feliratot is. A vármegyék reprezentációi, köriratai tehát az 1830-as évek elején a kéziratos nyilvánosság útján váltak ismertté, s ennek a nyilvánosságnak váltak részeivé Kölcsey megyei beszédei mellett jegyzői munkái is. Már ekkor megfigyelhető az is, hogy munkáit Bártfayn és Szemerén keresztül igyekezett megismertetni a szélesebb közvéleménnyel, ugyancsak őket vette igénybe nem sokkal később országgyűlési felszólalásainak terjesztése érdekében is.[45]

Kölcsey 1831/1832 folyamán meghatározó szerepet vitt Szatmár vármegyében a rendszeres bizottsági munkálatok véleményezésében. A legnagyobb terjedelmű jogügyi munkálat felülvizsgálatát Nagy Károly főügyésszel közösen végezte el mintegy nyolc hónap alatt, de a többi tárgyban kiküldött albizottságok munkáit is ő kapta meg átdolgozásra.[46] Az operátumokkal való foglalatosságot megpróbálta tudományos szempontból is kamatoztatni: összeállította a munkálatokban szereplő törvénytudományi műszavak jegyzékét is. Kölcseynek a *Műszavak a' törvénytudománybol* című kéziratos munkája, melynek elkészítését önként vállalta az Akadémia részére, 1832 január–márciusában nyerte el végső formáját, s azt Döbrentei Gábornak küldte meg.[47]

Kölcsey az országgyűlés alatt sem tette le teljesen a vármegyei jegyzői tollat. Először 1833 augusztusában utazott haza szabadságra Pozsonyból. A szeptemberi szatmári közgyűlés Wesselényi indítványára határozatot fogadott el az országgyűlés napirendjén

[42] Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlónak. Nagykároly, 1831. október 21. Kölcsey 2007: 408.
[43] Kölcsey 2003: 96.
[44] Bártfay László Kölcsey Ferencnek. Pest, 1831. november 9. Kölcsey 2007: 421.
[45] Völgyesi 2010: 70–72.
[46] Bővebben lásd Barta 1959: 282–301.
[47] Völgyesi 2025: 91.

lévő vallásüggyel kapcsolatban, melynek tárgyalását a rendek, látva a felsőtábla ellenállását és a kormányzat törekvéseit az alsótábla erőviszonyainak megfordítására, már júliusban felfüggesztették. A vármegye végzésében semmisnek nyilvánította a törvényekkel ellentétes vagy a törvényi szabályozás keretein túllépő rendeleteket. A többi törvényhatóságot pedig körlevélben szólították fel, gondoskodjanak arról, hogy a megyékben birtokos regalisták minél nagyobb számban vegyenek részt a diétán, továbbá követeik útján szorgalmazzák a vallási sérelem újbóli napirendre tűzését. Kölcsey nem volt jelen a szeptember 9-i közgyűlésen, de a körirat fogalmazványa az ő kézírásában maradt fenn. A tárgy politikai súlyára tekintettel a megye főjegyzőjeként ő készítette el a tervezetet, annál is inkább, mert mint kerületi jegyző Pozsonyban részt vett a vallásügyi feliratok (nevezetesen az ötödik és a hetedik felirat) kidolgozásában is.[48]

A követi tisztségről való lemondás után Kölcsey tovább folytatta hivatali munkáját a vármegyében, így az országgyűlési követeknek adandó utasítást előzetesen megvizsgáló küldöttségben is ő látta el a jegyzői feladatokat. A bizottságban a másodalispán, Uray Bálint elnökölt, akitől Kölcseynek alapvetően különböztek a politikai nézetei, ráadásul Uraynak fontos szerepe volt abban, hogy az 1834. december 9-i közgyűlésnek az úrbéri reformjavaslatok mellett kiálló Kölcsey és Wesselényi számára kedvezőtlen kimenetele legyen.[49]

Kölcsey 1835 és 1838 között is több, politikailag „érzékeny" ügyben fogalmazta meg Szatmár vármegye álláspontját: így átiratot készített Balogh János perbe fogása kapcsán Bars vármegyéhez,[50] több alkalommal is feliratot, illetve átiratot készített báró Wesselényi Miklós hűtlenségi pere[51] és a letartóztatott országgyűlési ifjak ügyében.[52] Ugyancsak feliratot intézett a nádorhoz Kossuth Lajos katonai erővel történt elfogatása,[53] az uralkodóhoz pedig a Törvényhatósági Tudósítások betiltása miatt.[54] Feliratban utasította vissza azt a vádat is, mely szerint Szatmár visszaélést követett volna el a más megyékkel folytatott levelezéssel.[55] Politikailag ugyancsak kényes kérdést érintett annak az intézkedési tervnek a kidolgozása, amely az úrbéres és jobbágytelkeket használó nemesek megadóztatásával foglalkozott, s amelyet szintén Kölcsey jegyzett.[56] Ezenkívül Deák Ferenc közreműködése mellett részt vett a perbe fogott Wesselényi Miklós védőiratának elkészítésében is.[57]

A Szatmár vármegyei jegyzői hivatalba alsóbb fokú joggyakorlatra érkező fiatalemberek nemcsak kellő ismeretekre tehettek szert a megyei adminisztrációban, de a

[48] Bővebben lásd Völgyesi 2016.
[49] Az 1834. december 9-i közgyűlésről és következményeiről lásd Pajkossy 2010.
[50] Kölcsey 2003: 118.
[51] Kölcsey 2003: 124–126.
[52] Kölcsey 2003: 140–141, 141–142, 146–148, 149–155, 159–161.
[53] Kölcsey 2003: 164–169.
[54] Kölcsey 2003: 167–169.
[55] Kölcsey 2003: 170–171.
[56] Kölcsey 2003: 143–145.
[57] Ennek részleteiről lásd Pajkossy 2024.

Kölcsey mellett eltöltött idő politikai szocializációjukra is hatással volt, s ez többeknek a későbbeikben a közéleti pályáját is alapvetően meghatározta: elég csak Szalay Lászlóra, Pap Endrére vagy Décsey Lászlóra gondolni.[58]

Összegzés

Kölcsey vármegyei karrierje 39 éves korában kezdődött, Kende Zsigmondé 29 évesen – Kende tehát egy évtizeddel volt fiatalabb, mint Kölcsey, amikor közéleti pályája emelkedni kezdett: aljegyzőből lett főszolgabíró, majd 1832 novemberében első alispánná választották. A későbbiekben ő is képviselte a megyét a pozsonyi diétán 1839/40-ben, illetve 1847/48-ban. Kölcsey a hivatali ranglétrán nem került a főjegyzői hivatalnál magasabbra, a követi tisztséget mint a megye táblabírája és első aljegyzője nyerte el, de az országgyűlésen már mint főjegyző jelenhetett meg 1832 decemberében. Nem zárható ki, sőt bizonyosnak tűnik, hogy az 1837-es szatmári tisztújítás alkalmával komolyan felmerült benne a gondolat, hogy elnyerje az alispáni tisztséget. Ezt támasztja alá a megye közgyűlési jegyzőkönyve, mely szerint a június 6-án és 7-én lezajlott tisztújítás befejeztével berenczei Kovács Sándor táblabíró (korábbi főjegyző és országgyűlési követ) felszólalásában nehezményezte, hogy az időközben főispánná kinevezett Vécsey a szokással ellentétben nem tartott a választások előtt konferenciát, s nem egyeztette a megye tekintélyes földbirtokosaival és táblabíráival, hogy kiket jelöl a tisztségek betöltésére. Darvay Ferenc főszolgabíró csatlakozott ehhez a véleményhez, és sérelemként említette, hogy Kölcsey Ferenc neve az alispánságra jelöltek között nem szerepelt. „Ez előterjesztés köz részvétellel fogadtatott, s reá tartós helybenhagyás és pártolás következett. Miközben Kölcsey Ferenc főjegyző felállván, sajnállotta, hogy a conferentia feletti kérdés az ő neve említésével összekapcsoltatott. Mivel azonban ez megtörtént, kénytelennek látja magát kinyilatkoztatni, hogy úgy hitte, miképen neki joga volt a kijeleltek közé tétetést kérni, de ha kérésének sikere nem lőn, azért a főispánynak csak köszönettel nem tartozik, neheztelést pedig és fájdalmat miatta nem érez. Ő alispánysággal, vagy a nélkül, sem több, sem kevesebb nem fogott volna soha lenni, mint Kölcsey Ferenc. S minden esetre a teremben általánosan zajgó helyben hagyás előtte illy pillanatban többet ér, mint Magyarországnak minden alispánysága."[59]

Érdemes néhány főjegyzői életpályát is összevetni Kölcseyével. Az 1832–36-os országgyűlésen főjegyzőként volt jelen Bene József Csongrádból, Bezerédj István Tolnából, Jármy Imre Szabolcsból, Novák Antal Békésből, Palóczy László Borsodból, Széll Imre Vasból, Tarnóczy Kázmér Barsból. A főjegyzői hivatalból többek számára az előrelépést az első vagy másodalispáni pozíció elnyerése jelentette (Jármy Imre, Novák Antal,

[58] Vö. Pajkossy 2016.
[59] Takács 1988: 210.

Palóczy László, Tarnóczy Kázmér – ő egyébként nem Bars, hanem Nyitra alispánja lett), ezt követően többségük továbbra is megmaradt a megyei politizálás terepén, voltak azonban, akik uralkodói kinevezéstől függő hivatalt vállaltak. Széll Imre rögtön az országgyűlés befejezése után a Királyi Táblán folytatta pályáját, 1839-ben pedig tovább emelkedett a ranglétrán: személynöki, majd nádori ítélőmester lett. Bene József 1836-ban lemondott vármegyei tisztségéről, 1838-ban a diósgyőri koronauradalom prefektusává nevezték ki, s majd mint a megye adminisztrátora tér vissza 1845-ban Csongrádba. Novák Antal, aki egyébként baráti viszonyban volt Kölcseyvel, és ellenzéki nézeteket vallott, 1840-ben váltótörvényszéki ülnöki, 1842-ben pedig a helytartótanácsnál tanácsosi állásért folyamodott – sikertelenül.[60] Bezerédj számára csakúgy, mint Kölcsey számára a legmagasabb vármegyei pozíció a főjegyzőség volt. Az 1832/36. évi országgyűlés időszakában a Királyi Tábla tagjai közül főjegyzői tisztséget töltött be korábban: Beöthy Sándor, Császár Sándor, Niczky János, Platthy Mihály, Szerencsy István, Végh Ignác – egy részük először magasabbra lépett a megyei ranglétrán, s csak azt követően került a Királyi Táblára (Császár, Niczky, Platthy), más részük valamely kormányszékre (helytartótanács, Magyar Királyi Udvari Kancellária) kapott kinevezést, s csak azután folytatta pályáját a legfőbb bírói testületnél (Beöthy, Szerencsy, Végh). A Királyi Tábla tagjai között ugyancsak reprezentálva voltak az egykori megyei főügyészek (Szutsits József, Reviczky Imre, Matkovits István). Ezek a folyamatok és életpályák mindenképp a professzionalizáció jeleként értelmezendőek, s a vármegyei elit előtt mind inkább megnyíló karrierlehetőségként.[61] Kölcsey számára azonban ez az út éppen következetes politikai szerepvállalása miatt a liberálisok elleni perek időszakában nem állt nyitva.

Források

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Szemere-tár (DRE RL SZT)

Kölcsey Ferenc 1998: *Szépprózai művek*. (S. a. r. Szilágyi Márton.) Kölcsey Ferenc Minden Munkái, Budapest.

Kölcsey Ferenc 2000: *Országgyűlési napló.* (S. a. r. Völgyesi Orsolya.). Kölcsey Ferenc Minden Munkái. Országgyűlési írások I, Budapest.

Kölcsey Ferenc 2003: *Kölcsey Ferenc notáriusi fogalmazványai Szatmár vármegye levéltárában*. (Összegyűjtötte Kiss András – szerk. és a jegyzeteket készítette Csorba Sándor.) A Kölcsey Társaság füzetei 14, Fehérgyarmat.

Kölcsey Ferenc 2007: *Levelezés II.* 1820–1831. (S. a. r. Szabó G. Zoltán.) Kölcsey Ferenc Minden Munkái, Budapest.

[60] Novák Antal pályájáról lásd Völgyesi 2002: 193–211.

[61] A Királyi Tábla tagjainak életútjáról bővebben lásd Völgyesi 2025a.

Kölcsey Ferenc 2011: *Levelezés III.* 1832–1833. (S. a. r. Szabó G. Zoltán.) Kölcsey Ferenc Minden Munkái, Budapest.
Palugyay Imre 1844: *Megye-rendszer hajdan és most. Törvény-történet-oklevelek- 's egyéb rokon kútfők után.* II. Megyei-hivatalok. Pest.
[Sz. n.] 1828: Szép Literatúra. *Felső Magyar-Országi Minerva* 4. (1828) 1. negyed 3. füzet (március) 1634–1635.

Hivatkozott irodalom

Barta István 1959: Kölcsey politikai pályakezdete. *Századok*. 93. 252–302.
Csorba Sándor 2003: Utószó. In: *Kölcsey Ferenc notáriusi fogalmazványai Szatmár vármegye levéltárában.* (Összegyűjtötte Kiss András – szerk. és a jegyzeteket készítette Csorba Sándor.) A Kölcsey Társaság füzetei 14, Fehérgyarmat, 180–182.
Kovács Sándor Iván 1996: „A kárpáti" és miskolci „kincstár". Közelítés az élmények felől Kölcsey Ferenc elbeszéléséhez. In: Kovács Sándor Iván: *Vágy és emlékezet. Kalauzolás felföldi írókhoz és „Kárpát szent bércére". Tanulmányok, esszék.* Budapest–Miskolc–Dunaszerdahely, 113–142.
Pajkossy Gábor 2010: Az 1834. decemberi szatmári megyegyűlés történetéhez. In: Hites Sándor – Török Zsuzsa (szerk.): *Építész a kőfejtőben. Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára.* Architect in the Quarry. Studies Presented to Péter Dávidházi On His Sixtieth Birthday. Budapest, 224–236.
Pajkossy Gábor 2016: Kölcsey patvaristái. In: Dáné Veronka – Lupescuné Makó Mária – Sipos Gábor (szerk.): *Testimonio litterarum*. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére. Kolozsvár, 299–306.
Pajkossy Gábor 2024: Deák, Kölcsey és Wesselényi védőirata. In: Kiss Gábor – Molnár András (szerk.): *„Szokatlan hódolat ez…" Tudományos konferencia Deák Ferenc születésének 220. évfordulója tiszteletére Zalaegerszeg, 2023. október 18.* Budapest, 91–106.
Takács Péter 1988: Akart-e Kölcsey alispán lenni? In: Csorba Sándor–Takács Péter: *Kölcsey és Szatmár megye. Tanulmányok és források Kölcsey Ferenc Szatmár megyei életéhez és tevékenységéhez.* (Szabolcsi Téka 6.) Nyíregyháza, 186–217.
Zsoldos Ildikó 2023: Kölcsey Ferenc és Vécsey Miklós báró. In: Minya Károly (szerk.): *„Ő értetek élt" Kölcsey Ferenc életet és kora.* Nyíregyháza, 23–35.
Taxner-Tóth Ernő 1990: Kölcsey Ferenc és Vécsey Miklós kapcsolata (Egy levél ürügyén) In: Taxner-Tóth Ernő – G. Merva Mária (szerk.): *Remény s emlékezet. Tanulmányok Kölcsey Ferencről.* Budapest–Fehérgyarmat, 87–97.
Trócsányi Zsolt 1965: *Wesselényi Miklós.* Budapest.

Völgyesi Orsolya 2002: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832.* (Közlemények Békés megye és környéke történetéből 9.) Gyula.
Völgyesi Orsolya 2003: Kölcsey Ferenc és a Károlyi György-féle követjelentés. In: *Szabó G. Zoltán 60. születésnapjára*. Budapest 37–38.
Völgyesi Orsolya 2010: Kölcsey és a magyar nyelv ügye az 1832–36-os országgyűlésen. In: Uő: Írók, szerepek, stratégiák. Budapest, 60–76.
Völgyesi Orsolya 2016: Kölcsey és Szatmár vármegye vallásügyi körirata (1833) In: Völgyesi Orsolya: *Rendi nyilvánosság és rendi politika a reformkorban. Tanulmányok.* Budapest, 124–133.
Völgyesi Orsolya 2025: Kölcsey és Deák az első reformországgyűlésen. In: Völgyesi Orsolya: *Excerpták. Tanulmányok a 19. századi magyar történelem és irodalom világából.* (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest, 83–95.
Völgyesi Orsolya 2025a: A Királyi Tábla tagjai az 1832–36-os országgyűlésen. In: Völgyesi Orsolya: *Excerpták. Tanulmányok a 19. századi magyar történelem és irodalom világából.* (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest, 64–82.

Héjja Julianna Erika

Szépreményű diurnistából bukott vármegyei alpénztárnok[1]

Abstract: From a Promising Diurnist to a Disgraced County Deputy Treasurer. The study examines the career of Ádám Pusztai (1816–1903), a far from ordinary office-holder in Békés county whose life course spanned several political eras. Pusztai was born in Orosháza as the son of an ambitious Lutheran blacksmith. After studying at the gymnasium of Mezőberény and the lyceum of Késmárk, he was accepted as a trainee in the administration of Békés county in 1836, and by 1841 he had obtained a paid clerkship. His career then followed a path similar to that of other clerks of non-noble origin: in 1846 he was elected communal notary of Mezőberény, a settlement with a Lutheran majority. This post guaranteed him a secure rural livelihood, enabled him to consider marriage, and allowed him to reposition his social standing by marrying the daughter of a pastor of noble origin.

Pusztai retained his position as communal notary under neo-absolutism, but in 1865 the inhabitants of Mezőberény unanimously turned against their notary, who had embezzled considerable sums. Following a local vote ordered by the lord lieutenant, Pusztai was forced to leave his post after twenty years of service. At this point, the career of the disgraced communal notary took a remarkably interesting turn: in 1867 he was elected deputy treasurer of Békés county. County service, which had ended for him in the late Reform Era at the level of clerkship, reopened after the Compromise despite his compromised past. He did not forgive the people of Berény; indeed, he filed complaints against the judge and the notary, and also raised objections in connection with the new notarial election.

His service as county deputy treasurer initially seemed to offer favourable prospects. In 1869 he was even nominated for the vacant office of chief treasurer, though he ultimately failed to obtain it. In 1876, however, he was permanently dismissed from public service on charges of embezzlement, fraud, and forgery of public documents, and criminal proceedings were launched against him.

Ádám Pusztai's ignominious fall served as a warning to the municipal committee of Békés county. Following the investigation of the abuses, changes were introduced in treasury management, and the county's organisational statute was amended. The restoration of the prestige of the office of deputy treasurer was left to Kálmán Körös, who was appointed in Pusztai's place.

[1] A kutatásokat a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K 143017 számú projektje (A magyarországi rendiség politikai kultúrája, 1526–1848 II.) támogatta.

Keywords: county administration; Békés county; communal notary; county treasury management; embezzlement

Békés vármegyében a rendi korszak alatt az adminisztrációs feladatok fokozatosan gyarapodtak.[2] Ennek megfelelően az iratkiállítást végző vármegyei kancellária is időről időre egyre több alkalmazottal láthatta csak el a teendőket. Egy, majd 1785-től két rendszeresített kancellista szolgált Békésben, egyenként 110 forint éves fizetéssel. Rajtuk kívül a napidíjjal felfogadott diurnisták, gyakornokok népes csoportja végezte az iratok, jegyzőkönyvek letisztázásának fáradságos munkáját. Néhány hónap, év tapasztalatszerzés után a vármegyei kancellária alacsonyabb rangú, a hivatali ügymenetben gyakorlatot szerzett fiatal, 25 év alatti tagjai csak részben léphettek előre a vármegyei segédményesek, esetleg tisztviselők soraiba, pályájukat sokszor városi, községi jegyzőként vagy uradalmi alkalmazottként folytatták tovább.[3] Licsek Antal kancellista 1796-ban hivatali előmenetelét – családi összeköttetései miatt – a vármegyei szolgálattal szemben biztosítottabbnak látta mint uradalmi alkalmazott, ezért lemondott állásáról.[4] Nemcsak a vármegyéből vezethetett a hivatali pálya a községek vagy az uradalmak felé, egyesek ellentétes utat jártak be. Funyi Simon például (1840) békési tanítóból lett – rövid időre ugyan – mezőberényi községi írnok, majd a vármegyei kancellárián töltötte joggyakornoki idejét.

Pusztai Ádám indulása, családi háttere

Funyi Simon egyik kollégájának, Pusztai Ádámnak (1816–1903) rendkívül hosszúra nyúlt – 1836 és 1846 közé eső, előléptetéssel sem kecsegtető – Békés vámegyei kancelláriai alkalmazása. Pusztai útja szülőfalujából, Orosházáról vezetett a vármegyeszékhelyre. Tehetős és befolyásos evangélikus gazdacsaládból származott. A Pusztai famíliából generációkon át több községi elöljáró és tisztviselő került ki,[5] néhányan iparosként

[2] A török hódoltság után újjászervezett vármegye első, 1715-ben megkezdett nemesi közgyűlési jegyzőkönyvében a folyószöveggel bejegyzett 1715. évi ügyek még mindössze 16 oldalon elintézhetők voltak. 1828-ra a megoldásra váró ügyek száma 2565-re emelkedett, és a jegyzőkönyvben áttekinthető, kéthasábos elrendezésben már 1458 oldalon rögzíthették azokat.

[3] Héjja 2009: 46–48, 107–114.

[4] „Minthogy a méltóságos gyulai uraságnál, az atyám hosszas szolgálatja által szerzett érdemeire nézve én is immár szolgálatba helyheztetődtem, ahol is utóbbi előmenetelemet, és sorsom környülállásaira nézve boldogulásomat inkább remélhetem." Héjja 2009: 47.

[5] Pusztai Ádám községi perceptor (1816/1817), Pusztai András búzaszedő (1821), öreg Pusztai János utcakapitány (1822), Pusztai Ferenc éjjeli felvigyázó (1824), Pusztai György kisbíró (1829), Pusztai István kisbíró (1837) volt. MNL BéVL V.329.a.a. 2. kötet 112/1821, 299/1821, 35/1822, 1/1824. nov. 7.; MNL BéVL V.329.a.a. 3. kötet 1/1829 33. p, 141/1837 288–289. p.

keresték a kenyerüket.[6] Nagyapja, legidősebb Pusztai Ádám (1742–1800) a falu bírája volt, nagybátyja, id. Pusztai Ádám (1770–1849) a gazdálkodásban jeleskedett: 1829-ben Ágoston Györggyel legeltetésre árendába vette a 448 holdas királysági pusztát, az 1830-as években pedig hét társával közösen 1813 hold szántóföldet bérelt ki Wenckheim Józsefné birtokaiból. Vagyoni helyzete 1816-ban azt is lehetővé tette, hogy állításköteles fia katonának adását pénzen megválthassa. Id. Pusztai Ádámot (1770–1849) törvénybírónak is megválasztották, és mint hangadó véleményvezér az 1836–1837-es orosházi zsellérlázadás vezetőjeként a felelősségre vonást sem kerülhette el: a Békés vármegyei bűnfenyítő törvényszék 1838-ban egy év rabságra és hatvan pengőforint pénzbüntetésre ítélte. Id. Pusztai Ádám (1770–1849) fivére, Pusztai András (1787–1856) kovácsmester – Pusztai Ádám (1816–1903) diurnista édesapja – felett is ítélkeztek néplázítás miatt ebben a büntetőperben; rá fél év rabságot és húsz pengőforintot róttak ki.[7]

Pusztai András (1787–1856) – talán keresztapja, Szimonidesz János orosházi evangélikus lelkész hatására is[8] – gondos neveltetésben részesítette fiait. Hármójukat is a mezőberényi evangélikus gimnáziumba íratta be, a legidősebb, György 1826–1833 között, András (1819–1850) 1828-ban járt ide. Pusztai György Mezőberényből Pestre került, ahol 1836–1837-ben az egyetem orvosi karán a baromorvos-tanfolyam hallgatója lett. Miután 1837. július 22-én megszerezte diplomáját, visszatért szülőfalujába, és mint kitanult kovács és baromorvos látta el az állatok körüli teendőket. Rendes községi baromorvosi állás elnyeréséért is folyamodott, de az elöljáróság kérését elutasította.[9] A legfiatalabb Pusztai fiú, András (1819–1850), 1828-ban nyolcévesen a donatista osztály diákja lett, de tanulmányait félbeszakítva az apai szakmát, a kovácsmesterséget sajátította el, amit Orosházán gyakorolt.[10]

A középső Pusztai fiú, az 1816. december 14-én született Ádám, 11 éves volt, amikor 1827. szeptember 6-án megkezdte a mezőberényi gimnázium grammatikai osztályát. 1833. szeptember 21-én távozott Mezőberényből, és 1835-ig a késmárki evangélikus líceumban folytatta iskoláit.[11] 1836. október 29-én felvették gyakornoknak Békés vármegye írószobájába, a hivatali esküt még ezen a napon letette. Az első alispán 1839. október 31-én Újhelyi József helyére ideiglenesen vármegyei diurnistának fogadta meg.

---

[6] Pusztai Jánost és Pusztai Andrást (1787–1856), valamint utóbbi fiát, ifj. Pusztai Andrást (1819–1850) kovácsmesterként, Pusztai Istvánt (1800–1849) szűrszabómesterként említik a források. MNL BéVL V.329.a.a. 2. kötet 53/1820, 22/1827; MNL BéVL IV.426. Orosháza, evangélikus házassági anyakönyv, 29/1837.

[7] Mády 1965: 12; Szabó 1965: 255, 273–277; MNL BéVL IV.10.c. 45/1838, 78/1838; MNL BéVL V.329.a.a. 2. kötet 43/1822; MNL BéVL V.329.a.a. 3. kötet 42/1829 26. p.

[8] Szimonidesz János lelkész-esperes volt a mezőberényi evangélikus gimnázium egyik korai, bőkezű patrónusa, világi felügyelője. 1807-ben Oertl János Zachariás rektor-professzorral kidolgozta az iskola programtervezetét. Irányi 1973: 13–15, 20, 25.

[9] MNL BéVL VIII.54. 26. kötet 484. sz; SEL 1/d 1836/1837. tanév, magyar veterinarius hallgatók, 19. sz; MNL BéVL IV.153. 1524/1854; MNL BéVL IV.4.a. 128/1842; MNL BéVL V.329.a.a. 3. kötet 142/1837 289. p.

[10] MNL BéVL VIII.54. 26. kötet 556. sz.

[11] MNL BéVL VIII.54. 26. kötet 535. sz; Durovics 2020: 163–164.

Másfél év elteltével, 1841. május 1-jén rendes, fizetéses írnoknak nevezték ki. Fizetését a kinevezés napjától állapították meg. 1841. augusztus 13-án – az augusztus 31-én kilépő Nagy József helyére – napidíjas írnoknak tették meg. Az 1843. évi tisztújítás alkalmával – Szilágyi István gyomai községi jegyzővel és Jeszenszky Sándor uradalmi ispánnal együtt – csabai járási csendbiztosnak jelölték, de az állás nem Pusztainak, hanem Jeszenszkynek jutott.[12] Pusztai Ádám az eredménytelen jelöltség után még három évet töltött el a vármegyei kancellária írnokaként, amikor 1846-ban mezőberényi községi jegyzőnek választották meg.

A Békés vármegyei kancellária segédszemélyzete (1836–1846)

Végigtekintve Pusztai Ádám 1836–1846 közötti gyakornok-, napidíjas- és írnoktársainak a névsorán, megállapítható, hogy egy évtized alatt a kancellárián összesen 57 személyhez fűzte hosszabb-rövidebb ideig munkakapcsolat. Az 57 vármegyei kancelláriai alkalmazott köre a vizsgált időszakban fiatal, iskoláit frissen végzett, 1810–1823 között született[13] fiatalemberekből állt össze. A Pusztaival egykorú, 1816-ban született két személy közül Lengyel Géza Pusztai Ádámmal egy napon, 1836. október 29-én kezdte meg Békés vármegyei működését, Sipos Sándor viszont – elhúzódó iskoláztatása miatt – csak 1840-ben állt munkába. Az ismert születési helyű kancellisták döntő többsége (60%) Békés vármegyei származású volt,[14] ketten (Plavecz György 1821-ben és Jakabffy Pál 1823-ban) Pusztai szülőfalujában, Orosházán látták meg a napvilágot. A legtávolabbról Gorove Kristóf és Koricsánszky Péter útja vezetett Békés vármegyébe, előbbi Erzsébetvárosból, utóbbi a Liptó vámegyei Németlipcséről származott.

Az 57 Békés vármegyei kancellista legnagyobb részben protestáns családba született,[15] az evangélikusok 33%-ban, a reformátusok 30%-ban voltak jelen közöttük. A római katolikusok részaránya 33%-ot, a görögkeletieké négy százalékot tett ki. Az igazoltan nemesi famíliából érkező gyakornokok, díjnokok és írnokok (30 személy) száma csak kevéssel haladta meg a teljes minta fele részét. A 46 ismert foglalkozású apa között a tisztviselők voltak a legtöbben (28%) – soraikban vármegyei, uradalmi és állami alkalmazásban állókkal –, utánuk a községi jegyzők csoportja következett (22%), a harmadik helyre az iparosok kerültek (15%). Utóbbiak között két szabón kívül egy-egy csizmadiát, kalapost, rézművest, szűcsöt és kovácsot találni. Az öcsödi Vitályos Márton családja

[12] Héjja 2009: 313, 425, 466.

[13] Nyolc személy esetében (14%) a születés időpontját nem sikerült megállapítani. Az ismert életkorúak közül a legtöbben – 7-7 fő – az 1818. (Koricsánszky Lajos, Gorove Kristóf, Tormássy Károly, Farkas Béla, Funyi Simon, Lakatos Károly, Szeghő Alajos) és az 1822. évfolyam szülöttjei (Szánthó Albert, Thomka László, Wieland Lajos, Papp István, Petrics Soma, Fabinyi Teofil, Petri István) közé tartoztak.

[14] Tíz személy (17%) születési helye – egyelőre – ismeretlen.

[15] Nyolc esetben (14%) a vallási hovatartozás nem volt megállapítható.

megélhetését ugyanúgy kovácsmestersége biztosította, mint Pusztai Ádám édesapjáét, Pusztai Andrásét. A foglalkozási rangsor negyedik helyét a gazdálkodók foglalják el (13%), az egyéb foglalkozású apák (22%) csoportját pedig négy tanító, két-két lelkész és orvos, egy-egy postamester és kereskedő alkotja.

Az írnokok iskolaválasztását[16] nagymértékben meghatározta felekezeti hovatartozásuk. Láttuk, többségében (63%-ban) protestánsok voltak, így nem véletlen, hogy tanulmányaikat legnagyobb arányban a nagy protestáns iskolaközpontokban végezték. 12 Békés vármegyei születésű fiatalemberen kívül négy Pest és egy Arad vármegyéből származó a rangsor első helyére került mezőberényi – 1834/1835-ben Szarvasra áthelyezett – evangélikus gimnáziumba járt (40%). A Mezőberényt választók leginkább evangélikusok (13 fő) voltak, kiegészülve három református és egy görögkeleti tanulóval. A majdani írnokok közül kizárólag református vallásúak iratkoztak be a debreceni református kollégiumba (26%). 11 római katolikus és egy görögkeleti diák az összesített iskolaválasztási rangsor második helyét elfoglaló nagyváradi jogakadémián tűnt fel. Természetesen többen nem csak egy intézményben fordultak meg: Papp István (1822–1861) Mezőberényben, Mezőtúron, majd Debrecenben pallérozódott, Méhes Imre útja Szarvasról Kisújszállásra, végül Debrecenbe vezetett.

Mezőberény 1802-től lett a tiszántúli evangélikus oktatás fontos bázisa, amely elérhető közelségbe hozta – a távolabb fekvő centrumok, Eperjes, Késmárk, Lőcse, Sopron ellensúlyozására – a magasabb műveltség megszerzésének a lehetőségét, elsősorban a Békés vármegyében és a szomszédos vármegyékben élők számára. A falu adottságai, kedvező fekvése, népesség-összetétele, magyar, német, szlovák nyelvű lakossága további előnyt jelentett. Az iskolaalapításban fontos szerepet játszó Szimonidesz János orosházi lelkész-esperesnek nagy szerepe volt abban, hogy falujából – az ottani jegyzőfiúkhoz, Folkusházy Károlyhoz és Plavecz Györgyhöz, valamint Pusztai Ádámhoz hasonlóan – rendi hovatartozástól függetlenül egyre több apa ide íratta be fiát. Az iskola Pusztai Ádám tanulmányi ideje alatt élte fénykorát: az alapítástól dinamikusan nőtt a diáklétszám, ami 188 fővel az 1829/1830. tanévre jutott el a csúcsra. Az 1834/1835. tanévet Mezőberényből áthelyezve Szarvason kezdhette meg az intézmény. Pusztai fiatalabb írnoktársai között is akadt olyan, aki már Szarvasra iratkozhatott be.[17]

A Mezőberényből vagy más iskolavárosból érkező gyakornokok, díjnokok, írnokok igen eltérő ideig álltak a Békés vármegyei kancellária alkalmazásában. Névsorukon, működési adataikon végigtekintve az látszik, hogy minél hosszabbra nyúlt az írnoki állásban eltöltött idő, annak arányában csökkent a társadalmilag megbecsült, anyagilag is kedvező pálya elnyerési esélye. Aki 25-28 éves koráig nem jutott aljegyzői, másodaljegyzői, esküdti vagy alügyészi kinevezéshez, egyre kevésbé remélhetett vármegyei karriert. A kancelláriai alkalmazással párhuzamosan kiérdemelt helyettes vagy ideiglenes jellegű tisztviselői megbízatás nem garantálta a tartós foglalkoztatást. Lengyel Géza 1836-tól végzett gyakornoki, írnoki feladatokat, és csak 1841-ben választották meg helyettes

[16] 15 személy (26%) iskoláztatását nem sikerült rekonstruálni.
[17] Irányi 1973: 13–28.

esküdtnek. Teljes pályát – 1842-ben bekövetkezett – korai halála miatt nem futhatott be.[18] Jugovich György esetében hét évnek kellett eltelnie, amíg 1841. évi gyakornoki felfogadásától 1848 őszén sor kerülhetett építő- és selyeminspectori helyettesítésére.[19] Laczka Ferenc a kancelláriában töltött öt év alatt végigjárta a ranglétrát: gyakornokból fizetéses írnok, majd kiadó lett, amikor 1840-ben ideiglenesen a vármegyei várnagyi tisztséggel bízták meg. Átmeneti szolgálata után nem véglegesítették, mert 1842-re Vésztőre került, mint ottani községi jegyző halt meg 1849-ben.[20]

Pusztai Ádám húszas éveiből nem kevesebb mint tíz esztendőt áldozott a Békés vármegyei kancelláriának, miközben egy szegődményesi, járási csendbiztosi posztért mérettethette csak meg magát a tisztújításon, de a választáson alulmaradt, és hosszú időre úgy tűnt, községjegyzőként ér véget a pályája. Pusztai egy évtizedes kancelláriai munkálkodása nem volt példa nélküli, egyik társa, Petrovszky József 1835-től 1846 utánig tartó gyakornoki, díjnok-kiadói és írnoki működésével megelőzte őt.[21]

Pusztai Ádám, Mezőberény jegyzője

A mezőberényi községi választmány 1846. május 3-án választotta meg a harmincéves vármegyei írnokot, Pusztai Ádámot jegyzőjének. A berényiek választása 1846. március 7-én eredetileg Hrobony János német tanító helybeli születésű fiára, Hrobony Józsefre esett, aki néhány hét gondolkodás után végül visszautasította az állásajánlatot. Pusztai a vele egyidős, 1816-ban született Hrobonnyal gyermekkori ismeretséget ápolt, hiszen mindketten 1827-ben kezdték meg mezőberényi gimnáziumi tanulmányaikat, majd néhány évig a Békés vármegyei kancellárián is munkatársak voltak mindaddig, amíg Hrobony József az ügyvédi vizsgák letételére Pestre nem utazott.[22]

Igaz, a jegyzői poszt a vármegyeszékhelyről vidékre szólította el Pusztait, ám anyagi szempontból kiszámíthatóbb pályára terelte. Bevételei a kancellistaként élvezett 110 ezüstforintos éves fizetéssel szemben – ami 24 forint kvártélypénzzel egészült ki – átrendeződtek. Jegyzői meghívólevele szerint ugyanis 300 váltóforint készpénzen felül természetbeni juttatásokat is garantáltak számára (200 font hús, 40 font faggyú, 60 font só, 20 pesti mérő búza, 24 pesti mérő árpa, hat akó bor, egy hízott sertés, hat öl fa, hat szekér széna megváltása negyven forinton).[23]

[18] Héjja 2009: 366.
[19] Héjja 2009: 315; MNL BéVL IV.102.a. 708/1848.
[20] Héjja 2009: 358.
[21] Héjja 2009: 419.
[22] MNL BéVL V.326.a.a. 1. kötet 1846. márc. 7., 1846. máj. 3.; Héjja 2009: 307.
[23] MNL BéVL IV.1.b. 1738/1840, 2318/1841; Héjja 2009: 95. Összehasonlításul: Pusztai beosztott írnoka, Köblös Gábor az úriszék határozata nyomán 330 váltóforintot, míg a községi orvos 400 forinton kívül 24 pesti mérő búzát, 20 pesti mérő árpát, négy öl fát és négy szekér szénát kapott. Implom 1973: 168.

Az újdonsült jegyző biztos falusi egzisztenciát teremthetett magának az evangélikus többségű Mezőberényben, ahol a gimnáziumi évek alatt hosszabb időt töltött, és már helyismerettel is rendelkezett. Jó kapcsolatot ápolt az 1841-től Berényben szolgáló Túri Dániel (1812–1889) református lelkésszel. Minden bizonnyal neki köszönhetően ismerkedett meg jövendőbelijével – Túri sógornőjével –, váradi Tóth Ferenc hódmezővásárhelyi református lelkész lányával, Emíliával. Röviddel a jegyzői állás elfoglalása után, 1846. október 7-én Hódmezővásárhelyen házasságkötésükre is sor került, a két felkért tanú két református lelkész – Túri Dániel és a hódmezővásárhelyi Vajda Sámuel – lett. Az iparos- és gazdacsaládból származó Pusztai Ádám a friggyel társadalmi helyzetét is újrapozicionálta, nemesi származású lányt vett feleségül, és sógorai között tudhatott egy ügyvédet és öt református lelkipásztort. Egyetlen, 1848-ban született gyermekét, Sándort (1848–1872) Szentkuthy István mezőberényi gyógyszerész és felesége, Klinger Karolina tartották keresztvíz alá.[24]

Pusztai Ádám jegyzőelődjei is arra törekedtek, hogy jó viszonyt ápoljanak a községi elöljárókon, honoráciorokon kívül a falu teljes lakosságával, ami a háromnemzetiségű településen nem volt mindig egyszerű feladat. A 18. század utolsó harmadában munkálkodó jegyző, a református vallású Kádár István elégedetten nyilatkozhatott az evangélikus többséghez fűződő kapcsolatáról:

„Én már az Úristennek igazgatásából, hogy tekinte[te]s nemes Békés vármegyében helyheztetett Mezőberény nevezetű helységben 13 esztendőktől fogva notariusi hivatalban szolgálok, ebben a helységben, mondom, amelyben valamint különös vagyis háromféle – úgymint tót, német és magyar – natio vagyon, úgy hitekre s vallásokra nézve is különböznek, mivel a több rész, úgymint a főbb tótok és németek egészlen lutheranus atyafiakból állanak, a magyarok pedig, akik legkevesebb számmal vagynak, mind reformátusok. Mondhatom […], hogy a felséges Úristen ezek között a különböző natiójú és vallású népek között ily számos esztendőktől fogva annyira megáldott csendességgel és előttök való kedvességgel, hogy én ezért is az Úristennek nem győzök elegendő hálákat adni, s mások is az én hitemnek [református] körülöttünk lakó érdemes sorsosi ezek között való békességes lakásomat csudálkozva szemlélik, ezeknek mindkét részen lévő t. prédikátoraival, hallgatóinak nagy örömökre, oly szíves barátságban élek, feleségeik feleségemmel s Istentől adatott gyermekeimmel oly kedvesen vagynak, valamiképpen az Úristennek szent törvénye hozza magával és szent parancsolatja tartja, úgyhogy ezek a t. prédikátor urak azt merik mondani, hogy az[t] tartják legkedvesebb óráiknak, amelyekben vélem együtt lehetnek."[25]

A Pusztai Ádámot közvetlenül megelőző jegyzőt, Bonyhay Benjámint fiatalon, 22 évesen választották meg posztjára, amelyet közel két évtizeden át, 1845-ig viselt. Olyan jó

[24] MNL BéVL IV.426. Mezőberény, református keresztelési anyakönyv, 26/1848; MNL BéVL IV.426. Gyula, református halotti anyakönyv, 115/1872; Hódmezővásárhely, református házassági anyakönyv, 1846. október 7.; Gudenus 2008: 248–254.

[25] Kádár 1790.

emléket hagyott maga után, hogy nekrológírója még 1886-ban is elismerően jegyezhette fel mezőberényi ténykedéséről:

„A jegyzői állás teljesen megfelelt lelke nemes ideáljának. Meleg szeretettel csüggött a népen, – melynek a jobbágyság idejében még elszigetelt, elnyomott helyzetét illetőleg elviselhetővé tenni, azt könnyiteni, javitani, elmaradt tudatlanságából felemelni, eszét, szivét kiképezni, nemesbiteni tüzte ki magasztos célul. Ennek szentelte minden idejét, minden tehetségét; – atyja, jóltevője, tanácsadója, tapintatos vezére volt a népnek és községének, féltve őrizve, védve minden jogait, gondosan ápolva s fejlesztve különösen a népoktatás ügyét." Fiatalos munkabírásának köszönhetően méltán megbecsült, megbízható közvetítővé válhatott a földesuraság és a jobbágyság között. Rangra, tekintélyre tett szert, vezetőként tartották számon, aki a megbízatások pontos teljesítését tekintette legfőbb kötelességének.[26]

Pusztai evangélikusként evangélikus többségű, rendezett, békés egymás mellett élésre törekvő falujában rendkívül kedvező kilátásokkal kezdhette meg jegyzői munkáját. A nyugodt légkörből az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc eseményei zökkentették ki, amikor a mezőberényi nemzetőr alakulat századosa lett.[27] Jegyzői állását a bukás után, a neoabszolutizmus idején is változatlanul megtarthatta. Igaz, évről évre nőttek adminisztrációs terhei, de egy idő után már segédjegyző és írnok is dolgozott mellette, a feladatmegosztást pedig saját maga alakíthatta ki. Az 1850-es, 1860-as évek fordulóján Mezőberényben a jegyző készítette a községi számadásokat, a költség-előirányzatot, a tűzi és takarékpénztári számadást, az adókivetés, a fogyasztási adómunkálat is az ő dolga volt. Vezette a tanácsülési, képviselő-testületi, legelőelosztási, választmányi ülési jegyzőkönyveket és valamennyi közpénztári naplót. Írásba foglalta a lakosság napi ügyeit (szerződés- és alkukötés), útlevelet állított ki, ellenőrizte az adótartozások kimutatását, a befizetésket. Mint irodafőnök főfelügyeletet gyakorolt az ügykezelés minden ága felett. A segédjegyzőre bízta az adó- és birtoknyilvántartást (összesítés, kimutatás-, jelentéskészítés, levelezés), egyes számadások (szegénységi pénztár, gazdai számadás) elkészítését, az újoncozásokhoz kapcsolódó adminisztrációt, a marhapasszusok kiállítását, a terménykimutatást, a közmunka-nyilvántartást. A segédjegyző is részt vett a napi teendőkben, a lakossági ügyek intézésében, elemi csapás esetén kárfelvételi jegyzőkönyvet vett fel, hozzá tartozott az 1864. évi ínség adminisztrációja (összeírás, kötelezvénykiállítás). Bekapcsolódott a tartalékpénztár számadásainak elkészítésébe, az esküdteknek segítséget nyújtott az általuk kezelt számadások összeállításában, ha kellett, számításokat végzett helyettük. A jegyző és a segédjegyző mellett Mezőberényben írnokot is alkalmaztak, aki eljárt a szolgabíró által kiadott valamennyi közigazgatási és törvénykezési ügyben (iktatás, másolás, kézbesíttetés, jelentéstétel), ő foglalkozott – sürgős esetben a segédjegyző bevonásával – a más hatóságoktól érkezett átiratokkal

[26] Göndöcs 1886: 6; Elek 1988: 63, 69.
[27] Oláh 1889: 201, 408.

(iktatás, mutatózás, válaszírás), nyilvántartotta a szabadságos katonákat és a fegyverviselési engedélyeket, megírta a községi pénztár kiadási nyugtatványait.[28]

Pusztai Ádám elkerülhetetlen bukása

Az elöljáróság, de az ügyes-bajos dolgai után járó lakosság is rendszeresen kapcsolatba került jegyzőjével, elvégzett munkájáról, emberségéről személyesen győződhettek meg. A provizórium időszakára a községvezetés mind nagyobb önállóságra tett szert, és – nem utolsósorban – a három nemzetiség közötti jó egyetértésnek és a bíró-törvénybíró-községgazda összehangolt fellépésének köszönhetően az elöljáróság és a képviselő-testület súlya fokozatosan megnőtt. Az érdekérvényesítés a bírói székben egymást váltó vagyonos szlovák szűrszabómester, Majerik Dániel (1811–1884), és a tehetős német földesgazda, Mausz Lajos (1824–1885) alatt volt a legeredményesebb.[29] Sikereikhez hozzájárult, hogy mindketten gimnáziumi tanulmányokat folytattak,[30] ami nagyobb rálátást tett lehetővé számukra az egyre összetettebbé váló alsófokú, községi szinten jelentkező közigazgatási feladatokra, az állami és a törvényhatósági apparátussal való kapcsolatokra. A kiváló együttműködés és összhang azonban úgy tűnt, 1865-re végérvényesen felbomlott a két egymás után következő vezető, Majerik és Mausz között.

Majerik Dániel ugyanis 1865 februárjában a községi választmányi tagok nevében hűtlen kezeléssel vádolta meg Pusztai Ádám jegyzőt és – az akkor éppen Mausz Lajos vezette – községi elöljáróságot. A panaszosok felrótták az 1861. évi közmunkaalapból négyszáz forint elsikkasztását, egy eltitkolt kassza vezetését, a számadásleadási kötelezettség elmulasztását, megemlítették Pusztai tetemes – hivatali állásából eredő befolyásának köszönhető – pénztári tartozásait és azt is, hogy három hold haszonbérbe vett föld után járó száz forinttal adós maradt. A panasz kivizsgálásával a főispán Herberth Antal másodalispánt, Hugyecz Pál vármegyei főszámvevőt és Nagy József békési járási szolgabírót – Pusztai Ádám korábbi vármegyei kancelláriai írnoktársát – bízta meg. A bizottság 1865. február 22-én szállt ki a faluba, és a helyszínen, személyesen tájékozódtak a vádak megalapozottságáról. Jelentésüket március 5-én nyújtották be Bonyhády Gyula főispánnak. Herberth Antal bizottsági elnök összegző megállapítása szerint sok hiányt és rendetlen kezelést tapasztaltak (több napló hiányzott, igazolás és utalvány nélkül helyeztek át egyes összegeket egyik pénztárból a másikba, előfordult nyugtatvány nélküli kiadás és fizetésielőleg-kiszolgáltatás), a helytelen eljárást az esetek többségében a számadók felkészületlenségével magyarázta: „egy-kettő kivételével kevés szakavatottsággal bírnak, inkább járatlanságnak vagy éppen tudatlanságnak, mint

[28] MNL BéVL IV.252.a. 370/1866.
[29] Szabó 1973: 215.
[30] MNL BéVL VIII.54. 26. kötet 314/1822, 17/1835/1836.

hűtlen kezelésnek lenne tulajdonítandó". Fény derült arra is, hogy Pusztai Ádám a község öt pénztárának összesen 2016 forint 98 krajcárral volt adósa, de a kölcsönzései alapjául szolgáló kötelezvényeknek csak egy részét tábláztatta be. A Pusztai ellen felhozott azon vádat, hogy „»az ő pennájából jó és rossz is folyik, s ő segíteni és rontani is tud«, a jegyző kereken és határozottan tagadván, elejtetett; egyébiránt a jegyző utasíttatott, hogy ily vádakra alkalmat adni jövőre nézve is óvakodjék". A bizottsági jelentés nyomán a főispán a hűtlen kezelés vádját elejtette, ezzel együtt 1865. március 13-án az egész vármegyére nézve elrendelte, hogy a községi elöljárók – tekintélyük és az irántuk táplált bizalom megóvása, továbbá önállóságuk, erélyes fellépésük biztosítása érdekében – a községi pénztárakba semmiféle adóssággal lekötve nem lehetnek. A járási szolgabírák visszajelzése szerint a mezőberényi eset egyedi maradt, az elöljárók Békés vármegye egyetlen más településén sem adósodtak el a községi pénztárak felé.[31]

A felzaklatott kedélyek egyáltalán nem csillapodtak le Mezőberényben. 1866. május 26-án Majerik Dániel bíró és 47 csalódott társa a Bonyhády Gyulát a főispáni méltóságban váltó báró Wenckheim Bélához intézett újabb kilencpontos beadványban fejtegette Pusztai Ádám alkalmatlanságát a jegyzői posztra, egyenesen elmozdításáért folyamodtak. Nem hagyták szó nélkül az előző, 1865. évi vizsgálat körüli rendellenességeket, ugyanis azt nem véletlenszerűen, hanem jegyzőjük előzetes értesítése után bonyolították le. Pusztait figyelmeztették, hogy „visszás ügyeit sietve egyenlítse ki, igaz, addig sokat is hozott rendbe, hanem amint a kiszivárgott hírekből tudjuk, mégis kirítt mindenből a rögtönzés és a sietség bizonyos neme". Wenckheim Béla 1866. június 5-én utasítást adott a panasz kivizsgálására. A Herberth Antal másodalispán elnökletével, Nagy József szolgabíró, Marjalaky Áron tiszteletbeli esküdt részvételével összeült alkalmi bizottság 1866. június 15. és 1866. július 8. között 53 tanúkihallgatási jegyzőkönyvet vett fel, és a bepanaszolt Pusztai álláspontját is írásba foglalta. Az 1866. július 20-án keltezett vizsgálóbizottsági jelentés a konfliktust a jegyző és a bíró között régóta fennálló feszült viszonyból eredeztette, mivel a bíró ismereteinél, képességeinél fogva a tevékenységét meghaladó ügyekre kívánt rálátást. Ráadásul kitűnt az is, hogy a bíró a „jegyzőt teendőiben serényebb eljárásra figyelmeztette, mely figyelmeztetést a jegyző érzékenyen szokta venni". A bizottság elnöke külön kiemelte, hogy „a jegyző az elöljáróság iránt – hihetőleg emberbánási hijánya miatt – kellő odaadással nem viseltetik, komolyan figyelmezte[te]ndő, miként ő, mint községi hivatalnok, az elöljáróság iránt mellőzhetlen engedelmességgel, odaadó nyájassággal, minden ügyködéseiben jóakarattal és szívességgel viseltetni tartozik". 1866. szeptember 28-án a főispán Pusztai munkavégzése kapcsán nem hiányolta a kellő szorgalmat és pontosságot, egyúttal azonban arra utasította, hogy a községi elöljáróság iránt kellő tiszteletet és engedelmességet tanúsítson. Az eljárás végén kötelezte a magánfelektől jogtalanul elfogadott összegek visszatérítésére és a vizsgálóbizottság munkadíjának megtérítésére is.[32]

[31] MNL BéVL IV.251.b. XIII. A 753/1865, XIV. A 791/1865, XIV. A 1646/1865.
[32] MNL BéVL IV.252.a. 370/1866.

Egy hónappal később, 1866. október 25-én – továbbra is pattanásig feszült helyzetben – egyhangú választmányi ülési határozat született Mezőberényben Pusztai Ádám menesztéséről. Néhány nappal később, 1866. október 31-én Majerik Dániel ismét aktivizálta magát. 36-an csatlakoztak tízpontos beadványához, amelyben nyomatékosították: a lakosság általános ingerültsége olyan fokú, hogy csak a jegyző menesztésével csillapítható le, községi szavazás elrendeléséért folyamodtak. Rámutattak, hogy Pusztai Ádám a kölcsönös egyetértés és tisztelet fenntartására alkalmatlan, a törvénybírót is durván megsértette és megfenyegette. Nem törlesztette adósságait, és az újoncozások alkalmával kizsarolt összegeket sem térítette vissza. Amikor Pusztai tudomására jutott az ellene elrendelt vizsgálat, éjjel-nappali lázas munkával minden hivatali rendetlenséget kiigazított, a pénztári hiányokat kipótolta, amivel a „világos romlására szolgáló tényeket és adatokat" elpalástolta. Pusztait durva modorú, nyers magaviseletű tisztviselőként jellemezték, aki az egész lakosság bizalmát, szeretetét, tiszteletét elvesztette, éles ellenszenv övezte a személyét. Jegyzői működése alatt a község boldog és megelégedett soha nem lehet, mert a közérdek előmozdítására képtelen. A közvagyont nemhogy megóvta volna a károktól, hanem éppen ellenkezőleg, ő maga szolgáltatott alkalmat megcsonkítására. A tízpontos beadvány aláírói nyíltan kimondták, hogy Pusztai mindig is abban a hitben élt, hogy a község van őérte, a lakosság egy részét saját hivatali állása biztosítására és az elöljáróság iránti gyűlöletkeltésre csábította. Hiányolták Pusztaiból a községi jegyzőtől elvárható alaptulajdonságokat: a tanácsadó, felvilágosító, utasító egyéniséget.[33]

Rövid mérlegelés után, 1866. november 15-én a főispán – Mezőberény legvagyonosabb parasztjainak és mesterembereinek a követelésére – elrendelte a népszavazást, amelyet Nagy József békési járási szolgabíró közreműködésével november 29. és december 1. között tartottak meg. 1802 szavazásra jogosult személyt írtak össze, közülük 912-en (51%) nem nyilvánítottak véleményt. A tartózkodók között találni a népszavazást elrendelő – és mezőberényi ingatlannal is rendelkező – főispánt, Wenckheim Bélát és fivérét, Lászlót, valamint családjuk uradalmi kasznárját, Megele Bertalant. Semleges maradt Brózik Gusztáv evangélikus tanító, Hathy Sándor mérnök, hasonlóan Pusztai jegyzőelődjéhez, Bonyhay Benjáminhoz vagy az állására aspiráló ifj. Münich Ádámhoz. A népszavazáson 741 voks (41%) szólt Pusztai Ádám ellen, 149 személy (8%) pedig a jegyző mellé állt. A támogatók közé tartozott két evangélikus lelkész (Jeszenszky Károly és Pecz Gyula), báró Drechsel Alajos, Lux Jakab községi orvos és Pusztai utódja a jegyzői poszton, Hathy Károly. A Pusztait meneszteni kívánó mezőberényiek népes csoportjában található a két bírói riválisa, Majerik Dániel és Mausz Lajos neve, akik elérték céljukat, hiszen a voksolás alapján a főispán megfosztotta állásától Pusztai Ádámot.[34]

Már a következő év elején, 1867. január 27-én döntöttek Mezőberényben az utódlásról, és jegyzőválasztást tartottak. A jelöltek között szerepelt Kovács Kálmán makói tiszteletbeli másodjegyző, Suhajda Antal öcsödi másodjegyző, Dancs Béla szarvasi jegyző (akit végül mellőztek), Ponyiczki János szarvasi, Kozma Kis József gyulai lakos

[33] MNL BéVL IV.252.a. 470/1866.
[34] MNL BéVL IV.252.a. 539/1866.

és – a Pusztai idején „fáradhatatlanul és igazán működött" segédjegyző – Blahó József. Első jegyzőnek Kovács Kálmánt, másodjegyzőnek a korábbi Blahó Józsefet választották meg.[35] Ezzel látszólag minden megoldódhatott volna, a jegyző- és elöljáróság-kérdés viszont mégsem jutott nyugvópontra Mezőberényben. 111 mezőberényi lakos már 1867. január 31-én kérte a jegyzőválasztás megsemmisítését és új választás elrendelését, amit a vereségbe belenyugodni képtelen Pusztai Ádám és kilenc társa 1867. március 20-án hivatalos kivizsgálás iránti kérelemmel toldott meg. A hivatalban lévő bíróval és a másodjegyzővel szembeni elégedetlenségüknek 12 pontban adtak hangot. Nemzetiségi szempontokat is kidomborító viszálykeltésük az 1863. évi gabonaínség idejére esett búzavásárlások körüli visszaéléseket helyezte középpontba. Majerik Dániel bíró embereit azzal gyanúsították meg, hogy a népszavazás alkalmával befolyásolták a lakosság döntését. A Turóc vármegyei posztókereskedő családból származó Blahó József (1825–1903) posztján a helyben született fiatal Békés vármegyei írnokot, Münich Pétert (1843–1878) látták volna szívesebben. A 111 kérvényaláíró közül Asztalos István békési főszolgabíró 1867 márciusában – a Békés vármegyei állandó bizottmány utasítására – 79 személyt hallgatott ki, majd 1867 júniusában és 1868 márciusában további kiegészítő tanúkihallgatásokra kerített sort. Az elhúzódó vizsgálati szakasz miatt a vármegyei tiszti alügyész csak 1868. december 14-én fogalmazhatta meg véleményes jelentését. Szerinte a vádpontok nem igazolódtak be, így a bíró- és jegyzőválasztás megismétlésének nem adhatott helyt.[36]

Pusztai Ádám visszatérése Gyulára

A revansra vágyó, de reményeiben csalódott Pusztai Ádámot távozása előtt még kötelezték 3039 forint 99 krajcár községi adókülönbözet kiegyenlítésére. Elmozdításakor kérelmezte háromhavi jegyzői illetménye folyósítását, de kérését elutasították. Nem túl jó kilátással biztatott kárpótlási igényének elbírálása sem, amelyet a jegyzői állásával egybekötött és használatra átengedett földterületeken tett beruházások és javítások után kívánt érvényesíteni.[37] Jövője nem volt kecsegtető, közvetlenül mezőberényi elcsapatása után vármegyei alkalmazásért folyamodott, de üresedés híján akkor elutasították.[38]

Pusztai Ádám sorsa rövidesen mégis rendkívül érdekes és meglepő fordulatot vett: a Wenckheim Béla távozása után főispánná kinevezett Tomcsányi József által megtartott első, 1867. április 13-i tisztújításon Békés vármegye alpénztárnokává választották meg.[39]

[35] MNL BéVL IV.254.b. 1009/1868; MNL BéVL IV.252.a. 550/1866, 42/1867.
[36] MNL BéVL IV.254.b. 1009/1868; MNL BéVL IV.254.a. 1892/1868; MNL BéVL IV.252.a. 540/1866.
[37] MNL BéVL IV.252.b. 2765/1866; MNL BéVL IV.252.a. 39/1867, 42/1867.
[38] MNL BéVL IV.252.a. 38/1867.
[39] N. N. 1867: 382.

Munkába állásakor, az 1860-as évek közepén a Békés vármegyei pénztár megfelelően kezelt, kifogástalanul működő intézmény volt, amit a belügyminisztériumi számvevőség számadás-ellenőrzése vagy a főispán által véletlenszerűen tartott pénztárvizsgálatról felvett jegyzőkönyv is mindenkor igazolt.[40]

Pusztai Ádám ötvenéves múlt az állás elnyerésekor, ami önmagában nem lenne szembetűnő, sokkal inkább figyelemre méltó az a körülmény, hogy valamivel több mint húsz évig volt távol a vármegye központjától. Hiszen 1846-ban írnokként távozott Gyuláról Mezőberénybe az ott megszerzett jegyzői pozíció kedvéért, visszatérésére pedig egy csúfos – és minden bizonnyal közfigyelmet keltő – bukás után került sor 1867-ben. Általánosságban, de Pusztai egykori kancelláriai írnoktársai között sincs tudomásunk olyan jegyzőnek megválasztott személyről, aki községi, városi szolgálattal a háta mögött folyamodott volna magasabb presztízsű vármegyei újrafoglalkoztatásért.[41]

Új posztjából már két éven belül lehetősége nyílhatott a rangemelkedésre, 1869-ben ugyanis jelölték az Uhrin László halála miatt megüresedett főpénztárnoki állásra, de Nogáll László alpénztárnok, helyettes főpénztárnok ötven és Party Ferenc alszámvevő 88 szavazata ellenében Pusztai mindössze nyolc voksot kapott.[42]

Munkavégzése körül Gyulán is egyre több gond adódott. 1870-ben négyszáz forintot elsikkasztott az általa kezelt vármegyei pénztárakból. A kárt megtérítette ugyan, de tettét 1872-ben megismételte, munkakörét örökös pénztári hiány kísérte. Mivel a naplókba rögzített bevételeket és kiadásokat nem jegyezte be a főkönyvbe, a pénztár valódi állása nem volt átlátható. A csalás leplezése érdekében a letétinapló-hamisítástól sem riadt vissza, 1875–1876-ban többször kényszerült kölcsönt kérni gyulai ismerőseitől, akiknek nyíltan bevallotta, hogy az összeg a hiány fedezésére szolgál.[43] Feltehetően a vármegyei pénztár megfelelő biztosítéka érdekében kértek 1874 júliusában Pusztai Ádámtól vagyonkimutatást, amelyet az alpénztárnok a gyulai polgármester tanúsítványa alapján teljesíthetett. Eszerint a Gyula központjában, a Szél utca 1024. sz. alatti, feleségével közös tulajdonú, jó karban lévő cseréptetős lakóháza ötezer forint értéket képviselt.[44]

A vármegyei pénztárak 1876. december 27-i véletlen vizsgálata alkalmával a vizsgálóbizottság ismét azt tapasztalta, hogy Pusztai a rábízott pénztárakat szabálytalanul kezelte, és a közigazgatási letétből kivett és kijegyzett 138 forint 50 krajcáros tételt az illető pénztárba nem vételezte be, és ezzel hivatalos kötelességét megsértette. Az alispán fegyelmi vizsgálatot rendelt el ellene, és hivatalából felfüggesztette. Mivel az esetet

[40] MNL BéVL IV.252.b. 2846/1866; MNL BéVL IV.254.b. 481/1869.

[41] A Pusztai Ádámmal egy időben a vármegyei kancellárián írnoki, napidíjas feladatokat ellátó fiatalemberek közül ötnek a pályája folytatódott községi jegyzőként. Laczka Ferenc és Aszalay József vésztői, illetve dobozi notariusként fejezte be pályafutását. Vitályos Márton Öcsödre, Omaszta József Csabára, Kalmár József Orosházára került jegyzőnek, de esetükben nem élethossziglan tartott a községi szolgálat, egy idő után birtokaik irányítását vették át, gazdálkodtak. Héjja 2009: 210, 321, 358, 403, 510; MNL BéVL IV.253.a. 1594/1861; MNL BéVL IV.254.b. 459/1868.

[42] MNL BéVL IV.254.a. 463/1869.

[43] MNL BéVL IV.407.b. 158/1877.

[44] MNL BéVL IV.407.a. 726 eln./1878 (irat).

kivizsgáló bizottság – Party Ferenc főpénztárnok egyetemleges felelősségének kijelentése mellett – jelentékeny hiányt fedezett fel a pénztárban, az alispán kieszközölte Pusztai minden ingó és ingatlan vagyonának bírói zár alá vételét, Partyt pedig kétezer forint biztosíték letételére kötelezte.[45]

Pusztai Ádám 1877. január 5-én – egészségügyi okokra hivatkozva – állásáról lemondott, amint az alispánhoz írt levelében kifejtette: „Szemeimnek elgyengülése miatt, folytonosan tartó írásbeli munkálatokra jelenleg alkalmatlan lévén – nehogy emiatt a pénztári ügyek elintézésében hátrányok merüljenek fel –, a megyei alpénztárnoki állásról ezennel lemondok."[46] Party Ferenc főpénztárnok viszont nem kertelt, szerinte beosztottja „beigazolt tolvaj" volt, akinek elfogatása és letartóztatása csak idő kérdése lehet.[47] Pusztai önkéntes távozásával kívánta a fegyelmi eljárásnak elejét venni, ami meg is szűnt ugyan, de a közigazgatási bizottság szükségesnek tartotta a bűnvádi kereset megindítását. A belügyminiszter nem fogadta el a lemondást, hanem úgy rendelkezett, hogy a büntetőeljárás idejére hivatalából felfüggesztettnek kell tekinteni Pusztait. Kinyilvánították a fő- és alpénztárnok egyetemleges felelősségét, kétezer forint erejéig mindkettőjük ellen vagyoni zárlat lépett életbe. A főispán a lemondott és felfüggesztett Pusztai helyére először Birsy József nyugalmazott honvéd alezredest, 1877. január 17-én pedig Körös Kálmán kir. törvényszéki jegyzőt nevezte ki tiszteletbeli és helyettes alpénztárnoknak.[48]

A Gyulai Kir. Törvényszéken rövidesen, 1877. augusztus 24-én elmarasztaló ítélet született: közokirat-hamisítás által elkövetett csalás és sikkasztás vádjával fél év börtönbüntetésre és hivatalvesztésre ítélték Pusztai Ádámot. Enyhítő körülménynek vették büntetlen előéletét, szorult anyagi helyzetét – amely befolyásolta a bűntett elkövetését –, valamint azt, hogy „huzamosabb ideig állván vizsgálat alatt, erkölcsileg és anyagilag sújtatott", de az okozott kárt időközben teljesen megtérítette. A tényállást súlyosbította, hogy Pusztai „tettét huzamosabb idő óta gyakorolja, s így egész hivataloskodása a sikkasztások hosszú láncolatát képezi, hogy azt furfangossággal vitte keresztül, makacsul tagadott, s így a javulásnak semmi jelét nem adta; hogy végre tettét mint közhivatalnok követvén el, ezáltal a reáruházott bizalommal élt vissza". Az ítélet ellen a vádlott és az ügyész is fellebbezést nyújtott be, és az ügy a Budapesti Kir. Ítélőtáblára került, ahol 1877. december 3-án Fabinyi Teofil alelnök a hivatalvesztésre vonatkozó rész hatályon kívül helyezése mellett helybenhagyta az elsőbírósági ítéletet. A Pusztai-ügy a Kúriát is megjárta, amely 1878. február 11-én kisebb beszámítás alá eső egyszerű sikkasztásnak minősítette a bűntettet, és a büntetést egy hónapi börtönre mérsékelte.[49]

[45] MNL BéVL IV.407.a. 171 eln./1877 (irat); MNL BéVL IV.402.a. 1/1877 (VIII. pont), 96/1877, 158/1877.
[46] MNL BéVL IV.407.a. 45 eln./1877 (irat).
[47] MNL BéVL IV.407.a. 125 eln./1877 (irat).
[48] MNL BéVL IV.402.a. 1/1877 (VIII. pont), 96/1877, 158/1877; MNL BéVL IV.407.b. 323/1877; MNL BéVL IV.407.a. 81/1877 (jegyzőkönyvi fogalmazvány); MNL BéVL IV.407.a. 20 eln./1877, 131 eln./1877, 141 eln./1877, 143 eln./1877, 171 eln./1877 (iratok).
[49] MNL BéVL IV.407.b. 158/1877, 248/1878.

Közigazgatási szempontból is 1878-ban kerülhetett pont a Pusztai-ügy végére. A 4923. számú, 1878. március 19-én kibocsátott belügyminiszteri rendelet a Békés vármegyei házipénztár 1876. évi számadásaival kapcsolatos problémákat megszűntnek és az egész ügyet véglegesen befejezettnek nyilvánította. Ez alapján 1878. május 14-én a törvényhatósági bizottság Party Ferenc fő- és Pusztai Ádám volt alpénztárnokot az 1876. évi házipénztári számadások iránti felelősség alól – a szokott óvadékok fenntartása mellett – feloldozta.[50]

Végleges távozás Gyuláról

Pusztai a harmadfokú ítélet kihirdetésének a napján, 1878. március 18-án kezdte meg börtönbüntetését. Kiszabadulása után elhagyta Békés vármegyét, az 1880-as évek elejétől 1903-ban bekövetkezett haláláig visszavonultan Aradon élt.[51] Akárcsak 1866. évi mezőberényi távozásakor, úgy 1878-ban Gyulát elhagyva is zilált hivatali viszonyokat és felfokozott, indulatos légkört hagyott maga mögött. Vármegyei kancellistaként kiépített kapcsolati hálója sem menthette meg a személyét övező botránysorozat következményeitől. Egyik egykori írnoktársa – az időközben békési járási szolgabíróvá előlépett – és az 1865–1866. évi mezőberényi események kivizsgálásával is megbízott Nagy József elfogulatlanul végezte feladatát, a tanúkihallgatások során vagy véleményes jelentéseiben sem kedvezett Pusztai Ádámnak, akivel fogékony húszas éveikben, 1835-től 1841-ig állt napi kapcsolatban. Rövidebb ideig dolgozott együtt Pusztai a korábbi Békés vármegyei gyakornokból ítélőtáblai alelnökké kinevezett Fabinyi Teofillal, de az ő kézjegyével ellátott 1877. évi másodfokú ítéletből sem olvasható ki részrehajlás.

Pusztai Ádám csúfos bukása óvatosságra intette Békés vármegye törvényhatósági bizottságát, és a visszaélés kivizsgálása nyomán pénztárkezelési változásokat vezettek be, megújították a hivatalos pénzek elszállíttatása és kézbesítése körüli gyakorlatot, módosították a megye szervezeti szabályrendeletét. Körültekintő eljárásra volt szükség azért is, mivel a Pusztai-féle incidenssel egy időben csúcsosodott ki egy másik, a vármegyére nézve igen kellemetlen – a helyi sajtóban ugyancsak megszellőztetett – fegyelmi ügy: az okirat-hamisítási ügybe keveredett Mojsisovics Lajos vármegyei árvaszéki jegyzőt vizsgálati fogságba helyezték, és bűnvádi keresetet nyújtottak be ellene.[52]

A Pusztai rovására írható csalárdságoknak is nagy szerepe volt abban, hogy az 1870. évi XLII. törvénycikk alapján 1872-ben elfogadott Békés vármegyei szervezési szabályrendeletet korrigálni, szigorítani kellett, és már 1878-ban arra kényszerültek, hogy új változatot léptessenek életbe. A vármegyei pénztárak 1876. december 27-i

[50] MNL BéVL IV.402.a. 17/1878; MNL BéVL IV.407.a. 428 eln./1878 (irat).
[51] N. N. 1878: 3; N. N. 1903: 3.
[52] Héjja: 2023: 329–330; N. N. 1877: 3.

véletlen vizsgálata alapján leszögezték, hogy a pénzkezelés módja sem a fennálló megyei szabályrendeletnek, sem a célszerűség és biztonság igényének nem felel meg. A szabályrendelet szerint a naplókba vezetett bevételeket és kiadásokat a főkönyvbe kellett volna bejegyezni, de erre nem került sor. Emiatt a pénztár valódi állása nem volt naprakészen átlátható, és megnehezült, sőt lehetetlenné vált a pénztárnokok egymás általi ellenőrzése, ami egyenesen oda vezetett, hogy az alpénztárnok a főpénztárnok tudta nélkül az általa külön kezelt pénztárakból jelentékeny pénzösszegeket elsikkaszthatott. Az alispán arra adott utasítást, hogy 1877. február 1-jétől az összes megyei pénztárt az addigi hiányos kezelési módtól eltérően ne elkülönítve, hanem közösen és együttesen kezeljék, és az összes pénztár napi bevételeit és kiadásait előbb egy általános, naponta lezárandó naplóba közösen bevezessék, és abból az egyes bevételi és kiadási tételeket az illető főszámlakönyvekbe naponta átkönyveljék, valamint a készpénzt ne elkülönítve, hanem tömegesen kezeljék. Elrendelte az alispán a főszámlakönyvek sorszámok szerinti kezelését is, és megkövetelte, hogy a pénztári bevételeket a két pénztárnok közösen nyugtatványozza, a kiadásokat is közösen eszközöljék, és minden pénztári kimutatást, az éves zárszámadást együtt készítsenek és írjanak alá. Az alispán határozottan megtiltotta azt is, hogy utalvány nélkül és idő előtt bármilyen pénzt kiadjanak a pénztárból, vagy bármilyen kis összeget saját szükségletre, esetleg másoknak kölcsönképpen kiadjanak. Változással járt az is, hogy az állandó letéti pénztárt megszüntették, és a házi tartalékpénztárba olvasztották be.[53]

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vámegyei Levéltára (MNL BéVL)
IV.1.b. Békés Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok, 1715–1847
IV.4.a. Békés vármegye alispánjának iratai, Jegyzőkönyvek, 1807–1847
IV.10.c. Békés Vármegye Törvényszékének iratai, Büntető perek, 1715–1847
IV.102.a. Békés Vármegye Állandó Bizottmányának iratai, Jegyzőkönyvek, 1848–1849
IV.153. Békés-Csanád vármegye tiszti főorvosának iratai, 1850–1860
IV.251.b. Békés vármegye főispáni helytartójának iratai, Általános iratok, 1861–1865
IV.252.a. Békés vármegye főispánjának iratai, Elnöki iratok, 1866–1867
IV.252.b. Békés vármegye főispánjának iratai, Általános iratok, 1866–1867
IV.253.a. Békés Vármegye Bizottmányának iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1860–1861
IV.254.a. Békés Vármegye Bizottmányának iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1868–1871

[53] MNL BéVL IV.402.a. 1/1877 (VIII–IX. pont), 6/1877, 25/1877, 96/1877, 168/1877 (VI. 1. pont), 208/1877; MNL BéVL IV.407.a. 56/1877, 80/1877, 108/1877, 124/1877, 145/1877, 319/1877, 368/1877, 1168/1877 (jegyzőkönyvi fogalmazványok); MNL BéVL IV.407.a. 638 eln./1877 (irat).

IV.254.b. Békés Vármegye Bizottmányának iratai, Közgyűlési iratok, 1868–1871
IV.402.a. Békés Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1872–1949
IV.407.a. Békés vármegye alispánjának iratai, Elnöki iratok, 1872–1935
IV.407.b. Békés vármegye alispánjának iratai, Általános iratok, (1871) 1872–1950 (1951)
IV.426. Békés vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye, (1795) 1828–1895 (1943)
V.326.a.a. Mezőberény nagyközség iratai, Tanácsülési jegyzőkönyv, 1845–1849 (1863)
V.329.a.a. Orosháza nagyközség iratai, Községi önkormányzati iratok, 1802–1849
VIII.54. Szarvasi Ág. Ev. Vajda Péter Gimnázium iratai, 1796–1950

Semmelweis Egyetem Levéltára (SEL)
1/d Pesti Királyi Tudományegyetem Orvostudományi Karának osztályozási könyvei, 1787–1876

Hódmezővásárhely, református házassági anyakönyv, 1846. október 7. https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSBT-1SQZ-9?cat=koha%3A161665&i=297&lang=en – utolsó letöltés: 2026. február 3.

Kádár István 1790: Molnár János mezőberényi lelkész elleni panaszok (Berény, 1790. július 30.). A mindennapi élet egyháztörténeti forrásai a Békési Református Egyházmegye gyülekezeteiben 1711–1821 között http://bekref.bibl.u-szeged.hu/631/1/00601.pdf – utolsó letöltés: 2026. február 3.

Békés, 1903
Békésmegyei Közlöny 1877–1879
Budapesti Közlöny 1867

Hivatkozott irodalom

Durovics Alex 2020: *Evangélikus líceumok felsőfokú hallgatói, 1771–1850. Késmárk, Lőcse, Selmecbánya, Sopron, Szarvas*. (Felsőoktatástörténeti kiadványok, Új sorozat 21.) Budapest.

Elek László 1988: Bonyhay Benjámin emlékezete. In: Elek László: *Művelődés és irodalom Békés megyében. A XIX. század derekától az 1880-as évekig.* 2. (A Békés Megyei Múzeumok közleményei 13.) Békéscsaba, 59–83.

Göndöcs Benedek 1886: Bonyhay Beniámin emlékezete. In: Zsilinszky Mihály (szerk.): *A Békésvármegyei Régészeti és Mivelődéstörténelmi Társulat évkönyve 1884/85*. 11. B.-Gyula, 5–10.

Gudenus János József (szerk.) 2008: *Nobilitas*. Budapest.

Héjja Julianna Erika 2009: *Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája, 1715–1848*. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből 11.) Gyula.
Héjja Julianna Erika 2023: A Békés vármegyei árvaszék személyi állománya a 19. század utolsó harmadában. In: Kis József – Kovács Eleonóra – Ö. Kovács József – H. Németh István (szerk.): *Földügyi és hagyatéki szabályozás. Társadalmi gyakorlat Magyarországon a 16–20. században*. Budapest, 327–339.
Implom József 1973: Mezőberény újratelepítése és története a kései feudalizmus időszakában, 1723–1848. In: Szabó Ferenc (szerk.): *Mezőberény története*. 1. Mezőberény, 93–183.
Irányi István 1973: A mezőberényi régi gimnázium története (1802–1834). In: Szabó Ferenc (szerk.): *Mezőberény története*. 2. Mezőberény, 13–31.
Mády Zoltán 1965: Orosháza határának története. In: Nagy Gyula (szerk.): *Orosháza néprajza*. Orosháza, 7–24.

N. N. 1867: Békésmegye […]. *Budapesti Közlöny* 1867. április 13. 382.
N. N. 1877: Mult hó 31-én […]. *Békésmegyei Közlöny* 1877. november 8. 3.
N. N. 1878: Ugyancsak […]. *Békésmegyei Közlöny* 1878. március 24. 3.
N. N. 1903: Halálozások. *Békés* 1903. március 22. 3.

Oláh György 1889: *Békésvármegye 1848–1849*. 1. kötet. Gyula.
Szabó Ferenc 1973: A Habsburg önkényuralom kora, 1849–1867. In: Szabó Ferenc (szerk.): *Mezőberény története*. 1. Mezőberény, 201–226.
Szabó Pál 1965: Orosháza története az alapítástól a polgári forradalomig (1744–1848). In: Nagy Gyula (szerk.): *Orosháza története*. Orosháza, 241–285.

Hivatali specializáció példái a dualizmus korából

Koncz Ibolya Katalin

Providentia et Innovatio: A magyar nyugdíjrendszer bevezetése mint társadalmi és gazdasági fordulópont

Abstract: Providentia et Innovatio: A magyar nyugdíjrendszer bevezetése mint társadalmi és gazdasági fordulópont. The present study examines the emergence and institutionalisation of the Hungarian pension system, with particular attention to the significance of Act XL of 1928 as a social and economic turning point. It shows that, before the introduction of modern pension insurance, provision for workers in old age and in cases of disability existed largely outside institutional frameworks, taking mostly incidental and low-level forms and resulting in considerable existential insecurity.

The study offers a detailed analysis of the development of miners' pension insurance as an early sectoral model of insurance, highlighting its organisational and financial characteristics, as well as the process of centralisation in the 1920s. Through this example, the limitations of fragmented, occupation-based forms of insurance become clear, as does the need for uniform state regulation.

In an international comparison, the study points to the decisive role of the Bismarckian model and to the broader developmental trajectories of European and overseas social security systems. At the same time, the delayed introduction of Hungarian regulation created an opportunity to adapt foreign experiences. The study emphasises that the creation of pension insurance was closely connected to the formation of industrial society, the transformation of family structures, and the growing role of the state.

Act XL of 1928 ultimately provided an institutional framework for old-age, disability, and survivors' benefits, while, as the result of compromise, it introduced only moderate levels of provision and limited coverage. Overall, the study interprets the emergence of the Hungarian pension system as a key step in the development of modern state social policy, one that shaped the long-term trajectory of social insurance in Hungary.

Keywords: legal history of pension insurance; social policy in Hungary; sectoral social insurance schemes; systemic social policy; historical development of pension insurance; state involvement in social welfare

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.2.2026.171

A modern nyugdíjbiztosítás kialakulása a szociálpolitika és a gazdasági-társadalmi fejlődés közös területeként értelmezhető jelenség, amely szorosan kapcsolatban áll az ipari társadalom létrejöttével és az állam szerepének átalakulásával.[1] A nyugdíjrendszer intézményesülése egyrészt jogalkotási aktusok sorozataként értelmezhető, másrészt olyan komplex folyamatként, amelyben társadalmi igények, gazdasági kényszerek és politikai kompromisszumok egyaránt meghatározó szerepet játszottak.

„A magyar nyugdíjbiztosítás rámája az öregségi és rokkantsági biztosítás az a társadalombiztosítási intézmény, amely megvédi az egyént az örökös félelemtől, hogy mi teszi lehetővé létének fenntartását, ha az öregkor, a megrokkanás elveszi munkaerejét, mert feladata éppen a szabályos életfolyamatok által kiváltott életkockázatok kedvezőtlen anyagi következményeinek megosztása a biztosításban érdekelt népesség tagjai között. Célja tehát a társadalomellenes erők melegágyának, a nyomornak és a szenvedésnek megelőzése".[2]

A magyar nyugdíjbiztosítás fejlődése egyedi pályát írt le: miközben a társadalombiztosítás egyes ágai viszonylag korán megjelentek, az öregségi és rokkantsági biztosítás egységes, kötelező rendszere csak viszonylag későn, az 1928. évi XL. törvénycikk[3] révén valósult meg. E törvény jelentősége abban állt, hogy megszüntette a munkavállalóknak a jövőtől való rettegését, biztosítva, hogy munkaképtelenségük esetére nem a nyomor lesz az osztályrészük, hanem tisztességes mértékű járadék biztosítja megélhetésüket.[4] A késleltetett fejlődés lehetőséget biztosított a nemzetközi tapasztalatok adaptálására, többek között a bismarcki modell elemeinek átvételére.

A tanulmány a magyar nyugdíjbiztosítás kialakulását és intézményesülését hat, egymástól jól elhatárolható történeti korszak mentén vizsgálja. Az elemzés a preindusztriális önsegélyező formáktól indulva az ágazati biztosítási rendszerek kialakulásán keresztül jut el az egységes állami nyugdíjbiztosítás megteremtéséig, majd röviden kitér annak későbbi átalakulására is. E periodizáció lehetővé teszi, hogy a jogtörténeti fejlődést ne pusztán leíró módon, hanem strukturális összefüggéseiben értelmezzük.

[1] Petrasovszky 2019: 34–48.

[2] Kovrig 1929: 9.

[3] 1928. évi XL. törvénycikk az öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére szóló kötelező biztosításról.

[4] Országos Társadalombiztosító Intézet 1929: 28. A magyar társadalombiztosítás tíz éve 1919–29. Budapest, 1929. 28.

Előzmények és preindusztriális formák (16. század vége – 19. század közepe)

A modern értelemben vett nyugdíjbiztosítás kialakulását megelőző időszakban az időskori és munkaképtelenség esetére szóló ellátás alapvetően nem intézményesült formában valósult meg. A társadalmi gondoskodás elsődleges keretét a család, illetve a helyi közösségek jelentették, amelyek informális módon biztosították a rászorulók ellátását. Magyarországon e korai formák között kiemelkedő jelentőséggel bírtak a bányatársládák, amelyek már a 16. század végétől működtek. Ezek az önsegélyező szervezetek a munkavállalói szolidaritás intézményesült formáiként értelmezhetők, és a társadalombiztosítás előzményeinek tekinthetők.[5]

A bányatársládák működése ugyanakkor szűk körre korlátozódott, és nem jelentett általános, minden munkavállalóra kiterjedő megoldást. Az ellátások mértéke, feltételei és finanszírozása eseti jellegű volt, így ezek az intézmények nem voltak alkalmasak arra, hogy a modern ipari társadalmak tömeges kockázatait kezeljék.

A preindusztriális korszakban az állam szerepe e területen minimális maradt.[6] A szociális kockázatok kezelése nem tartozott a központi hatalom feladatkörébe, így az egyén megélhetése döntően saját munkaképességétől és közvetlen társadalmi kapcsolataitól függött. Ebből következően az öregkor és a megrokkanás egzisztenciális bizonytalanságot jelentett, amelynek intézményes kezelése csak a későbbi gazdasági-társadalmi átalakulások nyomán vált szükségessé.

Korai ipari korszak és ágazati biztosítások (19. század közepe – 1918)

A 19. század közepétől kibontakozó iparosodás alapvetően átalakította a társadalmi viszonyokat. A mezőgazdasági jellegű gazdaságból az ipari termelés irányába történő elmozdulás következtében egyre szélesebb társadalmi rétegek váltak bérmunkássá, akik megélhetésüket kizárólag munkaerejük értékesítésével biztosították.

E folyamat következményeként a szociális kockázatok – különösen a munkaképtelenség és az öregkor – tömeges jelenséggé váltak, amelyre a hagyományos közösségi megoldások már nem tudtak adekvát választ adni. Ennek hatására jelentek meg az első, jogszabályi keretek között működő biztosítási formák.

[5] Barta 2011: 7.

[6] Petrasovszky 2017: 117–147.

A korszak egyik meghatározó jogforrása az 1854-es osztrák bányatörvény volt, amely a bányamunkások biztosítását egységes elvek mentén szabályozta.[7] Ez a modell ugyanakkor továbbra is ágazati jellegű maradt, és nem lépett túl a foglalkozási alapú biztosítás keretein.

Az ún. szociális olajcseppek korszakában az állam a gazdasági folyamatokba nem avatkozott be, így a nyugdíj állami szabályozásának igénye különösen érdekes lehetett. Ekkor már nem az uralkodó, hanem a parlament alkotott törvényeket, illetve a kormány minisztertanácsi rendeleteket. Jogforrási szempontból ez mindenképpen mérföldkőnek számított. Ugyanakkor a nyugdíj kérdéskörének jogszabályi rendezése ekkoriban is meglehetősen eklektikus volt. A korszakot jellemezte az egyes társadalmi rétegekre érvényes külön szabályozás, pl. a bíráké vagy a tanítóké, és a nem állami tanszemélyzeté. Elbíráltak egyedi nyugdíjkérelmeket is. A mai kor embere számára ma már kaotikusnak tűnő rendszerben más kategóriába tartoztak az állami és a nem állami alkalmazottak. A nyugdíj alapja tehát az adott foglalkozási ághoz tartozás volt.

Az 1875. évi szabályozás[8] már tartalmazta a későbbi rendszer alapelveit, így különösen a jogosultsági feltételeket (a 65. életév mint nyugdíjkorhatár, rendszeres befizetés a nyugdíjpénztárba, ellátás összege), a szolgálati idő követelményét (legalább 10 év) és a hozzátartozók (özvegyek, árvák) ellátásának elvét. Ezt követte az 1885. évi XI. törvénycikk, amely az állami tisztviselők nyugdíjrendszerét szabályozta,[9] majd az 1912. évi LXV. törvény, amely az állami alkalmazottak és azok özvegyeinek és árváinak ellátásáról rendelkezett.[10] Ez volt az első ágazati összefoglaló nyugdíjtörvény hazánkban.

Ezen szabályozások közös jellemzője az volt, hogy a nyugdíjbiztosítást nem általános társadalmi intézményként értelmezték, hanem egyes foglalkozási csoportokhoz kötötten jelenítették meg.[11] A rendszer fragmentált jellegű maradt, amelyben az ellátás feltételei és színvonala jelentős eltéréseket mutatott az egyes társadalmi rétegek között.

A korszak végére egyértelművé vált, hogy az ágazati biztosítási modellek nem képesek kezelni az ipari társadalom által generált tömeges szociális kockázatokat. Ez a felismerés teremtette meg az alapját annak az igénynek, amely a 20. század elején az egységes, államilag szervezett nyugdíjbiztosítás irányába mutatott.

[7] Litschauer 1886: 132–137.

[8] 1875. évi XXII. törvénycikk – a népoktatási nyilvános tanintézetek s nyilvános kisdedóvó intézetek tanítóinak s nevelőinek nyugdíjazásáról, valamint azok özvegyeinek és árváinak gymolításáról.

[9] Az 1885. évi XI. törvénycikk – az állami tisztviselők, altisztek és szolgák nyugdíjazásáról –, a 66 szakaszból álló jogszabály átfogóan szabályozta az állami alkalmazottak nyugdíjjogosultságát, a nyugdíj meghatározott összegét, a nyugdíj folyósításának lehetőségeit, valamint a nyugdíj folyósításának feltételeit.

[10] 1912. évi LXV. törvénycikk – az állami alkalmazottak, valamint özvegyeik és árváik ellátásáról –, ismertebb nevén az állami tisztviselők első nyugdíjtörvénye.

[11] Mint a Magyar Királyi Államvasutak nyugdíjpénztára, Budapest székesfőváros önkormányzati nyugdíjai tekintetében, a bányamunkásoknak vagy a hírlapíróknak az eltérő helyzetéről rendelkeztek. Részletesebben: Egresi 2014: 278–279.

Átmeneti korszak és rendszerszintű igény megjelenése (1918–1928)

Az első világháborút követő időszak a magyar társadalom és gazdaság szerkezetében mélyreható változásokat idézett elő, amelyek alapvetően új szociálpolitikai kihívásokat generáltak. A háborús veszteségek, a gazdasági visszaesés és a társadalmi feszültségek[12] együttesen járultak hozzá ahhoz, hogy az állam szerepvállalása a szociális ellátórendszerek területén elkerülhetetlenné váljon.

E korszak egyik meghatározó jellemzője a korábbi, dezintegrált biztosítási rendszerek elégtelenségének felismerése volt. A foglalkozási alapon szerveződő ellátási formák nem tudták kezelni a tömegesen jelentkező szociális kockázatokat, különösen a munkaképtelenség és az időskor problémáját.

A társadalmi átalakulások hátterében az ipari fejlődés és a családszerkezet megváltozása állt. A társadalom átstrukturálódásának következtében a korábban természetesnek vett „nagycsalád" modellje is felbomlóban volt. Megszűnt a társadalom generációinak együtt élési – egy fedél alatt élési – rendszere. Az államnak a változások követésén túl egy új, aktív, cselekvést vállaló szerepet kellett felvállalnia.

A korábbi századokban, aki munkaképes volt, folyamatosan dolgozott. Az idős, már teljes munkaképességgel nem rendelkező családtagok látták el a gyermekek felügyeletét, nevelését, a háztartási munkákat, ezzel is csökkentve az aktív korúak terheit. A kontinensre is begyűrűző ipari forradalom, a tömegtermelés nemcsak gazdasági fellendülést hozott, hanem társadalompolitikai változásokat is eredményezett.

Új családmodell jelent meg, amelyben már csak két generáció vett részt, az aktív, munkavállalóként megjelenő szülő és az általuk vállalt – egyre csökkenő gyermekszám mellett – eltartott következő generáció, a gyermekek. Az új modell alapstruktúrája mind mikro-, mind makroszinten új kihívásokat jelentett. Ez a változás megszüntette azt a hagyományos biztonsági hálót, amely korábban az idősek ellátását garantálta.

A gazdasági modernizáció következtében egyre nagyobb tömegek váltak bérmunkássá, akik kizárólag munkaerejükből éltek. A gazdaság dinamikus fejlődésének következtében fokozatosan nőtt azoknak a száma, akik már csak munkaerejük áruba bocsátásával tudtak megjelenni. Őket zömében a bányászat és az ipar szívta fel. Számukra a legnagyobb érték a munkaerő megőrzése volt, bár létminimumon voltak kénytelenek tengődni, folyamatos pénzügyi bizonytalanságban. A fizetésükkel – bár szűkösen, de – tudták a mindennapjaikat finanszírozni, azonban esélyük sem volt tartalékot képezni nehezebb időszakokra. Ez is tovább erősítette a kollektív biztosítás iránti igényt. Munkaerejük elvesztése – még csak időlegesen is – nemcsak az egyén, hanem egész családjának megélhetését veszélyeztette. E társadalmi rétegek számára a munkaképesség elvesztése azonnali létbizonytalanságot jelentett. Ezért elengedhetetlen volt a munkásság számára olyan rendszerek kidolgozása, amelyek ezeken a megélhetési

[12] Petrasovszky 2021: 434–443.

zavarokon átsegítették őket. Miután az újonnan kialakult gazdasági rendszer elengedhetetlen szereplőivé váltak, lényegében megfelelő nyomást tudtak gyakorolni mind a munkaadókra, mind pedig a központi kormányzatra érdekeik érvényesítéséhez. A korabeli állami gazdaságpolitika viszonyrendszerét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a termelési javakban bekövetkezett társadalmi-gazdasági változások lehetővé tették a központi hatalomnak a javak felhalmozását és új rendszerű újraelosztását.

További segítséget jelentett, hogy a társadalmi önszerveződések keretei között kialakultak, működtek az önsegélyező modellek, amelyek alapjául szolgálhattak egy állami, központi rendszer kiépítésének. Ezzel párhuzamosan a munkavállalói érdekképviseletek egyre határozottabban léptek fel a szociális biztonság intézményesítése érdekében. Az öregségi biztosítás megvalósítása a munkásmozgalom régi követelései közé tartozott, ez jelezte a kérdés hosszabb ideje fennálló politikai és társadalmi jelentőségét.

A nemzetközi környezet szintén ösztönzően hatott a hazai szabályozás fejlődésére. A korszakban Európa-szerte megfigyelhető volt a szociális rendszerek kiterjesztése, amely részben a politikai stabilitás megőrzését, részben a társadalmi feszültségek csökkentését szolgálta.[13] Az állam által szervezett szociális rendszerek a 19. század 80-as éveitől a II. világháborúig fokozatosan nyertek teret Európa államaiban, illetve Amerikában. Az 1880-as évek első felében dolgozták ki az immár klasszikussá vált, Bismarck kancellár nevével fémjelzett német társadalombiztosítási rendszert.[14] Az 1910-es években alakult ki a szovjet típusú szociális ellátási rendszer.[15] Az amerikai szociális rendszert,[16] mintegy válaszképpen a 33-as gazdasági világválságra, az 1930-as évek második felében hozták létre. Szintén a világválság után jött létre a svéd jóléti rendszer,[17] amelyet a fejlett szociálpolitikai intézményrendszert működtető országok mintájaként tartanak nyilván. Az első átfogó, univerzális jellegű rendszer – amely az összes állampolgár mindenféle szociális problémájára válaszolt – az 1938-ban létrejött új-zélandi[18] volt. A társadalombiztosítás történetének új fejezetét kívánták megnyitni az 1942-ben, Angliában kidolgozott Beveridge-rendszerrel, amely azonban kevésbé váltotta be a hozzá fűzött nagyra törő reményeket.[19]

Az első világháború előtti és utáni korszak között éles törést figyelhetünk meg. A két korszak határozott elkülönítésének alapja a megváltozott szemlélet, amelynek átültetése a politikai rendszer minőségétől függött. A világháborút lezáró békeszerződések „Munka" fejezetei az ún. második generációs jogokat vetítették előre, akkor még a munkavállaló személyéhez kötötten. Ráadásul a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal felállításával az európai kormányok a szociális kérdés nemzetközi felvállalása mellett álltak

[13] A társadalombiztosítás „mint hatékony társadalmi gyógytényezőnek általánosan elismert volta" több államot is jogalkotásra ösztönzött.
[14] Németh 2007: 47–49.
[15] Karner 2008: 4.
[16] Túri–Terebessy–Horváth 2018: 11–12.
[17] Tóth 2018: 429–430.
[18] Dezse 2022: 44–45.
[19] Németh 2007: 49–50.

ki, amelynek szerves részét képezte a nyugellátás törvényi szintű szabályozása. Tehát a háborút lezáró nemzetközi folyamatok, különösen a munkaügyi kérdések nemzetközi szintű kezelése, tovább erősítették a szociális jogok intézményesítésének szükségességét, ami a hazai jogalkotásra is hatást gyakorolt.

Mindazonáltal a magyar fejlődés sajátossága a késleltetett intézményesülés volt. Bár már a 20. század elején felmerült az egységes nyugdíjbiztosítás bevezetésének igénye, a politikai és gazdasági körülmények nem tették lehetővé annak azonnali megvalósítását. Az öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére szóló kötelező biztosítás kérdésével hazánkban már 1907-ben, a XIX. törvénycikk[20] tárgyalása során is foglalkoztak – sőt bevezetését már 1891-ben is szorgalmazta a Szakszervezeti Tanács –, de akkor még csak egy határozati javaslat elfogadásáig jutottak el. Az 1907-es törvény csak az üzemi baleset sérültjeinek baleseti járadékáról, illetve a balesetben elhunytak hátramaradottjainak ellátásáról (özvegyi járadék, árvajáradék, szülői járadék) intézkedett.

Az átmeneti korszakban tehát egy kettősség figyelhető meg: egyrészt erősödött a társadalmi igény az egységes rendszer iránt, másrészt a megvalósítást akadályozó gazdasági és politikai tényezők továbbra is fennálltak.

A munkáltatók részéről jelentős ellenállás mutatkozott a kötelező biztosítás bevezetésével szemben, elsősorban a várható többletterhek miatt. Ugyanakkor a munkavállalók képviselői sem voltak egységesek, mivel a különböző társadalmi csoportok eltérő érdekei nehezen voltak összehangolhatók.

Az 1928. évi XL. törvénycikk[21] – lényegében „paktum" eredményeként jött létre – kötelezővé tette az öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére szóló biztosítást. Nyugdíjbiztosításunk is – akárcsak betegségbiztosításunk – a német példát követte. Az 1929-től életbe lépett hazai nyugdíjtörvényt, annak indoklását, a miniszteri expozét, a vitákat és háttérszámításokat bemutató forrásmű egyértelművé tette a törvény bevezetésének motivációit: *„Mint hatékony társadalmi gyógytényezőnek általánosan elismert volta, számos európai állam törvényhozását az öregségi, illetőleg rokkantsági biztosításnak törvényerőre emelésére késztette... A társadalom erősítése... elsősorban az állam érdeke és feladata... a dekomponáló erőkkel szemben sikerrel csak akkor mérkőzhetik, ha megelőzi... támogatja a közösség elvét képviselő, szolidarizmus jegyében fogant szociális intézményeket..."*[22]

A szabályozás kialakítását megelőző konszenzus létrejötte összetett és konfliktusokkal terhelt folyamat eredménye volt. A különböző érdekcsoportok eltérő gazdasági és társadalmi szempontjai nehezen voltak összeegyeztethetők, ami jelentős kompromisszumkényszert eredményezett. A munkáltatói oldal számára elsődleges kérdést jelentett a kötelező biztosításból fakadó többletterhek viselése, különösen a háborús vereséget követő gazdasági nehézségek tekintetében, amelyekre hivatkozva a bevezetést

[20] 1907. évi XIX. törvénycikk – az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról.

[21] 1929. január 1-jén lépett hatályba.

[22] Kovrig–Frisch 1928: 1–4.

idő előttinek minősítették. Ezzel szemben a munkavállalói érdekképviseletek elsősorban a rendszer korlátozott kiterjedését és az ellátások alacsony színvonalát bírálták, különösen azon társadalmi csoportok – így például a mezőgazdasági népesség – kimaradása miatt, amelyek szociális védelme továbbra sem volt megoldott. Az állam szerepe ebben a folyamatban meghatározó volt, hiszen a szabályozás kialakítása szükségképpen hosszú távú kötelezettségvállalást és az intézményrendszer megszervezését igényelte. A végül megszülető törvény ennek megfelelően nem egyoldalú érdekérvényesítés eredménye, hanem egyensúlyi helyzetet tükröző kompromisszumos megoldás volt. A megállapodás lényege abban ragadható meg, hogy a munkáltatók az öregségi biztosítás bevezetését csak azzal a feltétellel fogadták el, hogy az nem jár együtt további, különösen a munkanélküliségi biztosításhoz kapcsolódó terhek bevezetésével, továbbá hogy a rendszer finanszírozása a termelés számára minimális, még éppen elviselhető többletkiadást jelentsen. Ennek következtében a kialakított ellátási rendszer tudatosan mérsékelt szintű szolgáltatásokat biztosított, igazodva a gazdasági teherbíró képességhez.

Az átmeneti időszak egyik legfontosabb eredménye az volt, hogy kialakultak azok az elvi és intézményi keretek, amelyekre az egységes nyugdíjbiztosítás később épülhetett. A korábbi ágazati rendszerek tapasztalatai, valamint a nemzetközi példák együttesen járultak hozzá ahhoz, hogy a jogalkotó képes legyen egy komplexebb, országos rendszer megalkotására. E folyamat során különösen jelentős volt a biztosítási elv[23] elfogadása, amely a járulékfizetés és a szolgáltatás közötti kapcsolatot hangsúlyozta. A korszak végére tehát megérett az a társadalmi, gazdasági és politikai helyzet, amely lehetővé tette az egységes nyugdíjbiztosítás bevezetését. Az 1918 és 1928 közötti időszak így nem csupán előzménye, hanem előfeltétele is volt az 1928. évi XL. törvénycikk megszületésének, amely a magyar szociálpolitika történetében valódi fordulópontot jelentett.

Az egységes nyugdíjbiztosítás kialakulása (1928–1938)

Az 1928. évi XL. törvénycikk elfogadása a magyar szociálpolitika történetében korszakhatárt jelentett, mivel első ízben teremtett egységes, államilag szabályozott keretet az öregségi, rokkantsági és hozzátartozói ellátások számára. A jogszabály megszületése egy hosszabb társadalmi, gazdasági és politikai érési folyamat eredményeként értelmezhető, amelyben a korábbi ágazati biztosítási modellek korlátai egyre nyilvánvalóbbá váltak. A törvény egyik legfontosabb újítása az volt, hogy a biztosítási kötelezettséget szélesebb munkavállalói körre terjesztette ki, összhangban a betegségi biztosítás rendszerével.

A biztosításra kötelezettek köre lényegében azonos volt a betegségi biztosításba bevontakéval. Ez a megoldás elősegítette a társadalombiztosítási ágak integrációját és adminisztratív racionalizálását.

[23] Petrasovszky 2025: 285–294.

A biztosítottakat két csoportba osztották: az ún. jövedelmezési határ alá esők a kötelező biztosítás hatálya alá estek, a javadalmazási határ alá nem esők pedig önkéntesen csatlakozhattak a rendszerhez. A törvény négy alapvető ellátási formát vezetett be: öregségi, rokkantsági, özvegyi és árvasági járadékot. A jogosultság feltételei több elemből álltak, amelyek közül kiemelendő a biztosítási esemény bekövetkezése, a meghatározott várakozási idő teljesítése, valamint a jogosultság fennállása – amely az öregségi nyugdíjhoz 400, a többihez 200 hét volt – és az ún. váromány – jogosultság – épsége. Az öregségi nyugdíj esetében a korhatárt 65 évben állapították meg, amely megfelelt a korabeli nemzetközi gyakorlatnak. A rokkantság fogalmát a munkaképesség jelentős csökkenéséhez kötötték, differenciálva a különböző jövedelmi kategóriák szerint. A rendszer finanszírozása járulékfizetésen alapult, amely a biztosítási elv érvényesülését tükrözte. Az ellátás járadéktörzsből és fokozódó ellátásból állt. Az özvegyek, illetve az árvák az elhunytat megillető járadék 50, illetve 15 százalékát kapták. A hozzájárulás mértéke az átlagos napibér 3,5%-a volt. A költségeket a minden biztosított után fizetendő járulék fedezte, amely a szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyensúlyának elvét erősítette. Az intézményi struktúra kialakítása szintén jelentős újításnak tekinthető. A munkások biztosítási ügyeit az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI)[24] és az elismert vállalati nyugdíjpénztárak látták el, míg a magánalkalmazottakét a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete (MABI).[25]

Az intézmények működése önkormányzati elven alapult, amelyben a munkáltatók és munkavállalók képviselői egyaránt részt vettek. Ez a modell a társadalmi partnerség elvének érvényesítését szolgálta, ugyanakkor az állam felügyeleti szerepe továbbra is meghatározó maradt. A rendszer kialakításakor fontos szempont volt az adminisztratív költségek minimalizálása. Ennek érdekében a nyugdíjbiztosítást a már meglévő betegbiztosítási struktúrához kapcsolták.

A bányanyugbér-biztosítás integrálása szintén fontos lépést jelentett az egységesítés irányába. A korábban különálló, ágazati rendszerként működő biztosítási forma fokozatosan beépült az országos struktúrába, bár sajátos kockázati jellege miatt továbbra is elkülönített kezelést igényelt.

[24] „Az OTI lett Magyarország legnagyobb biztosítóintézete, körülbelül 250 ezer munkáltatóval állt kapcsolatban. Tagjainak száma a betegbiztosításban több mint 900 ezer, az öregségi stb. biztosításban pedig közel 650 ezer fő volt. Vagyona ugyan 1940-ben megközelítette a 240 millió pengőt, pénzügyi helyzetét mégis nehéznek lehetett mondani: a kirótt járulékok körülbelül 10 százalékának befizetése ugyanis rendszeresen elmaradt, és a munkáltatók nagy száma miatt ügyviteli költségei is a legmagasabbak voltak. A bányanyugbér-biztosítás a nagy biztosítási kockázat miatt nemzetközileg is a legtöbb problémát hordozó ág. Más országokban nagyobb volt e körben az állami támogatás, és kedvezőbb volt a bányászok járadéka." Szabó 2000: 31.

[25] „A *MABI*" tagjainak száma a betegbiztosításban 117 ezer fő, az öregségi stb. biztosításban pedig körülbelül 111 ezer fő volt. Vagyona 1940-ben 112 millió pengőt tett ki, a járulékfizetési fegyelem itt jobban alakult, és az ügyviteli költség aránya is kedvezőbb volt. Szabó 2000: 32.

A rendszer ugyanakkor nem volt teljes körű, mivel bizonyos társadalmi csoportok – különösen a mezőgazdasági munkavállalók – kimaradtak a kötelező biztosítás hatálya alól. Ez a hiányosság már a törvény elfogadásakor kritikák tárgyát képezte.[26]

A szolgáltatások színvonala szintén mérsékelt maradt, ami részben a gazdasági teherbíró képesség korlátaiból fakadt. A járadék összege a befizetett járulékokhoz igazodott, és több elemből – törzsjáradékból és fokozódó járadékból – épült fel. A rendszer működése során hamarosan felszínre kerültek pénzügyi nehézségek is. A járulékfizetési fegyelem hiányosságai és az adminisztratív költségek növekedése jelentős kihívást jelentettek. Ezen problémák ellenére az új rendszer jelentős előrelépést jelentett a korábbi állapotokhoz képest. A nyugdíjbiztosítás intézményesítése csökkentette a munkavállalók egzisztenciális bizonytalanságát, és hozzájárult a társadalmi stabilitás erősítéséhez. A törvény egyben új típusú állam–társadalom viszonyt is megteremtett, amelyben az állam aktív szerepet vállalt a szociális kockázatok kezelésében. A korszak további fejleményei azt mutatták, hogy a rendszer folyamatos korrekcióra szorult. A biztosítottak körének bővítése, a szolgáltatások színvonalának emelése és a finanszírozási problémák kezelése egyaránt napirenden maradt.

Összességében az 1928 és 1938 közötti időszak a magyar nyugdíjbiztosítás intézményesülésének és konszolidációjának korszaka volt. Bár a rendszer számos hiányossággal rendelkezett, alapvető struktúrái hosszú távon is meghatározóvá váltak, és megalapozták a későbbi fejlődési irányokat.

Kiterjesztés és rendszerfeszültségek (1938–1945)

Az 1928-ban létrehozott egységes nyugdíjbiztosítási rendszer a következő évtizedben jelentős változásokon ment keresztül, amelyek egyrészt a biztosítottak körének bővítését, másrészt a rendszer belső feszültségeinek erősödését eredményezték. A korszak egyik legfontosabb tendenciája a társadalombiztosítás hatókörének fokozatos kiterjesztése volt, amely összhangban állt az európai szociálpolitikai fejlődéssel. A biztosítottak körének bővítése több lépcsőben valósult meg,[27] ami a rendszer dinamikus fejlődé-

[26] „Az ügyvédjelöltek, öregség esetére biztosítása kérdésében zavart idézett elő a széjjelküldött tájékoztató. Az ebben foglalt felhívás szerint a betegség, baleset, öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére biztosításra kötelezett munkaadó k az ügyvédjelölteket is bejelenteni kötelesek. Az ügyvédjelölteket azonban az 1928. évi XL. tc. 10. §. 10. pontja a kifejezetten kiveszi az öregség, rokkantság esetére biztosítandók közül. A felhívásnak tehát csak az a célja, hogy a jelöltek betegség és baleset esetére biztosíttassanak." Jogtudományi Közlöny 1929. (2) 19–20; Munkácsi 1929: 157–160.

[27] „*A biztosítottak körét* 1928 és 1945 között többször bővítették: 1944-ben kiterjesztették a háztartási alkalmazottakra, de tényleges kifizetésre nem került sor; 1939-ben bővült a jogosult köztisztviselői kör; *legjelentősebb* azonban *a gazdasági munkavállalók* öregségi biztosításának létrejötte." Szabó 2000: 37.

sére utalt. E folyamat egyik kiemelkedő állomása az 1938. évi XII. törvénycikk[28] volt, amely a gazdasági munkavállalók számára is kötelezővé tette az öregségi biztosítást. A jogszabály célja az volt, hogy a korábban a rendszerből kimaradt, különösen a mezőgazdaságban foglalkoztatott rétegek számára is intézményes keretet biztosítson az időskori megélhetéshez. A törvény hatálya elsősorban a gazdasági munkavállalókra terjedt ki, különösen azokra a személyekre, akik egy meghatározott életkort betöltöttek, és nem rendelkeztek jelentősebb földtulajdonnal. A finanszírozási rendszer többpilléres jellegű volt, amelyben az állam, a törvényhatóságok, a földbirtokosok és a munkavállalók egyaránt részt vettek. A költségek megosztása arányosan történt: az állam és a földbirtokosok egyaránt jelentős részt vállaltak, míg a munkavállalók fix összegű járulékot fizettek. Ez a konstrukció tükrözte a mezőgazdasági szektor sajátos gazdasági viszonyait. A járulékfizetés rendszere eltért az ipari biztosítási modellektől, mivel nem kizárólag a jövedelemhez, hanem a birtoknagysághoz és annak jövedelmezőségéhez igazodott. Ez a megoldás a mezőgazdasági termelés sajátosságaihoz való alkalmazkodást szolgálta. Az ellátásra való jogosultság feltételei között kiemelt szerepet kapott a meghatározott várakozási idő teljesítése, amely általában hosszabb volt, mint az ipari munkavállalók esetében. A nyugdíjra való jogosultság főszabály szerint a 65. életév betöltéséhez és legalább 15 év biztosítási idő meglétéhez kötődött. A törvény az ellátások szerkezetét több komponensből építette fel. Az öregségi járadék alapját egy törzsjáradék képezte, amelyhez a szolgálati idő függvényében növekvő pótlék társult. Ezt egészítette ki a befizetett járulékokhoz kapcsolódó, ún. fokozódó járadékrész, amely a biztosítási elv érvényesülését biztosította. A szabályozás figyelembe vette a rendszer bevezetésének átmeneti jellegét is, és lehetőséget biztosított arra, hogy azok is részesüljenek ellátásban, akik életkoruknál fogva már nem tudták teljesíteni a teljes várakozási időt. Ez a megoldás a rendszer gyors társadalmi elfogadtatását segítette elő. Az intézményi háttér biztosítására külön szervezetet hoztak létre, amely a gazdasági munkavállalók biztosítási ügyeit kezelte. Ez a szervezet elkülönült az ipari biztosítási intézményektől, ami a szektorális sajátosságok figyelembevételét tette lehetővé. A törvény jelentősége abban is megmutatkozott, hogy hozzájárult a társadalombiztosítás horizontális kiterjesztéséhez, és csökkentette a különböző társadalmi rétegek közötti ellátási különbségeket. Ugyanakkor a rendszer továbbra sem biztosított teljes egyenlőséget, mivel a mezőgazdasági munkavállalók ellátásai alacsonyabb szintűek maradtak. A jogszabály tehát egyszerre tekinthető előrelépésnek és kompromisszumos megoldásnak: miközben szélesebb társadalmi csoportokat vont be a nyugdíjbiztosítás körébe, fenntartotta a különbségeket az egyes foglalkozási csoportok között. Az 1938. évi XII. törvénycikk a magyar nyugdíjbiztosítás fejlődésének fontos állomása volt, amely a rendszer kiterjesztésével hozzájárult a társadalmi biztonság erősítéséhez, ugyanakkor a későbbi reformok szükségességét is előrevetítette.

[28] 1938. évi XII. törvénycikk – a gazdasági munkavállalók kötelező öregségi biztosításáról.

A rendszer működése során egyre inkább felszínre kerültek a finanszírozási nehézségek. A járulékfizetés és a szolgáltatások közötti egyensúly fenntartása komoly kihívást jelentett, különösen a gazdasági válságokkal terhelt időszakban.

A pénzügyi egyensúlytalanságok következtében a rendszer tartalékai fokozatosan csökkentek, és egyre nagyobb nyomás nehezedett a járulékfizetőkre. Ezzel párhuzamosan a különböző érdekcsoportok eltérő irányú követeléseket fogalmaztak meg. A munkáltatók elsősorban a járulékterhek csökkentését szorgalmazták, míg a munkavállalói érdekképviseletek a szolgáltatások színvonalának emelését követelték.

A rendszer egyik alapvető problémája az volt, hogy a különböző biztosítási ágak közötti erőforrás-átcsoportosítás kérdése folyamatos viták tárgyát képezte.[29]

A korszak végére a nyugdíjbiztosítási rendszer működése egyre inkább fenntarthatatlanná vált. A politikai beavatkozások és a gazdasági kényszerek együttesen vezettek a rendszer alapelveinek felülírásához.

Különösen jelentős változást hozott a második világháború időszaka, amikor a kormányzat a rendszer erőforrásait más célokra irányította át.[30] Így a korábbi várományfedezeti rendszert már később sem lehetett visszaállítani, ezért Magyarország áttért a felosztó-kirovó rendszerre. A második világháború okozta óriási pusztítások a nyugdíjbiztosítást is érintették, gyakorlatilag összeomlott az egész rendszer.[31] Az új felosztó-kirovó rendszer lényege, hogy a befizetők nem rendelkeznek elkülönített számlával, hanem valamennyi járulékot egy egységes központi számlán írták jóvá, és „a mindenkori aktív befizetők hozzájárulásai biztosították a passzív igénybe vevők ellátásainak fedezetét".[32]

Ezzel párhuzamosan a jogosultsági feltételek és a szolgáltatások is módosultak. A nyugdíjkorhatár csökkentése és a járadékok emelése rövid távon kedvező hatásúnak tűnhetett, hosszabb távon azonban tovább növelte a rendszer terheit.

A korszak végére a nyugdíjbiztosítási rendszer elveszítette eredeti, biztosítási jellegét, és egyre inkább politikai és gazdasági beavatkozások tárgyává vált.

Összességében az 1938 és 1945 közötti időszak kettős jelleggel írható le: egyrészt a társadalombiztosítás kiterjesztésének korszaka volt, másrészt azonban olyan strukturális feszültségek halmozódtak fel, amelyek végül a rendszer fenntarthatóságát is aláásták. E folyamatok együttesen készítették elő a háborút követő radikális átalakulást, amelynek során a magyar nyugdíjrendszer új alapokra helyeződött.

[29] Szabó 2000: 34.

[30] „A felhalmozott tartalékokat végül a Sztójay-kormány rendelkezése alapján 1944-ben fegyverkezésre fordították". Szabó 2000: 34–35.

[31] „1945-ben kimondták a társadalombiztosítás teljes önkormányzatiságát, annak irányítása 1950-ben a szakszervezetekhez került, egységesítették az intézményrendszert. A gazdasági kényszer hatására 1947. január 1-jétől a korábbi várományfedezeti rendszerről Magyarország áttért a felosztó-kirovó rendszerre." Szabó 2000: 36–37.

[32] Rab 2004: 149.

Következtetések és zárszó

A magyar nyugdíjbiztosítás kialakulásának vizsgálata egyértelműen rámutat arra, hogy e jogintézmény nem elszigetelt jogalkotási aktus eredménye, hanem hosszú történeti fejlődés során formálódott komplex társadalmi konstrukció. A preindusztriális önsegélyező formáktól az egységes állami rendszerig vezető út során a gazdasági, társadalmi és politikai tényezők szoros kölcsönhatásban alakították a szabályozás irányát és tartalmát.

A vizsgált fejlődési ív egyik legfontosabb tanulsága, hogy a nyugdíjbiztosítás intézményesülése szorosan összefügg az ipari társadalom kialakulásával.

A társadalmi átalakulások következtében egyre szélesebb rétegek váltak kiszolgáltatottá a munkaerőpiaci kockázatoknak. A hagyományos családi és közösségi gondoskodási formák visszaszorulása tovább erősítette az állami beavatkozás szükségességét. Az államnak egy új, aktív, cselekvést vállaló szerepet kellett felvállalnia.

A magyar fejlődés sajátossága a késleltetett intézményesülés volt, amely ugyanakkor lehetőséget biztosított a nemzetközi tapasztalatok adaptálására. A bismarcki modell hatása egyértelműen kimutatható, ugyanakkor a hazai rendszer kialakítása során figyelembe kellett venni a sajátos gazdasági és társadalmi viszonyokat is.

Az 1928. évi XL. törvénycikk elfogadása valódi fordulópontot jelentett, mivel első ízben teremtett egységes jogi keretet az öregségi, rokkantsági és hozzátartozói ellátások számára. A rendszer egyik alapvető célja az volt, hogy megszüntesse a munkavállalók egzisztenciális bizonytalanságát, és kiszámíthatóbb jövőképet biztosítson számukra. Ugyanakkor a rendszer kialakítása és működése során folyamatosan jelen voltak a strukturális korlátok és ellentmondások. A biztosítottak körének kezdeti szűkössége, a szolgáltatások alacsony színvonala, valamint a finanszírozási problémák mind hozzájárultak ahhoz, hogy a rendszer csak részben tudta betölteni funkcióját.

A két világháború közötti időszakban a rendszer fokozatos kiterjesztése figyelhető meg, ami azonban nem járt együtt a teljes körű társadalmi lefedettséggel. A különböző társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenségek fennmaradása továbbra is meghatározta a rendszer működését. A mezőgazdasági munkavállalók és más perifériku csoportok bevonása csak később és korlátozott formában valósult meg.

A finanszírozási rendszer szintén számos problémát vetett fel. A járulékfizetésen alapuló modell elméletileg biztosította a szolgáltatások fedezetét, azonban a gyakorlatban a befizetések elmaradása és az állami hozzájárulás hiányosságai komoly nehézségeket okoztak. A rendszer stabilitását tovább gyengítette, hogy az állam időről időre más célokra is felhasználta a nyugdíjalapok forrásait.

A második világháború időszaka végül a rendszer működésének súlyos zavaraihoz vezetett. A gazdasági és politikai körülmények együttesen olyan mértékű terhelést jelentettek, amely a nyugdíjbiztosítás intézményi alapjait is megrendítette.

E fejlődési ív alapján megállapítható, hogy a magyar nyugdíjbiztosítás története nem lineáris fejlődésként, hanem ciklikus, megszakításokkal és újrakezdésekkel jellemezhető folyamatként írható le. A rendszer kialakulása és működése során folyamatosan jelen volt

a gazdasági racionalitás és a szociális igazságosság közötti feszültség, amely mind a mai napig meghatározza a nyugdíjrendszerekkel kapcsolatos szakpolitikai vitákat. A vizsgált időszak tapasztalatai arra is rámutatnak, hogy a nyugdíjbiztosítás fenntarthatósága csak akkor biztosítható, ha a finanszírozási és jogosultsági szabályok összhangban állnak a gazdasági realitásokkal és a demográfiai folyamatokkal.

Összességében a magyar nyugdíjbiztosítás kialakulása a modern állam egyik legjelentősebb szociálpolitikai vállalkozásának tekinthető, amely alapvetően hozzájárult a társadalmi biztonság megerősítéséhez.

A történeti, jogtörténeti tapasztalatok arra figyelmeztetnek, hogy a nyugdíjrendszerek tartós működőképessége csak a társadalmi szolidaritás és a gazdasági realitások egyensúlyán alapulhat. E kettő dinamikus viszonya pedig mindenkor az állam egyik legösszetettebb és legnagyobb felelősséggel járó feladata marad.

Hivatkozott irodalom

Barta Judit 2011: A magánnyugdíjpénztári rendszer helye és szerepe a magyar nyugdíjrendszerben. *Miskolci Jogi Szemle* (6.) 7–30.

Dezse Tivadar 2022: A kötelező állami nyugdíjrendszeren kívüli kiegészítő nyugdíjintézmények lehetséges szerepe az állami nyugdíjrendszerek finanszírozásában és fenntarthatóságában (PhD-disszertáció). Miskolci Egyetem, Miskolc

Egresi Katalin 2014: A nyugdíjbiztosítás története. *Múltunk* (59.) 276–283.

Karner Cecília 2008: Nemzetközi egészségügyi finanszírozási modellek és az állam szerepvállalása. *Egészségügyi és gazdasági szemle* 2008. (2.) 3–12.

Kovrig Béla – Frisch Ferenc 1928: *Öregségi és rokkantsági biztosítás.* Budapest.

Kovrig Béla 1929: *A magánalkalmazottak nyugdíjbiztosítása és a vállalati nyugdíjintézmények újjászervezése.* Budapest.

Litschauer Lajos 1886: Litschauer Lajos: *Az 1854. évi május hó 23-án kelt általános bányatörvény.* Budapest.

Munkácsi Ernő 1929: Nyugdíjintézmények és munkaadók. *Jogtudományi Közlöny* (17.) 157–160.

Németh György 2007: Egészségbiztosítási alapmodellek. *Esély* (5.) 23–65.

Országos Társadalombiztosító Intézet 1929: *A magyar társadalombiztosítás tíz éve* 1919–29. Budapest.

Petrasovszky Anna 2017: A természeti erőforrások állami védelmének megalapozása a 19. századi természetjogban. *Agrár- és Környezetjog* (12.) 117–147. https://doi.org/10.21029/JAEL.2017.23.117

Petrasovszky Anna 2019: Ius in sacra vs. ius circa sacra: Az állam és egyházak viszonya a 19. századi természetjog szerint. *Miskolci Jogi Szemle* (14.) 2. 34–48.

Petrasovszky 2021: „Az 1918. esztendő egy ködös, sötét őszi délutánján ...” – A gróf Tisza István-gyilkosság hadbírósági pere. *Miskolci Jogi Szemle* (16.) 5. 434–443. https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1484

Petrasovszky 2025: A tulajdonjog természetjogi értelmezése a klasszikus jogelméletben: velünk született vagy szerzett jog-e? *Miskolci Jogi Szemle* (20.) 3. 285–294. https://doi.org/10.32980/MJSz.2025.3.285

Rab Henriett 2004: A nyugdíjbiztosítás magyarországi rendszere. In: Bíró Noémi – Nádas György – Rab Henriett – Prugberger Tamás: *Európai és magyar szociális jog.* Debrecen.

Szabó Sándorné Csemniczki Katalin 2000: Nyugdíjrendszerünk 1929-től 1997-ig. In: Augusztinovics Mária (szerk.): *Körkép reform után.* Tanulmányok a nyugdíjrendszerről. Budapest, 28–50.

Tóth Tibor 2018: A skandináv jóléti modell a 30-as évek válságkezelési gyakorlatában. *Forum* (2.) 427–441.

Túri Gergő – Terebessy András – Horváth Krisztián 2018: Az Amerikai Egyesült Államok népegészségügyi rendszere és egészségfejlesztéssel foglalkozó szervezetei. *Egészségfejlesztés* (59.) 11–19.

Ogoljuk-Berzsenyi Anett

A budapesti közkórházi rendszer felügyelete, működtetése a dualizmus korában

Abstract: The Supervision and Operation of Budapest's Public Hospital System in the Dualist Period. At the time of the unification of the city, Budapest required development in numerous areas. From a social perspective, one of the most important tasks was the organisation of public health, which became a permanent responsibility of the municipal leadership in the following decades. In the final decades of the nineteenth century, the institutional network expanded considerably, making it necessary to establish a system of central supervision.

This system, however, did not emerge as the result of a single decision. It took shape only through prolonged debates and repeated reorganisations, and by the final years of the Dualist period a unified body had been established: the Central Directorate of the Public Hospitals of Budapest. Subordinated to the Council of the Capital City of Budapest, this institution functioned in the longer term as a supervisory authority in matters concerning the public hospitals.

Keywords: Budapest; public health; hospital; supervision

A városegyesítést követően Budapest jelentős fejlődésnek indult. A város metropolisszá válása a figyelem középpontjába állította azokat a területeket, amelyek modernizálása nem várathatott magára, mint a lakáskérdés, a csatornás, az úthálózat vagy éppen a kórházi ellátás kérdése. Az egészségügy terén a 19. század utolsó évtizedeiben végbement változások a mai napig hatással vannak a betegellátásra: létrejöttek azok a nagy befogadóképességű, modern kórházak, amelyek a betegellátás alapját adják. Kidolgozásra került az irányítás rendszere, amire korábban, kórházi hálózat hiányában, nem volt szükség. A tanulmány ezt a folyamatot követi végig, a tervezéstől a megvalósításig, a felmerült problémákra adott reflexiók bemutatásával, kifejezetten a főváros által fenntartott egészségügyi intézményekre fókuszálva.

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.2.2026.187

Az egészségügyi intézményrendszer fejlődése

A városegyesítést és a vele csaknem egy időben kiadott közegészségügyi törvény[1] megjelenését megelőzően mintegy másfél évszázadig állandónak mondható a polgári, majd közkórházi rendszer állapota a későbbi Budapest területén. Ez az állapot igen kezdetleges, a város fejlődésével nem volt képes lépést tartani, sem az ágyszám, sem az épületek elrendezése terén. Mindössze két olyan intézmény volt, amely hosszabb távon képes volt fennmaradni, egy-egy Budán és Pesten.

Budán 1710-ben alapították a Szent János Kórház elődjét. Ez egy kicsi, kezdetben 26 fő befogadására alkalmas épület volt, a mai Széna tér tőszomszédságában. A pestises betegek ellátására hozták létre, későbbi működése során is többször vált ideiglenesen fertőzőkórházzá. Lassan bővítgették ugyan, de 1848-ban is csak 100 ággyal rendelkezett, ezt 1873-ban növelték 234-re.[2] A pesti oldalon a feltehetően 1701-ben létesített Bürgerspital látta el kezdetben a betegeket. Ez szintén egy kis, 30 ágyas kórház volt.[3] Elavultsága miatt többször felmerült a század folyamán, hogy a Szent Rókus-kápolna melletti üres földeken kellene egy új, betegek és szegények ellátására alkalmas kórházat emelni, azonban ez végül csak a század legvégén valósult meg. Az új kórház, amelyet 1798. május 12-én nyitottak meg, 237 beteget és 60 szegény gondozottat tudott ellátni.[4] 1860–1862-ben – újabb épületek hozzáadásával – 678-ra bővítették a befogadóképességét.[5]

A különálló városok, majd az egyesült Budapest lakosságszáma ezzel egy időben folyamatosan nőtt. Csak a dualizmus korát figyelembe véve a lakosságszám a következőképp alakult: 1870-ben Buda, Óbuda és Pest lakossága 270476 fő volt.[6] 1880-ban már 355682, 1890-ben 486671, 1900-ra 703448, a háború kitörése előtt, 1910-ben pedig már 880371 fő lakott a fővárosban.[7] Tehát negyven év alatt több mint háromszorosára nőtt a lakosság száma. Ezzel jelentősen megnőtt az ellátandó személyek száma is, a rohamos növekedés gyors, hatékony intézkedéseket kívánt.

Valamilyen szinten tehermentesítették a fővárost az egyházi, később biztosítótársaságokhoz, szövetkezetekhez tartozó kórházak,[8] de ezeknek csak egy része bírt nyilvános jelleggel, alapvetően szűkebb kör ellátását célozták. Átmeneti megoldást jelentett a korábban járványkórházként, ideiglenesen használt barakkok újranyitása. Ilyen barakkok tartoztak például a pesti oldalon a Rókus anyaintézményhez, ahol a sebészeti, rákos,

[1] 1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről.
[2] Krakovits 1999: 1004–1005.
[3] Brüll 1929: 1046.
[4] Bula (szerk.) 2000: 475.
[5] Hollán 1967: 74.
[6] Budapest etnikai adatbázisa (1850–1950).
[7] Budapest etnikai adatbázisa (1850–1950).
[8] Ilyen például az irgalmas rend budai kórháza, Pesten az izraelita és a diakonissza kórház vagy az Erzsébet homeopata kórház.

bőr- és nemibeteg, valamint heveny fertőző betegek ellátása folyt.[9] Az új közkórházak megnyitása előtt közvetlenül összesen 410 főt tudott ellátni a barakkokban működő három osztály. Ugyanakkor a rövid távú megoldásnak szánt deszkaépületekben a betegek elkülönítését nem lehetett megoldani, emellett állagromlásuk további közegészségügyi kockázatot jelentett.

1. kép. A Rókus Kórház és -kápolna az előtte álló Maria Immaculata-szoborral. (BFL XV.19.d.1.07.055. Klösz György fényképei)

A Rókus Kórház saját épületében mintegy 500 beteget tudtak egyidejűleg kezelni. Ideiglenes jelleggel több alkalommal igénybe vették orvosi célokra a szomszédos telken álló, korábban dologházként funkcionáló egyemeletes épületet is. Itt főként járványosztály működött.[10] 1875-ben tartósan bérbe vette az épületet a Rókus Kórház, 1876-ban pedig megnyitotta kapuit a 110 ágyas női bujakóros részleg, amely a tágasabb épületben emberségesebb körülményeket biztosított a betegek számára. Ez a Régi Dologházi Kiókkórház a későbbiekben gyakran Kis Rókusként emlegetett intézmény.[11] A század végére 144 fősre bővítették.[12] A főépületben ezzel egy időben felszabadult a korábbi

[9] BFL VIII.1102.a 53. nd. Kimutatások a készülő évkönyvhöz, 1892.
[10] Pl. az 1854–1855-ös kolerajárvány idején. Hollán 1967: 97.
[11] Hollán 1967: 70.
[12] BFL VIII.1102.a 53. nd. Kórházi kimutatások. 1899.

bujakóros osztály 80 ágya, amelyet más célokra tudtak hasznosítani.[13] 1881-ben újabb, eredetileg dologháznak szánt épületet kapott a Rókus, neve ebből adódóan Új Dologházi Fiókkórház lett. Ezt később Kun utcai Fiókkórházra változtatták.[14] Alakulásakor az éppen tomboló hagymázjárvány miatt a barakkokból a nem heveny fertőző betegeket helyezték el itt, később sebészet, belgyógyászat és bujakóros ellátás folyt az épületben. Itt kezdetben a férfiak részére több ágyat tartottak fenn, mintegy kétszer annyi férfit fogadtak, mint nőt. A század végére azonban megfordult az arány, az 1900-ban 193 beteg fogadására alkalmas kórházban mindössze 60 ágy volt a férfiaknak fenntartott osztályokon, a többi a női részlegekhez tartozott.[15]

Az elavult barakkrendszer nem volt hosszú távon fenntartható, ezt a város vezetése is belátta, a nem kórháznak szánt épületek pedig csak enyhítették az elhelyezés problémáját. A Rókus Kórház eredeti helyén nem volt tovább bővíthető, felmerült a kórház lebontása és új intézmény létesítése a belvárostól távolabb eső helyen,[16] ez a terv azonban végül nem valósult meg. Az 1876-ban megjelent közegészségügyi törvény ugyancsak az egészségügyi ellátás modern, nyugati példájú fejlesztésének előmozdításául szolgált, ami országszerte több jelentős városban, az egyetemi, egyesületi stb. célokkal pedig még inkább szembenéző fővárosban ennél is látványosabb löketet adott a kórházépítéseknek. A törvény részletezi a (köz)kórházak, gyógyintézetek létrehozásának lehetőségeit, az ily módon létrejött intézmények működtetésének főbb részleteit, beleértve a közvetlen felettes szerv kilétét.[17] Utóbbi a főváros tekintetében Budapest Székesfőváros Tanácsa lett.

1876-ban Gebhardt Lajos,[18] a Szent Rókus Kórház igazgatója nagyszabású tervet terjesztett a fővárosi közgyűlés elé.[19] Gebhardt tartós, a kor követelményeinek maximálisan megfelelő kórházépületek létesítésében látta a megoldást, ami kezdetben három új, egyenként 600 ágyas intézmény létrehozását jelentette, kettőt Pesten, egyet Budán. Gebhardt a következő években újabb fejlesztések szükségességéről számolt be, a főváros betegellátását rövid időn belül 5000 ágyra, az eredeti keret több mint ötszörösére kívánta felfejleszteni. Bár terveiben – elsősorban anyagi megfontolásból – némi változtatást eszközölt a főváros, az 1880-as években valóban megindult a kórházalapítási hullám, amely végül nem három, hanem öt új intézmény létrejöttéhez vezetett.

[13] Gárdonyi 1929: 14.
[14] Mészáros 2004: 302.
[15] BFL VIII.1102.a 53. nd. Kórházi kimutatások. 1882–1990.
[16] Adatgyűjtemény 1942. 4057/1873. A Rókus kórház eltávolítása tárgyában eljáró bizottmány 1873. évi január hó 19-én tartott ülésének jegyzőkönyve.
[17] 1876. évi XIV. tc. 56–70. §§.
[18] Gebhardt Lajos (1836–1908): belgyógyász, Gebhardt Xavér Ferenc fia. Gyakornoki éveit követően a Szent Rókus Kórházban helyezkedett el, ahol főorvosi, majd igazgatói tisztséget látott el. A fővárosi közgyűlés aktív tagja, a közegészségügy fejlesztésének előmozdítója.
[19] BFL IV.1403.a 4. kötet. 15.2 folytatólagosan tartott közgyűlés jegyzőkönyve, 1876. június 1. 339. határozat.

2. kép. A Szent István Kórház épülete (BFL XV.19.d.1.07.141. Klösz György fényképei)

A legelső az 1885-ben megnyílt, egykori barakk-kórház helyén létesített, a Szent Rókus Kórházat mentesíteni hivatott Üllői úti Új Kórház (1894-től Szent István Kórház) volt, amely német mintára pavilonrendszerben épült.[20] Kezdetben 660 beteg befogadására volt alkalmas, de a század végéig csaknem 1000 fősre fejlesztették fel. 1894-ben megnyílt a korszerű, 200 beteg ellátására alkalmas járványkórház, a Szent László Kórház,[21] amelynek felállítása már régóta napirenden volt, és amivel kiválthatta végre a főváros a régi, betegellátásra alkalmatlan barakk-kórházat. Az épületegyüttes hamar szűkössé vált, ezért 1899-ben a kórház tőszomszédságában megnyitották a Szent László tehermentesítését szolgáló, annak működésével szorosan összefüggő Szent Gellért Kórházat.[22] A Gellért kezdetben mindössze három épülettel kezdte meg a működését, de gyors ütemben bővítették. 1905-re további 22 épülettel (barakkal) egészült ki, feladata ugyancsak a fertőző betegek ellátása volt.

Budán ezzel egy időben a kicsi, elavult, Széna téri Szent János Kórház kapacitásának bővítésére egy 70 fő befogadására képes új, alapszakmás fiókkórházat terveztek. Ez lett a Szent Margit Kórház, amely 1897-ben végül 100 ággyal kezdte meg működését.[23] Közben

[20] Balázs (szerk.) 1985: 7.
[21] Koltai – Ogoljuk-Berzsenyi 2021.
[22] Koltai – Ogoljuk-Berzsenyi 2021.
[23] https://www.szentmargitkorhaz.hu/korhazrol/korhazunk-tortenete/ – utolsó letöltés: 2026. március 30.

már zajlottak az építkezések az egykori szőlőültetvény helyén, a Diósárok-dűlőn, ahová egy jóval nagyobb, 400 fő, köztük gyerekek befogadására is alkalmas intézményt terveztek. Az Új Szent János Kórház 1898. augusztus 3-án öt osztállyal nyitotta meg kapuit.[24]

Az új kórházak esetében tervezett a városvezetés a bővítéssel, ami fokozatosan meg is valósult, ezzel növelve az intézmények befogadóképességét. A kórházi rendszer további fiók- és ideiglenes jellegű kórházakkal is bővült a korszakban, mint a Szent István Kórház fiókja, az eredetileg iskolának épült Telepy utcai Kórház,[25] a Bakáts utcai szülészet,[26] vagy ilyen lett a háborús helyzet szülte barakk-kórház, a Zita Kórház. Az elavultnak számító, szűkös kapacitással bíró Rókus Kórház modernizálására tett javaslatok is állandóan napirenden voltak, de pénzszűkében végül egyik ötlet sem valósult meg.[27]

A gombamód megszaporodó fővárosi kórházak egy merőben új helyzetet teremtettek, hiszen soha korábban nem tartozott ennyi egészségügyi intézmény a város alá. Ráadásul hiába a már a városegyesítést követő egységesítő törekvések a közigazgatásban, a budai és pesti oldal hosszú ideje eltérő gyakorlata megnehezítette a központosítás véghezvitelét.[28] A megszaporodó intézmények pedig ezentúl is újabb megoldandó problémákat szültek. Így ugyan megfelelő számban rendelkezésre állt, de az intézmények működtetéséhez kellő számú személyzetet is kellett biztosítani. Ez a probléma többször felmerült a folyamat során, például mindjárt az első, Üllői úti Új Kórház megnyitása körül. Az 1884. november 1-re tervezett átadót végül 1885 nyarára kellett halasztani, ugyanis nem állt rendelkezésre orvosi személyzet. Végül a Rókus Kórházból való átcsoportosítással sikerült megoldani a helyzetet.[29]

A kórházi felügyelet megszervezésének kezdete

A központi felügyelet kérdése szervezett módon sokáig nem merült fel. A kórházak igazgatása kezdetben láthatóan koncepciótlanul zajlott; a régi kórházak igazgatásának független voltához kétség sem fért, míg az új kórházak esetében korántsem volt egyértelmű a kérdés. A kórházépítésért felelős bizottság három központi kórház kijelölését javasolta;[30] kezdetben ez a terv valósult meg, de korántsem logikus felosztásban.

[24] Betkó 1995: 1397.

[25] https://bparchiv.hu/110-eve-nyilt-meg-a-telepy-utcai-korhaz/ – utolsó letöltés: 2026. március 30.

[26] Korábban Erdey Szanatórium. A szomszédos telken álló szövetkezeti kórházzal összevonva később itt működött a Schöpf-Merei Ágost Kórház.

[27] Pl. Müller 1892: 1–11.

[28] Ilyen volt például a betegápolási vagy a temetési költségek kérdése. 1880-ban például a budai Szent János Kórházban 2 forint 42 krajcár volt a stóladíj, míg a pesti Szent Rókus Kórházban 1 forint 64 krajcár. HU BFL IV.1403.a 8. kötet. 16. folytatólagosan tartott közgyűlés jegyzőkönyve, 1880. július 7-8. 468. határozat.

[29] Fővárosi Lapok (22.) 91: 588.

[30] Müller 1889: 15.

A budai oldalon az Új Szent János Kórház megnyitásával egy nagy, modern létesítmény jött létre a század végén. Nem véletlen a névazonosság a korábban már létező budai kórházzal, hiszen kezdetektől arra szánták, hogy átvegye a Duna jobb partjának vezető szerepét.[31] Nemcsak a régi, Széna téri kórház funkcióját vette át, hanem dolgozóinak egy részét is átirányították az új intézménybe, így például az igazgató, Ludvig Endre is csatlakozott az új kórház személyzetéhez korábbi pozícióját megtartva. A korlátozott befogadóképességű Régi Szent János Kórház, valamint a Szent Margit Kórház ennek fiókkórházai lettek.

Pesten a Rókus Kórház bővítését célzó épületátalakítások eredményei (a dologházi és barakk-kórházak) automatikusan fiókkórházként kezdték meg működésüket. Az 1885-ben megnyílt Üllői úti Új Kórház/Szent István Kórház már önálló intézményként jött létre, ellenben a később mellette létrehozott járványkórházak, a Szent László, majd Szent Gellért Kórházak már a Szent Rókus fiókintézményeiként szerepelnek![32] Így bár Budán rendezettnek látszik a helyzet, Pesten tulajdonképpen két kórházi szervezet működött párhuzamosan, a Szent Rókus Kórház öt helyszínen 1378 ággyal, míg a Szent István Kórház egy helyszínen 996 ággyal.[33]

A három intézmény működése egymástól független volt. Mindegyik a fővárosi tanács felügyelete alá tartozott, élükön a fővárosi közegészségügyi bizottmány előterjesztése alapján a főpolgármester által kinevezett kórházigazgató állt. Emellett minden kórháznak saját kórházi bizottsága volt, melynek tagjai a kórház fő- és rendelőorvosai, a fővárosi bizottság delegált tagjai, a tiszti főorvos, a főszámvevő és főmérnök, valamint a kórházi gondnok és ellenőr voltak.[34] Minden kórház maga szervezte meg az étkeztetést, a felszerelések beszerzését, az épületek karbantartását. Alapvetően a kórházi bizottságok feladata volt ez, ugyanakkor sok az átfedés a gondnokságok feladatkörével.

Már az 1880-as évek végén felmerült az egységes, központi irányítás szükségessége. A hosszú távú, szervezett működtetéshez elengedhetetlen volt a felettes szerv létrehozása, egységes eljárásrend bevezetése. A három központi kórház helyett egy közös igazgatóság megszervezését szorgalmazták, amely a teljes fővárosi intézményrendszert felügyeli. Müller Kálmán, a Szent Rókus Kórház igazgatója 1889-ben részletesen kidolgozott javaslatában[35] indokolta is a közös felügyelet szükségességét, amelynek fő pontjai között egyrészt a bizonyos területeken azonos ügyrend bevezetésének szükségessége, másrészt a költségek realizálása állt.

A következő években azt ugyan sikerült elérni, hogy ne aprózódjon el túlságosan a felügyelet még több igazgatóság létrehozásával, Pest és Buda különállását azonban hosszú ideig nem lehetett megszüntetni. Még további kutatásokat igényel az 1890-es években átalakuló kórházi felügyelethez vezető út feltárása. Mindenesetre 1893-ra már

[31] Fővárosi Közlöny (9.) 57: 2.
[32] BFL VIII.1102.a 53. nd. Kórházi kimutatások, 1883–1888, 1901.
[33] BFL VIII.1102.a 53. nd. Kórházi kimutatások, 1900.
[34] Budapest székesfőváros közkórházainak alapszabályai 1892: 1–8.
[35] Müller 1889: 15.

csak két igazgatóság maradt, Pesten a Szent Rókus, Budán a Szent János Kórház épületében. 1902-ben átnevezték őket, elhatárolva az igazgatóságokat az azoknak otthont adó kórházaktól. Így jött létre a Dunajobbparti és Dunabalparti Kórházak Igazgatósága.[36]

A kórház-igazgatóságok feladatköre, működése

Az igazgatóságok közvetlenül a fővárosi tanács felügyelete alá tartoztak, annak folyamatosan jelentettek, intézkedést igénylő ügyeiket a fővárosi bizottságok, ügyosztályok elé terjesztették. Az igazgatóságok élén a Szent Rókus és Szent János Kórházak igazgató-főorvosai álltak, tehát az igazgatóságok nem határolhatók el a székhelyeknek otthont adó intézményektől, a vezetésük egy kézben összpontosult. A fiókkórházak élén ugyancsak állt kinevezett igazgató. A kórházigazgatók az igazgatóságokat vezető főigazgatókkal együtt alkották az igazgatósági bizottságot, ahol előterjesztéseik alapján rendszeresen tárgyaltak az általuk vezetett kórházak ügyeiről. Az igazgatókhoz hasonlóan a kórházukban működő főorvosok közvetlenül nem járhattak el a felettes hatóságnál, ez régebbi hagyományra visszavezethető eljárási rend.[37] A felterjesztések a Dunajobbparti és Dunabalparti Kórházak Igazgatóságán keresztül, azok nevében jutottak el a fővárosi tanács illetékes ügyosztályaihoz.[38]

A kórház-igazgatóságok feladatköre a hozzájuk tartozó intézmények minden általános ügyére kiterjedt. Feladatuk, hogy az egységes ügyvitel megszervezésével (költség)hatékonyabbá tegyék a hozzájuk tartozó intézmények működését, valamint közvetítő szerepet láttak el a fővárosi tanács és a kórházak között. Feladatkörük az alábbi főbb területekre terjedt ki:

- Személyzeti ügyek: a kórházak igazgatóinak kezdeményezésére a kórház-igazgatóságokon keresztül történt az alkalmazottak felvétele, áthelyezése, nyugdíjazása, elbocsátása, a szabadságok előzetesen beterjesztett terv szerinti engedélyezése, idővel a családipótlék-ügyek intézése, lakások kiutalása, eljárás egyéb szociális ügyekben.
- Üzemeltetés: minden, a kórházak operatív működésével kapcsolatos intézkedést a kórház-igazgatóságok hagytak jóvá. Ide tartozott többek között a műszerek, kötszerek, gyógyszerek beszerzése, a betegek és dolgozók étkeztetése, az épületek állapotának rendszeres felmérése, a szükséges felújítások kezdeményezése, a

[36] Fővárosi Közlöny (12.) 83: 3. Érvénybe lépett 1902. áprilisában. HU BFL VIII.1102.a 53. nd. 1774. kórházigazgatói utasítás. 1902. április 10.

[37] Budapest székesfőváros közkórházainak alapszabályai 1892: 18.

[38] Pl. Fővárosi Közlöny (22.) 26: 882.

pavilonépítések felügyelete, a kórházi osztályok szükség szerinti más kórházba való átszervezése.

- Járványügyi intézkedések: szoros kontroll alakult ki járványügyben, napi jelentések adatai alapján követték a pontos létszámadatokat. Összeállításukért a kórházak igazgatói feleltek. Szükség szerint az ápoltakat más intézménybe irányították, ez jelenthette a fertőző betegek áthelyezését vagy éppen a fertőzés által nem érintett betegek elővigyázatosságból való átszállítását. Amennyiben a járványadatok indokolták, a kórház-igazgatóságok felügyelték a szükségkórházak megnyitását és üzemeltetését.
- Iratkezelés: az egységes irányítás a betegadatok nyilvántartására is hatással volt. Egységes nyilvántartókönyvek, kórlapok kerültek bevezetésre, nagy hangsúlyt fektettek az ápoltak adatainak pontos vezetésére. Központilag szabályozták továbbá az iratok megőrzési idejét.[39]

Különösen fontos volt az igazgatóságok szerepe egyrészt a kialakulásukat követő években a régi, elavult szervezeti felépítés megreformálásában és a betegellátásra alkalmatlan barakkok felszámolásában, majd a nagy háború idején, amely személyzeti hiányokkal, frontra vezérléssel, megnövekedett betegszámmal, élelmiszerhiánnyal sújtotta a fővárosi kórházakat is, így megnövekedtek a logisztikai feladatok. A háború súlya ezen a területen rendkívül gyorsan éreztette a hatását: 1914 augusztusában a gyógyszerek korlátozott elérhetőségéről, decemberben a használt eszközök újrahasznosításának szükségességéről értesítették a kórházakat.[40]

Több jelentős intézményi változás történt az 1910-es években, ami az addigi szervezetre is hatással volt. 1892-ben a Szent István Kórház területén létesítettek először fertőtlenítő telepet, amely a ragályos betegségek terjedésének megakadályozását segítette. Rövidesen Budapest Székesfőváros Fertőtlenítő Intézeteként önállósulva külön épületet kapott a Gyáli úton, 1913-ban pedig átköltözött új, végleges helyére a Váci úton.[41] Ugyancsak a Szent István Kórházban kezdte meg működését a laboratórium, amelyből Budapest Székesfőváros Bakteriológiai és Közegészségügyi Intézete nőtte ki magát. Az intézet tudományos munkásságával mozdította elő a főváros egészségügyi ellátását. A két intézmény függetlenedése a kórház-igazgatóságokon kívüli működésüket eredményezte, közvetlenül a fővárosi tanács felügyelete alá kerültek.

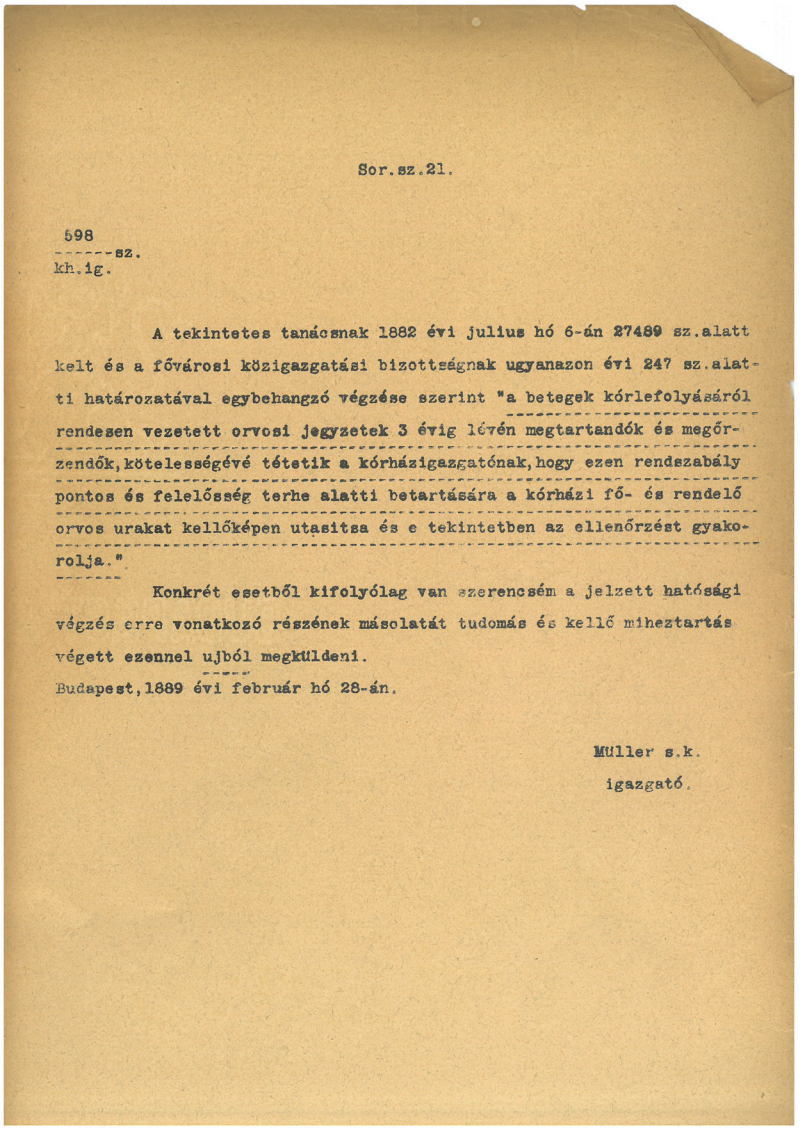
Az intézmények élelmiszerrel, gyógyszerrel és eszközökkel való ellátása hosszú ideig egyedileg, külső megbízások révén valósult meg. A Szent Rókus, Szent István és Szent János Kórházak rendelkeztek saját főzőkonyhával, a pékárukat, élelmiszer-alapanyagokat megbízott beszállítókon keresztül szerezték be, amire hároméves szerződéseket

[39] BFL VIII.1102.a 53. nd. Kórházigazgatói utasítások. HU BFL VIII.1101.a 1. kd. Igazgató Főorvosi Hivatal iratai. 1899–1917.

[40] BFL VIII.1101.a 1. kd. 8699/1914.

[41] Ogoljuk-Berzsenyi 2021.

kötöttek.[42] A budai oldal egy ideig ebben is különálló volt, hiszen részben a készételekről is beszállító gondoskodott, azonban ezt 1901-ben megszüntették, mert az ételek minősége elmaradt a saját konyhán előállítottakétól.[43]

Sor.sz.21.

598
------sz.
kh.ig.

A tekintetes tanácsnak 1882 évi julius hó 6-án 27489 sz.alatt kelt és a fővárosi közigazgatási bizottságnak ugyanazon évi 247 sz.alatti határozatával egybehangzó végzése szerint "a betegek kórlefolyásáról rendesen vezetett orvosi jegyzetek 3 évig lévén megtartandók és megőrzendők, kötelességévé tétetik a kórházigazgatónak, hogy ezen rendszabály pontos és felelősség terhe alatti betartására a kórházi fő- és rendelő orvos urakat kellőképen utasitsa és e tekintetben az ellenőrzést gyakorolja."

Konkrét esetből kifolyólag van szerencsém a jelzett hatósági végzés erre vonatkozó részének másolatát tudomás és kellő miheztartás végett ezennel ujból megküldeni.

Budapest, 1889 évi február hó 28-án.

Müller s.k.
igazgató.

3. kép. Kórházigazgatói utasítás a kórdokumentáció pontos vezetéséről (BFL VIII.1102.a 53. nd. Budapest Székesfőváros Rókus Közkórház iratai. Kórházigazgatói utasítások tartalomjegyzékkel. 598. sz. utasítás)

[42] Budapest székesfőváros közkórházainak évkönyve 1903: 100, 106, 275.
[43] Fővárosi Közlöny (11.) 52: 920.

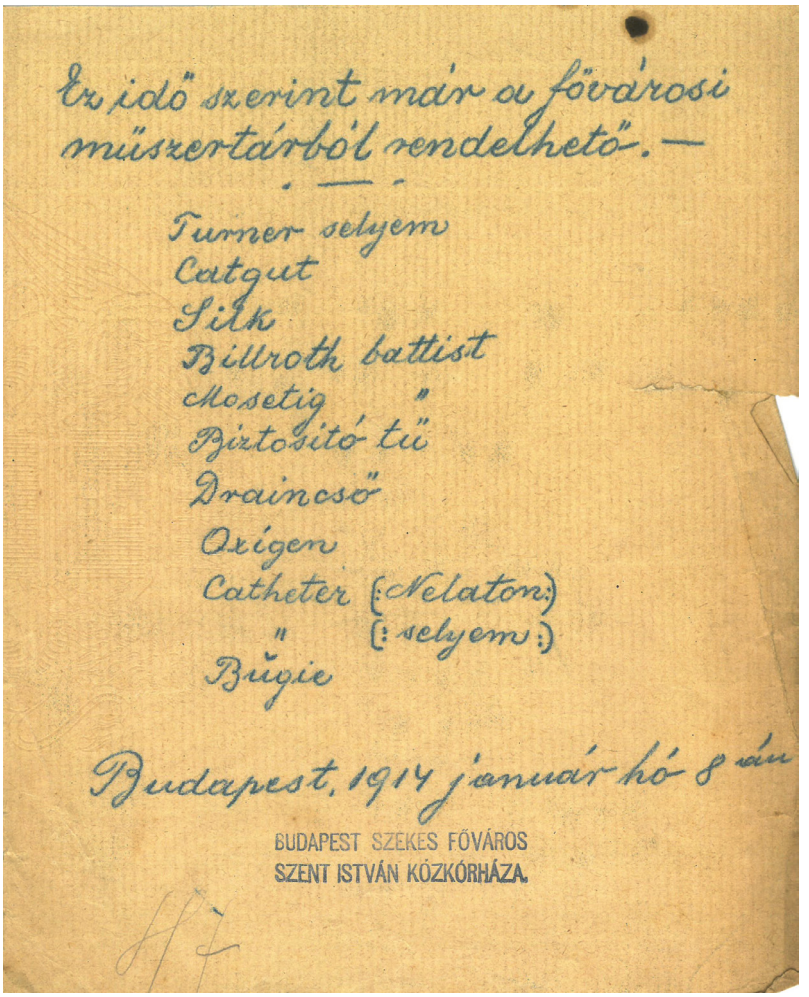
Többször felmerült az 1900-as évek elején, hogy a kórházak gondoskodjanak maguk az alapanyagok beszerzéséről, élelmiszerraktárról, azonban az ötletet helyhiányra hivatkozva elvetették. Új helyzetet teremtett a főváros közétkeztetési programja, melynek során megalakult a Községi Kenyérgyár, a Községi Élelmiszer-árusító Üzem, valamint a Községi Konyhakert-gazdaság.[44] A program célja az árszabályozás és a stabilabb élelmiszer-ellátás volt, rövidesen pedig a kórházak élelmiszer-beszerzésére is hatással lett. Megszűnt a vállalkozókon keresztül történő beszerzés, az alapanyagok biztosításáról a fővárosi cégek gondoskodtak, az ételeket pedig az intézmények saját konyhájukon készítették el.

Az élelmezés reformját követően röviddel átalakult a kórházi felszerelések beszerzésének módja is. Korábban ugyancsak külső beszállító útján gondoskodtak a betegellátáshoz szükséges felszerelésekről, eszközökről, gyógyszerekről, ez azonban jelentős többletköltséget jelentett. Az 1913. évi kórházi költségvetésre reagálva a belügyminiszter leiratában a rendszer sürgős reformját követelte, a vállalkozói rendszer felszámolásával és a kórházi szükségletek ellátásának saját kézbe vételével.[45] 1914. január 1-jén kezdte meg működését a Központi Műszerraktár a központi városháza néhány helyiségében. A műszerraktár feladata volt a szükséges eszközök közvetlenül a gyártótól való beszerzése, minőségük ellenőrzése, a kórházaknak való kiutalása, a kórházi szükségletek nyilvántartása, valamint a szükséges javítások elvégzése. A mindössze néhány alkalmazottat számláló intézmény másfél év alatt egy hatvan alkalmazottat számláló, mintegy száz kisiparost foglalkoztató létesítménnyé nőtte ki magát, a Nagy Diófa utca 14. szám alatt nyert elhelyezést. A kórházakat kötelezték a műszerraktárból való beszerzésre, így többek között a sebkötözéshez használt Billroth-batiszt, Turner-selyem, biztostű, draincső, bevezető bougie, katéter, oxigén is innen kerültek ki.[46]

A gyógyszerellátás régi hagyományok szerint történt az egész korszakban. A kórházak saját kézben nem tartottak gyógyszertárakat, az ilyen jellegű feladatokat Pesten egészen 1823 óta kiszervezték a gyógyszerészek konzorciumának.[47] Az újabb kórházak megnyitásával hasonlóképpen a konzorcium nyerte el a jogot az egészségügyi intézmények részére történő gyógyszerszállításra, kedvezményes áron.[48] A Duna bal partján hosszas tervezést követően, 1898-ban megalakult a Központi Gyógyszerraktár, amely a Duna-balparti Gyógyszerészek Szövetségének kezelésében állt. A konzorcium a VIII. kerület Aggteleki utca 8. szám alatt (ma Kiss József utca) rendezte be raktárát.[49] Ugyancsak ők üzemeltették a kórházi gyógyszertárakat. Hasonló szervezet a 19. század legvégén létesült Budán, az I. és II. kerületi gyógyszerészek közreműködésével, addig krisztinavárosi gyógyszerészek és az irgalmas rend gyógyszertára látták el az intézményt.

[44] Fővárosi Közlöny (22.) 86: 3327.
[45] Fővárosi Közlöny (26.) 61: 2393.
[46] BFL VIII.1101.a 1. kd. Általános ügyviteli iratok, 1914.
[47] Budapesti Hírlap (18.) 58: 12.
[48] Lengyel 2004: 347.
[49] Lengyel 1984: 53.

A fővárosi gyógyszerészek mintegy fele volt tagja a szervezetnek.[50] Bár a korszakban felmerült egy fővárosi központi gyógyszerraktár létesítésének és a kórházi gyógyszertárak saját kézbe vételének gondolata, érdemi előrelépés nem történt az ügyben. A Tanácsköztársaság idején rendelkeztek a gyógyszerraktár fővárosi kézre bocsátásáról, ami végül csak 1921-ben ment végbe.[51]

Ez idő szerint már a fővárosi műszertárból rendelhető. —

Turner selyem
Catgut
Silk
Billroth battist
Mosetig "
Biztosító tü"
Draincső"
Oxigen
Catheter (:Nelaton:)
" (:selyem:)
Bougie

Budapest, 1914 január hó 8 án

BUDAPEST SZEKES FŐVÁROS
SZENT ISTVÁN KÖZKÓRHÁZA.

4. kép. A Központi Műszerraktár kínálata (BFL VIII.1101.a.1 1. kd. 1914. január 8.)

[50] Az Ujság (9.) 173: 13.
[51] Lengyel 2004: 348.

A dualizmus végnapjaiban még egy jelentős változás állt be a budapesti kórházi szervezet működtetésében. A megnövekedett számú intézmény, a háborús nyomás szükségessé tette a kórházigazgatás reformját, az ügyintézés gyorsabbá, hatékonyabbá tételét.[52] A főváros tanácsa 1917. október 22-én határozatot hozott az illetékességébe tartozó kórházak egységes igazgatásáról, létrehozva a Budapest Székesfővárosi Közkórházak Központi Igazgatóságát. Az addigi Dunabalparti és Dunajobbparti Kórházak Igazgatóságait megszüntették, az új központi felettes szerv székhelye a Szent Rókus Kórház lett, központi igazgatóvá a Rókus főigazgatóját nevezték ki. Helyettese a korábbi dunajobbparti főigazgató, a Szent János Kórház főigazgatója lett.[53]

A kórházakat együttesen érintő ügyek intézése, szakszerű felügyeletük és ellenőrzésük a központi igazgatóság hatáskörébe került. A korábbi kórház-igazgatóságok helyett öt kórházcsoportot hoztak létre a városon belül:

- Szent Rókus Kórház és fiókjai,
- Szent István Kórház és fiókjai,
- Szent László és Szent Gellért Kórházak,
- Új Szent János Kórház és fiókjai,
- Zita Hadikórház.

Működését tekintve az új igazgatóság nagyban hasonlított elődeihez. A kórházcsoportok igazgatói (= a névadó anyakórházak főigazgatói) igazgató-főorvosi értekezletek alkalmával egyeztettek a mindnyájukat érintő ügyekről, feladatuk a döntés-előkészítés és véleményezés volt. A központi igazgatósághoz beérkezett iratok tanúsága szerint a kórházak csaknem minden jelentősebb ügye a központba került, úgymint orvosok és ápolók személyzeti ügyei, panasz- és fegyelmi ügyek, ellenőrzésekről készült jelentések, étkeztetés, elérhető felszerelések mennyiségéről/hiányáról szóló jelentések, pályázatok.[54] Gazdaságilag a kórházak önállóvá váltak, a felügyeletet viszont nem a központi igazgatóság, hanem a Fővárosi Közegészségügyi Ügyosztályon belül szervezett Központi Gazdasági Hivatal látta el.[55] A központ határozott az elintézés módjáról, szükség szerint továbbította az iratokat a megfelelő szervezeti egységhez.

Ez az átalakulás már hosszabb időre biztosította a fővárosi egészségügyi intézmények stabil felügyeletét, alapjai a Horthy-korszak végéig érvényben maradtak. Az, hogy részleteiben hogyan változott az egészségügyi igazgatás a két világháború közötti évtizedekben, még további kutatásokat igényel.

[52] Hollán 1967: 142.
[53] Magyarország tiszti címtára (37.): 152.
[54] BFL IV.1504.a 1. kd.
[55] Hollán 1967: 145.

Összegzés

A városegyesítéstől az első világháború végéig terjedő 45 év Budapest egészségügyi történetének legintenzívebb szakasza. Alapszakmás ellátást biztosító két kórházából negyed évszázad alatt mintegy ötezer ágyas, évi 65000 beteget ellátni képes intézményi hálózat fejlődött ki,[56] amely a legszükségesebb osztályok kialakítását követően újabb és újabb szakosztályok létrehozására volt képes. Az ekkor alapított kórházak a mai napig az egészségügy fontos szereplői.

Az egészségügyi intézményi rendszer felügyeletének és szervezetének többszöri átalakítása szükségszerű folyamat, ami a fővárosi közigazgatás terén beállt változásokra, a kórházi igényekre, végül a háborús helyzetre reagálva a monarchia időszakának végén öltött végleges formát. A központi igazgatóság létrejöttével megszűnt Buda és Pest különállása, az új szervezet hosszú időre, egészen az 1950-es közigazgatási átalakításig biztosította az egységes egészségügyi irányítást.

Források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1403.a Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek.

IV.1504.a Budapest Székesfővárosi Közkórházak Központi Igazgatóságának iratai. Általános iratok.

VIII.1101.a Budapest Székesfőváros István Közkórház és jogutódai iratai. Működési iratok.

VIII.1102.a Budapest Székesfőváros Rókus Közkórház iratai. Igazgató-főorvosi hivatali iratok.

Adatgyűjtemény 1942 = *Adatgyűjtemény a Szent Rókus Kórház történetéhez I–II.* Összeáll.: Lyachovics Dénes. Budapest.

1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87600014.TV# – utolsó letöltés: 2026. március 27.

Budapest etnikai adatbázisa (1850–1950). https://www.kshkonyvtar.hu/bea_1850_1950/# – utolsó letöltés: 2026. március 27.

Budapesti Hírlap, 1898.

Fővárosi Közlöny, 1898–1915.

[56] Budapest székesfőváros közkórházainak évkönyve 1914. adatai alapján: 14, 140.

Fővárosi Lapok, *1885.*
Magyarország tiszti cím- és névtára, 1918.
Az Ujság, 1911.

Hivatkozott irodalom

Bula Zolán (szerk.) 2000: *Anno 2000. Egészségügyi intézmények. A hazai egészségügyi intézmények múltja és jelene*. Budapest.
Balázs Tamás (szerk.) 1985: *A Budapest Fővárosi István Kórház történetének 100 éve (1885–1985).* Budapest.
Budapest székesfőváros közkórházainak alapszabályai 1892: *Budapest székesfőváros közkórházainak alapszabályai és a kórházi személyzet ügykörére és teendőire vonatkozó szabályok*. Budapest.
Budapest székesfőváros közkórházainak évkönyve 1903: *Budapest székesfőváros közkórházainak évkönyve*. Budapest.
Budapest székesfőváros közkórházainak évkönyve 1914: *Budapest székesfőváros közkórházainak évkönyve*. Budapest.
Engländerné Brüll Klára 1929: Orvosok és kórházak Pest–Budán a legrégibb időktől a városok egyesítéséig. *Gyógyászat* (69.) 52. 1042–1048.
Gárdonyi Albert 1929: *A Szent Rókus Kórházról megjelent ismertetések*. Budapest.
Hollán Henrik 1967: *Adatok és szemelvények a Szent Rókus Közkórház és fiókjai alapításának és fejlődésének történetéből*. Budapest.
Koltai Gábor – Ogoljuk-Berzsenyi Anett 2021: A Szent László Kórház története. *Budapesti Levéltári Mozaikok* (43.) 1–9. https://doi.org/10.56045/BLM.2021.16 https://doi.org/10.56045/BLM.2021.16
Krakovits Gábor 1999: 100 éves a Szent János Kórház. *Orvosi Hetilap* (140.) 18. 1004–1007.
Lengyel Júlia 1984: Budapest Székesfőváros Központi Gyógyáruraktára és Közkórházi Gyógyszertárai szervezetének kialakulása és működése a második világháborúig. *Orvostörténeti Közlemények* (107–108.) 45–60.
Lengyel Júlia 2004: Adatok a fővárosi kórházi gyógyszerellátás történetéhez I. *Gyógyszerészet* (48.) 347–351.
Mészáros Gábor 2004: A Kun utcai (Szent István Kórház) Égési Osztály 50 éves története. *Magyar traumatológia, ortopédia, kézsebészet, plasztikai sebészet* (47.) 4. 300–319.
Müller Kálmán 1889: A fővárosi kórházügy jövője. Emlékirat. *Orvosi Hetilap* (30.) 10. Melléklet. 13–24.
Müller Kálmán 1892: A szt. Rókus-kórház helyett építendő új kórház építési programja. *Orvosi Hetilap* (36.) 5. Melléklet. 1–11.
Ogoljuk-Berzsenyi Anett 2021: Járványok és egészségügy a századforduló Budapestjén. *Budapesti Levéltári Mozaikok* (44) 1–15. https://doi.org/10.56045/BLM.2021.17

Képek jegyzéke

1. A Rókus Kórház és -kápolna az előtte álló Maria Immaculata-szoborral. (BFL XV.19.d.1.07.055. Klösz György fényképei)
2. A Szent István Kórház épülete (BFL XV.19.d.1.07.141. Klösz György fényképei)
3. Kórházigazgatói utasítás a kórdokumentáció pontos vezetéséről (BFL VIII.1102.a 53. nd. Budapest Székesfőváros Rókus Közkórház iratai. Kórházigazgatói utasítások tartalomjegyzékkel. 598. sz. utasítás)
4. A Központi Műszerraktár kínálata (BFL VIII.1101.a.1 1. kd. 1914. január 8.)

Szabó Szilárd

A Nyilvántartó Iroda. Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai hírszerző és elhárító szervének felépítése és helye a monarchia hadügyi irányításában

Abstract: The Evidenzbureau: The Structure and Position of the Austro-Hungarian Monarchy's Military Intelligence and Counterintelligence Service within the Monarchy's Military Administration. With the Compromise of 1867, Hungary and Austria determined that a significant part of military affairs belonged to the common affairs of the Monarchy and would be administered by the ruler and the common Ministry of War. Within the organisational structure of the common Ministry of War, the General Staff was responsible for the professional leadership of military affairs and for the professional direction of the army.

The Monarchy's military intelligence and counterintelligence service, the Evidenzbureau, operated within the General Staff. Its tasks included keeping records on foreign armed forces, obtaining public and secret information, and later countering military and political espionage directed against the Monarchy.

Initially, the Bureau operated with only a few officers, and a more developed organisational structure emerged only at the beginning of the twentieth century. Its most important sections were the intelligence section and the cryptanalytic sections. Until the outbreak of the First World War, the Bureau's budget remained rather limited, and the common Minister of War had to repeatedly plead for an increase in financial resources.

Keywords: Austro-Hungarian Monarchy; military affairs; General Staff; military intelligence and counterintelligence; espionage

A tanulmányban az osztrák–magyar katonai hírszerzés és elhárítás központi szervezetének történetét igyekszem megvizsgálni intézmény- és hivataltörténeti szempontok alapján. Munkám kifejezetten a vizsgált intézmény jogállását, szervezetét, hatáskörét és működését érinti – tehát nem „ügyekről" vagy nagy leleplezésekről szól, hanem elsősorban magáról az intézményről: arról a szervezett közegről, amely egy nagyhatalom katonai hírszerző szolgálatát képezte, amely meghatározott szabályok, normák között ellátta többnyire legális forrásokból származó információkkal az Osztrák–Magyar

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.2.2026.203

Monarchia katonai és polgári vezetését. Úgy vélem, ez legalább olyan érdekes, mint a nagy leleplezések.

A közös hadügy

Ahhoz, hogy megértsük a Nyilvántartó Iroda szerepét, helyzetét és tevékenységét, ismernünk kell a hadügy szervezetét, igazgatását és az erre vonatkozó szabályozás történetét. A tradicionális magyar közjogban a hadügyek intézése királyi felségjog volt, ezekre a magyar kormányszékek jogköre nem terjedt ki.[1] „A rendes hadsereg katonai igazgatását és belszervezetét a király, mint a hadseregnek legfőbb parancsnoka önállóan intézte".[2]

Magyarországon a Ferenc József által 1867. június 12-én szentesített 1867. évi XII. törvény rendelkezett a magyar korona országai és az uralkodó egyéb országai között fennálló közös ügyek intézésének módjáról. A törvénycikk 2. §-a a magyar Pragmatica Sanctióra –vagyis az 1723. évi I., II. és III. törvénycikkekre hivatkozva – kijelentette, hogy Magyarország és az uralkodó egyéb országai között kölcsönös és együttes védelmi kötelezettség áll fenn, aminek a 9. § szerint egyik eszköze a hadsereg „s az arra vonatkozó intézkedések, egy szóval: a hadügy". A törvény 11. §-a szerint „[ő] Felségének a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogai folytán mindaz, a mi az egész hadseregnek és így a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének, egységes vezérletére, vezényletére és belszervezetére vonatkozik, Ő Felsége által intézendőnek ismertetik el".[3] Érdekes módon a törvény közös hadügyminiszterről még csak említést sem tett.

Ausztriában az ún. decemberi alkotmány („Dezemberverfassung") keretében megalkotott, 1867. december 21-i 146. számú törvény rendelkezett „az osztrák Monarchia valamennyi országát érintő közös ügyekről és azok kezelési módjáról". A törvény 1. §-a szerint közös ügy a hadügy, így nyilvánvalóan a hadsereget is közösnek tekintette.[4] „Az osztrák törvény tehát minden hadügyet közösnek tekint, kivéve az újoncmegajánlás jogát, a hadsereg elhelyezését és ellátását, a védkötelezettség teljesítésére vonatkozó törvényhozást és a katonai személyek polgári vonatkozású ügyeit, míg a magyar törvény a hadügyi kormányzat közösségét egyedül a hadsereg egységes vezérletére, vezényletére és belszervezetére szorítja".[5]

Deák Ferenc 1867. március 28-án elmondott képviselőházi beszédében kijelentette, hogy a közös ügyek intézéséről szóló törvényjavaslat 11. §-a „őfelségének azon

[1] Péter 2006: 85.
[2] Kmety 1911: 240.
[3] Márkus (szerk.) 1896: 334–335.
[4] Cieger 2004: 165–170.
[5] Ferdinandy 1892: 128.

alkotmányos fejedelmi jogairól szól, melyek a hadsereg egységes vezérletére, vezényletére és belszervezetére vonatkoznak". Mind a magyar katonaság, mind pedig az uralkodó egyéb seregei összevéve alkotják azon fegyveres erőt, amelynek feladata megvédeni Magyarországot és az uralkodó egyéb országait is. „E hadsereg mindig közösen és együtt működött a birodalom védelmében". Ennek a hadseregnek a része a magyar hadsereg is. „Némelyek nem tagadják ugyan a védelmi kötelezettséget, de kétségbe vonják a védelem közösségének elvét (…) a védelemnek olyannak kell lenni, mely célra vezessen: márpedig csak az együttes erővel folyó közös védelem lehetett sikeres, az állandó rendes katonaság felállítása óta minden időben, a különvált seregeknek külön működése pedig zsibbasztó lett volna a szükséges védelem hatására (…) a rendes magyar katonaság közösen és együtt harcolt őfelsége többi seregeivel, ugyanazon vezérlet alatt állott és elkülönözve nem működött".[6]

Gróf Andrássy Gyula miniszterelnök 1868. augusztus 1-jén tartott képviselőházi beszédében kijelentette, hogy a magyar kormány két tűz között állt. „Az egyik vélemény a legnagyobb bizalmatlansággal tekintette mindazt, mi a régi fennálló rendszer megváltoztatását foglalja magában, egy külön nemzeti honvédség fölállításában pedig az összes monarchia végveszedelmét látta. A másik vélemény a fönnálló hadseregnek nem olyan alakítását, mint a törvények értelméből következik, hanem kettéosztását, egy külön osztrák és egy külön magyar hadsereg fölállítását követelte. A kormány ezen két ellenkező álláspont közül kiinduló alapul egyiket sem fogadhatta el; hanem azon elvből indult ki, hogy ezen kérdés szerencsés megoldása csak úgy lehetséges, ha: először kölcsönös megnyugvással történik-, másodszor, ha mindenek előtt az tartatik szem előtt, hogy az alkotandó védrendszer a lehető legczélirányosabb legyen; és harmadszor, ha az ország törvényes jogai föntartatnak. Ezen vezérelvektől indíttatva, azon meggyőződésre jött a magyar kormány, hogy az összes osztrák-magyar monarchia legczélirányosabban megvédhető egy, a törvények értelmében közös hadsereg és külön nemzeti honvédség által".[7]

Tisza Kálmán elfogadta ugyan, hogy a Pragmatica Sanctio alapján létezik a közös védelem elve, de a megvalósítást nem közös hadsereg, hanem önálló magyar hadsereg révén kívánta biztosítani.[8] A Pragmatica Sanctio alapján Magyarország önállóan dönthet arról, hogyan értelmezi a védelmi kötelezettséget, az mikor, hogyan, milyen esetben áll fent, s ha fennáll, Magyarország azt hogyan teljesíti. Vagyis Tisza Kálmán alapvetően abból indult ki, hogy a Pragmatica Sanctio csak perszonáluniót teremtett Ausztria és Magyarország között, és a Pragmatica Sanctióból ered ugyan az együttes és kölcsönös védelmi kötelezettség, de ez nem hozott létre közös hadügyet, és nem jelentette a védelem eszközeinek közösségét sem.[9]

[6] Cieger 2004: 123–124.
[7] Lederer 1893: I. 351.
[8] KN 1867. március 21. 362; Kozári 2019: 81.
[9] Szabó 1848: 135.

Célszerű röviden áttekinteni azt is, hogy miképpen értelmezték a hadügyre vonatkozó rendelkezéseket a korabeli magyar közjogi irodalom legjelesebb képviselői. A korszak egyik kimagasló közjogászának, Polner Ödönnek az álláspontja egyértelműen eltért a magyar kormány és a kormánypárti képviselők értelmezésétől. Szerinte a 11. § tulajdonképpen nem szól közös hadseregről – a törvényhely nem is használja ezt a kifejezést –, hanem csak a magyar hadseregről mint az egész hadsereg részéről. Véleménye szerint van egy összes hadsereg, amelynek a magyar hadsereg a részét alkotja. Van tehát egy „oly magyar hadsereg, mely jogilag csak a magyar államnak szerve, intézménye, de amely katonailag nem önálló és nem elkülönített, hanem amely az Ausztriából is alkotandó összes hadsereg körén belül megkülönböztetett állással bírva annak kiegészítő része". Ebből az értelmezésből az következik, hogy az egész hadsereg belső felépítését az uralkodó állapítja meg, tehát a magyar hadsereg is oly belső szervezettel kell hogy rendelkezzék, hogy bele tudjon illeszkedni az egész hadsereg szervezetébe. Nézete alátámasztására azt is felhozta, hogy a véderőről szóló 1868. évi XL. törvénycikk sem említett „közös hadsereget", hanem csak hadsereget.[10]

Ferdinandy Gejza, a múlt századforduló jeles alkotmányjogásza szerint a 11. § alapján „a hadügyre nézve csak az tekinthető közös ügynek, ami kizárólag a közös uralkodó személy felségjogai közé tartozik: t. i. a hadsereg egységes vezérlete, vezénylete és belszervezete és a hadsereg maga". Szerinte a 11. § „a királynak a hadügy körébe vágó személyes felségjogait sorolja fel, és csakis ez által ismeri el a hadsereget közösnek és az erre vonatkozó ügyeket olyanoknak, melyek egységesen intézendők". Álláspontja szerint a közös védelem elve kívánatossá tette, hogy „a magyar király személyének uralkodása alatt álló összes országok és tartományok hadseregei egységes hadsereggé olvasztva, egységes vezénylettel, vezérlettel és belszervezettel bírjanak, a törvény mindkét államra nézve a hadsereget közösnek tekinti. Ezzel azonban a magyar hadsereg fogalmát nem csak meg nem szünteti, hanem azt határozottan és kifejezetten fenn is tartja, mondván, hogy az az egész hadsereg kiegészítő részét képezi, tehát nem önálló hadsereg ugyan, de mindenképpen külön hadseregnek kellene lennie".[11]

A fenti értelmezésektől némileg eltérő, sajátos álláspontot képviselt Kmety Károly. Egyrészt egyértelműen tagadta, hogy a 11. § alapján közös hadseregről lenne szó, ugyanakkor a kifejezést mégis használja.[12] Ezt azzal magyarázta, hogy a 11. § biztosította az önálló magyar hadsereget, de a véderőről szóló 1889. évi VI. törvénycikk ezt lerontotta, mert abban már a „közös hadsereg és haditengerészet" kifejezés szerepel. Szerinte az 1867. évi XII. törvénycikk 11–14. §§-i alapján nincs közös, csak összes hadsereg, amelynek a magyar hadsereg a kiegészítő része. E magyar hadsereg vezénylete, vezérlete, belső szervezetének kialakítása a király jogkörébe tartozik. E jogkörök vonatkozásában azonban a magyar király ugyanolyan módon, ugyanolyan szabályok szerint köteles eljárni, mint az összes hadsereg többi részében. A törvény megállapítja az összes hadseregnek

[10] Polner 1901: 105–109.
[11] Ferdinandy 1892: 123–125.
[12] Kmety 1911: 240, 506.

mint katonai erőnek a taktikai (harcászati) egységét, amit ily módon szintén csak törvény módosíthat. Az összes hadsereg mint katonai, vezérleti, vezényleti és belső felépítés szempontjából is egységes haderő egyetlen egészet alkot. Ez az egységes szervezetbe foglalt, jogilag császári és királyi közös haderő közös központi hadvezetés irányítása alatt áll, „mely központi szervek az összes hadseregnek valóságosan közös hatóságai". Ez az egységesség azonban semmiképpen sem azonos egyfajta „közjogi egységgel", sem pedig a tulajdonképpeni közösséggel. Az összes hadsereg jogilag két elemből tevődik össze, az egyik rész tartozik a magyar államhoz, s annak a hadserege, a másik rész az Osztrák Császárság hadserege.[13]

Mit jelentettek a 11. §-ban szereplő vezérlet, vezénylet és belszervezet kifejezések? Vezérlet alatt a hadsereg vezetését értették. A vezérlet az uralkodó azon joga, hogy békében és háborúban is személyesen vezetheti a haderőt, azonban jogában áll a fővezérletet másra bízni. A vezérlet a haderőre vonatkozó közvetlen, irányító befolyást jelent, megszabja az irányítottak minden olyan saját, önálló hadmozdulatait és haditevékenységét, amely a védelemhez szükséges.[14] Vezényleten a legfőbb parancsnoklásra vonatkozó jogot („commando", „Kommandogewalt", „Militärischer Oberbefehl") értették. Ezt a jogot a király akár személyesen is gyakorolhatta, vagy az általa meghatározott módon és mértékben a katonai parancsnokságokra is átruházhatta. A vezénylet mint a legfelsőbb parancsnoki (főparancsnoki) hatalom tulajdonképpen fenntartott jog („monarchisches Reservatsrecht", „reservata"), vagyis olyan uralkodói jog, amely nem igényli más alkotmányos intézmény közreműködését a jog gyakorlásához. Vagyis ezt a jogkört az uralkodó személyesen, minden más katonai szerv közreműködése nélkül gyakorolta. Idetartozott a katonai szervezet felépítésére vonatkozó jogalkotás, a képzés, a fegyelmi jogkör, a felszerelés, fegyverzet, egyenruha, a felügyelet, valamint a kinevezésekre, előléptetésekre, áthelyezésekre, nyugállományba helyezésre és elbocsátásra vonatkozó jogkör.[15] „Ide tartoznék mindenesetre: a hadsereg fővezérének, parancsnokainak és tisztjeinek kinevezése, ezeknek minden katonai és személyes ügyei, kivéve a XII. t. czikk 14. §-ában foglaltakat: t. i. a magyar hadsereg egyes tagjainak mindazon magyarországi polgári viszonyait, jogait és kötelezettségeit, melyek nem a katonai szolgálatra vonatkoznak (…). Továbbá a hadvezérlet és vezénylet gyakorlásának módja, a hadsereg harczképességének fenntartására vonatkozó intézkedések, intézmények és intézetek, a kiképzésre, a begyakorlásra, a szolgálat mikénti teljesítésére, a fegyelem épségben tartására vonatkozó szabályzatok, utasítások kiadása, a felfegyverzés és más efféle kérdések. A tiszti képesítettség fokának és elnyerési módjának megállapítása, végre a seregszervezet-, a csapatkötelékek és seregintézetek megállapítása".[16] A haderő belső szervezetének kialakításhoz fűződő jogkör magában foglalta a fegyvernemekre, csapatokra, katonai

[13] Kmety 1911: 506–509.
[14] Polner 1901: 72; Kmety 1911: 241.
[15] Olechowski-Hrdlicka 2001: 266–268.
[16] Ferdinandy 1892: 126.

hatóságokra, intézetekre való tagozat meghatározásának és megváltoztatásának a jogát, a hadsereg belső, a haderő „*taktikai tagozatának*" a meghatározását.[17]

Az osztrák szakirodalomban nem volt egységes álláspont abban a tekintetben, hogy a katonai igazgatás vajon az uralkodó főparancsnoki jogköréhez vagy a haderő belső szervezeti felépítésének meghatározásához tartozik-e. Mindenesetre a katonai igazgatás a hadszervezet minden olyan tevékenységét magában foglalta, amelyek a hadsereg számára szükséges anyagi eszközök előteremtésére irányulnak, vagyis a hadsereg személyi és tárgyi szükségleteinek fedezésére szolgálnak. Az uralkodó a katonai (hadügyi) igazgatás ellátásához fűződő jogkörét a közös Hadügyminisztérium révén gyakorolta, míg a főparancsnoki hatáskör gyakorlását a katonai kabinetirodán („Militärkanzlei Seiner Majestät") keresztül végezte. Ez a szerv nem állami szerv volt, hanem az uralkodó saját, személyes hivatala.[18]

A közös Hadügyminisztérium

Az 1848. évi forradalom idején a polgári alkotmányosság létrehozása felszínre hozta azt a problémát, hogy miként lenne lehetséges a hadügyeket a felelős kormány és az uralkodó között felosztani, hogyan lehetne a hatásköri kérdéseket alkotmányosan és egyúttal hatékonyan rendezni. Szintén felmerült az a probléma is, hogy miként lehetne hatékonyan megoldani a katonai felső vezetés és a katonai közigazgatás között felmerülő hatásköri kérdéseket. Az 1848. március 17-én megalakult első felelős ausztriai kormányban nem is volt hadügyminiszter.[19] Május végén az addig még működő Udvari Haditanácsot beillesztették a Hadügyminisztérium szervezetébe.[20]

Az V. Ferdinánd magyar király által szentesített 1848. évi ún. áprilisi törvények közül a független felelős magyar kormány felállításáról rendelkező III. tc. érintette a hadügyeket. A törvény 6. §-a szerint – többek között – minden katonai és honvédelmi tárgyban a király a magyar kormány által fogja a végrehajtó hatalmat gyakorolni. A 8. § megállapította, hogy a „magyar hadsereg" határon túli alkalmazása, valamint a katonai hivatalokra való kinevezések szintén a király hatáskörébe tartoznak, s ezen hatáskör alkotmányos gyakorlásához szükséges a király személye körüli miniszter ellenjegyzése. Bár ezek a rendelkezések és a felirat magyar hadseregre vonatkozó utalása alapján egyértelműnek tűnik, hogy a hadügyek a magyar kormány hatáskörébe kerültek, valójában sem a jogi, sem a tényleges helyzet nem volt ennyire egyértelmű.[21]

[17] Polner 1901: 72; Kmety 1911: 241.
[18] Bernatzik 1911: 695; Olechowski-Hrdlicka 2001: 266–268.
[19] Olechowski-Hrdlicka 2001: 243.
[20] Wandruszka–Urbanitsch 1987: 145.
[21] Márkus (szerk.) 1896: 219.

Az 1848. évi III. tc. 6. §-a ugyanis arról is rendelkezett, hogy mely korábbi hatóságok hatásköreit fogja a független, felelős magyar kormány átvenni. Ezek pedig a magyar királyi Udvari Kancellária, a Királyi Helytartótanács és a Királyi Kincstár. Tehát az Udvari Haditanács hatáskörének átruházásáról nincs szó – nyilván nem is lehetett, hiszen az Udvari Haditanács nem magyar, hanem közös, császári-királyi – szerv volt. Problémát jelentett az is, hogy az 1848. évi III. tc. 6. §-a nem határozta meg azt, hogy vajon mit is kell „magyar hadsereg" alatt érteni: a magyar nemzetiségű, magyarországi sorozású, toborzású alakulatokat vagy az éppen akkor Magyarországon állomásozó császári-királyi csapatokat? A törvény nem rendezte a magyarországi főhadparancsnokságok jogi státusát sem, ezért azok felett a magyar kormány egészen 1848. május 7-ig nem tudott joghatóságot gyakorolni.[22]

Az uralkodó által 1848. május 7-én a császári-királyi hadügyminiszterhez és a nádorhoz intézett legfelsőbb kéziratok a hadügyeket továbbra is olyan tárgynak tekintették, amely mindkét országot (ti. az örökös tartományokat és Magyarországot) érintette. A két legfelsőbb kézirat elrendelte, „hogy amennyiben a magyar katonaság kormányzatát illetőleg a ‚magyar ministerium által kibocsátott rendeletek a monarchia összes hadseregére nézve fennálló intézkedéseket érintenék, az ausztriai hadügyminiszterrel előleges értekezés történjék és viszont meghagyja az ausztriai hadügyminiszternek, hogy minden rendeletek, amelyek az összes hadseregre vonatkoznak, vagy a hadseregnek a külföldön való alkalmazását tárgyazzák, a magyar ministeriummal tegye magát érintkezésbe, s az ily intézkedések a magyar katonaságra nézve csak a magyar ministerium útján tehetők meg".[23] A magyar kormány 1848. augusztus 16-án törvényjavaslatot nyújtott be, amelyben „nem mondotta ki a hadsereg magyar lábra állítását, hanem a meglévő hadsereget szervezet, nyelv, vezénylet és jelvények dolgában is" a régi rendben hagyta, s csak a szerveződő honvédségre nézve mondta ki a hadsereg magyar mivoltát.[24]

A szabadságharc leverését követően egy meglehetősen hosszadalmas és bonyolult folyamat vette kezdetét, amely során az uralkodó és a Habsburg Monarchia politikai és katonai vezetői igyekeztek az éppen aktuális katonai viszonyokhoz leginkább alkalmazható, hatékony és – nem utolsósorban – minél költségkímélőbb szervezeti felépítést létrehozni a hadsereg számára. 1853. május 12-én Ferenc József megszüntette a Hadügyminisztériumot, és hatáskörét a Hadsereg Főparancsnokság kapta meg.[25] Azonban az Itáliában elszenvedett 1859. évi vereség után ismét teljesen átalakították a hadügyek egész szervezetét. 1860. május 1-ji hatállyal ismét felállították a Hadügyminisztériumot. A Hadügyminisztérium szervezeti felépítéséről az 1860. december 8-i szervezeti szabályzat rendelkezett. A miniszternek két helyettese lett. Két osztályt alakítottak ki, amelyek közül az egyik a katonai, műveleti és politikai kérdésekkel foglalkozott, míg a másik a gazdasági, igazgatási, fegyverzeti, ellátási és

[22] Hermann 2015: 132.
[23] Polner 1901: 86–87.
[24] Réz 1910: 50–51.
[25] Zeinar 2006: 335.

igazságügyi kérdésekkel és a Katonai Határőrvidékkel. A hadügyminiszter – a többi miniszterrel együtt –1865. augusztus 6-án megkapta a jogot arra, hogy közvetlenül – tehát a miniszterelnök mellőzésével – tehessen javaslatot az uralkodónak.[26]

1868. januárjában a Hadsereg Főparancsnokság megszűnt, a műveleti és személyzeti kancellária hatáskörei visszakerültek a közös Hadügyminisztériumhoz. 1868 decemberében Albrecht főherceg kívánságára a közös Hadügyminisztérium az uralkodó mint legfelsőbb hadúr szerve lett. A közös Hadügyminisztérium vált a legfelsőbb katonai hatósággá, amely magába foglalta a katonai közigazgatás minden ágát, és felügyelte a törvények, szabályzatok és előírások végrehajtását. 1869 februárjában hatályba lépett a közös Hadügyminisztérium új szervezeti felépítése, ami néhány kisebb átalakítással egészen az első világháború kitöréséig hatályban is maradt. A minisztérium öt szekciót foglalt magába, ami 15 osztályra, azok pedig részlegekre tagolódtak. Az első szekció a miniszter helyettesének vezetésével a személyzeti és elnöki ügyeket intézte, három további szekció tábornokok vezetése alatt katonai és technikai ügyeket intézett, míg az 5. szekció foglalkozott a költségvetéssel, valamint a gazdasági és vezérkari ügyekkel egy főintendáns vezetésével. A minisztérium szervezetébe tagolódott – ideiglenes jelleggel – a Legfelsőbb Katonai Igazságügyi Szenátus, saját ügycsoporttal négy részlegre (A–D) tagolódva.[27]

A Vezérkar

A 18. század közepén Savoyai Jenő herceg, az Udvari Haditanács elnöke létrehozta a Főszállásmesteri Hivatalt („Generalquartiermeisteramt"), amelyből később kialakult a Főszállásmesteri Kar („Generalquartiermeisterstab"), amely először az Udvari Haditanács, majd 1848 után a Hadügyminisztérium segédszervévé vált.[28] Az 1865. október 27-i Nr. 172. Legfelsőbb Elhatározás változtatta meg a szervezet elnevezését Főszállásmesteri Karról egyszerűen Vezérkarra („Generalstab").[29] A kialakuló Vezérkar szerepe és jelentősége akkor és azáltal vált döntővé, miután a porosz vezérkar az 1866-ban a Habsburg Monarchia, majd 1870-ben a Francia Császárság ellen vívott háborúkban bebizonyította nélkülözhetetlenségét. A porosz vezérkari szervezetet ezekben a háborúkban mutatott teljesítményének következtében szerte Európában – így a kialakuló Osztrák–Magyar Monarchiában is – elkezdték másolni, és a következő évtizedekben egyértelműen követendő példaként tekintettek rá.[30]

[26] Wandruszka–Urbanitsch, 1987: 154–157.
[27] Wandruszka–Urbanitsch, 1987: 354–357.
[28] Zeinar 2006: 239, 613.
[29] Zeinar 2006: 103.
[30] Kronenbitter 2023: 6.

A Vezérkar és a Vezérkar főnökének jogállását, a Vezérkar szervezetét, hatáskörét és működését a szervezeti szabályzatok („Organische Bestimmungen des Generalstabes") határozták meg. Öt szervezeti szabályzatot ismerünk, az elsőt 1871-ben adták ki, majd ezt követően 1875-ben, 1883-ban és 1907-ben adtak ki újabb szabályzatot, az utolsót pedig 1913-ban.[31] A Vezérkar élén a Vezérkar főnöke állt, aki sem az osztrák („Reichsrat", Birodalmi Tanács), sem a magyar törvényhozás, illetve a két törvényhozó szerv tagjaiból álló delegációk előtt nem jelenhetett meg, továbbá nem vehetett részt sem az osztrák, sem a magyar kormány ülésein.[32]

Az 1871. évi szervezeti szabályzat a Vezérkart mindazon katonai hivatalok és parancsnokságok segédszervének minősítette, amelyek a sereg háborúban és békében történő operatív vezetését látják el. A Vezérkar főnökét a közös hadügyminiszter „tanácsadó segédszervének" nyilvánította, amely a közös hadügyminiszter közvetlen alárendeltségében tevékenykedik. A Vezérkar főnökének javaslatára az uralkodó nevezi ki a Vezérkar főnökének helyettesét, a vezérkari irodák főnökeit, a Haditérképészeti Intézet és a Hadilevéltár igazgatóját, a Hadiiskola parancsnokait, az egyes seregtestek vezérkari főnökeit, valamint a Hadügyminisztériumban vezérkari szolgálatot teljesítő tiszteket, utóbbiak esetében azonban előzetesen ki kell kérnie a seregtestek parancsnokainak, illetve a közös hadügyminiszternek a véleményét.[33]

Az 1907. évi szervezeti szabályzat alapján a Vezérkar főnöke az operatív, a háborús előkészületekkel kapcsolatos konkrét ügyekben a két honvédelmi miniszterrel, a haditengerészet parancsnokával és a hadtestparancsnokokkal közvetlenül is érintkezésbe léphetett, valamint információszerzés céljából közvetlenül kapcsolatba léphetett a katonai meghatalmazottakkal és a katonai attasékkal. Az 1907. évi szervezeti szabályzat említi először kifejezetten azt, hogy a Vezérkar főnökét az uralkodó nevezi ki.[34] 1913. évi szervezeti szabályzat alapján a Vezérkar főnöke végleg megszűnt a közös hadügyminiszter segédszerve lenni, és kizárólag az uralkodó közvetlen alárendeltségébe került. Megszerezte azt a jogot is, hogy közvetlenül, akár írásban, akár szóban terjeszthetett elő indítványt vagy javaslatot az uralkodónak.[35]

Az 1871. évi szervezeti szabályzat alapján a Vezérkar hatásköre kiterjedt mindazon ügyekre, amelyek a katonai szolgálati renddel, szervezettel, diszlokációval, kiképzéssel vannak összefüggésben, továbbá tanácsadó jelleggel kiterjedt a hadsereg fegyverzettel, felszereléssel kapcsolatos kérdéseire is. Hatásköréhez tartoztak továbbá az erődítések, a katonai kommunikáció, közreműködött a katonai térképészettel kapcsolatos kérdésekben, illetve a vezérkari szolgálattal kapcsolatos, háború esetére vonatkozó hadtudományi

[31] Allerhöchste Entschliessung vom 6. März 1871. Allerhöchste Entschliessung vom 23. December 1875. Allerhöchste Entschliessung vom 24. Februar 1883. Allerhöchste Entschliessung vom 4. Oktober 1907. Allerhöchste Entschliessung vom 14. November 1912.

[32] Zeinar 2006: 546.

[33] AE 1871: 5.

[34] AE 1907: 1–4.

[35] AE 1913: 1–2.

előkészületekben.[36] Az 1875. évi szervezeti szabályzat alapján a Vezérkar főnöke gondoskodott minden háború esetére vonatkozó operatív munkáról és előkészületről, ezért befolyást gyakorolt minden katonapolitikával, hadrenddel, mozgósítással, erődítésekkel, vasúti és egyéb kommunikációs ügyekkel kapcsolatos feladatra. Továbbá hatásköre kiterjedt minden olyan ügyre, amelyek a hadsereg felkészültségével, hadrafoghatóságával álltak kapcsolatban, különösen a szervezeti kérdések, a fegyverzet, a felszereltség, az ezekre vonatkozó szabályok és parancsok kidolgozása, valamint a nagyobb hadgyakorlatok. A Vezérkar főnökének hatáskörébe tartozott a vezérkari tisztek utánpótlásáról és képzéséről való gondoskodás is.[37]

Az 1907. évi szervezeti szabályzat alapján a Vezérkar főnökének hatásköre már az egész fegyveres erő háborús alkalmazására vonatkozó tervezetek és előkészületek kidolgozására kiterjedt. Megszerezte a jogot a Magyar Királyi Honvédség és a népfelkelők, illetve az osztrák Landwehr és Landsturm, valamint a bosznia-hercegovinai tartományi alakulatok hadrafoghatóságával kapcsolatos ügyekre is. Állandó kapcsolatot tarthatott a haditengerészet parancsnokával a kombinált hadgyakorlatokkal kapcsolatosan.[38] Az 1913. évi szervezeti szabályzat alapján a Vezérkar főnöke megkapta a jogot, hogy befolyást gyakoroljon a véderőtörvényekkel kapcsolatos kérdésekben is. Jogot kapott arra is, hogy a véderőre vonatkozó költségvetési javaslatokról, illetve a véderőre vonatkozó lényeges változtatásokról véleményt mondjon.[39]

A Vezérkar irodákra tagolódott. Az 1871. évi szervezeti szabályzat szerint volt egy Igazgatási Iroda („Direktionsbureau"): ide tartoztak a személyzeti ügyek, a vezérkari szolgálat vezetése, a vezérkari főnök és a közös hadügyminiszter közötti írásbeli érintkezés intézése, a Vezérkar és más katonai hivatalok közötti érintkezés lebonyolítása. Egy másik iroda foglalkozott a monarchia országainak, egy különálló iroda pedig a külföld haditérképészeti leírásával. Volt továbbá egy közlekedési és szállítási ügyekkel foglalkozó iroda, amely a szállítással, a vasúti, hajózási, posta- és távírdaügyekkel foglalkozott. Volt Hadtörténeti Iroda, valamint Nyilvántartó Iroda, amely az idegen hadseregekről vezetett nyilvántartást.[40] Az 1875. évi szervezeti szabályzat alapján az Igazgatási Iroda feladatköre kibővült a Vezérkar gazdasági ügyeinek intézésével. Létrehozták a Hadműveleti Irodát, amely az operatív és különleges vezérkari ügyekkel foglalkozott. Feladatához tartozott a hadrenddel, a mozgósítással, valamint a stratégiai felvonulással kapcsolatos tervek kidolgozása, szakvéleményt és indítványt tehetett erődítésekkel kapcsolatosan, valamint a hadsereg kiképzésével és szervezésével kapcsolatban, taktikai és hadműveleti szabályzatokat és parancsokat dolgozott ki, javaslatokat tett vezérkari utazásokkal, hadgyakorlatokkal kapcsolatban, és elkészítette az ezekről szóló jelentéseket. Összevonták a két haditérképészeti irodát („Landesbeschreibungsbureau"), viszont

[36] AE 1871: 3.
[37] AE 1875: 2–3.
[38] AE 1907: 2.
[39] AE 1913: 2.
[40] AE 1871: 3–4.

a vasúti, hajózási, illetve a postaüggyel foglalkozó irodát különválasztották a Távírda Irodától.[41] Az 1913. évi szervezeti szabályzat ismét létrehozott egy újabb irodát, az ún. Hadtápirodát. Az iroda feladata az volt, hogy – szoros együttműködésben a Hadműveleti Irodával – előre gondoskodjék a felvonult hadsereg terepen való ellátásáról (hadtáp). Erre vonatkozóan kibocsátott minden szükséges előírást, szabályzatot és parancsot. A hadtáppal összefüggő minden egészségügyi, ellátási, gondozási és járművekkel kapcsolatos szervezési, kiképzési, mozgósítási kérdésben hatáskörrel rendelkezett. Az iroda szabályozta a hadműveleti terület mögötti közlekedési és összeköttetési ügyeket is.[42]

A Nyilvántartó Iroda

A Nyilvántartó Iroda („Evidenzbureau") volt az Osztrák–Magyar Monarchia központi katonai hírszerző és elhárító szerve. Az iroda eredetileg a Főszállásmesteri Kar hatodik osztályát alkotta. Békeidőben közvetlenül a Főszállásmesteri Kar főnökének személyes irányítása alatt működött. 1854–1857 között önállóan, majd ettől kezdve a Hadsereg Főparancsnokság szervezetén belül működött egészen 1860-ig, amikor is a fentebb már jelzett átszervezés után ismételten létrehozott Hadügyminisztérium szervezetébe tagolódott, és a hadügyminiszter közvetlen irányítása alá került.[43]

Az 1861. március 10-én August Graf von Degenfeld-Schonburg hadügyminiszter által kiadott utasítás szerint az iroda hírszerzési tevékenységét a Hadügyminisztérium, míg az idegen haderőkről végzett nyilvántartó tevékenységét a Főszállásmesteri Kar főnökének ellenőrzése alatt végezte. Mivel azonban a Főszállásmesteri Kar a Hadügyminisztérium segédszerve volt, így természetesen a hadügyminiszter ellenőrző tevékenysége az iroda nyilvántartó funkciójára is kiterjedt. 1867. január 1-től az iroda teljesen a Hadsereg Főparancsnokság szervezetébe tagolódott, igaz, csak nagyön rövid időre, ugyanis már 1868. január 15-én visszatért – az immáron közös – Hadügyminisztérium szervezetébe, és 1871-től a Vezérkar egyik irodájaként működött tovább.[44]

A Vezérkar számára kibocsátott 1913. évi szervezeti szabályzatban szerepelt először, hogy a vezérkari irodák főnökeit, így a Nyilvántartó Iroda főnökét is az uralkodó nevezi ki. A Vezérkar minden irodája a Vezérkar főnökének vezetése alatt működött, ez volt egyben a szolgálati út is, tehát a Nyilvántartó Iroda főnöke is a Vezérkar főnökének vagy a helyettesének jelentett, és minden hírszerzéssel kapcsolatos ügyben akár személyesen is javaslatot tehetett a Vezérkar főnökének. A gyakorlatban ez úgy működött, hogy a legfontosabb ügyeket az iroda főnöke terjesztette a Vezérkar főnöke elé, a csekélyebb

[41] AE 1875: 3.
[42] AE 1913: 3.
[43] ÖStA KA Geschäftsbücher Evidenzbureau des Generalstabes 1850–1913. Band 434. Szabó 2019: 27–29.
[44] Szabó 2019: 29–31.

súlyúakat pedig a helyettese a Vezérkar főnökhelyettesének. Az iroda főnöke közvetlenül tarthatta a kapcsolatot az egyes seregtestek hírszerző tisztjeivel, azonban ezt a jogát csak a Vezérkar főnökének vagy annak helyettesének előzetes beleegyezésével gyakorolhatta. Az 1886. évi szolgálati szabályzat szerint ugyanígy léphetett érintkezésbe a közös Külügyminisztérium hírszerző szolgálatával vagy annak képviselőjével.[45]

Az iroda jelentéseit megküldték az uralkodó Katonai Irodájának és a közös Külügyminisztériumnak is. A szolgálati szabályzat előírta, hogy az iroda helyettes vezetőjének az irodában vezetett minden ügyről olyan információval kell rendelkeznie, hogy adott esetben fennakadás nélkül át tudja venni az iroda irányítását, és mindenről pontos információt tudjon adni a Vezérkar főnökének vagy helyettesének. Ez nyilván csak úgy volt lehetséges, ha az iroda főnöke a folyamatban lévő ügyekről rendszeresen tájékoztatta a helyettesét. Továbbá a Nyilvántartó Iroda főnökhelyettesének útmutatóval kellett ellátnia a seregtestek hírszerző feladatot ellátó tisztjeit is.[46]

A Nyilvántartó Iroda hatásköre

Az iroda alapvető feladata eredetileg az idegen haderőkről összegyűjtött információk, ismeretek, adatok nyilvántartása volt. Az információk megszerzésének tekintetében ugyan nem volt kikötés, hogy azokat csak nyilvánosan hozzáférhető vagy hivatalos forrásokbók kell beszerezni, sőt éppen ellenkezőleg, mégis helytelen lenne ebből arra következtetni, hogy az iroda kezdettől fogva állandó hírszerző tevékenységet folytatott volna. Ugyanis az 1850. évi szolgálati szabályzat 3. §-a úgy rendelkezett, hogy ezt a tevékenységet az irodának csak háború esetén kell folytatnia. Békeidőben történő hírszerző tevékenység folytatására az iroda először csak az 1860. május 14-én kiadott parancsban kapott felhatalmazást, majd 1861. január 16-án Degenfeld-Schonburg hadügyminiszter az egész katonai hírszerzés irányításával az irodát bízta meg.[47]

1866-ban azonban jelentős törés következett be az iroda hírszerző tevékenységében, ugyanis – ahogy erről az iroda egy 1870-ből származó jelentése beszámol – ettől az évtől kezdődően az osztrák(–magyar) katonai hírszerzés gyakorlatilag teljesen leállt, amire minden valószínűség szerint takarékossági okokból került sor. Ebben az időben tehát az iroda feladata kizárólag az idegen haderők adatainak nyilvános forrásokból való legális eszközökkel megszerzett nyilvántartására korlátozódott. Csak az 1876. évi szolgálati szabályzat tartalmaz újra olyan rendelkezést, amely előírta az iroda számára a

[45] Szabó 2019: 34–35.
[46] ÖStA KA Nachlässe und Sammlungen, Nachlaß Ronge. Szabó 2019: 35–36.
[47] Nachlaß Ronge. Szabó 2019: 37–38.

békeidőben folytatott hírszerző tevékenység folytatását. A szabályzat 1. §-a kifejezetten elrendelte, hogy az iroda irányítsa békeidőben a katonai hírszerzést.[48]

Először 1889-ben bízták meg az irodát az ellenséges kémtevékenység elhárításával, vagyis ettől kezdve az iroda látta el a katonai elhárítás központi vezetését is. Megállapítható tehát, hogy az iroda hatásköre az 1890-es évek elején kiterjedt az idegen haderőkről vezetett információk összegyűjtésére és nyilvántartására, a békében és háborúban egyaránt folytatott katonai hírszerzésre, amelynek az iroda volt a központi irányító szervezete, és az Osztrák–Magyar Monarchia ellen irányuló kémtevékenység felderítésére és megakadályozására.[49]

Ami az iroda *nyilvántartó* funkcióját illeti, ennek ki kellett terjednie az idegen haderő szervezetére, elhelyezkedésére, felvonulására, fegyverzetére, az alkalmazott harceljárásokra, képzettségére, anyagiakkal való ellátottságára, létszámára és minden egyébre, ami egy esetleges háború esetén számításba jöhet. Az adatok gyűjtéséhez akár tudományos segédanyagokat is fel lehetett használni. Feljegyzéseket kellett készíteni az idegen haderő szervezetének lényeges változásáról, az egyes csapatok harci felkészültségéről, a magasabb katonai parancsnokok felkészültségéről, katonai képességeiről, egyéb tulajdonságairól. Minden fontosabb változásról azonnal jelentést kellett tenni a közös hadügyminiszternek, és minden érintett katonai és polgári hatóság részére felvilágosítást kellett adni. Ezenkívül az egyes fontosabb változásokról nagyobb terjedelmű és alaposabb elemzéseket tartalmazó tanulmányokat, illetve összefoglaló táblázatokat is készíteni kellett. Az idegen haderők mellett az idegen erődítményekről is hasonló részletességgel kellett nyilvántartást vezetni.

Egy tiszt éveken keresztül ugyanazzal a haderővel foglalkozott, ilyen értelemben tehát egy tisztnek „saját" hadereje volt, amellyel kizárólag ő törődött. Ezt annyira komolyan vették, hogy az irodában dolgozó tisztek gyakran még egymás tevékenységéről sem tudtak. A hivatali helyiségeket minden nap külön felügyelőkkel ellenőrizték, nehogy egy akta vagy egy feljegyzés az asztalon maradjon. Az irodában szolgálatot ellátó tiszteknek úgy kellett végezniük a munkájukat, hogy bármikor képesek legyenek kielégíteni a Vezérkar idegen haderők felépítésének megismerésére vonatkozó igényeit, és bármikor képesek legyenek az idegen haderőkről pontos felvilágosítást és információt szolgáltatni. Erre azért volt szükség, hogy az osztrák(–magyar) haderőt bármikor össze lehessen hasonlítani bármely idegen haderővel, és a közös haderő struktúráját érintő esetleges – akár háborúban bekövetkező – változásokhoz mintát, hasznosítható vagy éppen elvetendő példát nyújtsanak.[50]

Egyre szigorúbb és egyre pontosabb előírások rögzítették a nyilvántartások formai követelményeit. Az ún. „Evidenz-Mémoire" adatszerűen tartalmazta az adott haderőre vonatkozó összes információt a felépítéstől a hadrenden és a felszerelésen át egészen a hadkötelezettségre vonatkozó szabályokig. Létezett az ún. „Evidenz-Tableau", mely

[48] Nachlaß Ronge. Szabó 2019: 39.
[49] ÖStA KA Nachlässe und Sammlungen, Nachlaß Wolf-Schneider. Szabó 2019: 41.
[50] Nachlaß Ronge. Szabó 2019: 41–43.

egy áttekintő táblázat formájában tartalmazta az idegen haderőre vonatkozó adatokat, illetve az ún. „Personal-Evidenzen", vagyis egyes magasabb rangú katonákra vonatkozó személyi adatlap. Az „Evidenz-Rapport" alapvetően hivatalos forrásból származó, egyetlen témát felölelő jelentés volt, amelyben kifejezetten az adott haderőre vonatkozó változásról, újdonságról kellett beszámolni. Az erről készült táblázat formájú összefoglalást a közös Hadügyminisztérium elnöki irodájában („Präsidial-Bureau") őrizték, és kötelezően közzétették. Végül készítettek tanulmányokat is, melyek kifejezetten tudományos alapossággal feldolgozott elemzések, értékelések voltak.

Az 1850. évi szolgálati szabályzatban megállapított „Evidenz-Protokolle" hat fő részre tagolódott: 1.) szervezet, felépítés, fegyverzet, hadkiegészítés; 2.) hadrend, az egyes seregtestek elhelyezkedése; 3.) a magas rangú parancsnokok adatai; 4.) erődítmények, egyéb hadászati jelentőségű helyek; 5.) a hivatalos vagy félhivatalos forrásból származó információk megjelölése; 6.) az egyéb forrásból (pl. újságokból) származó információk megjelölése. Az első világháború alatt az iroda nyilvántartó csoportjainak feladata volt a hadügyi és a katonapolitikai nyilvántartás, a bel- és külpolitika katonai vonatkozású részeinek nyilvántartása, a gazdasági helyzetről vezetett nyilvántartás, valamint a vonatkozó sajtóanyag feldolgozása. Külön csoport foglalkozott minden európai állam, Észak-Amerika és Japán tüzérségének, a vonatkozó ipari létesítményeknek, a légiflottának, valamint az erődítményeknek a nyilvántartásával. Az ún. „Manipulationsgruppe" feladata volt az irattár kezelése, a szolgálati szabályzatok és előírások betartásának ellenőrzése, a személyzeti ügyek, valamint az újonnan alkalmazott munkatársakkal kapcsolatos ügyintézés.[51]

Ami az iroda hírszerző funkcióját illeti, a különféle szabályzatok erről általánosságban csak annyit mondtak, hogy az idegen hadseregek és flották folyamatos megfigyelésével kell megvalósítani. Ehhez az információszerzésnek többféle módját alkalmazták. Az egyik a katonai attasék tevékenysége volt. Legkésőbb 1861-től az iroda megkapta a katonai attasék jelentéseit, amelyeket kiértékelésük után továbbítottak a csapatokhoz, sőt havonta Budapesten és Bécsben megjelenő közlönyt is kiadtak. A katonai attasék azonban – kezdetben legalábbis – nem voltak képzett, hivatásos hírszerzők. Az általuk küldött jelentések nagyrészt saját megfigyeléseiken, tapasztalataikon és a nyilvános, legálisan hozzáférhető forrásokon nyugodtak. Ilyen lehetőség volt pl. a hadgyakorlatokon való részvétel, azonban ott is csak meghatározott terepszakaszokon tartózkodhattak. Fedett ügynöki tevékenységet nem végezhettek, egyrészt mert lebukásukkal diplomáciai státusukat, másrészt a fogadó ország és a monarchia közötti viszony megítélését kockáztatták volna.

Az iroda sem forszírozta túlzottan, hogy a katonai attasék különféle kalandos kémjátszmákra fecséreljék idejüket, mivel attól tartottak, hogy megfelelő kiképzés híján könnyen valamelyik idegen titkosszolgálat csapdájába sétálhatnak. Éppen ezért az iroda hatásköre kiterjedt a leendő katonai attasék kiválogatására. Listát vezettek azokról a tisztekről, akik egyáltalán szóba jöhettek attaséként. Az iroda főnöke javaslatot tehetett

[51] Nachlaß Ronge. Szabó 2019: 43–45.

a Vezérkar főnöke számára a leendő attasé, a közös Hadügyminisztérium haditengerészeti osztályfőnöke részére pedig a tengerészeti attasé személyére vonatkozóan, akit kinevezése után feladatát illetően elláttak a megfelelő útmutatással. Formálisan persze a Vezérkar főnöke és a haditengerészeti osztályfőnök terjesztette elő az attasé személyére vonatkozó javaslatot az uralkodónak.[52]

1861-től az iroda hatáskörébe tartozott az egyes seregtesteknél szolgálatot teljesítő hírszerző tisztek képzése is. Az iroda az első világháború előtti évekre elérte azt, hogy minden hadtestnél legalább egy hírszerző tiszt teljesített szolgálatot, akik számára 1911-től rendszeresen tartottak megbeszéléseket, szakmai találkozókat. A tisztek képzésében az iroda a 19. század utolsó harmadától kezdődően együttműködött a Keleti Akadémiával (1898-tól Császári és Királyi Konzuli Akadémia), ahol hadtudományi tárgyakat is oktattak, és az iroda mindenkori főnöke tagja volt a vizsgabizottságnak. A kezdeti nehézségek leküzdésére tett hatalmas erőfeszítések ellenére az első világháborút megelőző években még mindig komoly hiányosságok voltak megfigyelhetőek az osztrák–magyar katonai diplomácia területén. Nyugodtan ilyen hiányosságként értékelhetjük azt az eléggé megdöbbentő tényt, hogy az első világháborút megelőzően nem szolgált katonai attasé Athénban.[53]

Mivel a katonai attasék a hírszerzés szempontjából – kezdetben mindenképpen – „amatőrök" voltak, ezért az iroda igyekezett rendszeresen „utaztatni" a tiszteket abba az országba, amelynek haderejével foglalkoztak. Franz Conrad von Hötzendorf tábornagy, a Vezérkar 1906–1911, illetve 1912–1917 közötti főnöke emlékiratában leírja, hogy Alois Lexa Freiherr (később Graf) von Aehrenthal közös külügyminiszter gyakran meggátolta ezeket az utakat, mert félt a tisztek lelepleződésétől és az ezzel járó diplomáciai bonyodalmaktól. Hasonló problémákat vetett fel a konzulátusokon lévő hírszerző tisztek tevékenysége, valamint az iroda saját bizalmi embereiből (konfidenseiből) álló hálózatának kiépítése is, mivel jogállásukat tekintve a konfidens személyek mind a közös Hadügyminisztérium alkalmazottjai voltak. Képzetlenségük miatt a fizetett konfidensek tevékenységét egyébként Conrad egyáltalán nem tartotta hatékonynak. August Urbański von Ostrymiecz altábornagy, az iroda 1909–1914 közötti főnöke emlékiratában leírja, hogy az iroda munkáját egyáltalán nem úgy kell elképzelni, ahogyan azt a kalandregényekben elképzelik; ő csak nevet, amikor ilyeneket olvas, mert a valóságban az iroda munkatársai naponta hetven (!) folyóiratot, szaklapot és egyéb újságot néztek át alaposan.[54]

Ami az iroda *elhárító* funkcióját illeti, kezdetben ezt a tevékenységet az ún. hírszerző csoport („Kundschaftsgruppe") látta el, amelyet 1907-ben hoztak létre. 1917-ben kivált belőle és külön csoporttá szerveződött az elhárító csoport (Defensivgruppe), amely hat referatúrára tagolódott. Az első referatúra hatáskörébe az elhárítás szervezési részfeladatai, a jelentéstétel szabályozása, a katonai titkok védelmének megszervezése,

[52] Nachlaß Ronge. Szabó 2019: 45–47.
[53] ÖStA KA Nachlässe und Sammlungen, Nachlaß Urbański. Szabó 2019: 47–49.
[54] Nachlaß Urbański. Szabó 2019: 49–50.

a csendőrség, a leszerelés és a napló vezetése, valamint a katonai elhárítás, az államrendőrség és a szövetséges államok elhárítási szervezetének nyilvántartása tartozott. A második referatúra vezette a nyilvántartást az ellenséges kémhálózatról és kémelhárításról, segédleteket készített az ellenséges hírszerzőszolgálatok felépítéséről, konkrét javaslatokkal kellett előállnia az ellenséges kémtevékenység letörésére, és a szabotázsakciók elleni védekezés is idetartozott.

A harmadik referatúra hatásköre kiterjedt a posta-, távíró- és telefonszolgáltatás területére vonatkozó kémelhárításra, a levelek, táviratok, sürgönyök és csomagok átkutatására (cenzúra), a titkosírásra, a határ- és útellenőrzésre, az Osztrák–Magyar Monarchián belüli forradalmi mozgalmak nyilvántartására, valamint a vegyi laboratórium vezetésére. A negyedik referatúra intézte a kémkedési ügyekkel összefüggő jogi eljárásokat, előkészítette az erre vonatkozó törvényeket, az elhárítás szempontjából felügyelte a sajtót, és idetartoztak a hadifoglyokkal kapcsolatos ügyek is. Az ötödik referatúra foglalkozott a kémgyanús elemek körözésével, a velük kapcsolatos információk cseréjével, az idegen tisztek beutazásával kapcsolatos ügyekkel, a belső elhárítással, illetve a fényképekkel. Végül a hatodik referatúra tartotta a kapcsolatot az első világháború idején a Hadsereg Főparancsnokságon belül működő hírszerző részleg („Nachrichtenabteilung") felderítő csoportjaival.

Az elhárító csoport mellett az iroda politikai csoportja is kémelhárító tevékenységet végzett. A csoportvezető hatáskörébe tartozott a politikai hírszerzés megszervezése az elhárító csoport segítségével, új hírszerzési források közzététele, közlése, elvi jellegű kérdések tisztázása, tanácsadás alkotmány-, közigazgatási és nemzetközi jogi ügyekben, katonai szakértőként való közreműködés a csoport feladatkörét érintő ügyekben, illetve a csoport képviselete. A csoportvezető különleges esetben olyan feladattal is megbízhatott egy referatúrát, amely eredetileg nem tartozott a hatáskörébe. 1918. július 1-től a csoportvezető saját hatáskörében dönthetett a feladatok kiosztásáról, továbbá az ő dolga lett az egyes referatúrák munkájának összehangolása, a munkálatok végrehajtási módozataira történő konkrét utasítások kibocsátása, valamint a referatúrák jelentéseinek felülvizsgálata. Magának a csoportnak a feladata az egyes nemzeti mozgalmak, különösen a szocialista, cionista, szabadkőműves, adventista mozgalmak, azon belül a vezető pártok, szervezetek és sajtóorgánumok figyelemmel kísérése, a békekötéssel kapcsolatos kérdések, valamint gazdaságpolitikai természetű jelentések elkészítése.[55]

[55] Nachlaß Ronge. Nachlaß Urbański. Szabó 2019: 50–53.

A Nyilvántartó Iroda szervezete

Az iroda megalakulásakor mindössze öt tiszt és két kisegítő állt rendelkezésre, így eleinte nem volt szükség különösebb szervezeti szabályokra. 1876-ban az iroda nyilvántartó szolgálatra, felderítő szolgálatra, katonaiattasé-szolgálatra és irodai szolgálatra tagolódott. 1885-ben egy külön referatúrát hoztak létre, amely kizárólag az Oroszország elleni hírszerzéssel foglalkozott. Úgy tűnik, hogy először Eugen Hordliczka ezredes parancsnoksága alatt (1903–1909) alakultak csoportok az iroda szervezetében. Mindenképpen meg kell azonban jegyezni, hogy a „csoport" általában 1-2 tisztet jelentett. Ezek szerint 1904-ben a következő „csoportok" működtek: hírszerző csoport (vagyis a felderítéssel foglalkozó tisztek), a Balkán-csoport, a francia, német, olasz, orosz csoport, valamint a belső irodai ügyintézéssel foglalkozó ún. „Manipulationsgruppe". 1904 májusában hozták létre az angol csoportot. Igazából csak az orosz volt valóban csoportnak nevezhető, mivel abban 4 tiszt dolgozott. Egy tisztnél többen csak az olasz és a felderítő csoportban szolgáltak. 1908 elejétől működött az erődítési csoport („Fortifikationsgruppe", „Befestigungsgruppe"), amely eredetileg az idegen haderők tüzérségéről is gyűjtött adatokat, de miután 1909-ben Urbański vette át az iroda irányítását, 1912. november 1-jén megkezdte működését az önálló tüzérségi csoport, amely kezdetben az idegen haderő légierejéről, illetve a járműpark állapotáról is szerzett információkat.[56]

A hírszerző csoport 1913. november 1-jén már saját alcsoportokkal, külön részlegekkel rendelkezett, mégpedig balkáni, olasz és orosz felderítő csoportokkal („Erkundungsgruppen"), a már említett elhárító csoporttal („Defensivgruppe"), rejtjelfejtő – azon belül olasz–francia és orosz – csoporttal, valamint fotólaboratóriummal, saját segédtiszttel és irodafőnökkel, aki a felderítő csoport saját irodáját vezette. A hírszerző csoportot érintő változások azt eredményezték, hogy nagyjából 1913-tól kezdődően az iroda csoportjait két kategóriára lehetett bontani. Az egyik maga a Kundschaftsgruppe, vagyis a több alcsoporttal rendelkező hírszerző csoport, amely az iroda aktív felderítő és elhárító szerveként működött, illetve az iroda összes többi csoportja, az ún. nyilvántartó csoportok („Evidenzgruppen"), amelyek továbbra is az iroda eredeti feladatát végezték, vagyis az idegen haderőkre vonatkozó információkat gyűjtötték össze és dolgozták fel. Mielőtt egy tiszt a felderítő csoport valamely részlegéhez került volna, legalább fél évet kellett eltöltenie a megfelelő nyilvántartó csoport kötelékében.[57]

Az első világháború kitörése után az iroda szinte kiürült, mivel az állomány nagy része a Hadsereg Főparancsnokság Hírszerző Részlegéhez került. A megmaradt állomány formálisan a közös Hadügyminisztérium, illetve a Vezérkar főnöke helyettesének alárendeltségébe került, de tulajdonképpen ők is a Hadsereg Főparancsnokság Hírszerző Részlege részeként működött, mint annak egyfajta kiegészítője, és Bécsben folytatta tovább tevékenységét. Idetartozott az angol és francia nyilvántartó csoport, a rejtjelfejtő

[56] Nachlaß Ronge. Nachlaß Urbański. Szabó 2019: 83–85.
[57] Nachlaß Ronge. Nachlaß Urbański. Szabó 2019: 87–88.

csoport, valamint az erődítési és a tüzérségi csoport, amelyeket 1915. január 1-jén összevontak, majd 1915. július 1-től már csak tüzérségi csoport néven folytatta tovább működését. 1916. január 1-jén létrehozták a politikai csoportot, az angol nyilvántartó csoportot pedig összevonták a némettel. A politikai csoport elsődleges feladata a kémelhárítás, a „külföldi hazaárulók" nyilvántartása és a rájuk vonatkozó információk továbbítása azon szervek felé, amelyek azután nyomon követték az „államellenes cselszövéseket".

1916. szeptember 1-jén a rejtjelfejtő csoportot két részre bontották: az I. rejtjelfejtő csoport foglalkozott ezután az idegen rejtjelezett üzenetek feltörésével, majd 1918. július 1-től különleges rendelkezések alapján végezte a rejtjelezett üzenetek összegyűjtését és csoportosítását. A II. rejtjelfejtő csoport 1918. július 1-ig a saját üzenetek rejtjelezését, majd a semleges és szövetséges államok üzeneteinek dekódolását végezte. 1917. február 1-jével az olasz, orosz és Balkán-csoportot feloszlatták.

Ezután az iroda a következő csoportokból állt: a politikai, az angol, a francia, a tüzérségi, a Manipulationsgruppe, valamint a két rejtjelfejtő csoport. Ekkor két új csoportot is létrehoztak, az elhárító és a propaganda csoportot. 1917. május 15-től az első rejtjelfejtő csoport két részre bomlott: egy olasz és egy francia csoportra. 1917. április 12-én az addig a Hadsereg Főparancsnokság Hírszerző Részlege szervezetében működő összes nyilvántartó csoportot megszüntették, és 1917. november 1-ji hatállyal az iroda szervezetébe illesztették. Az utolsó átszervezésre 1918. március 30-i hatállyal került sor. Ekkor alakult meg a segédtiszti iroda, és kezdte meg működését a belföldi csoport („Inlands-Gruppe"). A háború végén, 1918 novemberében az iroda a következő csoportokból szerveződött: politikai, elhárító, tüzérségi és erődítési, nyilvántartó, belföldi, két rejtjelfejtő csoport, a Manipulationsgruppe, valamint az ún. zsákmány csoport („Beute-Gruppe").[58]

A Nyilvántartó Iroda költségvetése

Az iroda 1854-ben 2000 forint (ún. konvenciós forint, németül gulden) juttatásban részesült. 1866-ban alakították ki azt az álláspontot, hogy célszerű a katonai igazgatás számára különösen fontos juttatásokat az 1867-től közös Külügyminisztérium alapjából, illetve az 1887. december 22-i közös minisztertanácsi határozat szerint a közös Pénzügyminisztérium rendelkezési alapjából fedezni. A megállapodás értelmében az így meghatározott összeget az adott évi költségvetésen belül már nem lehetett módosítani, vagyis a delegációk elé nem lehetett erre vonatkozó módosító javaslatot benyújtani. A helyzet tehát az volt, hogy az iroda költségvetésének jelentős részét, mintegy 100 000 koronát (felerészben külföldi pénzérmében) a közös Külügyminisztérium, egy kisebb,

[58] Nachlaß Ronge. Szabó 2019: 94–97.

de szintén jelentős részét, mintegy 20 000 koronát pedig a közös Pénzügyminisztérium fedezte.

Felmerül a kérdés, vajon miért volt szükség arra, hogy a katonai hírszerzés és elhárítás költségvetésének jelentős részét mintegy „elrejtsék" a közös Kül- és Pénzügyminisztérium költségvetésében. Nos, ez egyfelől az 1866 előtti évek katonai költségvetésével függ össze, amennyiben azok az egész éves költségvetés jelentős részét tették ki, komolyan megterhelve az adófizetők teherbíró képességeit. 1864-ben az államadósság kamataira közel 129 millió forintot kellett elkülöníteni. Ez azzal járt, hogy a delegációk nagyon nehezen járultak hozzá a katonai költségek emeléséhez. Így célszerű volt a kiadások egy részét „eldugni" a delegációk elől. Ez abból a szempontból is előnyösebb volt, mivel a tételek nem a közös Hadügyminisztérium költségvetésében szerepeltek, így a közös hadügyminiszter a delegációk előtt nem is vállalhatott értük felelősséget.

A másik ok politikai: a közös külügyminiszter rendszeres külügyi expozéjában nem feltétlenül volt mindig őszinte a delegációk előtt a monarchia külügyi helyzetét illetően, és igyekezett pozitívabb képet festeni, optimistább hangulatot teremteni a monarchia nemzetközi helyzetével kapcsolatosan. Viszont ez azzal járt, hogy a miniszter által kialakított kedvező helyzetkép nem állt összhangban a katonai kiadások növelésének szándékával. Vagyis a valóság és az expozéban előadott helyzetértékelés közötti különbség is az oka volt annak, hogy az iroda költségvetésének egy részét el kellett rejteni.

A közös Külügyminisztériumban az első osztályfőnök kezelte a miniszter felügyelete és kezelése alatt álló titkos pénzalap számára rendelkezésre álló összeget. Az alap a mindenkori közös költségvetés részét alkotta, azon belül a közös Külügyminisztérium fejezetén belül szerepelt mint rendelkezési alap és politikai információszerzésre való nem különleges elszámolású kiadások. Az alap számára 1871-re 200 000 forint költségvetési támogatást szavaztak meg a delegációk. Az 1880-as évek közepére az összeg már félmillió forintra, a kilencvenes évekre pedig 600 000 koronára nőtt. Az 1903-as költségvetési évre már 1 430 000 koronát hagytak jóvá erre a célra a delegációk. Az összeg 1908-ra másfél millió, 1912-re pedig 2 millió koronára nőtt, és ennyit szavazott meg 1915-re a háborút megelőző utolsó delegáció is 1914. május 29-én.[59]

A minisztériumon belül az Informationsbureau foglalkozott a hírszerző tevékenységgel, amelynek költségvetése 1881-ben 100 000 forint volt, ebből 20 000 került a Nyilvántartó Irodához. 1888-ban 142 355 forintból kereken 50 000. Az összeg a kilencvenes években is nagyságrendileg hasonló maradt, a 160 000 koronát sohasem érte el. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy 1888-tól kezdve az Informationsbureau költségvetésének egyharmadát fordították az iroda révén katonai hírszerzésre és elhárításra. Ugyanezen időszak alatt a közös Pénzügyminisztériumtól évente 10 000 forintot (1892-től koronát) kapott az iroda. A már említett 1908. december 7-i, a közös hadügyminiszter által a közös külügyminiszternek küldött jegyzék szerint egy 1887. december 22-i közös minisztertanácsi határozat alapján évi 20 000 forintot kellett volna kapnia az irodának a

[59] ÖStA HHStA PA XL Interna LI/6. Karton 242. HHStA AR Budget und Kassawesen Karton 297; Szabó 2019: 102–105.

közös Pénzügyminisztériumtól. Azonban a vonatkozó levéltári adatokból egyértelműen kiderül, hogy a közös Pénzügyminisztérium ennek az összegnek évente csak a felét utalta át.

1900-tól az Informationsbureau költségvetése hirtelen megduplázódott, 1900-ban 314 324, 1904-ben pedig 370 654 koronát tett ki. 1906–1907-ben viszont lecsökkent 326 514, illetve 314 135 koronára. Eközben az irodának juttatott összeg nagysága nem változott: végig 109 524 korona maradt. Vagyis az iroda az Informationsbureau költségvetésének továbbra is az egyharmadát kapta meg. A közös Pénzügyminisztériumtól származó forrásokkal együtt az iroda költségvetése 1900–1907 között 120–127 000 korona volt A közös szárazföldi haderőre fordított kiadások eközben az 1900. évi közel 292 millió koronáról 1907-re 350 és fél millió koronára nőttek. A számok tükrében ez azt jelenti, hogy a monarchia katonai titkosszolgálatára fordított kiadások 1907-ben a közös szárazföldi haderő költségvetésének 0,2%-át sem érték el.[60]

Amikor 1906-ban Franz Conrad von Hötzendorf lett a Vezérkar főnöke, a közös Hadügyminisztérium költségvetéséből az iroda mindössze évi 36 800 koronát kapott. Ez az összeg egészen 1913-ig nem változott. Franz Freiherr von Schönaich közös hadügyminiszter 1908. december 7-i, a közös külügyminiszterhez intézett jegyzékében kérte a katonai hírszerzésre fordított összegek emelését. Hivatkozott arra, hogy amikor 1887-ben a közös minisztertanácsi határozatban megállapították, hogy a közös Külügyminisztérium évi 100 000, a közös Pénzügyminisztérium pedig évi 20 000 forintot ad a közös Hadügyminisztériumnak hírszerzési célokra, a monarchia csak Oroszország ellen folytatott aktív hírszerző tevékenységet. Jelenleg azonban a monarchia már Oroszország mellett Olaszország és a balkáni államok ellen is aktív hírszerző tevékenységet folytat, tehát az 1887-ben meghatározott összeg a megnövekedett feladatok ellátását már semmiképpen sem biztosítja.

Schönaich a jegyzékben arra is felhívta a közös külügyminiszter figyelmét, hogy az 1887-ben megállapított összeg még a kizárólag Oroszország ellen folytatott műveletek tényleges költségeit sem fedezte, mivel az 1887-ben megállapított pénzmennyiséget nem a valós költségekhez szabták, hanem a közös minisztériumok rossz anyagi helyzete miatt voltak kénytelenek az adott összegeket meghatározni. Emiatt az iroda már akkor kénytelen volt az aktív hírszerző tevékenységet visszafogni. 1910-ben az Informationsfondból származó összeget megemelték 113 200 koronára, 1912-től ez 128 200, majd 1913-ban 300 000 koronára emelkedett. Csak így sikerült az iroda költségvetését 1912-ben 165 000, 1913-ban pedig 336 000 koronára növelni.

Ezek a megemelt összegek azonban még mindig jóval elmaradtak a Vezérkar, illetve a közös Hadügyminisztérium által szükségesnek tartott összegektől. A közös hadügyminiszter a közös külügyminisztertől már az 1909. évre félmillió koronát kért, a közös Pénzügyminisztériumtól pedig 50 000 koronát. Schönaich szerint még ez az összeg is csak a legszükségesebb, elkerülhetetlenül felmerülő költségeket fedezné. Arra is célzott

[60] ÖStA HHStA PA XL Interna 265 Budget des Inf. Büros 1881–1907. ÖStA KA KM Präs 40 – 1/2; Szabó 2019: 106–107.

a jegyzékben, hogy ez a mód előnyös lenne a közös külügyminiszternek is, mivel az összeget ily módon nem a fegyverkezési hitel terhére kellene folyósítani, vagyis nem kellene az emelésről a delegációkat tájékoztatni, így az – legalábbis egyelőre – nem kerülne a nyilvánosság elé.

A kért összeget a közös külügyminiszter nem tudta folyósítani. Schönaich 1909. január 14-i, Aehrenthal közös külügyminiszter számára megfogalmazott válaszából kiderül, hogy csupán 60 000 koronát kapott, amelyet udvariasan meg is köszönt. A közös hadügyminiszter leszögezte, hogy tisztában van a titkos alap súlyos igénybevételével. Aehrenthal azt is közölte, hogy ilyen mértékű emelést mindenképp igényelni kellene a delegációktól, és ezt ő egyértelműen támogatja. Schönaich ezt is hálásan tudomásul vette, bár kifejezte aggodalmát, hogy a delegációk ezt nem fogják könnyen megszavazni. Végül vette magának a bátorságot, és kért még 100 000 koronát. Úgy tűnik, a közös hadügyminiszter szép szavai valahogy meghatották Aehrenthalt, mert nemcsak eleget tett a kérésnek, hanem túl is teljesítette azt, mivel 110 000 koronát adott a közös hadügyminiszternek.[61]

Mivel a Vezérkar főnöke által a közös Hadügyminisztériumtól az 1910. évre katonai hírszerzésre kért 200 000 koronát a minisztérium nem tudta előteremteni, ezért 1910. január 11-én Schönaich közös hadügyminiszter arra kérte a közös külügyminisztert, hogy *hitelezze* meg neki a kért összeget. Így sikerült 209 523 korona *hitelt* kapniuk, amelyet az iroda költségvetésében nem tüntettek fel. Schönaich 1910. május 6-án újra kérte Aehrenthal közös külügyminisztertől az Informationsfondból származó összeg évi 500 000 koronára való emelését, illetve azt, hogy hasonlóan 1908-hoz, a közös Külügyminisztérium fedezze a közös Hadügyminisztérium költségvetési hiányát.

Aehrenthal a kérést politikai okokból visszautasította. Válaszlevelében azt írta, mivel a delegációk előtt korábban viszonylag kedvező képet festett a monarchia külügyi helyzetéről, ezért nem tudná megindokolni az emelés okát. Másrészt szerinte az emelésre a külföld is felfigyelne, ami megnehezítené a monarchia diplomáciai helyzetét. Jóindulatát azzal próbálta kifejezni, hogy azt ajánlotta a közös hadügyminiszternek, hogy a későbbiekben a pénzt ne feltétlenül „katonai hírszerzési célok" címszó alatt igényelje, használjanak inkább egyéb, semleges kifejezést, hogy a kérés ne legyen olyan feltűnő. Azt is tanácsolta továbbá, hogy újabb összegek igénylése helyett próbáljanak jobban támaszkodni a konzulátusok személyzetére.

A közös hadügyminiszter 1910. december 5-én (K. Nr. 3868/11. jegyzék) és 16-án (K. Nr. 3224. jegyzék) is kérte Aehrenthaltól az összeg megemelését, azonban a közös külügyminiszter a delegációkra való hivatkozással újfent elutasította a kérést. 1911 júliusában az Informationsbureau jelezte, hogy költségvetését jelentősen túllépte, így újabb hitelt nyújtani az iroda számára nem tud. Ugyanekkor a közös Pénzügyminisztérium is jelezte, hogy az addig az iroda számára átadott összeg felét sem képes kifizetni. Még az időközben kitört olasz–török háború sem tudta rászorítani a közös külügyminisztert arra, hogy emelje a katonai hírszerzésre fordított összeget. Az elutasítás indoka az volt,

[61] ÖStA HHStA PA XL Interna LI/6. Karton 242; Szabó 2019: 107–109.

hogy a közös külügyminiszter rendelkezésére álló pénzalap kimerült. Viszont ígéretet tett arra, hogy 1912. január 1-től 250 000 korona hozzájárulást fog *javasolni*.

1912 januárjában egy, a közös Had- és Külügyminisztérium közötti jegyzékváltást követően a közös külügyminiszter megerősítette, hogy évi 250 000 koronánál többet nem fog tudni adni. Moritz Ritter von Auffenberg közös hadügyminiszter 1912. január 17-i jegyzékében arra kérte a közös külügyminisztert, hogy a 250 000 koronát folyósítsa számára az év első felére, mivel a Vezérkar erre szánt forrásai teljesen kimerültek, így erre az összegre mihamarabb okvetlenül szükség van. Vagyis a Hadügyminisztérium továbbra is ragaszkodott az évi félmillió koronára kiterjedő támogatáshoz. Végül 1913. december 7-i jegyzékében Leopold Graf Berchtold közös külügyminiszter hozzájárult a támogatás 500 000 koronára történő felemeléséhez.

Bár a delegációk csak 1914-re (mármint a teljes évre) szavazták meg a kért félmillió koronát, Auffenberg közös hadügyminiszter 1914. január 22-én mégis arra kérte Berchtold közös külügyminisztert, hogy a teljes évi összeget folyósítsa 1914 első felében, mivel a Balkán-háborúk miatt megnövekedett kémtevékenység folytán a katonai hírszerzés túllépte ezt az összeget, és csak a fegyverkezési hitel terhére tudták a fokozódó hírszerzési tevékenységhez szükséges összegeket folyósítani. Ezért arra kérte a közös külügyminisztert, hogy további félmillió koronát folyósítson az év második felére is, illetve az évi 500 000 koronát újra emeljék meg. Berchtold azonban egyik kérést sem tudta teljesíteni.

A helyzet még súlyosabbá vált közvetlenül a szarajevói merénylet után. 1914. július 8-án Conrad a szerbiai és montenegrói eseményekre való tekintettel 30 000 korona ideiglenes kiutalását kérte a közös Hadügyminisztériumtól a Vezérkar következő évi költségvetésének terhére. Ilyen feltételekkel kapott július 17-én 36 800 koronát. 1914. július 20-án Alexander Freiherr von Krobatin közös hadügyminiszter azonnal kiutalt a Vezérkar főnökének katonai hírszerzési célokra 770 000 koronát, amelyből 260 000 koronát az Osztrák–Magyar Bank hitelezett meg. Az összeget július 26-án aranyban utalta ki a bank, ugyanakkor a kiutalt összeg erejéig megterhelte a közös Hadügyminisztérium következő évi költségvetését. Erre azért volt szükség, mivel korábban a hiteleket a rendkívüli fegyverkezési hitelkeretből fedezték, azonban pont 1914-ben ebből a forrásból már nem sikerült újabb összegekhez jutni. Az összegből azonban az iroda egyelőre csak 100 000 koronát kapott, holott az iroda főnöke július 21-én 300 000 koronát kért. Feltételezhetően ebben az is közrejátszott, hogy a Vezérkar még ekkor sem dúskált az anyagiakban, ezt jól érzékelteti, hogy a közös Hadügyminisztériumtól 1914 első felére dologi kiadásokra összesen 14 800 koronát kapott. Összehasonlításképpen 1912-ben a monarchia közös szárazföldi haderejének költségvetése megközelítette a 490 millió koronát, ami azt jelenti, hogy a katonai hírszerzésre fordított kiadások a közös szárazföldi haderő költségeinek alig valamivel több mint 0,03%-át tették ki.[62]

[62] ÖStA HHStA PA XL Interna Liasse II. 5–9. III–IV. ÖStA HHStA PA XL Interna LI/6. Karton 242. Szabó 2019: 110–115.

A források jelentős hányada állítja azt, hogy a rendelkezésre álló erőforrás csekély mennyiségéért legalábbis részben a közös Külügyminisztérium és a Vezérkar, illetve a Nyilvántartó Iroda között fennálló rossz viszony volt a felelős. A közös Külügyminisztérium hírszerző szolgálata, az Informationsbureau és az iroda között nem volt együttműködés. A közös Külügyminisztérium nem tartotta sokra a katonai hírszerzés és az általuk gyűjtött információk értékét, és attól tartott, hogy az aktív katonai hírszerző tevékenység rontja a monarchia diplomáciai helyzetét és főleg a környező országokkal fennálló kapcsolatát. Az eltérő forrásokból származó, gyakran eltérő tartalmú információkat gyakran másképp értelmezték az iroda és az Informationsbureau tisztviselői. Az eltérő helyzetértékelésből eltérő stratégia, ebből pedig sokszor konfliktus keletkezett a közös Külügyminisztérium és a Vezérkar között. Az iroda mindenkori vezetése egyébként a katonai hírszerzők professzionalizmusának hiányát felhánytorgató felvetéseket igyekeztek saját előnyükre kihasználni, hiszen ez tulajdonképpen egyfajta állandó indokot szolgáltatott ahhoz, hogy folyamatosan a költségvetés növeléséért könyörögjenek.

Az információk kicserélésének, illetve kiértékelésének nem volt intézményes kerete a közös Külügyminisztérium és a közös Hadügyminisztérium között. Gyakran előfordult az is, hogy a konfidensek bevetési terepét nem a közös Hadügyminisztérium vagy a Vezérkar, hanem a közös Külügyminisztérium határozta meg, ők pedig elsősorban a saját maguk szempontjából fontosnak tartott területekre küldték a konfidenseket, amelyek nem feltétlenül egyeztek meg a közös Hadügyminisztérium által fontosnak tartott területekkel. Viszont a katonai célú ügynöki tevékenységet a közös Külügyminisztérium nem volt hajlandó finanszírozni, így – miközben az Informationsbureau évi kétmillió korona felett rendelkezett – az ilyen jellegű tevékenységek elvégzésére sok esetben már nem jutott elég pénz. A Nyilvántartó Iroda költségvetésére vonatkozó információk mindenesetre árnyalják azt a képet, hogy a monarchia katonai igényei és a hadsereg érdekei mindig egyértelműen a civil politikai érdekek fölébe kerekedtek volna.

Források

Österreichisches Staatsarchiv Haus- Hof und Staatsarchiv, Wien (ÖStA HHStA)
Ministerium des Aeußern 1848–1918. Administrative Registratur (AR)
Politisches Archiv (PA)
Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv, Wien (ÖStA KA)
Evidenzbureaus des Generalstabes 1850–1913
Nachlässe und Sammlungen

KN 1865–1867 = Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. III. Pest, 1867.

AE = Allerhöchste Entschliessung vom … *Verordnungsblatt für das k. k. Heer.* 1871, 1875, 1883, 1907, 1913.

Hivatkozott irodalom

Bernatzik, Edmund (Hg.) 1911: *Die österreichischen Verfassungsgesetze mit Erläuterungen.* Wien.

Cieger András (szerk.) 2004: *A Kiegyezés*. Budapest.

Ferdinandy Gejza 1892: *Magyarország közjogi viszonya Ausztriához és annak történelmi fejlődése.* Budapest.

Hermann Róbert 2015: Az 1848–1849. évi magyar szabadságharc. In: Hermann Róbert (szerk.): *Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában (1718–1919)* Budapest, 131–170.

Kozári Monika 2019: *Tisza Kálmán*. Budapest

Kmety Károly 1911: *A magyar közjog tankönyve*. Budapest.

Kronenbitter, Günther 2023: Den Krieg fordern und vorbereiten – Der österreichisch-ungarische Generalstab 1906 bis 1914. In: Grawe, Lukas (Hg.): *Gehirne der Armeen? Die Generalstäbe der europäischen Mächte im Vorfeld der Weltkriege.* Berlin, 5–31. https://doi.org/10.30965/9783657791958_002

Lederer Béla (szerk.)1893: *Gróf Andrássy Gyula beszédei. Első kötet 1847–1868*. Budapest.

Márkus (szerk.) 1896: *Magyar Törvénytár 1836–1868. évi törvényczikkek*. Budapest.

Olechowski-Hrdlicka, Karin 2001: *Die gemeinsamen Angelegenheiten der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Vorgeschichte – Ausgleich 1867 – Staatsrechtliche Kontroversen*. Frankfurt am Main.

Péter, László 2006: The Army Question in Hungarian Politics 1867-1918. *Central Europe* (4.) 2. 83–110. https://doi.org/10.1179/174582106x147338

Polner Ödön 1901: *Közös ügyek*. Budapest.

Réz Mihály 1910: *Magyarország és Ausztria közjogi viszonya*. Budapest.

Szabó Béla 1848: *A Magyar Korona országainak státusjogi és monarchiai állása a Pragmatica Sanctio szerint*. Pozsony.

Szabó Szilárd 2019: *Az Osztrák–Magyar Monarchia központi katonai és polgári hírszerző és elhárító szervezete 1850–1918*. Debrecen.

Wandruszka, Adam–Urbanitsch, Peter 1987: Die bewaffnete Macht In: Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter (Hg.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. V. Wien, 144–389.

Zeinar, Hubert 2006: *Geschichte des österreichischen Generalstabes.* Wien–Köln–Weimar.

Hivatali karrierutak a 19–20. századból

Tóth-Barbalics Veronika

„Szerencs bácsi", „a „mozgató sróf". Egy tisztviselői pályakép a főrendiházból

Abstract: "Uncle Szerencs", the "Driving Screw": The Career Profile of an Official in the House of Magnates. János Szerencs (1838–1914) was employed by the House of Magnates for more than forty years: from 1865 as a clerk, from 1871 as secretary, from 1872 as presidential secretary, and from 1898 until his retirement as secretary-general. During his official career, he published several works on the organisation and members of the House of Magnates. In recognition of the merits he had acquired in service, he was awarded the title of royal councillor in 1879 and the Knight's Cross of the Order of Leopold in 1898. Eight years later, following a financial investigation by the Economic Committee of the House of Magnates, he requested retirement at the urging of Count Aurél Dessewffy, Speaker of the House of Magnates.

The study examines the stages of Szerencs's official career and the changing nature of his duties, as well as his relations with his superiors, fellow officials, subordinates, and members of the House of Magnates. An understanding of the developments in his administrative career is further supported by the exploration of his family circumstances, his local political, public, social, and associational activities, and his financial situation. In the second half of the long nineteenth century, certain features of modern bureaucracy in the Weberian sense also appeared in the office of the House of Magnates of the Hungarian Diet.

Keywords: János Szerencs; Dualist period; Diet; House of Magnates; official personnel

Miközben a közelmúltban több áttekintés jelent meg a képviselőház és a főrendiház hivatalairól, alkalmazottairól,[1] a munkatársak pályaképének bemutatására kevés példát találunk.[2] Tanulmányomban Szerencs Jánosnak, aki több mint négy évtizeden át volt a főrendiház hivatalának munkatársa, a pályaképét mutatom be. Szolgálati nyilvántartás, minősítési táblázatok a főrendiház levéltári iratanyagában nem állnak rendelkezésre, Szerencstől egodokumentum is alig maradt fenn, így egyéb forrásokhoz – a főrendiház elnöki, hivatali levelezéséhez és nyomtatott irományaihoz, anyakönyvekhez,

[1] Cieger 2021: 398–414; Cieger 2024: 111–147; Tóth-Barbalics 2021: 141–159.

[2] A kivételek közé tartoznak a Parlamenti Gyorsiroda egyes munkatársai, akikről Siklóssy László közölt rövid portrét: Siklóssy 1939.

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.2.2026.229

címtárakhoz, közjegyzői iratokhoz, sajtóhírekhez – kell fordulnunk a curriculum megismerése érdekében.

Szerencs János hivatali pályafutása

Szerencs János (Pest, 1838. augusztus 28. – Budapest, 1914. augusztus 3.) apja idősebb Szerencs János (?–?) kereskedő, kocsmáros, anyja Bárány Katalin (?–1882) volt, római katolikus vallásúak, fiuk születésekor a Ferencvárosban éltek.[3] Az ifjabb Szerencs 1858-tól a császári 6. (Wallmoden–Gimborn) vértes ezredben hadnagyként (altisztként) szolgált. Miután 1861 januárjában leszerelt, díjnoki állásért folyamodott a helytartótanácsnál, ahol alkalmazásra „előjegyezték".[4] Szolgálatának kezdete nem ismert, 1865 júniusában a X. ügyosztály munkatársa volt.[5] Az ügyosztály hatáskörébe a görög nem egyesült egyház és az igazságügy tartozott.[6] Szerencs ekkori munkájára így emlékezett vissza: „Testalkatom nem a gyengék közé tartozik, s munkásságom még a fennállott m. kir. Helytartótanácsnál teljesített szolgálatom alatt mint igen gyors ismertetett".[7] Amikor 1865 júliusában I. Ferenc József báró Sennyey Pált tárnokmesterré nevezte ki, Sennyey egyben a helytartótanács elnöke lett. Az év decemberében az uralkodó összehívta a magyar országgyűlést, a főrendiház elnökévé Sennyeyt tette meg.[8] Az elnök a főrendiházi feladatok ellátására, a ház előzetes megbízása nélkül, ideiglenesen hivatali és szolgaszemélyzetet fogadott fel, ekkor lett Szerencs a főrendiház írnoka.[9] 1867-ben a főrendiház hivatalnoki kara két írnokból (évi 600 forint fizetéssel) és az irodaigazgatóból (1200 forint fizetéssel) állt. A személyzethez tartozott két teremőr,

[3] Születési anyakönyvi bejegyzése: Römisch-katholisches Pfarramt [Franz Joseph Stadt]. 2, Getaufte 1837–1847. 57; MNL OL X 2007 16/2; https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:X6RJ-8R9 – utolsó letöltés: 2026. március 1.

[4] Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes 1859: 255; Personal-Nachrichten. *Oesterreich. Militär-Zeitung* 1861. február 13. 103; Szerencs folyamodványa a Helytartótanácshoz 1861. április 30. 1861-82. MNL OL D 227. 1. doboz.

[5] Gróf Pálffy Móric helytartó átirata elrendeli az úrnapi körmeneten részvételt, a Helytartótanács X. ügyosztálya részéről Szerencs láttamozó aláírásával. 1865. május 9. 1865-66. MNL OL D 227. 5. doboz. Ugyanakkor neve nem szerepel sem a helytartótanács személyzetének éves névjegyzékeiben (MNL OL D 227.), sem a Megbővített közhasznú nemzeti vagy hazai kalendárium 1861–1867-es köteteinek névsoraiban.

[6] A nmltu magyar királyi helytartótanács személyzetének létszáma és ügyfelosztása 1864. január 1-én. *Sürgöny* 1864. január 28. [1.]

[7] Szerencs János levele Szőgyény-Marich főrendiházi alelnöknek. 1881. december 23. (fogalmazvány) 1881–179. MNL OL K 5 2. csomó.

[8] Jónás–Villám 2002: 199.

[9] FN 1865–1868. I. 1866. január 27. (4. országos ülés) 7; Szerencs János kérvénye nyugdíjazása ügyében Dessewffy főrendiházi elnökhöz. 1906. december 15. 1906-883. MNL OL K 3 48. csomó.

egy terembiztos, öt szolga, egy főszolga, egy kapus.[10] A főrendiház 1867 júliusának elején úgy határozott, hogy alkalmazottai az országgyűlés ülésezésének szünetelése alatt is részesüljenek havi díjazásban.[11] Szerencset ennek ellenére 1867 augusztusában a Belügyminisztérium személyzetében találjuk tiszteletbeli fogalmazói beosztásban.[12] Szeptemberben kérelmezte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól, hogy felmentést kapjon latin érettségi vizsgája harmadszori ismétlése alól, és a jogi tanfolyamot magánúton végezhesse el. Kérelme elutasítása után, báró Wenckheim Béla belügyminiszter támogatásával (amelyben utalt Szerencs hivatali rendkívüli buzgalmára és szorgalmára) végül pozitív elbírálásban részesült.[13] Szerencs az év novemberétől segédfogalmazóként a Honvédsegélyező Alap Hivatalának (Honvédalapi Hivatalnak) munkatársa lett.[14] A helytartótanács tisztviselői karának mintegy harmada került át az új belügyi igazgatásba 1867–1869-ben. Az áthelyezések egy része átmenetinek bizonyult, a tisztviselők harmada öt éven belül elhagyta a minisztériumot.[15] Szerencs neve szerepelt a Belügyminisztérium tisztviselőinek 1868. évi névjegyzékében,[16] ugyanakkor 1867 decemberében a főrendiház fizetésemelésért folyamodó alkalmazottai között is ott találjuk írnokként.[17] 1868 végén sor került a főrendiházi iroda személyzetének állandósítására, 1869. január 1-jétől a személyzet tagjai (a képviselőház mintájára) lakbérilletményben részesültek. Szerencs főrendiházi iktatói fizetése (1200 forint) 200 forint lakbérilletménnyel egészült ki, ugyanakkor megválni kényszerült 500 forint fizetéssel és 120 forint szálláspénzzel járó belügyminisztériumi állásától.[18] A főrendiház ugyanakkor kimondta: az ülésezés szünetelése idején a Belügyminisztérium a ház tisztviselőit és szolgáit, amennyiben a házelnök vagy a háznagya munkájukra nem tart igényt, szolgálattételre berendelheti bármely fővárosi hivatalba, irodába.[19] Szerencs 1870 elején előléptetésért folyamodott

[10] 1867-[szám nélkül] 1867. december 10. MNL OL K 5 1. csomó.

[11] Mailáth György házelnök azzal érvelt, hogy ha a hivatalnokok és szolgák „elbocsáttatnának, három havi illetményt kapnának, az országgyűlés pedig aligha fog három hónapig szünetelni." FN 1865–1868. I. 1867. július 2. (66. országos ülés) 278. A főrendiház következő ülésére 1867. október 2-án került sor.

[12] 1867-III M-3387. MNL OL K 148 6. doboz; *Budapesti Közlöny* 1867. augusztus 14. 1413.

[13] 1867-III M-4204, 1867-III M-4616, 1867-III M-4923. MNL OL K 148 6. csomó.

[14] 1867-IV A-2421. MNL OL K 148 6. doboz; *Budapesti Közlöny* 1867. november 30. 2563.
Az uralkodópárnak felajánlott koronázási ajándékból és más adományokból létrehozott alap a szabadságharc rokkant honvédjei, a honvédözvegyek és -árvák segélyezésére szolgált. A kormány a segélyösszegek megállapítására Honvédalapi Bizottságot, az irodai feladatokra Honvédalapi Hivatalt hozott létre, a hivatal élére Cseley János belügyminisztériumi osztálytanácsost nevezte ki. A személyzet a Belügy- és Honvédelmi Minisztérium munkatársaiból, valamint napidíjasokból került ki. Min. tan. jkv. 1867. október 2. MNL OL K 27.
A Honvédsegélyező Alapról: Farkas 2015: 420–425.

[15] Székely 1973–1974: 575–576, 579.

[16] Székely 1973–1974: 587, Szerencs korábbi helytartótanácsi beosztásának említése nélkül.

[17] FI 1865–1868. I. 93. szám 1868.[!1867.] december 10. 214.

[18] 1868-3239-III. MNL OL K 148. 12. doboz.

[19] A főrendiház személyzetébe ekkor az irodaigazgató, az iktató, az irattárnok, valamint a házfelügyelő, két terembiztos és a szolgák tartoztak. Rajtuk kívül a főrendiház a képviselőházzal közösen gyorsírókat, naplószerkesztőt alkalmazott. FI 1865–1868. I. 303. szám A nm. főrendiház irodájának szervezési tervezete 1868. december 5. 423; FN 1865–1868. I. 1868. december 7. (133. országos ülés) 630.

Mailáth György főrendiházi elnökhöz.[20] Főrendiházi titkári vagy háznagyi (!) „rangot" és fizetést, de legalább címet kért arra hivatkozva, hogy bár a főrendiházban kezelői (kiadói és iktatói) munkakörben dolgozik, a Belügyminisztériumban végig a hivatali ranglétrán magasabb fogalmazási szakban, sőt a Honvédsegélyező Alapnál előadóként alkalmazták. Kérését az elnök 1870 augusztusában részben méltányolta. „Tekintve folyamodónak a fogalmi munkálatokban tanúsított képességét, és ernyedetlen ügybuzgalmát, a főrendiházi titkári címmel felruházom, és egyúttal intézkedem, hogy a főrendiház szüneteltetése alkalmával a nm. Belügyminisztérium körében a fogalmi szakban foglalkoztatást nyerjen" – olvasható a kérvény hátoldalán Mailáth kézírásával.[21] Szerencs tiszteletbeli titkár lett, de fizetésemelésben nem részesült. Kilenc hónappal később kérvényezte a házelnöknél valóságos titkárrá kinevezését.[22] Mailáth, miután kikérte a gazdasági bizottság véleményét („bizottság őt igen melegen ajánlja, miután hat éven át pontos, megbízható és teljesen alkalmazható egyénnek bizonyult"), és egyeztetett a belügy- és a pénzügyminiszterrel, megadta az előléptetést, és 1871. július 1-től másodosztályú miniszteri titkári illetményben (1500 forint fizetés és 400 forint lakpénz) részesítette.[23] Zombory Gusztáv (1835–1872) irodaigazgató halálát követően Mailáth Szerencset bízta meg a főrendiház irodájának vezetésével, egyidejűleg elnöki titkárrá nevezte ki első osztályú titkári illetménnyel (1800 forint fizetés, 400 forint lakpénz). A személyzet létszáma ekkor nem változott, a Szerencs irányítása alá rendelt két irodatiszt közül az egyik segédhivatali aligazgatóként iktatói és kiadói, a másik írnoki és irattárosi feladatokat végzett.[24] Az aligazgatói munkakört az addig az Állami Számvevőszéken első osztályú irodatisztként dolgozó gróf Keglevich Ödönnel töltötték be[25] – az alacsony sorból származó Szerencsnek főnemes beosztottja lett.

Az elnöki titkár feladatköre szerteágazó volt. Beletartozott az elnök utasításának megfelelően a képviselőházi üzenetek, miniszteri, bizottsági jelentések, előterjesztések, beadványok átvétele; az elnöki előterjesztések és az ülés napirendjének összeállítása, az ülések időpontjának kihirdetése és a tagok értesítése. Az üléseken az elnöknek, bizottsági elnököknek segédkezett. A Szerencsről fennmaradt fényképek is a főrendiház plenáris ülésein örökítették meg, az elnöki emelvényen az elnök közelében.[26] Egy, az izraelita

A képviselőház, alkalmazottainak folyamodványára, már 1868 nyarán állandósította személyzetét. KI 1865–1868. V. 258. szám 74–75; KN 1865–1868. IX. 1868. július 20. (267. országos ülés) 180.

[20] A házszabály értelmében a főrendiház személyzetét az elnök nevezte ki. FHSZ 1848. 17. §; FI 1869–1872. I. 11. szám 24; FN 1869–1872. I. 1869. május 15. (7. országos ülés) 22.

[21] 1870-117. MNL OL K 3 1. csomó.

[22] 1871-43. MNL OL K 3 2. csomó.

[23] FN 1869–1872. II. 1871. június 11. (123. országos ülés) 239-240; FI 1872–1875. I. 20. szám 55.

[24] FI 1872–1875. I. 61. sz. 319–320.

[25] *Budapesti Közlöny* 1872. december 12. 2281.

[26] 1892. november 9-én, a Szapáry-kormány lemondásának bejelentésekor. MNM TF 155-1958, közli: *Vasárnapi Ujság* 1892. november 20. 802; 1894. június 21-én a polgári házassági törvényjavaslat tárgyalásakor. MNM TF 147/1963 fk. (tévesen 1897-re datálva), közli: *Vasárnapi Ujság* 1894. július 1. 429. Ellinger Ede felvételei. Fennmaradt még elnöki titkári időszakából egy litografált arcképe, amelyet Elischer Lajos (1842–1892) készített, Sarkady István (1834–1892) adott ki. MNM TK GR 10315. Arc.

vallás recepciójának főrendiházi tárgyalásáról tudósító karcolat az ülésezés nélkülözhetetlen elemeként említi: „A buffet az népes, túlélénk. Mozgalmas, festői képet nyújt. Kapacitációk, disputák folynak jobbra balra. Némelykor megjelenik a klerikálisok közt a háttérben Szerencs János. Önérzetesen, méltósággal, mintha mondaná: »A mozgató sróf én vagyok.«"[27] Az elnöki titkár részt vett az összeegyeztető bizottság ülésein is.[28] Ő intézte az elnökség és a Királyi és Országos Legfőbb Fegyelmi Bíróság[29] levelezését. Végezte a tagsági jogosultság igazolásával kapcsolatos levelezéseket, a főrendiházba meghívó királyi levelek adminisztrációját, a tagság szünetelésének és feléledésének nyilvántartását, jelentést tett az elnöknek a tagok elhunytáról. Segítette a főrendiház igazoló bizottságának munkáját: vezette a főrendek névsorát, a tagsági jog megszűnését, illetve szünetelését nyilvántartó könyveket, az örökös tagságra jogosultak Családkönyvét, fiági magszakadásról érkező hír esetén megfogalmazta a hirdetést, a hír megerősítése után a Családkönyvből törlést kimondó határozatot.[30] Vezette a hivatalnokok törzskönyvét, szolgálati és minősítési táblázatait, jutalmazási és fegyelmi ügyekben javaslatot tett a főrendiház elnökének.[31] A fentieken túl több adat utal rá, hogy a főrendiház bizottsági jelentéseinek fogalmazványait is rendszeresen Szerencs készítette el a főrendi bizottsági jegyzők vagy elnökök helyett, még a bizottsági ülést megelőzően.[32] Gróf Szapáry István háznagy lemondását követően, 1901-ben pedig Csáky Albin házelnök Szerencset bízta meg a házipénztár és a hivatalos iratok ideiglenes őrzésével.[33]

Szerencs 1875 novemberének végén házasságkötési engedélyért folyamodott, a házelnök a kérvényt saját kezűleg engedélyezte.[34] 1879-ben a főrendiház gazdasági bizottsága, tekintve „azon érdemeket, melyeket Szerencs János tíz év alatt fáradhatlan szorgalommal és ritka buzgalommal magának szerzett", kezdeményezte, hogy osztálytanácsosi fizetésben részesüljön, a kérésnek Mailáth helyt adott.[35] Ennek megfelelően Szerencs fizetése hétszáz, lakpénze száz forinttal emelkedett (2500+500 forintra).[36] Mailáth már az év elején kérte a belügyminisztert: a tervezett fizetésemelés kapcsán a minisztertanács kezdeményezze az uralkodónál a királyi tanácsosi cím díjmentes

[27] Főrendiházi képek. *Pesti Hirlap* 1895. május 17. 1–2.

[28] A képviselőház, a főrendiház és a kormány képviselője által alkotott bizottság, amely megvizsgálta: a szentesítés alá terjesztendő törvényjavaslatok szövege megfelel-e az országgyűlés által elfogadottaknak. FN 1872–1875. III. 1875. május 21. (161. országos ülés) 406.

[29] A bírák és bírósági tisztviselők fegyelmi ügyeiben eljáró legmagasabb fórum, amelynek vezetője a főrendiház elnöke vagy alelnöke volt (1871. évi VIII. törvénycikk 35. §).

[30] 1885. évi VII. törvénycikk, 1886. évi VIII. törvénycikk, FHSZ 1886. 3. §, 5. §.

[31] A főrendiházi iroda és naplószerkesztőség 1895-ben kiadott szolgálati utasítása 7–13. §§. 1895-46. MNL OL K 5 3. csomó. Az 1907. évi szolgálati szabályzat feladatkörébe utalta a nyomdával, a képviselőház pénztárával és gazdasági hivatalával való kapcsolattartást is. FI 1906–1910. VI. 350. szám 483.

[32] Például 1896-29, 1896-53. MNL OL K 5 3. csomó, 1901-75. MNL OL K 5 4. csomó.

[33] 1901-5. MNL OL K 5 4. csomó; FN 1896–1901. V. 1901. február 8. (75. országos ülés) 99.

[34] 1875-314. K 3 90. kötet

[35] FN 1878–1881. I. 1879. június 9. (57. országos ülés) 284–285.

[36] FI 1878–1881. I. 22. sz. 108; FI 1881–1884. I. 22. szám 73.

adományozását Szerencsnek,[37] amire 1879. július 6-án sor is került.[38] Az 1880-as évek elejétől évi 600 forint személyes pótlékban, 1889-ben ötszáz forint fizetésemelésben részesült, 1894-ben lakdíját háromszáz forinttal emelték.[39] 1895-ben a főrendiház a gazdasági bizottság javaslatára, tekintettel „hosszú, buzgó és kifogástalan szolgálatára", Szerencset a VI. fizetési osztály első fokozatából az V. osztály második fokozatába sorolta.[40] Éves illetménye addig 3000 forint fizetés, 800 forint lakpénz és 600 forint személyes pótlék volt,[41] a kinevezéskor ez utóbbitól elesett, viszont fizetése 4000, lakpénze 1000 forintra emelkedett,[42] ami a miniszteri tanácsosok javadalmazásával egyezett meg.[43] A kinevezés előrelépést jelentett a társadalmi ranglétrán is: a VI. fizetési osztály tisztviselőinek megszólítása nagyságos, a V. osztályéi méltóságos volt.[44] 1898 júniusában Tóth Vilmos főrendiházi elnök Szerencset főtitkárrá nevezte ki.[45] Az új beosztással Szerencs fizetése 5000 forintra emelkedett (V. fizetési osztály 1. fokozat).[46] Az év novemberében állami szolgálatba lépésének negyvenedik évfordulóján Daruváry Alajos főrendiházi alelnök és gróf Szapáry István háznagy ezüst szivartárcát nyújtott át neki, a jegyzői kar, a ház tisztviselői (érdemeit méltató díszes emlékirattal) és a szolgaszemélyzet is felköszöntötte.[47] Az Országos Hirlap így méltatta a jubilánst: „Van a főrendiháznak egy érdemekben megőszült, tiszteletreméltó hivatalnoka, kit a kegyelmes és méltóságos főrendi urak mindig Szerencs bácsinak szólítanak. Az öreg úr a főrendiház titkári hivatalának főnöke és mint ilyen az egész főrendiház irodai munkálatainak intézője. Lelkiismeretesebb tisztviselő nálánál csak kevés van."[48] 1898 decemberében I. Ferenc József „sok évi szolgálata alatt szerzett érdemei elismeréséül" a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntette ki Szerencset,[49] míg a főrendiház 1904-től mint a Királyi és Országos Legfőbb Fegyelmi Bíróság elnökileg megbízott jegyzőjét (fizetésén felül) 2000 korona

[37] Min. tan. jkv. 1879. február 10. 7. ülés 7. pont MNL OL K 27.

[38] 1879-6588. MNL OL K 19 68. kötet 477. Az uralkodó 1867-től 1879-ig 213 királyi tanácsosi címet adományozott. Tiszti címtár 1897: 801–803.

[39] FI 1881–1884. I. 22. szám 73; FI 1887–1892. III. 151. szám 259–261; FI 1892–1896. IV. 244. szám 578.

[40] FI 1892–1896. XIV. 660 szám 195; FN 1892–1896. V. 1895. május 2. (82. országos ülés) 123.
Az állami alkalmazottak illetményeit az 1893. évi IV. törvénycikk szabályozta, lefektetve az egységes bérezési és előmeneteli rendszer alapjait. Ezt alkalmazták az országgyűlési hivatalnokokra is, bár több tevékenységi kört nem lehetett megfelelően besorolni a törvény előírásai szerint. Cieger 2024: 134.
Az állami hivatalnokok fizetésének, lakbérének szabályozásáról: Benedek 2009: 181–191.

[41] FI 1892–1896. XI. 476. szám 19.

[42] FI 1892–1896. XIV. 660. szám 196.

[43] Összehasonlításként: a főispánok fizetése megegyezett a miniszteri tanácsosokéval (1883. évi XXI. tvc.), a képviselők tiszteletdíja 2400 forint volt (1893. évi VI. tvc.).

[44] Kövér 1999: 15.

[45] FN 1896–1901. II. 1898. június 7. (28. országos ülés) 48; 1898-492. MNL OL K 3 99. kötet.

[46] FI 1896–1901. VIII. 360. szám 154.

[47] Szerencs János ünneplése. *Budapesti Napló* 1898. november 29. 9.

[48] Szerencs János jubileuma. *Országos Hirlap* 1898. november 29. 7.

[49] *Budapesti Közlöny* 1898. december 25. 1; 1898-856. MNL OL K 3 99. kötet.

(1000 forint) tiszteletdíjban részesítette.[50] Mivel a főtitkár részére az új Országházban kerül lakás kialakításra, 1904. augusztus 1-jével 2000 korona lakpénzét megszüntették.[51]

Miután 1906 tavaszán az ellenzéki koalíció kormányra került, a főrendiház elnökségében is személycsere történt, gróf Dessewffy Aurél váltotta gróf Csáky Albint. Az év júniusában a főrendiház számadásainak vizsgálatakor az új házelnök vezette gazdasági bizottság a számvizsgáló albizottság jelentése nyomán hiányosságokat feltételezett Nyáry Jenő főrendiházi háznagy és Szerencs János főtitkár pénzkezelési és elszámolási tevékenységében. Szerencset felszólították, hogy A főrendiház évkönyve harmadik évfolyamának költségeire számára az előző házelnöktől számadás nélkül folyósított 6500 koronával számoljon el, és nyújtson tájékoztatást a szolgaszemélyzet 1903-as fizetési és lakbérpótlékáról.[52] A Pesti Hirlapban már a gazdasági bizottság ülése előtti napon Szerencset támadó cikk jelent meg, mely nemcsak azt rótta fel neki, hogy A főrendiház évkönyvét a ház költségén adta ki, hanem azt is, hogy a nyomtatványbeszerzéseket hatáskörén túllépve intézte. Emellett azzal vádolta a főtitkárt, hogy „miniszteri fizetése és javadalmazása" ellenére alig van teendője, a feladatokat a segédtitkár és a segédszemélyzet látja el. Az Országházban a főrendiház költségén berendezett szolgálati lakását is kifogásolta, továbbá hogy utazási költségeire tételes térítés helyett átalányt kap.[53] Szerencs ügyvédje kíséretében felkereste az újság politikai rovatának vezetőjét, és próbálta tisztázni magát. Az erről hírt adó cikk[54] után az országos sajtóban nem jelent meg további közlemény az ügyről.

A képviselőházban nem sokkal korábban az előző házelnök és háznagy – Perczel Dezső és Csávossy Béla – ellen indult vizsgálat.[55] A feltehetően hasonló, politikai indíttatás ellenére a képviselő- és a főrendiházi eljárás között lényeges eltérések figyelhetőek meg. A főrendiházban az egész ügyet viszonylag diszkréten kezelték, a sajtó csak Szerencset említette, a Nyáryval szembeni vádakat nem taglalta, a vonatkozó gazdasági bizottsági jelentés nem jelent meg nyomtatásban, még a Ház irományai között sem. Csáky volt főrendiházi elnök ellen nem indult vizsgálat – nyilván személye nem volt annyira vörös posztó a kormányra kerültek szemében, mint a képviselőház hírhedt 1904. november 18-i zsebkendőszavazását levezénylő Perczel Dezsőé. A Perczel és Csávossy elleni vizsgálat, majd perek 1911-ig elhúzódtak.[56] A főrendiházban a vizsgálat lezárult

[50] FI 1901–1905. XII. 280. szám 51, FN 1901–1905. II. 1903. október 7. (23. országos ülés) 85. A főrendiház úgy határozott, hogy 1904-től megszünteti a főtitkár 1000 korona értékű kocsipénz átalányát. Ez azonban nem vagy csak idegilenesen valósult meg, 1906-ban ismét előkerült a kérdés. FI 1906–1910. I. 56. szám 78–79. Ez is szinekura! A főrendiház gazdasági bizottságának tévedése. *Pesti Hirlap* 1906. július 7. 9.

[51] FI 1901–1905. XII. 322. szám 132; FN 1901–1905. II. 1904. január 20. (26. országos ülés) 109; 1904-651. MNL OL K 3 102. kötet.

[52] 1906-593. MNL OL K 3 47. csomó. Az 1903. évre szóló (visszamenőleges) pótlékra: Benedek 2016: 89.

[53] Egy szinekura és járulékai. *Pesti Hirlap* 1906. július 6. 10.

[54] Ez is szinekura! A főrendiház gazdasági bizottságának tévedése. *Pesti Hirlap* 1906. július 7. 9.

[55] 1906-[szám nélkül] MNL OL K 3 47. csomó; KI 1906–1910. I. 62. szám 89–90; Cieger 2021: 291.

[56] Cieger 2021: 291.

1906 végére: a számadás kiegészítését követően a főrendiház elfogadta a háznagy elszámolását, és megelégedett figyelmeztetésével.[57]
Az esetnek azonban voltak gyakorlati következményei. Bár 1906 októberében Mikszáth Kálmán változatlannak látta Szerencs főrendiházi helyzetét,[58] valójában a költéseit maradéktalanul igazolni nem tudó főtitkárt [59] Dessewffy házelnök október elején felszólította, hogy kérje nyugdíjazását. Ennek Szerencs 1906. december 15-én eleget is tett.[60] 1907. január 1-jével „hivatalos működésében tanúsított buzgalmának elismerése mellett" nyugdíjazták. Évi 12000 korona nyugdíja megegyezett 1906. évi fizetésével.[61] 1907 márciusában a főrendiház alkalmazottainak szolgálati szabályzata fegyelmi szabályokkal bővült.[62] A főrendiház éves költség-előirányzatából a Fegyelmi Bíróság szükségleteire előirányzott összeget mint szükségtelent törölték.[63] Nyáry Jenő, noha tisztázta magát, a háznagyválasztáson szoros szavazásban alulmaradt báró Rudnyánszky Józseffel szemben.[64] Évek óta tervezték, hogy a főrendiház pénzügyeinek intézését a képviselőház pénztára és számvevősége vegye át, most erre is sor került.[65] Nehéz megítélni, hogy a Szerencs Jánossal szembeni 1906-os sine cura vád mennyiben volt megalapozott. Szerencs 1881-ben, a kért adatok késedelmes megküldése miatt szabadkozva, ezt írta Szőgyény-Marich főrendiházi alelnöknek: „az elnöki, háznagyi, igazolási bizottsági, fegyelmi s a ház hivatalainak vezetése oly annyira elfoglalt, hogy az esetre, ha mindazon igényeknek, melyek részemről kielégítendők eleget tegyek, mint az szeptember 24-ike óta tényleg volt, esteli 9 óra előtt ebédhez nem juthatok, ezen körülményhez járul még az is, hogy csak azon expeditiokban nyugodhatok meg, csak melyet magam teszek boríték-ba".[66] A főrendiházi tagságát 1872-től kisebb megszakításokkal 46 éven át gyakorló báró Prónay Dezső szerint viszont az idők folyamán a személyzet létszámának növekedése

[57] FI 1906–1910. III. 197. szám 17.

[58] „Míg a képviselőház arca gyorsan változik, nemcsak a választások alkalmával, hanem időközben is, jönnek-mennek az emberek, mint egy indóházban, addig az országház éjszaki oldalán körülbelől minden a régi, Szerencs Jánostól kezdve a Gyulai Pál [élethossziglan kinevezett tag, főrendiházi jegyző] ősz fejéig." M—th K—n [= Mikszáth Kálmán]: Három új főrend. *Vasárnapi Ujság* 1906. október 28. 702.

[59] Szerencs 1906. június 10-én kelt jelentését, amelyben tisztázni próbálta magát, Dessewffy a vasúton elvesztette, amikor büdszentmihályi birtokáról a főrendiház 1906. július 16-i ülésére Budapestre utazott. 1906-607. MNL OL K 3 104. kötet. 1906. november 11-én kelt újabb számadásáról a gazdasági bizottság számvizsgáló albizottsága megállapította, hogy Szerencs az évkönyv elkészítésére – a főrendiház korábbi döntésével szemben – előzetesen is vett fel összegeket, amelyek felhasználásával nem tudott hiánytalanul elszámolni. 1906-850. MNL OL K 3 48. csomó.

[60] 1906-883. MNL OL K 3 48. csomó.
1908-ban a báró Uray Bálint örökös tagsági jogának igazolásához kapcsolódó adókimutatás-hamisítási ügyben is felmerült Szerencs esetleges felelőssége, de a korábbi főtitkár rövid úton tisztázta magát. Ki hamisított? *Pécsi Napló* 1908. május 13. 5. Az Uray-ügyről: Tóth-Barbalics 2018: 25–28.

[61] FI 1901–1910. XVI. 474. szám 349.

[62] FI 1906–1910. VI. 350. szám 470–506; FN 1906–1910. I. 1907. március 16. (16. országos ülés) 164.

[63] FI 1906–1910. I. 56. szám 79.

[64] FN 1906–1910. II. 1907. október 12. (24. országos ülés) 1–2.

[65] A főrendiház. *Az Ujság* 1906. november 29. 3; FN 1906–1910. 1906. december 1. (12. országos ülés) 98.

[66] Szerencs levele Szőgyény-Marich főrendiházi alelnöknek. Budapest, 1881. december 23. (fogalmazvány) 1881-179 MNL OL K 5 2. csomó.

meghaladta az irodai feladatok szaporodását: „ekkor [1872-ben] még mi jegyzők írtuk valóban a jegyzőkönyveket, bizottsági jelentéseket, nem úgy, mint később, amidőn ezeket a főrendiház iroda személyzete készítette el. A főrendiház irodájának csak egy alkalmazottja volt, Szerencs János elnöki titkár és egy írnok, az öreg Menyhardt [Menyhárt Antal teremigazgató]. E század első évtizedében már számos tagból áll a főrendiház irodája. Ezek az állások voltaképen valóságos sinecurák.”[67] A főrendiház irodájának a korszak elején mindössze három, 1886-ban nyolc, 1907-ben tíz alkalmazottja volt. Eközben a nagyobb aktivitást kifejtő, jóval gyakrabban ülésező képviselőházban a havi fizetéssel rendelkező hivatalnokok létszáma 18-ról 42-re nőtt (amihez járult még csaknem ugyanennyi napi- és tiszteletdíjas), akik összetettebb tevékenységi körrel, részben a főrendiházat is érintő feladatokkal bírtak. Ha volt is tehát a főrendiház hivatalában sine cura, az nem kizárólagosan Szerencshez kapcsolódott. Ezt jelzi az is, hogy miközben a főrendiház pénztári és műszaki ügyeit 1907-től a képviselőház személyzete intézte, a főrendek 1913-ban úgy döntöttek, hogy szétválasztják a háznagyi és az elnöki hivatalt.[68] Mindkét hivatal vezetője elnöki tanácsosi rangot kapott, egyidejűleg az elnöki hivatalba felvettek egy fogalmazót.[69]

Szerencs János társas kapcsolatai

Elöljárói, mint láttuk, hivatali készségességéről elismeréssel nyilatkoztak, fizetésemeléssel, előléptetéssel honorálták. Szerencsnek a főrendiház hivatali iratanyagában fennmaradt levelei közül különösen tiszteletteljes hangúak a Mailáth Györgyhöz írottak. Mailáth több mint másfél évtizedig volt a főrendiház elnöke, ezalatt Szerencs írnokból elnöki titkárrá, osztály- és királyi tanácsossá lépett elő, fizetése pedig több mint négyszeresére nőtt. Amikor 1886-ban a Budapester Tageblatt azt állította, hogy Mailáth (mint udvari kancellár) a kiegyezés előkészítésére Pesten tartózkodó Friedrich Ferdinand von Beust birodalmi külügyminisztert rendőrbiztosként kísérte, Szerencs kötelességének érezte a cáfolatot és Mailáth emlékének megvédését.[70] Csáky Albinhoz írt levelei szintén tiszteletteljesek, de közvetlenebb hangvételűek voltak. Így Szerencs 1902-ben a hivatali ügyek mellett saját birtokának terméséről is beszámolt főnökének, egyszersmind jelezte: bár az aratás miatt Nógrád megyében tartózkodik, sürgős ügy esetén bármikor kész Budapestre utazni.[71] Csákynak a rendkívül tekintélyelvű Mailáthétól eltérő személyisége, ugyanakkor Szerencs ranglétrán való előrehaladása és növekvő életkora (míg Mailáthnál

[67] Prónay 1923: 86.
[68] Ez a képviselőházban már 1868-ban megtörtént.
[69] FI 1910–1918. XIV. 625. szám 10–40.
[70] A közönség köréből. *Pesti Hirlap* 1886. május 11. 10.
[71] Szerencs János levele Csáky főrendiházi elnöknek. Budapest, 1902. július 6. (fogalmazvány) 1902-82. MNL OL K 5 4. csomó.

18 évvel fiatalabb, addig Csákynál öt évvel idősebb volt) egyaránt szerepet játszhatott ebben az eltérő hangnemben.

Szerencs társadalmi pozícióját jelzi, hogy a század végétől egyes főrendekkel, így Gáll József élethossziglani kinevezett és báró Rudnyánszky József választott taggal tegeződött (örökös jogon tag főnemesekkel nem találtuk a bizalmas kapcsolat hasonló jelét). Mindketten a főrendiház és több bizottság jegyzői voltak, Gáll a Fegyelmi Bíróságnak is tagja, így gyakori érintkezésben álltak az elnöki titkárral.[72]

Szerencs beosztott hivatalnokai közül Nagy István főrendiházi titkárral szintén tegeződött.[73] Nagy felsőbüki Nagy Pál politikus házasságon kívül született törvényesített fia volt, 1896-ig országgyűlési képviselő, 1897-ben lett a főrendiház háznagyi ügyeiben segédkező titkár.[74] A Szerencs hosszú szolgálati időszakából fennmaradt hivatali iratokban több példát találunk beosztottjai szabadság- vagy segélykérelmeinek támogatására.[75] Sor került ugyanakkor konfliktusokra is. 1902-ben összetűzött Murányi József terembiztossal, aki Szerencs gorombaságára panaszkodott. Végül Murányi megkövette főnökét, hogy „felhevült, ingerültté vált" állapotában megsértette „azt, kinek még pár évvel ezelőtt atyai gondoskodását oly boldogítón élveztem s kin oly ragaszkodással csüngtem, mint fiú a gondos jó apa kebelén".[76] A főtitkár ellen 1906-ban a pótlékok ki nem fizetése miatt indult vizsgálat pedig a szolgaszemélyzet Dessewffy házelnöknél tett panaszának folyománya volt.[77]

Hivatalon kívüli kapcsolatai részben ingatlanvagyonához köthetőek. Miután felesége a budai Törökvész-dűlőn 1878-ban szőlőbirtokot örökölt, Szerencs 1879-től 1881-ig tagja, majd 1892-től 1895-ig kültagja volt a fővárosi filoxérabizottságnak.[78] 1896-ban lett az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tagja, 1897-ben beválasztották a szőlészeti szakosztályba.[79] 1896-ban bekerült a hegyes–fekete-hegy–palánkai, 1898-ban a Magyar Délkeleti Helyi Érdekű Vasút Részvénytársaság igazgatótanácsába is.[80] V. kerületi

[72] Gáll József levelei Szerencsnek: Ribnik, 1894. december 15. 1894-125, Lukanec, 1897. május 15. 1897-25. MNL OL K 5 3. csomó; Szerencs János levele Rudnyánszkynak. Budapest, 1899. április 19. (fogalmazvány) 1899-40. MNL OL K 5 4. csomó.

[73] Nagy István levelezőlapja Szerencsnek. Bük, 1898. október 16. 1898-129. MNL OL K5 4. csomó.

[74] Németh 2008:33; Ballabás–Pap–Pál 2020: 301; FI 1910–1918. XIV. 625. szám 45.

[75] Keglevich Ödön elnöki titkár levele Sennyey főrendiházi elnöknek. 1885. május 12. 1885-176 MNL OL K 3 14. csomó; Menyhárt Antal teremigazgató nyugdíjazása 1886. április 9. 1886-241. MNL OL K 3 94. kötet; Fáy Elek terembiztos levele Szerencsnek. Nieder-Ledenice [?], 1901. július 20. 1901-122; Szerencs levele Csáky főrendiházi elnöknek. Budapest, 1902. július 14. (fogalmazvány) 85-1902. MNL OL K 5. 4. csomó.

[76] 1902-147, 1902-149. MNL OL K 5 4. csomó.

[77] 1906-593. MNL OL K 3 47. csomó. Az 1903-re szóló (visszamenőleges) pótlékra: Benedek 2016: 89.

[78] BFL VII.184.a 1878 0106; A phylloxera Budapesten. Egyetértés 1879. október 23. melléklet; Szerencs János: Szőlőszetünk bajai. *Felső-magyarországi Szőlőszeti-, Borászati- és Gazdasági Lap* 1880. március 30. 131–135.; A phylloxera ellen. *A Hon* 1881. március 23. (esti kiadás) [1.]; Budapest fővárosi filloxerabizottság. *Borászati Lapok* 1892. február 20. 72.

[79] Az igazgató-választmány ülése. *Köztelek* 1896. február 19. 267; Földmivelési és növénytermelési szakosztály ülése. *Köztelek* 1897. november 17. 1600.

[80] *Központi Értesitő* 1896. március 12. 442; *Központi Értesitő* 1898. január 23. 80.

(lipótvárosi) választópolgárként az 1892., 1893. és 1896. évi képviselő-választásokon Wahrmann Mórt, majd Mezei Mórt támogató helyi szabadelvű párti végrehajtó bizottságnak a tagja.[81] 1893-ban a kerületi polgári kör választmányának más tagjaival együtt kezdeményezte, hogy a fővárosiak fejezzék ki hálás hódolatukat az uralkodónak a kötelező polgári házassági törvényjavaslat előszentesítéséért.[82] A törvényjavaslatot a következő évben a főrendiház többsége elutasította, majd második szavazásán is csak kis szavazatkülönbséggel fogadta el, ugyanakkor Szerencs ekkori hivatali elöljárói – báró Vay Miklós, majd Szlávy József főrendiházi elnökök – a kormány liberális egyházpolitikájának támogatói voltak.[83] A főtitkár 1904-ben a (67-es, szabadelvű Belvárosi Polgári Körből 1899-ben kivált) Belvárosi (IV. kerületi) Demokrata Kör vezetőségi tagja lett, és maradt a két kör 1910-es újraegyesüléséig.[84] Szerencs értékrendjére vonatkozó további adalék, hogy a Könyves Kálmán szabadkőműves páholynak 1872-től tagja, a Madách-páholynak 1902-ben alapító főmestere volt.[85]

Szerencs János lakóhelyei és vagyoni helyzete

Szerencs családi és hivatali viszonyai egyaránt befolyásolták lakhelyválasztásait. 1863-ból ismerjük az első adatot nevéhez köthető ingatlanról, a IX. kerület Soroksári út 117. (újabb számozás szerint: 67.) szám alatti, feltehetően szülői házról.[86] A Soroksári úton a 19. század elején falusias házak és fogadók, az 1838-as árvíz után mindinkább gyárak és raktárak

Nyugdíjazása után, 1907-ben a Kunszentmiklós–Dunapataj, a Nagykároly–Mátészalka–Csap és a Szatmár–Bikszád vasútnak is igazgatósági tagja lett. Budapesti czim- és lakásjegyzék 1908: 333–335.

[81] Moriz Wahrmann vor seinen Wähler. *Pester Lloyd* 1892. január 18. melléklet; A lipótvárosi választás. *Pesti Napló* 1892. december 27. 2; A lipótvárosi szűkebb választás. *Budapesti Hirlap* 1893. január 3. 2; Mezei Mór jelöltetése. *Pesti Hirlap* 1896. október 14. 5.
Az állami tisztviselők szavazói viselkedéséről Gerhard Péter többi pesti (nem a lipótvárosi) választókerületet vizsgálva megállapította, hogy a státussal arányosan nő a kormánypárti elkötelezettség: Gerhard 2019: 288–289.

[82] A fővárosi polgárok mozgalma. *Budapesti Hirlap* 1893. november 10. 4.

[83] FN 1892–1896. III. 1894. május 10. (51. országos ülés) 232–233; 1894. június 11. (58. országos ülés) 278–280.

[84] A belvárosi demokrata kör lakomája. *Budapesti Hirlap* 1904. november 18. 10.

[85] Az örök keletbe költöztek. *Kelet* 1915. február 1. 11.

[86] Szerencs apja 1842-ben az ingatlanhoz udvari toldalék lakrész és nyílt szín építésére kért engedélyt a Szépítő Bizottmánytól (BFL XV.17.b.311 9479). Az 1860. évi címjegyzékben még feltehetően idősebb Szerencs címeként szerepelt. (Pester Lloyd-Kalender 1860: 178.) 1863-ban ifjabb Szerencs engedélyt kapott az épület (újabb?) nyílt színnel bővítésére (BFL XV.37.c 9637 38017, XV.17.b.312 993/1863). 1864-ben zálog terhelte az ingatlant, 1872-ben már Dötzer Ferenc és felesége tulajdonában volt, cseréként jutottak hozzá. Az épületet 1880-ban a Magyar Államvasutak kisajátította a Duna Teherpályaudvar számára (BFL XV.37.c 9637 38017). Ma a Lechner Ödön fasor található itt.

álltak.[87] Szerencs lakhelye 1868-ban a Belügyminisztérium budai várhegyi épületének közelében, a vízivárosi Fő utca 119. szám alatt, Popovics György kereskedő házában volt, házasságkötéséig valószínűleg itt élt.[88] A római katolikus Szerencs 1875-ben kötött házasságot a református Veres-Lentz Erzsébettel (1849–1921), Lentz József (1810?–1878) szabó, fürdőbérlő, földbirtokos és neje, Tóth Eszter (1817–1883) 1872-ben örökbe fogadott leányával.[89] Szerencs lakhelye 1877-ben a VI. kerületben (Terézvárosban) a Király utca 49. szám alatt volt, egy néhány éve épült háromemeletes bérház második emeletén, közös lakcímen apósával és anyósával.[90] Az 1880-as évek elején néhány évig az V. kerület (Lipótváros) Akadémia utca 7. szám alatt élt feleségével, anyósával és anyjával.[91] 1883 januárjában feleségével és anyósával közös lakhelye a budai Várhegyen, az I. kerület Dísz tér 3. szám alatt, a Batthyány-palotának nevezett kétemeletes bérházban volt. A ház lakói jellemzően magas rangú állami hivatalnokok voltak. Az épület első emeletén lakott Mailáth György, itt gyilkolták meg 1883. március 29-én.[92] 1887 végén Szerencs és neje lakcíme már ismét az V. kerületben, a Deák Ferenc utca 12. szám alatt volt.[93] A Lipótvárosban 1867 után a hitelélet, az iparvállalatok, a központi államigazgatás épületei mellett a jómódú középosztály és a nagypolgárság lakóhelyei emelkedtek; ezeket az öt-, hatemeletes bérházakat (Szerencs lakhelye is ilyenben volt) magas bérleti díjak jellemezték.[94] Szerencs beleillett ebbe a környezetbe: láttuk, az 1890-es évek közepén méltóságos úr lett, lakbértámogatása évi ötszázról nyolcszáz, majd ezer forintra emelkedett. 1901-ben a főváros egyik legelőkelőbb részére, a IV. (ma V.) kerület Váci utca 36. szám alá, Klotild főhercegnő ekkor felépült két palotájának egyikébe költözött.[95] Az angol neobarokk stílusban épült, négyszintes, lifttel ellátott bérpalota 3-4. emeletén alakítottak ki lakásokat.[96] Cieger András szerint a képviselőházzal ellentétben „a főrendiház [országgyűlési képviselő-választói] szavazati joggal rendelkező hivatalnokaira […] nem volt jellemző, hogy lakásaikat munkahelyük közelében választották volna ki."[97] Ezalól Szerencs kivételt képezett, az 1870-es évektől lakhelyeiről (a Dísz térit kivéve) gyalogosan kevesebb, mint félórás sétával megközelíthette a főrendiház üléseinek helyet adó Nemzeti Múzeumot. Szerencs 1904 augusztusától az Országház északi szárnyának félemeletén kialakított nyolchelyiséges szolgálati lakásban élt.[98] A beköltözés előtt, tekintettel az épület „pazar fényére" és lakása várható előkelő látogatóira, kérte a

[87] Götz–Orbán (szerk.) 2010: 21–23.
[88] Megbővitett közhasznu nemzeti vagy hazai kalendáriom 1869: 22; Adressen-Kalender 1873: 430. Ma: Fő utca 14.
[89] Gyermekük nem született.
[90] BFL VII.175 1877 0833. Ma: Király utca 54. és Hegedű utca 1. sarokház.
[91] Budapesti czim- és lakásjegyzék 1880–1881: 160, 267; *Egyetértés* 1882. január 8. 2.
[92] *Vasárnapi Ujság* 1883. április 8. 24, 28; Czagány–Gábor 1979: 38.
[93] Budapesti czim- és lakásjegyzék 1888: 458.
[94] Gyáni 2023: 12–13.
[95] Budapesti czim- és lakásjegyzék 1901–1902: 1604. Ma: Váci utca 34–36.
[96] Az új építkezések a fővárosban. *Vasárnapi Ujság* 1900. január 21. 36–37.
[97] Cieger 2024: 140.
[98] 1904-651. MNL OL K 3 102. kötet. Kialakításra került egy-egy lakás a háznagy és a főrendiházi titkár számára is.

plafon és az előszoba kitapétázását, jelezte továbbá, hogy a „dísznek megfelelő” bútorzat beszerzésére mintegy 7000 koronát (éves fizetése 70%-át) költött.[99] Szolgálati lakásával így sem volt elégedett: az északi oldal helyiségei hidegek,[100] panaszkodott, hogy „ki van téve az a lakás szélnek, viharnak”, és emiatt reumát kapott.[101] Dessewffy házelnök a kérelmet, hogy lakását nyugdíjazása után négy hónapig megtarthassa, elutasította,[102] így Szerencs ismét bérleménybe költözött. Lakhelye 1907-től haláláig a VIII. kerület (Józsefváros) Üllői út 14.–Baross utca 11. szám alatt, Friedler Károly (később gróf Károlyi Lajos) frissen átadott ötemeletes, lifttel, villanyvilágítással és telefonnal felszerelt szecessziós bérpalotájában, az Arany Sas-udvarban volt.[103]

Szerencsék tulajdonosok is voltak.[104] Szerencs Jánosné 1878-ban négy budai ingatlant (Törökvészen lakóházat és szőlőket, Rókus-hegyen házat) és egy, a pesti Herminamezőn fekvő ingatlant örökölt örökbefogadóitól. A férj ezek utóöröklési jogával rendelkezett, neje és a haszonélvező, ám írástudatlan anyós nevében eljárt az ingatlanok fizetési kötelezettségeinek törlesztésében is.[105] Szerencs emellett a Nógrád megyei Becskén földbirtokkal rendelkezett.[106]

Szerencs Jánost a Budapesti Királyi Törvényszék 1883 elején csődgondnokság alá helyezte, amelyet fél év múlva oldott fel.[107] Többszöri fizetésemelése ellenére a továbbiakban is voltak pénzügyi problémái. 1893-ban és 1895-ben a budai ingatlanok eladásából a házaspárnak összesen 73000 korona bevétele volt, amelynek nagy részét jelzálog- és adósságtörlesztésre fordította.[108] A későbbiekben is számos esetben történtek letiltások Szerencs fizetéséből, majd nyugdíjából, többször került sor végrehajtásra.[109] 1906 szeptemberében becskei birtoka terményeit, majd több alkalommal pesti ingóságait árverezték.[110] Szerencs állandó pénzzavarának okát nem ismerjük. Az országgyűlési

[99] Szerencs János levele Csáky főrendiházi elnöknek. Budapest, 1904. május 27. 1904-47. MNL OL K 5 5. csomó.

[100] 1917-361. K 3 66. csomó 1. tétel.

[101] Ez is szinekura! A főrendiház gazdasági bizottságának tévedése. *Pesti Hirlap* 1906. július 7. 9. 1906-ban karlsbadi kúrán kívánta gyógyíttatni reumáját: Szerencs János levele Dessewffy főrendiházi elnöknek. Budapest, 1906. június 1. 1906-426. MNL OL K 3 47. csomó.

[102] 1906-883. MNL OL K 3 48. csomó.

[103] Budapesti czim- és lakásjegyzék 1908: 1843.

Gróf Károlyi Lajos üllői-uti bérpalotája. *Magyar Építőművészet* 1908. (6.) 3. 28; F[odor] Gy[ula]: A budapesti „Sas-udvarˮ. *Épitő Ipar* 1909. március 7. 87.

[104] 1906-ban a főváros 11 214 természetes személy háztulajdonosa közül mindössze 547 fő volt köztisztviselő (a fővárosi köztisztviselők 5,5%-a). Benedek 2009: 189–190.

[105] BFL VII.184.a 1878 0106; VII.173.a 1878 0283; VII.173.a 1878 0283 0492.

[106] 1883-ban már a tulajdonában volt. (BFL VII.2.c 1883 III.0002) 100 hold alatti birtok lehetett, mert az 1897. évi Gazdacímtárban nem szerepel.

[107] *Budapesti Közlöny* 1883. január 27. 9; BFL VII.2.c 1883 III.0002.

[108] BFL VII.170 1895 0640; VII.201 1893 0809; VII.211.a 1895 1325.

[109] 1898-ban (MNL OL K 99. kötet), 1900-ban és 1901-ben (K 3 100. kötet), 1906-tól 1910-ig szintén több alkalommal (K 3 104. kötet, 107. kötet). Magánszemélynek (Glatz György lisztkereskedő) és pénzintézeteknek egyaránt tartozott.

[110] *Nógrádvármegye Hivatalos Lapja* 1906. szeptember 20. 6; *Pesti Hirlap* 1906. december 25. 71; *Budapesti Közlöny* 1907. augusztus 9. 6; *Budapesti Közlöny* 1907. október 12. 4; *Budapesti Közlöny* 1908. február

alkalmazottak bérezése különösen a századfordulóig gyakran adott okot panaszra. A főváros lakhatási és élelmezési költségei az urbanizáció következtében jelentősen emelkedtek, de érdemi fizetésemelésre nem került sor.[111] A főrendiház elnöki és hivatali iratai között találkozunk más alkalmazottak fizetéséből is letiltásokkal, fizetésipótlék- és -előlegkérelmekkel, utóbbiak 1906-ban is gyakoriak voltak.[112] Szerencs fizetése azonban a század végétől jóval magasabb volt, mint a főrendiház többi alkalmazottjáé.[113]
Feltételezhetően anyagi helyzetén próbált javítani az országgyűlési témájú kötetek összeállításával is. A főrendiház évkönyve című kiadványban a tagság névsora mellett magyar főnemesi családok tagjaira, rokonsági kapcsolataira vonatkozó adatokat, a főrendiházi tagsági jog igazolásához szükséges ismereteket adott közre, emellett közölte az uralkodócsalád tagjainak, azok udvartartásának, a lovagrendek tagjainak, a császári és királyi kamarásoknak és tanácsosoknak a (tiszti névtárban is megtalálható) névsorát.[114] Az 1900-ban, 1902-ben és 1907-ben 600-600 példányban kiadott kötet elkészítését a főrendiház jelentős összeggel, kötetenként 8000-12000 koronával támogatta, amelynek egy részét szerkesztőként Szerencs kapta.[115] A jelek szerint ez sem oldotta meg anyagi gondjait. Talán szintén pénzügyi helyzete rendezését szolgálta, hogy 1910-ben „csúzos bántalmakat, sebeket s bőrkiütéseket gyógyító szer előállítására" szolgáló eljárást szabadalmaztatott. Feltehetően saját tapasztalata nyomán javasolta arra az esetre is, ha „a csúz cukorbajjal van komplikálva".[116] Szerencs ugyanis a cukorbetegség szövődményeiben hunyt el 1914. augusztus 3-án Üllői úti lakásán.[117]

8. 4; *Pesti Hirlap* 1908. május 5. 36; *Budapesti Közlöny* 1908. szeptember 13. 4; *Budapesti Közlöny* 1909. január 13. 8.

[111] Cieger 2024: 134.

[112] Például 1867-[szám nélkül] MNL OL K 5 1. csomó; 1885-136, 1885-177, 1885-198, 1885-341 MNL OL K 3 14. csomó; 1888-130 MNL OL K 3 18. csomó; 1889-68, 1889-220. MNL OL K 3 19. csomó.
Nyáry Jenő háznagy levele Dessewffy főrendiházi elnökének. Budapest, 1906. augusztus 29. 1906-[szám nélkül] MNL OL K 3 48. csomó.

[113] Murányi József terembiztos, hét gyermek apja 1902-ben arról panaszkodott Szerencsnek, hogy havi 50-60 korona kölcsönre szorul. A terembiztosi fizetés ekkor évi 1800 korona, a lakpénz 700 korona volt, szemben Szerencs 10000 korona fizetésével, 2000 korona lakpénzével. 1902-149 MNL OL K 5 4. csomó; FI 1901–1905. IV. 180. szám 23.

[114] További kiadványai: *1839-ik évi országgyűlési jegyzetek*. 1878; *Magyarország és társországainak főrendei*. 1885; *A főrendiház szervezete. Megvilágítva a fennálló törvények, szabályok és rendeletek által*. 1893.

[115] A főrendiház 1905 és 1907 között 5500 koronát nyomtatásra, 6500 koronát a szerkesztést végző Szerencsnek utalt át. 1906-850 MNL OL K 3 48. csomó.
FN 1896–1901. V. 1900. június 8. (66. országos ülés) 24; FN 1901–1905. I. 1902. február 4. (51. országos ülés) 51, 1902. június 19. (13. országos ülés) 172; FI 1906 –1910 VIII. 404. szám 89.
A kötetek terjesztésének támogatására a főrendiház elnöke felkérte a kormány tagjait. FI 1896–1901. XVI. 678. szám 43; 1899-865 MNL OL K 3 100. kötet; Rendeletek tára 1900. I. 37; 1902-495 MNL OL K 3 101. kötet.

[116] *Szabadalmi Közlöny* 1910. június 15. 390–391; *Szabadalmi leírás 50298. szám IV/h/2. osztály* 1910. november 29.

[117] Halotti anyakönyvi bejegyzése: BFL XV.20.1. XXXIII.1.a Képcsoportszám: 004429512. 168/77. kép. https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-DR89-DH6?view=explore – utolsó letöltés: 2026. március 1.

Bürokratikus formalizmus a főrendiházban?

A Max Weber-i értelemben vett modern bürokrácia egyes jellemzői[118] megjelentek a dualizmus kori főrendiház hivatalában is. A ház előbb határozatokban esetileg, jellemzően a képviselőház mintájára szabályozta alkalmazottainak helyzetét, majd 1895-ben szolgálati szabályzat rögzítette a munkakörökhöz tartozó feladatokat és a szolgálati esküt, 1907-ben pedig a személyzet kötelezettségeit, jogait, teendőit, illetményeit részletező és a fegyelmi eljárás rendjét is tartalmazó szabályzat került elfogadásra.[119] Megfigyelhető a munkakörök differenciálódása, de találunk ellenpéldát is: 1883-tól a terembiztosok kettős (teremfelügyelői és irodai) munkakörben dolgoztak. A szakvégzettség megjelent egyes új munkatársaknál (Nagy István jogakadémiát végzett), de ez inkább kivételnek számított. Ahogy láttuk: bár Szerencs érettségivel sem rendelkezett, szorgalma, hivatali elöljáróival szembeni készségessége átsegítették a nehézségeken és előrelendítették a pályán. Ugyanakkor míg ő (hasonlóan például a bölcsész Palmer Kálmánhoz) fokozatosan haladt felfelé a ranglétrán,[120] addig Nagy István az országgyűlési képviselőséget rögtön a főrendiházi titkárságra cserélte.[121] A bürokratikus formalizmus elemeként elvárásként jelentkezett a hivatali felettes iránti engedelmesség,[122] rögzítésre került a munkaidő.[123] Érvényesítésük nem volt konfliktusmentes a főrendiházban – ahogy a korabeli állami hivatalokban sem.[124] Összességében tehát megállapítható, hogy Szerencs János és főrendiházi tisztviselőtársai pályáján a premodern és a modern hivatali működés sajátosságai egyaránt felfedezhetők.

[118] Szerb 1991: 38.

[119] 1895-46. MNL OL K 5. 3. csomó; FI 1906. 6. köt. 350. szám 471–506.

[120] Országgyűlési gyorsíróból több mint másfél évtized múltán, 1906-ban lett főrendiházi titkárként osztálytanácsos, majd 1913-ban elnöki tanácsos.

[121] Ballabás–Pap–Pál 2020: 301.

[122] Bavouzet 2020: 86.

[123] Az 1907. évi szolgálati szabályzat szerint a hivatali órák 9-től 14 óráig, vasárnap 12 óráig tartottak, de ülések előtt egy órával és szükség szerint az ülésekhez kapcsolódóan egyéb időpontokban is előírta a jelenlétet.

[124] Murányi József terembiztos többször idézett 1902-es levelében olvashatjuk: „egész napokon át dolgoztam este 8-10 óráig hivatalban & míg arra alkalmasan berendezett lakásom volt, hivatali munkálkodásomat otthon, éjnek idején is folytattam sokszor.” 1902-149 MNL OL K 5 4. csomó.
A munkaidő hivatalnokok általi képlékeny kezelésére lásd Csorba Géza, a Királyi Főügyészség írnoka 1873. évi naplófeljegyzéseit. Táncsics–Csorba 1994: 333, 350, 380.

Források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)
A jogszolgáltatás területi szervei. Budapesti Királyi Törvényszék iratai. (VII.)
2.c Polgári peres iratok (1872–1950).
170. Jeszenszky Dániel /Danó közjegyző (1879–1900).
173.a Gászner Béla közjegyző iratai (1875–1919).
175. Steinbach István közjegyző iratai (1875–1897).
184.a Weinmann Fülöp közjegyző iratai (1875–1912).
201. Zarka Dénes közjegyző iratai (1889–1896)
211. Mannheimer Ignác közjegyző iratai (1879–1896).
Mikrofilmtár. (XV.20.)
1. XXXIII.1.a Állami anyakönyvek (1895–1980).
Pest szabad királyi város tervei (XV.17.b)
311. Szépítő Bizottmány (1804–1861),
312. Építő Bizottmány (1861–1873).
Telekkönyvi és ingatlannyilvántartási iratok gyűjteménye (1855–1998). (XV.37.)
c. Pesti telekkönyvi betétek (1878–1930).
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
Abszolutizmus-kori levéltár (D)
D 227. Magyar Királyi Helytartótanács (1861–1870). D 227 Irodaigazgatósági iratok (1861–1867).
Polgári kori kormányhatósági levéltárak (K)
K 3. Országgyűlési levéltár (1861–1949). Főrendiház (1861–1919). Elnöki iratok (1861–1919).
K 5. (1770–1973). Országgyűlési levéltár (1861–1949). Főrendiház (1861–1919). Hivatali iratok (1866–1918).
K 19. (1770–1973). Őfelsége Személye Körüli M. Kir. Minisztérium (1867–1918). Királyi könyvek (1867–1918).
K 27. Miniszterelnökségi Levéltár (1850–1973). Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1867–1944).
K 148. (1770–1973). Belügyminisztériumi levéltár (1857–1953). Elnöki iratok (1867–1949).
Másolatok gyűjteménye. Anyakönyvi gyűjtemény (X (4.))
X 2007. Római katolikus egyház. Esztergomi főegyházmegye. Budapest-Pest, Ferencváros (1822–1895).
Magyar Nemzeti Múzeum (MNM)
Történeti Fényképtár (TF).
Történeti Képcsarnok Grafikai Gyűjtemény (TK GR).

FHSZ 1848 = *A felsőház rendszabályai [1848]*. Pest.
FHSZ 1886 = A főrendiház házszabályai [1886]. [A főrendiház 1886. január 30-i ülésén elfogadott szöveg]. In: Szerencs János (Kiad): *A főrendiház szervezete megvilágítva a fennálló törvények, szabályok és rendeletek által*. Budapest.
FI / KI = 18...–19...: *Az 18...-dik / 19...-dik évi … hó …-ére hirdetett országgyűlés főrendi házának / képviselőházának irományai*. …–... (Az 18... évi ... …-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai) Pest/Budapest
FN / KN = 18...–19...: *Az 18...-dik / 19...-dik évi … hó …-…ére hirdetett országgyűlés főrendi házának / képviselőházának naplója*. …–… (Az ... évi ... …-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai) Pest / Budapest.
Adressen-Kalender von Pest, Ofen und Altofen für das Jahr 1873. Pest, 1873.
Budapesti czim- és lakásjegyzék. 1880–1881, 1888, 1901. május–1902. április, 1908. Budapest.
Magyarországi Rendeletek Tára. Harmincznegyedik folyam. 1900. I. kötet. Budapest.
Megbővitett közhasznu nemzeti vagy hazai kalendáriom … 1869-dik közönséges … esztendőre. Pest, [1868.]
Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes 1859. Wien.
Pester Lloyd-Kalender für das Schalt-Jahr 1860. Mit Verbindung mit einem Adressenbuche für Handel und Gewerbe von Pest, Ofen und Alt-Ofen. Pest, 1860.
Prónay Dezső 1923: *Báró Prónay Dezső emlékeiből és válogatott beszédei*. Csengődy Lajos és Kéler Bertalan közreműköd. összegyűjt., jegyz. Kéler Zoltán. Budapest.
Szabadalmi leírás 50298. szám IV/h/2. osztály. [Közread. a] Magy. Kir. Szabadalmi Hivatal. Eljárás csúzos bántalmakat, sebeket s bőrkiütéseket gyógyító szer előállítására. [Bejelent.] Szerencs János nyugalmazott főrendiházi főtitkár, kir. tanácsos Budapesten. A bejelentés napja 1910 március hó 3-ika. Megjelent 1910. november hó 29-én.
Táncsics Eszter – Csorba Géza 1994: *Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója*. Vál., szerk., bev., jegyz. Búza Péter. Budapest.
Tiszti címtár 1897: *Magyarország tiszti czím- és névtára. 1897. XVI. évfolyam*. Budapest.

A Hon, 1881.
Az Ujság, 1906.
Borászati Lapok, 1892.
Budapesti Hirlap, 1893, 1904.
Budapesti Közlöny, 1867, 1872, 1883, 1898, 1907, 1907–1909.
Budapesti Napló, 1898.
Egyetértés, 1879, 1882.
Épitő Ipar, 1909.
Felső-magyarországi Szőlőszeti-, Borászati- és Gazdasági Lap, 1880.
Kelet, 1915.
Központi Értesitő, 1896, 1898.
Köztelek, 1896–1897.

Magyar Építőművészet, 1908.
Militär-Zeitung, 1861.
Nógrádvármegye Hivatalos Lapja, 1906.
Országos Hirlap, 1898.
Pécsi Napló, 1908.
Pester Lloyd, 1892.
Pesti Hirlap, 1886, 1906, 1908.
Pesti Napló, 1892, 1896.
Sürgöny, 1864.
Szabadalmi Közlöny, 1910.
Vasárnapi Ujság, 1883, 1892, 1894, 1906.

Hivatkozott irodalom

Ballabás Dániel – Pap József – Pál Judit 2020: *Az országgyűlés tagjainak archontológiája*. (Az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai. Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon, 2.) Eger.

Bavouzet, Julia 2020: Hivatali eskü a magyar közszolgálatban. *Aetas* (35.) 3. 61–86.

Benedek Gábor 2009: A dualizmus kori tisztviselők lakásviszonyainak történetéhez. In: Halmos Károly – Klement Judit – Pogány Ágnes – Tomka Béla (szerk.): *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*. Budapest. 181–191.

Benedek Gábor 2016: Illetmények a magyar közigazgatásban 1848–1918 között. In: Bartha Eszter – Fóris Ákos – Juhász József – Mezei Bálint – Nagy Éva Katalin – Szuda Krisztina Eszter (szerk.): *Kelet-európai sorsfordulók. Tanulmányok a 80 éves Palotás Emil tiszteletére*. Budapest. 82–92.

Cieger András 2021: A magyar országgyűlés a dualizmus korában. I., *A képviselőház (1865–1918)*. Budapest.

Cieger András 2024: A népképviseleti országgyűlések hivatali szervezete a dualizmus korában. In: Pelyach István (szerk.): *A magyar országgyűlések szolgálatában. Az országgyűlések mellett működő hivatalok története*. Budapest. 111–147.

Czagány István – Gábor István 1979: Dísz tér 3. *Budapest* (17.) 12. 37–39.

Jónás Károly – Villám Judit 2002: *A magyar országgyűlés elnökei 1848–2002. Almanach*. Budapest.

Farkas Katalin 2015: „Névtelen félistenek" viszontagságai. Az 1848–49-es honvédek segélyezésének és nyugdíjának ügye a dualizmus korának. *Hadtörténelmi Közlemények* (128.) 2. 415–444

Gerhard Péter 2019: *Deszkafalak és potyavacsorák. Választói magatartás Pesten a Tisza Kálmán-korszakban*. (Társadalomtörténeti monográfiák 10.) Budapest.

Götz Eszter – Orbán György (szerk.) 2010: *Ferencváros kétszáz éve*. Budapest.

Gyáni Gábor 2023: Lipótváros: a pesti City. *Múltunk* (35.) 3. 4–23. https://doi.org/10.56944/multunk.2023.3.1
Kövér György 1999: Ranglétra és középosztályosodás a reformkortól az első világháborúig. *Századvég* (Új folyam) 14. 3–21.
Márton Sándor 1992: A Magyar kitüntetések viselési sorrendje 1754-től napjainkig. *Éremtani Lapok* (3.) 15. 3–12.
Németh Ildikó 2008: Adalékok felsőbüki Nagy Pál családi életéhez. *Vasi Szemle* (62.) 1. 29–35.
Siklóssy László 1939: *Az országgyűlési beszéd útja*. Budapest.
Székely Vera 1973–1974: A Belügyminisztérium tisztviselői 1867–1885. *Levéltári Közlemények* (44–45.) 573–591.
Szerb László 1991: Max Weber bürokráciaelmélete és a magyar bürokrácia. *Aula* (13.) 3. 38–52.
Tóth-Barbalics Veronika 2018: A főrendiház 1885. évi átalakítása és a földadócenzus. *Agrártörténeti Szemle* (59.) 1–4. 1–29.
Tóth-Barbalics Veronika 2021: A magyar országgyűlés a dualizmus korában. II., *A főrendiház (1865–1918)*. Budapest.

Csik Tamás

A szolgálat ára. Kristóffy József, „darabont belügyminiszter” és a Fejérváry-kormány királyi biztosainak nyugdíjazása 1906-ban

Abstract: The Price of Service: The Retirement of József Kristóffy, the “Darabont Minister of the Interior”, and the Royal Commissioners of the Fejérváry Government in 1906. The study examines the official careers of József Kristóffy, Minister of the Interior in the Fejérváry government, and of the lord lieutenants and royal commissioners who accepted office during the Hungarian political crisis of 1905–1906, placing their retirement procedures at the centre of the analysis. For a significant proportion of the officials appointed during the period of a government lacking parliamentary support, the continuation of an administrative career was no longer possible after the crisis under the changed political circumstances.

If the conditions for their retirement had not been secured in time, they could suffer serious disadvantages owing to the ambiguous interpretation of certain provisions of the relevant legislation and to gaps in the regulatory framework, whether in the calculation of their years of service or in the determination of the final official salary to be taken into account. Accordingly, the closing phase of their careers cannot be regarded as conventional within the civil service. At the same time, it may serve as a useful model for analysing the life courses of those who accepted office in situations of political crisis.

Keywords: Fejérváry government; political crisis of 1905–1906; József Kristóffy; retirement; lord lieutenants; royal commissioners

Tanulmányom célja természetesen nem önmagában a 20. század eleji nyugdíjrendszer bemutatása egy esettanulmány tükrében. A témáról már született történészi monográfia, és az egykori jogászi összefoglalók is kellő részletességgel tárgyalták a nyugdíjba vonulás feltételeit és folyamatát.[1] Elsősorban azon közigazgatási tisztviselők nyugdíjazását vizsgálom, akik a dualista korszak legsúlyosabb politikai válságának közepette vagy belügyminiszterként vállaltak aktív szerepet egy országgyűlési támogatás nélküli

[1] Kozári 2012; Móczár 1913.

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.2.2026.249

kormányban, vagy valamely törvényhatóság élére kinevezettként igyekeztek végrehajtani a kabinet rendelkezéseit. A vizsgálódás azonban nem pusztán öncél, hiszen a törvényileg szabályozott keretek egyben határokat is szabtak a nyugdíjjogosultság elbírálásához, de ezen keretek között a kérvényezők helyzetét könnyítő vagy nehezítő politikai döntések is születhettek, így érdemes a vizsgált esetek közti hasonlóságokat és különbségeket bemutatni. A kritikus politikai helyzetben fontos posztokat betöltő tisztviselők életpálya-vizsgálata természetesen nem előzmény nélküli. A teljesség igénye nélkül itt elég csak megemlíteni a Hermann Róbert szerkesztésében 2015-ben megjelent kötetet, amely tágabb értelemben a kollaboráció kérdését járja körül. A kötetben Szántay Antal a II. József-kori kerületi biztosok életpályáját elemezte, Völgyesi Orsolya pedig az 1840-es években megyei adminisztrátorként szerepet vállaló Földváry Gáboról írt esettanulmányt.[2] A tanulmányban még utalni fogok a szakirodalom megállapításaira.

Az érintett tisztviselők kiválasztásának szempontjai kapcsán érdemes mindenekelőtt a forrásbázisra utalni, amely alapvetően meghatározza azok körét, akikről egyáltalán írni lehet. Hozzátéve természetesen, hogy nyugdíjazásokról van szó, és az ilyen ügyek nagy részét időközben kiselejtezték a kormányhatósági fondokból. Valójában inkább úgy tűnik, hogy a hivatali eljárás szempontjából egyedi esetek iratai maradtak fenn, amelyekhez felségfolyamodvány is kapcsolódott, és részben hosszan elhúzódó esetekről, illetve kellően kitartó nyugdíjjogosultakról volt szó. Mindazonáltal így is kellő számú ügy iratai maradtak fenn a Belügyminisztérium elnöki iratai, a Miniszterelnökség központilag iktatott iratai, illetve az uralkodói kabinetiroda iratai között, a Daruváry-hagyatékban.[3] További cél volt, hogy több, részben eltérő, részben pedig hasonló közigazgatási posztot betöltő tisztviselőről legyen szó a nyugdíjazási ügyek közti hasonlóságok vagy különbségek meghatározása érdekében. Az adott forrásbázis és a vizsgálódás célja alapján tehát Kristóffy József belügyminiszter, Naszády Iván debreceni és Hajdú vármegyei, Rudnay Béla budapesti és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei, Vozáry János marosvásárhelyi és Maros-Torda vármegyei királyi biztosok, valamint Nagy László Szatmár vármegyei főispán és királyi biztos nyugdíjazási ügye kerül bemutatásra. Bár nem tartozott a királyi biztosok közé, de Cseresnyés József Csongrád vármegyei főispán ügye szintén bemutatásra kerül, mivel példája utalhat a hivatali eljárás buktatóinak egyik jellemző esetére.

A nyugdíjba vonulás folyamata és feltételei a 20. század elején

A korszak állandó fizetés mellett rendszeresített, állami állásban alkalmazott tisztviselők nyugdíjjogosultságát az 1885. évi XI. törvény szabályozta. Előbbi kitételek egyben meg is határozták az állandó alkalmazotti státuszt legalapvetőbb feltételként, amelynek

[2] Szántay 2015; Völgyesi 2015.
[3] MNL OL I 35, MNL OL K 26, MNL OL K 148.

hiánya azonban nem zárta ki a nyugdíjra való jogosultságot, ha az éppen aktuális, időleges állás előtti megfelelt a kritériumnak. Mindez már csak azért is fontos volt, mivel a nyugellátás megállapításának alapja a szolgálati idő mellett az utolsó, állandó állásban betöltött javadalom volt. A hivatalban töltött idő a tisztviselők számára előírt eskü letételétől számított folyamatos, megszakítás nélküli állami szolgálatot jelentette a törvényileg meghatározott állásokban, amelybe beleszámított a korábbi, de 1867. július 1. utáni törvényhatósági hivatali idő is. Amennyiben valaki az előbbi feltételnek megfelelt, és legalább 10 évnyi szolgálati idővel bírt, jogosult volt az ellátásra, amennyiben vagy egészségügy ok, vagy a 65 éves korhatár elérése miatt, vagy katonai szolgálat letöltését követően vonult vissza, vagy hivatali átszervezés, állásának megszűnése, esetleg ellene indított fegyelmi eljárás miatt más állásba nem volt helyezhető. A járandóság 40%-át tekintették a nyugellátás összegének a 10 éves szolgálat megléte esetén, amely az ezt követő, hivatalban töltött évek után 2-2%-kal emelkedett, de maximális értéke az utolsó beszámítható járandóság teljes összege lehetett, és ez sem lehetett több évi 8000 forintnál. A szolgálati idő felől nézve a 40 évnyi hivatali jogviszony után járó utolsó, beszámítható fizetés teljes összege volt a legmagasabb, amelyet a nyugdíjba vonuló kaphatott, de előbbi összeget ez sem haladhatta meg. A megszakított szolgálati idő kapcsán fontos szempont volt a hadjáratban teljesített katonai szolgálat, amely időtartamától függetlenül egy teljes, közszolgálatban töltött évnek számított. A nyugdíjazott akár vissza is térhetett az állami szolgálatba, erre az időre azonban természetesen nem járt az ellátás. A nyugdíjazási folyamat megindítását az érintettnek magának kellett kérelmeznie, az eljárást senkivel szemben sem alkalmazhatták büntetésként. Mivel nyugdíjbiztosító a korszakban még nem létezett, így a megítélt nyugellátás összegének folyósításáról az érintett felsőbb kormányszerv, rendszerint a minisztérium gondoskodott. Előbbi feltételektől egy minisztertanácsi döntést követően, miniszteri ellenjegyzéssel ellátott uralkodói rendelkezéssel lehetett eltérni, azonban Ferenc József is csak a törvényben szereplő rendelkezések érvényesítésétől tekinthetett el, amikor kegyelmi úton hozzájárult egy-egy végellátási díj megítéléséhez (ebben az esetben kegydíjként).[4]

Az 1905–1906. évi magyarországi politikai válság és a Fejérváry-kormány tisztviselői

Az 1905–1906. évi politikai válság eseményei már jól ismertek a történeti szakirodalom jóvoltából. A korábbi szerzők közül Dolmányos István írt monográfiát a témában, illetve Hanák Péter írta meg a tízkötetes országtörténeti összefoglalóban a korszak eseménytörténetét, az újonnan megjelent munkák közül pedig Soós László írt több mint százoldalas bevezető tanulmányt a Fejérváry-kormány időszakának minisztertanácsi

[4] Kozári 2012: 57–70.

jegyzőkönyveiről készült forrásközlésben.[5] Így ezúttal a korszak eseménytörténeti összefoglalójáról csak annyiban lesz szó, amennyiben a tanulmány témája szempontjából releváns politikai környezet bemutatásához feltétlenül szükséges.

A századfordulót követően, 1903-tól gyakorlatilag egyik válsághelyzet a másikat érte a magyar belpolitikában. A vita rendre az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadügyi vezetése által az éves újonclétszám és katonai költségvetés felemelését célzó hadseregfejlesztési tervek, illetve erre válaszul a magyar közjogi ellenzék, mindenekelőtt a Függetlenségi és 48-as Párt által követelt, ugyancsak a közös hadsereget érintő katonai-nemzeti jellegű reformok körül bontakozott ki.[6] Az állandósuló obstrukciók miatt 1904 végére lehetetlenné vált az országgyűlési munka. Ferenc József feloszlatta az országgyűlést, az 1905. január 26. és február 4. közti választásokon pedig megbukott a harminc éve kormányzó Szabadelvű Párt. Erős ellenzéki többség jött létre a képviselőházban, amelynek legnagyobb pártja, a Kossuth Ferenc vezette Függetlenségi és 48-as Párt lett, de olyan, alapvetően kiegyezéspárti csoportok is csatlakoztak a kormánnyal szemben állókhoz, mint a gróf Zichy Aladár vezette Néppárt, báró Bánffy Dezső Új Pártja, illetve később a volt kormánypártot elhagyó, úgynevezett disszidensek ifjabb gróf Andrássy Gyula vezetésével. A koalíciós ellenzék, ezen belül is mindenekelőtt a függetlenségi párt, közös hadsereget érintő követelései természetesen továbbra is elfogadhatatlanok voltak az uralkodó számára, így Ferenc József június 18-án testőrségének kapitányát, báró Fejérváry Gézát nevezte ki kormányfőnek. A négy nappal későbbi országgyűlési ülésen az ellenzéki többség bizalmatlanságot szavazott a képviselőházi támasz nélküli kormánynak, és báró Bánffy Dezső javaslatára még határozatban is kérték a törvényhatóságokat, hogy ne hajtsák végre az „alkotmányellenesnek" minősített kormány rendelkezéseit (ideértve az adószedésre és az újoncok toborzására vonatkozó utasításokat is).[7]

A válság hónapjai alatt a kormány hol egyezkedések révén igyekezett meggyőzni az ellenzéket problémás programpontjai elejtéséről, hol pedig nagyszabású gazdasági és társadalmi reformprogramjának propagálásával igyekezett szélesebb rétegek támogatását megnyerni, ezáltal ismét csak az ellenzéket megegyezésre szorítani, miközben Kristóffy belügyminiszter még a minden 24 éven felüli, írni-olvasni tudó férfira vonatkozó választójog megvalósításáról is törvénytervezetet dolgoztatott ki, amelyet általános

[5] Dolmányos 1976; Hanák 1988: 557–608; Soós 2015: 13–125.

[6] Báró Fejérváry Géza, ekkor honvédelmi miniszterként, 1902. november 6-án terjesztette be a budapesti képviselőház elé a hadsereg létszámemeléséről szóló törvényjavaslatot, mely szerint a közös hadsereg addigi éves újoncjutalékát 103.000-ről 125.000 főre emelték volna. A honvédség esetében ugyanez a szám 12.500-ról 15.000-re emelkedett a javaslat alapján.
A függetlenségiek cserébe saját követeléseik megvalósítását kérték, miszerint vezessék be a magyar vezényleti nyelvet a közös hadsereg Magyarországról sorozott egységeinél, az itt szolgálók esküdjenek a magyar alkotmányra, az alakulatok zászlóin kapjanak helyet a magyar nemzeti jelképek, ne vezényeljék őket az országhatáron túlra, léptessék életbe a 2 éves szolgálati időt és az új katonai büntetőtörvénykönyvet. Csapó 2015: 227–231; Dolmányos 1963: 159–193; Gratz 1934: I. 400–412; Uo. II. 5–9; Kárbin 2015: 261–281.

[7] KN 1905–1910: I. 459–476.

választójogként hirdetett a nyilvánosság előtt. A politikai krízisnek azonban volt egy másik dimenziója is. Az ellenzéket támogató törvényhatóságok nem fizették be az országgyűlés által meg nem szavazott adókat, és törvényhozási megajánlás hiányában az évente hadba vonuló sorállomány toborzásában sem voltak hajlandóak közreműködni. Valójában még az önként felajánlott adók behajtását és a katonai szolgálatra önként jelentkezők bevonulását is akadályozták. Bár a megyék és városok jogszabályellenesnek minősített közgyűlési határozatait a törvényhatóságokról szóló 1886. évi XXI. törvény vonatkozó, 10. §-ára hivatkozva a belügyminiszter sorra-rendre megsemmisítette, az állami feladatok ellátásához szükséges adóbevétel hiánya ettől még súlyos problémákat okozott a költségvetésben.[8] Többek a kormánytól függő posztokat betöltő, október 18-i minisztertanácson előterjesztett új főispánoktól is várták a renitens törvényhatóságokban a rend helyreállítását, azonban Horváth Józsefnek, a Vármegyei Tisztviselők Országos Szövetség elnökének beszámolója alapján a törvényhatósági bizottság és a tisztviselői kar az év végén így is 36 vármegyében támogatta az ellenállást.[9] A decemberi hírek arról is szóltak, hogy a kormány 12 ellenálló vármegye állami juttatásainak felfüggesztéséről is döntött.[10] Horváth József szintén beszámolt az ellenálló törvényhatóságok egyre romló anyagi helyzetéről. Szubjektív hangvételű, a megyék ellenállásának emléket állító összefoglalója szerint mindössze négyben voltak biztosítva az anyagi feltételek a következő két évre, és egy évre való tartalékot is csak hat megyében tudtak felhalmozni a helyi közigazgatás fenntartásához, illetve a tisztviselői fizetésekhez.[11] Akár a kormány, akár a törvényhatóságok részéről tekintjük a politikai válság hónapjait, az egyre romló anyagi helyzet a megegyezés irányába hatott, ennek kényszerítő erejénél azonban mélyebb volt a szakadék a szemben álló felek között. A katasztrofális költségvetési hiány, a külfölddel kötött kereskedelmi szerződések törvénybe iktatásának lehetetlensége, illetve általában az ellenzékkel való megállapodás kilátástalansága miatt 1906 elején a kormány már az országgyűlés feloszlatását követő rendeleti kormányzásra készült.

A törvényhozás február 19-i feloszlatásakor nyilvánvaló volt, hogy határozatlan ideig nem lesz új választás. Ebben a politikai környezetben került sor teljhatalmú királyi biztosok kiküldésére február 19-én Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyébe és Budapestre, majd még február folyamán Maros-Tordába, március elején Hajdú vármegyébe és Debrecenbe, ugyanezen hó második felében Somogyba és Zalába, április 2-án pedig Szatmár és

[8] Soós 2025: 152.

[9] Horváth 1907: 45; Soós 2025: 72, 460.

[10] Horváth 1907: 36–37; Soós 2025: 97.
Az uralkodói kabinetiroda magyar ügyekkel foglalkozó referensének, Daruváry Gézának a hagyatékában fennmaradt Fejérváry Gézának egy 1905. szeptember 22-i levele is, amely szerint a miniszterelnök készült rá, hogy október 1-jét követően felfüggesztik több, ellenálló megye állami támogatását. A tervezett lépés ellen azonban a miniszterek egy része is felszólalt a legutóbbi minisztertanácson, így Fejérváry jelezte az intézkedéstől való visszakozását. A levélen lévő ceruzás megjegyzés szerint ezt Ferenc József sajnálattal tudomásul vette. MNL OL I 35-1. Fejérváry Géza miniszterelnök levele Daruváry Gézának, 1905. szeptember 22.

[11] Horváth 1907: 54.

Szabolcs vármegyékbe.[12] Az alkotmányos szempontból megkérdőjelezhető viszonyok közepette jogalapként nem maradt más a biztosok kiküldéséhez, mint az 1805. évi V. törvény, amelynek 3. §-a alapján az uralkodónak mindez jogában állt, amennyiben rendkívüli eset áll elő valamely törvényhatóságban, és a kezeléséhez a főispáni jogkör már nem bizonyult elegendőnek.[13] További intézkedésként a belügyminiszter miniszter-tanácsi felhatalmazást kapott az utcai népgyűlések szükség szerinti betiltására, illetve döntés született az ellenzék vezérlő bizottságának betiltásáról. A kormány a hírlapok utcai árusításának tilalmáról és tartalmuk ellenőrzéséről is határozott.[14] A politikai és alkotmányos szempontból is kilátástalan helyzetből az ellenzékkel való, április eleji megállapodás mutatott kiutat. Ferenc József Wekerle Sándor vezetésével nevezte ki a koalíciós pártokból álló új kormányt 1906. április 8-án, amelyben a vizsgálódás szempontjából meghatározó jelentőségű belügyminiszteri poszt Andrássy Gyulának jutott.

Az „áprilisi paktum" eredményeként az ellenzék gyakorlatilag minden fontos követelését mellőzte a kormányra kerülésért cserébe, illetve vállalta a választójogi reform megvalósítását legalább olyan széles alapon, mint ahogy a Fejérváry-kormány tervezte.[15] A vizsgálódás szempontjából külön érdemes kitérni a megállapodás 6. pontjára. „Anyagi és jogi felelősség alóli felmentés, úgy a Tisza- mint a Fejérváry-kormány részére. A képviselőház élni fog jogával az említett kormányok politikai tényei feletti elvi természetű határozatokat hozni." Az uralkodói kabinetiroda iratai között található és Kristóffy József visszaemlékezésében leközölt szövegnek azonban volt egy másik változata is, amely végül nem került be a végső egyezségbe. „Alkotmányos felmentés úgy a Tisza, mint a Fejérváry-kormány részére az eddigi kormányzati ténykedéseiért, végül a renitens törvényhatósági tisztviselők helyére kinevezett tisztviselők való gondoskodás." Az idézett rész mellett ceruzás megjegyzés jelezte, miszerint „ezt el nem fogadják".[16] Az ellenzék kormányra kerülését biztosító megállapodásnak eddig még nem sikerült fellelni a hiteles szövegét, és könnyen lehet, hogy már csak a politikai háttéralkuk sajátossága miatt sem létezett ilyen. Ugyanakkor a tervezet formájában fennmaradt variánsok alapján is megállapítható, hogy a Fejérváry-kormány igyekezett gondoskodni az őt szolgáló tisztviselőkről, bár sejteni lehetett azt is, hogy a szándéknak nehéz lesz érvényt szerezni.

[12] Lányi 1909: 177.

[13] MNL OL K 26-1906-XLI-678 Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegyére nézve királyi biztos kinevezése. Felség-előterjesztés tervezete, 1906. február 10.

[14] Soós 2025: 672–673, 721.

[15] A megállapodás további pontjai szerint az új kormány nem hozhatta szóba a közös hadsereg vezényleti és szolgálati nyelvére vonatkozó követeléseket, cserébe egy formális kormánynyilatkozatban elismerték a nemzet alkotmányos jogait. Az 1905–1906-os évre vonatkozó rendes újoncjutalékot és költségvetést meg kellett szavazniuk a koalíciós pártoknak, de az újonclétszám felemelésére majd csak a következő kormányok alatt kerülhetett sor. A kabinetnek vállalnia kellett azt is, hogy a Fejérváry-kormány által kötött kereskedelmi szerződéseket törvénybe iktatja, és megköti a soron következő gazdasági kiegyezést Ausztriával (ha ez nem sikerülne, akkor az érvényben lévő gazdasági kiegyezés az előbbi szerződések lejártáig fennmarad). Kristóffy 1928: 357.

[16] Kristóffy 1928: 357; MNL OL I 35-3. Megállapodás tervezetek, 1906. április, f 1, 9.

Kristóffy József belügyminiszter és nyugdíjazása

A korábban országgyűlési képviselő, majd főispán Kristóffy József hivatali pályájának bemutatása előtt, elöljáróban érdemes megjegyezni, hogy bár az életpályákat nehéz kategorizálni, azonban a képviselői pályaelemzés ismét csak nem előzmények nélküli. Pap József ezzel kapcsolatos kérdéseket felvető tanulmányában alapvetően két pályaívet különböztetett meg. Az egyik a minisztériumi karriert befutó hivatalnoké, aki később főispánságig is juthatott, és komolyabb politikai kapcsolatrendszerre tehetett szert, de könnyen lehet, hogy helyi szinten, a választókerületében alig ismerték. Azonban a helyi tisztviselők ettől eltérő utat járhattak be, amelyet erősebb kötődés jellemzett saját kerületükhöz.[17]

Szolgálati táblázata és a nyugdíjazásához kapcsolódó felség-előterjesztés szerint az 1857-ben Makón született Kristóffy pályája kötődött szűkebb pátriájához, Csanád vármegyéhez, ahol a fővárosban és Bécsben végzett jogi tanulmányokat követően közigazgatási pályáját kezdte. Előbb, 1880 és 1886 között megyei hivatalt töltött be, majd a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban volt három évig tisztviselő. A minisztériumi állásról egészségügyi okokból lemondva, ezt követően tért vissza Csanádba, ahol ismét tisztviselői pálya várt rá. Az 1896-os választásokon a nagylaki kerületben szerzett képviselői mandátumát 1904-ig megtartotta, ezt követően viszont már nem Makóra került vissza, hanem Szatmárba, főispánként. Egészen belügyminiszteri kinevezéséig, 1905. június 18-ig vezette a törvényhatóságot kormánytól függő tisztviselőként.[18] Visszaemlékezései szerint főispánként nem fogadták szívesen a számára kijelölt vármegyében, Tisza István emberének tartották a részben függetlenségi kötődésű Szatmárban. Fejérváry Géza is megerősítette az uralkodói kabinetirodának küldött, miniszterelnöki kinevezése előtti levélben, hogy kénytelenségből javasolta az előző kormányfő hívének tartott Kristóffyt a belügyi tárca élére.[19] Lényegében a politikai viszonyoknak és a komolyabb kormányzati posztra esélyesek csekély számának köszönhette a miniszteri posztot. Valójában egy sem akadt a legtekintélyesebb politikusok között, aki szerepet vállalt volna egy parlamenten kívüli kormányban. A szóba jöhető és a feladatot is vállaló jelöltek a politikai élet másod- és harmadvonalát képviselték. Mindez Kristóffy esetben törvényhatósági tisztviselői pályaképet jelentett, ami kiegészült páréves minisztériumi tapasztalattal és a politikai elit felé irányuló, de leginkább tőle függő kapcsolatrendszerrel.

Akárhogy is alakult azonban addigi pályája, Kristóffy József erősen exponálta magát a Fejérváry-kormányban. Belügyminiszterként nemcsak az ellenzéket támogató

[17] Pap 2012: 425.

[18] MNL OL K 26-1906-III-1888 Legalázatosabb felterjesztés tervezete Kristóffy József belügyminiszternek kegyelmi nyugdíja tárgyában, 1906. április 7.

[19] Kristóffy 1928: 109, MNL OL I 35-1. Fejérváry Géza miniszterelnök levele Daruváry Gézának, 1905. június 7.

törvényhatóságok jogszabályellenesnek minősített rendelkezéseit semmisítette meg, hanem az új főispánok, megyék élére kerülő királyi biztosok jelölésére is jelentős befolyással bírt. Azonban Kristóffy még ennél is tovább ment, amikor késznek mutatkozott az általános választójog mellett nyilatkozni, amely egyrészt vitatéma lett a koalíciós pártok között, másrészt egy hivatalnokkormány ideiglenes jellegén messze túlmutató és a teljes politikai életet átformáló következményekkel járhatott. A radikális jogkiterjesztéssel kapcsolatos kormányzati elképzelés már a jellemzően konzervatív-liberális szemléletű politikai elit gyanakvását is felkeltette.[20] A Fejérváry-kabinet felmentésekor, 1906 áprilisának elején egyértelmű volt, hogy Kristóffy József nem kap további lehetőséget a kormányzati szerepvállalásra. Önként adódott a nyugdíj lehetősége, és Kristóffy esetében a kormány maximálisan gondoskodott róla, hogy ne legyen ebből probléma a szolgálatban töltött évek beszámítása kapcsán. A távozó kabinet egy felségfolyamodványról döntött az utolsó előtti minisztertanácsi ülésen, amelyben a 19 évet meghaladó szolgálati idő beszámításával és 13 920 K-s éves nyugdíj megállapításával kérték a kegyelmi úton történő nyugdíjazást. Ezt követően már csak a kormány lemondásának bejelentése maradt hátra az ülés következő napirendi pontjaként.[21] Ahogy a minisztertanácsi határozatban, úgy az uralkodónak küldött kérvényben is 19 évet meghaladó szolgálati időről volt szó, amelybe a képviselőség ideje nem volt beleértendő, de nem is szakította meg az állami szolgálat folyamatosságát. Legalábbis erre utal, hogy a nyugdíj javasolt összegéhez a belügyminiszteri állásban kapott, 24 000 K-s fizetést vették alapul, amelynek 58%-ában lett megállapítva a törvényhatósági és az állami szolgálatban töltött évek utáni nyugellátás. Ferenc József 1906. április 8-án hagyta jóvá a belügyminiszter nyugdíját, illetve ugyanezen a napon döntött a Vaskorona-rend I. osztályának részére történő odaítéléséről is.[22]

Királyi biztosok és főispánok a Fejérváry-kormány szolgálatában

Ha a Fejérváry-kormány vagy közegei által elmozdított törvényhatósági tisztviselők helyére kerülőkről esett szó, akkor általában azokra gondoltak, akiket egy főispán az 1886. évi XXI. törvény 65. §-a alapján nevezett ki valamely kötelességszegőnek minősített hivatalnok helyére. A volt miniszterelnök Daruváry Gézának küldött, 1906. április 24-i, elkeseredett levele ugyan szubjektív nézőpontot tükröz, de rávilágít az előző kormány által kinevezett tisztségviselők helyzetére, akiket fegyelmivel vagy más módon mozdítottak el helyükről, sőt az új kormány még Ferenc Józsefnél is igyekszik közbenjárni, hogy a számukra korábban megítélt nyugdíjakat visszavonja. Fejérváry

[20] Csik 2014, Soós 2025: 144–147.
[21] Soós 2025: 787.
[22] MNL OL K 26-1906-III-1956, uo. 1906-III-1994.

Géza ezért a kabinetirodán keresztül kérte az uralkodót, hogy egyszerűen utasítsa Wekerle miniszterelnököt a bosszúhadjárat leállítására és az előző kabinet közegeivel szembeni méltányos eljárásra.[23] A volt kormányfő számára feltehetően sok bosszúságot okoztak a nem sokkal korábban még tőle függő tisztviselők levelei, amelyben az őket ért méltánytalanságokról írtak. Ugyanakkor arra is volt példa, hogy maga is felségfolyamodvány írására biztatta a hozzá fordulót, és legfelsőbb szintén igyekezett képviselni a nyugdíjjogosultak ügyét.[24]

Nem volt ez másként Rudnay Bélával, a volt budapesti és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei királyi biztossal sem, akinek 1906. június 22-i felségfolyamodványát szintén a volt miniszterelnök továbbította az uralkodó felé. A levélíró ebben lényegében Ferenc Józseftől kérte nyugdíja megállapítását és folyósítását. A címzés aligha lehetett véletlen, hiszen a volt királyi biztos az illetékes Belügyminisztériumtól már kérte mindezt még április 16-án, minden eredmény nélkül.[25] Utóbbi kérelmében Rudnay 13 év, 8 hónap és 22 napnyi Nyitra vármegyei szolgálatáról írt 1878-tól kezdődően, melyet az év második felében megszakított ugyan boszniai katonai szolgálata, ennek alig több mint négy hónapos időtartama azonban a kérelmező szerint duplán számít a nyugdíjtörvény hadjáratokra vonatkozó része alapján. Visszatérve folytatta törvényhatósági pályáját, amelytől 1892-ben vált meg, amikor elnyerte a szakolcai kerület képviselői mandátumát. A törvényhozástól még ugyanebben az évben megvált, és az uralkodó Komáromba nevezte ki főispánnak. Azonban itt sem töltött hosszú időt, mivel 1894-ben Hont vármegye és Selmecbánya élére került, majd egy évvel később már Nógrádban is ő volt a főispán, megtartva az előbbi két törvényhatóságnál viselt tisztségét is. A fővárosi államrendőrség élére 1895-ben nevezték ki főkapitánynak. Ferenc József 1906. február 15-én döntött királyi biztosi kinevezéséről. Fizetése a III. fizetési osztálynak felelt meg, ami 15 000 K éves járandóságot és 9000 K pótlékot jelentett. Mindez, Rudnay Béla szerint, 27 éves tisztviselői szolgálatot és utolsó beszámítható fizetésként 24 000 K-t jelentett, amely után a nyugdíj maximális mértékét, 16 000 K-t igényelt.[26]

A volt királyi biztos ügyében küldött miniszterelnökségi felségfolyamodvány azonban másként látta Rudnay Béla ügyét. A minisztériumi döntéshozók több pontban problémásnak találták kérelmét. Ezek közül a legfőbbnek és az ügy szempontjából leginkább meghatározónak a hivatali pálya megszakításának tekinthető képviselői szerepvállalás és a királyi biztosi állás nem rendszeresített jellege bizonyult. Ugyanakkor nem lehet elmenni szó nélkül amellett sem, hogy a Ferenc Józsefnek szóló előterjesztés első tervezetében még szerepelt az előbbi szempont mellőzésére vonatkozó rész. „Ellenben az általán követett gyakorlatnak megfelelően eltekintendőnek vélek a vármegyei és az állami szolgálat között mutatkozó 8 hó és 27 napi megszakítástól, mert Rudnay ez

[23] MNL OL I 35-6. Fejérváry Géza levele Daruváry Gézának, 1906. április 24.

[24] OSzK Kt Lt Fejérváry Géza levele ismeretlennek, 1906. június 9.

[25] MNL OL I 35-6. Rudnay Béla levele Daruváry Gézának, 1906. július 16, MNL OL K 148-1906-11-3210 Rudnay Béla levele a belügyminiszternek, 1906. április 16, uo. 1906-11-6980 Rudnay Béla levele Ferenc Józsefnek, 1906. június 22.

[26] MNL OL K 148-1906-11-3210 Rudnay Béla levele a belügyminiszternek, 1906. április 16.

idő alatt országgyűlési képviselő volt, s az az általános szokásként szem előtt tartott joggyakorlat fejlődött ki, hogy a képviselői minőségben eltöltött idő a szolgálati idő folytonosságának megállapításánál megszakításnak nem tekintetik. Ez alapján Rudnay 26 évet 5 hónapot és 14 napot tevő beszámítható szolgálati ideje…" és utolsó, rendszeresített állásában, rendőrfőkapitányi minőségében pótlékokkal együtt kapott 12 000 K-s fizetése után kapna nyugdíjat, amely előbbi 72%-a lenne, vagyis évente 8640 korona. Ez ugye még így is csak fele lenne a Rudnay Béla által kért, szerinte alapként beszámítható, királyi biztosi poszt után járó nyugdíjnak, melyet a miniszterelnökségi javaslattevő azzal utasított vissza, hogy sajátos jellegénél fogva az csak ideiglenes pozíciónak tekinthető, és semmilyen törvény nem rendelkezett rendszeresített, állami állások közé kerüléséről. Az előterjesztés-tervezet, amelyet egy kezelő feljegyzés szerint a miniszterelnök javaslatához képest módosítottak, azonban ennél is tovább ment azzal, hogy egyszerűen áthúzták a képviselőként töltött idő beszámítására vonatkozó részt, és minden egyéb magyarázat nélkül csak a komáromi főispánság kezdetétől, 1892. október 25-től javasolták a szolgálati idő beszámítását, ami 13 évet, 5 hónapot és 13 napot, illetve a főkapitányi járandóság 46%-át, azaz 5520 K-t jelentett. Mivel a jog szerintinél kedvezőbb eljárásról nem született döntés Rudnay Béla esetében, az előterjesztés ennyiben kérte megállapítani a volt királyi biztos éves nyugdíját. Ferenc József 1906. szeptember 13-án hagyta jóvá az előterjesztést Wekerle Sándor miniszterelnök ellenjegyzése mellett.[27] A kormányfő egy uralkodói kabinetirodának küldött augusztus 19-i levél szerint már ekkor eldőlt, hogy nem javasolja a királyi biztosok nyugdíjához az ekként kapott fizetés beszámítását, mivel csak átmeneti pozíciót töltöttek be. A levélben Naszády Iván, Rudnay Béla és Vozáry János neve is szerepel, mint akik nyugdíjáról ennek megfelelően tettek előterjesztést az uralkodónak.[28]

Miközben Fejérváry Géza még október 2-i, kifejezetten dühös levelében is igyekezett az uralkodó közvetlen beavatkozását kérni a volt királyi biztosok érdekében, Rudnay Béla a közigazgatási bírósághoz fordult az őt nyugdíjazása során ért sérelem miatt. A törvényszék azonban ugyanazokkal az érvekkel utasította el a kérelmet, mint amelyek alapján a miniszterelnök is kérte az uralkodót a képviselőség végétől számított szolgálati idő és utolsó fizetésként a főkapitányi juttatás beszámítására. A bíróság határozata szerint a törvényhatósági szolgálatot csak akkor lehetett volna figyelembe venni, ha az követlenül megelőzi az államit, de ezt a képviselői mandátum megszakította, és a királyi biztosi állást sem ismerték el rendszeresített státusznak, mivel külön jogszabály nem rendelkezett róla.[29] Bár Fejérváry Géza fenti levelében Rudnay sanyarú pénzügyi helyzetéről írt, ezt némileg persze cáfolja, hogy utóbbi a 4 733 200 K alaptőkével bíró,

[27] MNL OL K 26-1906-XLI-4073 Hódolatteljes előterjesztés Rudnay Béla volt királyi biztos nyugdíjaztatása tárgyában, 1906. augusztus 20, uo. K 26-1906-XLI-4510 Legfelsőbb elhatározás Rudnay Béla volt királyi biztos nyugdíjaztatása tárgyában, 1906. szeptember 13.

[28] MNL OL I 35-6. Wekerle Sándor miniszterelnök levele Darurváry Gézának, 1906. augusztus 19.

[29] MNL OL I 35-6. Fejérváry Géza levele Daruváry Gézának, 1906. október 2, MNL OL K 148-1906-8-8978 A magyar királyi közigazgatási bíróság határozata Rudnay Bélának, a székesfővárosi államrendőrség volt főkapitányságának, később királyi biztosnak nyugdíjazása ügyében, 1906. december 18.

Hont vármegyei helyi érdekű vasút részvénytársaság igazgatóságának elnöke volt 1906-ban.[30] Mindazonáltal az egykori királyi biztos tovább folytatta küzdelmét egy általa méltányosabbnak tartott járandóságért, és annyiban célt is ért, hogy a koalíciós kabinet bukását követően, a munkapárti kormányok időszakában Ferenc József kegyelmi úton hozzájárult a képviselőség időszakának figyelmen kívül hagyásához, így a 13 évnyi törvényhatósági szolgálat hozzáadódott az állami alkalmazásban töltött évekhez. Mivel a döntés visszamenőlegesen, az 1906. május 1-jét követő időszakra is szólt, a korábbi összeg és a 8640 K-s új járandóság közti különbözetet a kedvezményezett egy összegben megkaphatta.[31] Mindez azonban még mindig nem jelentette Rudnay Béla ügyének lezárását, hiszen arra csak 1927-ben került sor. A világháborús vereséget és területi veszteségeket követően a Hont vármegyében birtokos Rudnay ellenállást szervezett a berendezkedő új hatalom ellen, mire börtönbe került, birtokait pedig kisajátították. Cserébe ugyan birtokot kapott a magyar államtól Pomáz és Budakalász környékén, csak éppen a területet a földbirtokreform céljaira is kiszemelték. Ezt követően ismét az államfői méltányosság segített Rudnay Béla sorsán. Horthy kormányzó 1927. augusztus 9-i döntésével engedélyezte nyugdíjának kiegészítését a III. fizetési osztálynak megfelelő szintre, ami ekkor 322 pengő 56 fillért jelentett.[32] A volt budapesti és Pest megyei királyi biztos esete leginkább szintén egy olyan tisztviselőéhez hasonlít, aki megyei hivatalnokként képviselőséghez jutott, majd kapcsolatrendszerének köszönhetően vagy egy nagy hatalmú támogató által főispáni posztra kiszemeltként más törvényhatóságok élére került. Ennyiben nem tér el Kristóffy József esetétől, azonban előbbi nyugdíjazásáról még a Fejérváry-kormány utolsó napjaiban minisztertanácsi határozat született, és uralkodói döntéssel még időben gondoskodtak a tisztviselői pálya befejezését követő, méltányos díjazásról. Mindez Rudnay Béla esetében elmaradt, és a járandóságát érintő döntések meghozatala már a következő, a jogszabályokon túli engedményekre vele szemben nem hajlandó adminisztrációra marad. Az általa méltánytalannak tartott döntést a későbbi kormányzatoknak orvosolni lehetett, de csak hosszas és kitartó küzdelem árán.

Naszády Iván Debrecen és Hajdú vármegye, Vozáry János pedig Marosvásárhely és Maros-Torda vármegye királyi biztosaként híresült el a Fejérváry-kormány időszakában. Sorsuk nemcsak annyiban közös, hogy mindketten királyi ítélőtáblai bíróként voltak állásban a királyi biztosság előtt, hanem abban is, hogy nyugdíjuk megállapítása után közösen folytatták a küzdelmet az ideiglenes állásban kapott 14 000 K-s juttatás alapul vételéért. Előbbi 1871-ben kezdte pályáját jegyzőként, utóbbi 1869-ben. Igaz, a később majdnem 15 évig törvényszéki elnök Vozáry János ekkor még csak tiszteletbeli aljegyző volt, amit a nyugdíjtörvény szerint nem lehetett figyelembe venni, azonban megszakítás nélküli, beszámítható szolgálati ideje így is 36 évet, 8 hónapot és 7 napot tett ki. Naszády

[30] Galánthai (szerk.) 1906: 494.

[31] MNL OL K 148-1911-8-4957 Belügyminisztérium levéltervezete Rudnay Béla országgyűlési képviselő, volt székesfővárosi államrendőrségi főkapitánynak, 1911. augusztus 4.

[32] MNL OL K 148-1927-11-3135 Belügyminisztérium előterjesztése Horthy Miklós kormányzónak, 1927. augusztus 6.

Iván esetében 36 éves tisztviselői pályát ismertek el a nyugdíjazás alapjaként. Csakhogy, Rudnay Bélához hasonlóan, náluk is figyelmen kívül hagyták királyi biztosi fizetésüket. Így számukra szintén az ezt megelőző állásukban kapott javadalom lett a nyugdíjazás alapja. Mindez Naszády Iván számára 7200 K-s ítélőtáblai bírói fizetésének 90%-át, 6480 K-t jelentett, Vozáry Jánosnak pedig ugyanazon összegű, bíróként kapott fizetésének 92%-ával, vagyis évi 6624 K-val kellett beérnie. Egy újabb közös pont sorsukban, hogy Ferenc József mindkettőjük esetében 1906. szeptember 13-án döntött a nyugdíjjogosultságról a fentieknek megfelelően.[33] Természetesen egyikük ügye sem zárult le az uralkodói döntéssel. Naszády Iván nyugdíjának felülvizsgálati kérelméről egy 1911-es, Vozáry Jánoséról egy 1916-os belügyminisztériumi iratban olvashatunk utoljára, bár a Miniszterelnökség már előbbi időpontban is jelezte, hogy ügyüket lezártnak tekinti.[34] A két egykori törvényszéki bíró ismét csak azért kapott alacsonyabb nyugdíjat az igényeltnél, mivel jogszabály szerint nem volt beszámítható a királyi biztosi járandóság, és kedvezőbb elbírálást nem igényeltek számukra az uralkodónál. A hosszú és megszakítás nélküli szolgálati idő beszámításától azonban esetükben már nem tekinthettek el.

Vozáry János fentebb hivatkozott, Belügyminisztériumnak küldött levelében említi Nagy László példáját, mint akinek ügyét méltányosan rendezték. Mielőtt azonban utóbbi tisztviselőt kinevezték Szatmár vármegye királyi biztosának 1906. március 30-án, előző év októbere óta főispán is volt ugyanitt, így törvényben rendszeresített állást töltött be.[35] Bár nyugdíjazásának pontos részleteiről nem árulkodnak az iratok, annyi azonban tudható, hogy az Állami Számvevőszék kérte a Miniszterelnökségtől a Nagy László ügyére vonatkozó minisztertanácsi határozat átküldését 1907. március 1-jén. Mindez egy kezelői feljegyzés szerint meg is történt még ugyanebben a hónapban egy uralkodónak szánt felterjesztéssel együtt. Az 1905. december 2-i minisztertanácsi döntés azonban pusztán egy belügyminiszteri előterjesztésről szólt, miszerint Kristóffy József az uralkodóhoz szándékozott fordulni az akkor még főispán Nagy László megfelelő mértékű kegydíja érdekében, amennyiben nyugdíjjogosultságának kimondása előtt sor kerülne felmentésére.[36] Ugyanakkor a szándék nyilvánvaló volt a belügyminiszter részéről. Kristóffy igyekezett anyagilag is biztosítani a visszavonulás feltételeit a korábbi vármegyéjébe kinevezett főispán számára. Nagy László további sorsának feltáráshoz már további részkutatások szükségesek, azonban a szatmári főispán és királyi biztos példája ismét jelzi, hogy egy időben megelőlegezett uralkodói kegydíj biztosíték lehetett a későbbi nyugdíjazás során felmerülő kellemetlenségek ellen.

[33] MNL OL K 26-1906-XLI-4511 Legfelsőbb elhatározás Naszády Iván debreceni lakos nyugdíja tárgyában, 1906. szeptember 13, uo. K 26-1906-XLI-4512 Miniszterelnökség előterjesztése Ferenc Józsefnek Vozáry János volt királyi biztos nyugdíjaztatása tárgyában, 1906. szeptember 13.

[34] MNL OL K 148-1911-8-6893 Miniszterelnökség levele a Belügyminisztériumnak, 1911. október 23, Uo. 1916-8-16108 Vozáry János kérelme a Belügyminisztériumnak, érkezett: 1916. május 23.

[35] Soós 2025: 207.

[36] Soós 2025: 207; MNL OL K 26-1907-XLI-1210 Állami Számvevőszék Wekerle Sándor miniszterelnöknek, 1907. március 1, Uo. Miniszterelnökség válaszlevél tervezete az Állami Számvevőszéknek, 1907. március

Az uralkodói döntés azonban önmagában még mindig nem volt garancia arra, hogy egy főispán meg is kapja a számára igényelt járandóságot visszavonulását követően. Cseresnyés József Csongrád vármegyei főispánt 1905. november 23-án nevezte ki Ferenc József a belügyminiszter javaslatára.[37] Az 1880 és 1886 között helyben, vármegyei szolgálatban álló Cseresnyés tisztviselői idejét azonban megszakította az ezt követően egészen főispáni kinevezéséig tartó időszak, amikor Makó rendezett tanácsú város rendőrkapitánya volt.[38] A kinevezése előtt álló csongrádi főispán mindenesetre sejthette, hogy egyrészt a sajátos politikai viszonyok között vállalt pozíciótól megválva nem folytathatja majd tisztviselői pályáját, másrészt makói szolgálati ideje nem kerül beszámításra nyugdíjazásakor. Az 1885. évi XI. törvény 8. §-a szerint ugyanis csak valamely törvényhatóságnál eltöltött szolgálati idő vehető figyelembe a nyugdíjjogosultsághoz, amennyiben az közvetlenül megelőzi az állami szolgálatot. Így a Kristóffy Józseffel – már csak a csongrádi tisztviselőség és a makói rendőrkapitányi tiszt miatt is – feltehetően közelebbi kapcsolatban álló Cseresnyés József számára a belügyminiszter az 1905. november 20-i minisztertanácson indítványozta a kegydíj iránti felterjesztést, amennyiben a nyugdíjhoz szükséges feltételek teljesülése előtt válna meg főispáni posztjától.[39] A belügyminiszter nem is feledkezett meg a felségfolyamodványok elküldéséről. A november 18-i és november 25-i előterjesztésekből kiderül az is, hogy a főispáni posztra kiszemelt csak azzal a feltétellel vállalta a hivatalt, hogy biztosítva lesz számára a nyugdíjba vonulás lehetősége. Ferenc József ehhez hozzá is járult, már amennyiben a konkrét kegydíjigényéről ismételt felterjesztés érkezik hozzá a főispáni posztról történő felmentést követően. Így pontos szolgálati időre való utalást nem is tartalmaznak ezek a kérelmek. Illetve még valami hiányzik róluk: az uralkodó aláírását követő miniszteri ellenjegyzés, amelyre a már idézett nyugdíjtörvény 62. §-a szerint minden olyan esetben szükség volt, ha egy minisztertanácsi határozat nyomán kérik Ferenc Józseftől a jogszabály rendelkezéseitől való eltérést.[40] A csongrádi főispán felmentésére azonban csak április 19-én került sor, már a koalíciós kabinet időszakában. Az új belügyminiszter, Andrássy Gyula el is küldte az újabb felségfolyamodványt, amelyhez az uralkodó ismét csak hozzájárult augusztus 25-én, és ezúttal már az ellenjegyzés sem hiányzott. Mint Andrássy az előterjesztésben is jelezte, a kegydíj elutasítását már korábban, szóban is jelezte Ferenc Józsefnek, de Cseresnyés József nyugdíjba vonulásához is hiányoznak a nyugdíjtörvény és a törvényhatóságokról szóló 1886. évi XXI. törvény szerinti feltételek.[41] A források alapján úgy tűnik, hogy a csongrádi főispán vagy csak rövid ideig tartotó szolgálati idővel számolt, amely még a Fejérváry-kormány időszakában véget érhet, így

[37] Budapesti Közlöny, 1905. november 28. 1.

[38] MNL OL K 148-1906-11-3199 Andrássy Gyula belügyminiszter előterjesztése Ferenc Józsefnek, 1906. augusztus 10.

[39] Soós 2025: 523.

[40] MNL OL K 148-1906-11-3199 Kristóffy József belügyminiszter előterjesztése Ferenc Józsefnek, 1906. november 18. uo.1906. november 25.

[41] MNL OL K 148-1906-11-3199 Andrássy Gyula belügyminiszter előterjesztése Ferenc Józsefnek, 1906. augusztus 10.

egy újabb felségfolyamodvány útján biztosítva lesz nyugellátása; vagy egész egyszerűen nem vette figyelembe, hogy állami hivatalba lépésekor még nem lehetett előre megállapítani szolgálati idejének hosszát, és erre csak visszavonulásakor kerülhetett sor.

A nyugdíjért folyamodók és az általuk kinevezett tisztviselők további sorsa

A fentiekben kizárólag a Fejérváry-kormány belügyminiszterének és a törvényhatóságok élére kinevezett, vezető kormánytisztviselőknek a nyugdíjazási ügyeiről volt szó. Sorsuk azonban szorosan kapcsolódik a hivatali idejük alatt szolgáló törvényhatósági tisztviselőkkel történtekhez. Már korábban is hivatkoztam Fejérváry Gézának egy 1906. április 24-i, uralkodói kabinetirodának írt levelére, amely szerint az újonnan kinevezett főispánok és királyi biztosok által kinevezettekre sanyarú sors várt az új kormány időszakában.[42] Az elbocsátott vagy valamilyen formában távozásra bírt tisztviselők azonban maguk is keresték a jogi lehetőséget állásuk visszaszerzéséhez vagy végkielégítésük, nyugdíjuk megállapításához. A Csanád megyei tisztviselők ügyében a közigazgatási bíróság határozatot is hozott 1906. augusztus 22-én, amely annak elnöke, Wlassics Gyula szerint precedensértékkel bírt. Mint a bíróság megállapította, a főispánoknak joga volt elmozdítani az engedetlen tisztviselőket, de később a belügyminiszter is jogosan helyezte vissza őket. A korábban helyükre kinevezettek és visszatérésükkor állás nélkül maradók pozíciójukba való visszahelyezése pedig már nem lehet a bíróság feladata, de jog szerinti nyugdíjigényük természetesen továbbra is fennáll.[43] Azoknak az alsóbb szintű törvényhatósági tisztviselőknek a nyugdíjazása, akik később nem kerültek állami állásba, majdnem teljes mértékben az érintett megyétől vagy várostól függött. A törvényhatósági törvény 47. § i. pontja szerint a közgyűlés volt hivatott dönteni nyugellátásukról. Bár az ő történetük megírására sajnos nem vállalkozhatok, azonban ők még inkább ki voltak szolgáltatva a korábban a koalíciós ellenzéki ellenállást támogató helyi közgyűlések, törvényhatósági bizottságok, alispánok, polgármesterek döntéseinek 1906 után.

A tanulmányban bemutatott tisztviselők későbbi sorsa azonban több esetben ismert. Így Kristóffy József későbbi tevékenységéről talán nem szükséges hosszasan írni, hiszen ha nem is legfelsőbb szinten, miniszterként, de a politikai élet perifériáján továbbra is aktív maradt. Még a koalíciós kormány időszakában csatlakozott Ferenc Ferdinánd trónörökös köréhez, és a „Műhely" tagjaként sorra-rendre írta jelentéseit a magyar politikai életről. Többek között arról is beszámolt 1908 májusában, hogy a Fejérváry-kormány egykori, nyugdíjuktól megfosztott tisztviselői egy politikai közösség részei lehetnének,

[42] MNL OL I 35-6. Fejérváry Géza levele Daruváry Gézának, 1906. április 24.

[43] MNL OL I 35-6. Wlassics Gyula, a közigazgatási bíróság elnökének levele Darurváry Gézának és a Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság ítélete, 1906. augusztus 22.

amely a polgári radikálisokhoz kötődő Társadalomtudományi Társasággal összefogva, a koalíciós kormány ellenében szervezkedne. Tisztviselői pályája természetesen véget ért a belügyminiszterséggel, a továbbiakban nem exponálhatta magát az 1910 utáni, munkapárti kormányok időszakában sem, s bár 1911-ben ismét mandátumot szerzett, de egy politikai botrányt követően, két évvel később lemondott a képviselőségről.[44]

Rudnay Béla további sorsa kapcsán újabb adalékot már nem tennék közzé, egészen 1927-ig húzódó nyugdíjazási ügye önmagában utal a vele történtekre. Számára különösen az 1918 utáni időszak tartogatott megpróbáltatásokat. Naszády Iván és Vozáry János későbbi sorsáról sajnos már nem szólnak a források, de utóbbi még 1916-ban is levelet írt a Belügyminisztériumnak méltánytalan nyugdíjazása ügyében. A volt királyi biztos ekkor már mindenkiről gyalázkodó szavakat írt, véleménye szerint eddigre már minden királyi biztos hozzájutott méltányos járandósághoz, főleg mivel maga az uralkodó adott Fejérváry Gézának 2 millió koronát a volt tisztviselők kártalanítására. Erről persze az egykori kormányfő hallgatott a levélíró szerint.[45] Életkörülményeiről azonban nem írt semmit, ahogy Nagy László sorsáról is csak Vozáry leveleiből tudunk. Cseresnyés Józsefről pedig úgy hírlett 1907-ben, hogy „a királyi kegyelem szomorú kenyerét majszolja".[46] Mindazonáltal még a koalíciós kormánykörök is javaslatba hoztak egyfajta járandóságot azok számára, akiknek helyzete egyáltalán nem vagy csak nagyon csekély mértékben nyújtott lehetőséget a nyugdíjazásra vagy a kegydíjra. Azt azonban nem tudni, hogy valóban követendő példa lett-e Wekerle miniszterelnök uralkodói kabinetirodának küldött, 1906. augusztus 19-i javaslata, amely szerint egy külön alapból („Burgbaufond") lehetne biztosítani a volt „darabont" főispánok járandóságának egy részét. Ugyanakkor a Naszády Iván, Rudnay Béla és Vozáry János esetében megfigyelhető, a törvényekhez szigorúan ragaszkodó és számukra semmilyen engedményt nem biztosító elbírálás úgy tűnik, hogy átment a gyakorlatba (erre, ekkor még javaslatként, Wekerle Sándor levele is utal).[47] Ha az érintett tisztviselőknek sikerült is később valamilyen politikai szerephez jutnia, közigazgatási pályájukat már nem folytathatták. Az eljövendő évek jó eséllyel anyagi bizonytalanságot is hoztak számukra, hacsak nem sikerült időben biztosítani az uralkodói kegyből megítélt járandóságot.

[44] Kristóffy 1928: 383, 513–518, 717–722.
[45] MNL-OL-K 148-1916-8-16108 Vozáry János levele a Belügyminisztériumnak, érkezett: 1916. május 23.
[46] Ellenzék, 1907. május 31. 4.
[47] MNL OL I 35-6. Wekerle Sándor miniszterelnök levele Darurváry Gézának, 1906. augusztus 19.

Összegzés

A tanulmányban bemutatott tisztviselők nyugdíjazásáról összegzést írva érdemes visszatérni Völgyesi Orsolya magállapításához, amelyet Földváry Gábor Pest vármegyei adminisztrátorral kapcsolatban tett. A szerző a hivatalvállalásról szóló személyes döntés hátterében megbújó politikai ambícióról, családi háttérről, a politikai helyzet változásáról és a megyén belüli generációs különbségekről írt lehetséges motivációként. A kései utód, Rudnay Béla esetében a források nem szólnak a személyes szempontokról, de a korábban kialakult politikai kötődés, az ambíciók, a gyorsan változó viszonyok minden bizonnyal ebben az esetben is szerepet játszottak. Amennyiben viszont a kollaboráció kérdésköre felől közelítjük meg a királyi biztosok és a Fejérváry-kormánnyal együttműködő főispánok megítélését, akkor már eltérő kép tárul elénk ahhoz képest, amit az előbbi szerző írt az 1840-as évekbeli adminisztrátori rendszerről. Akkor ugyanis a kivételes hatalommal bírói kinevezettek működésének volt jogi alapja, és nem egy idegen, megszálló hatalom képviseletében tűntek fel, bár kétségtelen, hogy a kormányzat az alkotmányosság fontos alapintézményét, a vármegyét akarta ellenőrzése alá vonni.[48] Ehhez képest elég csak a korabeli sajtót, a törvényhatóságok nyilatkozatait, felterjesztéseit vagy éppen a nyugdíjért folyamodók leveleit olvasni, hogy egyértelmű legyen: a megyék és városok jelentős része egy számukra idegen, önkormányzati jogaikat veszélyeztető hatalom „nyakukra ültetett" tisztviselőit látta a politikai válság hónapjaiban kinevezett főispánokban és királyi biztosokban.

Ha a tisztviselői pályák mintázatai felől tekintjük a vizsgált eseteket, akkor mindössze Kristóffy József és Rudnay Béla esetében mondható el, hogy komolyabb, felsőbb politikai kapcsolatrendszerrel rendelkezhettek korábbi, országgyűlési képviselőségük okán. Mindez azonban nem sokat érhetett, hiszen a Szabadelvű Párt, amelyhez azelőtt tartoztak, feloszlott a koalíciós ellenzéket kormányra juttató 1906. áprilisi megállapodást követően. A volt kormánypárt leginkább meghatározó vezetője, a korábbi miniszterelnök Tisza István aligha tudta már védelmébe venni Rudnay Bélát, nem is beszélve Kristóffy Józsefről, aki belügyminiszteri ténykedésével, mindenekelőtt választójogi reformtervével is kivívta korábbi pártfogója ellenszenvét.[49] Így a komolyabb, éppen mozgósítható politikai kapcsolatok nélküli tisztviselők aligha fordulhattak máshoz, mint a Bécsben valamelyest befolyással bíró Fejérváry Gézához, azonban ő maga sem tudott más tenni, mint dühös és elkeseredett levelekben kérte a méltányosabb eljárást az alatta szolgáló tisztviselők számára. Mindez azonban már egy olyan kormány időszakában történt, amelynek tisztviselői természetesen nem nézték jó szemmel a korábbi hatalom képviselőit, akik más körülmények között jó eséllyel nem jutottak volna főispáni, királyi biztosi pozícióhoz. A sajátos hivatalvállalás személyes szempontjairól sajnos nem tudok írni, erre nem világítanak rá az általam ismert források, de természetesen ebben az

[48] Völgyesi 2015: 186.
[49] Kristóffy 1928: 262–271.

esetben is érdemes lehet a vizsgálódást kiterjeszteni a helyi szintekre, az alacsonyabb szintű tisztviselői pályákra is.

Kristóffy József és talán Nagy László ügyét leszámítva, a koalíciós kormány tagjaira és a tőlük függő tisztviselőkre maradt a nyugdíjjogosultságokról való döntés a vizsgált esetekben. Akik számára nem sikerült egy minisztertanácsi hozzájárulást követő, uralkodói döntéssel elérni a konkrét összeg szerinti kegydíjat, azok valóban nem várhatták, hogy a jogszabályokon túli, kedvezőbb elbánásban lehet részük. Azonban érdemes szót ejteni arról is, hogy a nyugdíjtörvény rendelkezései sem tudták biztosítani az ügyek pártatlan elbírálását. „A homályos szabályozások oda vezettek, hogy a törvény végrehajtásánál sokszor a protekció érvényesült…", a Kozári Mónika által az 1885. évi XI. törvényről írtak értelemszerűen igazak lehettek a kérvényezőt hátrányosan érintő esetekre is.[50] A koalíciós kabinethez köthető kormányzati iratok azonban inkább arra utalnak, hogy szigorúan csak a törvény által szabott feltételekhez mérve állapították meg a nyugdíj mértékét. Így még mindig lehetőség volt az akták elfektetésére, az ügyek elhúzására vagy a törvény rendelkezéseinek sajátos értelmezésére, azonban úgy tűnik, hogy a törvény szabta kereteket nyíltan és durván nem lépték át a vizsgált esetekben. Erre talán a legjobb példa Rudnay Béláé, akinek képviselőségét a tisztviselői pálya megszakításaként értelmezték, azonban az uralkodónak szánt előterjesztés-tervezet arra is utal, hogy az így kimaradó éveket általában nem ítélték meg hasonló szigorral. Mindez meglepő is lett volna, hiszen az 1887 és 1910 közti általános képviselő-választások mandátumbirtokosainak 10,8–29,3%-a az állami vagy önkormányzati tisztviselői karból került ki.[51] Könnyen belátható, hogy nagyon sokukat komoly hátrány érte volna a nyugdíjba vonuláskor, ha később, folytatva közigazgatási pályájukat (mint Kristóffy József és Rudnay Béla is tette), a szolgálati idő megszakításaként értelmezik a képviselőség éveit. A törvényhatósági tisztviselőként töltött éveket követő képviselőség, majd állami szolgálat akár jellemző tisztviselői minta is lehet azok számára, akik a politika világába is bekapcsolódtak. Általában véve is érdemes ezeknek a hivatalviselőknek a pályáját követni. Főként igaz ez akkor, ha egy súlyos politikai válság közepette vállaltak hivatalt, kockára téve addigi pályájukat.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok. (I)
I 35. Kabinetarchiv: Geheimakten: Nachlass Daruváry
Polgári kori kormányhatósági levéltárak (K)

[50] Kozári 2012: 70.
[51] Rudai 1936: 32–33.

K 26 Miniszterelnökség. Központilag iktatott és irattárazott iratok.
K 148 Belügyminisztérium. Elnöki iratok.
Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Levelestár (OSzK Kt Lt)
Fejérváry Géza levele ismeretlennek, 1906. június 9.

Galánthai Nagy Sándor (szerk.) 1906: *Mihók-féle magyar compass 1905/6*. II. rész. Budapest. 494.
KN 1905–1910 = *Az 1905. évi február hó 15-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. Budapest.
Soós László (szerk.) 2025: *A Fejérváry-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1905. június 18. – 1906. április 8*. Budapest

Ellenzék, 1907.
Budapesti Közlöny, 1905.

Hivatkozott irodalom

Csapó Csaba 2015: A miniszterelnök. Válság után Széll-csend. Széll-csend után válság. In: ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve*. Budapest, 219–233.
Csik Tamás 2014: Cenzusok a századelő választójogában és képviseleti reformterveiben: egy statisztikai tanulságai (1904). *Levéltári Szemle* (64.) 3. 19–61.
Dolmányos István 1963: *A magyar parlamenti ellenzék történetéből 1901–1904*. Budapest.
Dolmányos István 1976: *A koalíció az 1905–1906. évi kormányzati válság idején*. Budapest.
Gratz Gusztáv 1934: *A dualizmus kora*. I-II. Budapest.
Hanák Péter 1988: *Magyarország története 1890–1918*. Budapest.
Horváth József 1907: *Az 1905–6. évi vármegyei ellenállás története*. Budapest.
Kárbin Ákos 2015: Széll Kálmán és a gazdasági tárgyalások Ausztriával. In: ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve*. Budapest, 261–281.
Kozári Mónika 2012: *A nyugdíjrendszer Magyarország Mária Terézia korától a második világháborúig*. Budapest.
Kristóffy József 1928: *Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek 1890–1926*. Budapest.
Lányi Bertalan 1909: *A Fejérváry-kormány kormányzatpolitikai és alkotmányjogi megvilágításban*. Budapest.
Móczár Elemér 1913: *Nyugdíj lexikon*. Budapest.

Pap József 2012: A dualizmus kori képviselők életpálya elemzésének dilemmái. In: Dobszay Tamás – Forgó András – ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szíjártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Budapest, 420–432.

Rudai Dezső 1936: *A politikai ideológia, pártszerkezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében (1861–1935)*. Budapest

Szántay Antal 2015: II. József kerületi biztosai. In: Hermann Róbert (szerk.): *Nemzetmentők vagy megalkuvók. Kollaboránsok a magyar történelemben*. Kolozsvár, 121–145.

Völgyesi Orsolya 2015: Egy adminisztrátor portréja az 1840-es évekből. Földváry Gábor hivatali pályája mint esettanulmány. In: Hermann Róbert (szerk.): *Nemzetmentők vagy megalkuvók. Kollaboránsok a magyar történelemben*. Kolozsvár, 171–191.

Pál Judit

Meddig mehet el egy „igen agilis” főispán? Egy gömöri főispán korrupciós ügye az első világháború idején

Abstract: How Far Could a “So Highly Agile” Lord Lieutenant Go? A Corruption Case Involving a Lord Lieutenant of Gömör County during the First World War. In this study, I examine the corruption case of Géza Kubinyi, lord lieutenant of Gömör county, and the way in which the affair was handled during the First World War. Kubinyi, who had previously served several terms as a member of parliament, arranged in 1916 for the exemption of several hundred smallholders who had been compelled to work in the forest of a joint-stock company. Kubinyi himself was a member of the company’s board of directors and, likely, derived direct financial benefit from the arrangement.

Beyond reconstructing the details of the case, the study investigates where the boundary lay between permitted and tolerated economic activity, what was regarded as corruption in the period, and what consequences a lord lieutenant involved in a corruption affair could expect to face.

Keywords: lord lieutenant; corruption; First World War; Gömör county

A dualizmus kori főispánok gazdasági érdekeltsége korábban is okozott problémákat, az első világháború kitörése után azonban ez még inkább kényes kérdéssé vált. Írásomban egy Gömör vármegyei főispán, Kubinyi Géza korrupciós ügyét és ennek kezelési módját vizsgálom. Miután a sajtó is megszellőztette az ügyet, a belügyminiszter vizsgálatot rendelt el, amelynek nyomán a főispán kénytelen volt lemondani. Az ügy részletein túlmenően azt vizsgálom, hogy hol volt a megengedett és a tűrt gazdasági tevékenység határa, mit tekintettek korrupciónak a korszakban, és milyen következményekkel számolhatott egy korrupciós ügybe keveredett főispán.

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.2.2026.269

A történet hőse: Kubinyi Géza

Kubinyi Géza (Szkáros, Gömör megye, 1851. december 9. – Miskolc, 1920. március 30.) Gömör vármegyei földbirtokos, az evangélikus egyház ismert személyisége[1] karrierje elején egy évtizedig Gömör vármegye rozsnyói járásának volt a főszolgabírója.[2] Ezt követően, 1891 nyarától a jolsvai (Gömör és Kishont vármegye) kerületet képviselte az országgyűlésben.[3] Az 1905. évi választásokon nem sikerült mandátumot szereznie, de a Fejérváry-kormány ajánlására az uralkodó 1905 őszén – Sárközy Aurél főispán lemondása nyomán – kinevezte Komárom vármegye élére. Feladata a „nemzeti ellenállás" letörése volt a vármegyében.[4] A következő év áprilisában, a koalíciós kormány megalakulása nyomán őt is felmentették. A rövid főispáni intermezzo nem jelentette azonban politikai pályája végét. Pár év megszakítás után, miközben birtokán gazdálkodott, 1910-től immár a Munkapárt színeiben ismét megválasztották, és a jolsvai kerületet képviselte, amíg 1913 májusában ki nem nevezték saját vármegyéje, Gömör és Kishont főispánjává.[5]

Kubinyi Gézának Gömörpanyiton kisebb kastélya, valamint ott és a szomszédos Csoltón mintegy ezerholdas birtoka volt.[6] Feleségével, Balogh Irmával (1855–1936) kilenc gyermekük született, de ebből hárman csecsemőkorukban meghaltak. A család életét később is tragédiák árnyékolták be. Legkisebb lányuk, Kubinyi Rózsa (1880–1914) előbb Szentmiklóssy Bélához ment feleségül, majd Fáy Antal földbirtokos – Fáy István képviselő öccsének – felesége volt. Miután a férj elvesztette állítólag félmillió korona értékű Gömör vármegyei birtokát, a házaspár utolsó pénzével Monte Carlóba utazott szerencsét próbálni, de miután maradék pénzüket is elvesztették, hazatérve 1914 februárjában öngyilkosságot követtek el.[7] Kisfiukat, a mintegy kétéves Antalt a nagyszülők vették magukhoz.

[1] A gömöri evangélikus esperesség keretében töltött be különböző világi funkciókat, majd a tiszai egyházkerület és végül az egyetemes evangélikus egyház törvényszéki bírája volt. Sturm 1901: 302.

[2] MNL OL K 148, 1562/1919. Tanulmányait a kassai jogakadémián végezte, és 1882. márc. 27. – 1891. jún. 30. között volt főszolgabíró.

[3] A Szabadelvű Párt részéről fellépő Kubinyit a jolsvai kerületben még háromszor újraválasztották (1892-ben, 1896-ban és 1901-ben). Ballabás – Pap – Pál 2020: 177–178.

[4] MNL OL K 26, 1905. okt. 25. min. tanács, 8. pont. 1905. október 30. és 1906. április 19. között volt Komárom megye főispánja. Installációja katonai segédlettel ment végbe, az eskü felolvasása közben pedig Zichy Miklós gróf egy tintatartót vágott a főispánhoz. Legújabb. Vásárhelyi Hiradó 6. évf. (1905. nov. 30.) 287. sz. 2.

[5] MNL OL K 148, 1562/1919. 1910. június 23. és 1913. május 26. között volt képviselő, és mint ilyent nevezték ki 1913. május 23-án, az esküt június 10-én tette le.

[6] Gömörpanyiton 231 kat. hold földje, Csoltón pedig 702 kat. holdja volt, és a birtok tiszta kataszteri jövedelme 4744 koronára rúgott. Rubinek 1912: 245, 247.

[7] 1914. febr. 9-én követték el az öngyilkosságot. Fáy 38, felesége 35 éves volt ekkor. Fáy Antal és Kubinyi Rózsa. Gömör-Kishont 35. évf. (1914. febr. 15.) 7. sz. 2-3.

Az evangélikus egyházban betöltött funkciók mellett őt és azonos nevű fiát is ott találjuk különböző vállalkozások igazgató- és felügyelőtanácsában. Ez nem volt szokatlan jelenség a korszakban, mint ahogy az sem, hogy fiát előbb főszolgabírónak, majd – egy rövid intermezzo után, amikor Benedek Sándor közoktatásügyi államtitkár volt a kerület képviselője, amíg ki nem nevezték a Közigazgatási Bíróság másodelnökévé – képviselőnek is megválasztották ugyanabban a választókerületben, a jolsvaiban (Gömör vm.), amelyiket korábban apja képviselt.

Képviselőként előbb a Szabadelvű Párt, majd a Nemzeti Munkapárt oszlopos tagjának számított. Igaz, kijelentései néhányszor kellemetlen sajtóvisszhangot váltottak ki. Kubinyi karrierjében nem lenne semmi rendkívüli – bár a darabontkormány idején vállalt szerep legtöbb esetben társadalmi megbélyegzést vont maga után –, azonban második főispánsága is dicstelenül végződött.

Kubinyi nagyon agilis ember volt, mert főispáni kinevezésekor kb. egy tucat részvénytársaság igazgatósági tagja volt, némelyiknek az igazgatója. Nagyrészt helyi érdekű vasutakról van szó, de találunk ipari vállalatokat is közöttük. Igazgatósági tagja volt a hétmillió korona tőkével rendelkező Garamberzence–Lévai Helyi Érdekű Vasút Részvénytársaságnak, amelynek felügyelőbizottságában ott ült fia is; a 3,7 millió alaptőkével rendelkező Murányvölgyi Helyi Érdekű Vasút Részvénytársaságnak; elnöke volt a 13,3 milliós alaptőkével rendelkező Zólyombrezó–Breznóbánya–Tiszolci Helyi Érdekű Vasút Részvénytársaság igazgatóságának, de nevét ott találjuk még egy sor helyi érdekű vasút és néhány iparvállalat igazgatósági tagjai között.[8] Úgy tűnik azonban, üzleti téren nem volt igazán sikeres.[9] Egy antiszemitának minősülő megjegyzése kapcsán az *Egyenlőség* című lap a szemére vetette, hogy 1903-ban a sajóberzenci kőszénbánya kiaknázására részvénytársaságot gründolt miskolci és Miskolc környéki zsidókkal együtt, akik közel egymillió koronával szálltak be, de Kubinyi olyan rosszul vezette az üzletet, hogy egy évtized múlva 165 ezer koronára értékelték le a részvénytőkét. Ugyancsak rosszul gazdálkodott a Gabonabank, amelynek szintén elnöke volt – a *Pesti Napló* úgy is nevezte, hogy a „Kubinyi Géza bankja". A bank 1912-ben „szerencsétlenül operált a gabonatőzsdén", és elvesztette alaptőkéjének jelentős részét.[10]

[8] A régióban (a Rimaszombat–Poltári Helyi Érdekű Vasút Részvénytársaság) és a régión kívül is (pl. a Karánsebes–Hátszegi Helyi Érdekű Vasút Részvénytársaság, a Naszódvidéki Helyi Érdekű Vasút Részvénytársaság, Torda–Topánfalva–Abrudbányai Helyi Érdekű Vasút Részvénytársaság). *Nagy Magyar Compass* XL. évf. (1912/13) II. Szerk. Galánthai Nagy Sándor, Budapest, 1913. 524, 812, 974, 985, 988, 995, 1009, 1015. A vasutakon kívül ott találjuk például a Sajóvölgyi Villamossági Részvénytársaság igazgatóságában, de ő volt a Borsodi Acél- és Acélszerszámgyár Rt. igazgatósági elnöke is. 1912–13 Pénzügyi Compass 1913. 366, 471, 552.

[9] Ennek tényleges vizsgálata meghaladja a tanulmány kereteit.

[10] Közgazdaság. *Pesti Napló* 64. évf. (1913. febr. 5.) 31. sz. 18. A Borsodi Acél- és Acélszerszámgyár Részvénytársaság, amelyiket 1903-ban alapítottak 965 ezer korona alaptőkével, és amelyiknek igazgatósági elnöke volt Kubinyi, annak részvényeit 1908-ban 30%-kal leértékelték (de 1910-ben ismét 965 ezer koronára emelték). *Pesti Napló* 64. évf. (1913. márc. 23.) 71. sz. 22. Az 1913 elején nyilvánosságra hozott mérleg szerint az előző évben több mint 138 ezer korona veszteségük volt, tehát az alaptőke több mint negyedét elvesztették egy év alatt, miközben az előző évben 8% osztalékot fizettek.

Akadtak furcsa üzleti ügyei is. A háború idején, 1915-ben egy zsidó származású boltosnak, Grünmann Arnoldnak – állítólagos egykori üzlettársának – az özvegye pert indított ellene, mert a férje hagyatékában talált 15 ezer koronára szóló váltót nem akarta kifizetni. Kubinyi ellenkeresetet indított az özvegy és fia ellen okirat-hamisításért. A miskolci törvényszék felmentette a vádlottakat, és az ítéletet a kassai ítélőtábla is helybenhagyta. Az ügy a kúriához került, mert a kassai főügyész semmisségi panasszal támadta meg a felmentő ítéletet. A perben Kubinyi állítólag ilyeneket mondott: „Kisboltos volt a járásomban, amikor én szolgabíró voltam. Láttam, hogy zseniális ember, pártfogásomba vettem. Hogyan tartozhatnék hát én neki 15.000 koronával... Bevezettem nagyobb vállalkozásokba . . . Társa is voltam . . . 72.000 forintot kaptam belőle . . . licitációkon jártunk . . . egy lőcsei licitációnál rájöttem, hogy strohmannt küldött ellenem . . . mondtam neki, minek veri rám . . . nem ér annyit . . .. . . Rájöttem, hogy nem reális ember, szakítottam vele . . .”[11] Az ügy részleteit nem ismerjük, de azt jól mutatja, hogy Kubinyi folyamatosan szerencsét próbált az üzleti világban, olyan módon, ahogy nem volt jellemző arra a társadalmi milliőre, amelyikből származott, és valószínűleg nem a tanulmány tárgyát képező korrupciós eset volt az első, amelyiknél áthágta a társadalmi normákat.

Amikor tehát 1913 májusában Kubinyit kinevezték saját vármegyéje, Gömör és Kishont élére, ötödször volt a jolsvai választókerület képviselője. Valószínűleg már korábban is pályázott a főispáni székre, mert a *Pesti Napló* így adta tudtul kinevezésének hírét: „Kubinyi Gézának végre sikerült elérnie Gömör megye főispánjává való kinevezését.”[12] A 48-as ellenzék és az egykori koalíció pártjai a hírt ellenérzéssel fogadták, és bár felhánytorgatták darabont múltját, de beiktatása incidensek nélkül zajlott.[13] Az új főispánnak nemcsak a múltja volt problémás, de „antiszemitikus kiszólásai” sem egyeztek a Munkapárt hivatalos álláspontjával.[14]

Kinevezése Lukács László rövid miniszterelnöki időszakának végére esett, amikor a közvéleményt már a Désy–Lukács-ügy izgatta.[15] Kinevezésében az ellenzéki sajtó annak

[11] Kubinyi Géza váltói. Népszava 43. évf. (1915. okt. 17.) 352. sz. 10.

[12] Pesti Napló 64. évf. (1913. máj. 25.) 123. sz. 4.

[13] „Ma iktatják be főispáni méltóságába Gömörpanyit földesurát, Kubinyi Gézát, a Lukács-Tisza kormány hűséges szolgáját, az egykori darabont főispánt” – írta a szomszédos vármegye egyik lapja. A gömöri főispán installációja. Miskolczi Estilap XXII. évf. (1913. jún. 11.) 77. sz. 1. A vármegyei Függetlenségi Párt tiltakozó népgyűlést akart szervezni. Bizalmatlanság Kubinyi Gézának. Pesti Napló 64. évf. (1913. máj. 16.) 115. sz. 4.

[14] A hét. Ujság XI. évf. (1913. máj. 11.) 112. sz. 52. A *Bolond Istók* humorosan ezt úgy kommentálta, hogy az izraelita Vadász Lipót képviselő Kubinyinak köszönheti az igazságügyi minisztériumi államtitkárságot. „Nem mintha Kubinyi valami nagyon szeretné a zsidókat. Épen ellenkezőleg, az ő antiszemita elszólásait kellett a Poldi kinevezésével ellensúlyozni, hogy a mungópárt hagyományos liberális jóhírneve csorbát ne szenvedjen.” Lopott lapok Fejbólintó Bálint naplójegyzeteiből. Bolond Istók 36. évf. (1913. máj. 18.) 20. sz. 2. „És ha az antiszemitáknak esetleg nem tetszik a Vadász Lipót államtitkársága, gyógyító írként hamar egy főispánságot Kubinyi Gézának, aki a fővárossal vívott adókonfliktus alatt olyan találóan beszélt a »pájeszesek« forradalmáról.” – írta ugyanarról az egyik napilap. Pesti Hírlap 35. évf. (1913. máj. 13.) 112. sz. 2.

[15] Lásd Gerő 1993: 137–156.

jelét látta, hogy a Nemzeti Munkapárt egyre inkább felvállalja a darabontkormány örökségét: „a munkapárti kormányzat, hogy a darabontkorszak közötti különbséget megszüntesse, visszatért egészen régi szerelméhez, egymásután juttatja vezető pozícióba azokat, akik darabontszolgálataikért ki voltak közösítve a nemzeti társadalomból. Lám, Kubinyi Géza ismét főispán lett, pedig valamikor Tisza megtagadta őt is, többi darabonttársait is."[16]

Kubinyi igyekezett jó pontokat szerezni a kormánynál, június elején egy díszes küldöttség élén ajánlotta fel egykori kerülete képviselő-jelöltségét Benedek Sándor vallás- és közoktatásügyi államtitkárnak. Ha hiszünk az ellenzéki sajtónak, akkor ez volt kinevezésének egyik oka is, ti. a kormánynak szüksége volt egy kerületre az államtitkár részére.[17]

A háború kitöréséig főispánsága viszonylag eseménytelenül zajlott. Utána néhányszor kellemetlen helyzetbe hozta a kormányt a nyilatkozataival. A gömöri evangélikus egyházkerület közgyűlésén 1915 nyarán például azt indítványozta, hogy az evangélikus papok és tanárok ne léphessenek be szabadkőműves páholyokba. Ennek kapcsán így jellemezte őt a *Világ* című polgári radikális irányultságú lap: „a liberális párt reakciósai közé számítódott, igen gyakran kimutatta antiszemita érzelmeit és pártjának nem egy antiszemita afférja volt miatta."[18] A lap azért tartotta veszélyesnek a főispán megnyilvánulását, mert ahogy írták: „Kubinyi Gézát (…) múltja révén, egész pályafutása alapján nagyon sokan az uralkodó rendszer kifejezésének tarthatják, olyasvalakinek, aki mindig kiszimatolja, hogy mit is kell tenni a legjobb érvényesülés érdekében, aki tehát mindig azt teszi, amit fent szívesen látnak. Kubinyi Gézát a jelekből olvasók olyannak tekinthetik, akinek az elszólásai az uralkodó rendszer esze járásának akaratlanul őszinte megnyilvánulásai." A vezércikkben múltját is felhánytorgatták: „Azok, akik tudták, hogy Kubinyi Géza egyáltalán van, azt tudták róla, hogy minden kormánynak a híve volt, minden uralkodó rendszerbe beolvadt, minden hatalomnak szolgája, s hogy szolgálatát mindig a magát kellő helyen észrevéttetés fanatizmusával végezte."[19] Néhány nap múlva visszatértek az ügyre, és a következő jellemzést adták főispáni működéséről: „Azóta jártunk Gömörben és ott sajátságos állapotokat találtunk: a gömöri főispán a megyéje kormányzásában a régi rendszernek azt a kipróbált módszerét alkalmazta, hogy lehetőleg mindenkinek kieszközöl valamit, vagy mindenkit megtesz valaminek, vagy ahol mindez nem megy, ott működik a terror. Szóval abszolutizmus a javából."[20]

[16] A helyzet. Magyarország 20. évf. (1913. máj. 28.) 125. sz.

[17] „Ennek a főispánváltozásnak kulisszatitkaiból most az szivárgott ki, hogy a Bornemissza távozása és Kubinyi kinevezése tulajdonképpen csak azért történik, hogy a jolsvai kerületet Benedek Sándor kultuszminisztert államtitkár részére szabaddá tegyék." Uo. A kultuszminiszteri államtitkár mandátuma. Magyarország 20. évf. (1913. máj. 15.) 114. sz. 3.

[18] Protestánsok és szabadkőművesek. Világ 6. évf. (1915. aug. 26.) 237. sz. 9.

[19] Protestánsok és szabadkőművesek. Világ 6. évf. (1915. aug. 26.) 237. sz. 9.

[20] Popini Albert: A szabadkőművesség és – Kubinyi Géza. Világ 6. évf. (1915. szept. 5.) 247. sz. (9-10) 10. A szerző, Popini Albert, a nyíregyházi evangélikus főgimnázium tanára maga is szabadkőműves volt. Szinnyei XI. https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/p/p20414.htm

A kritikus cikk rávilágít Kubinyi alkalmazkodóképességére és a főispáni hatalomgyakorlás egyik gyakori módjára, nyílt antiszemitizmusa azonban szokatlan a főispáni karon belül.

A korrupciós ügy

Lássuk hát a történetet, amely a főispán bukását okozta. Az esetet a belügyminisztériumi akták és a vizsgálati anyag,[21] valamint a képviselőházban elhangzott interpelláció és a sajtó alapján ismertetem. A függetlenségi párti napilap, a *Magyarország* adott hírt legelsőként az ügyről, és követte legrészletesebben azt. Értesülései bennfentes helyről származtak, mert adatai általában pontosak és megbízhatóak.

A *Magyar Fakereskedő* című lap 1916-ban arról adott hírt, hogy Budapesten 500.000 korona alaptőkével „Cser és erdőipar rt." név alatt új vállalat alakult. „A vállalat tárgya: erdőterületek megszerzése cserkéreg és fa kitermelése végett", és minden olyan vállalkozás, amely a fa és a cserkéreg kitermelésével, iparszerű feldolgozásával és értékesítésével kapcsolatos. Az igazgatósági tagok között első helyen Kubinyi nevét találjuk.[22] Antiszemita kijelentései ellenére ismét olyan zsidó származású üzletemberekkel találjuk együtt, mint Freud Izsó, az árutőzsde egyik ismert és vagyonos tagja, Berger Lipót fakereskedő vagy a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelmügyi Minisztérium egykori titkára, a gazdasági téren igen aktív és korábban már egy nagyszabású üzleti csalás kapcsán emlegetett dr. Lederer Sándor.[23] Szintén tagja volt az igazgatóságnak a nyugalmazott belügyminiszteri hivatalnok, aki a Fejérváry-kormány idején néhány hónapig államtitkár is volt, Kaffka László. Kaffka korábban miniszteri tanácsosként a vármegyei osztály főnöke volt; 1905–06-ban maga is aktívan vett részt a vármegyei ellenállás letörésében, tehát Kubinyival már régebbről ismerhették egymást.[24]

[21] Az eset kivizsgálására a belügyminiszter Ujfalussy Dezső Szabolcs vármegyei főispánt küldte ki, majd a kassai kir. ügyészség elé került az ügy. A vizsgálati anyagokat lásd: MNL OL K 148, 1918-11-8716.

[22] Az igazgatóság tagjai Kubinyi mellett Berger Lipót, Boross Gyula, dr. Lederer Sándor, Freud Izsó, Lakatos Oszkár és Kaffka László voltak. Magyar Fakereskedő 23. évf. (1916. jún. 1.) 22. sz. 3.

[23] Ötmillió koronás bányaszédelgés. Pesti Napló 59. évf. (1908. júl. 31.) 183. sz. 5. A lap szerint francia üzletemberekkel közösen petróleum kitermelésére 1905-ben létrehoztak egy részvénytársaságot, a részvények mögött azonban nem volt fedezet, a lap szerint a részvényekért beszedett ötmillió koronát „az igazgatóság tagjai elsikkasztott[á]k". Uo. Lederer az első világháború után a budapesti zsidó hitközség elnökeként sokat tett a hitközség érdekében. Friedmann Dénes: Dr. Lederer Sándor. Magyar-zsidó Szemle 45. évf. (1928) 1-2. sz. 44.

[24] Kaffka halálakor a lapok nemcsak mint kiváló közgazdasági szakemberről és színpártolóról emlékeztek meg, de azt is kiemelték, hogy keményen fellépett a korrupció ellen: „A közmondásos szigorúsággal végzett söprés, amely emancipálni tudta magát a hagyományos és bűnös pajtáskodástól, félelmes nevet szerzett neki." Hírek. Világ 14. évf. (1923. máj. 16.) 109. sz. 6.

Az alapítás előzménye az volt, hogy – Kubinyi elbeszélése szerint – az Abaúj vármegyei Dobsinai Takarékpénztár, amelyiknek nagyobb erdőbirtoka is volt, 1915-ben nehéz helyzetbe került, és az igazgató, Hanvay Ede állítólag maga kereste fel a szomszédos Gömör vármegye főispánját, hogy segítséget kérjen. Az a vizsgálati anyagból nem derült ki, hogy miért a szomszéd vármegye főispánjához fordult. Kubinyi kiment a helyszínre, és „az addig úgyszólván közprédául szolgált intézeti birtokon rendet teremtett", majd hosszabb tárgyalás után 1916. február 16-án megvette a takarékpénztártól az Abaújszánó határában fekvő mintegy háromezer hold erdő összes tölgyfaállományát – azzal a kötelezettséggel, hogy 1916-ban legalább 40 ezer köbméter cserfát fog kitermelni. A takarékpénztár kötelezte magát, hogy a hivatalos beadványokat aláírja, és megteszi a lépéseket a munkások beszerzése és élelmezése érdekében.[25] Ezzel tulajdonképpen azt a látszatot keltették, mintha az erdők még mindig a takarékpénztár tulajdonában állnának.

Két nappal később a főispán körlevelet intézett Gömör vármegye összes községi és körjegyzőjéhez, hogy nagyobb számú erdei munkásra lenne szüksége, és kérte, írják össze a 42–50 év közötti népfelkelőket, akik nincsenek a harctéren, és amennyiben vállalják a munkát, felmentésre fogja őket javasolni. Ugyanaznap a Földművelésügyi Minisztériumnak is írt, hangsúlyozva, hogy a cserzőanyag kitermelése nagy fontosságú a hadvezetőségnek, és jelezte, hogy szüksége van megfelelő számú fuvarosra és munkásra. Kérte, hogy ezeket mentsék fel a népfelkelői tényleges szolgálat alól bizonytalan időre. Az erdő ekkor már, illetve még a Kubinyi tulajdonában volt. Pár nappal később ugyanis átruházta azt egy részvénytársaságra, amelyiknek ő lett az elnöke.

1916. március 8-án újabb körlevelet intézett a Gömör vármegyei jegyzőkhöz, hogy a földművelésügyi miniszter támogatja a felmentéseket. Miután nem jelentkezett kellő számú népfelkelő, aki értett volna a famunkához és a cserzéshez, válogatás nélkül mentette fel az embereket, részben olyanokat, akik maguk kérték ugyan a felmentést, de saját földjeiken végzendő mezőgazdasági munkára, részben pedig olyanokat, akik nem is kérték felmentésüket. Végül közvetítésével nyolc rendben összesen 887 egyén nyert felmentést. Ezek nagyrészt a losonci 25-ik közös gyalogezred és a besztercebányai 16-os honvédgyalogezred Gömör megyei népfelkelői közül kerültek ki. Ahogy hazaértek, a helyi jegyző közölte velük, hogy cserhántási munkára kell jelentkezniük az abaújszántói erdőbe, így saját földjük műveletlen maradt. Többen hazaszöktek, hogy földjeiket megműveljék. „Jött azonban a főszolgabírókhoz a parancs a főispántól, s a főszolgabírák csendőrszuronyok között vitették vissza a gömöri mezőgazdákat az abaujszántói erdőbe" – írta az egyik lap.[26] Sőt, állítólag a felmentettek mellett a főispán egyes „uradalmaknak hadiérdekre való tekintetből fölmentett favágó munkásait egyszerűen elrekviráltatta a

[25] A kassai kir. ügyészség jelentése, 1918. szept. 5. A jelentést az Igazságügyminisztérium átküldte a elügyminisztériumnak is. MNL OL K 148, 1918-11-8716.

[26] MNL OL K 148, 1918-11-8716.

maga üzleti céljaira az abaújszántói erdőbe".[27] A rozsnyói járásban a főispán veje volt a főszolgabíró, onnan különösen sok embert mentettek fel.[28]

A vád szerint a szerződéseket és munkába állást a főispán személyesen ellenőrizte. Ha valamelyik munkás vonakodott beállni, „a katonasághoz leendő bevonultatással fenyegette" a jegyzők útján. A főispán többször megjelent a munkálatoknál, és a főispáni titkárral ellenőriztette, hogy a felmentettek mind ott vannak-e, és végzik-e a munkát. Karhatalom iránt is intézkedett egyesek munkába állítása érdekében, illetve a szökött munkásokat ugyancsak csendőrökkel hozatta vissza. Az érintettek elkeseredését fokozta, hogy bérük a rendes napszám felét sem érte el.[29]

Az ügyet szóba hozták Gömör vármegye törvényhatósági bizottságának közgyűlésén is. Kubinyi főispán azonban a szónokokat leintette, hogy az nem tartozik a tárgyhoz. Válaszul személyes hívei áterőszakolták a törvényhatósági gyűlésen, hogy még hivatali ideje alatt megfestessék a főispán arcképét. Ezzel akarták Kubinyi népszerűségét demonstrálni. Nagy vita nyomán 1916 végén a törvényhatósági bizottság többsége ezt meg is szavazta.

Az ügyről 1916 októberében Gedeon Aladár, az Abaúj-Torna vármegyei tornagörgői kerület Negyvennyolcas Függetlenségi Kossuth Pártjának képviselője, valamint Pallavicini György képviselő[30] tájékoztatta a belügyminisztert, és kérték, rendelje el a vizsgálatot Kubinyi ellen, mivel az „nem méltó a főispáni székre", egyúttal azt is jelezve, hogy a vádat tanúkkal és okmányokkal tudják bizonyítani.[31] Gedeon állítása szerint azonban Sándor János belügyminiszter – aki egyúttal Tisza István sógora is volt – első körben elutasította a kérést, levelét pedig – a szokásos módon – továbbította Kubinyinak, felvilágosítást kérve tőle. Ezt nem találhatták kielégítőnek a minisztériumban, mert ha késve is, de a belügyminiszter elrendelte a vizsgálatot, és dr. Ujfalussy Dezső Szabolcs vármegyei főispánt bízták meg az ügy tisztázásával.

Az 1917 elején lefolytatott vizsgálat megállapította, hogy a népfelkelők összegyűjtését Kubinyi megbízásából Jellinek Bertalan rimaszombati fakereskedő teljesítette, ő kötötte a szerződéseket, intézte a cserzési munkálatokat és a fuvarozást. Kubinyi azzal védekezett, hogy a vevő nem ő, hanem az akkor létesített Cser- és Erdőipari Rt. volt, amelyiknek dr. Léderer Sándor budapesti ügyvéd volt a képviselője. Neki csak a takarékpénztár megmentése volt a célja, anyagi érdeke nem fűződött az ügylethez. Azt elismerte, hogy amikor jelentették, hogy többen ellenszegülnek a cserzésnél, ezeket a rimakakovai jegyző

[27] Magyarország 24. évf. (1917. febr. 11.) 42. sz. 4.

[28] Tasnádi Nagy Elemér főszolgabíróról van szó, aki a főispán legidősebb lányának, Szerénnek volt a férje. Az első világháború után a család kivándorolt Brazíliába. Kubinyi Géza ügye. Magyarország 24. évf. (1917. márc. 13.) 71. sz. 7; Magyarország tiszti czím- és névtára 1916: 124.

[29] MNL OL K 148, 1918-11-8716.

[30] Pallavicini György őrgróf az 1910-es ciklusban a Csongrád vármegyei szegvári kerület képviselője volt, szerepe nem világos a történetben. Az Esterházy-kormány idején miniszterelnökségi államtitkár lett. Ballabás – Pap – Pál 2020: 161; Magyar Életrajzi Lexikon: https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html – utolsó letöltés: 2025. december 12.

[31] KN.1917. 713. ülés, 1917. márc. 14. 96–104. Itt 96.

csendőrökkel összegyűjtötte, az ellenszegülőket Rimaszombatra vitték, de szerinte csak annyi történt, hogy ott elmondták nekik, hogy ez volt felmentésük jogcíme, erre pedig mindannyian vállalták a munkát. Azt is hangsúlyozta, hogy Ujfalussy vizsgálata során, illetve azt követően senkit sem akart hamis tanúzásra rábírni. Szerinte a felmentéseknél nem történt visszaélés, csak azokat ajánlotta, akik nem mezőgazdasági munkálatok címén kérték felmentésüket.

Ujfalussy megállapította, hogy Kubinyi utóbbi állítása hamis. Lederer vallomása is cáfolta a Kubinyiét, akárcsak több más vallomás, amelyekből kiderült, hogy Kubinyinak igenis fűződött anyagi érdeke az erdőüzlethez.[32] „Mert hogy többszázezer koronát keresett Kubinyi főispán ezen az üzleten, azt bizonyíthatják a Lederer-féle fakereskedő cég könyvei. Az abaújszántói erdőből ugyanis ennek a cégnek szállították a lebontott csert, s amit ezért a cég kifizetett, jóval, meghaladja az egymillió koronát” – írta a *Magyarország*.[33]

A következmények

A vizsgálat 1917. február elején zajlott le, de utána egy ideig látszólag nem történt semmi, a főispán a helyén maradt, a munkások március elején még a cserzésen dolgoztak. Úgy tűnik, Kubinyi egy ideig még reménykedett, hogy az ügyet el lehet simítani. Február 21-én személyesen is megjelent a képviselőházban, és hosszan értekezett a miniszterelnökkel; „s a kérdezősködőknek azt mondotta, hogy a szabadságolásoknál semmi visszaélés nem történt, az erdő kicsereztetéssel pedig egy olyan takarékpénztárt mentett meg a csődtől, a melynek apró betétjeikét millió koronára rúgnak s e betétek elveszhettek volna.”[34] Tisza István azonban lemondásra szólította fel. Sándor János belügyminiszter azzal az indokkal javasolta a felmentést, hogy Kubinyi felfogása a felmentések tekintetében ellentétbe jutott a kormány felfogásával – ezt a március 7-i minisztertanács is elfogadta –, az elbánás tekintetében azonban a maximális kíméletet tanúsította: javasolta, hogy nyugdíjába számítsák be törvényhatósági szolgálatát, a darabontkormány idején viselt megbízását, és a megszakításokat ne vegyék tekintetbe.[35]

Még mielőtt a főispán bukása eldőlt volna – illetve utána is, amíg a döntés nem vált nyilvánossá –, Gedeon, akinek nyilvánvalóan Gömör vármegye tisztikarából és törvényhatósági bizottságából is voltak informátorai, igyekezett nyomást gyakorolni a kormányra: 1917 elején többször is bejelentkezett a képviselőházban interpellációra az

[32] MNL OL K 148, 1918-11-8716.
[33] Kubinyi Géza bukása. Magyarország 24. évf. (1917. febr. 11.) 42. sz. 4.
[34] A gömöri főispán. Az Ujság. 15. évf. (1917. febr. 22.) 53. sz. 6.
[35] MNL OL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1917. március 7-i minisztertanács, 34. pont. Lásd még: Pál 2025: 113.

ügyben, a főispánt terhelő adatokat pedig a sajtónak is kiszivárogtatták. Február közepén tele voltak az üggyel a lapok. Úgy tűnik, Kubinyi megbuktatásában az idős Apponyi-párti képviselőnek, Szent-Iványi Árpádnak, sőt egy munkapárti képviselőnek is nagy szerepe volt.[36] A *Pesti Napló* szerint: „Érdekes az ügyben, hogy az öreg Szentiványi Árpád a helybeli munkapártiak segítségével buktatta meg Kubinyit. A Kubinyi-ellenes kampányban így hatalmas segítőtársa volt neki Farkas Zoltán Tisza-párti képviselő, sőt szó volt arról is, hogy Farkas Zoltán fivére, Farkas Geyza, aki jelenleg mint őrnagy katonai szolgálatot teljesít, lesz utódja Kubinyinak, a gömöri palotaforradalom ez áldozatának."[37]

Az interpelláció végül 1917. március 14-én – éppen aznap, amikor az uralkodó aláírta a főispán felmentését – hangzott el a képviselőházban a miniszterelnöknek címezve. Gedeon összefoglalta az ügyet, a visszaélések szerinte „felháborítók" és „égbekiáltók".[38] A munkára kényszerítettek többsége szerinte 20-40-50 hektáros kisgazda volt, akik soha életükben nem foglalkoztak cserzéssel, erőszakosan utasították őket munkára, ráadásul napi öt koronáért, bár a szomszédos erdőben 10-12 korona munkabért fizettek. Ez hivatalos hatalommal való visszaélés – jellemezte Gedeon –, ráadásul ezer ember száz napi munkájával számolva 500 ezer koronára rúg az elcsalt összeg.[39] Felemlegette azt is, hogy ők a visszaéléseket már korábban jelezték: „Szóval a kormány tudomást szerzett arról, hogy egyik bizalmi embere rútul visszaélt a beléje helyezett bizalommal", valótlant állít, „hivatalos hatalmával visszaél, kényszerítő eszközöket alkalmaz egyes emberekkel szemben jogtalanul, megkárosítja a katonai érdekeket, mert majdnem egy zászlóaljra való embert elvon a katonai szolgálattól (…) és nagy sérelmet okoz a mezőgazdaságnak", mert az illetők területei szántatlanul maradtak.[40]

Gedeon visszautalt előző évi interpellációjára, amelyikben kifogásolta, hogy a kormány „majdnem az omnipotenciáig emeli a főispánok jogát". Szerinte ez az eset is demonstrálja, „mennyire káros az, ha ilyen nagy hatalmat olyan embernek adnak a kezébe, aki egyedül csakis a kormánynak felelős, mert hiszen ez a felelősség nagyon illuzórikus".[41] Ezt azzal is illusztrálta, hogy bár „(e)gész Gömör megyében köztudomásúak voltak azok a visszaélések, amelyeket a főispán elkövetett", a közgyűlés mégis megszavazta portréjának megfestetését. A miniszterelnök szemére hányta, hogy a kormány tudott az ügyről, mégsem lépett fel a kellő időben. Ezzel Kubinyinak időt adtak, hogy eltüntesse a terhelő bizonyítékokat és „megdolgozza" a tanúkat. Szerinte nem megfelelő elintézés az, ha a főispán lemond, és tekintélyes nyugdíjat élvez, vagy amit Gömör megyében beszélnek, hogy fiát – aki elfoglalta képviselői helyét – lemondatja,

[36] Szent-Iványi 1875-től kezdve, többször pártot cserélve, 11 cikluson keresztül, egészen a korszak végéig képviselte a kövi választókerületet (Gömör és Kishont). Ballabás – Pap – Pál 2020: 178.

[37] A politika eseményei. Pesti Napló 68. évf. (1917. febr. 23.) 54. sz. 2. Farkas Zoltán a rimaszombati kerületet képviselte 1910-től a Nemzeti Munkapárt színeiben. Ballabás – Pap – Pál 2020: 181.

[38] KN 1917. 713. ülés, 1917. márc. 14. 96–104.

[39] KN 1917. 713. ülés, 1917. márc. 14. 97.

[40] KN 1917. 713. ülés, 1917. márc. 14. 97.

[41] KN 1917. 713. ülés, 1917. márc. 14. 96.

és ismét képviselő lesz, a kormánypárt „egy tekintélyes oszlopa”.[42] Kérte, hogy rendeljék el a bírósági vizsgálatot ellene.

Tisza István azonnal válaszolt az interpellációra. Sajnálatát fejezte ki, hogy az ügy ilyen hosszan elhúzódott, de egyrészt arra hivatkozott, hogy a kormány igen elfoglalt, a vizsgálattal megbízott szabolcsi főispán beteg volt közben, és Kubinyinak is időt kellett hagyni, hogy a maga szempontjait ismertesse. Közölte, hogy a vizsgálat megállapította, hogy „a katonai felmentések körül szabálytalanságok történtek”, több esetben olyanokat mentettek fel, akik mezőgazdasági munkára kérték a felmentést, és presszió alatt vállalták az erdei munkát. Tisza szerint bár a szabálytalanság az szabálytalanság, de vizsgálni kell azt is, hogy „a főispánt közérdekű momentumok vezették-e, vagy magánérdekűek”, mert a konzekvenciák levonása szempontjából az nem mindegy. A Dobsinai Takarékpénztár tényleg válságos helyzetben volt, és megmentése közérdek – tehát tulajdonképpen Tisza átvette Kubinyi fő érvét. A főispán védekezésében „a leghatározottabban állítja, hogy semmi néven nevezendő anyagi érdeke a dolognál nem volt, és hogy az elnöki állást a takarékpénztár kívánságára tartotta meg, azért, mert az ő erélyétől várták a takarékpénztár szanálását.”[43] Ezt Tisza szerint többen megerősítették, akiknek közvetlen tudomása volt a dologról. Tehát nem bizonyítható be, hogy magánérdeke fűződött a dologhoz, és az aktákból sem tűnik ki az érdekeltsége. Ennek nyomán a kormány csak a felmentések ügyében vonja le a konzekvenciákat. Tisza ugyan kifejezte rosszallását Kubinyinak a felmentések miatt, aki erre beadta a lemondását, de további lépést nem tartott szükségesnek. Az ellenzéket sokkolta, amikor Tisza úgy foglalta össze az ügyet, hogy „egy igen agilis, tevékeny, ambiciózus, jó tisztviselőnek (…) élete delén meg kellett válnia állásától”. Hangsúlyozta, hogy „ahol hibát és mulasztást” lát, levonja a konzekvenciát, de a „terrorizmus” hatására sem megy túl „a kellő mértéken”.[44]

Gedeon nem fogadta el a miniszterelnök válaszát. A Dobsinai Takarékpénztár bukása ugyan tényleg katasztrófát idézett volna elő, de szerinte másképp is lehetett volna azt szanálni. A kormány ezért hozta létre a Pénzintézeti Központot. Az erdőre pedig más vevő is akadt volna, nem csak a főispán, akinek kötelessége lett volna előbb a kormány véleményét kikérni. Szerinte igenis anyagi érdeke fűződött a főispánnak az ügyhöz. A maga részére vette meg az erdőt, az átruházás azután történt, miután több köztiszteletben álló személy nagy társaság előtt a szemébe vágta, hogy meg nem engedett dolgot cselekszik. Gedeon hangsúlyozta, hogy nem akar feljelentő lenni. Ő feltárta az ügyet a nyilvánosság előtt, de az igazságügyminiszter kötelessége eljárni. Ha kisemberek ellen pert indítanak árdrágításért, a főispán ügye sokkal súlyosabb. Ellenkező esetben megerősítik a közvéleménynek azt a meggyőződését, hogy „nálunk lehet mindent csinálni, csak nagy stílusban kell csinálni, milliókat lopni, százszámra követni el a visszaéléseket,

[42] KN 1917. 713. ülés, 1917. márc. 14. 96.
[43] KN 1917. 713. ülés, 1917. márc. 14. 96.
[44] KN 1917. 713. ülés, 1917. márc. 14. 97–99.

azt lehet, csak nem szabad keveset lopni, mert a kis tolvajokat felakasztják, a nagyokat pedig futni engedik". „Igaz! Úgy van!" – kiabálták be erre a baldalon.[45]

Gedeon szerint a kormánynak kötelessége lett volna legalább szabadságolni a főispánt, amíg a felmentés nem érkezik meg. Egyrészt a közvélemény azt hiszi, hogy a kormány helyesli azt, amit tett, másrészt pedig az így nyert időt a főispán arra használta fel, hogy „elsimítsa a dolgokat". Erre egy esetet hozott fel példaként: az egyik 200 hold földbirtokkal rendelkező megyebizottsági tag felmentési kérését háromszor utasították el, végül megkapta azt cserzésre anélkül, hogy kérte volna, de a főispán nyilatkozatot akart kapni tőle, hogy „a vizsgálat során tett vallomása nem fedi a valóságot". „Ez az ember a ma még rendelkezésére álló főispáni teljhatalmat arra használja fel, hogy ezeket a bizonyos enyhítő körülményeket megkeresse és kiigazítsa magának."[46]

A vita hevében Szmrecsányi György képviselő kétszer is közbekiabált, felhánytorgatva Kubinyi múltját: „Reaktivált darabontokat tartanak!"[47] Ez különben a sajtóban is előkerült: „Képviselői körökben Kubinyi ügye igen nagy feltűnést keltett, mert ő egyike volt a Tisza-rendszer legexponáltabb és leghangosabb hívének. Az ellenzék szemében erőszakos, kíméletlen szereplésével tette magát ellenszenvessé. Emlékezetes, hogy a darabont-korszakban hivatalt vállalt és Komáromba ment darabont-főispánnak."[48]

A kettős mércére Gedeon még felemlegette, hogy a közélelmezési miniszter azonnal felfüggesztette Szatmár megye ellenzéki alispánját, miközben Kubinyi ügyében négyöt hónapig késlekedtek.[49] A képviselőház munkapárti többsége azonban elfogadta a miniszterelnök válaszát. Gedeon a viszontválasz jogán még egyszer hangsúlyozta, hogy a „köztisztesség kívánja (…), hogy ily hiba bűnődést nyerjen". Csak sajnálni tudja, hogy mikor ilyen vádakat hoznak fel, és ismerik az illető múltját, „akkor azért, mert kiválóan kezében tudja tartani a vármegyéjét, (…) itt mindnyájunk előtt dicsérik".[50]

„Tisza annyira át van hatva kinyilatkoztatásai igazságától – kommentálta a *Pesti Napló* –, hogy utóbb ugyanazt a főispánt, akit saját bevallása szerint, a felmentések ügyében bebizonyult szabálytalanságok, törvénytelenségek miatt kénytelen volt állásától fölmenteni, valóságos tósztban ünnepelte, mint a magyar közigazgatás egyik díszét és virágát. Hogy Kubinyi Géza múltja, jelene, egyénisége, példája valójában ideálja-e a végrehajtó hatalom letéteményesének, ízlés dolga. Nekünk nem rokonszenves és nem is tudunk rajongni érte. A másik kérdés az a tan, hogy a közérdekből elkövetett hivatalos hatalommal való, vagy becsületbeli visszaélés ne essék könyörtelenül szigorú beszámítás alá és hogy ily esetekben a megtorlás négy hónapig késsék, vagy éppen elmulasztassék, kétségbeejtő, sőt hátborzongató következményekkel járhat. Megdöbbentő ez a nyilatkozat Magyarország miniszterelnökének szájából."[51]

[45] KN 1917. 713. üxlés, 1917. márc. 14. 102.
[46] KN 1917. 713. ülés, 1917. márc. 14. 102.
[47] KN 1917. 713. ülés, 1917. márc. 14. 102.
[48] Kubinyi Géza bukása. Magyarország 24. évf. (1917. febr. 10.) 41. sz. 9.
[49] KN 1917. 713. ülés, 1917. márc. 14. 102–103.
[50] KN 1917. 713. ülés, 1917. márc. 14. 103–104.
[51] A politika eseményei. Pesti Napló 68. évf. (1917. márc. 15.) 73. sz. 2.

Kubinyit végül 1917. március 14-én mentette fel az új uralkodó, IV. Károly „saját kérésére", és helyette Lukács Géza alispánt nevezte ki. Kubinyi azonban nem tűnt el a színről. Továbbra is közel egy tucat ipari részvénytársaság (főleg fa- és papíripari) és helyi érdekű vasút igazgatótanácsában találjuk meg a nevét, bár júniusban a lapok arról adtak hírt, hogy Kubinyinak a faipari vállalatok igazgatóságából ki kellett lépnie: „a Központi Értesítő szerinti a Cser- és erdőipar Zrt., valamint a Magyar-Szlavon erdőipar rt. is törölte Kubinyit az igazgatósági tagok sorából."[52]

Július végén a Választójogi Front kapcsán ismét emlegették a nevét. Serényi Béla kereskedelemügyi miniszter kilépett ugyanis a Nemzeti Munkapártból, és megpróbált egy új pártot létrehozni. A zászlóbontásnál ott találjuk Kubinyit is. Odáig jutott a kormány, „hogy Kubinyi Géza, akit a közéleti tisztesség nevében eltemettünk, feltámad és fölényes orrfintorgatással bírálja a kormány táborát" – kommentálta a *Világ*, hozzátéve: „A választójog ügyének nem kellenek az olyan harcosok, aminő Kubinyi Géza, és egyenesen szerencsétlenség, ha ilyenek toborzásával kompromittálják a demokrácia ügyét."[53] Októberben Tisza István egyik felszólalása nyomán – amelyikben az Esterházy-kormány szemére vetette, hogy őket nepotizmussal és protekcióval vádolták, de az „új kormány főispánjainak listája ezt a kijelentést humorossá degradálja"[54] – Rakovszky István képviselő közbekiabálta Kubinyi nevét. Tisza azzal védekezett: „Kubinyi Géza lemondott a főispáni székről, amint beigazolódott, hogy a felmentések körül nem elég körültekintéssel járt el."[55]

Kubinyi ügyében valószínűleg feljelentés is történt, mert az ügyet a kassai, majd a rimaszombati ügyészség is vizsgálta. Több bűncselekmény miatt folyt a nyomozás. A kassai ügyészség az 1912. évi XXX. törvény 67. paragrafusába ütköző fegyveres erő elleni vétségek ügyében, valamint a közokirat-hamisítás, csalás, hamis tanúzásra való rábírás vétsége miatt folyamatba tett bűnügyi nyomozást 1918 szeptemberében megszüntette. Úgy vélték azonban, hogy „fennforogni látszik" többrendbeli hivatali visszaélés vétsége, és azt is kétségbe vonták, hogy Kubinyinak nem fűződött anyagi érdeke az ügyhöz, ezért az ügyet áttették a rimaszombati ügyészséghez.[56] Az első világháború vége és az impériumváltás azonban véget vetett a vizsgálatnak.

A Károlyi-kormány idején a lapok ismét megemlékeztek apáról és fiáról. Gömör és Kishont vármegye 1918. december 30-i közgyűlésén az öreg Kubinyi – akit a *Pesti Napló* úgy mutatott be ekkor, mint aki már Tisza Kálmán (!) idején is főispán volt – „a legdurvább módon támadta (…) a köztársaságot, a kormányt és Károlyi személyét is".[57] A *Világ* ugyanezt az esetet így kommentálta: „De hogy a Kubinyiak, a levitézlett korrupció, a politikai züllöttség prototípusai kitaposott csizmáikat dörgöljék az új rendszerhez, ez még a legnyugodalmasabb vérmérsékletet is a forrpontra kell hogy hevítse. A vénebbik

[52] Kubinyi Géza faipari tevékenysége. Pesti Napló 68. évf. (1917. jún. 16.) 152. sz. 13.
[53] A választójogi front. Világ 8. évf. (1917. júl. 31.) 190. sz. 1.
[54] Az esti ülés. Világ 8. évf. (1917. okt. 25.) 264. sz. 4.
[55] Az esti ülés. Világ 8. évf. (1917. okt. 25.) 264. sz. 4.
[56] A kassai ügyészség jelentése, 1918. szept. 5. MNL OL K 148, 1918–11–8716.
[57] Kubinyi Géza átkozódik. Pesti Napló 70. évf. (1919. jan. 3.) 3. sz. 3.

Kubinyi megátkozta a kormányt, az ifjabbik a képviselőházhoz és főrendiházhoz fordul a kormánnyal szemben védelemért. Ezeknek az uraknak bátorsága a legféktelenebb vakmerőséget is túlhaladja." A cikk burkolt fenyegetést is tartalmazott: „A hullák maradjanak csendben. Értsék meg, hogy egyetlen okos dolog a részükről, ha hallgatnak."[58]

Epilógusként még csak egy epizód: Kubinyi 1920 márciusában halt meg Miskolcon. Temetésén a város és a megye előkelőségei is ott voltak, a ravatal mellett díszruhás rendőrök álltak, és halálakor a sajtó egy részében is megdicsőült. A miskolci jobboldali lap, a *Magyar Jövő* nekrológjában ilyeneket olvashatunk az egykori főispánról: „A keresztény magyar társadalomnak soha nem volt nagyobb szüksége, mint épen most, olyan lelkes, puritán becsületességű magyar hazafiakra, kik a nagy világégés s a destruktív forradalmak pusztítása után is igaz keresztény buzgósággal, törhetetlen magyar hűséggel hirdetik ennek a szerencsétlen, viharvert népnek az igazságát. Ilyen ember, ilyen igazán férfi volt Kubinyi Géza ny. gömöri főispán is (…). Míg élt, mindenben példája volt a szorgalmas, becsületes, józan magyarnak, aki nem tolakodással, törtetéssel, hanem nagy tudása, fáradhatlan (sic) tevékenysége és törhetetlen munkakedve révén jutott följebb-följebb, mindig magasabbra."[59] Más lapok is hírt adtak Kubinyi haláláról, kiemelve, hogy markáns személyisége volt az egykori Munkapártnak és az evangélikus egyház életében is jelentős szerepet játszott.[60] Még a *Komáromi Lapok* is így írt: „Közéleti szereplésének megítélésében, különösen itteni főispánságára vonatkozólag lehetnek eltérők a vélemények, de azt még politikai ellenfeleinek is el kell ismerniük, hogy mindenkor intranzigens magyar, erős kezű, meggyőződéséért mindig elszántan síkraszálló, határozott egyéniség volt, kinek elhunyta valóban veszteség a magyarságra nézve."[61]

Következtetések: meddig mehet el egy „igen agilis" főispán?

A korrupció nagyon régi jelenség, de meghatározása, megjelenési formái és megítélése sokat változtak az idők folyamán. Ha az egyik közkeletű meghatározását nézzük, akkor korrupciónak a politikai vagy gazdasági hatalommal való visszaélés számít egyéni vagy csoportos előnyök biztosítása céljából, azaz egyéni haszonszerzés a közjó kárára. Arra azonban már a korrupciókutatás egyik ismert képviselője, az amerikai politológus, Michael Johnston is felhívta a figyelmet, hogy a korrupciót mindig kontextusban kell vizsgálni, a korszak jogi és erkölcsi normáinak fényében.[62]

[58] Batthyány Pál és Kubinyi Géza. Világ 10. évf. (1919. jan. 4.) 4. sz. 5.
[59] Kubinyi Géza. Magyar Jövő 2. évf. (1920. márc. 31.) 76. sz. 3. A nekrológból kihagyták a darabontkormány idején viselt főispánságát.
[60] Pl. Kubinyi Géza meghalt. Az Ujság 18. évf. (1920. ápr. 4.) 82. sz. 7.
[61] Kubinyi Géza. Komáromi Lapok 41. évf. (1917. ápr. 7.) 22. sz. 2.
[62] Engels 2014: 28–29.

A történet több kérdést is felvet. Bár az ügyészség a legtöbb vád alól felmentette Kubinyit, a vizsgálat a hivatali hatalommal való visszaélés ügyében lezáratlan maradt, és a tények kétségtelenné teszik, hogy a visszaélést folytatólagosan elkövette. A hatalommal való élés és visszaélés között azonban eléggé elmosódottak voltak a határok, hiszen a főispánoktól a kormány elvárta, hogy kemény kézzel „uralják" vármegyéjüket.

Szintén nem volt világosan kijelölt határ a megengedett, megtűrt és tiltott gazdasági tevékenység között. A képviselők összeférhetetlenségének szabályozása is hosszú folyamat volt, és a korszak végéig nem került sor mindenkit megnyugtató rendezésre.[63] Az első olyan jogszabály, amely az üzleti összeférhetetlenséget szabályozta, a (1873. évi XXVI.) törvény a Magyar Leszámítoló és Kereskedelmi Bank alapítása kapcsán kimondta azt is, hogy: „Az igazgatótanács tagjai a magyar törvényhozásnak tagjai nem lehetnek".[64] Először az 1875. évi I. törvény szabályozta a kérdést átfogó módon, de akkor még nem a gazdasági összeférhetetlenség volt a fő probléma. Ez majd csak a 19. század vége felé merült fel hangsúlyosan. Az 1875-ös törvény a kormánnyal szerződési viszonyban álló vállalkozókat, az ilyen pénzintézetek vezetőségét és az állam által segélyezett vasút engedményeseit zárta ki.[65] Azt azonban, hogy „hogy a megbízás, a vállalat, az üzleti viszony minő jelleggel bír", egy országgyűlési bizottság döntötte el. Elvileg azonban az olyan képviselő, aki ilyen megbízást vállalt el, köteles volt 48 órán belül lemondani.

A kérdés a századforduló körül merült fel ismét sürgetően. A fő problémát az újabb inkompatibilitási törvény vitájában Rohonyi Gyula képviselő – több ponton túlzó – felszólalása is jelezte: „Egész közgazdasági életünk az állam gyámsága alatt áll, ennélfogva nálunk sokkal sűrűbbek és erősebbek azok a szálak, amelyekkel az egyes emberek az államhoz fűzve vannak, mint bármely más külföldi országban. Az állam, mint méltóztatik tudni, a legnagyobb birtokos, a legnagyobb termelő, a legnagyobb vállalkozó, a legnagyobb szállító, a legnagyobb fogyasztó, a legnagyobb közlekedési vállalatoknak a tulajdonosa, a legnagyobb iparos, a legnagyobb gyáros."[66] Az 1901. évi XXIV. törvény az összeférhetetlenségről nemcsak azt tiltotta a képviselőknek, hogy a kormány vállalkozói vagy szállítói legyenek, hanem kiterjedt „a kormány és mások közötti ügyletek közvetítőjére" is, sőt tilos volt a kitüntetésekért, címekért való közbenjárás is.

A főispánokra nézve bizonytalanabb volt a helyzet, mert nem létezett törvényi szabályozás. Ez a korszak kezdetén nem is jelentett problémát, hiszen a főispánok olyan társadalmi körből kerültek ki, amelyiknek tagjai általában igen távol álltak a gazdasági jellegű vállalkozásoktól. Túlnyomó részük földbirtokos volt, mintegy egyharmaduk arisztokrata. A földbirtok nagysága azonban utóbbiak esetében is lényegesen csökkent a 20. század elejére. Ennek ellenére csak néhány esetet találunk, amikor főispánok

[63] A kérdés átfogó bemutatása: Szabó 2003: 35–58.

[64] Szabó 2003: 42.

[65] 1875. évi I. törvény https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87500001.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?pagenum%3D29 (2024. máj. 2.) A törvény vitájára lásd Szabó 2003: 40–48.

[66] KN 1896–1901. XXXVI. 6; Apud Szabó 2003: 52–53.

nemcsak ott ültek különböző helyi vasutak vagy vállalatok igazgatótanácsában, illetve földbirtokaikat kezelték, hanem ezen túlmenően is voltak gazdasági érdekeltségeik.[67]

Ha főispáni működésük időtartama alatt választották meg vagy kérték fel őket valamilyen gazdasági vállalat igazgatóságába vagy felügyelőbizottságába, ezt bejelentették a belügyminiszternek, és általában megyéjük gazdasági érdekeire való hivatkozással indokolták. Így például Gyárfás Elemér Kis-Küküllő vármegyei főispán 1917 novemberében bejelentette a megyei Központi Szeszfőzde Ipari és Kereskedelmi Részvénytársaság igazgatósági tagjává való megválasztását, táviratban érdeklődve az iránt, hogy van-e ez ellen a belügyminiszternek kifogása.[68] A belügyminiszter jóváhagyta, akárcsak a többi hasonló esetben.

A háború alatt a gazdasági melléktevékenység kérdése élesebben tevődött fel. A lakosság nagy részét érintő élelmiszerhiány – a háború más negatív következményeivel együtt – növelte a társadalmi feszültségeket és a hivatalosságok iránti bizalmatlanságot. A hatóságok visszaéléseinek felszámolása ilyen körülmények között még inkább kellemetlen és kényes feladatot jelentett a kormány számára.

Ráadásul Kubinyi ügyével egy időben, 1917 elején zajlott a képviselőházban egy vita az inkompatibilitásról. Két interpelláció nyomán Tisza István miniszterelnök 1917. január 24-én ismertette azoknak a munkapárti képviselőknek a névsorát, akik közbenjártak valamilyen ügyben a közös Hadügyminisztériumban. A listán ifj. Kubinyi Géza is szerepelt, aki csak egyszer járt a Hadügyminisztériumban, de nem derült ki, hogy kit próbált protezsálni. Az egyik interpelláció a szintén munkapárti gróf Haller Józseftől érkezett: szerinte a vádak „súlyosan érintik a magyar parlament tekintélyét". Azt kívánta, „hogy azoknak a képviselőknek nevei, akik a világháború katasztrófáját arra használják fel, hogy ebből maguknak anyagi előnyöket szerezzenek, ide kerüljenek, mert azok etikai és morális szempontból vétettek a képviselői állás ellen".[69] Tisza a válaszát azzal kezdte, hogy szerinte az inkompatibilitási törvényen változtatni kellene, mégpedig két irányban: egyrészt lehetővé kellene tenni, hogy egy mezőgazdász és iparos is képviselő lehessen akkor is, ha olyan üzleti összeköttetésben is áll a „kormánnyal, amely az ő mezőgazdasági és iparivállalatának természetes következménye".[70] Másrészt viszont „a mostaninál is sokkal drákóibb rendelkezésekkel igyekezném lehetetlenné tenni minden alkalmi üzletet és minden közvetítést".[71] Arra is hivatkozott, hogy amióta miniszterelnök, három képviselőtársának is azt a tanácsot adta, hogy mondjon le, akik inkompatibilitási ügyekben voltak érintettek.

Kubinyi ügyének kipattanásakor a képviselők összeférhetetlenségi ügyével volt tele a sajtó. Az ellenzék a rendszer korrupt voltát hánytorgatta fel: szerintük Tisza István azért halogatta az ügyet, mert „jól tudja, hogy ezek ez összeférhetetlenségek és az összes

[67] Pál 2023: 433–472.

[68] Kis-Küküllő vármegye főispánjának távirata a belügyminiszterhez, 1917. nov. 11. MNL OL K 148, 1918–11–2771.

[69] A kijárók listája. Alkotmány 22. évf. (1917. jan. 25.) 25. sz. (1-2.) 2.

[70] Alkotmány 22. évf. (1917. jan. 25.) 25. sz. (1-2.) 2.

[71] Alkotmány 22. évf. (1917. jan. 25.) 25. sz. (1-2.) 2.

munkapárti háborús üzérkedések a munkapárt ősi rendszerének eredendő bűnében, a rendszer korruptságában gyökereznek".[72] A képviselők összeférhetetlenségének kérdését a *Magyarország* című lap tágabb keretekben tárgyalta, és összekapcsolta Kubinyi ügyével is, akiről „úgyszólván aktaszerűen" állapították meg a visszaéléseket. „És ennek eddigelén nincsen semminemű visszhangja se a Kubinyi, se a Tisza István részéről. Kubinyi Géza ugyan nem képviselő, de főispán, mint ilyen a kormányzó hatalomnak nemcsak közege, hanem részese, munkálkodó tényezője, a kormányelnöknek bizalmi férfia, a munkapártnak egyik oszloposa. Az a mélységes hallgatás, mely Kubinyi főispán cselekedeteinek leleplezése után a kormány részén is, Kubinyi becses személye részén is beállott, magán viseli annak a szándéknak bélyegét, mely a feledékenységbe borítás mesterkedésével fűződik össze. Pedig nyilvánvaló, hogy Kubinyi főispán ügye még talán erősebben, mélyebben érinti a munkapárti korrupciós rendszert, mint az immár az összeférhetlenségi állandó bizottság előtt levő munkapárti összeférhetlenségek."[73]

Ha nem is közvetlenül a sajtónyilvánosság okozta a főispán bukását, de kétségkívül hozzájárult ahhoz. Amúgy általában jellemző, hogy a korrupciós botrányok kirobbantásának fő terepét a 19–20. században a sajtó és a parlament képezte[74] – akárcsak esetünkben. A háború kitörése után a cenzúra és a háborús propaganda hatására a sajtó részben átalakult, és bár társadalmi megítélése romlott, a példányszámok jelentősen növekedtek a híréhség következtében. A budapesti napilapok példányszáma 1916-ra meghaladta az egymilliót, igaz, ennek 60%-án négy nagy lap osztozott.[75]

Az ellenzéki sajtó a gömöri főispánban látta megtestesülni mindazokat a hibákat, amelyeket felróttak a közigazgatásnak. „Kubinyi, a rossz magyar közigazgatás e tipikus kiskirálya hivatalos hatalmát magánérdekeinek előmozdítására használta fel" – írta a *Pesti Napló*, majd így folytatta: „A híres kormánypárti kötekedő, mint gömöri főispán, az erőszakosságban, elbizakodottságban, gyűlölködésben, bosszúállásban határt nem ismert, politikai ellenfelein kíméletlenül, az eszközökben éppen nem válogatva gázolt át és a gömörmegyei közéletet kizárólag a saját kreatúráival irányíttatta."[76] Valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, akárcsak a helyi hatalmi intrikák, hogy a főispánt nemcsak az ellenzék részéről érte támadás, hanem a kormánypárt egyes képviselői is érdekeltek voltak megbuktatásában.

A Munkapártnak mindenképpen nagyon kellemetlen volt a főispán ügye, hiszen miközben áldozatvállalásra buzdította a lakosságot, a kormány legbizalmasabb közegei részéről merült fel a korrupció gyanúja. A háborús nehézségek hatására a közvélemény elkeseredettsége egyre nőtt. A nehézségek fokozottan érintették a városiakat, illetve a középosztályt, a tisztviselők és általában az alkalmazottak életszínvonala nagymértékben csökkent, a korszakban biztosnak tekinthető egzisztenciájuk megrendült, ennek hatására

[72] Az összeférhetetlenségek. Magyarország 24. évf. (1917. febr. 16) 47. sz. 2.
[73] Magyarország 24. évf. (1917. febr. 16) 47. sz. 1.
[74] Engels 2014: 313.
[75] Klestenicz 2018: 304. A legnagyobb példányszámú lapok a következők voltak: Az Est, a Pesti Hírlap, a Kis Újság és a Friss Újság.
[76] Kubinyi Géza bukása. Pesti Napló 68. évf. (1917. febr. 10.) 41. sz. 10.

jelentős részük radikalizálódott. A háború harmadik évétől kezdve a bűnbakkeresés egyre szélesebb körökben volt jelen, ez elsősorban a „zsidó tőke", a hadiuzsorások és a feketézők ellen irányult, de általában ellenszenv övezett mindenkit, aki profitált a háború nyomán. Az „erősödő politikai antiszemitizmusnak a kormánypolitikára nem volt hatása", legalábbis egyelőre, de a szélsőjobb „szervezetei és sajtója tudatosan készültek a háború utáni nagyobb szerepvállalásra".[77] A Kubinyi ellen megnyilvánuló sajtóhadjárat is jóval élesebb volt pontosan ezeknek a felkorbácsolt indulatoknak a hatására.

1917 februárjára Tisza István helyzete már igencsak megingott, az új uralkodó, IV. Károly le kívánta cserélni. Erre hamarosan sor is került, 1917 júniusában. Kubinyi helyzete tarthatatlanná vált, de az, hogy védekezését részben elfogadták, mutatja, hogy a főispánok megítélésében jóval fontosabb szempont volt az eredményesség, a kemény kéz, a politikai érdemek. Ráadásul az egész rendszerre vetett volna rossz fényt az ügy kiteregetése.

A kora újkori társadalmakban a köz- és magánszféra még nem vált el élesen egymástól, ez egy hosszú folyamat eredménye volt, de a kora újkori hatalmi technikák részben tovább éltek a 20. század elejéig, sőt akár napjainkig.[78] Történetünkben egy ilyen szál a rokoni kapcsolatok kihasználása, Kubinyi egyik fő segítőtársa a vizsgálat szerint veje volt, akiben leginkább megbízhatott a főszolgabírók közül.

Hasonló esetekben gyakran találkozunk a köz- és magánerkölcs megkülönböztetésével. Szigorúbb megítélés alá Magyarországon az utóbbi esett.[79] Lukács László miniszterelnök bukása jól illusztrálja azt, hogy bár a törvénytelen kampánypénzek miatt kirobbant botrány miatt le kellett mondania, de az eset a személyes becsületére nézve nem járt következményekkel, pártja körében továbbra is tiszteletet élvezett, hiszen nem magánvagyonát gyarapította, hanem a pártnak kívánt szolgálni.[80] Kubinyi ügyét Tisza szintén ilyen irányba terelte. Parlamenti beszédében ugyanis kiállt a felmentett politikus mellett, és azt hangsúlyozta, hogy a főispán nem magán-, hanem közérdekből cselekedett. Ez magyarázza a kedvező elbánást nyugdíjügyében is.

Ehhez járult még a politikai táborok közti egyre élesebb szembenállás. A politikai harc egyik fegyverét képezték a korrupciós vádak is. Mindig az ellenfél politikusai voltak a korruptak, éppen ezért reflexszé vált védeni a saját tábor megtámadott képviselőit. Ahogy Jens Ivo Engels fogalmazott, a korrupciós botrányok rámutattak, hogy a kormányzó elitek nem tudták megvalósítani a liberális teoretikusok elképzelését az önzetlen politizálást illetően, a botrányok újból és újból felszínre hozták az ellentmondást az erkölcsi ideál és a politikai gyakorlat kényszerűségei között.[81]

Bár a fennmaradt források alapján nagyon valószínűnek látszik, hogy Kubinyi nem önzetlenül cselekedett, azt nem tudjuk eldönteni, hogy igazáról tényleg sikerült-e meggyőznie Tiszát és sógorát, Sándor János belügyminisztert, vagy csak arról van szó, hogy a kormány

[77] Hajdu – Pollmann 2014: 257. Az antiszemitizmus erősödésére lásd Völgyesi 2016: 209–228.

[78] Engels 2014: 28–29.

[79] Magánéleti bűnökből Magyarországon – ellentétben például az Egyesült Államokkal – a dualizmus időszakában nem váltak politikai botrányok. Cieger 2011: 166.

[80] Cieger 1998: 3–23.

[81] Engels 2014: 320.

számára kényelmesebb volt részben átvenni az ő álláspontját és a „közérdekre” hivatkozni. Kubinyi lemondásában arra hivatkozott, hogy elvesztette működésének alapját, a kormány bizalmát. A háborús körülmények és különösen a hadsereget is érintő felmentések ügye lehetetlenné tette azt, hogy a főispán a helyén maradhasson, pedig a vármegyéjüket szorosan a „kezükben tartó”, keménykezű főispánok általában a kormányok kegyeiben álltak. A politikai „hasznosság” jelen esetben azonban mégsem tudta semlegesíteni az ügy negatív visszhangját. Az impériumváltás és Kubinyi életkora, illetve korai halála miatt nem tudjuk eldönteni, hogy a felmentés egyúttal a volt főispán politikai halálát is jelentette-e volna, de a fent idézett nekrológok azt mutatják, hogy személyes becsületén – legalábbis saját politikai táborán belül – nem esett csorba, azonban ez az ügy is hozzájárult a lakosság politikai elit iránti amúgy is megtépázott bizalmának további rombolásához.[82]

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL)
Polgári kori kormányhatósági levéltárak (K)
K 26 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1910–1917.
K 148 Belügyminisztérium. Elnöki iratok 1908–1919.

1875. évi I. törvény https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87500001.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?pagenum%3D29 – utolsó letöltés: 2024. május 2.

KN 1917 = Az 1910. évi junius hó 21-ére hirdetett országgyülés képviselőházának naplója. 35. Budapest.
Magyar Életrajzi Lexikon: https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.htm
Magyarország tiszti czím- és névtára. XXXV. évf. Budapest, 1916.
Nagy Magyar Compass XL. évf. (1912/13) II. (Galánthai Nagy Sándor szerk.) Budapest.
Pénzügyi Compass. I. (1913) (Kormoss Alfréd szerk.) Budapest.
Rubinek Gyula (szerk.) 1912: Magyarországi gazdaczímtár. Budapest.
Sturm Albert (szerk.) 1901: Országgyülési almanach 1901–1906. Budapest.
Szinnyei József 1906: Magyar írók élete és munkái. XI. Budapest.

Alkotmány, 1917.
Bolond Istók, 1913.

[82] Cieger András is hangsúlyozza a korrupcióról szóló könyvének következtetéseiben: „A szinte hetente felbukkanó újabb és újabb korrupciós vádaskodások pedig a közvélemény előtt egyre inkább lejáratták a teljes elitet, mindez pedig már az alkotmányosság és a politikai intézményrendszer alapértékeit sodorta válságba.” Cieger 2011. 186.

Gömör-Kishont, 1914.
Komáromi Lapok, 1917.
Magyar Fakereskedő, 1916.
Magyar Jövő, 1920.
Magyar-zsidó szemle, 1928.
Magyarország, 1913, 1917.
Miskolczi Estilap, 1913.
Népszava, 1915.
Pesti Hírlap, 1913.
Pesti Napló, 1908, 1913.
Az Ujság, 1913, 1917, 1920.
Vásárhelyi Hiradó, 1905.
Világ, 1915, 1923.

Hivatkozott irodalom

Ballabás Dániel – Pap József – Pál Judit 2020: *Az országgyűlés tagjainak archontológiája*. (Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon II.) Eger.

Cieger András 1998: A kormányférfi. A dualizmuskori kormányzati politika egyes kérdéseiről. *Századvég* (3.) 11. 3–23.

Cieger András 2011: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországán*. Budapest.

Engels, Jens Ivo 2014: *Die Geschichte der Korruption.* Von der Frühen Neuzeit bis ins 20. Jahrhundert. Frankfurt am Main.

Gerő András 1993: A Désy–Lukács-ügy. In: Gerő András (szerk.): *Magyar közéleti botrányok 1843–1991*. Budapest, 137–156.

Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc 2014: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Budapest.

Klestenicz Tibor 2018: Sajtó és újságírás Trianon árnyékában. In: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után*. Budapest, 301–336.

Pál Judit 2025: A főispán nyugdíjba megy. A dualizmus kori főispánok nyugdíjképessége és a közigazgatási gyakorlat. *Korall* (99.) 101–126.

Pál Judit 2023: Who owns the land, owns the country? Land Tenure and Geographic Distribution of the Aristocratic Lord-Lieutenants' in Dualist-Era Hungary. *Historický časopis*, (71.) 3. 433–472
https://doi.org/10.31577/histcaso.2023.71.3.3

Szabó Dániel 2003: Ki maradhat a parlamentben? A képviselői összeférhetetlenség kérdése a dualizmus korában. *Századvég*, új folyam, (30.) 35–58.

Völgyesi Zoltán 2016: *Harctértől a hátországig. Az első világháború gazdasági és társadalmi hatásai Magyarországon a levéltári források tükrében*. Budapest.

Janek István

Jehlicska Ferenc katolikus pap és Dvortsák Viktor levéltáros életpályája és karrierje, akik a monarchiában szocializálódtak, és államelnöki vagy vezető pozíciót akartak elérni a XX. században

Abstract: The Life Courses and Careers of the Catholic Priest Ferenc Jehlicska and the Archivist Viktor Dvortsák: From Socialisation in the Monarchy to Twentieth-Century Political Ambitions. The study examines the careers of two Slovak émigré politicians who had been socialised in the Austro-Hungarian Monarchy: Ferenc Jehlicska, a Catholic priest, and Viktor Dvortsák, an archivist. Both sought, in different ways, to connect at least part of the Slovak population politically to Hungary. Jehlicska imagined this in the form of autonomy and even went so far as to travel to the Paris peace delegations together with Andrej Hlinka, using forged documents, in order to present his demands on behalf of the Slovaks. Dvortsák, for his part, proclaimed the Eastern Slovak Republic in 1918, with Eperjes as its capital, and also launched the Slovjak movement.

Hungarian revisionist circles consistently supported both men, since they also had an interest in keeping the Slovak and Slovjak questions on the agenda of international diplomacy. The significance of their political and publishing activity is well illustrated by the fact that both were monitored by the Czechoslovak secret service. Dvortsák sought to create a distinct Slovjak national identity, but in the political circumstances of the period this project could only be pursued with Hungarian political and financial support, which forced him into compromise. His political career and orientation in the interwar period were decisively shaped by the fact that the Czechoslovak authorities sentenced him to death in absentia for anti-state activity. His principal offence was that in 1918 he had attempted to establish an independent state.

Jehlicska, by contrast, became disillusioned with the Czechs, whom he regarded as anti-Catholic and godless. In his view, their chief offence was that they had failed to grant the Slovaks the rights previously promised in the Pittsburgh Agreement. This explains his hostility toward them and his support for Hungarian revisionist aims, although he also expected Hungary to grant autonomy to the Slovaks.

Keywords: Hungarian–Slovak relations; Viktor Dvortsák; Slovjaks; Ferenc Jehlicska; Eastern Slovak Republic; Paris peace delegation; Hungarian revisionism; Slovak émigrés

A magyar kormányzat a trianoni békeszerződés aláírása után sem adta fel teljesen Szlovákia vagy annak egy része diplomáciai vagy katonai akciók révén történő visszaszerzésének gondolatát sem.[1] A magyar politikusoknak Erdély után a Felvidék elvesztése fájt a legjobban, mivel annak fontos gazdasági szerepe volt a történelmi Magyarország működésében. A magyar propaganda azt sugallta: mivel Csehszlovákiának nem volt korábban államisága, és a történelmi tradíciók is hiányoztak, így ettől az országtól szerezhetik vissza leghamarabb az elveszett területeket. Azzal érveltek, hogy Csehszlovákia egy mesterséges képződmény, amely csak a nagyhatalmaknak köszönheti létezését, így könnyebben le lehet győzni egy alkalmas pillanatban.[2] A magyarországi kormánykörök Csehszlovákia létrejöttére nem úgy tekintettek, mint a történelmi Magyarország szláv népeinek egyesülésére anyaországukkal, következetesen tagadták az ott élő szlovák és cseh nép egy nemzethez való tartozását is. Ezzel a csehszlovák állameszmét támadták, amely a két nemzetet egyazon nemzet két ágának tekintette. A magyar kormányzati politika két évtizeden keresztül arra törekedett, hogy a szlovák és a cseh nemzet közeledését megakadályozzák. A szlovákság számukra a csehek által megszállt népesség volt, amely a többi kisebbséggel közösen küzd a felszabadulásért. A szlovákok szerintük etnográfiailag, nyelvileg és történelmileg is teljesen különálló nemzetet alkottak a csehektől. A magyar vezetés egyetértett azzal, hogy Szlovákiának, de legalábbis a magyarlakta területeknek valamilyen formában feltétlenül vissza kell térniük a magyar állam kebelébe. A magyar vezetésben élt egy olyan hit, hogy egy esetleges népszavazásnál a szlovákok és a ruszinok a Magyarországhoz való csatlakozás mellett szavaznának.

Csehszlovákia felbomlasztásának ügyében a magyar vezetés az Andrej Hlinka-féle Szlovák Néppárt magyarbarát frakciójára számított. Ezenfelül abban reménykedtek, hogy a monarchiában szocializálódott szlovák származású papság és esetleg az értelmiség magyar érzelműi magyarbarát irányba fogják befolyásolni a szlovák népet, s a szlovákság a Csehszlovák Köztársaság helyett végül a Magyar Királyságot fogja választani. A magyar elképzelések ennek értelmében bizonyos szlovák körök megnyerését célozták. A két háború közötti időszakban a revízióra törekvő magyar politikusok kitűnő segítő partnerre találtak Jehlicska Ferencben (1879–1939).[3] Életpályája különös példája a korabeli nemzeti gondolatok közötti útkeresésnek, amely a szlovák nemzeti identitás és a korábbi magyarosítás, illetve a hivatalos csehszlovák ideológia között feszült. Jehlicska a szlovák és a csehszlovák történelem nagyon bonyolult és ellentmondásos alakja, e nehéz történelmi időszakban többször is válaszút elé került. Jehlicska 1879. január 24-én Jókúton (Kúty, Szenica – Senica járás) született értelmiségi tanítócsaládban. A római katolikus teológiát Bécsben végezte el. Már fiatalon nem mindennapi képességekkel rendelkezett. 1905-ben, 26 évesen a teológia doktora lett. Kitűnő előmeneteléért egy briliánsokkal ékesített gyűrűt kapott Ferenc József királytól. A gyűrű nagy elismerésnek

[1] Angyal 2002: 46–47; Zeidler 2009: 97.

[2] A revízió szükségessége a magyar politikusok és a közvélemény számára is evidenciának számított, és elutasították a beletörődést a trianoni békeszerződés nyomán előállt helyzetbe. Zeidler 2001:10–11.

[3] Jehlicska Ferenc: (1879–1939) szlovák származású katolikus pap, politikus. Ablonczy 2011: 71–78.

számított, mert abban az évben csak két ilyen gyűrűt osztottak ki. A fiatal pap előtt fényes egyházi karrier lehetősége állt. A modori (Modra) tanítóképzőben lett hittanprofesszor, 1904–1907 között pedig Pozsonyban a papi hivatást gyakorolta. A Szlovák Néppárt alapítói közé tartozott, 1906-ban Bazin (Pezinok) képviselőjévé választották a magyar országgyűlésben, ahol tiltakozott beszédében a kormány nemzetiségellenes beolvasztó politikai megnyilvánulásai ellen.[4]

A politikai támadások nyomán, amelyek a magyar kormány részéről érték, Jehlicska 1907-ben lemondott képviselői mandátumáról, és Budapestre költözött. A szlovák politika nagy reménysége így dezertált a politikai életből. Valószínűleg egyházi elöljárói nyomására döntött így, illetve azért, mert ezzel egyházi pályafutása is kettétört volna. 1915-ben a budapesti teológiai kar professzora lett a szlovák származású Csernoch János hercegprímás támogatásával. 1918 októberében kapcsolódott be ismét a politikai életbe, ekkor ébredt újra szlovák öntudatára.

1918-ban Jehlicska eltávolodott közelmúltbéli magyar irányultságától, és a szlovákok, valamint a csehek egy államban történő együttélése mellett érvelt.[5] Csehszlovákia megalakulása után Jehlicska nagy reményeket fűzött az új államalakulathoz. A pozsonyi Erzsébet Egyetem kormánybiztosává nevezték ki, majd 1919 márciusában a csehszlovák parlamentben képviselő lett. Kezdetben Andrej Hlinka[6] legközelebbi munkatársai közé tartozott. Részt vett a néppárt megújításában, és a párt sajtóorgánumának, a „Slovák"-nak a megalapításában is segédkezett.[7] Idővel Jehlicska és más szlovák értelmiségiek kezdték kétségbe vonni a csehszlovák állam ideáját. Látták, hogy a szlovákok egyenrangúságával kapcsolatos elképzelések az új köztársaságban távolról sem valósulnak meg. Nem tudta és nem is akarta elfogadni a csehszlovák nemzet koncepcióját, amit Eduard Beneš terjesztett, amely szerint a két nemzet egy.[8] Jehlicska úgy vélte, hogy a csehek nem kívánják a pittsburghi egyezményben[9] foglaltakat betartani, amely

[4] Kemény 1971: 21.

[5] Hertel 2003: 264.

[6] Andrej Hlinka (1864–1938) szlovák katolikus pap, politikus, egyházi író. Politikai pályafutását Zichy János néppártjában kezdte. 1901-ben szakított a Zichy-párttal, és a Szlovák Nemzeti Párt tagja lett, a magyar parlamentben képviselő is volt. Élesen fellépett a katolikus egyház érdekeinek védelmében, és Szlovákia autonómiájának híve volt. A hatalomváltás után újjászervezte a Szlovák Néppártot, mely 1925-ben felvette a Hlinka Szlovák Néppártja nevet. 1918-tól haláláig tagja volt a Csehszlovák Nemzetgyűlésnek. Ő szintén volt magyar képviselő is.

[7] Hertel 2003: 264.

[8] A csehszlovák állam a csehszlovakizmus doktrínájára épült, amely abból indult ki, hogy a csehek és a szlovákok egy nemzetet alkotnak, illetve a durvább felfogás szerint a szlovákok valójában csehek. A csehszlovakizmus nem ismerte el a szlovák nemzeti identitást, így a szlovákok ezt elutasították. Azt az ellentmondást, hogy az új állam nemzetállamként született meg, miközben többnemzetiségű volt, az ország alapítói (Tomaš Garrigue Masaryk és Eduard Beneš) a csehszlovakizmus fikciójával próbálták meg feloldani. Az alkotmány szerint a hivatalos nyelv a csehszlovák volt, Csehországban a cseh, Szlovákiában a szlovák alakját használták. A cseh vezetők abban reménykedtek, hogy idővel a két nép összeolvad, és kialakul közös identitásuk. Nyilvánvaló, hogy ez a gondolat nem szolgált mást, mint az újonnan született állam szláv többségének biztosítását.

[9] A pittsburghi egyezményt 1918. május 30-án kötötték az amerikai, a szlovák és a cseh szervezetek. Az

szerint Csehszlovákián belül Szlovákia számára külön kormányt, parlamentet és igazságszolgáltatást biztosító autonóm státust helyeztek kilátásba. Jehlicska csalódva reményeiben ezek miatt kezdte megváltoztatni politikai orientációját, és fokozatosan csehellenes álláspontra helyezkedett. Jehlicska egyre inkább elutasítóan viszonyult a Csehszlovák állam berendezkedéséhez, és a szlovák autonómia szószólójává vált. Maga mellé állította Andrej Hlinkát, az 1918 decemberében újraalakult Szlovák Néppárt elnökét is. A néppárt vezetőiben ekkora tudatosodott, hogy a csehek központosító törekvései a szlovák autonómia megvalósítását lehetetlenné teszik.

Jehlicska Ferenc és Andrej Hlinka útja a párizsi békekonferenciára

Jehlicskának összhangban a magyar irredenta politikával nagyjából 1919 közepétől Szlovákia Csehszlovákiától való elszakítása, valamint az új államalakulat szétverése került programja középpontjába. Jehlicska meggyőzte Hlinkát, hogy küldjön szlovák delegációt a párizsi békekonferenciára, amely memorandumot adhatna át a szlovák kérdésről a békedelegációnak, amivel demonstrálhatnák nemzeti különállásukat is.[10] Hlinka csak hosszas habozás után egyezett bele a javaslatba.

Csehszlovákia államformájában és belpolitikájában azonban a szlovákok elégedetlenkedése ellenére nem történt jelentős politikai változás. Nem vitás, hogy az erőszakkal bekebelezett magyar és német kisebbségek nem tekintették hazájuknak a Csehszlovák Köztársaságot, nem éreztek és nem is vállaltak vele közösséget. Akaratuk ellenére kerültek cseh fennhatóság alá, így legfontosabb politikai célkitűzésük csakis a köztársaság államkeretéből idővel való kiszabadulás, illetve elszakadás lehetett. A prágai kormány állandó harcban állt országa nemzeti kisebbségeivel, de az elvileg „államalkotó" szlováksággal is, mivel azok úgy vélték, nem rendelkeznek megfelelő és elégséges politikai jogokkal. Az autonómiamozgalom a szlovák lakosság szélesebb, főleg katolikus rétegeinek a fennálló viszonyokkal való elégedetlenségére épült: a vallási hagyományok mellőzése, az egyházi iskolák működésének korlátozása, a bürokrácia túlkapásai, az állami centralizmus, a gazdasági válság, a csehek kontrollálatlan és tömeges Szlovákiába érkezése, valamint a szocialista mozgalom terjedése mind-mind radikalizálta az autonómia híveit. Az elégedetlenség egyik megnyilvánulása volt a Hlinka vezette delegáció 1919. augusztus 28. és október 9. közötti útja a párizsi békekonferenciára.[11] Hlinkán és Jehlicskán kívül Jozef Rudinský zsolnai teológiaprofesszor, Štefan Mnoheľ katolikus pap, a Slovák szerkesztője és a kereskedő Jozef Kubala alkották a delegációt. A szlovák

egyezmény a szlovákoknak autonómiát ígért, és T. G. Masaryk is aláírta.

[10] Popély 2010: 264.

[11] Michela 2009: 48.

delegáció Varsóba, majd onnan hamis lengyel útlevelekkel Párizsba utazott.[12] 1919. szeptember 19-én érkeztek Párizsba, ahol egy kolostorban szálltak meg, mert ott nem kellett bejelentkezniük, így tartózkodási helyük egy időre titokban maradhatott a hatóságok előtt.[13] A delegáció által kidolgozott manifesztum francia szövegének megalkotásában Jehlicska játszotta a legfontosabb szerepet, melyet postai úton az amerikai, francia, angol, lengyel és jugoszláv delegációnak is eljuttattak.[14]

A memorandumot nem tudták hivatalosan a békedelegációk elé terjeszteni, csak az újságírók között osztották szét, mivel a békedelegációk képviselői hivatalosan nem fogadták Hlinkát és küldöttsége többi tagját sem. A csehszlovák diplomácia még azt is elérte a francia hatóságoknál, hogy kiutasítsák őket Franciaországból. Ezt könnyen végrehajthatták, mivel a delegáció tagjai hamis lengyel útlevelekkel érkeztek.[15] A franciák gyors közbelépése annak is volt köszönhető, hogy Eduard Beneš fellépett Georges Clemenceau-nál, Franciaország miniszterelnökénél.[16] A dokumentum Csehszlovákia létének alapjait veszélyeztető megfogalmazásokat tartalmazott. A memorandum címe a következő volt: „A békéért Közép Európában. A szlovákok memoranduma a békekonferenciához". A dokumentum hangsúlyozta Csehszlovákia soknemzetiségű voltát, valamint a pittsburghi egyezmény teljes szövegét is belefoglalták, és annak be nem tartását csalódásnak minősítették. „A szlovák autonómia megvalósulása helyett cseh uralom alá kerültünk. A magyar hegemóniát a cseh hegemónia váltotta fel. Csupán az igát cseréltük fel. A magyar iga helyett most cseh iga alá helyeztek bennünket, ami azért is nehezebb és keserűbb, mert azoktól kell elszenvednünk, akik magukat testvéreinknek nevezik."[17] A memorandum további részében a szlovákok politikai, gazdasági, kulturális, nyelvi, iskolai és egyházi sérelmeit sorolta fel. A békekonferencia döntéshozóit arra kérte: kötelezzék Csehszlovákiát, hogy Szlovákia részére biztosítson autonómiát. A memorandumban leszögezték azt a tényt, hogy a két etnikum különböző nemzetet alkotott, ezenfelül kifejtették, hogy a szlovákok nem tartják magukat sem cseheknek, sem csehszlovákoknak. Végezetül sürgették, hogy tartsanak népszavazást Szlovákia hovatartozásáról.[18] Jehlicska és Hlinka párizsi útja nem volt sikeres, annyit azonban elértek, hogy a nemzetközi közvélemény tudomást szerzett a szlovák nemzet létezéséről, valamint arról, hogy vannak, akik másfajta megoldást keresnek a csehszlovákon kívül.[19] A memorandum végül mégis hivatalosan a békedelegáció asztalára került, később, 1920. január 25-én a magyar delegáció hozzácsatolta a magyar békebeadvány 14-es, a „Szlovák kérdéssel" foglalkozó fejezetéhez, amely végül 18 pontból állt. A tervezet

[12] MNL OL K 64 1. csomó, 41. tétel, 4/res/1919.
[13] Hronský 1998: 223.
[14] AMZV Politická sekcia, III, 1254. doboz. 100647/III/3/33.
[15] Jehlička és Andrej Hlinka franciaországi útjával kapcsolatosan lásd: Peroutka 1991: 795–805. Szarka 1999: 152–154. Deák 1991: 68–84.
[16] Deák 1991: 74.
[17] Hoensch 1984:120–127.
[18] Hoensch 1984:120–127.
[19] Szarka 1999: 154.

ezeket a pontokat tartalmazta: „1. A felső-magyarországi tótság, mint élő nemzetiség, mint különálló nemzet ismertessék el. 2. A felső-magyarországi tótság kapja meg territoriális autonómiáját. 3. A közművelődési, közigazgatási, vallási, jótékonysági ügyek egyes-egyedül csak a tót nemzet autonomikus hatáskörébe tartozzanak. 4. A felső-magyarországi tótságnak kormányzót (gubernátor) kell állítania, kinek hatáskörébe tartozna a tót nemzetet érdeklő minden adminisztráció, a bíráskodás, kivévén a legmagasabb bíróságot, amelyben azonban a tót nemzet is képviselve legyen. 5. A tót képviselők a magyar képviselőházban is jelenjenek meg. 6. A tótoknak legyen a magyar minisztériumokban egy külön tót miniszterük. 7. Az esztergomi egyházmegyének és káptalanjának diszmembrációja szükséges, ennek alapján kell létesíteni az új nagyszombati tót püspökséget. 8. A tótul nem tudó felvidéki püspökök nyugdíjaztassanak. 9. Az új püspökök kinevezése a következő elvek alapján történjen: a tót püspökök felterjesztetnek a pápának ez állásra méltónak talált több férfiút, ezek közül a pápa predesztinál a magyar királynak három férfiút, a király egyet predesztinál. A tót miniszter ezt a predesztináltat kontraszignálja. 10. Szükséges Felső-Magyarországon a tót regimentek felállítása tót kommandóval és tót zászlóval. 11. Szükséges a tót csendőrség felállítása. 12. Szükségesek tót posta- és távírda-igazgatóságok. 13. A tót közoktatásügyi és autonomikus célokra az állam ugyanolyan mérvű hozzájárulást adjon, amilyen mérvűben részesítik az ország többi részeit. 14. Meg kell óvni Felső-Magyarországon a magyar és német nemzeti kisebbségek jogait. 15. A tót középiskolákban tanítani kell a magyar nyelvet és a magyar irodalmat, hogy a tótokat az egész országban alkalmazhassák köztisztviselői állásokra. 16. A magyarok ellenőrző közegeket küldhetnek ki az autonomikus tót tartományi szervek felülvizsgálására, hogy a tótok az autonómia határát át ne lépjék. Megjegyzendő, hogy ezeknek az ellenőrző közegeknek csak informatív joguk lehet. 17. A vitás ügyek elintézésére vegyes, objektív bíróságot kell felállítani. 18. A tót autonómiát a koronázási hitlevélbe be kell foglalni és törvénnyé emelni."[20] A pontok a magyar politikusokat is megosztották, például Korányi Frigyes pénzügyminiszter „szörnyszülöttnek" nevezte a tervezetet, de a magyar minisztertanács elfogadta annak pontjait.[21] Elmondhatjuk, hogy ezen pontok alapján széles körű autonómiát kaphattak volna a szlovákok Magyarországon belül. A párizsi békekonferencia azonban a Felvidék elcsatolása mellett döntött, így Jehlicska és harcostársai hatásosabb propagandára törekedtek a későbbiekben.

Jehlicska 1920-tól főleg Bécsben, Budapesten, Zürichben és Lengyelországban tartózkodott, de gyakran utazott nyugat-európai államokba és az USA-ba is. Titkosszolgálatokkal, diplomatákkal és államférfiakkal állt kapcsolatban. Szellemi képességei, nyelvérzéke, szónoki tehetsége, céltudatossága sikeres karrierre predesztinálták. A csehszlovák titkosszolgálat mindvégig megfigyelte tevékenységét, és tartott propagandájának következményeitől. A csehszlovák államiság léte szempontjából ő volt a legveszélyesebb szószóló. Jehlicska 1919-től a magyar törekvéseket támogatta.

[20] Tilkovszky 2000: 566–567.
[21] Tilkovszky 2000: 569–570.

Jehlicska igyekezett meggyőzni a szlovákokat, hogy az ő igazi hazájuk a történelmi Magyarország, ahol korábban ezer évig éltek. Jehlicska előbb József, majd Jedikula álnéven írta alá magát a magyar külügyminisztériumnak szánt jelentéseiben.[22] Jehlicska a szlovák autonómiamozgalom egyik külföldi oldalágát képviselte. A szlovák történetírás Jehlicskát negatív színben tünteti fel, elvtelen köpönyegforgatónak és a magyar irredentizmus kiszolgálójának állítja be. Jehlicskát nem lehet elvtelenséggel vádolni és a magyar kormány bármire kész fizetett ügynökeként beállítani, hiszen ő a szlovákok számára adandó autonómiát komolyan gondolta, és mindent elkövetett azért, hogy annak elismertetését a magyar kormánynál elérje. Ha tevékenységét értékeljük, Jehlicska azon kísérlete, hogy rendszeresebb kapcsolatot létesítsen a Hlinka-féle néppárt vezető képviselőivel, egyértelmű fiaskóval végződött. A jelentősebb szlovák politikusok közül egyedül Tuka Bélával[23] találkozott rendszeresen, akit később a csehszlovák hatóságok kémkedésért lecsuktak.[24] Tuka fedőneveként a jelentésekben a „Professzor" név szerepelt aláírásként a magyar külügyi iratokban.[25] Letartóztatását követően senki sem akadt, aki nyíltan támogatta volna Jehlicska magyarbarát orientációját Csehszlovákiában. A szlovákok között Jehlicska neve hamar negatív tartalmat nyert, tevékenységét nyíltan elítélték, és nemcsak a csehszlovakisták, hanem egykori néppárti kollégái és barátai is. Idővel Andrej Hlinkával is megromlott a kapcsolata, és őt is támadni kezdte röplapjaiban. Jehlicskának nem sikerült irredenta szervezetet kiépítenie Szlovákiában, az ottani hatóságok sikeresen megakadályozták azt, tevékenységét mindenütt csehszlovák kémek figyelték.[26] Jehlicska politikai tényked̄ése szokatlanul széles körű és sokszínű volt. Gazdag előadói, publicisztikai és újságírói munkásságot is magáénak tudhatott. Jehlicskát katolikus elkötelezettsége erősen befolyásolta abban, hogy a cseh vonallal szemben a keresztény Magyarország mellett foglaljon állást. Jehlicska élete végéig az Esztergomi Főegyházmegye papja maradt, és rendszeres kapcsolatban állt Csernoch Jánossal, majd utódjával, Serédi Jusztiniánnal is. Politikai tevékenységéről leveleiben beszámolt egyházi feletteseinek is, ami alapján arra következtethetünk, hogy ez a kapcsolat alapvető fontosságú volt neki, és talán ez az egyik legfontosabb igazodási pont számára egész élete során. Jehlicska kiterjedt agitációt végzett Szlovákiában az átcsempészett sajtótermékek segítségével, melynek célja a politikai viszonyok destabilizálása, a szlovák néppártiak autonómiamozgalmának radikalizálása, illetve Csehszlovákia

[22] Ablonczy 2011:74.

[23] Tuka Béla (szlovákul a neve: Vojtech Tuka) (1880–1946): jogász, politikus, nemzetgyűlési képviselő. Jogot végzett a budapesti egyetemen, majd az államrendőrség bűnügyi osztályán dolgozott. 1907 és 1914 között a pécsi jogakadémián oktatott, majd a pozsonyi Erzsébet Egyetem tanára volt. Csehszlovákia megalakulása után az országban maradt, és kezdetben az Országos Keresztényszocialista Pártban tevékenykedett, majd átlépett a Szlovák Néppártba. Ő dolgozta ki a párt első autonómiatervezeteinek egyikét. A csehszlovák hatóságok 1929-ben kémkedés és államellenes felforgató tevékenység miatt letartóztatták, 15 éves börtönbüntetést kapott. A börtönből 1937-ben szabadult, majd az autonóm szlovák kormány tagja lett.

[24] Tuka tevékenységével kapcsolatosan lásd: Veres 2004: 149–154.

[25] Ablonczy 2011: 71.

[26] Iváncsó 2013: 147–148.

szétverési feltételeinek megteremtése volt. Agitációs kampányát éles csehellenes kirohanásokra építette. Megpróbálta a csehek ellen fordítani a szlovákokat. A csehek szemére vetette, hogy a szlovákoknak nincs saját országgyűlésük, nincsenek saját iskoláik, hivatalaik, illetve a szlovák nyelvet a csehszlovák nyelv egyszerű nyelvjárásává degradálták. Jehlicska a szlovákok ellen elkövetett bűnökért Masarykot, Benešt és az egész cseh nemzetet tartotta felelősnek. Jehlicskát Csehszlovák orientációjú bírálói „Hlinka rossz" szellemének tekintették, aki őt a rosszra csábította. Az egyik magyar diplomata a Jehlicskáról készített jelentésben azt is megemlítette, hogy túlságosan hiú, és ezért túlságosan könnyen befolyásolható, s a budapesti rokonain keresztül esetleg magyar államtitkok is kiszivároghatnak. „Bizalmas dolgokat ezért ne közöljenek vele."[27] Jehlicska tevékenységét 1939. január 3-án Bécsben bekövetkező haláláig folytatta. Budapesten a Farkasréti temetőben temették el, sírját mára felszámolták. Jehlicska akkor halt meg, amikor közeledett a Csehszlovák Köztársaság szétesése, és benyújthatta volna a „számláját" a magyar kormánynak, és kérhette volna a „megfelelő" politikai helyet szolgálataiért cserébe. A magyar politika következetlensége, az emigránsok belső megosztottsága, valamint a szlovák társadalom megváltozó igényei egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy a mozgalom nem tudott szélesebb körű támogatást szerezni.[28]

A Jehlicska halála után keletkezett hiányt Dvortsák Viktor[29] próbálta betölteni, aki a magyar kormányok részére kidolgozta az úgynevezett „szlovják mozgalmat", mellyel a kelet-szlovákiai lakosság identitását akarták a magyar érdekek felé befolyásolni.[30] Dvortsák a magyar–szlovák közös történelem egyik kényes és vitatott személyisége. Dvortsák kísérlete a szlovják mozgalom elterjesztésére és a szlovják identitás megteremtésére, amely mint politikai mozgalom – mint később kiderült – elbukott, de meg kell jegyeznünk, hogy vizsgálata sokat elmondhat a közép-európai nemzetépítés lehetőségeiről és dinamikájáról és a nemzetté válás folyamatáról. De mielőtt ebbe belemennék, tisztáznunk kell, kik azok a szlovjákok. A kérdés megválaszolásához egészen a 19. század második feléig kell visszanyúlni. Ekkor jelent meg ugyanis az első irodalmi mű, amely a kelet-szlovák mozgalom egyik alapját képező nyelvjárásban, vagyis sárosi szlovák dialektusban íródott. A sárosi szlovák nyelvjárás (szlovákul šariščina) elsősorban hangzása és szókészlete alapján tért el a 19. század utolsó harmadára irodalmi nyelvvé

[27] MNL OL K-64 1. csomó 1919-20- 7-tétel 359–369.

[28] Iváncsó 2025: 194.

[29] Dvortsák Viktor (1878, Felsővízköz–1943, Budapest) szlovák származású politikus, író, költő, Sáros megyei főlevéltáros volt. Középiskoláit Bártfán, Eperjesen és Kassán végezte, majd filozófiai tanulmányokat folytatott a budapesti egyetemen és a párizsi Sorbonne-on. 1904-ben Sáros megye főlevéltárosa lett, a következő évben házasságot kötött a tehetős francia családból származó Lataste Jozefinnel, akitől két lánya is született. Dvortsák 1910 és 1918 között az *Eperjesi Lapok,* az *Eperjesi Újság* a *Naša Zastava* szerkesztőségeiben dolgozott. Több történelmi könyve is megjelent, de szlovják nyelvű verseket is írt. 1918. december 11-én Kassán kikiáltotta a Szlovák Népköztársaságot, amiért a csehszlovák hatóságok távollétében elítélték. Dvortsák ezt követően évtizedeken keresztül Magyarországon és külföldön fejtett ki propagandát egy Magyarországon belüli szlovák autonóm terület vagy államforma létrehozása érdekében, majd életre keltette a szlovják mozgalmat. 1943-ban halt meg Budapesten.

[30] Ábrahám 2003: 55–66.

alakult közép-szlovák nyelvjárástól. A šariščinát a szlovák és a magyar nyelvészeti szakirodalom a kelet-szlovák dialektusokhoz sorolta, amelyekbe beletartozott a szepesi, abaúji és zempléni szlovák nyelvjárás is. Ebben a nyelvjárásban a 19. század második felétől a magyar kormány támogatásával jelentek meg tankönyvek és vallásos kiadványok, sőt még egy magyar nyelvű nyelvtani összefoglaló is született Urbán Adolf hanusfalvi lelkész és iskolaszéki tanácsos tollából a „*Sárosi* tót nyelvtan vázlata" címmel. A Horthy-korban alkotó miniszteri tanácsos, Kászonyi Ferenc szerint e nyelvjárás egyfajta átmenetet képezett a szlovák, a lengyel, a kárpátaljai ruszin és az ukrán nyelvek között, és a történelmi Magyarország északi és északkeleti régiójában, Abaúj-Torna, Zemplén, Ung, Szepes, Sáros vármegyékben volt honos. A 20. század elején a sárosi kelet-szlovák nyelvjárást beszélők elsősorban nyelvükben különböztek a nyugat-szlovák régióban élő szlovákságtól, saját magukat pedig szlovjáknak nevezték. Ezekben a vármegyékben is létezett szlovák intelligencia, de ők nagyrészt magyar érzelműek és a magyar államhoz hűek voltak, és nem keresték a kapcsolatot a cseh irányba politizáló szlovák elittel. Ebből kifolyólag az önálló „szlovják" (szlovákul *slovjak*) identitás kialakításában rejlő potenciál a 19. század utolsó harmadától a magyar kormány figyelmét is felkeltette[31]. Budapest ugyanis a szlovják dialektus erősítésében felismerte a szlovák nyelv megosztásának lehetőségét, egy, a magyar államhoz lojálisabb regionális elit támogatása pedig az öntudatosodó szlovák nemzetépítés gyengítésével is kecsegtetett. A szlovják identitás kialakulásához nagyon fontos volt az a terület, ahol a szóban forgó kelet-szlovák nyelvjárást beszélők laktak, mivel ez a térség sajátos kultúrával rendelkezett, amelyet a szlovák, ruszin, német és magyar kölcsönhatások jellemeztek. A felső-magyarországi régió politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális és nemzetiségi realitása a térségnek mindig sajátos arculatot adott.

A 19. és 20. század fordulójára a kelet-szlovák nyelvjárást az írásbeliség kialakítása felé terelő személyek olyan papok és tisztségviselők lettek, akik akár meggyőződésből, akár egzisztenciális okokból a magyar nemzeteszme hirdetőiként léptek fel, és a régió szlovákságát, vagyis az általuk szlovjákként nevezett népességet minél erősebben a magyar kultúrához és politikához kívánták közelíteni. A magyar vármegyei és kormányzati politika is érdekelt volt abban, hogy a szlováktól különböző szlovják identitás megerősödjön és kifejlődhessen.[32] A 20. század eleje a kelet-szlovák írásbeliség nyitánya lett. Az érintett vármegyék vezetőinek nem kellett nemzetiségi ellenállással és mozgalmakkal számolniuk, hiszen a helyi, szűk szlovák értelmiségi réteg nagy része elmagyarosodott, és még a nyugati területeken élő szlovák vezetők sem mutattak túlzott érdeklődést e területek iránt. A mozgalom Semsey Boldizsár, Sáros megyei főispán támogatásával saját lapot is indított *Naša Zastava* (Zászlónk) néven, amelynek első száma 1907. október 27-én jelent meg Eperjesen.[33] A lap a régió szlovák lakosságát következetesen szlovjáknak nevezte. Kezdetben Zsebráczky Géza bártfai plébános volt a mozgalom egyik kiemelkedő

[31] Sztancs 2024: 75–82.
[32] Sztancs 2016: 72.
[33] Sztancs 2024: 83–84.

ideológusa, a lap főszerkesztője pedig Dessewffy István politikus és földbirtokos, míg segítője 1916-tól Dvortsák Viktor lett, aki már 1906-ban felvetette a sajátos, a Felvidék/Felső-Magyarország nyugati és középső régióiban élő szlovákoktól etnikailag elkülönülő kelet-szlovák nemzet gondolatát. Ezzel a magyar kormányzat tudatába az úgynevezett „szlovják nemzetkoncepció" megalkotójaként került be, és a szlovják nyelv egyik legfőbb ideológusává vált. Dvortsák a *Naša Zastava* oldalain és könyveiben már 1918 előtt is folyamatosan amellett érvelt, hogy a nyugati és keleti szlovákság két különböző nemzet. Ezt tetézve azt állította, hogy a keleti szlovákok büszkén vallják magukat magyarnak, s mind öltözetükben, mind kultúrájukban a magyarságot tekintik modellnek. Véleménye szerint „a sárosi tótságot"[34] „úgy nyelvi, mint faji tekintetben el kell választani a magyarság északnyugati vármegyéiben lakó tótoktól".[35]

1918 novemberében a Felvidéken a keleti és nyugati részeken élő szlovákok etnikai különbözőségének eszméje politikai és államjogi dimenziót kapott. Ezt a nyelvi és kulturális különállást, valamint a magyar kultúrához való kapcsolódási viszonyt sok korabeli magyar politikus támogatta, így többek között Bethlen István és Teleki Pál is, ami nemcsak az 1918-as összeomlás alatti kísérletekben, hanem később a különféle revíziós elképzelésekben is megnyilvánult. A korabeli magyar politikusok egy része valóban hitt abban, hogy létezik egy olyan keleti szlovákság, akik elkülönülnek a nyugatiaktól, és jobban be vannak ágyazva a magyar kultúrába, és ez nem csak egy szűk csoportot jelenthet a szlovákságon belül, ezért Dvortsák elképzeléseit támogatni kívánták. Dvortsák 1918. december 11-én Kassán kikiáltotta a Tót Népköztársaságot vagy más néven Kelet-Szlovák Köztársaságot, amely Magyarországgal kívánt együttműködni Eperjes fővárossal. 1918. december 29-re mindkét várost elfoglalták a csehszlovák csapatok, és ezzel a népköztársaság megszűnt. Dvortsák Magyarországra menekült az utolsó vonattal, ahol 1920-ban egy ciklusra parlamenti képviselő lett Nyíregyháza képviselőjeként. A következő években Dvortsák széles körű nemzetközi propagandatevékenységet fejtett ki egy Magyarországon belüli „szlovák autonóm állam" létrehozása érdekében, illetve hogy életben tarthassa a szlovják mozgalmat.

Dvortsák saját életutat választott, hiszen arra törekedett, hogy saját népet hozzon létre, és azt identitással is elássa. Ehhez elengedhetetlen volt, hogy megteremtse az irodalmi nyelvezetet népe számára. Dvortsák irodalmi munkássága ezért értelmezhetetlen a szlovják kérdés és a magyar revízió nélkül. Azt gondolom, hogy Dvortsák szerepét nem lehet leegyszerűsíteni egy egyszerű propagandistáéra. Véleményem szerint ő komolyan vette a feladatát, és valóban nemzete identitásának létrehozására törekedett, viszont ezt abban a politikai szituációban csak magyar politikai segítséggel és pénzzel

[34] Dvortsák 1916-ban Sáros földje című könyvében csak sárosi tótságról beszél, de idővel maga is belátta, hogy nem elég csak a sárosiakat összefognia, hanem ezt kénytelen lesz idővel kibővíteni. Így jutott el a szlovjákok meghatározásához, majd Kelet-Szlovákiához és a „kelet-szlovákok" megnevezéshez. Be kellett látnia, hogy nagyobb számú népességet kell képviselnie, ha politikai eredményeket akar elérni. Ezt felfoghatjuk a részéről akár egy fejlődési szakaszként is, vagy politikai szükségszerűségként a túlélésért folytatott harcban 1918 második felében.

[35] Dvortsák 1916: 32.

lehetett megvalósítani, ezért kompromisszumot volt kénytelen kötni. Dvortsák politikai pályáját és irányultságát a két háború közötti időszakban kijelölte az a tény, hogy a csehszlovák hatóságok távollétében halálra ítélték államellenes tevékenység miatt. Fő bűne az volt, hogy 1918-ban kikiáltotta a Kelet-Szlovák Köztársaságot.[36] Meg kell jegyezni, hogy Dvortsák irodalmi munkássága sem elhanyagolható teljesítményt mutatott élete folyamán. 1910 és 1917 között az *Eperjesi Lapok,* 1917–18 folyamán az *Eperjesi Újság* szerkesztője, 1907-től a *Naša Zastava* újság segédszerkesztője, majd főszerkesztője lett, Franciaországban is folytatta lapkiadási tevékenységét.

Dvortsák munkásságában a számos publikációja és cikke útján nemzete néppé formálásában odáig ment, hogy az 1930-as években írt egy Himnuszt is a szlovjákok részére, amelyet meg is zenésítettek. Dvortsák belátta, ha külön nemzetet akar teremteni, akkor szótárt és himnuszt kell hogy adjon a népének, amit meg is tett. A Dvortsák által szorgalmazott szlovják különállás hangsúlyozásának 1918–1919 között lehetett némi alapja, ám 1938 után politikai szempontból már a megvalósíthatatlan kategóriába került át. Ennek ellenére a szlovják kérdés az első bécsi döntést követően ismét szerepet kapott Magyarországon, Dvortsák is aktivizálta magát Kassán, és 1939–1943 között ismét a szlovják nyelv népszerűsítésén és mozgalma kiterjesztésén dolgozott. Pályája példa a nemzetépítés és az emigrációs politizálás csapdájára, Dvortsák és Jehlicska identitásformálására nem volt vevő a szlovák lakosság, és ebben a tevékenységükben a csehszlovák, majd a szlovák diplomácia is minden eszközzel akadályozta őket.[37] Dvortsák írásaiban a szlovják eszme (azaz a keletszlovák szeparatizmus) és a szlovákok függetlenségének követelése teljesen összeegyeztethető volt, és felváltva követelte írásaiban ezek megvalósítását. Dvortsák személyiségét, illetve eltökéltségét és makacsságát jól példázza az a tény, hogy az 1930-as években is használta elnöki címét, és a Kelet-Szlovák Népköztársaság levélpapírján bonyolította levelezését. Dvortsák Viktor 1943-ban bekövetkezett halála után a „szlovják mozgalom" meggyengült, 1945 után pedig teljesen elhalt – erről a kérdésről Csehszlovákiában sokáig még csak beszélni sem lehetett.

A szlovják kérdés, a Szlovák Népköztársaság története, Dvortsák és Jehlicska politikai célkitűzései és tevékenységük, a magyarokhoz való közeledési terveik idővel teljesen feledésbe merültek, és politikai aktualitásukat vesztették. A magyar politika korábbi revíziós tevékenysége 1945 után megvalósíthatatlanná vált. A magyar kormányzat a szlovákságnak autonómiát ígérő nyilatkozatai és a későbbi asszimilációs gyakorlatot folytató nemzetiségpolitikája közötti ellentmondás idővel érzékelhetővé vált. Ennek következtében fennállt annak a veszélye, hogy az emigránsok a magyar kormány nemzetiségi politikai hibáinak következtében hiteltelenné válhatnak. Az emigránsok tevékenysége egyszerre volt a magyar revíziós politika egyik eszköze és egy sajátos identitásvilág kifejeződése. Tevékenységük korlátait a nagyhatalmak érdekei és a két világháború közötti európai diplomáciai erőviszonyok alakították. Szlovákia sorsát alapvetően a nagyhatalmak érdekei határozták meg, az emigránsok csupán kísérőjelenségként voltak

[36] Ablonczy 2015: 16.
[37] Iváncsó 2013: 154.

jelen. A csehszlovák kormányzat ellenpropagandája, amely az emigránsok tevékenységének veszélyét eltúlozta, hozzájárult ahhoz, hogy a nagypolitika résztvevői nagyobb súlyt tulajdonítsanak nekik, mint ami ténylegesen megillette őket a két háború közötti időszakban. A két emigráns politikus elsősorban nem hivatalos csatornákon keresztül próbált hatást gyakorolni a politikai élet alakulásaira, ezt röpiratok terjesztésével, nyílt levelekkel, memorandumokkal, valamint személyes kapcsolatok révén igyekeztek megvalósítani. Az egyik fő hibájuk az volt, hogy az emigránsok nem tudták tömegesen megnyerni a lakosságot a magyarbarát gondolat számára. A két emigráns szlovák származású politikus történetének feltárásával hozzájárulhatunk a magyar–szlovák kapcsolatok történetének mélyebb megértéséhez is.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
Polgári kori kormányhatósági levéltárak (K)
K 64 Külügyminisztérium. Politikai osztály reservált iratai
Archív Ministerstva Zahraničných Vecí (Prágai Külügyminisztérium Levéltára) (AMZV)
Politická sekcia, (Politikai osztály)

Hivatkozott irodalom

Ablonczy Balázs 2011: *Nyombiztosítás.* Letűnt magyarok. Pozsony.
Ablonczy Balázs 2015: Az elnök Párizsban. Dvortsák Győző franciaországi élete. In: Bertényi Iván – Géra Elonóra – Mészáros Andor (szerk.): *Varietas Europica Centralis:* Tanulmányok a 70 éves Kiss Gy. Csaba tiszteletére. Budapest. 15–22.
Ábrahám Barna 2003: Szlovákok és szlovjákok a nemzet határa. *Limes Tudományos Szemle* (16.) 3. 55–66.
Angyal Béla 2002: Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938. Galánta–Dunaszerdahely.
Deák, Ladislav 1991: Cesta Andrej Hlinku do Paríža roku 1919. In: Bielik, František – Borovský, Štefan (szerk.): *Andrej Hlinka a jeho miesto v slovenských dejinách.* Zborník prednášok z vedeckého sympózia. Bratislava. 68–85.
Dvortsák Győző 1916: *Sáros földje 1914–1915.* Eperjes

Hertel, Marián 2003: *(helyesen* Maroš*)*: František Jehlička. Nočná mora politického života. In: Slavomír Michálek –Natália Krajčovičová (szerk.): *Do pamäti národa*. Bratislava. 231–241.

Hronský, Marián 1998: *Boj o Slovensko a Trianon 1918-1920*. Bratislava.

Iváncsó Ádám 2013: A szlovák emigráns mozgalmak kapcsolatai a magyar kormányzattal a két világháború között. In: Kálai Sándor (szerk.): *Juvenilia V. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája*. Debrecen, 143–155.

Iváncsó Ádám 2025: *Szlovák emigránsok és a magyar határrevízió: 1918–1943*. (PhD-disszertáció). Debreceni Egyetem, Debrecen.

Jörg K. Hoensch 1984: *Dokumente zur Autonomie politik der Slowakischen Volkspartei Hlinkas*. München–Wien.

Kemény G. Gábor 1971: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. 1906–1913. V. Budapest.

Peroutka, Ferdinánd 1991*: Budaovaní* státu. 2. Praha.

Popély Gyula 2010: *Felvidék 1914–1920*. Budapest.

Szarka László 1999: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Pozsony.

Sztancs Gábor 2016: Dialektus, kontaktusjelenség vagy magyar propaganda? Adatok és értelmezések a keleti szlovák (szlovják) etnikai régióról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (18.) 3. 57–75.

Sztancs Gábor 2024: *Nemzetiségi viszonyok-Önrendelkezési forgatókönyvek Északkelet-Magyarország 1918-1919-ben*. Budapest.

Michela, Miroslav 2009: *Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918-1921*. Bratislava.

Tilkovszky Lóránd 2000: Területi integritás és területi autonómia. A magyar kormány 1920. évi felvidéki szlovák autonómia terve. *Századok* (134.) 555–596.

Veres Tímea 2004*:* A Tuka-per közvetlen előzményei a cseh és szlovák sajtóban. In: *Fórum. Társadalomtudományi Szemle* (6.) 1. 149–154.

Zeidler Miklós 2009: *A revíziós gondolat*. Pozsony.

Zeidler Miklós 2001: Magyar revizionizmus a két háború között. Limes, (44.) 3. 7–21.

Ignácz Károly

Egy menekült tisztviselő karrierje a trianoni Magyarországon. Semsey Aladár, Újpest polgármestere (1922–1938)

Abstract: The Career of a Refugee Official in Trianon Hungary: Aladár Semsey, Mayor of Újpest, 1922–1938. After more than four decades in public service, Aladár Semsey retired in 1938 at the age of sixty-six as the respected and successful mayor of the town of Újpest. His memory is still preserved in Újpest by a commemorative plaque and a park bearing his name. This study examines how Semsey, who came from a village in Transylvania and later pursued an administrative career in Brassó county, came to occupy the mayoral office of one of interwar Budapest's largest suburbs, and what role he played in both places in the operation of a distinctive and differentiated form of local rule.

Although geographically distant from one another and marked by different local characteristics, Brassó and Újpest were both socially stratified communities led by clearly defined local elite groups. In both cases, a special form of rule was required to ensure social and political cooperation. In Brassó county, Aladár Semsey adapted to existing practices and to the system maintained by Saxon, Hungarian, and Romanian elites, which he represented as an administrative official. In Újpest, by contrast, he himself played a key role in shaping a form of local rule based on compromise among political groups of differing ideological orientations. Through this arrangement, a fundamentally opposition-minded town was able to function and develop effectively within the right-wing political system of the Horthy era, in a way that met the expectations of the national and county authorities as well as those of the various urban elites, including liberal, Social Democratic, Christian, and pro-government groups.

Keywords: Aladár Semsey; Újpest; urban administration; differentiated local rule; Horthy era

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.2.2026.303

Semsey Aladár több mint négy évtizedes közszolgálati pályafutás után, hatvanhat évesen Újpest város megbecsült és sikeres polgármestereként vonulhatott nyugdíjba 1938-ban. Személyét ma emléktábla és a róla elnevezett park is őrzi Újpesten. Tanulmányomban azt mutatom be, hogyan került az erdélyi faluból származó, majd Brassó vármegyében tisztviselői karriert befutó Semsey a két világháború közötti Budapest egyik nagy elővárosának polgármesteri székébe, és milyen szerepe volt mindkét helyen egy sajátos, differenciált helyi uralom megvalósulásában.

Semsey élete, pályafutása 1919 őszéig

Semsey Aladár 1872-ben született Málnáson, egy Háromszék vármegyei faluban. A nagyszebeni állami főgimnáziumban tanult, ahol hazafias díjat is nyert,[1] ugyanakkor valószínűsíthetően több nyelven is beszélt a magyar–szász–román közegben. Egyetemre Budapesten járt, ott szerzett jogi diplomát, ügyvédjelöltségét a fővárosban, majd Brassóban végezte. 1896-ban lépett Brassó vármegye szolgálatába közigazgatási gyakornokként, majd szép karriert futott be: 1897-ben megyei alszámvevő, 1899-ben aljegyző és h. árvaszéki ülnök, 1901-ben főszolgabíró a Hétfalusi járásban, 1907-ben a megye főjegyzője lett.[2]

Jól kiigazodott az alapvetően szász és magyar, illetve részben a román elitek által meghatározott Brassó vármegyei közéletben, ahol a politikát bonyolult szokások és informális választási paktumok jellemezték, meghatározva a parlamenti mandátumok és megyei tisztségek elosztását is.[3] Ez azonban nem jelentett teljes konfliktusmentességet Semsey pályafutásánál sem. Bírósági ügy lett például egy brassói sajtócikkből, amelyben egy ügyvéd-újságíró – jogtalan vagyonszerzés mellett – azzal is támadta Semseyt, hogy az 1905-ös parlamenti képviselő-választáson magyar létére nem a magyar, hanem a szász nemzetiségi jelöltre szavazott. Ez valószínűleg így is történt, hiszen a választási megállapodás szerint a „hivatalos", azaz kormányjelölt a szász volt, akit így a közigazgatási tisztviselőknek is támogatniuk kellett.[4]

E konfliktusnak azonban nem lett negatív hatása Semsey pályájára, amely nem maradt csak a Brassó megyei keretek között: a *Magyar Közigazgatás* című lapba is írt

[1] Ferenczy 1906: 26, 32.

[2] Léderer (szerk.) 1936: LXXII–LXXIII; Hirmann 2007: 97–102.

[3] Lásd például az 1907-es megyei tisztújítás egyhangú választását, amikor Semsey főjegyző lett. Tisztújítás Brassó vármegyében. *Ellenzék* 1907. december 28. 5; Tisztújítás Brassómegyében. *Pesti Hírlap* 1907. december 29. 11.

[4] Esküdtszéki tárgyalás. *Székely Ellenzék* 1908. április 24. 4.

szakcikkeket,[5] és a megyei tisztviselők országos szakmai szervezetének aktív tagja volt.[6] A világháború alatt pedig polgári hadi érdemkereszt kitüntetést kapott 1917 őszén.[7] Emellett érdemes még utalni a felesége tevékenységére is, aki Brassóban több társadalmi, karitatív egyesület szervezője és vezetője volt.[8]

Az 1918–1919-es impériumváltás más tisztviselőkhöz hasonlóan Semseyt is választ elé állította: ő végül 1919 januárjában a Romániából történő távozás, szülőföldjének elhagyása mellett döntött. Budapesten a Belügyminisztériumban jelentkezett szolgálattételre, ahol a vármegyei, majd a községi ügyosztályon kapott munkát. 1919. február–márciusban már miniszteri biztosként Veszprém vármegye községeiben a hazatért frontkatonák községi jegyzők elleni panaszait vizsgálta és rendezte el – a valószínűleg saját maga által írt vagy jóváhagyott 1936-os életrajza alapján – sikeresen, „közmegnyugvást" keltően, amit a megyei alispán is elismert.[9] A Tanácsköztársaság idején nincs ismert szerepe, majd annak bukása után, 1919 október elején Pest-Pilis-Solt-Kiskun (a továbbiakban: Pest) vármegye alispánja törvényhatósági biztosnak nevezte ki a felfüggesztett autonómiájú Újpest élére. Ebben – megint csak Semsey 1936-os életrajzának leírása szerint – szerepe volt a sikeres veszprémi tevékenységének is, de utólag, már újpesti polgármesterként fontosnak tartotta nyilvánosan is megköszönni a Pest megyei alispánnak, hogy „a menekülők tömegéből kiragad[ta]".[10] Emellett érdemes megemlíteni egy rokoni kapcsolatát is: Semsey egyik unokatestvérének, Nagy Ilonának a férje Gratz Gusztáv volt, aki 1919 novemberétől 1921 januárjáig bécsi magyar követ, majd 1921. január és április között külügyminiszter volt.[11]

Újpest helyzete 1919 őszén

A 19. és 20. század fordulóján Magyarország fővárosa, az addigra modern nagyvárossá vált Budapest körül igen gyors ütemben épült ki egy elővárosi övezet, amely egyre szorosabban kötődött a fővároshoz. Az elővárosok népessége robbanásszerűen növekedett, köztük a legnagyobb településé, Újpesté is: az 1870-ben még csak hétezres lakosságszám 1890-re huszonnégyezerre, majd 1910-re ötvenhatezerre emelkedett. A magyarországi

[5] A főszolgabírói hatóság. *Magyar Közigazgatás* 1907. március 3. 2–3. és március 24. 2; Fellebbezési jog a községi tisztviselők fegyelmi ügyeiben. Uo. 1917. december 8. 5–6.

[6] Vármegyei tisztviselők országos gyűlése. *Pesti Hírlap* 1908. október 25. 6–7; Körlevél a közigazgatás javítása érdekében. *Városok Lapja* 1910. február 12. 74.

[7] Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1917. október 26. 10.

[8] Léderer (szerk.) 1936: LXXIII; Hirmann 2007: 98.

[9] Léderer (szerk.) 1936: LXXII–LXXIII.

[10] BFL V.674. 19. kötet. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1922. október 20.

[11] Semsey Aladár édesanyja (Solymossy Mariska) és Nagy Ilonáé (Solymossy Karolina) testvérek voltak. Paál (ford.) 2025: 173–174. Semsey erdélyi pályafutásának és rokoni kapcsolatának bemutatása kapcsán köszönettel tartozom Egry Gábor segítségéért.

települések 1920. évi népességi rangsorában Újpest az első tízben, hetedik helyen szerepelt (bár a tíz évvel korábbi lakosságszáma alig változott), többek közt Pécset és Győrt is megelőzve.[12] Kiemelkedően magas, 60% feletti volt az iparban dolgozók aránya, és bár ez a statisztikai kategória közel sem csak ipari munkásokat tartalmazott, az mégis egyértelmű, hogy ők meghatározó társadalmi csoporttá váltak. A betelepülők révén a lakosok túlnyomó többsége már magyar anyanyelvű lett. Vallási szempontból pedig a katolikus többség mellett fontos kiemelni, hogy Budapesthez hasonlóan Újpestnek is jelentős számú, 1920-ra egyötödös arányt elérő izraelita felekezetű lakosa volt.[13]

Közigazgatási szempontból Újpest és a többi előváros is Pest vármegyéhez tartozott, és sokáig községi jogállásúak voltak, miközben a gyors és sajátos fejlődésük egyre komolyabb problémát okozott. Ahogy azt a vármegye Közigazgatási Bizottsága megfogalmazta a kormánynak tett 1908-as jelentésében: „Budapestkörnyékén a főváros lakosságával azonos értelmiségi fokon álló és így nagyobb igényeket támasztó 15 000–20 000 [fős] lakossággal és fejlettebb iparral bíró községek vannak, amelyeknek adminisztrációja azokban a szűk keretekben, amelyeket az 1886:XXII. tc. [azaz a községi törvény] kivétel nélkül minden községre nézve egyformán szabott meg, helyesen nem látható el."[14] Külföldi példák nyomán felmerült az elővárosoknak a fővároshoz csatolása, azaz Nagy-Budapest létrehozása, ami különböző okok miatt végül csak jóval később, 1950-ben valósult meg. Így indult el – részben alternatív folyamatként – e községek rendezett tanácsú várossá alakulása: elsőként éppen Újpest szerezte meg a városi rangot 1907-ben. Ugyanakkor Újpest átalakulása – a kortárs megítélés szerint – éppen, hogy nem vált sikertörténetté.

Az első, a várossá válást levezénylő polgármester, Ugró Gyula már 1911-ben lemondani kényszerült, és ellenfelei még fegyelmi eljárást is kezdeményeztek ellene a városi adminisztráció vélt szabálytalanságai miatt. Utódja, Miklós Antal pedig a világháború utolsó évében, 1918 tavaszán bukott bele a város közélelmezésének korrupciós ügyeibe: Pest vármegye főispánja felfüggesztette az állásából, és ellene is fegyelmi eljárás indult.[15] Az ő utódja az elődje lett: a helyi képviselő-testület Ugrót választotta helyettes polgármesterré, aki aztán aktív szerepet vállalt az őszirózsás forradalom idején Újpesten: a magát feloszlató képviselő-testület szerepét átvevő helyi nemzeti tanács elnöke lett, és a szociáldemokrata pártba is belépett.[16]

[12] Városok és községek népessége. *Városok Lapja* 1921. október 20. 82.

[13] Budapest környéke, benne Újpest statisztikai adataihoz: Kalmár 2002.

[14] *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja* 1909. február 18. 63.

[15] A főváros könyéki háborús ellátási és közigazgatási gondok hátterében rendszerszintű problémák álltak, de ezek közül is kiemelkedtek az újpesti ügyek. 1918 tavaszán az Országos Közélelmezési Hivatal miniszteri biztosa végzett átfogó vizsgálatot Újpesten, és a közel százoldalas jelentésében nemcsak a felmerült panaszokat tartotta valósnak, hanem a város egész közellátási, sőt általános adminisztrációját rossznak ítélte meg. BFL V.675.h. Újpest város közélelmezési helyzetének vizsgálata, 1917–1918.

[16] Újpest történetéhez: Ugró 1932; Gerelyes (szerk.) 1977; Sipos (szerk.) 2001. A máshol alig tárgyalt 1918. tavaszi eseményekhez: Léderer (szerk.) 1936: 26–27; Újpest közélelmezési botránya. *Népszava*, 1918. március 9. 6.

A Tanácsköztársaság bukása után tehát igencsak nehéz kérdés volt, hogyan állítsák helyre az 1918. október 30-i közigazgatási állapotokat Újpesten, mert a polgármesteri posztra jelentkező mindkét személy, Miklós Antal és Ugró Gyula is lényegében vállalhatatlan volt az új rendszer számára. A különböző, nehezen megítélhető támogatottságú helyi politikai-társadalmi csoportok igyekeztek befolyásolni a felsőbb hatóságokat, elsősorban Pest vármegye alispánját, hogy az ő jelöltjüket támogassa, vagy azt kérve, hogy kormánybiztost nevezzenek ki a város élére. Végül az alispán az utóbbi, keresztényszocialista kérésnek megfelelően javasolta a belügyminiszternek Újpest város autonómiájának felfüggesztését, a képviselő-testület feloszlatását, amelyet az szeptember 12-én meg is tett. A hivatalos indoklás szerint a régi képviselő-testület alkalmatlannak bizonyult, ráadásul „számos tagja a kommünnek is exponense volt".[17] Egyértelműbben fogalmazott később, 1921 elején az újpesti kereszténységszocialisták lapja, amely szerint a város képviselőtestülete „a zsidó szabadkőműves, a vörös és véres szociáldemokrata egyéni érdekek lerakodótelepe volt". Az újság a volt kétszáz képviselő között közel százharminc „zsidót", illetve „nagyszámú hírhedt és notórius kommunistát" látott.[18] Ilyen vádak nemcsak Újpesten jelentek meg: a régi, megszüntetendő „zsidó, szabadkőműves és kommunista szellem"-ről Budapesten is sokat beszéltek az antiszemita keresztény politikusok, és hasonlóan érveltek más főváros környéki településeken (Kispesten, Erzsébetfalván) is.[19]

Ugyanakkor az ellenfelek megbélyegzése és fenyegetése Újpesten sem maradt meg a szavak szintjén: Wertz József hitoktató, a helyi kereszténységszocialisták egyik vezetője, az említett keresztény újság szerkesztője egy közel 70-80 fős listát állított össze, hogy kiket kell eltávolítani a városból, és a katonai kapcsolatai révén elérte, hogy ezeket a személyeket a különítményesek le is tartóztassák és elvigyék. Köztük két másik újpesti – liberális irányultságú, de helyben konkurensnek számító – lap tulajdonos-szerkesztőjét is: Negyedi-Szabó Béla megúszta egy rövidebb fogsággal, míg Martosi Mórocz János közel egy évre internálótáborba került.[20]

[17] A belügyminiszter feloszlató döntését az újpesti városi iratokból (BFL) közli: Sipos (szerk.) 2001: 205–208. Ugyanez a határozat, továbbá a szövevényes történet számos más dokumentuma is megtalálható Miklós Antal hosszú ideig elhúzódott fegyelmi ügyének irategyüttesében. MNL PML IV. 408.b. 7787/1939.

[18] Várospolitikánk. *Újpest és Vidéke* 1921. január 2. 2.

[19] Budapesthez: Schweitzer 2005; Ignácz 2013: 50-51. Kispesthez és Erzsébetfalvához: Ignácz 2022: 92–93.

[20] *Újpesti Közlöny* 1919. december 30. 2. és 1920. november 25. 1. (E lap vezető embere volt Martosi Mórocz János, így az ő internálása idején az újság kiadása szünetelt.); Bokor (szerk.) 1969: 175–176.

Semsey mint törvényhatósági biztos (1919–1922)

Ebbe a nehéz helyzetbe érkezett és kezdte meg a feloszlatott képviselő-testületet helyettesítő munkáját Semsey Aladár mint Pest vármegye törvényhatósági biztosa. Nem volt tehát könnyű dolga: az akkor éppen visszaszorult, de azért jelentős erőt képviselő helyi liberálisok és szociáldemokraták szemében ő volt az autonómiát megszüntető (megyei) hatalom embere. Martosi Mórocz liberális lapjában nyíltan ki is mondták, hogy nem adnak előzetes bizalmat az új vezetésnek.[21]

De hamar problémássá vált Semsey viszonya a feltörekvő, országosan hatalmi pozícióba kerülő kereszténypártiakkal is, aminek hátterében az irányzat belső megosztottsága is állt. A párt helyi szélsőségesei ugyanis radikális tisztogatást követeltek, és egyeduralomra törekedtek Újpesten, míg a mérsékeltek megelégedtek volna a városi politika megújításával, amelyben több irányzat között a keresztény párt is fontos szereplővé válik. A belső konfliktus eldurvult, kizárások és feljelentések történtek, amelyek nyomán a belügyminiszter vizsgálatot rendelt el a helyi keresztény pártban – ezt pedig a törvényhatósági biztosnak kellett levezényelnie.[22] A radikális keresztények, a helyi városi lapjuk birtokában, 1920 nyarán már nyíltan támadják Semseyt azzal, hogy nem a keresztény kurzus érdekében tevékenykedik, így megmaradt a régi („zsidó") rendszer, és nem érvényesül a „keresztény szellem" Újpest közigazgatásában. Az általa összehívott, informális városi tanácsadó testületben pedig zsidók és szociáldemokraták is voltak. Vagyis: „Mint egy előkelő idegen áll a város élén fagyos hidegséggel, néma közönyösséggel, míg körülötte forr a küzdelem és a keresztény eszmék harca."[23] Ezért a radikálisok szerint le kell őt váltani, mert helyette egy „bátor, nyílt, szintvalló embert" kér a város élére a „keresztény társadalom".[24]

A konfliktusa fő oka az lehetett, hogy az akkor közel ötvenéves, a dualista időszakban és Brassóban szocializálódott Semseynek valószínűleg egyáltalán nem volt szimpatikus ez az erőszakos és radikális irányzat, és ami még fontosabb, nem is gondolta célravezetőnek az utóbbiak által követelt módszereket Újpest város pacifikálására. A konfliktusa így a radikálisokkal gyorsan eldurvult, ezt szépen végig lehet követni a helyi keresztény lapban, ahol egyre durvábban támadták Semseyt. 1920 novemberében például már így: Semsey „egy szerencsétlen, nem: egy tudatosan rosszakaratú ember, aki útjába áll a dolgozó kereszténységnek […] idegen, távol áll Újpest dolgozó népétől. […] El fog jönni a számadás órája! El fog jönni a községi választások ideje. Akkor a hajó süllyedni fog és fognak futni a patkányok! És fog futni Semsey is! Újpest keresztény dolgozó munkásnépe ezt üzeni Semseynek, az idegennek, az ellenségnek!"[25]

[21] Újpest vezetősége. *Újpesti Közlöny* 1919. november 8. 1–2.
[22] *Újpest és Vidéke* 1920. március 7. 1–2. és március 14. 1–2. E keresztény lap felelős szerkesztője Wertz József volt, és ebben az időszakban a radikális csoport fórumaként működött.
[23] A város polgársága és munkássága kormánybiztost kíván. *Újpest és Vidéke* 1920. augusztus 1. 2.
[24] Kormánybiztost kér Újpest. *Újpest és Vidéke* 1920. július 25. 1.
[25] A dolgozók üzennek Semseynek! *Újpest és Vidéke* 1920. november 28. 1.

A konfliktus több városi ügyet, így például az autonómia visszaállítását is érintette. Részletesebben egy botrányt okozó személyi ügyet érdemes megnézni, amely Semsey és az általa kinevezett helyettes polgármester, Förster Kálmán között pattant ki. Utóbbi szintén érdekes életutat bejáró helyi tisztviselő és vezető: 1918 őszéig Poprád polgármestere, de a csehszlovák hatalomátvétel idején Magyarországra menekült, majd a rövid újpesti megbízása után Salgótarján várossá válását segítette, és 1922-től két évtizedig az új város – sikeres és máig elismert – polgármestere volt.[26] Újpesten azonban a két menekült tisztviselő szembekerült egymással, Semsey valószínűleg riválisának tekintette a nála jóval fiatalabb Förstert, akit a keresztény radikálisok támogattak. Amikor pedig Semsey felmentette polgármesteri tisztségéből Förstert, kitört a botrány: a keresztény-pártiak megfellebbezték a döntést a vármegyénél, egyben fel is jelentették Semseyt ugyanott és a belügyminiszternél is. Az ügy felemásan, de mégis Semseynek kedvezően zárult: bár szabálytalannak ítélték, ahogyan felmentette Förstert, de ezért Semseyt nem vonták felelősségre, nem mentették fel állásából, sőt végül Försternek kellett elhagynia Újpestet 1921 elején.[27] Ebben szerepet játszott, hogy Pest vármegye és annak alispánja végig Semsey mellett – és a radikális kereszténységszocialistákkal szemben – állt ebben konfliktusban.[28]

A Semsey elleni egyik vádpont szerint ő aláíratott Försterrel egy olyan nyilatkozatot, hogy Újpest autonómiájának visszaállításakor nem fog majd pályázni a választott polgármesteri tisztségre, ami arra utal, hogy valószínűleg mindketten gondolkodtak e poszt elnyeréséről. A konfliktusra egyébként van egy érdekes – bár nyilván elfogult és pontatlan – forrásunk, Förster időskori visszaemlékezése. „Fiatal, rugalmas, jókedvű, egyenes természetemmel ellentéte voltam a már 50-dik évét túlhaladott korú, komor, bizalmatlan természetű Semseynek" – írta Förster több mint negyedszázaddal később, az 1960-as évek végén.[29] Ha ezek az utólagos személyleírások nem is feltétlenül a legpontosabbak, az életkori különbségnek (Förster harmincöt éves volt 1920-ban) valószínűleg szerepe lehetett abban, hogy miért ő volt népszerűbb a keresztény radikálisok körében.

A közel egy évig elhúzódó nyílt konfliktus Semsey és a radikálisok között viszont azt eredményezte, hogy a mérsékeltek és a liberálisok szemében egyre szimpatikusabbá vált a törvényhatósági biztos. Ezen ő maga is dolgozott, egyrészt azzal, hogy a

[26] Szirácsik (szerk.) 2012: 19.

[27] Az ügy egyes hivatalos iratai megtalálhatók a már hivatkozott alispáni irategyüttesben: MNL PML IV. 408.b. 7787/1939. Miklós Antal fegyelmi ügye. Emellett részletesen beszámolt a fejleményekről a kereszténypárti *Újpest és Vidéke*, például: Semsey megyebiztos törvénytelensége. 1920. november 21. 1–2; Semsey határozata törvénytelen. 1920. november 28. 1–2; Távoznia kell a megyebiztosnak. Elégtétel Förster polgármesternek. 1920. december 5. 1–2; A megyebiztos esztelen vádaskodása. Vizsgálat a megyebiztos ellen. 1921. január 2. 1–2; A Semsey-ügy. 1921. május 22. 2.

[28] A megyei vezetés és a radikális kereszténységszocialisták általános konfliktusaihoz: Ignácz 2022: 121.

[29] Szirácsik (szerk.) 2012: 88. Förster írt a Semseyvel történt konfliktusának részleteiről is, de csak az emlékei alapján: „A Széchenyi Könyvtárban az ezen időben megjelent újságok hiányoznak [ezzel szemben a gyűjteményben vannak újpesti lapok az 1919–1921-es időszakból], én azonban azok, vagy más adatok felkutatását mellőzöm, mert a lényeget emlékezetből is meg tudom írni, a vonatkozó határozatok Pest vármegye és Újpest város levéltárában bizonyára megvannak." Uo. 89.

már említett módon a befolyásos helyi szereplőket meghívta magához tanácskozásra, illetve idővel az egyik, őt kezdetben elutasító helyi liberális lap felé is nyitott – interjút adott, sőt cikket írt oda[30] –, miközben általánosan is egyre jobb lett a sajtója.[31] A helyi keresztény lapból is, miután nem sikerült elérni Semsey leváltását, eltűntek az ellene irányuló nyílt támadások.[32] A keresztény tábor megnyerésében pedig az is segítette őt, hogy a felesége Brassó után Újpesten is aktív társadalmi tevékenységet folytatott, többek között a Katholikus Nőszövetség és a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége újpesti elnöke volt.[33]

A polgármesteri tisztség megszerzése

Semsey tehát egyre elismertebb személy lett Újpesten, és a város gazdálkodásának – eleinte lassú és konfliktusos – helyreállításában is idővel megjelentek az első eredmények. Így amikor 1922-ben az autonómia helyreállítása már egyértelműen napirendre került, a lehetséges polgármesterjelöltek között az ő neve is szerepelt, bár a választás és tisztújítás korántsem volt lefutott, sem az akkori szabályok, sem Újpest sajátosságai miatt.

Az 1922. május végi–június eleji parlamenti választáson a budapestkörnyéki választókerületben pártlistás szavazásra került sor, amelyen a szociáldemokraták összességében a szavazatok több mint felét megkapták. Magában Újpest városában is 55%-os eredményt értek el, míg a szavazatok 20%-át két liberális párt, 15%-át két keresztény párt, 8%-át a kormánypárt szerezte meg.[34] Ebből következően egy hasonló rendszerű, hasonló választójogon alapuló helyi (önkormányzati) választás esetén akkor Újpesten – ahogy más elővárosokban is – szociáldemokrata többségű képviselő-testület alakulhatott volna, amely e párthoz tartozó tisztviselőket, köztük polgármestert választhatna. Erről persze szó sem lehetett az éppen kialakulóban lévő, de már egyértelműen nem demokratikus bethleni rendszerben. Újpesten az autonómia visszaállításakor, 1922. szeptember 29-én megtartott önkormányzati választást a még érvényben lévő, de sok

[30] „Az emberek szeressék egymást Újpesten…" Semsey Aladár dr. tervei Újpest fejlesztéséről. *Újpesti Közlöny* 1921. augusztus 25. 4; Semsey Aladár: Újpest autonómiáját visszakapja. *Újpesti Közlöny* 1921. október 6. 1; Lőrincz 2007: 397.

[31] A centrista *Független Újság (Újpest)* cikkei: Egy ember. 1921. november 19. 1; Választunk. 1921. november 26. 1.

[32] Hogy pontosan hogyan és mikortól, azt nehéz megítélni, mert a lap megjelenése nem volt folyamatos, illetve a fennmaradt anyaga sem teljes. 1922 áprilisában Semsey már egy pozitív, lényegében pr-interjút adott az újságnak. Újpest város közigazgatásáról… Egy óra a törvényhatósági biztos szobájában. *Újpest és Vidéke* 1922. április 16. 6.

[33] Léderer (szerk.) 1936: LXXIII; A keresztény községi párt egyik polgármesterjelöltje. *Független Újság* 1922. szeptember 17. 3.

[34] A választási adatok: Hubai 2001.

szempontból elavult, 1886-os községi törvény alapján rendezték meg.[35] A rendezett tanácsú város kétszáz fős képviselő-testületének felét a virilisták adták, azaz a település száz legnagyobb adófizető magán- vagy jogi személye, és csak a másik száz főt választották. A szűk körű községi választójog alapvető feltétele az volt, hogy a helyi lakos vagyona vagy jövedelme után legalább két éve állami adót fizessen a településen. A várost több választókerületre osztották fel, amelyekben egy többségi, elvileg egyéni, de a gyakorlatban inkább listásként működő rendszert használtak. Hivatalos szavazólap ugyanis nem volt, az induló pártok vagy szervezetek a saját jelöltjeikről nyomtattak ki külön-külön listákat, majd azokat a választók kezébe adták, akik annak leadásával szavaztak. Végül a szavazatokat az egyes jelöltek szerint összesítették, és a legtöbb voksot kapott személyek lettek a képviselők. Azaz a győztes mindent vitt: amelyik „pártlista" akár pár szavazattal is jobb eredményt ért el, az adott választókerület összes képviselői helyét megszerezte. Ez a választási rendszer tehát egyértelműen a politikai irányzatok egységes fellépését, sőt szövetkezését díjazta, lényegében két nagy blokk küzdelmét „írta elő". Összességében pedig egy teljesen aránytalan többségi rendszer volt, ahol a kisebbségi szavazatok mind elvesznek – mindez megfelelő lehet egy kevés választóval rendelkező kistelepülésen, ahol a pártpolitika szerepe is kisebb, de alkalmatlan és torzító hatású a városokban, és anakronisztikusnak tekinthető a nagy, több tízezer lakosú főváros környéki elővárosokban. Ezek közéletében, hasonlóan a fővároshoz, egyre nagyobb szerep jutott a pártoknak, és alapvetően megvolt a társadalmi háttere egy modern pártokra épülő politikai működésmódnak, amely azonban egy sokkal jobban kidolgozott és szabályozott, azaz professzionálisabb választási eljárást igényelt volna. Az első világháború után a választójogi reformok globális hulláma Magyarországot is elérte: az 1920-as parlamenti választásokon már megjelent a közel általános választójog, majd az 1920-as fővárosi önkormányzati választáson elsőként bevezették az alapvetően arányos, pártlistás választási rendszert is, amelyet az 1922-es parlamenti választáson a fővárosban és környékén is alkalmaztak. A minták tehát már Magyarországon is léteztek, de a közigazgatási és önkormányzati reform politikai okokból történő halogatása miatt ezekből semmi se valósult meg a főváros környéki elővárosokban, ahogy külön szabályozás se született e speciális térségre.

Az 1922. őszi újpesti helyi választás átfogó problémáit jól mutatja, hogy míg pár hónappal korábban, a parlamenti választáson a korlátozott választójog mellett is közel tizennyolcezren vettek részt az ötvenhatezer fős városban, addig az önkormányzati választáson csak kevéssel több mint ötezer fő szavazott.[36] Végül is a helyi választásra létrejött liberális-szociáldemokrata szövetség csak kevéssel győzött a jobboldali, kereszténypárti-kormánypárti blokk felett: a húsz választókerületből előbbi tizenegyben, utóbbi kilencben szerzett többséget, így a mandátumeloszlás 55-45 lett. A Liberális Polgárok és Munkások Szövetségén belül a Függetlenségi '48-as és Kossuth Párthoz

[35] 1886. évi XXII. tc. IV. fejezet. A községi képviseletről. 32–54. §§.
[36] *Budapesti Hírlap* 1922. szeptember 30. 4.

21, a Nemzeti Demokrata Párthoz 18, az MSZDP-hez 16 tag tartozott.[37] A másik száz, virilis képviselő irányultságáról, pártállásáról kevesebbet tudunk, de a sajtóforrások szerint a többségük a liberálisokhoz volt sorolható, így a kétszáz fős testületben is a baloldali-liberális blokk került többsége.[38]

Mindez azonban korántsem jelentette azt, hogy a tisztújításoknál ennek a többségnek az akarata érvényesül. Az akkori pártoknál ugyanis – a szociáldemokratákat leszámítva – a pártfegyelem még a választott tagok esetében is csak kialakulóban volt, és egyáltalán nem volt érvényes a legnagyobb adófizetőként bekerült tagokra. A városi tisztviselők választása pedig nem volt teljesen autonóm döntés, mert például a polgármesterséget nem politikai, hanem közigazgatási posztnak tekintették. Így az arra pályázóknak nemcsak bizonyos képesítési feltételeknek kellett megfelelniük, hanem lényegében a vármegyének is: a városi képviselő-testület csak olyan jelöltek közül választhatott, akiknek a pályázatát és megválasztását maga az alispán is előzetesen jóváhagyta.[39]

Újpesten a liberális-szociáldemokrata blokkon belül kiütköztek az ellentétek a szinte kudarccal felérő szoros választási győzelem után. Sokáig külön polgármesterjelöltje volt a helyi nemzeti demokrata, és külön a függetlenségi („októbrista") pártnak, miközben a liberálisnak tekintett virilisek körében Semsey is népszerű volt, aki közben a keresztény-pártiak jó részének nem hivatalos támogatását, illetve az alispán jóindulatát is bírta.[40]

Így végül 1922. október 4-én az új városi képviselő-testület Semseyt választotta meg polgármesternek nagy többséggel, Szalay Sándorral, a függetlenségi párt helyi elnökével szemben: előbbi 119, míg utóbbi 72 szavazatot kapott.[41] Ebben a sajtótudósítások szerint szerepet játszott az is, hogy a város autonómiájának visszanyerése után a képviselők egy része, főleg a legnagyobb adófizetők nem akartak „új ütközőfelületet" létesíteni azzal,

[37] Községi választás Újpesten. *Népszava* 1922. szeptember 30. 3. Más lapokban némileg más számok szerepeltek a blokkon belüli pártoknál.

[38] A fővárosi liberális lapok szerint 125, illetve 136 tag tartozott a blokkhoz: Újpesten győzött a liberális blokk. *Az Újság* 1922. szeptember 30. 3; Fodor Tibor: A liberális blokk győzött Újpesten. *Világ* 1922. szeptember 30. 2. – A fővárosi környéki négy legnagyobb előváros 1922–1923-as helyi választásait részletesebben bemutatja: Ignácz 2022.

[39] A községi törvény szerint az alispán elnökletével működő ötfős kijelölő választmány terjesztett legalább három jelöltet a képviselő-testület elé. Miután azonban e választmány további két tagját maga az alispán választotta ki a városi képviselők közül, neki egyértelműen döntő szava volt a jelölésben.

[40] Az egyik helyi lap szerint Semsey azért is válhatott a kereszténypártiak jelöltjévé, mert „a megye, de különösen Agorasztó alispán, kivel közelebbi nexusban is van, ő benne látta azt az embert, aki garantálni tudja az újpesti községi politikának keresztény irányzatát". *Független Újság* 1922. szeptember 17. 3. E hetilap a következő számaiban (szeptember 24., október 1. és 8.) is foglalkozott a polgármesterjelöltekkel, a liberálisok konfliktusaival és a választással. A további fontos újpesti – liberális és kereszténypárti – hetilapok 1922 őszén vagy nem működtek, vagy az akkori számaik csak hiányosan maradtak fent.

[41] Emellett volt 18 érvénytelen szavazat is, amelyek túlnyomó része a szociáldemokrata képviselőktől származott. A száz választott és száz virilis tag mellett a képviselő-testületben szavazati joggal rendelkeztek a város fontosabb tisztviselői is, ezért adtak le összesen több mint kétszáz szavazatot. BFL V.674. 19. kötet. A tisztújító szék jegyzőkönyve, 1922. október 4; Semsey Aladár lett Újpest polgármestere. *Pesti Napló* 1922. október 5. 3; Dr. Semsey Aladár lett Újpest város polgármestere. *Független Újság* 1922. október 8. 1.

hogy egy ellenzéki, ráadásul októbrista pártvezetőt választanak Újpest élére. Ezzel szemben Semsey a városi közgyűlésen tartott székfoglaló beszédében a megkezdett munkája folytatását ígérte („maradok, aki voltam"), és a pártokon felülemelkedő városigazgatás fontosságát hangsúlyozta, ahogy szerinte a megválasztása is a „különböző pártállású polgártársaim összeműködő törekvésének és akaratának eredménye" volt. Előtte nem felejtette el az alispánnak is megköszöni mind a korábbi törvényhatósági biztosi kinevezését, mind azt, hogy őt munkájában végig támogatta.[42]

Semsey mint polgármester (1922–1938)

Megválasztása után Semsey jól együtt tudott dolgozni a sokpárti (keresztény, kormánypárti, függetlenségi, nemzeti demokrata, szociáldemokrata, illetve külön a virilisek) képviselő-testülettel. Valószínűleg aktív része volt abban, hogy a pártok között együttműködés alakult ki a pártvezérek szűkebb körű rendszeres pártközi értekezleteivel, amely irányt szabott a kétszáz fős közgyűlés munkájának.

Ennek ellenére konfliktusok is bőven adódtak a polgármesteri tevékenysége alatt. Sőt, 1926 őszén Semseyt feljelentették mind Pest vármegyénél, mind a kormánynál is többek között azzal a váddal, hogy évek óta törvénytelenül nagy – a miniszterelnök juttatásainál is magasabb – fizetést és különböző kiegészítő díjakat vesz föl a várostól. Ennek nyomán pedig 1927 elején fegyelmi eljárás indult ellene. A helyi ügy még az országgyűlésben is szóba került 1927. március 22-én, amikor az egymással egyébként szemben álló kereszténypárti (Csík József) és liberális (Fábián Béla) képviselők közösen igyekeztek védeni az újpesti polgármestert, ha nem is a konkrét váddal szemben, hanem addigi nehéz munkájára és eredményeire hivatkozva.[43] Ennek ellenére előbb a vármegye közigazgatási bizottságának fegyelmi választmánya, majd a polgármester fellebbezése folytán a Magyar Királyi Fegyelmi Bíróság is megállapította a fegyelmi vétségét, mert Újpesten éveken át nem tartották be a tisztviselői fizetéseket és pótlékokat szabályozó és korlátozó 1923-as kormányrendeletet és az ahhoz kapcsolódó alispáni utasítást. Így végül a bíróság 1930. november 14-i ítéletében Semseyt 1000 pengő pénzbüntetésre ítélte.[44]

Semseyt nem először és nem is utoljára érték ilyen vádak. Még Brassóban, a korábban említett sajtótámadásnál is szóba került a „jogtalan vagyonszerzése", míg az 1920-as évek elején, már Újpesten a törvényhatósági biztost meg nem illető lakáshasználatot és

[42] Semsey megfogalmazásában az alispán „Újpest város ügyei iránt páratlan megértéssel, sok-sok türelemmel és kifogyhatatlan szeretettel viseltetett az egész három esztendő alatt, s a legteljesebb bizalommal támogatott minden jó törekvésemben". BFL V.674. 19. kötet. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1922. október 20. A polgármester beszédét közli: Sipos (szerk.) 2001: 214–222, az idézetek helye: 216, 218, 221.

[43] KN 1927: 108–112.

[44] MNL PML IV.401.a. 112/1927. Semsey Aladár elleni fegyelmi eljárás; IV.408.b. 2325/1931. Semsey polgármester elleni feljelentések.

fogattartást vették a szemére. Az 1930-as években pedig azzal támadták, hogy egy városi alkalmazott állandóan mellé van rendelve, hogy a saját és családja magánügyeiben őt szolgálja a város által fizetett cselédként. Az ilyen – és főleg a ki nem vizsgált – vádaknál nehéz azok megalapozottságát utólag megítélni, de összességében annyit talán mondhatunk, hogy Semsey mint köztisztviselő igyekezett magának és családjának a közpénzből megfelelő jólétet biztosítani a törvényes rendelkezések maximális kihasználásával, illetve – mint az 1927 és 1930 közötti fegyelmi ügye mutatta – még azon túl is menve.

Az 1930 őszéig elhúzódó fegyelmi eljárás azonban nem okozott törést Semsey polgármesteri pályájában. 1929 végén a részben új közigazgatási törvény (1929. évi XXX. tc.) alapján országosan helyi választásokat rendeztek, így Újpesten, az immár megyei városban is új, de ismét sokpárti képviselő-testületet választottak. Azt követte 1930 januárjában a tisztújítás, amelyen ismét a függetlenségi párti Szalay Sándor volt az ellenfele, de Semseyt jelentős többséggel újraválasztották.[45] Ezt mind a helyi keresztény-, mind a nemzeti demokrata párt támogatta és ünnepelte. „A közvélemény szólalt meg ennél a választásnál […] a képviselőtestület többsége ezt a választást jól és közmegelégedésre intézte el […] [a]z erkölcsi világrend győzedelmeskedett" – így értékelt a demokraták helyi lapjának vezércikke, hangsúlyozva, hogy Semsey támogatói pártokon átívelően vannak a képviselő-testületben és Újpest társadalmában.[46] „Semsey Aladár eddigi működésével tényleg kiérdemelte a város közönségének bizalmát és szeretetét" – szólt a kereszténypárti lap győzelmi jelentése, míg az újraválasztott polgármester azt hangsúlyozta, hogy „a kölcsönös megértés szellemét" kell fenntartani.[47] Semsey egészen 1938-ig, nyugdíjba vonulásáig Újpest polgármestere maradt.

Tanulságok és kitekintés

Mi a közös pont az egymástól távol eső Brassó és Újpest között? Ha eltérő sajátosságokkal is, de mindkét helyet olyan tagolt, határozott helyi elitcsoportok vezette társadalom jellemezte, ahol speciális uralomra volt szükség a társadalmi és politikai együttműködés érdekében. Brassó vármegyében Semsey Aladár beleilleszkedett a fennálló szokásokba, megegyezésekbe, és azt képviselte mint közigazgatási tisztviselő. Ehhez képest Újpesten már ő maga vállalt nagy szerepet egy olyan differenciált helyi uralom kialakításában, amely révén a Horthy-korszakban egy alapvetően ellenzéki jellegű város megfelelően tudott úgy működni és fejlődni, hogy az mind az országos és a vármegyei központ, mind a különböző városi elitek igényeinek megfelelt. Ennek azonban volt egy erős korlátja:

[45] A képviselő-testületi tagok által akkor leadott 139 szavazatból 85 esett Semseyre és 54 Szalayra.
[46] *Újpesti Napló* 1930. január 18. 1.
[47] *Budapest Környéke (A Nemzeti Újság melléklete)* 1930. január 19. 1. és január 26. 1.

bár már az 1920-as évek közepétől időről időre felmerült a városi közvéleményben az a – Semsey által is támogatott – törekvés, hogy Újpest a törvényhatósági jogú városok sorába lépjen, azaz igazi autonómiához jutva kikerüljön Pest vármegye fennhatósága alól, ez az átalakulás soha nem kapott kormányzati jóváhagyást.

Semsey és támogatói mindig hangsúlyozták az ő pártonkívüliségét, azt, hogy felette áll a politikai harcoknak, ami részben így is volt, részben azonban csak egy – régen és ma is – gyakori jelszó, toposz. Ugyanis Újpesten a polgármesteri poszt megszerzése, a város működtetése, az előbb említett sajátos uralom kiépítése komoly politikai teljesítmény volt, a pártpolitikai szempontok figyelembevételével, sőt alakításával, és nem csak annyit jelentett, hogy Semsey szakszerűen intézte a város ügyeit.

Végül lezárásként érdemes még kitérni az 1938-as nyugdíjazásának körülményeire is. Semsey már korábban elérte a negyven év szolgálati időt, és 1937 februárjában a hatvanötödik évét is betöltötte, ami után az akkori jogszabályok szerint nyugdíjba kellett volna vonulnia, de ezt sem ő, sem Újpest városa nem kezdeményezte. Így végül az 1938 elején hivatalba lépő új Pest vámegyei alispán, Endre László „utasította" a nyugdíjba vonulásra, ötvözve azt egy, a városi közigazgatást érintő, átfogó rendkívüli vizsgálattal. Az új helyzetben Semsey már maga is kérte a nyugdíjazását, amely 1938. február végével meg is történt.[48] Endre László megjelenése és tevékenysége ugyanis egyfajta visszatérés volt az 1919–1920-as radikális kereszténypárti követelésekhez, csak ő immár megfelelő hatalommal tudta érvényesíteni az őrségváltás és tisztogatás politikáját. Így például Semsey utódját, Újpest új polgármesterét lényegében Endre László jelölte ki alispánként. A helyi képviselő-testület által támogatott pályázót, Szalay Sándort ugyanis nem jelölte, így a polgármester-választáson az őt támogató hatvanhét képviselő hivatalosan érvénytelenül szavazott. A százhuszonnégy szavazatból így hiába esett csak harminchárom az alispán jelöltjére, Pohl Sándorra, az mégis elég lett ahhoz, hogy Endre László polgármesternek nyilvánítsa Pohlt.[49] A szélsőjobboldali alispán új politikája és módszerei mellett ezért a nyugdíjazástól függetlenül nem lett volna fenntartható Semsey Aladár korábbi szerepfelfogása, közvetítő politikája.

[48] BFL V.674. 41. kötet. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1938. február 1; *Budapest Környéke (A Nemzeti Újság melléklete)* 1938. január 30. 1–2; *Újpesti Napló*, 1938. január 29. 1. és február 5. 1–2. Az alispáni vizsgálat: MNL PML IV.408.b. 7512/1938. Semsey Aladár elleni feljelentés.

[49] BFL V.674. 41. kötet. A tisztújító szék jegyzőkönyve, 1938. április 1; *Budapest Környéke (A Nemzeti Újság melléklete)* 1938. április 3. 1; *Újpesti Napló*, 1938. április 2. 1.

Források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)
V.674. Újpest város képviselőtestületének iratai.
19. kötet. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1922.10.03–1922.12.27.
41. kötet. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1938/I.
V.675.h. Újpest vegyes iratok. Újpest város közélelmezési helyzetének vizsgálata, 1917–1918.
Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltára (MNL PML)
IV.401.a. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjának bizalmas iratai.
IV.408.b. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának közigazgatási iratai.

KN 1927 = *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója*. II. kötet. Budapest.

Ferenczy István 1906: *A nagyszebeni mm. kir. állami főgimnázium értesítője az 1905–1906.* iskolai évről. Nagyszeben.
Hubai László 2001: *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000*. CD. Budapest.
Kalmár Ella 2002: A „statisztikai" Nagy-Budapest. In: Holló Szilva Andrea – Sipos András (szerk.): *Az ötven éves Nagy-Budapest – előzmények és megvalósulás*. (Tanulmányok Budapest Múltjából XXX.) Budapest, 289–336.
Paál Vince (ford.) 2025: *Evangélikus paplakból miniszeri bársonyszékbe – Gratz Gusztáv miniszter (1875–1946) emlékiratai*. I. kötet. Budapest.
Szirácsik Éva (szerk.) 2012: *Dr. Förster Kálmánnak, Salgótarján város első polgármesterének visszaemlékezései*. (Nógrádi tudománytár 3.) Salgótarján.

Budapest Környéke (A Nemzeti Újság melléklete), 1930, 1938.
Független Újság (Újpest), 1921, 1922.
Újpest és Vidéke, 1920, 1922.
Újpesti Közlöny, 1919, 1920, 1922.
Újpesti Napló, 1922, 1930, 1938.

Hivatkozott irodalom

Bokor László (szerk.) 1969: *Újpest története*. Budapest.
Gerelyes Ede (szerk.) 1977: *Újpest története*. Budapest.
Hirmann László 2007: *Híres újpestiek*. Budapest.

Ignácz Károly 2013: *Budapest választ. Parlamenti és törvényhatósági választások a fővárosban, 1920–1945*. Budapest.
Ignácz Károly 2022: Helyi önkormányzatok és választások Budapest elővárosaiban az 1920-as évek elején. *Múltunk* (67.) 2. 84–121. https://doi.org/10.56944/multunk.2022.2.5
Léderer Ottó (szerk.) 1936: *A 100 éves Újpest története. Újpest–Rákospalotai Lexikon*. Újpest.
Lőrincz Róbert 2007: Az Újpesti Közlöny, Az Újpesti Hírlap és társlapjai, 1919–1929. In: Estók János (szerk.): *Újpest, 1907–2007. A százéves város*. Budapest. 395–404.
Schweitzer Gábor 2005: Budapest, az ország vakbele. A magyar politikai közbeszéd történetéhez. *Budapesti Könyvszemle* (17.) 4. 328–335.
Sipos András (szerk.) 2001: *Dokumentumok Újpest történetéhez 1840–1949*. Budapest.
Ugró Gyula 1932: *Újpest, 1831–1930*. Újpest.

Végső István

Kellemetlen illatú pör. Dr. Silling Ede, egy felfüggesztett polgármester ügye

Abstract: An Unpleasant-Smelling Lawsuit: The Case of Dr Ede Silling, a Suspended Mayor. Dr Ede Silling (1847–1923), a lawyer, held the office of mayor of Kiskunhalas between 28 January 1909 and 8 August 1918. He came from a Calvinist ministerial family in Soltvadkert, yet built his career in the largest town of Lower Kiskunság. As a pro-government town leader, he became involved in conflicts with the opposition, which stood on the political traditions of 1848. As a consequence of party-political struggles, lawsuits, and administrative proceedings, the Administrative Committee of Pest-Pilis-Solt-Kiskun county suspended Dr Ede Silling from the office of mayor in the summer of 1918.

Keywords: mayor; suspension; Kiskunhalas; public administration; legal proceedings

A korabeli sajtó szerint a törekvő közéleti személyiségnek, dr. Silling Ede ügyvédnek „tetterőből, nemes ambícióból és önérzetességből van az egyénisége formálva".[1] A nagy reményekkel induló politikai karrier végül egy közigazgatási, jogi eljárást követően a nyilvánosság előtt bukott el az első világháború évei alatt. Írásomban ennek az ügynek a történetét, az eljárásokat kívánom bemutatni. Mi vezetett dr. Silling Ede polgármester felfüggesztéséhez? Hogyan változott meg a város politikai és közigazgatási képe a korban a nem túl gyakori eljárás következtében? Ezekre a kérdésekre is igyekszem választ adni az írásomban.

Kiskunhalas 1745 óta a Jászkun Kerület (későbbi nevén: Hármas Kerület) része volt. A részben autonóm közigazgatási terület felszámolása következtében a város 1872-től rendezett tanácsú város lett. A Hármas Kerület megszűnése után, 1876-tól Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye részévé vált. Első polgármestere a 48-as szellemiségű Vári Szabó István jogász volt. Egészen hosszú ideig, 1872–1903 között állt a város élén. Utána rövidebb ideig voltak a város élén kormánypárti politikusok. Majd következett dr. Silling Ede (1909–1918) polgármesteri időszaka, amely újra egy hosszabb érát jelentett, de amelynek utolsó éveit botrányok terhelték.

Dr. Silling Ede[2] (1847–1923) ügyvéd 1909. január 28. és 1918. augusztus 8. között töltötte be a polgármesteri tisztséget Kiskunhalason. 1847-ben született a régi kiskun

[1] *Kiskunhalas Helyi* Értesítője, 1909. február 3. 1.

[2] Hivatalosan Silling Eduárd volt a neve, de ezt szinte sehol nem használták, csak az anyakönyvi iratokon.

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.2.2026.319

városhoz közeli községben, Soltvadkerten. Édesapja, Silling András református lelkész volt.[3] Édesanyja, a neves, Erdélyből származó Latabár kiskunhalasi református családból származott. Édesapja halála után özvegyen maradt édesanyjával és három öccsével Soltvadkertről Kiskunhalasra költöztek. Budapesten szerzett jogi diplomát, később ügyvédi vizsgát is tett. Kiskunhalason ügyvéd volt, és a református egyház presbitere. A Halasi Kereskedelmi Bank Rt. elnöke volt. 1877. november 28-án, Kiskunhalason házasságot kötött első nejével, Gózon Idával.[4] Felesége is aktívan igyekezett részt venni a társadalmi életben, a Kiskunhalasi Női Jótékony Egylet egyik újjáélesztője és oszlopos tagja volt haláláig.[5]

Dr. Silling korán bekapcsolódott a közéleti vitákba. Már a századforduló előtt is pályázott a városi legfőbb tisztségért. 1893. július 17-én ismét beadta pályázatát a polgármesteri állására. Ketten voltak pályázók, az ellenzéki, 48-as veterán Vári Szabó István polgármester és a nála fiatalabb, kormánypárti dr. Silling Ede. A választáskor leadott 154 szavazatból előbbi 89-et, míg utóbbi 65-öt kapott.[6] Fontos felhívni a figyelmet, hogy a városban hagyományosan komolyan egymásnak feszült az ellenzék és a kormánypárt. Nem dr. Silling személye hozta el a változást. Kiskunhalas tekintélyes lelkésze, MTA-tagja, turkológusa, Szilády Áron (szabadelvű párti) országgyűlési képviselő (1865–1878) szemben állt az egykori barátjával, dr. Vári Szabó István polgármesterrel (1872–1891, 1893–1903), jogásszal, 48-as századossal. Komoly összeütközéseik voltak a református gimnázium építése és a kiskunhalasi birtokosság szövevényes alapítványi és birtokbérlési ügye, a „Páka-pör" kapcsán.[7] Fordított esetben is hasonlóan ellentétek feszítették a politikai légkört. Amikor Vári Szabó barátja, kollégája, Babó Mihály (1857–1923) jogász, egykori városi főjegyző lett a 48-as alapokon álló országgyűlési képviselő (1901–1910), akkor a városvezetés élére kormánypártiak kerültek, mint dr. Tóth Kálmán (1891–1893) és dr. Nagy Mór (1903–1910), akik Tisza-pártiak voltak.

Dr. Silling nem választott képviselő, hanem virilis volt. 1893-ban a virilis lista 5. helyén állt, tehát a legtöbbet adózók egyike volt. Összehasonlításképp a szintén tekintélyes vagyonnal rendelkező Vári Szabó a 6. helyen, míg a tekintélyes lelkész Szilády Áron a 8. helyen állt.[8] Hosszú időnek kellett eltelnie, hogy dr. Sillinget újra jelöljék. 1909. január 28-án a városi tisztújításnál a képviselők polgármesternek választották

Helyenként írták hivatalosan iratokon, szakirodalomban is így a nevét: Schilling. 5 testvére és 5 féltestvére volt. Ferró: 2000: 24. melléklet.

[3] 1796-ban Nagyszékelyben született, szülei egyszerű földművesek voltak. Iskoláit szülőhelyén, majd Nagykőrösön és Debrecenben járta. Még a debreceni főiskolában érte a soltvadkerti református német egyház meghívása, ahová 1820-ban ment. 11 gyermeke született két feleségtől. 1854 júliusában hunyt el Soltvadkerten. Munkája: *Gesangbuch zum Gebrauche der evangelisch reformirten deutschen Gemeinden in Ungarn*. Pest, 1833. Vö.: Szinnyei 1908: 415–416; Ferró: 2000: 24. melléklet; Gszelmann 2004: 301–302.

[4] 1913-ban meghalt a felesége.

[5] *Kun-Halas*, 1891. március 22. 3, 1891. május 17. 3.

[6] Thorma 2012: 50.

[7] Gszelmann 2005: 783–790.

[8] Alabán 2005: 477.

dr. Sillinget. Polgármestersége tovább mélyítette a szakadékot a kormánypárti és az ellenzéki szavazók és politikai ellenfelek között. Számos konfliktusa volt, főként dr. Babó Mihály országgyűlési képviselővel.

Ám tekintsük át röviden, hogy a helytörténeti szakirodalom milyen eredményeket fűz a nevéhez. Megjelent Kiskunhalas r. t. város sokszorosított térképe. A képviselő-testület kijelölte az állami népiskolák építési helyeit. Megnyílt a rekettyei elemi tanyai iskola. Elkészült Pest vármegye monográfiája, melyben a Kiskunhalasról szóló fejezetet ifj. dr. Reiszig Ede történetíró és dr. Nagy József főgimnáziumi tanár készítették. A város képviselő-testülete határozatot hozott több utca kikövezésére. Megépült a csendőr lovaslaktanya. Elkészült Kiskunhalas rendezett tanácsú város Építési Szabályrendelete és Nyugdíj Szabályrendelete.

Kétségtelenül egyre fokozódó terhet jelentett az első világháború kitörése. Bevezetésre kerültek a hadigazdálkodáshoz és átalakuló közigazgatási és rendvédelmi feladatokhoz köthető intézkedések. Megkezdték a polgárőrség szervezését. Liszt-, kenyér- és cukorjegyrendszer került bevezetésre. Tervbe vették a szappanjegyek életbe léptetését is. A fronton lévő katonáknak megindult a fehérneműgyűjtése a városban, melyet a bizottság házról házra járva szedett. Háromszáz kiskunhalasi gyereknek készült el bőrcipő a polgármester közbenjárására. 1914-ben rövid időre bezárt a Sóstó fürdő, majd később hétvégére korlátozták a nyitvatartását. 1914-től a városban és a külterületen is rövidített tanéveket vezettek be. A gyermekeket is munkára fogták a családok, így például a tanyai iskolások száma az 1914-es 889 főről 1915/1916-ra 505 főre apadt. 1915-ben a keddi és pénteki napokon nem lehetett húst vásárolni. A hetivásárok számát egyre csökkentették. 1915-ben kolera ütötte fel a fejét a városban. A városban a negyedik gyógyszertár létesítésének jogát Szekér József gyógyszerésznek adományozták.[9]

Magánélete és karrierje igen nagy hullámokat vetett. 1913. január 19-től a református egyház főgondnokának választották meg. Erről az időszakáról Ván Benjámin református lelkész így emlékezett: „*Gondviselésszerű az a tény, hogy az egyháznak ebben a kavargó időben erős jellemű, melegszívű, de vaskezű főgondnoka volt, Schilling Ede polgármester személyében, aki öregember volt ugyan, abban az időben 70 éves volt, de valami csudálatos lángolásé, aki az egyháza iránt végtelen ragaszkodással volt, s öreg lelkipásztorát is igen nagyra becsülte s szerette.*"[10] 1913-ban meghalt dr. Silling első felesége. Dr. Sillinget 1916-ban a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntették ki.[11] Ám előző évben megkezdődött az első nagy látványos meghurcolási kísérlet is ellene. 1915 áprilisában Rékasi Benőné és Kardos Istvánné több társával az alispánnál írásbeli beadvánnyal élt ellene, mivel állításuk szerint a polgármester indokolatlanul leszállította hadiözvegyi segélyüket. A vármegye nem tartotta indokoltnak az eljárást a városvezetővel szemben. Silling feljelentette a hadiözvegyeket rágalmazás miatt. Az eljárás keretében a Budapesti Törvényszék 1916 januárjában Rékasi Benőnét 14 napi

[9] Vö.: Halász – Janó 1965: 67; Nagy Szeder 1993: 171–176; Végső 2014.
[10] Ván 2012: 134.
[11] *Kiskunhalas Helyi Értesítője*, 1916. szeptember 20. 3.

fogházra és 60 korona pénzbüntetésre, Kardos Istvánnét 8 napi fogházra és 40 korona pénzbüntetésre ítélte rágalmazás vétségéért.[12] Az utolsó dualizmus kori választás 1916. november 27-én volt, amely a képviselő-testület választott tagjainak felét érintette: 50 rendes és 25 póttag mandátuma került kiosztásra. Ez újra Sillinget erősítette meg pozíciójában.[13] Sőt, ő maga – szinte példátlan eset – ellenjelölt nélkül lett megválasztva 1916 december végén ismét polgármesternek.[14] Bár a helyettes polgármester az ellenzéki, nála 27 évvel fiatalabb Kolozsváry Kiss István (1874–1928) ügyvéd lett, a választás kapcsán a dühödt ellenzék még anekdotát is terjesztett, ami a néprajzban is megmaradt:

> *Polgármester-választáskor – az első világháború idején - Silling Ede ügyvéd, városatya győzött, szótöbbséggel. Párthívei éljenezték, s le is kezeltek vele. Egyik szavazója azonban tetszés nyilvánítása közben kiböggyentette:*
> *– Nem köllött volna a polgármester úrnak is szavazni!*
> *Silling így felelt: – Hát ki akarhatja jobban, hogy Silling Ede legyen Halas város polgármestere, mint Silling Ede!*[15]

A Tisza-párti városvezető és a 48-as alapokon álló, ellenzéki országgyűlési képviselő, dr. Babó Mihály állandó konfliktusa 1917-re tetőzött be. Ekkor sajtó- és rágalmazási per indult a két köztisztségviselő között. Jellemző, hogy az egész per előzménye egy 1917. nyári képviselő-testületi összeszólalkozás volt, ahol dr. Babó a polgármester nyugdíjazását kezdeményezte.[16] Erre dr. Silling a volt városi főjegyzőt megvádolta, hogy egy rokonát önhatalmúlag, a jogszabályokat önkényesen megváltoztatva városházi tisztségbe helyezte.[17] Dr. Babó a pártja lapjában, a *Halasi Függetlenségi Hírlap* nevű újságban igyekezett cáfolni a vádakat, és a polgármester alkalmatlanságára tett újabb célzásokat.[18] Emiatt dr. Silling feljelentette dr. Babót. A Budapesti Törvényszéken dr. Csáder Gusztáv királyi táblabíró elnökletével volt 1917. szeptember 21–22-én a tárgyalás, ahol a vádat dr. Szolnok Jenő királyi ügyész képviselte. A főtárgyalásra húsz tanút idéztek meg. Végül 1917. október 26-án dr. Sillingnek adtak igazat (B. VI. 1534/18. 1917), mert minden állítását sikerült bizonyítania.[19] Másodfokon 1917. november 8-án ezt helybenhagyták.[20] A helyi kormánypárti sajtó lelkendezve ünnepelt, de Babóékat igen lekezelő módon minősítgette: „*Hát — engedelmet kérünk — de olyan jóakaratú, vagy gyenge agyvelejű ember bizonyára nem fog akadni még dr. Babó Mihály legszűkebb környezetében sem, aki az a nagy lelki vergődésre való magyarázatával a falhoz támasztható lenne.* […]

[12] *Az Est*, 1916. január 23. 12; *Az Ujság*, 1916. április 8. 12.
[13] Végső 2022: 69–83.
[14] *Kiskunhalas Helyi* Értesítője, 1916. december 27. 3.
[15] Nagy Czirok 2002: 96.
[16] *Kiskunhalas Helyi* Értesítője, 1917. augusztus 8. 2.
[17] *Budapesti Hírlap*, 1917. szeptember 21. 9.
[18] *Halasi Független Hírlap*, 1917. augusztus 4. 1.
[19] *Az Est*, 1917. október 13. 5.
[20] *Kiskunhalas Helyi* Értesítője, 1917. november 14. 3.

Mikor dr. Babó Mihály panasza annak idején az ügyészséghez beadatott, az ügyész úr már az egyoldalúan elébe terjesztett tényekből is kellemetlen illatúnak találta ezt az egész becsületreparálási buzgólkodást."[21]

Dr. Babó és társai nem hagyták magukat, és 1917 végétől ismét támadást intéztek a vármegyénél dr. Silling ellen. Számtalan szabálytalanság és visszaélés került ekkor a Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegyei Közigazgatási Bizottság elé: Az 1916. évi képviselő-testületi választás közhirdetményét utólag terjesztette a képviselők elé (PPSK 34518/1916. kig. 11. határozat). 1917-től nem osztotta be a képviselőket szakosztályokba, bizottságokba. Az 1917. évi virilisek és pótvirilisek listáit sem hirdette ki. Az 1915., az 1916. és az 1917. évi tavaszi rendes közgyűléseket nem hívta össze. 1916-ban a város aggasztó anyagi helyzete miatt megválasztott 10 fős rendkívüli bizottságot nem hívta össze. Az 1917. évi költségvetést nem készítette elő. Az Pesti Hazai Első Takarékpénztártól felvett 105.000 korona hitel fedezetéül a városi kezelésben lévő ingatlanok egy része zár alá került. A hadikölcsönöket a város főkönyvileg nem vezette. A segélyekről nem vezettek számadást. A hadba vonult városi főmérnök és más tisztségviselők helyettesítését nem oldotta meg. A hivatali munkatorlódás állapotával nem tudott mit kezdeni. A városi szolgák részére járó családi pótlékot 1913-tól nem utalta ki. Elintézte, hogy régi jó barátait, ügyvéd munkatársait: dr. Szabó Fülöp kiskunhalasi és dr. Fazekas Lipót kalocsai kollégáját ne hívják be katonának. Állítólag hamisított adatok révén sikerült ez utóbbit megvalósítania.[22]

A törvényi háttere az eljárásnak igencsak erős volt.[23] A 1886. évi XXII. törvénycikk a községekről 98. §-a egyértelműen fogalmazott: „*Ha a 91. § értelmében elrendelt vizsgálatból az tűnik ki, hogy súlyosabb beszámítás alá eső és ennélfogva magasabb pénzbirság kiszabását, vagy esetleg a hivatalvesztést is maguk után vonható oly vétségek forognak fenn, melyeknek megfenyítése a főszolgabírónak, rendezett tanácsú városokban a polgármesternek, továbbá az alispánnak a 96. §-ban megszabott hatáskörét túlhaladja: a) a főszolgabíró, illetőleg polgármester az általa teljesített vizsgálat iratait az alispánnak küldi meg, ki, ha szükségesnek látja, pótvizsgálatot rendel el és a vizsgálat eredményéhez képest elsőfokúlag határoz, mely alkalommal, tekintet nélkül a 96. § rendelkezésére, az illető rendezett tanácsú városi előljáró, segéd- és kezelő-személyzeti tag ellenében is alkalmazhatja a 95. § b) pontjában említett büntetéseket; A közigazgatási bizottság fegyelmi választmányának határozata a belügyminiszterhez felebbezhető.*"[24] A 95. § a büntetésekről ad támpontot a jogszolgáltatásnak: „*A vétkes elöljáró, valamint a segéd és kezelőszemélyzet tagja a vétség fokozatához képest: b) súlyosabb vétség, vagy a vétség ismétlése esetén úgy kis- és nagyközségekben, mint rendezett tanácsú városokban 25, illetőleg 50 forinttól 500 forintig terjedhető pénzbirsággal* vagy hivatalvesztéssel is büntettethetik."[25] A 90. § is világosan adott helyt a szabálytalanságok büntetésének*:* „*A*

[21] *Kiskunhalas Helyi* Értesítője, 1917. november 28. 3.

[22] MNL PVML IV. 409. a. 1920/2428. sz. i.

[23] Vö.: Imre 2002.

[24] 1886. évi XXII. törvénycikk a községekrőlhttps://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88600022.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D32 – utolsó letöltés: 2026. január 22.

[25] 1886. évi XXII. törvénycikk a községekrőlhttps://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88600022.

községi elöljáróság, valamint a segéd- és kezelőszemélyzet bármely tagja ellen fegyelmi eljárásnak van helye: a) ha megsérti vagy hanyagul teljesiti a törvényben és szabály- vagy kormányrendeletekben megszabott kötelességét, vagy azok teljesitésére, betegség esetét kivéve, képtelennek bizonyul."[26]

Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Közigazgatási Bizottsága a Nemzeti Munkapárt hívének számító, Tisza István rokonságába tartozó Patay Tibor főispán elnökletével tartotta rendes havi ülését 1918. augusztusban. Dr. Silling ügyében végül dr. Székely György vármegyei tiszti főügyész indítványára a hivataltól való felfüggesztést mondta ki a közigazgatási bizottság 1918. augusztus 8-án: „*a községi törvénynek nincs olyan szakasza, amelyet a polgármester meg ne sértett volna.*"[27] A vita után a közigazgatási bizottság 6 szavazattal 1 ellenszavazat ellenében függesztette fel a polgármestert hivatalából.[28]

A felfüggesztést követően 1918 augusztusától az ellenzék került pozícióba Kiskunhalason, egészen az 1930-as évekig. Kolozsváry Kiss István helyettes polgármester vette át a város ügyeinek irányítását. Az ügyek átadása meglehetősen méltatlan levelezés keretében ment végbe. Kolozsváry Kiss István (48-as) polgármester-helyettes, későbbi kisgazda politikus: „*Távol áll tőlem a szándék, hogy ügyvéd urat hivatalos iratoknak magánczélokra való felhasználásával meggyanúsítsam, de kénytelen vagyok ügyvéd úrhoz ilyen irányú felhívást intézni...*" Silling Ede válasza: „*Visszautasítom azt a gyanúsítást, hogy én hivatalos iratokat vagy az irattárból vagy Levéltárból magánlakásomra elvittem volna...*"[29]

Az „ellenzéki" sajtó gunyoros cikke tovább mérgezte a helyzetet, amelyben tovább támadták a már felfüggesztett dr. Sillinget. A hangnem nem változott, sőt szította a hangulatot: „*A városházánál a polgármester személyét illetőleg beállt változás az azóta eltelt tíz nap leforgása alatt is lényeges változást idézett elő, amely kedvező feltevést enged arra, hogy új és jobb korszak áll be a város közigazgatásában, melyet a volt polgármester lebénított azzal, hogy zsarnoki hatalmat követve, nem engedte érvényesülni tiszttársainak erejét, tehetségét s ránehezedve azokra és az ügyekre melyekből azonban évekre visszamenőleg több ezret elintézetlenül hátralékként hagyott vissza a polgármester, az őt megilletett intézkedett teljhatalommal, úgy azonban, hogy a felelősséget elhárítandó, egy-egy közbeeső intézkedést, vagy utólag az intézkedés tudomásul vételét megengedte a tanácsnak, mely azonban a polgármester túlzásba vitt befolyása folytán nem tudott, nem mert úgy határozni.* […] *A. polgármester változás úgy látszik felszabadította a tisztviselők cselekvési erejét, igyekezetét s azok kézzel foghatóan be akarják bizonyítani azt, hogy tettre és alkotásra képesek, s azt, hogy ebben eddig éppen a polgármester gátolta meg őket, akinek pedig a tisztviselőkben rejlő szellemi erőt és képességet értékesíteni kellett volna a város és a közönség érdekében. Fiatal erő váltotta fel a polgármesteri székben az öregség*

TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D32 – utolsó letöltés: 2026. január 22.

[26] 1886. évi XXII. törvénycikk a községekről https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88600022. TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D32 – utolsó letöltés: 2026. január 22.

[27] MNL BKVML V. 273. b.1918/16313.

[28] MNL BKVML V. 273. b.1918/16313.

[29] MNL BKVML, Kiskunhalas V. 273. b. 1918. sz. i.

gyengeségeivel terhelt eddigi polgármestert, kell, hogy mindenekelőtt rendet teremtsen, s előkészítse az alkotás lehetőségét. Nyugodt lehet, hogy közjóra irányuló működésében számíthat nemcsak a hivatalos tényezők, hanem általában a közönség jóakaratú támogatására, mert mindenkinek tudnia kell, s vele együtt minden komoly gondolkodású ember tudja azt, hogy üdvös eredmény csak úgy érhető el, ha elöljáróság és közönség egymást megértve, egymást támogatva vállvetve dolgozik a város ügyeiben."[30]

Nagyon röviden tekintsük át a dualizmus korában szintén a felfüggesztés büntetésével sújtott tisztségviselők sorát. Pontos országos statisztika nem áll rendelkezésre, egyetlen számadatként a háborús években jelentősen megnőtt a tisztségviselők ellen indított fegyelmi eljárások száma a hadigazdálkodás nehézségei miatt.[31] Jól láthatóan sem a vármegye, sem más országos hivatal nem volt tekintettel a politikai elkötelezettségre. A sajtó által hozzáférhető adatok révén látható, hogy a korabeli Magyarország területén nem volt jellemző ez az eljárás ilyen magas tisztségben lévőkkel szemben, de nem csupán dr. Silling szenvedte el ezt az ítéletet. Az evangélikus Balla Jenő nyíregyházi polgármester „katolikusellenes"[32] cikket írt, mivel a harangrekvirálások kapcsán úgy érezte, hogy egyházát hátrányos megkülönböztetés érte. A Szabolcs Vármegyei Közigazgatási Bizottság, Mikecz Dezső alispán vezetésével 1917 áprilisában felmentette a „hitvitázó" városvezetőt.[33] Dr. Rezuha István verseci polgármester közellátási ügye 1916 végén borzolta a kedélyeket. Az Országos Közélelmezési Hivatal elnöke 1916 novemberében függesztette fel a közélelmezési szolgálat ellátása terén tanúsított késedelmes eljárása miatt.[34] Zilahi Sebess Andort, Torda r. t. város polgármesterét konkrétan a határrendőrség tartóztatta le 1917 júliusában. Más tisztségviselőkkel, személyekkel szemben vásárlási igazolványok körüli botrányok okán indult eljárás a Belügyminisztérium, majd a vármegye bevonásával. Közélelmezési visszaélések miatt – amelyekből a később szabadlábra bocsátott Zilahi Sebess 14 ügyet elismert – Torda-Aranyos vármegye alispánja, magyarzsákodi dr. Horváth Miklós felfüggesztette az állásából Zilahit.[35] Ezekből az ügyekből is jól látható, hogy a vármegyék és az országos hatóságok is 1916 és 1917 között komoly vizsgálatokat indítottak a visszaélések, közélelmezési és egyéb háborús ügyek kapcsán. A hivatali fegyelem fellazulása mellett a politikai csatározások egyik eszköze is lehetett ez a fajta eljárás. A korszak törvényei (különösen az 1886. évi XXII. törvénycikk a községekről, illetve az 1912. évi LXIII. tc., a kivételes hatalmi törvény) ugyan szigorúan büntették a hadviselés érdekét sértő cselekményeket (készletvisszatartás, rekvirálások körüli és közélelmezési visszaélések, katonaállítás és felmentések, hadisegélyek és segélyezési csalások stb.), a gyakorlatban a felelősségre vonás nehézkes volt.[36]

[30] *Halasi Független Hírlap*, 1918. szeptember 21. 1–2.
[31] Vö.: Puskás 2009. illetve Imre 2022.
[32] *Hátrább az agarakkal* címmel jelent meg a cikke. *Nyírvidék*, 1917. április 3. 3.
[33] *A felmentett nagyharangért felfüggesztették a polgármestert – Közigazgatási tragikomédia Nyíregyházán. Az Est*, 1917. április 6. 3.
[34] *Népszava*, 1916. november 21. 8.
[35] *Pesti Hírlap*, 1917. július 12. 11.
[36] Imre 2002.

1918-tól dr. Silling újra a református egyház főgondnokaként szolgálta a közösséget. Részben Szilády Áron lelkész személyes védelmét érezhette a városban reá támadókkal szemben. Ezzel a református egyházvezetés nagy terhet vett a nyakába, és az agg lelkipásztor ellen is támadások indultak.[37] Nem világos, hogy dr. Sillingnek menekülnie kellett, vagy túszul ejtették a kommün alatt, de mindenesetre 1919. augusztus elején tért haza megalázottan.[38] 1920 novemberében újraházasodott a nála közel 40 évvel fiatalabb Jeremiás Emmával. A helyi sajtó kifejezetten nagy figyelmet szentelt az eseménynek. Így számoltak be az eseményről: „*Csütörtök délelőtt 11 órára volt kitűzve a városi anyakönyvi hivatalban a polgári házasság- kötés, amelyet Molnár Mihály városi főjegyző végzett. A pontosságáról mindég ismert Silling Ede polgármester és bájos, ifjú menyasszonya a két tanúval, Somlyó József takarékpénztári igazgatóval és Ván Benjámin ref. segédlelkésszel pont 11 órakor érkezett két hintón az anyakönyvvezetői hivatal elé, amelynek belső hivatalos szobájában folyt le a polgári aktus. A „Halasi Újság" képviseletében még Karácsonyi Aladár dr. szerkesztő volt csak jelen a házasságkötésen.* [...] *A hivatal szolgája Molnár főjegyző vállára akasztja az anyakönyvvezetők nemzeti színű szalagját. Megkezdődik a funkció.* […] *Minden szavából melegség árad ki: Nagyon röviden, csak annyit kívánok mondani, hosszúéletűek, egészségesek és boldogok legyenek. Silling éles esze röptében felfogja Molnár gondolatát és legott megjegyzi: Én legjobban az utóbbit kívánom. Ezután jönnek a gratulációk. A Halasi Újság szerkesztőjének gratulációjában előfordul az Isten szó, mire Silling megjegyzi: — Az Isten jó, csak az emberek rosszak.*"[39]

Az állandó hivatali és emberi küzdelmekben megfáradtan egyházi főgondnoki tisztéről 1921. május 8-án mondott le. 1923 márciusában hunyt el gyomorrákban. Nekrológjában, a temetéséről írt szövegben így emlékeztek meg róla: „*Alkotott, épített és szorgosan munkálkodott. Fanatizmusa mély és hőforrásból eredt, mely szinte kiapadhatatlan volt. Gazdagon jött a polgármesteri székbe és szegényen távozott - szólt plasztikus tömörséggel Molnár Hugó.* […] *A régi, magyar közhivatalnok típusához hasonlóan ő is csak anyagilag leromlott, szegényebb lett polgármesteri állásában.* […]" „*Silling Ede tetemeit már a csendes anyaföld takarja. Az örök béke honába távozott a harcz, az alkotás embere. Szeretnénk, hogy emlékét kegyelettel őrizné meg a város lakossága, melynek egyik kimagasló egyénisége volt. Lehettek hibái, lehettek gyarló tulajdonságai — hisz ember volt is — de e fölött már az örök Mindenható van hivatva ítéletet mondani. Engesztelje ki halála ellenségeit, feledje mindenki a harczos múltat és tekintse azt, hogy Silling Ede harczos, igaz híve volt egyházának, városának egyaránt — amit tett, azért cselekedte, mert szentül hitt azoknak igazságában és mindenkinek tisztelni kell az igaz meggyőződés bajnokait.*"[40]

Közvetlen politikai ellenfele, a nála tíz esztendővel fiatalabb dr. Babó Mihály is még az évben, 1923 júliusában hunyt el. A helyette a polgármesteri hivatal élére került

[37] Szilády, Silling és Ván ellen áldatlan hajsza. *Halasi* Újság, 1920. augusztus 18. 2.
[38] Ván 2012: 151–154.
[39] Silling polgármester esküvője. *Halasi* Újság, 1920. november 27. 2.
[40] Silling Ede temetése. *Kiskunhalas Helyi* Értesítője, 1923. március 31. 1.

sokkal fiatalabb Kolozsváry Kiss Istvánt pedig megromlott egészségügyi állapota miatt még 1923 elején nyugdíjazták. Elmondható, hogy dr. Silling Ede egy nagy teherbírású, hatalmas ambíciókkal rendelkező, megosztó személyiség volt. Hasonlóan, mint viharos magánélete, a városvezetői tevékenysége is több kérdést vet fel. A belügyminiszteri jelentések szerint a háborús években, különösen 1916-tól, megsokszorozódott a fegyelmi eljárások száma a hadigazdálkodás nehézségei miatt. A hatóságok pártpolitikától függetlenül eljárást indítottak a szabálytalankodások eseteiben. Dr. Silling jogi végzettsége, háttere ellenére a polgármesteri hivatali működése számos problémát okozott. Szabálytalan ügyvitel, hanyag adminisztráció jellemezte ténykedése egyes időszakait. Nem volt konfliktuskerülő. Perei és az eljárás ellene jól mutatja, hogy nem futamodott meg az ellenfelei és a támadások elől, és többször ő maga is kezdeményezett. Ám az 1910-es évek végére a világháború adminisztrációja felőrölte a hivatala energiáit. A kontrollt veszített polgármester ráadásul személyes kapcsolatait is előtérbe helyezte.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltár (MNL PVML)
IV. 409. Jánoshalmi járás állatorvosának iratai, 1942–1949
V. 273. Kiskunhalas Város Tanácsának iratai (1872-1945)

Budapesti Hírlap, 1917
Az Est, 1916, 1917.
Halasi Független Hírlap, 1917, 1918.
Halasi Újság, 1920.
Kiskunhalas Helyi Értesítője, 1909, 1916, 1917, 1923.
Kun Halas, 1881.
Népszava, 1916.
Nyírvidék, 1917.

Hivatkozott irodalom

Alabán Péter 2005: Kiskunhalas társadalma a dualizmus idején és a Horthy-korszakban. In: Ö. Kovács József – Szakál Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története 3. Tanulmányok Kiskunhalasról a 19. század közepétől a 20. század közepéig*. Kiskunhalas, 447–528.

Gszelmann Ádám 2004: *A Szilády Áron Református Gimnázium története* – A kiskunhalasi református egyház oktatási intézményei 1664–2004 – A kiskunhalasi református oktatás 340. évfordulója és a kiskunhalasi református gimnázium újraindításának 10. évfordulója alkalmából. Kiskunhalas.

Gszelmann Ádám 2005: Országgyűlési képviselőválasztások Kiskunhalason 1848–1945. In: Ö. Kovács József – Szakál Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története 3.* Tanulmányok Kiskunhalasról a 19. század közepétől a 20. század közepéig. Kiskunhalas, 777–897.

Halász Géza – Janó Ákos 1965: Kiskunhalas története a felszabadulásig. In: Janó Ákos (szerk.): *Kiskunhalas.* Helytörténeti monográfia I. Kiskunhalas, 32–71.

Imre Miklós 2022: Az I. világháború hadigazdálkodásának közjogi alapjai – Továbbá a háborús gazdaságirányítás néhány jellemzője Magyarországon. In: Koltay, András; Gellér, Balázs (szerk.): *Jó kormányzás és büntetőjog: Ünnepi tanulmányok Kis Norbert egyetemi tanár 50. születésnapjára*. Budapest, 279–305. https://doi.org/10.36250/01062_21

Nagy Czirok László 2002: *Kiskunhalasi krónika*. Kiskunhalas.

Nagy Czirok László – Vorák József 1965: Nagyjaink. In: Janó Ákos (szerk.): *Kiskunhalas.* Helytörténeti monográfia I. Kiskunhalas, 352–378.

Nagy Szeder István 1993: *Kiskun-Halas város története oklevéltárral* – A Redemptio Utáni Kor 1745-től. Kiskunhalas.

Puskás Julianna 2009: Adatok a hadigazdálkodás kialakulásához és rendszeréhez Magyarországon az első világháború idején. In: Szabó Dániel (szerk.): *Az első világháború.* (Nemzet és Emlékezet) Budapest, 706–719.

Thorma Gábor 2012: *A Thorma család krónikája*. München–Kiskunhalas.

Ván Benjámin 2012: *Szilády Áron élete*. Kiskunhalas.

Végső István 2014: Kiskunhalas és az első világháború. *Bácsország*, 2014. (70.) 3. 14–16.

Végső István 2022: „Két város" – Polgármesterek és helyi választások Cegléden és Kiskunhalason, 1920–1929. Múltunk (33.) 2. 69–83. https://doi.org/10.56944/multunk.2022.2.4

Vörös Zsolt

Közös töréspont a Baranya vármegyei karrierutakban? A valjevói internálások[1]

Abstract: A Common Breaking Point in Career Paths in Baranya County? The Internments in Valjevo. The study presents the similar career paths of several leading administrative officials from the Baranya region who were interned in Valjevo, in western Serbia, during the Serbian occupation following the First World War. It was largely among these individuals that a resistance movement emerged against South Slav political aspirations, which aimed at the annexation of Baranya county. Those who refused to cooperate with the Serbian authorities were removed from their positions, and most of them were interned in the course of 1920.

The available source material makes it possible to reconstruct the period spent in Valjevo, since, in addition to administrative records and press sources, egodocuments have also survived. Did this period constitute a breaking point in the career paths under examination? If the period following the Serbian withdrawal in August 1921 is considered, it becomes clear that almost all of the interned individuals returned to their former positions and, indeed, achieved further professional advancement during the Horthy era.

After the occupation, Baranya also witnessed the kind of restoration that had begun at the national level from March 1920, with local decrees supporting the process of consolidation. In addition to offering a general overview, the study illustrates this phenomenon through three short case studies.

Keywords: Baranya; Valjevo; internment; Serbian occupation; First World War

Ete János (1885–1974) kölkedi körjegyző; *Fischer Béla* (1877–1953) Baranya vármegyei másodfőjegyző, későbbi alispán; *Prakatur Tamás* (1879–1929) Baranya kormánybiztos-főispánja, majd nemzetgyűlési és országgyűlési képviselő; *Visy László* (1854–1935) Baranya vármegye nyugalmazott főispánja; *Vojnics Ferenc* (1879–1962) Baja polgármestere, majd Kassa főispánja. Mi a közös ezekben a közigazgatási tisztviselőkben és

[1] A kutatás az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program EKÖP-25-3-I-PTE-455 kódú pályázatával a Kulturális és Innovációs Minisztérium és a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával valósult meg.

politikusokban? Mindannyian az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországán végezték tanulmányaikat és kezdték meg pályájukat, ami a Horthy-korszakban is felfelé ívelt. Mindegyikük fontos szerepet játszott a baranya-bajai térség első világháborút követő szerb megszállása (1918–1921) alatt a magyar ellenállás szervezésében. Mindezen túl a szerbiai Valjevóba internálták őket az említett időszakban. A megszállás megpróbáltatásai után gyakorlatilag szinte az összes baranyai hivatalviselőt megtaláljuk 1918-ban betöltött pozíciójában, amit gyors szakmai előmenetel követ a két világháború közti időszakban a szerbek által elkövetett internálások, bebörtönzések és politikai lejáratások után is. A vizsgált életutak egészét tekintve az 1918 és 1921 közti intervallum egy rövid törést eredményezett ugyan, viszont adott esetben még pozitívan is hatott a további működésükre. Jelen tanulmány a szerb megszállás alatt Valjevóba internált közigazgatási tisztviselők és politikusok helyzetét járja körbe hivatalukból történő elmozdításuk, majd a visszarendeződés aspektusából.

Az internálások előzménye: impériumváltás Baranyában

A valjevói internálások közvetlen előzménye a baranyai impériumváltás volt. A folyamat a bevonulástól kezdődően körülbelül 1919 nyarára érte el célját, melynek keretében a megszállók lebontották a helyi magyar közigazgatást, melynek helyére szerb hivatalviselőkből és a velük együttműködni hajlandó helyiekből új apparátust építettek ki, ezzel átvéve a teljes ellenőrzést a baranyai térség felett. A kutatás három szakaszra bontva tárgyalja ezt. Az első a *„Szerződéses keretek"* szakasza. A szerb megszállás nem közvetlenül az első világháború elvesztésének a következménye, hanem két nemzetközi egyezmény tette lehetővé. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918. november 3-án, a padovai fegyverszünet megkötésével tette le a fegyvert az antanthatalmak előtt.[2] A dokumentumot Ausztria és Magyarország még közösen írta alá, azonban végrehajtására már külön került sor.[3] A fegyverszünet több nyitott kérdést is hagyott maga mögött – többek között a déli határvonal, ezzel együtt a balkáni szerb–francia erők és a magyar állam közti viszony rendezetlen maradt.[4] E probléma megoldása érdekében írta alá a Károlyi-kormány nevében Linder Béla tárcanélküli miniszter 1918. november 13-án a belgrádi katonai konvenciót, amely már egy demarkációs vonalat jelölt ki a két fél között, viszont ebbe már bőven magyarok lakta területek is beleestek.[5] Ez a mai Barcs–Szigetvár–Pécs–Bátaszék–Baja–Maros vonalon húzódott, és már az aláírás napján elindult a szerb hadsereg a demarkációs vonaltól délre eső területeket az ellenőrzése

[2] Ormos 2020: 15.
[3] Hornyák 2004: 12.
[4] Vörös 2025a: 66.
[5] Hornyák 2004: 16.

alá vonni. Fontos kiemelni itt, hogy a konvenció többek között kimondta, a megszállt területeken a közigazgatásnak magyar kézen kell maradnia, vagyis az impériumváltás szembement a konvencióban foglaltakkal.[6]

A második szakasz a *„Korlátozás és annexió"* időszaka. A megszállók 1918. november–december folyamán igyekeztek az élet legtöbb területe felett átvenni az ellenőrzést. Maga a magyar közigazgatás ekkor még érintetlen maradt – a konvencióval összehangban –, viszont feloszlatták a Nemzetőrséget; korlátozták, majd leállították a vasúti forgalmat a demarkációs vonal (vagyis Magyarország) irányába, ellenőrzés alá vonták és korlátozták a postaforgalmat, cenzúrát vezettek be.[7] A budapesti magyar kormányzat 1918. november 22-én még ki tudta nevezni Oberhammer Antalt Pécs, dr. Kerese Györgyöt Baranya vármegye kormánybiztosának, azonban a gyakorlatban – jelentések küldésén kívül – már nem sok mindent tudtak tenni a térség érdekében.[8] A második szakasz legfontosabb fordulópontja 1918. november 25.; ekkor tartották az újvidéki szerb nemzetgyűlést, mely kimondta Baranya, Bácska és Bánát csatlakozását a Szerb Királysághoz.[9] Továbbá létrehozták a Narodna Uprava nevű szervezetet, amelynek a feladata az elszakadó területek integrálásának a levezetése és ellenőrzése volt, gyakorlatilag kvázi végrehajtó hatalmi szervként működött több ügyosztállyal.[10] Ennek a döntésnek a legitimációja megkérdőjelezhető, a felülről szervezett politikai akarat véghez vitelén túl is, Baranyát például egy személy sem képviselte.[11] 1918. december 1-jén hivatalosan is megalakult a Szerb–Horvát–Szolvén Királyság, és deklarálták a megszállt területek integrálását – így a baranyai térségét is – az új délszláv államba.

Az impériumváltás harmadik szakasza a *közigazagatás gyakorlati átvételét* jelenti. Ennek sarokpontja Vladislav Pandurović kormánybiztos-főispánná történő kinevezése volt 1919. január 17-én. Beiktatására tíz nappal később, január 27-én került sor. Pandurović jól ismerte a helyi politikai és etnikai viszonyokat, az első világháború előtt a pécsi hadapródiskola főhadnagy-tanára is volt.[12] Ő volt az, aki többször is a lakosság tudtára adta, hogy a Narodna Uprava rendelkezéseinek a végrehajtása érdekében kész erőszakot is alkalmazni. A következő hónapokban sorra elmozdították hivatalaikból az ellenálló és/vagy együtt nem működő tisztviselőket. Februárra a Vármegyeházán gyakorlatilag csak szerb hivatalviselők dolgoztak.[13] 1919 nyaráig bezárólag gyakorlatilag megtörtént a közigazgatási tisztviselők lecserélése, természetesen jelen esetben is

[6] Vörös 2025a: 66–67.
[7] Bodor 2020: 34–35.
[8] Pécs–Baranya 1928: 36.
[9] De jure a Szerb Királysághoz, hiszen a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság csak 1918. december 1-jén alakult meg.
[10] Vörös 2025a: 69.
[11] Eredetileg Prakatur Tamást akarták küldeni erre a feladatra a szerbek, azonban ő nem vállalta.
[12] Vörös 2025a: 69.
[13] MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. Nagyatádi dr. Visy László Pécs szabad királyi város főispánja naplói 1914–1921; 1919. febr. 7.

találkozunk kooperálókkal, akik elsősorban a helyi délszláv lakosság (jellemzően helyi szerbek) és a szociáldemokrata-kommunista elemek köréből kerültek ki.[14]

Társadalmi lecsapódás, tiltakozás, retorzió

A helyi lakosság számára hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a megszállók valódi célja a baranyai térség teljes elszakítása a magyar államtól, amit többször nyilvánosan deklaráltak is, már 1918-ban.[15] A társadalom többször is kinyilvánította nemtetszését különböző szervezett módokon. Az első ilyen alaklomra rögtön a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság hivatalos megalakulása után másnap, 1918. december 2-án került sor. Ekkor a pécsi Nemzeti Casinóban összeült helyi társadalmi-politikai elit tagjai elfogadtak egy tiltakozó kiáltványt, melyben történeti és etnikai elvekre hivatkozva foglaltak állást a baranyai térség délszláv államhoz történő csatolása ellen.[16] A kiáltvány felsorakoztatott érvelési szempontjai között szerepelt az is, hogy Baranya vármegye déli részeinek kivételével nincs délszláv többségű terület: „(…) *Pécs városának magyar érzésben teljesen egyöntetű és úgyszólván kizárólag magyar anyanyelvű lakosai vannak, a százalékban alig kifejezhető, szlávul is beszélők (49.822 polgári összlakosból: 688 horvát, 125 szerb) magyarul beszélnek* (…)".[17] Mindezeken túl megfigyelhető a félelem a Magyarország számára előnytelen béke lehetőségétől, illetve az úgynevezett „wilsoni elvekben" való általános csalódottság. Ezek Visy László nyugalmazott pécsi főispán naplójában – aki szintén jelen volt a gyűlésen – remekült tetten érhetők: „*Hát idáig jutottunk. Egy szín magyar, 1000 év óta a magyar állam kötelékébe tartozó város lakosságának attól kell tartania, hogy akarata ellen idegen állam járma alá kerüljön. A Wilson elvek* [sic!] *aligha mentenek meg bennünket.*"[18]

A Nemzeti Casinóban elfogadott kiáltványt a megszállók a közrend megzavarására alkalmas tényezőnek értékelték, amiért 1918. december 5-től túszok kijelölését kezdték meg a város prominens személyei közül, akiket minden jövőbeli rendzavarásért és a

[14] Az együttműködő személyek általában helyi délszlávok voltak, közülük is a szerbek körében volt jellemző a kooperációs hajlam, például dr. Andrics Tivadar, Mohács szerb származású országgyűlési képviselője (1910–1918). Más délszláv népcsoport körében kisebb mértékben vagy egyáltalán nem találkozunk ilyennel. A helyi sokacság esetében kifejezetten a magyar állam melletti hűség volt az uralkodó magatartási forma. Az együttműködők közé tartoztak még a különböző baloldali politikai formációkból származó személyek is, akik nemcsak helyiek (Doktori Sándor, Hajdu Gyula stb.) voltak, hanem a Tanácsköztársaság bukása után a demarkációs vonalon átszivárgó kommunista emigránsok.

[15] Lásd például a Narodna Uprava tevékenységét.

[16] Pécs–Baranya 1928: 37–38.

[17] A kiáltvány teljes szövegét közli: Pécs–Baranya 1928: 37–38.

[18] MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. Nagyatádi dr. Visy László Pécs szabad királyi város főispánja naplói 1914–1921; 1918. dec. 2.

szerb törekvések elleni megmozdulásokért felelőssé kívántak tenni.[19] Ez volt az első olyan nyomásgyakorlási eszköz – a túszejtés intézménye –, amelyet a lakosság megfélemlítése és féken tartása érdekében vetettek be. Fontos, hogy jelen esetben a kollektív felelősség elvére támaszkodva akartak eredményeket elérni, és jellemzően a megszállás első felében, a trianoni békeszerződés aláírása előtt találkozhatunk a jelenséggel.[20] A második időszakban, 1920 nyarától kezdve a megváltozott külső és belső körülmények következtében ez fokozatosan átadta a helyét a valjevói internálásoknak.

A valjevói internálások

Általános jellemzők

Valjevo egy kisváros Nyugat-Szerbiában, Belgrádtól 100 kilométerre, a baranyai területektől pedig 300 kilométerre. Ez volt az a település, ahol internálásukat töltötték a szerb megszállás idején Baranyából (Pécsről, Mohácsról és Bajáról) internált közigazgatási tisztviselők és politikusok. Az általános körülményeket tekintve nem egy szokványos, táborban történő végrehajtásról beszélhetünk. Az internáltak a város közigazgatási határait nem hagyhatták el, annak területén belül viszont szabadon mozoghattak.[21] A fennmaradt egodokumentumok arról számolnak be, hogy a helyiekkel való érintkezésben sem voltak meggátolva. Ete János kölkedi körjegyző egyik visszaemlékezésében beszámol arról az esetről, hogy gyakorlatilag zavartalanul részt tudott venni az akkori szerb választások Valjevóban tartott kampányrendezvényein, saját bevallása szerint az egyik párt pénzgyűjtésén adakozott is.[22] A fogvatartottaknak hetente jelentkezni kellett a helyi közigazgatás vezetőjénél, így ezen körülményeket figyelembe véve egy relatív laza kontrollról beszélhetünk.[23] Ezek a feltételek lehetőséget adtak szökésekre is, a kutatásnak három ilyen esetről van tudomása, melyből kettő volt végleges távozás. Vojnics Ferenc bajai polgármester és Bohuss Rezső bajai és nagybaracskai római katolikus káplán 1920. augusztus 25-én megszöktek Valjevóból, amit több más internált beszámolója is megerősít.[24] Továbbá Vojnicstól fennmaradt egy levél, melyben beszámol a szökésről, amelyet egy római katolikus pap társaságában tett meg.[25] A harmadik szökési eset – amely nem

[19] Vörös 2025a: 81.

[20] A szerb megszállás alatti túszejtésekről részletesen lásd: Vörös 2025a: 79–87.

[21] Vörös 2023: 180.

[22] MNL BaVL XV. 51. 15. d. 394. Képviselőválasztási esetek.

[23] Vörös 2023: 180.

[24] A Pécsről internált Fischer Ferenc, Fischer Béla, Hamerli József és Visy László megérkezésük napján, 1920. augusztus 24-én találkoztak Vojnics Ferenccel és Bohuss Rezsővel. Beszámolóik szerint másnap a két bajai személy megszökött Valjevóból, nem látták őket többé. A demarkációs vonalat átlépve Magyarországra távoztak. Lásd: MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. Nagyatádi dr. Visy László Pécs szabad királyi város főispánja naplói 1914–1921; 1920. okt. 4; Fischer 2006: 188–190.

[25] Vojnics Ferenc levele Rosenberg Mátyáshoz. Közli: Knézy [1940] 2009: 130–131.

végleges ugyan – a már említett Ete Jánoshoz kapcsolódik, aki 1920. november 1-jén három napra Belgrádba szökött, hogy a magyar követségre jelentéseket csempésszen, amiért 3000 dinárt kapott.[26]

A pénzügyi helyzetet tekintve a fogvatartottaknak maguknak kellett gondoskodni szállásukról, étkezésükről, ami jelentős nehézségeket okozott. Weisz Nándor bajai polgármester-helyettes beszámolója szerint 250 dinárért tudtak szobát bérelni, amelyen három másik emberrel osztozott.[27] Költségeik fedezése érdekében a szerb hatóságok engedélyezték számukra a munkavégzést, Vojnics Ferenc például borbélyként dolgozott internálása alatt,[28] valamint személyesen Bethlen Istvántól vett fel hitelt Valjevóban tartózkodásának fedezésére 6420 dinár értékben.[29] Néhány esetben az internáltaknak hozzátartozóik és barátaik még a lakóhelyükről történő induláskor jelentősebb mennyiségben dinárt adtak át, ám ezeket a kísérő szerb katonák jellemzően elkobozták tőlük.[30]

Az eddig név szerint említett személyekkel együtt – akiknek Valjevóban töltött időszakát részletesebben is ismerjük a tőlük fennmaradt egodokumentumoknak köszönhetően – a kutatás jelenleg 23 beazonosított internálási esetet tart számon. Az adataikat az alábbi táblázat foglalja össze (1. ábra). Az adattárban nyilvántartott eseteken túl a kutatásnak tudomása van kevéssé beazonosított, illetve további internálási szándékról is. A Pécsről Valjevóba érkezett csoport találkozott Szathmáry József vaskúti jegyzővel, illetve egy Schád vezetéknéven említett vaskúti rendőrvezetővel.[31] Az ő pontosabb beazonosításuk további kutatásokat igényel. Rajtuk kívül Horváth Kázmér pécsi újságírót, a Pécsi Est szerkesztőjét is internálni akarták a megszálló hatóságok. Horváthot 1920-ban letartóztatták a szerbek, azonban a pécsi fogságból megszökött, majd a demarkációs vonalon túlra, Kaposvárra távozott, ahol szintén a sajtóban dolgozott, illetve a megszállás ellen szervezkedett.[32] Továbbá a trianoni határról, illetve a szerb megszállásról bekért körjegyzői beszámolók között, a sámodi körjegyző beszámolójában leírja, hogy

[26] Az iratcsempészés részletesebb körülményei, mint például maguk az iratok vagy a megbízó személye, ismeretlen. Lásd: KDM HT 83–67. 022. Az első világháború és a szerb megszállás – Ete János visszaemlékezése.

[27] Paizs Ödön 1921: Bajai urak kálváriája szerb fogságban. *Magyarország* 1921. szeptember 3. 4.

[28] Vojnics Ferenc levele Rosenberg Mátyáshoz. Közli: Knézy [1940] 2009: 130–131.

[29] Dékány 2012: 132.

[30] Visy László 3000, Hamerli József 5000 dinárt vitt magával. A pénzt mindegyikőjüktől elkobozták, csak fejenként 50 dinárt tarthattak maguknál. Lásd: MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. Nagyatádi dr. Visy László Pécs szabad királyi város főispánja naplói 1914–1921; 1920. okt. 4.

[31] Fischer Béla és Visy László egyaránt beszámolnak a két vaskúti személyről. Elmondásuk szerint tolmácsolásban is segítségükre voltak, azonban ezzel kapcsolatban ellentmondásos a beszámoló, hogy pontosan melyikük is segített nekik a fordításban. Szathmáry Józsefről továbbá az is ismert, hogy Visyék Valjevóba érkezése előtt 5 héttel internálták, illetve az is, hogy ott halt meg 61 éves korában, vérhasban. Fischer Béla részt vett a temetésén is. Lásd: MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. Nagyatádi dr. Visy László Pécs szabad királyi város főispánja naplói 1914–1921; 1920. okt. 4; Fischer 2006: 188–190.

[32] MNL BaVL XIV. 29. 17. d. [Napi események, iratok, dokumentumok gyűjtője 1937–1940] Horváth Kázmér köztisztviselő irathagyatéka 1919–1950. Horváth Kázmér levele Imrédy Béla miniszterelnöknek 1939. január 22.

Kórós-Almáspusztán Rozsnyai Lajos földbirtokost internálták Valjevóba, mert nem volt hajlandó adót fizetni a megszállóknak, mivel neki a háború előtt sem kellett.[33]

A valjevói internálásokról mint jelenségről a belső működést, illetve a beazonosított személyeket ismerve elmondható, hogy nem egyedi esetek sorozatáról beszélünk, hanem az a megszállók által egy tudatosan és rendszerszintűen alkalmazott nyomásgyakorlási eszköz volt, amelyet elsősorban az ellenálló és/vagy velük együtt nem működő közigazgatási tisztviselőkkel és politikusokkal szemben alkalmaztak. Az összesítő táblázat „foglalkozás" oszlopát végignézve a szakmai ranglétra majdnem összes elemét láthatjuk. Több személy esetében azonos kezdő- és végpontja van az internálásnak, mivel az egy településről Valjevóba kerülteket jellemzően egyszerre, ugyanazon útvonalon[34] szállították a célállomásra. A sémában három kivétellel találkozhatunk.

A Bajáról internáltak között szerepel a kutatás által beazonosított egyetlen nő is, Huber Károly (bajai) városi adótiszt felesége.[35] Huber Károlyné (született Gódár Gizella[36]) internálását azért rendelték el a megszálló hatóságok, mert nem volt hajlandó elárulni a náluk házkutatást végző szerb katonáknak, hogy hová rejtette el a férje azokat az iratokat, amelyek terhelő bizonyítékot jelentettek volna arra, hogy Huber Károly magyarországi pénzbeli támogatást fogadott el abban az időszakban, amikor a szerbek menesztették őt hivatalából. Egyes beszámolók szerint Gódár Gizella meg is sérthette, sőt rátámadhatott az egyik katonára.[37] A letartóztatás, valamint a valjevói körülmények következtében legyengült, beteg asszonyt férjével együtt előbb hazaengedték a velük együtt internált további bajai tisztviselőkhöz képest, ők valószínűleg még a szerbek 1921. augusztusi kivonulása előtt visszatértek Bajára. Gódár Gizella hazaérkezése után két héttel elhunyt.[38]

Második kivételesnek tekinthető esetünk Bohuss Rezső személye, aki az egyetlen egyházi személy a beazonosított internáltak között. Bohuss egy fiatal, frissen (1917. június 3-án) felszentelt katolikus káplán volt, aki 1919-re Baján és Nagybaracskán teljesített szolgálatot.[39] Internálása valószínűleg 1920 májusában kezdődött, Valjevóban Vojnics Ferenc bajai polgármesterrel mozgott együtt; ezeket a Pécsről internáltak visszaemlékezéseiből tudjuk.[40] Bohuss Rezső tevékenységéhez fontos megjegyezni, hogy elkötelezett

[33] MNL BaVL XIV. 29. 6. d. [Mohács] Horváth Kázmér köztisztviselő irathagyatéka 1919–1950. A sámodi körjegyző beszámolója a trianoni határokhoz kapcsolódó adatokról, 1929. február 5.

[34] Ez az útvonal a korabeli vasúti és vízi infrastruktúra vonalát követte. Általában (a kiindulási pontok miatt az útvonalak eleje eltérő a Pécsről, Mohácsról, illetve Bajáról internáltak esetében) Szabadka, Belgrád és Zabrežje érintésével érkeztek Valjevóba.

[35] Paizs Ödön 1921: Bajai urak kálváriája szerb fogságban. *Magyarország* 1921. szeptember 3. 4.

[36] Knézy [1940] 2009: 151.

[37] Knézy [1940] 2009: 151–152. vö. Paizs Ödön 1921: Bajai urak kálváriája szerb fogságban. *Magyarország* 1921. szeptember 3. 4.

[38] Knézy [1940] 2009: 152.

[39] Felszentelése és Baja környékére kerülése között kulai káplánként is számon van tartva, azonban ez nem szerepel a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban lévő personáliájában. Vörös 2025b: 79.

[40] MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. Nagyatádi dr. Visy László Pécs szabad királyi város főispánja naplói 1914–1921; 1920. okt. 4.; Fischer 2006: 188–190.

volt a történeti magyar állam megtartása (és később helyreállítása) mellett, aktívan felszólalva a szerb megszállás ellen. Közírói tevékenysége is jelentősnek tekinthető a korszakban, más az első világháborútól kezdve írt könyveket, novellákat, sőt Trianon után egyenesen revizionista/irredenta szerzőnek számított.[41]

Harmadik kivételes személyünk dr. Prakatur Tamás mohácsi ügyvéd, későbbi nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő, akit kétszer is internáltak Valjevóba 1920-ban. Az első alkalom 1920. március 31-én történt, amikor Prakaturt Budapestről kinevezték Baranya vármegye kormánybiztosává.[42] A kinevezés napján már letartóztatták a szerbek, és másnap Belgrád érintésével Valjevóba internálták. A megszállás alatt működött baranyai szerb lap, a Baranjski Glasnik is beszámolt az esetről, ahol az internálás indokaként az volt megjelölve, hogy Prakatur Tamás „külföldi és hazai magyarokkal lepaktálva a szerb államérdekek ellen dolgozik".[43] Első internálásából körülbelül május végén érkezhetett vissza Mohácsra.[44] Második internálására 1920. október 17. és december 21. között került sor, ekkor már hét másik mohácsi tisztviselővel együtt került Valjevóba.[45] Őket mind magyarérzelműséggel, a szerb eskü letétele megtagadásának, valamint a munka fel nem vételének vádjával mozdították el pozícióikból.[46]

Esettanulmányok

A következőkben *Ete János, Fischer Béla és Vojnics Ferenc* életrajzi vázlatának áttekintésével esettanulmányokon keresztül kerül szemléltetésre mind a három internált csoportból egy-egy életpálya. Így megfigyelhető, hogy az adott személy életében mikor és

[41] Bohuss Rezső egyik színművét már 1917-ben gróf Zichy Gyula pécsi püspök is ajánlotta a híveknek 17. körlevelében: „*Végül ajánlja* [Zichy Gyula – V. Zs.] *a Jézus Szíve naptárt és Bohuss Rezső kulai káplán A honvéd álma című karácsonyesti színművét.*" Lásd: A megyéspüspök körlevele. *Pécsi Újlap* 1917. november 16. 2. A szerb megszállás után, 1921-ben megjelent egy saját kötete is Bohussnak, *Rabmagyarok karácsonya* címmel Baján.

[42] Fischer Béla 1922: Az alispán jelentése az 1918. év október hó 1. óta lefolyt eseményekről és tett intézkedésekről. *Baranyavármegye Hivatalos Lapja* 1922. január 5. 8.

[43] Az internálás indokának megállapítása a szerb nézőpontból értendő, vagyis Baranya már a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság része, tehát a külföldi magyarok a demarkációs vonalon túliak, és a hazaiak pedig a baranyaiak. A cikk indoklása: „*Naredbom min. Unutr. Dela ima se dr. Prakatur „Tamaš" (kako se on sam potpisuje) internirati u Valjevo, s razloga što je ustanovljeno, da je on paktu sa onim Mađarima i iz preka i ovde, koji rade protiv naših državnih interesa.*" (Magyarul: A [szerb – V. Zs.] belügyminiszter rendelete alapján dr. Prakatur Tamást (ahogyan ő maga ír alá) Valjevóba internálják, mivel megállapították, hogy lepaktált a külföldi és hazai magyarokkal, akik az államérdekeink ellen dolgoznak. [Saját fordítás – V. Zs.]) Prakatur a magyar nevét használta hivatalos ügyekben is, ezért írta a szerb lap a Tamás nevet idézőjelben, illetve tette zárójelbe az „ahogyan ő maga ír alá" megjegyzést. Lásd: Glibonjski, Milan 1920: Interniranje dr.-a Prakatura. *Baranjski Glasnik* 1920. május 6. 3.

[44] Vörös 2025a: 91.

[45] Társai voltak az internálásban: Cseh Gyula darázsi jegyző, Ete János kölkedi körjegyző, Kisfaludy Vidor dunaszekcsői jegyző, Margittay Lajos és Németh Károly főszolgabírók, Schmidt Károly politikus, gyógyszerész és Zdillár György földadó-nyilvántartó.

[46] Vörös 2025a: 90.

milyen körülmények között rendelték el az internálást, illetve milyen karrierlehetőségek voltak az életükben a megszállást követő időszakban.

Ete János (1885–1974) pályaképe[47]

1885. december 5-én született Mohácson, Endl János néven.[48] Középiskolai tanulmányait Pécsett és Szegeden végezte, az érettségi letétele után egy községi közigazgatási tanfolyamot is elvégzett, amivel párhuzamosan gyakornokként dolgozott Baranyajenőn.[49] 1906 és 1908 között Darázson tartózkodott (mai Draž Horvátországban), ahol megtanulta a sokac nyelvet. 1912-től Szederkényen, majd 1913-tól Hidason volt segédjegyző, ott érte az első világháború kitörése is, a mozgósítást és a háború első időszakának nehézségeit községi tisztviselőként „belső működésének" nézőpontjából is látta. 1915 januárjában besorozták a pécsi 19. honvéd gyalogezredhez, de nem került frontszolgálatra, mivel sikkasztás miatt megüresedett a sombereki helyettes jegyzői hivatal, mely pozícióra őt ajánlották.[50] 1917-ben került Kölkedre, ekkor választották meg körjegyzőnek, mely hivatal „élethosszig" szólt.[51] A szerb megszállás idején saját szavaival élve „nem állt szerb szolgálatba".[52] A szerb királyra, valamint a szerb kormányra történő eskü letételét megtagadta, elmozdították hivatalából, ami miatt nehéz anyagi körülmények közé került.[53] Hét társával együtt 1920. október 17. és december 21. között Valjevóba internálták. A megszállás után visszakerült kölkedi körjegyzői hivatalába, amelyet egészen 1939-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig töltött be.[54] A helyi közösségben egy köztiszteletben álló, megbecsült emberként maradt meg, akinek a megszállás alatti helytállása számon volt tartva. 1934-ben belügyminiszteri engedéllyel magyarosította nevét Etére.[55] Élete hátralevő részében aktív szerepet vállalt az állandó mohácsi múzeum létrehozásában, illetve annak vezetésében is. A Mohács és környéki nemzetiségekről, illetve a mohácsi csatáról történeti és néprajzi kutatásokat végzett. 1974. május 7-én hunyt el.[56]

Fischer Béla (1877–1953) pályaképe

1877. május 1-jén született Gyöngyösön.[57] Fiatalkorában árva lett, aminek következtében Pécsre került az itt élő rokonaihoz. Középiskolai és jogi felsőfokú tanulmányait Pécsett végezte, majd 1900-tól dolgozott a baranyai közigazgatásban. 1903-tól vármegyei ötödaljegyző, 1907-től negyedaljegyző.[58] Az első világháború végére Baranya vármegye

[47] Részletes életrajzát közli: Vörös 2024.
[48] MNL BaVL XV. 51. 15. d. 427. Ete János önéletrajza.
[49] Vörös 2024: 187.
[50] MNL BaVL XV. 51. 15. d. 427. Ete János önéletrajza.
[51] KDM HT 83–67. 022. Az első világháború és a szerb megszállás – Ete János visszaemlékezése.
[52] KDM HT 83–67. 022. Az első világháború és a szerb megszállás – Ete János visszaemlékezése.
[53] Vörös 2024: 188.
[54] MNL BaVL XV. 51. 15. d. 427. Ete János önéletrajza.
[55] Névmagyarosítások. *Mohácsi Hírlap* 1934. május 6. 3.
[56] Vörös 2024: 189.
[57] Kussinszky–Zsadányi 1931: 21.
[58] Matolay–Zsadányi 1930: 4.

másodfőjegyzői rangjáig emelkedett.[59] A szerb megszállás idején hamar célkeresztbe került. Nem tette le a szerb esküt, illetve a pécsi magyar ellenállás egyik kulcsfontosságú szervező alakja lett. Ennek egyik fontos sarokpontja 1920 nyarán történt, amikor az ő kezdeményezésére készült egy memorandum, amelyben tiltakoztak a szerb megszállás jogtalansága ellen, mivel a trianoni békeszerződés Baranyát (a baranyavári járás kivételével) Magyarországnak ítélte, vagyis a megszállás nemcsak felesleges, de nemzetközi jogot sértő cselekmény is volt.[60] Ezért a megszállók letartóztatták, és 1920. augusztus 20-án három társával Valjevóba internálták, ahonnan október 12-én tért haza. A kivonulás után tevékenyen részt vett a közigazgatás visszaállításában, akkor már ismét vármegyei másodfőjegyzőként. 1922-ben főjegyzőnek, majd 1925-től Baranya alispánjának választották, ekkor érte el közigazgatási karrierének csúcsát, ahonnan 1937-ben nyugdíjazták.[61] Magyarország 1944-es német megszállásától kezdve teljesen visszavonult a közélettől. 1953. február 22-én hunyt el.

Vojnics[62] *Ferenc (1879–1962) pályaképe*

1879. február 22-én született Szabadkán, bunyevác családban, apja Vojnics Ferenc szabadkai főjegyző volt.[63] Középiskolai tanulmányait a kalocsai Érseki Főgimnáziumban végezte, majd 1897. november 4-től a szabadkai főispáni hivatalban dolgozott írnokként, illetve ezzel párhuzamosan elkezdte a jogot a Kolozsvári Egyetemen.[64] 1902-ben a közigazgatási gyakornok pozícióból az első aljegyzői székig jutott, 1906-tól már közművelődési tanácsos. 1908. december 10-én Szabadka főjegyzőjévé választották.[65] 1915. október 9-én (egyedüli indulóként) Baja polgármesterévé választották.[66] Vojnics Ferenc 1918. november 8-án még letette az esküt a Károlyi-kormányra, majd a megszálló szerbek 1919. január 1-jén elmozdították hivatalából, mivel a szerb esküt már nem volt hajlandó letenni.[67] Jovan Cvijić Baja környékéről szóló délszláv/szerb többséget igazoló kutatása ellen memorandumot írt, amiért letartóztatták, és Valjevóba internálták 1919. augusztus végén/szeptember elején.[68] Vojnics Bohuss Rezső római katolikus káplánnal megszökött, 1920. augusztus 25-én látták őket utoljára Valjevóban a pécsi internáltak, valószínűleg szeptember 3-án lépték át a demarkációs vonalat.[69] A szerbek kivonulása

[59] Katics 1933: 201.
[60] Vörös 2025a: 89.
[61] Kussinszky–Zsadányi 1931: 21.
[62] Vezetékneve több alakban is előfordul, a Vojnics mellett Vojnich, Vojnic és Vojnić írással is. 1931-ben nevét Borbíróra magyarosította.
[63] Fábián 2009: 40.
[64] Fábián 2009: 40–41.
[65] Merk–Rapcsányi 2007: 19.
[66] Nem volt ismeretlen a bajaiak előtt Vojnics Ferenc, a főispáni hivatalban végzett munkája alatt többször is foglalkozott Bajával, a korszakban két rövidebb időszak kivételével Szabadkának és Bajának közös főispánja volt.
[67] Merk–Rapcsányi 2007: 19.
[68] Merk–Rapcsányi 2007: 19.
[69] Paizs Ödön 1921: Vojnich bajai polgármester elfogatásáról és szökéséről. *Az Est* 1921. szeptember 4. 3.

után visszakerült a bajai polgármesteri székbe, ahol 1937-es nyugdíjazásáig maradt.[70] 1938-ban a visszacsatolt Kassa főispánja volt.[71] A második világháborút Budapesten vészelte át, ahonnan az 1950-es évek elején kitelepítették Hajdú-Bihar megyébe. 1956-ban elhagyta Magyarországot, és az Egyesült Államokba ment lányához. 1962. december 31-én hunyt el a pennsylvaniai Ligonierben.[72]

Töréspont? Az internálások elhelyezkedése a vizsgált karrierutakban

Az általános viszonyokat és a három esettanulmányt áttekintve elmondhatjuk, hogy a megszállás és a valjevói internálás csak átmenetileg szakította meg a vizsgált közigazgatási tisztviselők és politikusok karrier-előmenetelét. Ezek a személyek a Horthy-korszakban jeles életpályát futottak be, néhányan közülük egészen magas pozícióig eljutva.[73] Az is megfigyelhető, hogy a szerbek 1921. augusztusi kivonulása után minden menesztett magyar közigazgatási szereplőt megtalálunk hivatalában. A két világháború közötti karrierutaknak és a kivonulás utáni visszarendeződésnek két fő oka van. 1. 1921. augusztus 20-án látott napvilágot az 1921/24. alispáni rendelet, melyet Stenge Ferenc, Baranya vármegye alispánja[74] tett közzé, mely kimondta, hogy azok a tisztviselők, akik 1918. október 30-át megelőzőleg jogszerűen töltötték be hivatalukat, visszakerülnek pozícióikba.[75] Ez az intézkedés összhangban volt azzal az országos tendenciával, mely a Horthy-korszakot megalapozó törvényekben szerepelt 1920-ban; amelyekben az 1918-as forradalmak és a Tanácsköztársaság időszakát szintén úgymond „zárójelbe tették". 2. Fontos megjegyezni a vizsgált karrierutak két világháború közti időszakához azt is, hogy az internálás, illetve a szerb megszállás alatti magatartás egyenesen hozzájárult az előrelépéshez.

Az ellenállásban részt vett személyek a helyi, baranyai környezetben glorifikálva lettek az 1920-as évek emlékezetpolitikai eszközeivel, a megszállás időszaka és ezáltal az internálások is az emlékezetkultúra részét képezték.[76] Ennek a jelenségnek a kicsúcsosodása erőteljesen megfigyelhető az 1931-es év környékén, amikor a szerb hadsereg kivonulásának tizedik évfordulójára emlékeztek. A két világháború közti időszakban több emlékkötet is megjelent,[77] amelyekben az 1918 és 1921 közti események

[70] Fábián 2009: 45–46.

[71] Merk–Rapcsányi 2007: 20.

[72] Merk–Rapcsányi 2007: 20.

[73] Jó példa erre Fischer Ferenc, aki a két világháború között már Keresztes-Fischer Ferenc néven Magyarország belügyminiszteri székéig jutott. Természetesen azok a személyek tudtak ilyen ívű karriert befutni, akiknek életkoruk még megengedte, például Visy László már a megszállás alatt is nyugalmazott főispán volt.

[74] Stenge Ferenc a demarkációs vonal túloldalán vészelte át a szerb megszállást. Sásd és környéke nem került szerb uralom alá, így ott kvázi párhuzamosan működött az „emigráns" magyar baranyai közigazgatás.

[75] MNL BaVL XIV. 29. 7. d. [Meghívók, gyászjelentések, plakátok, röpiratok, nyomtatványok] Horváth Kázmér köztisztviselő irathagyatéka 1919–1950. Az 1921/24. alispáni rendeletről szóló plakát.

[76] Vörös 2023: 183.

[77] Lásd például: Pécs–Baranya 1928; Matolay–Zsadányi 1930. Hasonló példa Somogy vármegyéből,

kiemelten reprezentálva voltak, mindazon túl a lokális tér elismert embereinek életrajzi összefoglalói, fényképei is helyet kaptak, köztük a Valjevóba internált közigazgatási szereplőkkel. Ezen kötetek közül külön kiemelhető *A felszabadulás aranykönyve,*[78] amely kifejezetten a kivonulás tizedik évfordulójára készült.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (MNL BaVL)
XIV. 29. Horváth Kázmér köztisztviselő irathagyatéka (1919–1950)
XIV. 60. Nagyatádi Dr. Visy László Pécs szabad királyi város főispánja naplói (1914–1921)
XV. 51. Kéziratok (1784–2025)
Kanizsai Dorottya Múzeum, Helytörténeti Adattár (KDM HT)
KDM HT 83–67. 022. Az első világháború és a szerb megszállás – Ete János visszaemlékezése.

Dömjén Miklós (szerk.) 1930: *Somogymegye Trianon után.* Budapest.
Visy Zoltán (közread.) 2006: *Fischer Béla visszaemlékezései.* Pécs.
Katics Antal (szerk.) 1933: *Baranyavármegye és Pécs szab. kir. város közigazgatási almanachja.* Pécs.
Dr. Knézy Lehel (írta és összeáll.) [1940] 2009: *Baja a forradalom és a szerb megszállás alatt (1918–1921).* [Eredeti megjelenés: Corvin, Baja, 1940.] Baja.
Kussinszky Endre – Zsadányi Oszkár (összeáll.) 1931: *A felszabadulás aranykönyve 1921–1931. Pécs.*
Dr. Matolay Károly – Zsadányi Oszkár (szerk.) 1930: *Baranya vármegye Trianon után tíz évvel.* Mohács.

Pécs – Baranya 1918–1928. Dunántúl, Pécs, 1928.
Az Est, 1921.
Baranjski Glasnik, 1920.
Baranyavármegye Hivatalos Lapja, 1922.
Magyarország, 1921.
Mohácsi Hírlap, 1934.
Pécsi Újlap, 1917.

amelyben sok személyi átfedés található a baranyai személyekkel, illetve magával a szerb megszállással a szigetvári és barcsi térség révén: Dömjén 1930.

[78] Kussinszky–Zsadányi 1931.

Hivatkozott irodalom

Bodor Mihály 2020: A szerb cenzúra története és működése a megszállt Baranya vármegye területén (1918–1921). In: Bősz Attila (szerk.): *A Nagy Háború és a Dél-Dunántúl.* Pécs, 2020. 31–40.

Dékány István 2012: „Fizesse meg nekünk a Magyar Kincstár." Soproni menekültek 1920-as kártérítési igénye. *Múltunk* (57.) 4. 114–135.

Fábián Borbála 2009: A főispáni hivataltól a főispánságig. *Bácsország* (4.) 1. 40–48.

Hornyák Árpád 2004: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927. Újvidék/Novi Sad.*

Merk Zsuzsa – Rapcsányi László (szerk.) 2007: *A város keresi múltját.* Borbíró (Vojnics) Ferenc, Baja polgármestere. Baja.

Ormos Mária 2020: *Padovától Trianonig 1918–1920.* Budapest.

Vörös Zsolt 2023: Baranyából Valjevóba internált személyek a szerb megszállás időszakában (1918–1921). In: Balatonyi Judit et al. (szerk.): *Mesterek és Tanítványok 3.* Pécs, 2023. 176–185.

Vörös Zsolt 2024: „Alig szabadultam ki a szerbek fogságából, már le kellett mennem a szerbek közé, de mégis lementem, mert lelkiismeretem nyugodt volt." Az I. világháború és a szerb megszállás – Ete János visszaemlékezése. *Pontes* (7.) 1. 186–212. https://doi.org/10.15170/PONTES.2024.07.01.09

Vörös Zsolt 2025a: A szerb nyomásgyakorlás két eszköze: túszejtés és internálás a megszállt Baranyában (1918–1921). In: Balatonyi Judit et al. (szerk.): *Specimina Operuum Iuverum 9.* Pécs, 2025. 59–104.

Vörös Zsolt 2025b: Megismerni egy ismeretlent. Bohuss Rezső Valjevóba internált káplán esete. *Grastyán-füzetek* (4.) 1. 73–84.

Löffler Tibor

Politikai lojalitás, B-listázás, boszorkányüldözés. Az állam- és közigazgatással szembeni politikai-ideológiai kihívások az 1989/90-es rendszerváltás során

Abstract: Political Loyalty, B-Listing, and Witch-Hunting: Political and Ideological Challenges to State and Public Administration during the Regime Change of 1989/90. The transformation of the state organisational structure, including state and public administration, was a necessary consequence of the regime change of 1989/90. Politically, however, this process inevitably raised the question of the political reliability, loyalty, and disloyalty of the professional apparatuses, and more generally of the personnel inherited from the fallen system, the ancien régime.

The study takes as its point of departure the fact that, in the slightly more than one year preceding the first free elections, state and public administration had to face an increasingly serious political and ideological challenge. In the struggles among political parties, it was in the interest of the state party and its successor party to thematise and dramatise the existential threat allegedly facing state and public administration, which, because of its size, also represented a considerable electoral constituency. The study examines this process from an explicitly political- and ideological-historical perspective.

Keywords: state administration; expertise; loyalty; dismissals; purges; parachute appointees; B-listing; witch-hunting

Az 1989/90-es rendszerváltás s annak részeként az 1990-es kormányváltás egyaránt óriási politikai-ideológiai kihívást jelentett az állam- és közigazgatás szakapparátusai, valamint a kormányváltásra készülő (ellenzéki) pártok és az új, Antall József vezette koalíciós kormány számára. Ennek a kihívásnak a lényegét az igazgatástól megkövetelhető szakértelem és (politikai) lojalitás kettősségének a hatalmi harc miatti politikai dichotómiává torzulása adta. Az állam- és közigazgatással szembeni politikai-ideológiai kihívások természete miatt a – témát az első szabad választásokig tárgyaló – tanulmányom alapját nem igazgatástörténeti és igazgatásszociológiai, hanem politikai, ideológiai, diskurzus- és sajtóelemzések

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.2.2026.343

alkotják. Politológusként ki kell hangsúlyoznom, hogy a téma a magyar politikatudomány számára is releváns. Az 1989/90-es rendszerváltástól napjainkig rendszeresen vetődtek s vetődnek fel olyan idevágó problémák, amelyek egyrészt megkerülhetetlenek a politikatörténet és politikai rezsimtörténet számára, másrészt az idő múlásával egyre inkább kerülnek a jelenkortörténész kollégák, köztük az igazgatástörténettel foglalkozók látószögébe. Egyetértek Fricz Tamással abban, hogy Magyarországon a rendszerváltás utáni kormányváltások az igazgatási struktúrában és általában a közszférában a választások után végrehajtott nagyarányú személycserék és tisztogatások miatt tulajdonképpen „kis rendszerváltások" a maguk konkrét valóságában.[1] A magyar politikatudománynak már a kilencvenes években bevett témájává vált a politikai patronázs (politikai kinevezettek), annak normális vagy túlzott mértéke,[2] a politikai klientizmus/klientelizmus és ezek kapcsán az, hogy a politikai lojalitás hogyan válhat elsődlegessé a szakértelemmel szemben. Már az 1990-es választások után rövid úton állandó májává vált a politikai diskurzusoknak és vitáknak, hogy a hatalmon lévő pártok a hatalmuk „bebetonozására" szakértelemmel nem rendelkező „pártkatonákat" neveznek ki szakértelmet megkövetelő pozíciókba, vagy ha a politikai kinevezett rendelkezik is szakértelemmel, munkáját abszolút politikai lojalitással rendeli alá az őt kinevező hatalom politikai érdekeinek és céljainak. A politikai klientizmus/klientelizmus tudományos témájának a pártok általi „klientúraépítés" politikai gyakorlata és kommunikációs toposza volt a forrása. Gyulai Attila politológus tömör és lényegre törő összegzése szerint „a bürokrácia integritása", miszerint „a közigazgatásban a törvényeket hatékonyan és átláthatóan alkalmazzák, és ennek során az intézmények a pártpolitikai és partikuláris érdekektől függetlenül működnek", kezdettől fogva problémás volt: „A közigazgatás politikai befolyástól való függetlensége soha nem valósult meg teljes mértékben 1990 után. A közigazgatás átpolitizáltsága az elmúlt évtizedekben mindvégig létező probléma volt. A kormányváltások után rendszeresek voltak a mélyreható személyi és szervezeti átalakítások, ami jelentős részben a pártok közötti bizalmatlanság következménye volt. A politikai befolyás mellett a szélesebb értelemben vett klientelizmus is jelen volt a bürokráciában…"[3]

A rendszerváltások törvényszerűen vetik fel az *elitcserét*, valamint a bukott rendszertől, az „ancien regime"-től *megörökölt szakapparátusok* politikai megbízhatóságának, lojalitásának és illojalitásának kérdését, mely kérdésnek szinte „állatorvosi lova" volt 1990-ben az, hogy teljesen felszámolják-e a diktatúra állambiztonsági szerveit (Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökség), avagy azok állományából, a *megbízhatónak és lojálisnak tartott* tagjaiból hozzák-e létre az új jogállami demokrácia nemzetbiztonsági szolgálatát. Az állam- és közigazgatásnak a rendszerváltás szellemében történő megreformálása nem vagy alig vetette volna fel a szakapparátusok *politikai lojalitásának* kérdését, ha 1) rendszerváltás helyett csak *modellváltás* ment volna végbe, ahogy azt az állampárt 1989 nyarán még remélte, azaz a szocializmus egy olyan pluralista modelljét

[1] Fricz 2006. A tanulmány idézeteiben a kiemelés a szerzőtől származik.
[2] Körösényi 1996; Pokol 1997.
[3] Gyulai 2017: 31–32.

vezették volna be, amely *hegemón hatalmi pozíciót* biztosított volna az állampártnak; (2) ha a rendszerváltás során 1990-ben nem történt volna kormányváltás, ezért az állampárt utódja, a kormányzó MSZP és a Németh-kormány *hatalmon maradt volna*; akár úgy, hogy (3) az MSZP-t bevonják a koalíciós kormányzásba.

Az 1990-ig kormányzó MSZP kampánykommunikációjának stratégiai eleme volt az, hogy továbbra is ők érdemesek és hivatottak a kormányzásra, mert csak ők rendelkeznek kormányzási és igazgatási tapasztalattal és szakértelemmel, beleértve a *szakapparátusok szakszerű irányítását* is. De már jóval korábban is *ideológiai és tömegkommunikációs stratégiája* volt az állampártnak (MSZMP), majd az utódpártnak (MSZP), hogy a sok százezernyi volt párttag mellett azzal állítsa maga mellé az állam- és közigazgatásban foglalkoztatottak tömegét, hogy azok egyfajta *egzisztenciális patrónusaként* megvédi őket a számukra *egzisztenciális fenyegetést* jelentő ellenzéki erőktől. Ez a politikai szerepjáték politikailag erősen leértékelte a „*szakértelem*" fogalmát, és kitermelt egy ellenideológiát: a „*szakértelem mítosza*" valójában az uralkodó kommunista elit *hatalomátmentését* szolgálja… Ez az ideológiai és tömegkommunikációs játszma kihívás volt az állam- és közigazgatásban dolgozók számára, akik nyilván nem tudták kivonni magukat az ő *egzisztenciájukra irányuló politikai fenyegetések* kommunikálásának hatása alól, azt lelkileg fel kellett dolgozniuk, és valószínű, hogy arra pártpolitikai orientációban is megnyilvánuló választ is adtak. De kihívás volt az ellenzéki pártok számára is, amelyek védekezésre és magyarázkodásra kényszerültek, hogy az állam- és közigazgatásban dolgozók, illetve az egész társadalom számára *megnyugtató* választ adjanak.

Politikai és politikai kommunikációs háttér 1989-ben

A nyár végére lényegében eldőlt, hogy nem modellváltás**,** hanem rendszerváltás lesz! Addig a „modellváltás" az MSZMP elitjén belül egy lehetséges forgatókönyv volt a rendszerváltás elkerülésére, bár politikailag és ideológiailag kiforratlan koncepciókat takart, kezdve egy demokratikus és jogállami szocializmus – jóhiszeműen képviselt – eszméjétől az uralkodó elit hatalomátmentő ideológiájáig bezárólag.[4] Az utóbbi feltételezte az MSZMP megmaradását és vezető szerepét, ezáltal pedig azt, hogy *az állam- és közigazgatás bárminemű átalakítása a hatalmon maradt kommunista párt kontrollja alatt és érdekei szerint mehet végbe*.

1989. október 7-én az MSZP megalakulásával az *államigazgatási funkciókat is betöltő* állampárt s vele együtt a központi, megyei és járási *pártapparátusok létjogosultsága* is máról holnapra megszűnt.

Fontos adalék az állampárt szatellitszervezeteinek sorsa is. A KISZ már 1989. április 22-én megszűnt, majd feloszlatták az Ifjú Gárdát is. A Munkásőrséget 1989. október

[4] A modellváltás politikatörténetéhez lásd Ripp 2006.

20-án oszlatták fel az 1989. évi XXX. törvénnyel, melynek egy idevágó rendelkezése arról szólt, hogy a törvény végrehajtására hivatott Minisztertanács 1989. december 31-éig intézkedik a munkásőrség *hivatásos és polgári állománya helyzetének* rendezéséről is… A Munkásőrség tábornokokból, tisztekből, zászlósokból és tiszthelyettesekből álló hivatásos állományának feloszlatása mellett szólni kell a *Néphadsereg politikai tisztjeiről* is. Azzal, hogy a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások eredményeként 1989 júliusában megszűnt a néphadsereg egypárti (MSZMP) irányítása, és a honvédelmi miniszter parancsot adott a *személyzeti és káderpolitikában* addig érvényes *párthatáskörök* megszüntetésére,[5] a hadseregen belül a Politikai Főcsoportfőnökség és az alá tartozó politikai tisztek *egzisztenciája* is megrendült.

1989-ben őszéig a budapesti és megyei pártbizottságok sorra jelentették be a „*hatáskör listák*" megszüntetését, önként lemondva a személyzeti politikában nekik biztosított jogok gyakorlásáról. A párt- és egyéb apparátusok felbomlása komoly egzisztenciális problémákkal járt. Az elhelyezkedést megnehezítette, ha az illető *szakmailag képzetlen* volt, vagy képzett, de *szakértelme már „lejárt", idejétmúlt* volt. A Politikai Főiskolán,[6] a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetemen,[7] a 40-es, 50-es évek „gyorstalpalóin" vagy a Szovjetunióban szerzett diplomák[8] kétes vagy érvénytelen képzettséget és szakértelmet igazoltak az elhelyezkedés során. Ha volt megfelelőnek mondható képzettség és szakértelem,[9] akkor arra ballasztként a politikai és pártmúlt nehezedett. Az álláskeresőket gyakran nevezték „*ejtőernyősök*"-nek, akiket ellenérzések, bizalmatlanság vagy kifejezetten ellenséges hangulat övezett az elhelyezkedés során. Az „ejtőernyős" kifejezés azt sugallta, amit gyakran ki is mondtak, hogy ők valamiféle *politikai (párt) küldetést* hajtanak végre, vagy a legszélesebb értelemben vett *hatalomátmentés*" kivitelezői. A nyilvánosság ideológiai arénájában az „ejtőernyősözésre" adott ideológiai válasz a „*boszorkányüldözés*" volt a rendszer hívei részéről.

Az 1989. november 26-án megtartott „négyigenes" népszavazás négy kérdése közül kettő idevágó volt: Kivonuljanak-e a pártszervek a *munkahelyekről*? *Elszámoljon*-e az MSZMP a tulajdonában vagy a kezelésében levő vagyonról?

A pártszervek kivonulása, a munkahelyek pártpolitikai értelemben vett depolitizálása automatikusan vetette fel a függetlenített párttitkárok, a pártfunkciót vagy pártmegbízatást végző dolgozók, valamint a *politikai szempontból kinevezettek* sorsát. A vagyoni

[5] Végh 2018.

[6] Hivatalosan az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Főiskolája. Az intézmény 1968-tól működött, és 1989. december 31-én jogutód nélkül megszűnt.

[7] Az intézmény 1952-től 1989-ig működött.

[8] A felsorolt intézményeket a korszakban gyakran nevezték „foxi-maxi képző"-nek a kritikusok. Jellemző, hogy amikor 1989-ben felvetődött, hogy a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem helyett MSZMP Szabadegyetem legyen, a végül kudarcba fulladt tervet azzal is védték meg, hogy a szabadegyetem nem lesz „foxi-maxi képző". Lásd Bihari Tamás: „Nem foxi-maxi: MSZMP Szabadegyetem". A Világ, 1989. szeptember 7, 44–45.

[9] A megyei pártarchívumok egyetemi vagy főiskolai történész diplomával rendelkező alkalmazottai értelemszerűen igyekeztek leváltárakban és múzeumokban, esetleg főiskolai vagy egyetemi tanszékeken elhelyezkedni.

jellegű elszámolás (és elszámoltatás) pedig a szélesebb *elszámoltatás* kérdésébe ágyazódott: *kik, miért és mennyiben tartoznak jogi és/vagy politikai és/vagy morális felelősséggel, és hogyan lehet őket felelősségre vonni?* A személyes felelősségek esetleges megállapításából egyenesen következett a lehetséges szankciók kérdése: a *tisztségből elmozdítás* és végső esetben a *büntetőjogi felelősségre vonás*.

A bárhogyan is értelmezett „igazságtétel" kitermelt egy ellentétes gondolkodást. Mivel az „*igazságtétel*" összekapcsolódott az *elszámoltatással*, a *számonkéréssel*, a felelősségre vonással, azokat az állampárt részéről előszeretettel azonosították vagy egészítették ki a *leszámolással*, a *bosszúval*, a *meghurcolással*, a *boszorkányüldözéssel* és a *koncepciós perekkel*. Végül pedig mindezt a „békés átmenet", a „nemzeti megbékélés" és a „közmegegyezés" fogalmai által meghatározott ideológiai keretbe helyezték, amelybe természetesen nem fértek bele az *állampárt által* B-listázásnak, boszorkányüldözésnek stb. *definiált* (!) esetek és politikai törekvések.

A sajtóelemzések alapján jól látható, hogy az állam- és közigazgatás sorsáról és jövőjéről szóló nyilvános vitákban és diskurzusokban az állampárti kommunikáció kulcsfogalmai a következők voltak: *B-listázás*, szanálás; nagytakarítás, kiseprűzés, tisztogatások, tömeges elbocsátások, (új) kontraszelekció; kollaboránsok, ejtőernyősök, államigazgatás szétverése; hangulatkeltés, megbélyegzés, félelem és félelemkeltés, fenyegetés, pogromhangulat; bosszú, *boszorkányüldözés*, inkvizíció.

Az állampárti kommunikációt uraló „B-listázás", amely eredetileg, 1945–46-ban, intézményesített eljárást jelentett az államapparátus és a közalkalmazottak főleg politikai megbízhatatlanság miatti csökkentésére, *hivatalosan sosem* merült fel (!) a rendszerváltó pártok, illetve az 1990-ben hatalomra került pártok (MDF, FKGP, KDNP) és az Antall-kormány részéről. Az 1990-es választások előtt tehát nem volt kidolgozott koncepció politikai szempontok szerinti, tömeges elbocsátásokkal, „kirúgással" járó létszámleépítéssel, mert *nem volt rá politikai akarat* a mérvadó politikai szereplők részéről, noha a közgondolkodásban jelen volt és rekonstruálható valamiféle „bélistázásnak" mondható politikai igény: megszabadulni azoktól, akiket politikai megbízhatóságból neveztek ki, akik kiszolgálták a pártállamot, akik mindent a pártállam ideológiájának rendeltek alá, és akik az elvártnál többet tettek a pártállamért. Paradox módon néha még állampárti körökben is megfogalmazódtak általános bizonytalanságérzetet keltő kritikák. Nagy Imre, a KISZ KB első titkára a kormányintézkedésekről például úgy nyilatkozott, hogy néha már-már a „*kormányzati apparátusok szabotázsára vagy provokációjára*" gondol.[10]

A feszültséget generálta az is, hogy bár már 1989-ben napirendre került a *közszolgálati törvény* megalkotása, csak három év múlva fogadták el a köztisztviselők jogállásáról szóló *1992. évi XXIII. törvényt*, amely a következőket mondta ki:

- „A társadalom közmegbecsülését élvező, demokratikus közigazgatás feltétele, hogy a közügyeket *pártpolitika-semleges*, törvényesen működő, *korszerű szakmai ismeretekkel* rendelkező, *pártatlan* köztisztviselők intézzék".

[10] Népszava, 1989. április 22.; Magyar Ifjúság, 1989. április 28.

- A köztisztviselő „*pártban tisztséget* nem viselhet, *párt nevében vagy érdekében* – az országgyűlési, az európai parlamenti, illetve a helyi önkormányzati választásokon jelöltként való részvételt kivéve – *közszereplést nem vállalhat*".

A politikai uralom és a hatalompolitika racionalitásai

A kormányzásra és kormányváltásra készülő ellenzéki pártok nehéz helyzetben voltak, mert nem hallgathatták el, hogy a kormányváltás egyben *hatalomváltást* is jelent, ezért bele kell nyúlniuk az állam- és közigazgatást is magában foglaló *hatalmi struktúrába*. A KDNP kifejezetten a nyugati mintákra hivatkozott: „A nyugati demokráciákban az a gyakorlat, hogyha egy új kormány *uralomra* jut [sic!], *személycserét hajt végre az államigazgatás vezető posztjain*. Ez nálunk is elkerülhetetlen. Enélkül nem lehet az *új politikai akaratot érvényesíteni az apparátusban*".[11] Az ellenzék szemében a rendszerváltás lényegéhez egyébként is hozzátartozott az *elitváltás* is, ami feltételezte a *döntési és rendelkezési jogokkal járó tisztségek és kulcspozíciók* birtoklását is.

Az állampárttal vívott *hatalmi harc* során a rendszerváltó ellenzék köreiben uralkodó felfogás az volt, hogy az *állampárt* stratégiai érdeke a rendszerváltás szabotálása vagy lassítása, a visszarendeződés, vagy ha végül nem tudják megakadályozni a *hatalomvesztéssel* járó rendszerváltást: a *hatalomátmentés*. Ebben a politikai logikában a „hatalomátmentés" értelme az volt, hogy a *kormányzati hatalom* ideiglenes elvesztését azzal ellensúlyozzák a kommunisták, hogy a szűkebben vett kormányzati szférán kívül lehetőleg *minél több hatalomra és befolyásra* tesznek szert, amit ellenzékben egyfajta *ellenhatalomként* tudnak működtetni az új kormánnyal és kormánypártokkal szemben a *hatalmi verseny* sikeres megvívása, a hatalomba visszakerülés érdekében. Ennek lehetséges eszköze az, hogy az állampárt/utódpárt a maga javára *transzformálja* az állampárti vagy pártállami kötődéseket: az egyének egykori (MSZMP) párttagságát, a régi rendszerhez kötődő politikai-ideológiai beállítódásait és értékrendjét. A rendszerváltó erők *ellenstratégiája* ezzel szemben értelemszerűen arról szólt, hogy – függetlenül a kivitelezhetőségtől – az állampárti/utódpárti ellenhatalmat és befolyást fel kell számolni vagy be kell szűkíteni, ezért a kormányváltás után *a lehető legszélesebb hatalom- és elitváltást kell végrehajtani minden társadalmi alrendszerben és szektorban*. Ez a – mai kifejezéssel élve – politikai projekt akkor a „*pártállam lebontása*" néven volt ismert, amelybe bármi belefért, amit az állampárttal/utódpárttal szembeni politikai-ideológiai harcban aktuálisan fontosnak tartottak. Az emberi tényezőt illetően rendkívül fontos volt számukra a *lojalitások* megszerzése és biztosítása, de nemcsak a különböző szintű és rangú vezetők, hanem az alkalmazottak és beosztottak körében is…

[11] Magyar Nemzet, 1990. február 10.

Az ellenzék politikai-hatalmi harca mindazonáltal nem nélkülözött pragmatikus és realista hatalompolitikai megfontolásokat. A Magyar Demokrata Fórum II. Országos Gyűlése után, 1989. október 22-én Antall József, a párt frissen megválasztott elnöke kijelentette, hogy „az MSZP nélkül nincs és nem is lehet stabil, a nemzeti érdeket szolgáló koalíció". Csengey Dénes, az MDF emblematikus képviselője is ennek szellemében érvelt novemberben az utódpárttal – az *akkori* politikai-hatalmi helyzetben – esetleg kötendő koalíció mellett, hogy a hatalomra kerülő ellenzék valószínűleg tárcákat fog felajánlani a kommunista politikusoknak is, hiszen *az új kormány nem kerülhet majd frontális ütközésbe a teljes közigazgatási és szakigazgatási elittel, mert az [sic!] nagyon gyorsan megbuktathatná*. És nem hirdethet *B-listázást* sem, mert ez esetben még gyorsabban megbuktatná maga a magyar nép.[12] A „frontális ütközést" lehetett úgy értelmezni, hogy a közigazgatási és szakigazgatási elitet az a puszta *politikai tény* állítja szembe az új kormánnyal, hogy az utódpárt nem vesz részt a kormányzásban, ami az elit masszív *pártpolitikai elkötelezettségét* feltételezte. Egy másik olvasatban az esetleges *radikális mértékű személycserékkel* lehetett azonosítani a frontális ütközés okát. Az ellenzéki pártok azonban bevallottan „*káderhiánnyal*" küszködtek, ezért nem kezdeményezhettek szívük szerinti mértékben személycseréket. A realistán és felelősen gondolkodó ellenzékiek tisztában voltak a hatalomszociológiai ténnyel: maga az államigazgatás *szervezeti erővel és hatalommal* rendelkezik, ezért nem lehet, nem szabad *ellenséggé* tenni, és el kell nyerni a *bizalmát* és *lojalitását*. Mint azt látni fogjuk, abban, hogy az új, ellenzék által alakított kormánynak a saját (és az ország) *működőképessége* érdekében biztosítania kell az államigazgatás lojalitását, tulajdonképpen egyetértés volt a még kormányzó MSZP és a kormányváltásra készülő ellenzéki pártok között.

Politikai és társadalompszichológiai játszmák az első szabad választást megelőzően

Ennek ellenére az állampárt (MSZMP), az utódpárt (MSZP), azok testvérszervezetei és mögöttes médiaholdudvara politikai, valamint *politikai és társadalompszichológiai játszmákra* használta fel az állam- és közigazgatás kérdését, a lehetséges, mert többé-kevésbé szükségszerű leépítéseket, elbocsátásokat. Ugyanakkor az ellenzéki erők kommunikációja is gyakran volt ellentmondásokkal terhes. Az 1989. március 15-i ellenzéki demonstrációkon előadott 12 pont közül a 7.-ben például „a bürokrácia és az erőszak-apparátus leépítését" a Munkásőrség és az Ifjú Gárda feloszlatásával együtt követelték. A „bürokrácia" végtelenül tág fogalom volt, és az akkor megszokott értelmezésébe bizony belefért az állam- és közigazgatás, ezért annak állományát, hús-vér embereket okkal riaszthatta a gondolat, hogy egy ellenzék vezette politikai átalakulás

[12] Magyar Nemzet, 1989. december 12.

során „leépítik", azaz elbocsátják őket. Hasonlóképpen válthatott ki aggodalmakat a követelés az „erőszak-apparátus" közé sorolható rendőrök között. Az pedig, hogy őket a Munkásőrséggel és az Ifjú Gárdával egy lapon emlegetik, megengedett egy olyan *(félre) értelmezést*, hogy az ellenzék *ideológiai indíttatású leszámolásra* készül az állam- és közigazgatással, valamint a rendőrséggel szemben… Az ellenzékiek a későbbiekben sem voltak híján átgondolatlan megnyilatkozásoknak. Király Zoltán, akkor nagy tekintélyű és népszerű országgyűlési képviselő egy nagyköveti kinevezésekkel kapcsolatos novemberi vitában azt találta mondani a parlamentben, hogy elengedhetetlennek tartja, hogy *40 esztendő után tízezres méretű személycserék következzenek be a magyar közéletben*. Hámori Csaba (MSZP) erre úgy reagált, hogy *veszélybe kerülhet a demokrácia*, ha az ellenzék *üldöztetésérzést* akar kelteni a baloldali érzelmű emberekben. Király Zoltán jogosnak tartotta Hámori Csaba felvetését, ugyanakkor úgy gondolta, nem a listázás, hanem a *demokratikus közállapotok hajtják végre* a tízezres nagyságrendű személycseréket. A sajtóreakciók alapján azonban határozottan kellett visszakozót fújnia, amiről az egyik lap jellemző módon a következő címmel tudósított: „*Semmiképpen nem kívánok B-listázást!*"[13]

Király megszólalásának apropóján figyelmeztették a „*rombolásra áhítozókat*": „S ha most *suhogni kezd a korbács*, félő: azok is útnak indulnak, akiknek ez a munka jól megtanult szakmájuk, akik rengeteg tapasztalatot szereztek, akiknek ez a pályahivatás. Lecserélni természetesen kell máskor is, most is a képzetleneket, gyengéket, a rosszul dolgozókat, a hatalmaskodókat, a bürokratákat, de *tízezreket* és benne a *közigazgatás derékhadát*?!"[14]

1989. október 20–22-i II. országos gyűlésén a Magyar Demokrata Fórum deklarálta a párt önkormányzati koncepciójának alapelvét: „az MDF az önkormányzatok megfelelő működtetésében a *jelenleg is* a közigazgatásban *dolgozó* tisztviselőkre kíván támaszkodni. Velük szemben egyetlen követelményt állít: magas szakismeretekkel párosuló erkölcsi tisztaságot."[15] Az MDF mellett más ellenzéki pártok is tagadták az egyre rendszeresebb politikai vádat, hogy B-listázásra készülnek, egyben elkötelezték magukat a tisztességes, jól felkészült szakemberek megtartása mellett. Mindazonáltal nem kerülhették annak kommunikálását, hogy *személycserék lesznek, mert szükségesek*, és hogy azok minimális kritériuma *az állampárthoz való, szakértelem nélküli politikai kötődés* lesz.

A pártpolitikai arénában az október elején megalapított MSZP szinte azonnal politikai napirendre vette a B-listázás elleni harcot. Az MDF országos gyűlésén elhangzottak ellenére Szabó Lajos Mátyásnak, az MSZP budapesti alelnökének a meglátása az volt, hogy: „Nagy társadalmi-politikai vizsga előtt állunk. A demokráciát fennen hirdető erők [az ellenzék – L. T.] ne feledjék: a demokrácia és a *tolerancia* édestestvérek. A toleranciát pedig ma kézzelfoghatóan abban érvényesítjük, hogy időt és lehetőséget adunk a tisztes távozásra. *Soha többé »B« listázást és hasonlókat*. Mert ez nemcsak a

[13] Petőfi Népe, 1989. november. 23.
[14] Pest Megyei Hírlap, 1989. november 28.
[15] Kritika és jövőkép. Az MDF önkormányzati koncepciójának alapelvei. Magyar Hírlap, 1989. október 31.

nyiladozó demokrácia, de hazánk végét is jelentené. S ha valóban fel akarunk zárkózni Európához, nem lehet még egyszer megbukni, több pótvizsgánk nincs."[16] November elején a párt elnöksége is elfogadhatatlannak tartotta a *„baloldaliakkal szembeni"* (sic!) *B-listázást*, a korábbi munkahelyük és politikai meggyőződésük miatti *bujtatott vagy nyílt diszkriminációt*, és minden lehetséges politikai és jogi eszközzel fel kívánt lépni azok ellen. (A „baloldaliak" itt a „volt MSZMP-apparátus" új munkahelyet kereső tagjai voltak.[17])

A B-listázás és politikai boszorkányüldözés elleni harcához az utód- és kormánypárt, az MSZP politikai támogatást kapott a kormányfőtől, Németh Miklóstól, aki korábban tagja volt az MSZMP PB-nak, majd az MSZMP négytagú Országos Elnökségének, végül pedig – 1989. december 14-ig – az MSZP elnökségének.

1989. november 21-én Szabó Miklós MSZP-s országgyűlési képviselő, az MSZMP volt Békés megyei első titkára interpellálta Némethet *„Az MSZP – mint az MSZMP jogutódja – elbocsájtott apparátusa megbélyegzése ellen"* tárgyában. (Sic!) A kormányfő nagyon hosszú, de szó szerinti idézésre érdemes válaszában gyakorlatilag összegzését adta az állam- és utódpárt elvi, ideológiai és politikai felfogásának, amely a későbbiekben tömegkommunikációs segédanyagként szolgált a párt médiaholdudvarának: „Szólnom kell arról, milyen tényezők veszélyeztetik, illetve segíthetik a *Kormányzat és az államigazgatás működőképességét*. A pártállam rendszerének lazulása, majd annak leépítése az állami-politikai gépezetben zavarokat idézett elő. A pártállam rendszere ugyanis egy fajta társadalom- és államszervező erőt betöltött, ami összefogta az állami és politikai gépezetet. Lebontásával *az államigazgatásban elbizonytalanodtak, mert nem érzik még maguk mögött a demokrácia védőhálóját*. A Kormány és személy szerint én minden időben *mindenféle boszorkányüldözésnek esküdt ellensége* voltam és az leszek a jövőben is. Nem csupán erkölcsi okokból, hanem azért is, mert ez az országnak nagy károkat okoz. Mélységesen elítélem azt a módszert, ahogy *1945–46-ban az államapparátust szétverték*, hiszen számtalan emberi tragédia okozása mellett a hatalom megfosztotta önmagát a szakmai bázistól. Ugyanúgy mélységesen elítélek minden olyan megnyilatkozást, amely pártállás alapján, vagy pusztán az államigazgatásban kifejtett működés miatt *bosszúhadjáratra hív fel*. Minden pártnak, az ország egészének az az érdeke, hogy az *államigazgatás működőképessége fennmaradjon*. Ezért célszerűnek tartom már most a pártokkal tárgyalást kezdeni arról, hogy melyek azok a vezető posztok, amelyeket elsődlegesen politikai tisztségnek kell tekinteni, ahol a pártoknak a hatalmi harcban elért eredményei alapján cserélődnek az emberek. De minden más tisztség ellátásánál garantálni kell, hogy annak nincs más feltétele, mint a szakmai hozzáértés és az emberi tisztesség. Ezt a kérdést átfogóan és tartós jelleggel a közszolgálati törvény rendezheti, amelynek az előkészítését a Minisztertanács felgyorsította. *Ilyen elvi alapon kell megítélni az MSZMP alkalmazottainak ügyét is. A Munka Törvénykönyvében kell törvényileg megtiltani, hogy korábban pártokkal pártalkalmazásban állt felkészült szakemberek*

[16] Magyar Nemzet, 1989. október 23.
[17] Népszabadság, 1989. november 04.

elhelyezkedését pusztán korábbi munkahelyük miatt egyesek meggátolják. A Kormány a pártállam lebontása jegyében lehetővé tette azt is, hogy mintegy három-négyszáz személy a pártapparátusból korengedményes nyugdíjba mehessen. Lehet, hogy mindenre most néhányan azt mondják: lám a Kormány menti apparátcsíkokat, a pártállam alkalmazottait. Én azt mondom: csak óvatosan a minősítéssel! *Nem kizárt, hogy egy idő után a mostani gyanakvók még örülni fognak e törvényeknek*. [Sic!] Vigyázzunk, Európa előtt vizsgázunk! Tudunk-e új társadalmi rendszerünkben kultúráltan, gyűlölködés nélkül, *B-listák nélkül*, egymással megbékélve helyünket elfoglalni és együttélni. A Büntető Törvénykönyvben szabályoztuk, hogy politikai okból nem lehet halálos ítéletet hozni. De tragédia lenne, ha mindennapi együttélésünkben az erkölcs és morál helyett a Büntető Törvénykönyvnek kellene átvennie a fő szabályozó szerepet. *Szomorú, hogy történelmünk korábbi szégyenfoltja ismét veszélyként van jelen*. [Sic!] Éppen ezért felszólítom a nemzet összes józan, felelősen gondolkodó tagját: *fogjunk össze, hogy ez nemcsak gyalázatos, de rendkívül káros diszkrimináció ne nyerhessen teret*! Nem kérek elvtelen hozzáállást a korábban harácsolók, a törvények megszegőivel, vagy a hatalommal visszaélőkkel szemben. Ők viseljék el korábbi életük következményeit. De a *tiszteséges, felkészült, erkölcsi tőkével bíró embereknél ne legyen boszorkányüldözés*, s hogy ez érthetőbb legyen, azt ajánlom: mindenkinél a jövőben tehát csak a szakértelem, a rátermettség legyen az egyedüli kritérium minden munkában. De ezt követeljük meg a portástól a miniszterig. Ne azt kérdezzék, hogy honnan jött valaki, hanem azt, hogy mit tud. Én bízom a tisztességes munkásban, a parasztban, szellemi dolgozóban, csak velük, az ő munkájukkal és megértésükkel léphetünk előbbre."[18] Viszontválaszában Szabó Miklós még azt mondta, hogy a folyamatnak „már számos kárvallottja van és sok ezer lehet, ha nem lépünk fel együttesen ellene". A továbbiakban üdvözölte, hogy Németh mélységesen elítélte az újkori politikai B-listázást és az ejtőernyős bélyegzővel történő megjelölését az MSZP és a közigazgatás alkalmazottainak, és bízott abban, hogy a Munka Törvénykönyvének módosítása és a közeljövőben beterjesztendő közszolgálati törvény elegendő lesz ahhoz, hogy az *újkori boszorkányüldözés mielőbb befejeződjék*. [Sic!][19]

Január elején az MSZMP szatellitszervezetéből, a Hazafias Népfrontból létrehozott Hazafias Választási Koalíció is beszállt az ideológiai játszmába azzal, hogy megvédik az államapparátus és a közigazgatás tisztességes és fölkészült szakembereit: szembeszegülnek mindenfajta átgondolatlan és demagóg, ún. bürokráciaellenes kirohanással, és elutasítanak bármiféle *B-listázást*. Túl sokba került ez nekünk *1945–46-ban* – mondták –, s ezt a fényűzést mai viszonyaink közepette nem engedhetjük meg magunknak.[20]

Januárban azonban az MDF – sportnyelven szólva – ki nem kényszerített hibát vétett azzal, hogy egyik plakátjának szövege „*Országos tavaszi nagytakarítást!*" hirdetett meg. Az alkotók szándéka szerint a plakát csak a *szellemi megtisztulás* szükségességére

[18] Az Országgyűlés 67. ülése, 1989. november 21-én. ON, 1985. V. kötet. 5391-5392.
[19] Az Országgyűlés 67. ülése, 1989. november 23-án. ON, 1985. V. kötet. 5578-5579.
[20] Dunántúli Napló, 1990. január 10.

utalt, az MDF táborában viszont hajlamosak voltak úgy értelmezni, hogy a párt ezzel a *radikális személycserék, a helyi szinteket is elérő elitváltás* mellett kötelezte el magát. A politikai ellenfelek, kiváltképpen az MSZP és az MSZMP ennek megfelelően igazolva látta és láttatta korábbi, B-listázás miatti félelmeit, hogy az MDF – kimutatva foga fehérjét – Antall József vezetésével *tisztogatásokra és leszámolásokra* készül.[21] Január végén ennek megfelelőn ment át szinte frontális támadásba az országgyűlésben az állampárt.

A január 23-ülésnapon Horváth István belügyminiszter, aki a KISZ KB első titkára és az MSZMP KB titkára volt korábban, a Belügyminisztériumot és személyesen őt súlyosan érintő ún. *Dunagate* botrány[22] kapcsán napirend előtti felszólalásban arról beszélt, hogy ők „az államigazgatási munkának a rendszerváltás követelményeihez való hozzáigazítását 1989. elején" elkezdték,[23] amikor „még az egész politikai rendszer kiforratlan volt", de most (a Fidesz és az SZDSZ részéről) „az egész apparátust is egyre inkább szétziláló fenyegettetés" éri, és a „gondosan megkomponált támadások" sora „az egész kormányzati és államigazgatási tevékenység megbénítását célozza". Azt sejttette, hogy „a belügyi államigazgatási ág teljes elbizonytalanítása és szétzilálása" valakiknek „a választások eredményes megszervezése és lebonyolítása előtt" fontos és használ, amivel kétségeket ébresztett afelől, hogy az ellenzéki pártok egyáltalán érdekeltek a törvényes és tisztességes választások megtartásában.[24] Végül az európaiság patetikus igenlésével együtt vázolt fel apokaliptikus víziót a belügyminiszter: „Most végre itt van, itt lenne a lehetőségünk – fejtette ki –, hogy a megkezdett átalakulás békés keretek között, az európai normák szerint, toleranciával, *bosszúállás és leszámolás* nélkül folytatódjék. Ehelyett az *általános anarchia* veszedelmes jeleit láthatjuk, amikor a nemzet újabb balsorsa fenyeget és *választási programmá válik milliók boszorkányüldözése*. [Sic!] És lassan itt állunk egy olyan áttekinthetetlen helyzetben, amiben már nem pillanatnyi dráma, hanem egy nagy történelmi veszedelem fenyeget: a nemzet mint oldott kéve szétesik … ha a Belügyminisztérium ellen indított hajsza így folytatódik tovább, akkor *milliókat szorongás fog el*, hisz aligha kétséges az indulatok várható eszkalációja.

[21] „Vannak, akik *nagytakarítás – kiseprűzés – B-listázás* rémét vetítik elénk, akik a bűnteleneket is lecserélnék, ha nem az ő embereik" – olvasható a Népszava 1990. február 02-i számában. Magyar Hírlap, 1990. március 04: „Biztos vagyok benne, hogy az elmúlt hónapokban egyre-másra hangoztatott *B-listázás*, *tisztogatás*, *nagytakarítás*, a felgyűlő, fortyogó indulatok is szerepet játszanak abban, hogy honfitársaink egy része vándorbotot óhajta kezébe venni." Pest Megyei Hírlap, 1990. március 06: „Ha már az lehetséges, hogy a demokrácia felkiáltással **a** *társadalom széles rétegeit próbálják félelem alatt tartani – »tavaszi nagytakarítással«, új B-listázással, földosztással, kollaboránsnak nevezéssel*, senki által még nem legitimált pártok, pártocskák egymást kinevezett, megválasztott vezetői, akkor van még lehetetlen?"

[22] Január 5-én került nyilvánosságra, hogy a Belügyminisztérium III/III. Csoportfőnöksége (titkosszolgálat) a köztársaság kikiáltása és az új alkotmány hatályba lépése (1989. október 23.) után még mindig gyűjtött információkat titkosszolgálati módszerekkel az ellenzéki pártokról és politikusokról.

[23] 1989 elején még a modellváltás volt a párt stratégiája!

[24] Így kap értelmet egy újságcikk idevágó passzusa: ha a „tanácsi emberek" elmennek, *ki bonyolítja le a választásokat*? Ez a kérdés formájába öntött aggodalom önmagában ugyan logikus felvetés volt, ám nem kevés demagógiával sugallta azt, hogy az új kormány bármire képes, így olyan mértékű tisztogatásra is, amely miatt nem lehet megtartani a választásokat… Kovács Judit: CS lista. Magyar Nemzet, 1990. február 21. A szerző személycseréket értett „CS lista" alatt, egészen pontosan elitcseréket.

Félek, hogy ez a mostani kampány *újabb inkvizíció* nyitánya. Éppen most, amikor *az internálások, a kitelepítések, a koncepciós perek, a recski ügyek, az 1956 utáni tragédiák* jóvátétele zajlik."[25]

A kormányfő, Németh Miklós is felszólalt. Lényegében megerősítette Horváth szavait, és kifejtette, hogy az állam és kormányzat, s így az ország működőképességéhez hozzátartozik „egy szakmailag felkészült, erkölcsileg szilárd, a Kormányhoz, a mindenkori kormányhoz lojális és *magát biztonságban érző* államigazgatási, közigazgatási szakembergárda": „Ennek *léte* nemcsak a mai, hanem a mindenkori kormányzás eredményes működésének is alapfeltétele. Ezért nemcsak amiatt emelek ismételten szót a *B-listázás felmerülő kísértete* ellen, mert *igazságtalanul és oktalanul kergeti bizonytalanságba* a mai szakember-gárdát, hanem azért is, mert a jövőt veszélyezteti, aki itt *leszámolásra* és nem tisztességes elszámoltatásra készül. De magukat a *választásokat* is veszélyezteti, ha a lebonyolításában fontos szerepet betöltő tanácsi apparátus *bizonytalan jövője miatt demoralizálódik és szétszéled*."[26]

Február 1-jén az elszámoltatásról szóló parlamenti vitában a már idézett Hámori Csaba is azt a taktikát követte, hogy egyrészt elismerte és támogatta a törvényes felelősségre vonások lehetőségét, de azt kimondatlanul is az ellenzék részéről fenyegető drámai veszélyekkel kapcsolta össze: az MSZP tagjaiként az európai és erkölcsi normákhoz igazodva „csak tényleges bűncselekmény elkövetéséért tarthatjuk helyesnek a büntetőjogi felelősségre vonást", vagyis „a törvények megsértőivel szemben, a harácsolókkal, a hatalmukkal visszaélőkkel szemben kell fellépnünk a törvény szigorával", de elutasítják azt, hogy „*egész társadalmi és foglalkoztatási kategóriákat* bűnkereső vizsgálatnak vessünk alá", hogy „felelősségre vonás ürügyén *százezreknek*, túlnyomó többségükben *tisztességes, becsületes embereknek* kelljen elszámolniuk", hogy „*a közigazgatásban dolgozó emberek tömegeit megfélemlíthesse bárki is*". Végül egy egészen egyedi retorikai fordulattal a „*politikai kuláklisták*" összeállítását is elutasította, mert meggyőződése szerint „egy ilyen tisztogatási kampány, túl azon, hogy mérhetetlen energiákat emészt fel, végül is boszorkányüldözéssé fajul".[27] Két másik felszólaló erősítette még meg Hámori szavait. Tóth Attiláné azzal a felütéssel, hogy „ha igaz az, hogy nem *történelmi boszorkányüldözést* akarunk csinálni…", Dauda Sándor pedig jogosnak tartotta azt, hogy „a tevékenységük ideje alatt hatályos törvények szerint bűncselekményt elkövető vezetőket büntető eljárás alá kell vonni", és „a bűnösöket nemre, fajra, politikai pártállásra, vallásra való tekintet nélkül egyaránt meg kell büntetni", de nem tartotta elfogadhatónak „az *évezred első felét idéző boszorkányüldözést*".[28]

Ebben az ideológiai helyzetben jelentette ki a Kisgazdapárt február elején, hogy „B-listázást és boszorkánypereket" nem akarnak, és ragaszkodnak ahhoz, hogy

[25] Az Országgyűlés 73. ülése 1990. január 23-án. ON, 1985. V. kötet. 6050. Horváth István még aznap, január 23-án lemondott tisztségéről.
[26] Az Országgyűlés 73. ülése 1990. január 23-án. ON, 1985. V. kötet. 6071.
[27] Az Országgyűlés 78. ülése 1990. február 1-jén. ON, 1985. V. kötet. 6446.
[28] Az Országgyűlés 78. ülése 1990. február 1-jén. ON, 1985. V. kötet. 6451-6452.

kizárólag csak a szakmai szempontok érvényesüljenek. Az egyetemektől kezdve a termelőszövetkezetek vezető posztjáig és a vállalatok irányításáig visszamenően rendet kell teremteni, de a régi kontraszelekciót semmiképpen sem szeretnék egy újjal pótolni.[29] Csengey Dénes is újból beszélt a B-listázásról: Miután *szorongás* van a jövőt illetően a népben, a legkurrensebb cikk a politikai piacon a *félelemkeltés*. Fölmerül a *B-listázás rémképe* is. Érdekes lenne lajstromba venni, hogy a pártok mivel fenyegetőznek. Ha minden fenyegetésnek realitása volna, akkor az ország csak a szörnyűbbnél szörnyűbb alternatívák közt választhatna.[30]

1990. február 25-én, egy hónappal a március 25-i választás előtt, az MDF országos nagygyűlésén Antall József, a párt elnöke és miniszterelnök-jelöltje *kénytelen* volt leszögezni: „Nem akarunk semmilyen *boszorkányüldözést*, s azt sem, hogy az emberek bizonytalanságban érezzék magukat. Azt szeretnénk, ha mindenki úgy gondolná, hogy szükség van rá, történelmi igazságtétel lesz az országban, és a hibákat jóvá lehet tenni (…) *nem igazak az MDF »B-listázásairól« szóló híresztelések*, de ne számítson mindenki arra, hogy eddigi posztján marad."

Antall itt nemcsak a boszorkányüldözés és B-listázás hónapok óta terjedő-terjesztett toposzára reagált, hanem általában a „híresztelések" manipulációs technikáját is nevén nevezte. A „hírek"-be csomagolt híresztelések, kiszivárgottnak mondott információk, a hallomások és szóbeszédek politikai kezelése napi politikai-ideológiai kihívást jelentett nemcsak az MDF-nek, hanem általában a rendszerváltó ellenzéki pártoknak is.

Március 2-án a kormány és a kormánypárt Hámori Csaba révén újfent aktivizálta magát a témában. A kormánypárti képviselő, aki korábban tagja volt az MSZMP Politikai Bizottságának, majd Politikai Intéző Bizottságának, az állami tisztviselők munkaviszonyával kapcsolatban interpellálta a kormány tagját, Gál Zoltán belügyminisztériumi államtitkárt, aki korábban a tanácsokat és a közigazgatást felügyelő belügyminiszter-helyettes volt. Hámori megállapította, hogy „a közalkalmazottak és ezen belül a közigazgatásban dolgozók körében az utóbbi hetekben-hónapokban növekvő és mérhető *feszültség, nyugtalanság* tapasztalható", de ők fellépnek „*minden olyan, kifejezetten politikai indíttatású törekvéssel szemben, amely a köztisztviselői apparátus jelentős részének lecserélését tervezi*", ezért szorgalmazzák azt, hogy „még a szabad választások előtt magas szintű jogszabályban, de legalább minisztertanácsi rendeletben rendezzék a közszolgálati dolgozókat érintő kérdéseket az átmeneti időszakra", noha ez a szabályozás nem pótolná a közszolgálati törvényt. Ezzel összefüggésben tudakolta: „*a Kormány milyen intézkedésekkel kívánja biztosítani az államigazgatási apparátus stabilitását, illetve a közigazgatásban dolgozók indokolt védelmét a választások utáni tisztviselőcserék és közigazgatási átszervezések során*?" Hámori hivatkozott „nemzetközi kötelezettségekre" is: „a jogállamiság megteremtéséhez ugyanis feltétel, hogy minden törvényünk és jogszabályunk megfeleljen a nemzetközi követelményeknek". „Márpedig – érvelt – a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetnek az alkalmaztatási és foglalkoztatási

[29] Magyar Nemzet, 1990. február 10.
[30] Népszava, 1990. február 23.

tilalmakra vonatkozó 111. számú egyezménye, amelyhez 1961-ben mi is csatlakoztunk, kimondja *a foglalkoztatásban a politikai diszkrimináció tilalmát*". Ugyanakkor nem tartotta elégségesnek azt, hogy novemberben a Munka Törvénykönyve módosításakor elfogadták „a *politikai meggyőződés miatt történő hátrányos megkülönböztetés* tilalmát", mert ha ezt mindenki komolyan venné, „nem hangozhatnának el olyan *megnyilatkozások* [sic!], amelyek a *közszolgálatban dolgozók »megtizedelését«* hirdetik, vagy *az alkalmazást valamiféle politikai tulajdonságok feltételéhez kötik*".

Válaszában az államtitkár azt mondta, hogy a békés rendszerváltásnak egyik kulcskérdése, hogy *az államapparátus és az állami szolgálat működőképes marad-e*, és osztotta az interpellációban megfogalmazott aggodalmat is, sőt megerősítette, hogy a *félelmek, aggodalmak*, amelyekről beszélt, s amelyek az *apparátusban* jelen vannak, igazak. Gál úgy látta, egyre élesebben vetődött fel annak szükségessége, hogy a jelenleg működő államapparátus, elsősorban a közigazgatási apparátus sorsát, helyét a rendszerváltás folyamatában elhelyezzük, és megpróbáljuk félelmeit, görcseit feloldani annak érdekében, hogy *működőképes* maradjon. A működőképesség fenntartásának vonatkozásában azonban „aggodalmát" fejezte ki, mert az önkormányzati választások az őszi napokra húzódhatnak el: „Addig a tanácsoknak s a tanácsapparátusnak működniük kell". Az államtitkár az adott politikai helyzetben a politikai megoldásban látta a kiutat, és keményen kritizálta az ellenzék egy részét: az ideiglenes köztársasági elnök (Szűrös Mátyás) által szervezett „nemzeti csúcson" a kormánynak komoly erőfeszítéseket kellett tenni egy olyan nyilatkozat elfogadásának érdekében, amely „ha ehhez valóban tartják magukat a felek", *megnyugtató helyzetet teremthet az apparátus számára*. Kifogásolta azonban, hogy a tanácskozáson nem minden párt vett részt, és a dokumentumot nem minden párt írta alá, amiben annak jelét látta, hogy „egyes pártok nem osztják azt a politikai megfontolást és bölcsességet, amelyet a szóban forgó nyilatkozat a *közigazgatási apparátusra nézve* tartalmaz". Ezért az államtitkár számára kérdés maradt, hogy „az ország sorsát a jövőben befolyásoló politikai erők kellő bölcsességet fognak-e tanúsítani, *összetörik-e ezt az apparátust*, vagy pedig építenek arra a szakértelemre, amelyet ez az apparátus hordoz".[31]

Pár nappal később Raffay Ernő, az MDF előző évben megválasztott országgyűlési képviselője részben megerősítette Hámori és Gál szavait, de persze egészen más kontextusban, amikor arról a *félelemről* beszélt, melyet az országban járva tapasztalt: a vezető pozícióban lévő emberek félnek, *mert a sajtóban* az MDF-nek a választások utáni „új B-listázásáról" *olvasnak*. Az MDF azokat az egykori állami és pártvezetőknek a politikai felelősségét fogja firtatni – érvelt –, akiknek 1956. november 4-étől (de legalább 1968. január 1-jétől) döntő szerepük volt az ország tönkretételében, ám „az MDF nyugodt erő", ezért *elszámolást*, nem pedig *leszámolást* akar.[32]

A *félelemről* (az állam- és közigazgatásban dolgozók félnek) és *félelemkeltésről* (a hatalomra kerülésre esélyes pártok félelmet keltenek bennük) szóló diskurzusokat

[31] Az Országgyűlés 82. ülése, 1990. március 2-án. ON, 1985. V. kötet. 6794-6797.
[32] Délmagyarország, 1990. március 5.

és narratívákat, amelyek nem biztos és pláne *nem igazolt* információkon és híreken alapultak, olykor tendenciózus *viktimizálás* egészítette ki: *egyszerű párttagok, dolgozók és munkavállalók* (tömegei) kerülhetnek az utcára az elbocsátások miatt, ami azzal fenyeget, hogy az igazgatási apparátusok szétzilálása stb. miatt nem lesz, aki az *állampolgárok ügyes-bajos dolgait, ügyeit* intézi majd! A romló közhangulatra és hangulatkeltésre akarva-akaratlanul ráerősített a szakszervezetek – önmagában érthető – álláspontja: a *munkavállalók* (sic!) megítélésének nem lehet kritériuma a *pártállás*, a *politikai elkötelezettség*, az kizárólag a *szakmai képzettségen, felkészültségen és teljesítményen* alapulhat. A pártállami SZOT utódszervezete, az újonnan alakult Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége nyilatkozatban szögezte le, hogy a munkavállalók megítélésének nem lehet kritériuma a pártállás, a politikai elkötelezettség, az kizárólag a szakmai képzettségen, felkészültségen és teljesítményen alapulhat, ezért a leghatározottabban szembeszállnak a *B-listázással* és az azzal való *fenyegetőzéssel*, és a szolidaritás valamennyi eszközét felhasználják annak megakadályozására.[33]

A sorból nem maradhatott ki az 1988-ban függetlenként megalapított Tudományos Dolgozók Szakszervezete sem, amely szintén állást foglalt a közigazgatás működőképességének megőrzése érdekében, a mostanában elbizonytalanodó államigazgatási szakemberek védelmében: A közszolgálat védelmében nem engedhető meg *a múlt súlyos hibáinak megismétlése* [sic!], amelyek következményeként sok jól képzett közszolgálati szakember is *indokolatlanul vesztette el állását, szenvedett méltánytalan sérelmeket*. A közszolgálat *tisztességes, jól felkészült szakember*gárdájának helyet kell kapnia a jövő intézményrendszerében.[34] Ugyanezen a napon foglalt állást ellenzéki Fidesz is: A politikai természetű félelmek főleg a *régi rendszer hivatali apparátusában, államigazgatásában, gazdasági irányító szerveiben* élnek, és attól tartanak, hogy ők *testületileg kompromittálódtak* és *tömeges elbocsátásokkal, B-listázással* számolhatnak. Erről azonban nincs szó, bár számos vezető poszton lesznek személycserék, mint ahogyan a demokráciákban *kormányváltás* után szokásos, hiszen *az új kormánynak biztosítani kell – működőképessége érdekében – az államigazgatás lojalitását*. A szakértőkre és szakemberekre azonban a jövőben még nagyobb szükség lesz, mint eddig, viszont ne keverjük össze a békés rendszerváltást a békés *hatalomátmentéssel*![35]

Két héttel a választás előtt az akkor még kormánypárti Népszavában, amely a kommunista rendszerben hivatalosan a „szakszervezetek lapja" megnevezéssel funkcionált, kifejezetten hangulatkeltő, *tömeges menekülthullámot* (!) vizionáló véleménycikket közöltek: „Bár a pártvezérek egyfolytában arról szónokolnak, »itt kérem, *nem lesz B-listázás*«, *ám a honpolgár már tudja*: »amit előre cáfolnak, utólag megtörténik« (Hozzászokhattunk az elmúlt negyven valahány év alatt.) De nem kell különösebb váteszi hajlam ahhoz sem, hogy *előre megjósoljuk*: a mostani B-listázáskor is a *tisztességesebbje húzza majd a rövidebbet*. Az, aki elfelejtette »bebiztosítani« íróasztalát, munkapadját

[33] Lásd a 1990. március 5-i sajtótudósításokat.
[34] Magyar Hírlap, 1990. március 14.
[35] Csongrád Megyei Hírlap – Délvilág, 1990. március 14.

komázással, az ilyen-olyan pártkapcsolatok bástyáival. De világgá szaladhatnak az örök kellemetlenkedők, a pofázók is … Akik ostoba módon azt hiszik: mindenki számára egyformán kötelező a kötelesség ... A munkában is. Mert az új főnöknek sem kellenek az izgága »*ellenzékiek*«. Még akkor sem, ha az új főnök is *ellenzékiként* kezdte karrierjét... Akár negyvenhétben, vagy ötvenhat után. Csakhogy a következő izgágáknak már nincs másik, Lajtán túli út. Az újabb s lehetséges magyar *emigránsok* immár létszámfelettiek a mostani, Keletről meglóduló *menekültáradatban*."[36] Két nappal később a még szintén kormánypárti Magyar Hírlapban, amely hivatalosan a Minisztertanács lapja volt a kommunista rendszerben, hasonló tartalmú cikket adtak közre: „Biztos vagyok benne, hogy az elmúlt hónapokban egyre-másra *hangoztatott* [sic!] B-listázás, tisztogatás, nagytakarítás, a felgyűlő, fortyogó indulatok is szerepet játszanak abban, hogy honfitársaink egy része *vándorbotot óhajta kezébe venni*. Abban nem vagyok biztos, inkább csak sejtem, hogy az *újfajta emigrációra* olyanok vállalkoznak, akiknek nosztrifikálható diplomájuk, nyelvtudásuk, vagy éppen bárhol felhasználható szakmunkás képzettségük van. Ez annál is szomorúbb, mert ezekre az emberekre az országnak alapvetően szüksége van. Szüksége van akkor, ha valóban *nem elitcserére* [sic!], hanem rendszerváltásra gondolunk. Ezért jó lenne, ha a választási finisben a pártok mind jobban meggyőznék a nemzetet, hogy ebben az országban a kiművelt emberfőre és a szakszerű dolgoskézre égetően szükség van."[37]

Egy héttel a választás első fordulója előtt az így determinált közhangulatban tért ki egy választási gyűlésen a B-listázásra a KDNP főügyésze, Hasznos Miklós, és azt mondta, hogy ha a KDNP részt vesz egy nemzeti centrumkoalícióban, mindent megtesz, hogy ne legyenek elbocsátások.[38]

Április 2-i, a választás második fordulója előtt megjelent számában a kormánypárti Népszavában azzal a megfogalmazással vezettek fel egy híresztelésekben kimerült cikket, hogy: „A legerősebbnek tartott pártoktól [sic!] *hírek érkeztek* arról, hogy…" A cikk szerint: „*Többen tudni vélik*, hogy a Magyar Demokrata Fórum elnöke, Antall József *valahol olyan nyilatkozatot tett*, ami egy *esetleges* B-listázásra *utalt*. – Mint közvetlen munkatársa, én erről nem tudok – állítja dr. Schamschula György, az MDF Országos Választmányának tagja. – Antall József a televízió nyilvánossága előtt is kijelentette: függetlenül attól, hogy ki melyik pártnak a tagja, a rátermettség lehet a döntő az állami tisztségviselők kiválasztásakor." A lap tehát Antall cáfolata ellenére szűk másfél hónap után is napirendre vette a B-listázást, s bár megkérdezett egy MDF-vezetőt, a híresztelés kontextusában annak *tagadása* (nem lesz B-listázás) az olvasók szemében inkább tűnhetett a valós politikai (hátsó) szándék és program *letagadásának*…

[36] Népszava, 1990. március 12.
[37] Magyar Hírlap, 1990. március 14.
[38] Vasárnapi Hírek, 1990. március 18.

Források

ON = *Az 1985. évi június hó 28-ára összehívott országgyűlés naplója*. I-V. Budapest, 1998.

Csongrád Megyei Hírlap – Délvilág, 1990.
Dunántúli Napló, 1990.
Magyar Hírlap, 1989.
Magyar Ifjúság, 1989.
Magyar Nemzet, 1989., 1990.
Népszabadság, 1989.
Népszava, 1989, 1990.
Pest Megyei Hírlap, 1989.
Petőfi Népe, 1989.
Vasárnapi Hírek, 1990.
Világ, 1989.

Hivatkozott irodalom

Fricz Tamás 2006: *Az árok két oldalán. A magyar demokrácia természetrajza*. Budapest.
Gyulai Attila 2017: Magyarország a szürke zónában? A magyar politikai rendszer hosszú hibridizációja. In: Boda Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Trendek a magyar politikában – 2 A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák*. Budapest, 15–42.
Körösényi András 1996. Demokrácia és patronázs. Politikusok és köztisztviselők viszonya. *Politikatudományi Szemle* (5.) 4. 7–35.
Pokol Béla 1997: Válasz két bírálatra. *Politikatudományi Szemle* (6.) 2. 121–126.
Ripp Zoltán 2006: *Rendszerváltás Magyarországon. 1987–1990.* Budapest.
Végh Ferenc 2018: Honvédségünk a rendszerváltástól napjainkig (1.). *Honvédségi Szemle* (146.) 3. 27–47.

A hivatalok modernizációjának jogelméleti és gyakorlati kérdései

Petrasovszky Anna

Bölcselet vagy jogtudomány? A természetjog oktatásának útja a jogtudományi professzionalizálódás felé

Abstract: Philosophy or Jurisprudence? The Teaching of Natural Law on the Path towards the Professionalisation of Legal Scholarship. The study examines the historical development of the teaching of natural law in the context of Hungarian legal education in the eighteenth and nineteenth centuries. Its point of departure is the recognition that natural law should be understood not merely as a current of legal theory, but also as a historical form of knowledge that played an important mediating role in the process through which philosophical-theological thought and modern legal thinking became increasingly distinct from one another.

The analysis shows how natural law was embedded in the unified structure of knowledge characteristic of early modern education, and how, in the second half of the eighteenth century, it became an institutionalised component of legal training. Particular attention is paid to the role of state educational reforms, which used natural law as a means of legitimising the legal and political order, while also organising its teaching within standardised institutional frameworks.

The study also points out that the institutional strengthening of natural law coincided with the gradual transformation of its theoretical foundations. Changes in the relationship between law and morality, especially under the influence of Kantian legal philosophy, contributed to the fact that, by the mid-nineteenth century, natural law had lost its former structuring role and was transformed within legal education into a discipline of a historical and introductory character. The history of the teaching of natural law can therefore be interpreted not only as a process in intellectual history, but also as a characteristic example of the organisation and functional transformation of legal knowledge.

Keywords: natural law; legal education; Ratio Educationis; legal scholarship; history of education; relationship between law and morality; Kantian legal philosophy; state education policy

https://doi.org/10.17048/EKKETDIKonf.24.2.2026.363

A természetjog a mai jogászképzésben már nem jelenik meg önálló, strukturáló diszciplínaként; oktatása jellemzően a jogelmélet keretei közé szorul, és gyakran csupán értintőlegesen kerül tárgyalásra. Mindazonáltal az általa képviselt normatív gondolkodásmód nem tűnt el a jogból, hanem a jogi érvelés mélyebb rétegeiben, implicit módon tovább él. Egyszerre jelenik meg a jogrendszerek mögött meghúzódó, univerzális érvényű normativitás ígéreteként és egy olyan történeti hagyományként, amelynek gyakorlati jelentősége a modern jogtudomány kialakulásával fokozatosan elhalványult. E kettősség különösen élesen ragadható meg a 18–19. századi magyar jogi oktatás fejlődésében, ahol a természetjog sajátos pályát futott be: a teológiai-filozófiai gondolkodás kereteiből kiindulva a jogászképzés alapvető és egyben alapozó tantárgyává vált,[1] majd a század közepére elveszítette strukturáló szerepét, és a jogászképzésben fokozatosan történeti-bevezető jellegű, a jogfilozófiai rendszerek ismertetésére korlátozó tantárggyá alakult át. Nem mint normatív alap, hanem mint reflektív, történeti tudásforma maradt jelen.

A tanulmány vizsgálatának tárgya ennek az átalakulási folyamatnak a rekonstrukciója. A kérdés nem pusztán az, hogy miként változott a természetjog tartalma vagy elméleti megalapozása, hanem az, hogy milyen intézményi, oktatáspolitikai és tudományfelfogásbeli tényezők tették lehetővé e tudásforma felemelkedését, majd visszaszorulásával átértékelődését. Másként fogalmazva: miként válik egy alapvetően filozófiai és teológiai gyökerű diskurzus a jogászi professzió részévé, és mi történik vele abban a pillanatban, amikor a jogtudomány önálló, pozitivizálódó diszciplínaként kezd megjelenni?

A 18. század második felében végbemenő állami oktatási reformok – mindenekelőtt a központosított tantervi szabályozás és az egyetemi struktúra átalakítása – új helyzetet teremtettek. A természetjog ekkor már nem pusztán a filozófiai képzés egyik elemeként jelent meg, hanem a jogi oktatás kötelező és intézményesített részévé vált. Ez az átalakulás azonban nem egyszerűen tartalmi bővülést jelentett: a természetjog funkciója is megváltozott. A korábbi, morálfilozófiai orientációjú megközelítést fokozatosan felváltotta egy olyan szemlélet, amely a természetjogi tételeket a jogászi gondolkodás alapjaként, sőt kompetenciájaként értelmezte.

Ezzel párhuzamosan azonban megindult egy ellentétes irányú folyamat is. A jog és az erkölcs viszonyának újragondolása, különösen a felvilágosodás és a kanti jogfilozófia hatására, hozzájárult ahhoz, hogy a jogtudomány fokozatosan leváljon metafizikai alapjairól. A természetjog így sajátos köztes helyzetbe került: miközben intézményesen megerősödött, elméleti alapjai egyre inkább problematikussá váltak. A 19. század közepére ez a feszültség a tárgy fokozatos marginalizálódásához vezetett, amely végül elveszítette a jogászképzést megalapozó szerepét, és történeti-bevezető jellegű diszciplínává szorult vissza.

A tanulmány célja e kettős mozgás – intézményesülés és visszaszorulás – bemutatása. Amellett érvel, hogy a természetjog oktatásának története nem pusztán egy jogelméleti irányzat sorsának leírása, hanem a jogtudomány professzionalizálódásának lenyomata.

[1] Hochstrasser 2000: 40–71.

A természetjog átalakulása így nem értelmezhető kizárólag eszmetörténeti kategóriákban: sokkal inkább annak a folyamatnak a része, amely során a jog mint tudomány és mint hivatás elkülönül más tudásformáktól, és kialakítja saját autonómiáját.

Ebben az értelemben a természetjog története nem lezárt fejezet. Inkább olyan kérdésfeltevések sorozata, amelyek a mai jogelméleti vitákban is visszhangra találnak. A probléma végső soron nem az, hogy létezik-e természetjog, hanem az, hogy milyen formában van jelen a jogi gondolkodásban, és felismerjük-e ezt a jelenlétet.

A természetjog helye a kora újkori oktatásban

A természetjog a kora újkori oktatási struktúrákban még nem önálló jogi diszciplínaként jelent meg, hanem a teológiai és filozófiai műveltség szerves részeként. A korszak oktatási intézményei – mindenekelőtt a jezsuita és protestáns iskolák – olyan tudásszerkezetet rögzítettek, amelyben a jog, az erkölcs és a vallás nem vált el egymástól élesen.[2] Ebben a kontextusban a természetjog nem a pozitív joggal szembeállított normarendszerként, hanem a világ rendjének, illetve az emberi cselekvés erkölcsi alapjainak értelmezéseként jelent meg.

A jezsuita oktatási rendszer, különösen a Ratio Studiorum (1599),[3] meghatározó szerepet játszott e tudásszerkezet kialakításában. A Ratio Studiorum a jezsuita rend egységes oktatási szabályzata volt,[4] amely részletesen meghatározta a tananyag szerkezetét, a tanítás módszereit és az egyes tudományterületek egymáshoz való viszonyát. Célja nem pusztán az ismeretátadás, hanem egy koherens, keresztény világképre épülő értelmiségi képzés kialakítása, amelyben a filozófiai és teológiai tárgyak – így a természetjog is – egymást kiegészítő módon jelentek meg.[5]

A 18. század elejére az oktatási struktúra differenciálódása figyelhető meg: elkülönült egymástól a gimnáziumi és az akadémiai képzés, utóbbiban pedig két fő irány rajzolódott ki, a hittudományi és a bölcseleti kurzusok rendszere. Mindkét képzési formában helyet kapott a természetjog, azonban eltérő funkcióval. A hittudományi képzésben a természetjog a teológiai diskurzus részeként jelent meg, míg a bölcseleti képzésben inkább a humán tudományok egyik elemeként, a történeti, irodalmi és retorikai tárgyak mellett.

E kettős beágyazottság jól mutatja, hogy a természetjog a kora újkorban még nem rendelkezett önálló diszciplináris státusszal. Inkább egy olyan közvetítő tudásformaként

[2] Koncz–Sereg 2015: 84–93.

[3] Lukács 1986: 45. A Ratio Studiorum részletes szabályrendszerben rögzítette az oktatás tartalmát és módszertanát, és évszázadokra meghatározta a katolikus oktatás szerkezetét.

[4] Kolvenbach 1998: 5.

[5] Grendler 2019: 15–37.

működött, amely összekapcsolta a különböző tudásterületeket: egyrészt biztosította a teológiai gondolkodás normatív alapjait, másrészt hozzájárult a filozófiai képzés általános ember- és társadalomképének kialakításához. Ebben az értelemben a természetjog nem specializált szaktudás volt, hanem az értelmiségi műveltség egyik alaprétege.

A felvilágosult abszolutizmus időszakában azonban e helyzet fokozatosan kezdett átalakulni. Az állam egyre inkább felismerte a természetjogban rejlő legitimációs potenciált, és törekedett arra, hogy azt saját politikai és jogi céljainak szolgálatába állítsa. Ennek következtében a természetjog oktatása új funkcióval bővült: nem csupán a teremtett világ erkölcsi rendjének magyarázatát szolgálta, hanem az állami berendezkedés igazolásának eszközévé is vált. Ez az elmozdulás egyben előre vetítette a természetjog későbbi pályáját is. A kora újkori oktatásban betöltött szerepe – amely még a teológiai és filozófiai gondolkodás egységére épült – fokozatosan háttérbe szorult, miközben egy új, immár jogi jellegű megközelítés kezdett kialakulni. A természetjog így egy átmeneti pozícióba került: egyszerre őrizte meg korábbi, átfogó világmagyarázó funkcióját, és kezdett el alkalmazkodni a kialakulóban lévő, egyre inkább specializálódó jogtudomány követelményeihez.

A kora újkor végére tehát a természetjog már nem csupán a teológiai-filozófiai képzés részeként értelmezhető, hanem olyan tudásformaként, amely bár még nem vált önálló jogi diszciplínává, előkészítette annak kialakulását. Ebben az értelemben a korszak, amellett, hogy kiindulópont volt, egyben fordulópontot is jelentett. Ekkor rajzolódtak ki azok a folyamatok, amelyek a természetjogot a 18. század második felében a jogászképzés központi elemévé emelik.

Egyházi keretek és tudásszerkezet

A kora újkori oktatás intézményi kereteit alapvetően az egyházi iskolahálózat határozta meg, amelynek szervezettsége és tananyagszerkezete hosszú időre rögzítette az értelmiségi képzés formáit. A Magyar Királyság területén a jezsuita és protestáns intézmények egyaránt meghatározó szerepet játszottak, ugyanakkor különösen a jezsuita oktatási modell bírt egységesítő erővel.[6]

A jezsuita iskolák működtetését szabályozó tanterv, a Ratio Studiorum részletes oktatásszervezési normarendszerként határozta meg a képzés egészét.[7] A szabályzat pontosan rögzítette az egyes képzési szintek egymásra épülését, a tananyag sorrendjét, valamint az alkalmazott pedagógiai módszereket.[8] Ennek eredményeként egy jól strukturált, hierarchikus oktatási rend jött létre, amelyben a tudás átadása fokozatosan,

[6] Kosáry 1996: 104.
[7] Lukács 1989: 33–38.
[8] Kolvenbach 1998.

egymásra épülő diszciplínák mentén történt. E struktúra egyik alapvető sajátossága, a klasszikus műveltség központi szerepet töltött be. Az oktatás nyelve a latin volt, amely nemcsak a kommunikáció eszközeként szolgált, hanem a tudományos gondolkodás közegét is jelentette. A latin nyelvű képzés lehetővé tette a klasszikus szerzők közvetlen tanulmányozását, miközben egységes nyelvi keretet biztosított a különböző tudományterületek számára. A tananyagban a nyelvi képzés szorosan összekapcsolódott a logika és a retorika oktatásával, amelyek az érvelési készségek fejlesztését szolgálták.

A tantárgyi struktúra ennek megfelelően nem szakosodott diszciplínák köré szerveződött, hanem egymással szoros kapcsolatban álló tudásterületekből épült fel. A filozófiai képzés – különösen a logika, az etika és a metafizika – alapozó szerepet töltött be, amelyre a teológiai tanulmányok épültek rá. Ezzel párhuzamosan a történeti, irodalmi és retorikai tárgyak az értelmezési és kifejezési készségek kialakítását szolgálták. A tudás így nem elkülönült szakterületek halmazaként, hanem egy egységes rendszerként jelent meg.

A protestáns oktatási intézmények hasonló strukturált képzési modellt követtek, bár eltérő teológiai hangsúlyokkal. Az itt kialakított tananyagszerkezet szintén a klasszikus műveltségre és a filozófiai alapozásra épült, ami biztosította, hogy az oktatás mindkét felekezeti környezetben azonos alapelvek mentén szerveződjön.

Ebben az intézményi és tudásszerkezeti keretben formálódott az a szemlélet, amely a későbbi jogi gondolkodás alapjául szolgált. A hangsúly ekkor még nem a diszciplináris elkülönülésen, hanem a különböző tudásterületek közötti kapcsolatokon volt, ami meghatározta a jogi jelenségek értelmezésének korabeli módját is.

A természetjog mint filozófiai-teológiai tudás

A kora újkori oktatás keretei között a természetjog nem önálló jogi diszciplínaként jelent meg, hanem a filozófiai és teológiai gondolkodás részét képezte. Ennek megfelelően nem rendelkezett saját, elkülönült módszertannal vagy tárgykörrel, hanem más tudásterületekbe ágyazva, azok fogalmi és érvelési eszköztárán keresztül vált értelmezhetővé.

A természetjog elsősorban a skolasztikus hagyományba illeszkedett, amely a középkori és kora újkori tudományosság meghatározó keretét adta. A skolasztika célja nem az egyes jelenségek empirikus leírása volt, hanem a világ rendjének racionális feltárása, az isteni és természeti törvények közötti összefüggések megértése. Ebben a rendszerben a természetjog az emberi cselekvés normatív alapjainak meghatározására szolgált, mégpedig úgy, hogy azokat egy átfogó, metafizikai rendbe illesztette.[9]

Ezzel összefüggésben a természetjog szorosan kapcsolódott a morálfilozófiához is. Az etikai gondolkodás keretei között az emberi cselekvés helyességének mércéjeként

[9] Hochstrasser 2000: 176.

jelent meg, és nem elsősorban konkrét jogi szabályok formájában, hanem általános elvek szintjén fejtette ki hatását. A hangsúly nem a normák alkalmazásán, hanem azok megalapozásán volt: a természetjog azt a kérdést vizsgálta, hogy milyen alapokon tekinthető egy cselekvés helyesnek vagy igazságosnak.[10] Ebből következően a természetjog funkciója a korszakban alapvetően eltért a későbbi jogtudományi megközelítésről. Nem a pozitív jog rendszerezését vagy gyakorlati alkalmazását szolgálta, hanem a világ és az emberi társadalom rendjének értelmezésére irányult. A jog ebben az összefüggésben nem autonóm normarendszerként jelent meg, hanem az erkölcsi és metafizikai rend egyik megnyilvánulásaként.[11]

Ez a megközelítés jól mutatja, hogy a természetjog a kora újkorban elsősorban értelmezési keretként működött. Feladata nem a konkrét jogi problémák megoldása volt, hanem annak meghatározása, hogy milyen elvek mentén értelmezhető a jog és az igazságosság fogalma. Ebben az értelemben a természetjog inkább a világ magyarázatára szolgáló elméleti konstrukció volt, mintsem a jogi gyakorlat közvetlen eszköze. Ez a szemlélet egyben magyarázatot ad arra is, hogy a természetjog későbbi jogtudományi átalakulása miért járt együtt jelentős fogalmi átrendeződéssel.

Állami beavatkozás és a tudás átszervezése

A 18. század második felében a kora újkori oktatási rendszer addigi viszonylagos stabilitása megbomlott, és egy olyan átalakulási folyamat vette kezdetét, amelynek során az oktatás szervezése és tartalma egyre inkább állami irányítás alá került. Ez a változás, amellett, hogy intézményi átrendeződést jelentett, a közvetített tudás természetének és funkciójának újraértelmezése volt. Az egyházi keretek között kialakult, egységes világképre épülő tudásszerkezet fokozatosan háttérbe szorult, és helyét egy olyan szemlélet vette át, amely a tudást egyre inkább gyakorlati és politikai szempontok szerint értékelte. Ebben a folyamatban az állam nemcsak az oktatás szervezőjeként, hanem tartalmi alakítójaként is fellépett, ami alapvetően új helyzetet teremtett a korábban filozófiai-teológiai keretek között működő tudásterületek számára.

E változások különösen élesen érintették a természetjogot, amely ebben az időszakban kilépett korábbi értelmezési keretéből, és fokozatosan a jogi és politikai rend igazolásának eszközévé vált.

[10] Thomas: *Suma Theologiae* I–II. q. 90–97.
[11] Cerman 2023: 134–145.

Az oktatási struktúra átalakulása az állami beavatkozás nyomán

A 18. század második felében végbemenő állami beavatkozás az oktatás szervezeti kereteinek radikális átalakulásához vezetett. A változás nem fokozatos fejlődés eredménye volt, hanem jól azonosítható, konkrét intézkedésekhez köthető, amelyek rövid idő alatt új alapokra helyezték az oktatási rendszert. E folyamat egyik meghatározó eseménye a jezsuita rend 1773-as feloszlatása volt. A rend megszüntetésével az addig meghatározó oktatási intézményhálózat állami kézbe került, ami lehetővé tette az oktatás központi irányításának kialakítását.[12] Az állam ezzel nem csupán az intézmények fenntartását vette át, hanem azok működtetésének szabályozását és a tananyag meghatározását is saját hatáskörébe vonta.

Az új oktatási rendet a Ratio Educationis rögzítette, amely első ízben teremtett egységes, állami szintű szabályozást a Magyar Királyság oktatási rendszerében.[13] A szabályzat a képzési struktúrát egységes elvek szerint szervezte újra, és világosan meghatározta az egyes intézménytípusok szerepét. A királyi akadémiák hálózata – Nagyszombat, Győr, Kassa, Nagyvárad és Zágráb központokkal – három fő képzési területre tagolódott: hittudományi, bölcseleti és jogi karokra.[14]

A szerkezeti átalakulás mellett a képzés belső rendje is módosult. A korábbi, egységes műveltségi alapokra épülő oktatást felváltotta egy differenciáltabb, funkcionálisan tagolt rendszer, amelyben az egyes képzési szintek és karok egyre világosabban különültek el egymástól. A tananyag elrendezése és a képzés célja immár nem kizárólag a klasszikus műveltség közvetítésére irányult, hanem a központi igazgatás és jogalkalmazás szempontjainak is alárendelődött.

Ez az átrendeződés a tudás szerkezetében is változást eredményezett. Az egyházi oktatás integrált, egységes világképre épülő modelljével szemben egy olyan rendszer kezdett kialakulni, amelyben a különböző tudásterületek fokozatosan elkülönültek, és saját funkcionális szerepet kaptak. A képzés célja egyre inkább a meghatározott feladatkörökre – különösen a közigazgatási és jogi pályára – való felkészítés lett. Az oktatási struktúra ennélfogva már nem csupán intézményi reformként értelmezhető, hanem egyben a tudás szerveződésének új modelljét is létrehozta. Az állami beavatkozás következtében az oktatás olyan irányba mozdult el, amelyben a tudás értékét egyre inkább annak gyakorlati felhasználhatósága határozta meg. Ez a változás teremtette meg azt a keretet, amelyben a korábban filozófiai-teológiai közegben működő természetjog új, immár kifejezetten jogi és politikai jelentéstartalommal ruházódott fel.

[12] Finánczy 1902: 219.
[13] Ratio Educationis (1777), Pars I. cap. VII. §§ 1–5.
[14] Pecze 1968: 148.

A természetjog mint állami eszköz

Az oktatási struktúra átalakulásával párhuzamosan a természetjog szerepe is alapvetően megváltozott. A korábbi filozófiai-teológiai keretek között megjelenő tudásforma ebben az időszakban új funkciót nyert: az állami oktatáspolitika révén a jogi és politikai rend igazolásának eszközévé vált.

A természetjog funkcióváltása szorosan összefüggött azzal a törekvéssel, amely a felvilágosult abszolutizmus keretében a hatalom racionalizálására és legitimálására irányult. Az állam számára olyan elméleti alapokra volt szükség, amelyek képesek voltak a jogrendszert és a politikai berendezkedést általános, racionális elvekből levezetni. A természetjog – különösen a kora újkori racionalista irányzatok hatására – alkalmasnak bizonyult e pozíció betöltésére, mivel univerzális érvényű normákra hivatkozva tette lehetővé a jogi rend megalapozását.

E változás az oktatás tartalmában is egyértelműen megmutatkozott. A természetjog a 18. század második felétől kezdve kötelező tantárgyként jelent meg az egyes képzési szinteken, és fokozatosan a jogi oktatás részévé vált. A tananyag meghatározásában az állam közvetlen szerepet vállalt, előírta, hogy mely szerzők műveit kell kötelezően használni, valamint ellenőrizte az oktatott tananyag tartalmát is.

A természetjog oktatása ezzel egyre inkább eltávolodott korábbi, elméleti jellegétől, és a jogászi képzés szolgálatába állt. A hangsúly a normák filozófiai megalapozásáról fokozatosan azok gyakorlati alkalmazhatóságára helyeződött át. A természetjog már nem pusztán a világ és az emberi cselekvés rendjének értelmezését szolgálta, hanem a jogi gondolkodás strukturálásának és a jogalkalmazás megalapozásának eszközévé vált. E folyamat eredményeként a természetjog sajátos köztes pozícióba került. Megőrizte ugyan elméleti jellegét, de egyre inkább a jogi képzés funkcionális részévé vált, amely konkrét célokat – mindenekelőtt a hivatalnoki és jogászi utánpótlás képzését – szolgált. A tudás értéke ebben az összefüggésben már nem önmagában, hanem gyakorlati hasznosíthatóságában nyert igazolást.

A természetjog ily módon használható tudássá alakult át: olyan elméleti keretté, amely egyszerre biztosította a jogi rend normatív megalapozását és szolgálta annak gyakorlati működtetését. Ez a funkcióváltás nem csupán a természetjog helyzetét változtatta meg, hanem előkészítette annak későbbi, a jogtudomány keretei közé történő beilleszkedését is.

A természetjog jogi tudománnyá válása

A 18. század második felében meginduló állami beavatkozás az oktatási struktúra átalakulását eredményezte, ami a természetjog helyének és szerepének alapvető újradefiniálásához vezetett. Az a tudásforma, amely korábban a filozófiai és teológiai keretek között működött, ebben az időszakban fokozatosan a jogi gondolkodás részévé vált, és egyre inkább a kialakuló jogtudomány fogalmi rendszerében nyert értelmet. Ez a folyamat nem egyszeri átváltásként, hanem több, egymással összefüggő változás eredményeként ment végbe. Az oktatás intézményi átszervezése, a tananyag egységesítése, valamint az állami szabályozás megerősödése együttesen teremtették meg annak feltételeit, hogy a természetjog kilépjen korábbi értelmezési keretéből, és a jogászképzés meghatározó elemévé váljon.

A természetjog ezzel párhuzamosan tartalmában is átalakult. A korábbi, elsősorban morálfilozófiai orientációjú megközelítést fokozatosan felváltotta egy olyan szemlélet, amely a természetjogi tételeket a jogi gondolkodás alapjaként és a jogrendszer megalapozásának eszközeként értelmezte. A hangsúly a normák gyakorlati jelentőségére, valamint azok rendszerezhetőségére helyeződött át. E változások következtében a természetjog egy sajátos köztes pozícióból a jogi diszciplínák közé emelkedett. Bár továbbra is megőrizte filozófiai jellegének bizonyos elemeit, egyre inkább a jogi képzés strukturáló részévé vált, amely meghatározta a jogászi gondolkodás alapjait.

A következő alfejezetek e folyamat konkrét megjelenési formáit vizsgálják: az intézményesülést, a tananyag és a tankönyvek átalakulását, valamint a jog és erkölcs viszonyának újraértelmezése révén kirajzolódó jogtudományi fordulatot.

Intézményesülés és diszciplináris elkülönülés

A természetjog jogi tudománnyá válása nem csupán elméleti átalakulásként, hanem intézményi szinten is jól nyomon követhető folyamatként jelent meg. A 18. század második felében végrehajtott oktatási reformok következtében a természetjog kilépett korábbi, filozófiai-teológiai közegéből, és a jogi képzés önálló, strukturáló elemévé vált. E folyamat egyik legfontosabb lépése a természetjog kötelező tantárggyá válása volt. Az 1760-as évektől kezdve minden kar számára előírták oktatását, majd a jogi képzésben különösen hangsúlyos szerepet kapott. A *Planum iuridicae facultatis* már kifejezetten a jogi fakultások tananyagának részeként kezelte a természetjogot, amely ekkor önálló tanszéki keretek között jelent meg.[15]

[15] Eckhart 1936: 170–180.

Az intézményesülés nem csupán a tantárgyi struktúrában, hanem a jogi tudás belső szerveződésében is változást hozott. A természetjog kilépve az addigi filozófiai háttérből olyan átfogó diszciplínává vált, amely a jog különböző területeinek – így az egyetemes magánjognak, a közjognak és a nemzetközi jognak – elméleti alapját biztosította. Ezzel a jogi képzés megalapozó tantárgyává vált, amely meghatározta a további jogi tanulmányok keretét.

A folyamatban meghatározó szerepet játszottak az állami oktatási reformokban részt vevő szakemberek is, akik tudatosan törekedtek a jogi képzés modernizálására. Az új tantervek kidolgozásában olyan szereplők vettek részt, mint Ürményi József, Terstyánszky Dániel és Makó Pál,[16] akik az oktatás tartalmának átalakításával járultak hozzá a természetjog új pozíciójának kialakításához. Az intézményi és tantervi átalakulások következtében a természetjog a 18. század második felére stabil helyet foglalt el a jogászképzés rendszerében. Ezzel párhuzamosan azonban egy új kérdés is előtérbe került: miként határozható meg a természetjog tartalma, és milyen elméleti alapokra épüljön annak oktatása?

A természetjog intézményesülése tehát nem lezárta, hanem éppen ellenkezőleg, új szakaszba léptette a fejlődését: a hangsúly az oktatás szervezeti kereteiről a tananyag és az elméleti irányok közötti vitákra helyeződött át.

Tankönyvviták és tudományos konfliktusok

A természetjog intézményesülését követően a jogi képzés középpontjába tartalmának meghatározása került. A 18. század második felében a természetjog körüli diskurzus egyre inkább a tananyag és a használandó tankönyvek kérdése köré szerveződött, amelyben eltérő elméleti irányzatok és politikai szempontok ütköztek egymással.

A magyar jogi gondolkodás sajátos helyzetét jelentősen meghatározta a Tripartitum tartós hatása. Werbőczy István műve nem csupán a szokásjog gyűjteményeként, hanem egyben jogelméleti keretként is működött, amely a középkori, keresztény világszemlélet talaján állva határozta meg a jogról való gondolkodást.[17] E mélyen beágyazott hagyomány következtében a nyugat-európai, racionalista természetjogi irányzatok – különösen Hugo Grotius, Samuel Pufendorf és Christian Wolff munkássága – kezdetben csak korlátozott hatást gyakoroltak a magyar jogi oktatásra.[18]

Az állami oktatáspolitika azonban tudatosan törekedett e helyzet megváltoztatására. Az 1760-as reformok keretében a helytartótanács előírta, hogy a természetjog

[16] Kornis 1927: .4–5; Kosáry 1996: 502.
[17] Koncz 2017: 54–58.
[18] Moór 1992: 42–43.

oktatásában meghatározott szerzők – így Grotius, Vitriarius[19] és Westenbergius – műveit kell használni. Ez a beavatkozás egyértelműen jelezte, hogy a természetjog tartalma immár nem kizárólag tudományos vagy oktatási kérdés, hanem az állam által irányított és ellenőrzött terület lett.[20]

A reformok azonban jelentős ellenállásba ütköztek. A jezsuita oktatási hagyomány képviselői vallási és világnézeti alapon utasították el a protestáns gyökerű természetjogi tanokat, különösen olyan kérdésekben, amelyek a házasság, az egyház és az állam viszonyának újraértelmezését érintették. A tananyag körüli viták így nem pusztán tudományos, hanem egyben felekezeti és politikai konfliktusokként is értelmezhetők.

A tananyag egységesítésére irányuló törekvések részeként Mária Terézia Joseph Riegger számára adott megbízást egy új természetjogi és egyházjogi rendszer kidolgozására. Riegger munkássága a természetjogot már kifejezetten az állam és az egyház viszonyának rendezésére alkalmas eszközként kezelte, és ezzel hozzájárult a természetjog államjogi irányú átalakulásához.[21]

A tankönyvpolitika közvetlen állami ellenőrzés alá került: a tananyag és a tudományos művek jóváhagyása a helytartótanács hatáskörébe tartozott, ami lehetővé tette a nem kívánt nézetek kiszűrését és az egységes szemlélet érvényesítését. Ennek keretében váltak széles körben használt tananyaggá Karl Anton Martini művei,[22] amelyek a természetjogot már a jogi gondolkodás strukturált, rendszerezett alapjaként mutatták be. A tananyag körüli viták így végső soron túlmutattak az oktatás kérdésén: a természetjog tartalmának meghatározása egyben annak eldöntését is jelentette, hogy milyen elméleti alapokon nyugodjék a jogi gondolkodás.

A jog és erkölcs viszonyának újragondolása

A természetjog jogtudománnyá válásának egyik legjelentősebb mozzanata a jog és erkölcs viszonyának újraértelmezése volt. A korábbi, skolasztikus és morálfilozófiai hagyományon alapuló szemléletben a jog és az erkölcs szorosan összekapcsolódott: a jogi normák érvényessége végső soron az erkölcsi rendből, illetve annak metafizikai alapjaiból nyert igazolást. A 18. század végére azonban egy olyan elméleti fordulat bontakozott ki, amely e kapcsolat újragondolását tette szükségessé.[23]

E fordulat meghatározó alakja Immanuel Kant volt, akinek jogfilozófiája új alapokra helyezte a természetjogi gondolkodást.[24] Kant anélkül, hogy a jogot az erkölcsi rendtől

[19] Vitriarius 1708
[20] Szabadfalvi é. n.
[21] Palme 1999: 127; Hebeis: 1999: 94.
[22] Martini, 1795; Martini 1792.
[23] Lásd későbbi időszakra: Eötvös József álláspontja Koncz 2014a: 151–155; Koncz 2014b: 121–128.
[24] Pauler 1852: 79.

elszakította volna, a jog sajátos normativitását a gyakorlati ész formális elveire alapozva különítette el.[25] Ennek következtében lehetővé vált a jog és az etika normatív szféráinak elhatárolása: míg az erkölcs az egyéni cselekvés belső motivációira és a jóakaratra vonatkozik, addig a jog kizárólag a külső cselekvésekre és azok összeegyeztethetőségére irányul.

Ez a megkülönböztetés alapvető jelentőségű volt a természetjog átalakulása szempontjából. A természetjog többé nem a „jó élet" átfogó filozófiai leírására törekedett, hanem a jogi normák formális feltételeinek meghatározására. A hangsúly a tartalmi igazságosságról a normák általános érvényességére és rendszerezhetőségére helyeződött át. A kantiánus szemlélet a jogi oktatásban is megjelent, különösen az osztrák egyetemeken. Franz von Zeiller és Franz von Egger munkássága[26] révény a kanti elvek fokozatosan a természetjog oktatásának részévé váltak, és egy új, immár kifejezetten jogi jellegű természetjogi koncepció kialakulásához vezettek.

A magyar jogi oktatásban e szemlélet átvétele kezdetben ellenállásba ütközött. A korábbi, Martini nevével fémjelzett természetjogi rendszer védelmezői elutasították a jog és erkölcs normatív világának radikális elválasztását, és ragaszkodtak a hagyományos, egységesebb felfogáshoz. A fordulat azonban fokozatosan itt is érvényesült: Szibenliszt Mihály munkássága[27] már egyértelműen a kanti elvek hatását tükrözte, és hozzájárult a természetjog új, jogtudományi értelmezésének meghonosodásához.

A jog és erkölcs új viszonyrendszere ezzel nem csupán elméleti változást jelentett, hanem a jog elméleti vizsgálódásai számára új, határozott irányvonalat szabott. A jog önálló normarendszerként való felfogása lehetővé tette a jogi gondolkodás saját módszertanának és fogalmi apparátusának kialakítását, amely már függetlenedni tudott a teológiai és morálfilozófiai keretektől. A természetjog ebben az új kontextusban már nem az erkölcsi rend közvetlen kifejeződéseként, hanem a jogi normák formális megalapozásának eszközeként jelent meg. Ez a szemléleti fordulat zárta le azt a folyamatot, amelynek során a természetjog a filozófiai-teológiai tudásformából a jogtudomány részévé vált.

A természetjog háttérbe szorulása

A 19. század közepére a természetjog helyzete a jogi oktatásban ismét átalakuláson ment keresztül. Az a tudásforma, amely a 18. század végén a jogi képzés meghatározó alapjaként jelent meg, fokozatosan elveszítette korábbi strukturáló szerepét, és egyre inkább háttérbe szorult a jogtudomány rendszerében.

[25] Kant 1991: 324.
[26] Zeiller–Egger 1809: I; Zeiller–Egger 1810. II.
[27] Szibenliszt 1820: I; Szibenliszt 1821: II; Szibenliszt 1830: I; Szibenliszt 1831: II.

E folyamat egyik legfontosabb oka a pozitív jog és a kodifikációk térnyerése volt. A modern állam jogalkotási tevékenysége – különösen a polgári törvénykönyvek megalkotása – a jogot egyre inkább konkrét, tételes normák rendszerévé tette, amelynek alkalmazása és értelmezése önálló szakmai kompetenciát igényelt. Ennek következtében a jogi képzés súlypontja is áthelyeződött: a természetjogi alapozás helyett a pozitív jogi ismeretek kerültek előtérbe.

A természetjog oktatása ezzel párhuzamosan fokozatosan redukálódott. A korábbi, a jogi gondolkodást megalapozó szerepe egyre inkább a jogbölcseleti rendszerek történeti bemutatására korlátozódott, és elveszítette közvetlen gyakorlati jelentőségét. A tantárgy így kiegészítő jellegűvé vált, amely már nem határozta meg a jogi képzés egészét.

A hallgatói érdeklődés csökkenése is jól jelzi ezt a változást. A természetjog iránt elsősorban azok mutattak nyitottságot, akik filozófiai kérdések iránt is érdeklődtek, míg a többség a közvetlenül alkalmazható jogi ismereteket részesítette előnyben. A jogászképzés gyakorlati orientációja így tovább erősítette a természetjog marginalizálódását.

Az intézményi változások szintén hozzájárultak e folyamathoz. A természetjog kikerült az államvizsga kötelező tárgyai közül, és jelentősége a képzési követelmények szempontjából is csökkent. Ezzel párhuzamosan a nyelvi és terminológiai nehézségek – különösen a latin fogalmi apparátus magyar nyelvre történő átültetése – további akadályokat jelentett az oktatás számára.

A természetjog így a 19. század második felére elveszítette korábbi központi szerepét, és a jogi oktatás perifériájára szorult. Megmaradt ugyan a jogfilozófiai gondolkodás részeként, azonban már nem mint a jogi képzés alapja, hanem mint annak történeti és elméleti kísérője.

Összegzés

A természetjog oktatásának történeti alakulása a 18–19. századi Magyarországon jól kirajzolható ívet követ: a teológiai-filozófiai keretek között gyökerező tudásformából fokozatosan a jogi képzés központi elemévé vált, majd a 19. század folyamán háttérbe szorult. E folyamat nem pusztán egy tantárgy történeteként értelmezhető, hanem a tudás szerveződésének és funkciójának átalakulásaként.

A kora újkorban a természetjog még a világ értelmezésének egyik alapvető eszköze volt, amely a teológiai és filozófiai gondolkodás egységében nyerte el jelentését. Az állami oktatási reformok hatására azonban fokozatosan átalakult: kilépett eredeti közegéből, és a jogi képzés strukturáló elemévé vált. Ezzel együtt funkciója is megváltozott, hiszen a korábbi, átfogó világmagyarázó szerep helyett egyre inkább a jogi és politikai rend megalapozásának eszközeként jelent meg.

A természetjog jogtudományi diszciplínává válása ugyanakkor nem jelentette annak változatlan fennmaradását. A jog és erkölcs viszonyának újragondolása, valamint a

pozitív jog térnyerése olyan irányba mozdította el a jogi gondolkodást, amelyben a természetjog korábbi szerepe fokozatosan elveszítette jelentőségét. A 19. századra már nem a jogi képzés alapjaként, hanem annak történeti és elméleti kísérőjeként volt jelen.

A vizsgált folyamat így kettős tanulsággal szolgál. Egyrészt rámutat arra, hogy a természetjog a jogtudomány új irányba történő formálódásában meghatározó szerepet játszott, és nélkülözhetetlen közvetítőként működött a filozófiai és a jogi gondolkodás között. Másrészt azt is megmutatja, hogy e szerep nem bizonyult tartósnak: a jogelmélet önállósodása éppen annak háttérbe szorulásával vált teljessé.

A tanulmány címében megfogalmazott kérdés – „bölcselet vagy jogtudomány" – így nem egyszerű alternatívaként értelmezhető. A természetjog története inkább azt mutatja, hogy e két terület nem egymást kizáró, hanem egymást feltételező módon kapcsolódik össze: a természetjog egyszerre volt a bölcseleti gondolkodás része és a jogelméleti diszciplínák kialakulásának előfeltétele. Jelentősége éppen ebben az átmeneti közvetítő szerepben ragadható meg.

Források

Aquinas, Thomas: *Summa Theologiae*.
Ratio Educationis Regni Hungariae et Partium Eidem Adnexarum (1777).
Lukács, Ladislaus (ed.): *Monumenta Paedegogica Societatis Iesu: Ratio atque Institutio Studiorum Societas Iesu* (1586, 1591, 1599).
Martini, Karl Anton (1795): *De lege naturali positiones*; *Positiones de iure civitatis*
Martini (1792): *De lege naturali positiones...* (Dienes-féle fordítás)
Szibenliszt Mihály (1820–1821): *Institutines juris naturalis*.
Szibenliszt Mihály (1830–1831): *Institutines juris naturalis*.
Vitrarius, Philippus Reinhardus (1708): *Institutiones Iuris Naturae et Gentium*.
Zeiller, Franz – Egger, Franz (1809–1810): *Das natürliche öffentliche Recht*.

Hivatkozott irodalom

Kolvenbach, Peter-Hans 1998: *A jezsuita nevelés jellemzői és Az ignáci pedagógia*. Budapest.
Cerman, Ivo 2023: Was Early Modern Natural Law Secularized? *Opera Historica*. (24.) 1. 131–145.
https://doi.org/10.32725/oph.2023.006
Eckhart Ferenc 1936: *A jog- és államtudományi kar története 1667-1935*. Budapest.

Finánczy Ernő 1902: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában* II. Budapest.

Grendler, Paul F. 2019: *Jesuit Schools and Universities in Europe 1548-1773.* Leiden – Boston.
https://doi.org/10.1163/9789004391123

Hebeis, Michael 1999: Das juristische Werk des Karl Anton von Martini. In: *Naturrecht und Privatrechtskodifikation.* Wien, 93–115.

Hochstrasser, T. J. 2000: *Natural Law Theories in the Early Enlightenment.* Cambridge.
https://doi.org/10.1017/CBO9780511490552

Kant, Immanuel 1991: Az erkölcsök metafizikája. In: Kant, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája.* Budapest.

Koncz Ibolya Katalin 2014a: The Standpoint of József Eötvös on Education *Journal On European History Of Law* (5.) 1. 151–155.
https://doi.org/10.66847/jehl.v4i1.689

Koncz Ibolya Katalin 2014b: Az oktatás, mint az állam feladata – Eötvös nézetei a művelődéshez való jogról. In: Varga, Norbert (szerk.) *VI. Szegedi Jogtörténeti Napok báró Eötvös József születésének 200. évfordulója alkalmából* Szeged, 121–128.

Koncz Ibolya Katalin 2017: Inrterpretationen über Werbőczy am Anfang des 20. Jahrhunderts. In: Balogh Elemér; Homoki-Nagy Mária (szerk.) *Tripartitum trium professorum* = Három szegedi jogtörténész = Drei Szegediner Rechtshistoriker: Tudományos emlékülés Bónis György születésének 100., Both Ödön születésének 90. és Iványi Béla halálának 50. évfordulóján. Szeged, 54–58.

Koncz Ibolya Katalin – Sereg Péter: Audiatur et Altera Pars! – A Miskolci Evangélikus Jogakadémia Harca A Fennmaradásért *Publicationes Universitatis Miskolcinensis Sectio Juridica Et Politica* (33.) 84–93.

Kornis Gyula 1927: *A magyar művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Budapest.

Moór Gyula 1992: *A jogbölcselet problémái*. Budapest.

Pauler Tivadar 1852: *Bevezetés az észjogtanba*. Pest.

Pecze Ferenc 1968: Az első magyarországi jogakadémiák alapítása és a tananyag korszerűsítése a XVIII-XIX. századfordulóig. *Jogtudományi Közlöny* (3.) 143–151.

Palme, Rudolf 1999: Der naturrechtliche Hintergrund Martinis. In: *Naturrecht und Privatrechtskodifikation.* Wien, 113–136.

Szabadfalvi József é. n.: Natural Law Tradition in Hungary from the End of the Middle Ages to the 19th Century. *L'lrcocervo* https://lircocervo.it/?p=1031 – utolsó letöltés: 2026. március 26.

Sallai Balázs

Az elveszett pragmatika. Egy sikertelen kísérlet a magyar közszolgálati törvénykönyv megalkotására – európai kontextusban[1]

Abstract: The Lost Pragmatic: A Failed Attempt to Draft a Hungarian Civil Service Code in a European Context. From the beginning of the nineteenth century, several European countries attempted to create a service pragmatic, that is, a civil service code. These efforts and codification processes reached their peak around the turn of the century, while the next major wave of codification took place after the First World War.

The present study has two main aims. After clarifying the necessary historical background, it first seeks to present the codification processes and attempts of the larger, legally influential European nations in this field, whether successful or unsuccessful, and to examine the corresponding Hungarian developments. Secondly, it attempts to identify the foreign references on which Hungarian codification efforts relied, in other words, which external models and regulations exerted an influence within the Hungarian context.

The chronological framework of the study focuses on the period between 1848 and 1945, with a few justified exceptions. In addition to the relevant secondary literature, the source base of the study consists of archival and other historical sources, as well as selected statutes, codes, and draft codes.

Keywords: service pragmatic; civil service codes; civil service; codification; history of public administration

Értelmezési keretek

A 19. század elejétől kezdve több európai ország is megkísérelt szolgálati pragmatikát, azaz egyfajta közszolgálati törvénykönyvet megalkotni. Ezek a törekvések, illetve kodifikációs-jogalkotási folyamatok a századforduló éveiben érték el csúcspontjukat, s majd az első

[1] A tanulmány a Gróf Tisza István Debreceni Egyetemért Alapítvány PhD Kiválósági Ösztöndíjból finanszírozott szakmai támogatással készült.

világháború után történt meg a következő nagy kodifikációs hullám. A jelen tanulmánynak két fő célja van. A szükséges előtörténeti kontextus tisztázása után egyfelől az, hogy bemutassa a nagyobb, jogi szempontból mintaadó nemzetek ilyen jellegű – sikeres vagy épp sikertelen – kodifikációs folyamatait, kísérleteit, valamint hogy megtegye ugyanezt a magyar folyamatokkal. Másfelől pedig megkísérelni annak ismertetését, hogy a magyar kódexalkotási kísérletek milyen külföldi referenciákra támaszkodtak, azaz mely külhoni szabályozás gyakorolt hatást hazai keretek között. Az időkeret az 1848 és 1945 közötti periódusra koncentrál majd, néhány indokolt kivétellel. A tanulmány forrásbázisának – a szakirodalom mellett – fontos kútfői a levéltári és egyéb archív források, egyes jogszabályok, kódexek és kódextervezetek. Szintén kiemelt jelentőségű az *Állami Tisztviselők Lapja* is, amely a magyar hatástörténeti vizsgálat forrása.

Érdemes tisztázni néhány fogalmat is. *Közszolgálat* alatt a továbbiakban csak a civil közigazgatásban dolgozó személyek körét értem, vagyis ebbe nem tartoznak bele a bírák, az ügyészségi alkalmazottak, rendészeti dolgozók, katonák stb. A *szolgálati pragmatikák* az állami közszolgálat egészére vagy jelentős részére kiterjedő (személyi) hatállyal, általában törvényi alakban megjelenő olyan szabályozások, amelyek a közszolgálat lényeges elemeit egységesen határozzák meg, és az e jogszabályok hatálya alá tartozó – állami, esetleg önkormányzati vagy más autonómiához kötődő – tisztviselők (és az állam) számára garanciális jelleggel bírnak. E regulációk megalkotásának nem az volt a célja, hogy a közszolgálati jogviszony *valamennyi* elemét összefoglalják, hanem az, hogy a *legfontosabb* kérdéseket egységben és hosszabb időre rendezzék. Ez a szolgálati pragmatika legszűkebb értelemben vett definíciója, mivel a jogtudomány más tartalommal is használja ezt a fogalmat.[2] Ennek kifejtése azonban önálló tanulmány tárgya lehetne.

Bevezetés: út a szolgálati pragmatikákig

A modern értelemben vett közszolgálat (értve ezalatt most csak a közigazgatási feladatokat ellátó személyek körét) az abszolutista berendezkedések eredménye. Az abszolút monarchiák[3] létrejöttével szükségesnek mutatkozott egy jól szervezett, központosított és hierarchizált bürokratikus szervezet létrehozása, amely révén viszonylag gyorsan lehetett a központi akaratot közvetíteni, illetve amellyel lehetséges volt az erőforrások

[2] Hazafi 2019: 13; Ludányi 2019: 108.

[3] A szerző természetesen tisztában van az e fogalomkört övező tudományos vitákkal, ám az egyszerűség kedvéért az abszolút állam és az abszolutizmus fogalmakat használja majd a szövegben. Az ettől differenciáltabb megközelítés ugyanis szétfeszítené jelen tanulmány kereteit, figyelembe véve azt, hogy nem csupán a történettudományon belül jelent ez ütközőpontot egyes felfogások között, de a történet- és a jogtudomány is számos kérdésben másképp foglal állást. Vö. Takács 2023: 140–142; Sashalmi 2021: 205–206.

korábbi koroknál hatékonyabb csoportosítása.[4] Az első jelentős lépés a központi szint átalakítása volt: megjelentek a szakigazgatási ágak és szervek.[5] Ezek már nagyobb számú, szakképzett apparátust kívántak, így a modernizáció először az uralkodói centrumokban indult meg. Nem szabad ugyanis szem elől téveszteni azt sem, hogy a központi szinttől alacsonyabb igazgatásban jóval nehezebb volt a szervezetépítés; a modern jogi és igazgatási vívmányok pedig még sokáig nem értek el az alsóbb szintekig.[6] Ilyen módon – ahogyan arra Hahner Péter is felhívja a figyelmet – az abszolút monarcha kénytelen volt még jó ideig a premodern közigazgatásra is építeni vidéken.[7] Az előzőektől eltérően azonban a felvilágosult abszolutista berendezkedések már szakképzett hivatalnoki gárdát kívántak meg, amely folyamatosan, pontosan és a lojalitást szem előtt tartva működtette az államot. Így a 18. század második felében a hatékony közigazgatás feltételeként ezek az államok voltak képesek ilyen közszolgálati rendszereket létrehozni.[8] Jó példa erre a Habsburgok uralma alatt álló államkonglomerátum hivatalnoki kara, mint arra alapos elemzésében Olga Khavanova is rámutatott.[9] A többi társadalmi réteghez képest ellenszolgáltatásként privilégiumokat kaptak, amelyek persze a monarchához való hűség és a hivatással járó kötelezettségek ellentételezései voltak.[10] Idővel már a hivatalnoki lét vonzó életpályává vált, főként a rendszeres illetményezésnek, a nyugdíj bizonyos előképeinek, a kegydíjaknak és egyéb privilégiumoknak köszönhetően. Lassan körvonalazódni kezdett a közszolgálati jognak is egyfajta előképe, amely a hivatalviselők jogviszonyának elemeit tömörítette magában. E körben az egyre növekvő tisztviselőgárda foglalkoztatására is ki kellett terjeszteni a korabeli joganyag határait. Ez a felmerülő igény azonban teljesen nóvumnak számított a 17., de főleg a 18. században, s a korabeli jogtudomány képviselői akkor még nem gondoltak új konstrukciók kialakítására, hanem a már rendelkezésre álló minták alkalmazásában (analógiákban) láttak lehetőségeket. Így a jogviszony mibenlétének, jogi jellegének, keletkezésének és megszűnésének definiálása adódott elsőként feladatul.[11] Erre leginkább a német területeken élő korabeli jogtudók különféle, a recipiált római jogon alapuló analógia alkalmazását tartották megoldásnak. Számos, a római magánjogból fennmaradt szerződési konstrukciót próbáltak meg alkalmazni az állami tisztviselők jogviszonyára, azonban nem lehetett olyan szerződési jogintézményt találni, amely maradéktalanul megfelelt volna, azaz amellyel adekvát módon le lehetett volna írni az akkori „közszolgálati jogviszony" tartalmát.[12] A 19. század első felében azonban az ilyen típusú jogviszonyok szabályozására már jelentős igény volt, s ennek nyomán, valamint a magánjogi jogintézményeken alapuló sikertelen analógiák

[4] P. Szabó 2020: 16.
[5] Hahner 2021: 61.
[6] Képes 2019: 269.
[7] Hahner 2021: 64.
[8] Takács 2023: 142–143.
[9] Khavanova 2025.
[10] Sallai 2024: 80–81.
[11] Heindl 2013a: 87, 172–219.
[12] Erről: Sallai 2024: 77–78.

után immár a jogtudomány képviselői kénytelenek voltak egy újfajta (mai fogalmaink szerint) közjogi matériát alkotni, amelyből a század közepéig fokozatosan bontakozott ki az egyre inkább önállósuló közszolgálati jog. Mint látni fogjuk, ebben Bajorország járt élen, ahol már 1805-ben (!) sikerült megalkotni egy szolgálati pragmatikát, ám a többi, jellemzően nyugat-európai államalakulat is reagált e hiátusra. 1848 után ez a folyamat felgyorsult, s már Ausztriában és Svájcban is felmerült 1849-ben és az 1850-es évek elején egy szolgálati pragmatika szükségessége. A 19. század utolsó harmadában pedig az addigra gyökeret verő közszolgálati jog kodifikációja (azaz egy egységes törvénykönyvben vagy szorosan összetartozó jogszabályokban való összefoglalása) már nem csupán jogi, hanem sok esetben politikai kérdéssé vált. Ez a – hol sikeres, hol sikertelen – folyamat aztán a következő század első felében is érezhető maradt, főképp a második világháború kitöréséig. Az alábbiakban a közszolgálati jog története szempontjából dinamikus „fénykorról" lesz szó, hiszen Magyarországon ez a kodifikációs igény szintén jelentős volt. Ahhoz azonban, hogy megérthessük ennek történetét, nézetem szerint elengedhetetlen – legalább nagy vonalakban – azoknak az államoknak a hasonló folyamatait is megismerni, amelyek a magyar kodifikációs kísérletek során referenciapontként jelentek meg.

A magyar kodifikáció európai kontextusa (1848–1945)

A német területek és a későbbi Németország

A szolgálati pragmatika első megjelenését német területen találjuk: 1805-ben Bajorországban alkottak ilyen kódexet[13] *(bayerische Hauptlandspragmatik).* A kodifikáció *Maximilian von Montgelas* reformjai során valósult meg, s gyökeres újításokat jelentett a közszolgálat koncepcióját illetően: az alkalmazás már szerződésen alapult, fix bérezési rendszert vezetett be, és a képzett bürokrácia kiépítését célozta,[14] illetve a hivatalviselés jogát függetlenítette a társadalmi származástól, valamint a tisztviselők hűségét már nem a szankcionálással való fenyegetéssel, hanem jutalmazással próbálták innentől elérni.[15] A pragmatikában meghatározott jogviszony új volt: immáron nem magánjogi, hanem közjogi tartalommal bírt, s ebből következően garanciális jellegű volt, mert az egyszerű elbocsájtás elleni védelmet jogszabályi alakba foglalta.[16] Több mint kétszáz évvel később már bizton állíthatjuk: ez volt az első jelentős európai mérföldköve a közszolgálati jog differenciálódásának.[17] Később más német államok is igyekezetek

[13] Sammer 2007: 295.
[14] Wunder 2005: 2–12.
[15] Jakob é. n.: 19–20.
[16] Schmidt 2017: 7–8.
[17] Wunder 2005: 12.

átvenni ezt a modellt, például Poroszország és Württemberg,[18] majd Szászország[19] és Baden.[20] A német egység megvalósítása után a *Land*ok saját hivatalnoki rétegükre nézve maguk alkothattak ilyen jogszabályokat, ám a tényleges birodalmi egység gyakorlati megvalósításának döntő lépése volt egy, a birodalmi tisztviselőkre vonatkozó jogállási törvény megalkotása.[21] *Bismarck* kiemelten kezelte ezt a kérdést, s már 1869-ben (tehát még az Északnémet Szövetség idején) javaslatot készített elő a tárgyban. Több sikertelen kísérlet után 1873. március 31-én elfogadták a német birodalmi szolgálati pragmatikát[22] (*Reichsbeamtengesetz*).[23] A német közigazgatás a századfordulóig – a fejlett közszolgálati jognak is köszönhetően – virágkorát élte. Az 1907-ben átfogó módosításon átesett *Reichsbeamtengesetz*ben garanciális jelleggel rögzített (sok szempontból privilegizált) jogállás később éles kontrasztban állt a weimari köztársaság időszakával. Az 1919-es új alkotmány előírta ugyan egy új pragmatika megalkotását,[24] de az addig kodifikált jog helyébe nem lépett újabb kódex. Ráadásul az előző berendezkedéssel ellentétben a köztársaság inkább megfosztotta tisztviselőit azok privilégiumaitól, ami nem kis ellenállást váltott ki e társadalmi réteg részéről.[25] 1922-ben törvény született a tisztviselők kötelességeiről a köztársasági berendezkedés védelme érdekében, ami a maga szigorával csak újabb terheket jelentett e rétegre nézve, ellentételezés nélkül.[26] Később, 1927-ben elkészült egy általános pragmatikatervezet, de ebből soha nem lett törvény.[27] A weimari állam ráadásul teret adott a politikai pluralizmusnak is, amely folytán a birodalmi tisztviselők addigi homogén társadalmi rétege a pártpolitika vonalai mentén is fragmentálódni kezdett.[28] 1933 után az új hatalmi elit nekilátott a közszolgálat alapos átszervezésének, ám ez évekig elhúzódott.[29] A náci Németország egyik – terjedelmüket tekintve is – legjelentősebb „jogszabályai" az 1937-es *Deutsches Beamtengesetz*[30] és az ehhez kapcsolódó *Reichsdienststrafordnung*[31] (fegyelmi rendtartás) voltak. E jogforrások megszüntették az addigi kettős szabályozást (birodalmi szint–*Land*ok), s már a *Land*okra is kötelező erővel bírtak.[32] Az uniformizálás az 1934-es fizetési törvényben (*Besoldungsgesetz*)[33] is megnyilvánult.[34] A szabályozások sorát az 1939-es német tisztviselők képzéséről és

[18] Classen 2025: 166.
[19] Keleti 1886: 357.
[20] A bajor tisztviselők szolgálati pragmatikája 1908: 95.
[21] Huber 1936: 966.
[22] Keleti 1886: 324–326; Keleti 1906: 266.
[23] Gesetz, betreffend die Rechtsverhältnisse der Reichsbeamten (1873. III. 31.) (=*Reichsbeamtengesetz*).
[24] Mártonffy 1932: 330.
[25] Forgács 2019: 236.
[26] Gesetz über die Pflichten der Beamten zum Schutze der Republik. Vom 21. Juli 1922.
[27] Benárd–Karcsay 1942: 8.
[28] Scheerharth 1942: 12.
[29] Pollock–Boerner 1938: 5.
[30] Deutsches Beamtengesetz vom 26. Januar 1937.
[31] Reichsdienststrafordnung vom 26. Januar 1937.
[32] Pollock–Boerner 1938: 6.
[33] Gesetz über die Aenderung von vorschriften auf dem Gebiete des Besoldungsrechts vom 19. März 1937.
[34] Pollock–Boerner 1938: 10.

előmeneteléről szóló rendelet zárta.[35] Érdekesség, hogy az 1873-as *Reichsbeamtengesetz* szabályai annyira meghonosodtak, hogy a náci ideológia jegyében született reguláció sem tudta teljes mértékben nélkülözni azokat.[36] Illetve a náci éra utáni visszarendeződés során sok jogszabály is – például az 1946-os baden-württembergi és a bajor szolgálati pragmatika vagy az 1948-as bajor fegyelmi rendtartás – ezekhez a korábbi megoldásokhoz igazodott.[37] A szövetségi szintet érintő reguláció egyes esetekben (pl. nyugdíj) még sokáig épített az 1937-es jogszabályra, bár a régi (1933 előtti) beosztások és garanciák a II. világháborút követően visszaálltak.[38]

Svájc

Svájcban a szövetségi szintű közigazgatás személyi viszonyait már 1853-ban (!) törvény szabályozta. E még kezdetleges norma tartalmazta többek között a fizetésre, elbocsájtásra, a vagyoni és fegyelmi felelősségre vonatkozó szabályokat,[39] de valódi, a mi fogalmainknak megfelelő kódexnek még aligha tekinthető. Az 1853 és 1897 közötti időszakban a rendeleti, szinte átláthatatlan jogalkotás volt jellemző, ezért felmerült az igény egy átláthatóbb rendszer iránt.[40] Annál is inkább, mivel egy 1874-es alkotmánymódosításnak köszönhetően a szövetségi közigazgatási szint hatáskörei jelentősen bővültek, ami számos reform szükségességét vonta maga után. Ez indukálta azt az átfogó, több évtizedig tartó közigazgatási reformfolyamatot, amelynek a közszolgálat szempontjából jelentős eredménye az 1897-es illetménytörvény, illetve záróköve az 1914-es, immár valódi közszolgálati kódex megalkotása volt.[41] Az első világháború után azonban e törvénymű hamar elavult, s az 1918-as országos sztrájk felhívta a figyelmet többek között a közszolgálat rendezetlen kérdéseire is, különösen a bérek tekintetében.[42] Így 1924-re egy új tervezetet dolgoztak ki, amely nyomán végül megszületett az 1927-es szolgálati pragmatika,[43] rendkívül nagy politikai csatározások közepette. Példának okáért a kommunisták népszavazáson próbálták meg a már elfogadott törvényt érvényteleníteni.[44] Ez már tartósabbnak és alkalmazhatóbbnak bizonyult az előzőnél, bár a 20. század második felében módosításokra szorult, például a fegyelmi jog terén.[45] E kódex számos előremutató intézkedéssel élt, például bevezette a tisztviselők körében a gyermeknevelési

[35] Verordnung über die Vorbildung und die Laufbahnen der deutschen Beamten vom 28. Februar 1939.
[36] Gillen 1953: 69, 71.
[37] Gillen 1953: 75–76, 81–82.
[38] Rothenbacher 2004: 18–19.
[39] Gesetz betreffend die Besoldungen der bleibenden eidgenössischen Beamtungen, 18. Juni 1853.
[40] Lobsiger 1975: 18–21.
[41] Bösinger 2010: 19–21.
[42] Germann 2011.
[43] Germann 1998a: 17-18. A törvény szövege: DvBB Vom 30. Juni 1927.
[44] Haab 1929: 597.
[45] Germann 1998b: I. 124.

támogatást[46] vagy a jubileumi jutalom (*Dienstaltergeschenk*) intézményét.[47] A sztrájkot szintén megtiltotta, valószínűleg az 1918-as tapasztalatokra építve.[48] Az egyesülési jogot pedig csak bizonyos korlátok között biztosította.[49] Összességében átlátható szerkezetben kodifikálta a köztisztviselői jogállás szinte valamennyi szegmensét, s az egyik legterjedelmesebb ilyen jellegű törvénykönyve volt a 20. századnak.

A franciaországi törekvések

Franciaországban sokáig sikertelen volt valamennyi kísérlet, annak ellenére, hogy egyes – tudományos szempontból ma már nehezen tartható – nézetek szerint a szolgálati pragmatika ügye egészen az 1789-es forradalomig nyúlik vissza.[50] A 19. században a francia tisztviselők gyakran adtak hangot elégedetlenségüknek, mivel jogállásukat kellő garanciák hiányában alsóbb szintű, könnyen módosítható jogforrások rendezték.[51] A minisztériumokban dolgozókra különösen igaz volt ez: egyszerű utasítások szabályoztak egyébként garanciális területeket, mint például a fegyelmi jog vagy az előléptetési feltételek,[52] s az egész közigazgatásban burjánzott a nepotizmus és a protekcionizmus.[53] A helyzetet súlyosította az is, hogy sokáig nem sikerült tisztázni a tisztviselők egyesülési és sztrájkjogát sem. Így több érdekvédelmi egylet jött létre az 1884-es egyesületekről szóló törvényre hivatkozva, amit a kormányzat nem nézett jó szemmel, hiszen ez a civil egyesületekre kitalált szabályozás volt. A közszolgálók arra hivatkoztak, hogy ők is a törvény hatálya alá tartoznak, míg a kormányzat szerint nem. Sőt, több ilyen egyesület is csatlakozni kívánt az általános szakszervezethez, az ún. *Confédération Génerale du Travail*-hoz.[54] A századforduló környékére, s még inkább 1905-től kezdve általában rossz volt a viszony a francia kormányzat és a közigazgatási tisztviselők között, mivel egy szolgálati pragmatika megalkotása nem állt az előbbi érdekében, hiszen lépéselőnyt biztosított politikai szempontból a bizonytalanul szabályozott, közszolgálati szempontból garanciális elemek (alkalmazás, fegyelmi felelősség, egyéb jogosultságok) megléte.[55] Ezt súlyosította az, hogy az 1900-as évek elejére meghonosodott az ajánlások rendszere, amely azt jelentette, hogy a közigazgatási ranglétrán azt tudott előrelépni vagy álláshoz jutni, akinek sikerült ajánlást (*recommandation*) kérni valamely politikustól vagy vezető állami tisztségviselőtől.[56] Ez pedig a tisztviselők egyik legfőbb követelésévé tette az automatikus (azaz szakaszosan

[46] DvBB Art. 43.
[47] DvBB Art. 49.
[48] DvBB Art. 23; Haab 1929: 599–600.
[49] DvBB Art. 16; Haab 1929: 599.
[50] Chardon 1908: 139.
[51] Jéze 1913: 164.
[52] Lukács 1894: 81.
[53] Bouchard 2019: 19, 21; Franciaország állami tisztviselői 1909: 157.
[54] Ankwitz 1910: 345–347.
[55] Bouchard 2019: 14, 19, 21–22.
[56] Engels 2016: 125.

szabályozott) előmeneteli rendszer bevezetését.[57] 1909-re ezt a helyzetet több érintett kör is megelégelte, így egy óriási sztrájk bontakozott ki, amelyben a „főszerepet" a postai és távírdai dolgozók játszották, napokra megbénítva az ország központját, Párizst.[58] Ezek után a kormányzat hozzálátott egy „tisztviselőtörvény" megalkotásához, bár ettől a kompromisszumtól addig mereven elzárkóztak.[59] E tervezet 1910-re készült el,[60] s inkább a tisztviselői kar általános engedetlenségét próbálta visszaszorítani, például a fegyelmi jog kiterjedt szabályozásával, ám a sztrájkjogot továbbra sem biztosította volna.[61] Viszont megjelent benne az automatikus előléptetési rendszer, amely kizárta a *recommandations* hagyományát.[62] E dokumentum, bár a törvényhozás elé terjesztették, nem nyert normatív erőt. Ugyancsak nem ment át a törvényhozáson az 1920-as próbálkozás sem.[63] Az 1919-es választások során ugyanis politikai ígéretként merült fel egy közszolgálati törvénykönyv kodifikálása, aminek nyomán a következő évre megírtak egy új tervezetet, amelyet végül – politikai okokból – nem terjesztettek a törvényhozás elé.[64] Ennek megfelelően egészen az 1946-os évig csupán elaprózódott jogalkotási termékek igyekezetek valamilyen módon rendezni a közszolgálati jog területét.[65] Újabb sikertelen próbálkozás volt ugyanis az 1939-es kodifikációs kísérlet, amikor is megpróbáltak egy pragmatikát összeállítani, ám a német megszállás ezt megakasztotta. 1941-ben visszatértek a kérdésre, s a megmaradt francia területre vonatkozóan elfogadtak három törvényt az egységes kódex helyett, amelyek azonban nem bizonyultak hosszú életűnek.[66] Végül az 1946-os közjogi reformok során fogadták el az első kódex jellegű jogszabályt.[67] 1997-ben újra felmerült egy reform lehetősége, amelynek köszönhetően – igen hosszú kodifikációs folyamat eredményeként – 2022-ben fogadtak el egy új pragmatikát.[68]

Az osztrák kodifikációs folyamat

Osztrák területeken a modern bürokráciát Mária Terézia, de főként II. József igyekezett meghonosítani, bár az erre való törekvések már a 16. században is megjelentek.[69] A 18. század végétől kezdve pedig a közszolgálati jogviszony több elemére nézve is kiemelkedő regulációk születtek, például a minősítés vagy a képesítési követelmények

[57] Ankwitz, 1910, 347.
[58] Franciaország állami tisztviselői. 1909: 157.
[59] Bouchard 2019: 21.
[60] Ankwitz 1910: 347.
[61] A francia tisztviselőtörvény 1910: 60.
[62] Ankwitz 1910: 347.
[63] Mártonffy 1935: 45.
[64] Bouchard 2019: 22. (86. lj.)
[65] Capitant 2025: 138.
[66] Thullier 1979: 480; Capitant 2025: 140. (46. lj.)
[67] Bouchard 2019: 26; Hazafi 2023: 58.
[68] Pollák 2023: 12; Hazafi 2023: 59.
[69] Pálffy 2022: 8.

terén.[70] 1849-ben a korabeli szóhasználattal élve az „állodalmi" tisztviselőkre nézve szóba került egy esetleges szolgálati pragmatika megalkotása,[71] ám ez ekkor még nem történt meg. A 19. században az osztrák bürokrácia valóságos ethoszt teremtett magának: különleges kapcsolatot tartott fenn a dinasztiával,[72] s fontos kritériumok voltak – a szakmai előírások mellett – a lojalitás, a pontosság és engedelmesség, a hivatali titok megőrzése.[73] Erőteljes katolikus befolyást mutatott a közszolgálókkal szemben néhány követelmény, amelyek íratlan, de szigorú etikai megalapozást adtak a hivatalnoki minőségnek. Ezek az erkölcsös élet mellett az apolitikusság, az objektivitás, a méltányosság és a kegyesség voltak.[74] A professzionális munkát végző tisztviselők hűségesek voltak a Habsburgokhoz, napi szintű működésüket tekintve pedig kiemelendő, hogy a korrupció elhanyagolható mértékben létezett csak körükben,[75] illetve az etikai impregnáltságnak köszönhetően az alattvalók felé méltányosan jártak el.[76] Ez magyarázhatja társadalmi tekintélyüket is.[77] A császári hatalom tehát erősen épített e hivatalnoki gárdára, amelyet az 1890-es évekig átjárt a Habsburg-állameszme.[78] Az osztrák bürokrácia az 1890-es évektől azonban változásokon ment keresztül, amelynek számos kiváltó oka és tünete volt.[79] Az 1900-as évek elején egy, a tisztségviselők régebbi és újabb generációja közötti konfliktus végképp meggyengítette ezt az eddig homogén társadalmi réteget.[80] Az új tisztviselők számos addigi íratlan normát már figyelmen kívül hagytak, ám a jelen téma szempontjából a legfontosabb az apolitikusság eltűnése volt. Az ekkortájt megjelenő tömegpártokkal a közszolgálók egyre nyíltabban tartották a kapcsolatot,[81] ami a tisztviselők érdekeinek politikai fórumokon való artikulációjához is hozzájárult. Így segítette a hivatalnokréteget például a bérharcokban (1898-ban, 1907-ben és 1911-ben is revideálták az illetményeket)[82] és nem utolsósorban a szolgálati pragmatikáért folytatott küzdelemben. Az átfogó közszolgálati kódex megalkotására való törekvések azonban nem ekkor kezdődtek el. Az első hivatalos emlékirat, amely a pragmatika szükségességét tárgyalta, 1874-ben keletkezett, s 1879-ben már bizottságot hoztak létre a munkára. Ez azonban nem járt sikerrel, így 1881-ben megszüntették. A bizottság „munkáját" jól mutatja, hogy az 1879 novembere és 1881 januárja közötti időszakban egyetlen ülést sem tartott.[83] Ezután 1882-ben készült el egy tervezet, de ezt a törvényhozás nem

[70] Sallai 2023a: 40.
[71] Récsi 1854: I. 237.
[72] Somogyi 2006: 32.
[73] Récsi 1854: 307–310; Heindl 2013b: 89, 91.
[74] Heindl 2013b: 90, 95.
[75] Heindl 2013b: 139; Jászi 1983: 247.
[76] Jászi 1983: 247.
[77] Somogyi 2006: 32.
[78] Jászi 1983: 247–249.
[79] Erről: Sallai 2023a: 41–42.
[80] Heindl 2013b: 160–164.
[81] Heindl 2013b: 139, 145.
[82] Dr. Katona 1911: 237–238; Az osztrákok lakáspénz-rendezése 1911: 245–246.
[83] Keleti 1886: 422–423.

fogadta el. Így a pragmatika ügye lekerült a napirendről, bár a sajtó 1885-ben tudni vélte, hogy a kormány dolgozik a javaslaton,[84] ám ennek realitására semmi sem utal. A már valóban sikerrel kecsegtető próbálkozások a századforduló után – tehát a fentebb részletezett miliőben – kezdtek szaporodni. Az egyik tisztviselőket tömörítő országos szervezet 1897-ben hirdetett pályázatot a szolgálati pragmatika elkészítésére.[85] Ennek nyomán készült el *Hermann Scherer* tervezete, amely 1900-ban nyomtatott formában is napvilágot látott. A politikai környezet azonban nem volt megfelelő: a konzervatív *Taaffe*-kormányzat ugyanis az 1890-es évek közepéig egyértelművé tette, hogy a pragmatika ötletét nem támogatják.[86] 1909-re azonban már eljutottak odáig, hogy egy állandó bizottság foglalkozott a képviselőházban a pragmatikakérdéssel.[87] Ennek meg is lett az eredménye, mivel elkészült egy tervezet, amelynek 1911 novemberében kezdődött meg törvényhozásbeli vitája, s egészen 1913 márciusáig elhúzódott.[88] Ez jól mutatja a kérdés súlyát. Rögtön a tárgyalások elején felmerült például a sztrájkjog kényes kérdése, amit a kormányzat nem engedett meg.[89] Ezenkívül még számtalan kérdésben kellett konszenzusos álláspontra jutni, mivel az 1911-ben beterjesztett javaslattal a tisztviselők általában nem voltak elégedettek.[90] Végül 1914. január 25-én fogadták el törvény formájában a *Dienstpragmatik*ot.[91] A folyamatot nagyban segítette *Kasimir Badeni* miniszterelnök,[92] aki a közigazgatás (és benne a közszolgálat) széles körű megreformálására törekedett, amely már a századforduló óta napirenden volt.[93] A tisztviselők számára garanciális jelleggel bírt a kodifikált jog, ám *Waltraud Heindl* megjegyzi, hogy ez csupán az addig létező jogok és kötelezettségek összefoglalása volt.[94] Ilyen módon inkább konzerválni próbálta a közszolgálat századforduló előtti állapotát, s különösebb újítások nélkül kísérletet tett a fent ismertetett változások útjába akadályt gördíteni. A kódex valódi szerepét azonban a háború kitörése miatt nem tudta beteljesíteni: a hatályba lépés után néhány évvel a monarchia szétesett, bár a közigazgatás annyiban sikeresnek volt mondható, hogy az igazgatás széthullása utolsó pillanatáig meg tudta őrizni a működőképesség látszatát.[95] A létrejövő új köztársasági berendezkedés néhány módosítással megőrizte az

[84] Keleti 1886: 424.
[85] Scherer 1900: 1. Helytelenül állította Keleti Ferenc, hogy a pályázat eredménytelen maradt. Keleti 1899: 4.
[86] Heindl 2013b: 100.
[87] Az osztrák állami tisztviselők szolgálati pragmatikája 1909: 156.
[88] Heindl 2013b: 141.
[89] Heindl 1991: 170.
[90] Heindl 1991: 170.
[91] 15. Gesetz vom 25. Jänner 1914, betreffend das Dienstverhältnis fer Staatsbeamten und der Staatsdienerschaft. (= *Dienstpragmatik*).
[92] Heindl 2013b: 100.
[93] Becker–Klecaky 2023: 54.
[94] Heindl 2013b: 141.
[95] Forgács 2019: 41.

1914-es törvénykönyvet,[96] amely ezután „futotta be" valódi karrierjét, s módosításokkal 1979-ig maradt hatályban.[97]

A magyar szolgálati pragmatika kodifikációja

1849-től a századfordulóig

A neoabszolutizmus nyílt törekvése volt Magyarország integrálása a Habsburg-államkonglomerátumba, többek között egy centralizált, magas színvonalú bürokrácia révén.[98] Ez azonban nem bizonyult könnyű feladatnak, s a korszak számos kényszer szülte megoldásában csak nyomokban lelhető fel az ekkoriban már számos aspektusból jól kimunkált osztrák közszolgálati jog. Ennek ellenére a Habsburgok nem tudtak szilárd, centralizált bürokráciát kiépíteni.[99] A magyarság pedig nem látta meg a lehetőséget egy modern, jól működő és már kezdetlegesen a jogállamiság kritériumaira építő[100] közigazgatási és közszolgálati jog átültetésére, hiszen igyekezett az osztrák mintától elhatárolódni és saját, évszázados normáit alkalmazni.[101] A kiegyezést követő dualizmus idején kiépült közigazgatási rendszer a személyi állomány jogviszonyait nem kezelte egységesen, a normák széttagozódott, sok esetben nehezen átlátható rendszert alkottak, ráadásul a szakirodalmi érdeklődés a 19. század második felében csekély volt és csak lassan bontakozott ki.[102] Ez a tendencia vezetett odáig, hogy a magyar közszolgálati jog területe is igen nehezen fejlődött ki. Talán ennek tudható be, hogy a közszolgálati kódex megalkotásának ötlete viszonylag későn, első ízben 1872-ben merült fel, s egy évvel később kérvény formájában tisztviselői érdektömörülések az Országgyűlés elé terjesztették.[103] 1874-ben megalakult a Magyar Tisztviselők Országos Egylete, amely felkarolta ezt a kezdeményezést.[104] 1880-ban és az azt követő évben a kormány halogató taktikával élt: biztosította az illetékes köröket, hogy a javaslat készül, sőt hogy nemsoká az Országgyűlés elé kerülhet, ám nem látott napvilágot egyetlen tervezet sem. Csupán 1882-ben Madarassy Pál pénzügyi igazgatási hivatalnok – aki nem sokkal ezután a Pénzügyi Közigazgatási Bíróság elnöke lett[105] – munkája, amelyet a kormány, sőt személyesen Tisza Kálmán miniszterelnök visszautasított, mondván: „*nekem nem kell olyan*

[96] Becker 2024: 184; Garstenauer 2011: 87.
[97] Kucsko-Stadlmayer 2010: 2.
[98] Somogyi 1981: 64.
[99] Pap 2003: 55.
[100] Heindl 1980: 26.
[101] Erről: Sallai 2025: 231–233.
[102] Koi 2006: 51–52; Pétervári 2017: 116–120.
[103] Csikvári 1909: 103.
[104] Hencz 1987: I. 18.
[105] Stipta 2019: 60.

tisztviselő, akinek jogai vannak, nem kell!"[106] 1886-ban alakult meg a Magyar Állami Tisztviselők Központi Egyesülete, amely a fentebb említett tömörüléssel összefogva 1889-ben pályázatot írt ki a pragmatika készítésére, és ennek elbírálására bizottságot hozott létre. Ennek azonban eredménye a meghosszabbított határidő dacára sem volt.[107] 1892-ben a trónbeszéd a kormány egyik feladataként határozta meg a kódex elkészítését, ám ez is eredménytelen maradt.[108] 1897-ben a szakmai körök megbízásából elkészült egy törvénykönyvtervezet, amelyet a téma akkor jeles szakértőjének számító[109] Keleti Ferenc írt.[110] Ő korábban már jegyzett egy komoly elméleti és komparatisztikai munkát, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia egyik pályázatára írt meg 1882-ben,[111] s amelyet aztán kétszer is kiadtak: 1883-ban és 1886-ban.[112] Az 1897-es 625 §-ból álló törvénykönyvtervezet[113] – e sorok írójának véleménye szerint – egy igen jól sikerült opus volt, ám sajnálatosan a kormányzat nem vette figyelembe.

A századfordulótól az első világháború végéig

1900-ban a pragmatika általános elveinek meghatározása céljából a Magyar Tisztviselők Országos Egylete bizottságot alakított,[114] ám 1902-ben az államszolgálat valamennyi ágára kiterjesztették az 1874-ben megalkotott és a fegyelmi felelősségre vonatkozó rész kivételével[115] 1896-ban revideált *Pénzügyi Szolgálati Szabályzat*ot, amely kvázi szolgálati kódexként funkcionált, némileg enyhítve a pragmatika hiányát.[116] Ez persze időlegesnek szánt megoldás volt, hiszen például a törvényhatósági vagy a községi tisztviselők jogviszonyaira ez nem volt hatással, így a kérdés továbbra is napirenden maradt. 1901-ben egyébként Széll Kálmán kormányfő szintén ígérte a kérdés rendezését, ám ezt ismét nem követte cselekvés.[117] A valódi fordulópontot a Fejérváry-kormány megalakulása hozta el, amely hiányzó legitimitását többek között a tisztviselői körök megnyerésével próbálta ellensúlyozni, így kormányprogramjába bekerült a pragmatika kérdése.[118] Ily módon 1905-ben a minisztertanács létrehozott egy bizottságot, amely a következő évben meg is kezdte munkáját.[119] 1906-ban a pragmatikatörvény megalkotását a képviselőház

[106] Csikvári 1909: 105–106.
[107] Csikvári 1909: 111–113.
[108] A szolgálati pragmatika 1917: 284.
[109] Pétervári 2017: 119. (40. lj.)
[110] Keleti 1899: 4.
[111] Fekete 2000: 58.
[112] Keleti 1886.
[113] Keleti 1897.
[114] Csikvári 1909: 121.
[115] Keleti 1913: 211.
[116] Láncos 2025: 187.
[117] Hampel 1918: 1.
[118] MNL OL K 26 720. cs. 1907-XLI-18. t. 5025/1905. sz. irat.
[119] Első ülése 1905. november 20-án 11 órától kezdődött. MNL OL K 26 720. cs. 1907-XLI-18. t. 5087/1905.

is a közeljövőben megvalósítandó feladatok közé sorolta.[120] A kormányzat részéről a tervezet – amelyet tulajdonképp Marschalkó János készített el – 1908-ban nyomtatásban is megjelent, ám a Wekerle-kormány a bizottságot megszüntette.[121] Ekkorra azonban már számos javaslat állt rendelkezésre, így csupán a politikai szándékon múlt a kérdés. 1905-ben Szilágyi József járásbírósági irodatiszt és Madarász József bíró is írt egy-egy tervezetet,[122] utóbbi kifejezetten az altisztek és szolgák jogviszonyaira.[123] Ezt a munkát később Nagy Imre dolgozta át.[124] Ezenkívül a köztisztviselők 1907-es és 1909-es kongresszusa is készített egy majdani pragmatikatervezet alapjául szolgáló részletes jelentést.[125] A kódex azonban így is lekerült a napirendről, bár 1913-ban és 1914-ben több érdekvédelmi tömörülés is hivatalosan a kormányhoz fordult, emlékeztetve azt régi adósságára.[126] Wekerle Sándor harmadik kormányfői ciklusa alatt azonban elérkezettnek látta az időt a szolgálati pragmatika törvénybe foglalására, így az 1908-ban „félretett" minisztériumi tervezetet kiadta az Igazságügyi Minisztérium törvény-előkészítő bizottságának véleményezésre 1918-ban. Az előkészítés előzetes hírére az Állami Tisztviselők Országos Egyesülete 1917-ben elkészített egy saját tervezetet is, amelyet megküldött a miniszterelnöknek. Így a véleményezés során mindkét munkát megvizsgálták az e feladatra felkért kúriai bírák, Térfy Gyula és Hlaváts Gyula.[127] A két tervezet közötti különbségeket egy hivatalos vélemény főbb vonalakban úgy foglalta össze, hogy az a variáns, amelyet az egyesület küldött, *„jelentékenyebb előnyöket s ezenfelül bizonyos önkormányzati jogot kíván biztosítani"*.[128] Ezenkívül 1918 szeptemberében a Magyar Állami Altisztek és Szolgák Országos Nyugdíjpótló és Segélyező Egyesülete, a Magyar Postai és Távirdai Altisztek Országos Egyesülete, valamint az Állami és Törvényhatósági Altisztek és Szolgák Országos Szövetsége is közös levélben mondott véleményt az 1908-as tervezetről, s mintegy négy oldalon keresztül sorolták fel kifogásaikat a kormánynak.[129] Az Állami Tisztviselők Országos Egyesülete még az 1917-es év végén megkapta a tervezetet bírálatra a kormánytól, s ennek eredményeit hamarosan közölték is.[130] A véleményezési folyamatokat Wekerle is sürgette, mert 1918

sz. meghívó.

[120] A szolgálati pragmatika 1917: 284.

[121] Csizmadia 1976: 449.

[122] Csikvári 1909: 124.

[123] Madarász 1905.

[124] Nagy 1913–1917.

[125] Csizmadia 1976: 449. Az 1909-es szöveget lásd: Andor–Buday 1913: 98–101.

[126] Andor–Buday 1913: 98–101; Küldöttség a miniszterelnöknél a szolgálati pragmatika érdekében 1914: 85–86; Küldöttség a belügyminiszternél a szolgálati pragmatika érdekében 1914: 105–106.

[127] A bírák 1918. július 30-án kapták kézhez a tervezeteket, és szeptember 30-ig kellett véleményüket megírni. MNL OL K 579 T/389. t. 3808/1918. sz. levél Tőry Gusztáv igazságügyminiszternek (Budapest, 1918. szeptember 2.).

[128] MNL OL K 579 T/389. t. Vélemény (iktatószám nélkül, Budapest, 1918. szeptember 21-i keltezéssel).

[129] MNL OL K 579 t/389. t. 1918-389/6. érdekképviseleti szervezetek észrevételei a tervezethez (1918 szeptembere).

[130] A szolgálati pragmatika 1917: 284–285.

őszén a Ház elé kívánta terjeszteni a javaslatot,[131] ám az 1918-as összeomlás folytán a pragmatika újra veszett ügy lett.[132] A dualizmus egyetlen részleges sikere az 1883. évi I. törvénycikk elfogadása volt, amely egységesítette a tisztviselők minősítési rendszerét, de az átfogó törvénykönyv hiányát korántsem csökkentette. Ugyanez igaz az 1885-ös nyugdíjtörvényre (1885:XI. tc.) és az 1893-as illetményreformra (1893:IV. tc.) is.

A Horthy-korszak

Az 1920-as évet követő visszarendeződés után a szolgálati pragmatika ügye már nem tért vissza olyan súllyal és intenzitással a szakmai és politikai életbe, mint a dualizmus idején. Hiánya továbbra is vetett fel nehézségeket és kérdéseket, amelyek nem oldódtak meg a kettős monarchia óta, azonban a kodifikációs törekvések elveszetették lendületüket. A Horthy-korszak idején először akkor csillant fel újra a remény, amikor Magyary Zoltánt a közigazgatás-racionalizálás kormánybiztosává nevezték ki. Ő ugyanis előzetesen s már e pozíció viselésének idején is több programadó művet is publikált, amelyekben a szolgálati pragmatika megalkotását fontosnak tartotta. Emellett megbízatása kapcsán a kormányzat is egyik kifejezett feladatául szabta a kódex elkészítését.[133] Kormánybiztosságának csaknem három éve alatt azonban – a fennmaradt levéltári iratok fényében – úgy tűnik, hogy ezzel a kérdéssel szinte nem is foglalkozott.[134] A nevével fémjelezett tudományos iskola később kiemelt kutatási területként kezelte a közszolgálati jogot: számos külhoni jogszabály fordítása, illetve e tárgyban írt tanulmányok, dolgozatok, monográfiák sora bizonyítja ezt,[135] ám pragmatikatervezet nem készült e szellemi műhelyben.

Mártonffy Károly, aki Magyary kormánybiztosi posztról való lemondása után egy reformbizottság élén átvette a közigazgatás-racionalizálás feladatait, támogatója volt egy közszolgálati törvénykönyv elkészítésének. Ez a bizottság munkatervében – akárcsak az egységes fegyelmi kódex megalkotása – előkelő helyen szerepelt.[136] Ennek ellenére sajnálatos módon ennek még egy tervezete sem készült el, holott Mártonffy szerint egy ilyen kódexnek csupán az alapelvi szintű szabályokat kell tartalmaznia, azaz nem egy mindenre kiterjedő kodifikációt vizionált.[137] Persze vélhetően tudatában volt annak, hogy milyen nehézségek elé néz egy ilyen törvényt előkészítő grémium, s konkrét lépéseket e bizottság nem tett az ügyben, igaz, kidolgoztak egy új gyakorlati vizsgáról és képesítési előírásokról szóló törvényt (1933:XVI. tc.). Ez azonban messze nem volt képes egy rendszeres kódex hiátusát pótolni. Az ekkorra már szinte átláthatatlan közszolgálati joganyag rendezésére 1936 és 1938 között a *Pénzügyminisztérium*

[131] MNL OL K 579. T/389. t. 3379/1918. ME sz. irat.
[132] Csizmadia 1976: 448.
[133] Sallai 2023b: 98.
[134] Sallai 2023b: 102.
[135] Sallai 2023c: 129–140.
[136] Csizmadia 1976: 420.
[137] Hencz 1987: I. 87, 91.

vállalkozott. Négy kötetben adta ki az akkor hatályban lévő közszolgálati joganyagot hivatalos gyűjteményként *(Közszolgálati Jogszabályok Gyűjteménye).* Szaniszló József, aki a Magyary-iskola tagjaként foglalkozott a kérdéskörrel, ezt a hivatalos összeállítást tévesen kodifikációként azonosította, amelynek a mindennapos alkalmazás adott különös súlyt.[138] Felhívta a figyelmet arra is, hogy ez az összeállítás sajnálatos módon a közszolgálati kódex megalkotását mindenképpen elodázza.[139] Ez így is történt, mivel 1937-ben újra megvizsgálták az 1908-as minisztériumi tervezetet, amelyhez készült egy vázlatos változtatási javaslat is, tekintettel az elmúlt csaknem három évtized változásaira.[140] *Végül azonban a második világháború végéig sem fogadtak el Magyarországon közszolgálati törvénykönyvet, annak ellenére, hogy Európában a két világháború közötti időszak hozta el e kodifikációk második hullámát. Ekkor született meg példának okáért – a már említett 1927-es svájci kódexen kívül – a holland (1929), a belga (1930),*[141] a csehszlovák (1928)[142] és a román (1923)[143] szolgálati pragmatika is.

Külföldi referenciák a magyar kodifikációs folyamatokban

Az eseménytörténeti áttekintés után érdemes megvizsgálni azt is, hogy a jogtudományi szempontból mintaadó nemzetek hasonló folyamatai miként jelentek meg érvek és viszonyítási pontok képében a végül sikertelen magyar kodifikációs folyamatok során.

A neoabszolutizmus éveiben Magyarországra is az osztrák jog közvetítésével jutott el számos megoldás a közszolgálat területén. Ezeknek a normáknak a tovább élése kimutatható, bár a magyarok igyekeztek elhatárolódni az osztrák megoldások átvételétől, általában a német jogot hivatkozva mintaként. Ennek ellenére sok jogintézményt és szabályozási technikát, logikát egyértelműen a Lajtán túlról kölcsönöztek 1867 után is.[144] Több, az akkori élő jogban alkalmazott ilyen megoldást emeltek át az 1908-as szolgálati pragmatika tervezetébe is,[145] bár az előkészítő anyagokban például a szakvizsgarendszer kapcsán egy 1906-os bajor törvénytervezetet kívántak alapul venni. Ennek érdekében levélben kérték meg az illetékes szervet (*K. u. k. Ministerium des kaiserl. und königl. Hauses und des Aeussern*), hogy küldje meg a szöveget. E kérésnek a bajor hatóság eleget is tett, s 1906. április 17-én megküldték a szöveget.[146] A levéltári

[138] Szaniszló 1940: 88, 99.
[139] Szaniszló 1940: 99–100.
[140] OGyK B6/7053. A szolgálati pragmatika-törvénytervezet beosztása és fontosabb alapelvei.
[141] van der Meer–Steen–Wille 2015: 38.
[142] Ez a kódex az 1914-es osztrák *Dienstpragmatik* módosított változata volt. Hasko 1928.
[143] Sas–Sora 2019.
[144] Erről: Sallai 2025: 233–237.
[145] Sallai 2025: 236.
[146] MNL BM K 26 720. cs. 1907-XLI-18. t. 67/906; 27262/2. sz. levelek (a magyar és a német minisztérium

anyagban fennmaradt iratok nem utalnak arra, hogy ezenkívül bármilyen más külhoni jogszabályt megnéztek volna, ám – mint az imént is olvashattuk – osztrák hatásokat mutat a tervezet. Keleti 1897-es szövegében is fellelhetőek német átültetések, például az 1873-as *Reichsbeamtengesetz*ből,[147] s általános jelleggel hivatkozott olasz közszolgálati jogi megoldásokra, illetve az USA 1883-as szövetségi közszolgálati törvényére,[148] bár ezekből tételes normát nem vett át. Az *Állami Tisztviselők Lapjá*ban is sokszor találkozhatunk német megoldások ismertetésével, sőt volt olyan hivatalnok, akit a lapot kiadó tisztviselői egyesület tanulmányútra küldött ki Ausztriába és Németországba 1905-ben, hogy tájékozódjon, vajon létezik-e ott is számottevően illetéktelen külső befolyás (protekció) az előléptetések esetén.[149] A szaklap nyomon követte a bajor szolgálati pragmatika elkészültének folyamatát is (1908–1909), amely kapcsán felhívták a figyelmet az automatikus előléptetési és a fizetési rendszer megoldására, azaz kívánatosnak tartották azok magyarországi meghonosítását is.[150] Az egyik cikkíró azonban biztosra vette, hogy ez nem fog megtörténni, hiszen *„mindent az osztrákoktól majmolnak"*.[151] Ez jelzi azt is, hogy a korszakban is tudták: bármennyire is igyekezett a jogalkotás azt elhallgatni, sok esetben mégiscsak az osztrák jog megoldásait másolták. Az érintett szakmai körök folyamatosan figyelemmel kísérték az osztrák kodifikációt is, amelynek minden mozzanatáról tudósítottak. Ehhez a kodifikációs folyamathoz azonban felemásan viszonyultak. Egyfelől jó érv volt a magyar kormányzatok ellen, amelyek nem támogatták a pragmatika ügyét. *„Az osztrák állami tisztviselők érdekeit úgy az ottani kormány, mint a képviselőház, állandóan és folytonosan oly elbánásban részesíti, a mely páratlan a maga nemében. Nincsen Európában parlament, a mely annyit foglalkozna a tisztviselő érdekű kérdésekkel, mint az osztrák és nincs a kontinensen kormány, a mely annyi jó akarattal kezelné az állami tisztviselőket […], mint az osztrák."*[152] Ugyanettől a szerzőtől olvashatjuk a következő gondolatot: *„[…] az osztrák pragmatikából nem kérnénk soha részt. Nem a tisztviselői jogok és kötelességek lelkiismeretes alapokra fektetett törvénye lesz az, hanem a mai alárendeltségi viszonyoknak és a tulszigoru fegyelemnek törvényes szabályokba való foglalása, mindennemű szabadság és politikai függetlenség nélkül."*[153] Azaz a kódex tervezeteinek tartalmát illetően már voltak *szakmai* szempontú kétségei a magyar hivatalnoki karnak, s ez az osztrák kodifikációról írott számtalan tudósításban tetten érhető. Sokkal kisebb figyelmet szenteltek a francia folyamatoknak 1909-ben és 1910-ben. Összesen két tudósítás jelent meg az 1910-es tervezetről, amelyben kiemelték az automatikus előléptetési rendszernek és a fegyelmi jognak a tisztviselőkre nézve

levelezése).

[147] Keleti 1897: 181, 267.

[148] Keleti 1897: 181.

[149] Detre 1905: 213–214.

[150] A bajor tisztviselők szolgálati pragmatikája 1908: 94–95; A bajor állami tisztviselők 1908: 99–100.

[151] A bajor állami tisztviselők 1908: 99.

[152] Dr. Katona 1908: 133.

[153] Dr. Katona 1908: 134.

kedvező megoldásait, s egyedül a sztrájkjog hiányát kezelték negatív példaként.[154] A Horthy-korszakban a külföldi megoldások figyelése és értékelése jócskán alábbhagyott. Egyedül Mártonffy Károly követte nyomon a német, az osztrák, a francia, a brit, az amerikai és a svájci közszolgálati jogot,[155] utóbbi tekintetében kifejezetten az 1927-es kódexet,[156] illetve a Magyary-iskola keretében született egy monográfia a 1937-es német közszolgálati regulációról,[157] ám más, kifejezetten a közszolgálati jog kodifikációjához kapcsolódó produktum nem született sem Magyary Zoltán, sem tanítványai tollából, bár egy-egy közszolgálati jogintézmény kapcsán felhívták a figyelmet francia,[158] belga[159] vagy éppen amerikai megoldásokra.[160]

Összegzés

A szolgálati pragmatika műfaja tipikusan európai jogalkotási jelenség. A fentebb ismertetett földrajzi területek és az azokon zajló kodifikációs folyamatok jelentették leginkább a hivatkozási alapot például a magyar közszolgálati kódex megalkotásáért vívott küzdelem[161] során is. A sokszor nem pusztán szakmai, hanem átpolitizálódott küzdelem abból adódott, hogy a kormányzatok és a tisztviselői körök érdekei e tárgyban eltértek: a kormányzatnak nem állt érdekében a közigazgatás személyzete jogállásának jogi garanciákkal való körülbástyázása, míg a hivatalnokoknak igen. Később ez kibővült azzal a nézettel, hogy egy közszolgálati kódexnek az alkotmányosság szempontjából is nagy jelentősége lehet.[162] A kormányok azonban fel tudták használni a pragmatika ügyét hatalompolitikai és nyomásgyakorlási eszközként is. Erre a politikai „húzd meg-ereszd meg"-re példa a francia kodifikáció több mozzanata, míg a hatalompolitikai eszközként való sikeres felhasználásra az 1873-as német, a sikertelenre az 1914-es osztrák kódex. Erre a hatalmi eszközként való felhasználásra Magyarországon is találunk példát.

A kodifikációs munkálatok során mindig fontos a külhoni referenciák elemzése. Nem meglepő, hogy a magyar pragmatika megalkotása során is számos ilyen hatás volt megfigyelhető. Példálózó jelleggel, elszórva hivatkoztak francia, amerikai, svájci folyamatokra, ám a valódi súlypontot a német és az osztrák hatás jelenti. A magyar jogalkotás általában igyekezett elhatárolódni az osztrák jogi megoldásoktól, ellenben

[154] Franciaország állami tisztviselői 1909: 157; A francia tisztviselőtörvény 1910: 60.
[155] Mártonffy 1935: 35–130.
[156] Mártonffy 1935: 45.
[157] Benárd–Karcsay 1942.
[158] Karcsay 1938a: 203–205.
[159] Karcsay 1938b: 266–268.
[160] Erről: Sallai 2025 238–241.
[161] Petervári 2017: 117–118.
[162] Mártonffy 1932: 334.

sok jogterületen másolt vagy merített német jogalkotási termékekből. A közszolgálati jog ebben kissé árnyaltabb képet mutat, mivel az osztrák jogtól való elhatárolódás csak látszólagos, s számos szabályozási tárgy kapcsán került sor jogátvételre, míg a német jog hatása szinte elenyésző. Példának okáért az 1908-as tervezethez használtak bajor jogszabályszöveget, ám az *Állami Tisztviselők Lapjá*ban alig találunk reflexiót a *Reichsbeamtengesetz* 1907-es nagy módosítására, ami meglepő, hiszen minden ilyenre nagyfokú figyelmet fordított a folyóirat szerkesztősége. A tisztviselői körök a pragmatika ügyében a külföldi megoldásokat vagy kodifikációs eseményeket kétféleképp használták. Egyrészt szakmai, jogi érvként, azaz hogy mit lehetne átvenni más nemezetektől (pl. automatikus előléptetés, fizetési megoldások stb.), másrészt politikai vagy általános érvként, amellyel igyekeztek felhívni a kormányzat figyelmét a pragmatika fontosságára (pl. az osztrák kodifikációról való aprólékos tudósítás vagy a francia eseményekről szóló hírek a már említett lapban).

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
Polgári kori kormányhatósági levéltárak (K)
K 26 Miniszterelnökségi Levéltár (1850–1973) Központilag iktatott és irattározott iratok (1867–1944)
K 579 Igazságügyminisztériumi levéltár (1770–1951) Általános iratok (1867–1944)
Országgyűlési Könyvtár (OGyK)
B6/7053. A szolgálati pragmatika-törvénytervezet beosztása és fontosabb alapelvei (1937).

Gesetz über die Pflichten der Beamten zum Schutze der Republik. Vom 21. Juli 1922. http://www.documentarchiv.de/wr/rbeamte-pflicht_ges.html – utolsó letöltés: 2026. március 30.

Bundesblatt, *1927.*
Deutsches Reichsgesetzblatt, 1873.
Reichsgesetzblatt, 1914, 1937, 1939
Schweitzerisches Bundesblatt, 1853

Hivatkozott irodalom

Sz. n. 1908: A bajor tisztviselők szolgálati pragmatikája. *Állami Tisztviselők Lapja* (29.) 12. 94–95.

Sz. n. 1909: Franciaország állami tisztviselői. *Állami Tisztviselők Lapja* (30.) 20. 157.

Sz. n. 1914: Küldöttség a belügyminiszternél a szolgálati pragmatika érdekében. *Állami Tisztviselők Lapja* (35.) 9. 105–106.

Sz. n. 1917: A szolgálati pragmatika. *Állami Tisztviselők Lapja* (38.) 22. 284–289.

Sz. n. 1908: A bajor állami tisztviselők. *Állami Tisztviselők Lapja* (29.) 12. 99–100.

Sz. n. 1909: Az osztrák állami tisztviselők szolgálati pragmatikája. *Állami Tisztviselők Lapja* (30.) 20. 156.

Sz. n. 1910: A francia tisztviselőtörvény. *Állami Tisztviselők Lapja* (31.) 9. 60.

Sz. n. 1911: Az osztrákok lakáspénz-rendezése. *Állami Tisztviselők Lapja* (32.) 29-30. 245–246.

Sz. n. 1914: Küldöttség a miniszterelnöknél a szolgálati pragmatika érdekében. *Állami Tisztviselők Lapja* (35.) 8. 85–86.

Andor Endre – Buday Béla 1913: A pragmatika-albizottság jelentése és javaslatai. Állami Tisztviselők Lapja (34.) 11. 98–101.

Ankwitz, Johann 1910: Die Beamtenbewegung und der Entwurf einer Dienstpragmatik in Frankreich. Österreichische Rundschau (27.) 343–348.

Becker, Peter – Klecaky, Martin 2023: Austria and Czechoslovakia. In: Kerkhoff, Toon –Moschopulos, Denis (ed.): *The Education and Training of Public Servants. Systems and Practices from the Nineteenth Century to the Present*. Springer, 45–84. https://doi.org/10.1007/978-3-031-37645-0_3

Becker, Peter 2024: Politisierung der Verwaltung in Zeiten der Krise: Drei Szenarien aus dem Österreich der Monarchie und Ersten Republik. *Soziale Systeme* (29.) 1-2. 182–215. https://doi.org/10.1515/sosys-2024-0008

Benárd Aurél – Karcsay Sándor 1942: *A német közszolgálati jog*. Budapest.

Bouchard, Laurent 2019: The State and its employees: the issue of legal status in political debates during the Third Republic (1870-1940). *Gestion et management public* (7.) 3. 13–27. https://doi.org/10.3917/gmp.073.0013

Bösinger, Stephan 2010: *Geschichte der Bundesverwaltung. Forschungsbericht*. Bern.

Capitant, David: The Civil Service in France. The Evolution and Permanence of the Career System. In: Sommermann, Karl-Peter –Krzywoń, Adam – Fraenkel-Haeberle, Cristina (eds.): *The Civil Service in Europe: A Research Companion*. Routledge, London, 2025, 134–162.

Chardon, Henri 1908: *L'administration de la France*. Paris.

Classen, Claus Dieter: The Civil Service in Germany. A Service Based on Mutual Loyalty. In: Sommermann, Karl-Peter –Krzywoń, Adam – Fraenkel-Haeberle, Cristina (eds.): *The Civil Service in Europe: A Research Companion*. Routledge, London, 2025, 163–183.

Csikvári Jákó 1909: *A tisztviselői mozgalmak története (1867-1908).* Budapest.

Csizmadia Andor 1976: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszerig.* Budapest.

Detre László 1905: A közigazgatás egyszerűsítése. *Állami Tisztviselők Lapja* (26.) 27. 213–214

Dr. Katona 1908: Az osztrák tisztviselők helyzete. *Állami Tisztviselők Lapja* (29.) 17. 133–134.

Dr. Katona 1911: Az osztrákok fizetésrendezése. *Állami Tisztviselők Lapja* (32.) 28. 237–238.

Engels, Jens I. 2016: *A korrupció története.* Budapest.

Fekete Gézáné 2000: *A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai 2. (1859-1900).* Budapest.

Forgács D. Péter 2019: *A bürokrácia szociológiája*. Budapest.

Garstenauer, Therese 2011: Beamte im Un/Ruhestand. Überlegungen zu österreichischen Staatsbediensteten. *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften* (22) 3. 81–111.

Gemann, Raimund 2011: 'Beamte' szócikk In: *Historisches Lexikon der Schweiz*. (https://hls-dhs dss.ch/de/articles/010346/2011-09-14/) (letöltés ideje: 2026. 03. 30.)

Germann, Raimund 1998a: *Drei Essays zur schweizerischen Verwaltungsgeschichte*. Chavannes-près-Rennes.

Germann, Raimund 1998b: *Der Staatsapparat und die Regierung. Öffentliche Verwaltung in der Schweiz*. Bern.

Gillen, James: *State and Local Government in West Germany, 1945-1953*. h. n. 1953.

Haab, Robert 1929: Das neue schweizerische Beamtenrecht. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* (1.) 1. 596–607.

Hahner Péter 2021: *A régi rend alkonya. Egyetemes történet 1648-1815*. Pécs.

Hampel Antal 1918: Szolgálati pragmatika. *Magyar Közigazgatás* (36.) 40. 1–2.

Hasko, Justin 1928: *Služobná pragmatika. Zákon zo dňa 25. januara 1914 čis. 15 R. Z. so zmenami a doplnkami podľa neskorších zákonov, menovite platového zákona zo dňa 24. júna 1926 Č. 103 SB. Z a nar.* Praha.

Hazafi Zoltán 2023: A legújabb fejlődési irányok a francia közszolgálatban. In: Hazafi Zoltán – Linder Viktória – Paksi-Pedró Csilla: *Főbb közszolgálati modellek Európában*. Budapest, 55–94.
https://doi.org/10.36250/01138_03

Hazafi Zoltán: A közszolgálati jogalkotás fejlődése a rendszerváltozás után. In: Hazafi Zoltán – Ludányi Dávid: *Közszolgálati jog I.* Budapest, 2019, 55–94.

Heindl, Waltraud 1980: Bürokratie und Verwaltung im österreichischen Neoabsolutismus. Österreichische Osthefte (22.) 3. 231–265.

Heindl, Waltraud 1991: Was ist Reform? Überlegungen zum Verhältnis von Bürokratie, Staat und Gesellschaft In Österreich. In: Rumpler, Helmut (hg.): *Innere Staatsbildung und gesellschaftliche Modernisierung in Österreich und Deutschland 1867/71 bis 1914.* Wien-München, 166–175.

Heindl, Waltraud 2013²: *Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich 1780-1848*. Wien.

Heindl, Waltraud 2013b: *Josephinische Mandarine. Bürokratie und Beamte in Österreich 1848-1914*. Wien.

Hencz Aurél 1987: *Törekvések a közszolgálati etika kialakítására I.* Budapest.

Huber, Ernst R. 1963: *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789 III.: Bismarck und das Reich*. Stuttgart.

Jakob, Josef é. n.: *Die Studentenverbindungen und ihr Verhältnis zu Staat und Gesellschaft an der Ludwigs-Maximilians-Universität Landshut / München von 1800 bis 1833.* (PhD-disszertáció) FernUniversität Hagen, Hagen.

Jászi Oszkár 1983: *A Habsburg-monarchia felbomlása*. Budapest.

Jéze, Gaston 1913: *Das Verwaltungsrecht der Französischen Republik*. Tübingen.

Karcsay Sándor 1938a: A francia tisztviselőképzés új irányai. *Közigazgatástudomány* (1.) 2. 203–205.

Karcsay Sándor 1938b: A belga közigazgatási reform. *Közigazgatástudomány* (1.) 3. 266–268.

Keleti Ferenc 1886²: *Az államszolgálat jogi természete és a rendszeres állam szolgálati pragmatika elvei*. Budapest.

Keleti Ferenc 1897: *Törvényjavaslat tervezet az állami tisztviselők, altisztek és szolgák jogi viszonyainak szabályozásáról. (Állam szolgálati pragmatika).* Budapest.

Keleti Ferenc 1899: Szolgálati pragmatika I. Ügyvédek Lapja (16.) 34. 3–4.

Keleti Ferenc 1906: Kormányaink és a szolgálati pragmatika. *Állami Tisztviselők Lapja* (27.) 33. 265–266.

Keleti Ferenc 1913: A közigazgatási tisztviselőkre vonatkozó fegyelmi jog és fegyelmi eljárás reformja. Állami Tisztviselők Lapja (34.) 20. 211–213.

Képes György 2019: *A Dán Királyság alkotmánytörténete a kezdetektől 1848-ig.* Budapest.

Khavanova, Olga 2025: *Szorgalom, becsvágy és karrier. A Habsburg Monarchia hivatalnoki kara a felvilágosult abszolutizmus időszakában*. Budapest.

Koi Gyula 2006: A magyar közszolgálati jog kezdetei a magyar jogirodalomban. *Jogtörténeti Szemle* (8.) 2. 49–59.

Kucsko-Stadlmayer, Gabriele 2010³: *Das Disziplinarrecht der Beamten*. Wien.

Láncos Petra Lea 2025: The Civil Service in Hungary. Differentiation and Privatisation Trends. In: Sommermann, Karl-Peter –Krzywoń, Adam – Fraenkel-Haeberle, Cristina (eds.): *The Civil Service in Europe: A Research Companion*. Routledge, London, 184–202.

Lobsiger, Ernst 1975: *Personalpolitik und Personalrecht der Schweizerischen Eidgenossenschaft seit der Gründung des Bundesstaates. Eidgenössisches Personalamt*. Bern.

Ludányi Dávid 2019: Szemelvények a jogbiztonság változásairól a közszolgálati pragmatikában. *Pro Publico Bono* (7.) 4. 106–121. https://doi.org/10.32575/ppb.2019.4.5
Lukács György 1894: *A franczia közigazgatás szervezete*. Budapest.
Madarász József 1905: *Tervezet az állami altisztek és szolgák jogviszonyainak szabályozásáról*. Budapest.
Mártonffy Károly 1932: Köztisztviselők szolgálati pragmatikája. In: Mártonffy Károly (szerk.): *Fejezetek a közjog és a közigazgatási jog köréből.* Budapest, 318–336.
Mártonffy Károly 1935: *A közszolgálat utánpótlása és a gyakorlati közigazgatási vizsgáról szóló törvény magyarázata.* Pécs.
Nagy Imre 1913–1917: Törvénytervezet az állami és törvényhatósági altisztek, szolgák és azok létszámához tartozó egyéb alkalmazottak szolgálati kötelmeik és jogviszonyaik szabályozására és irányítására vonatkozó közszolgálati pragmatika. Budapest.
P. Szabó Béla 2020: *A német politikatudomány hatása a magyar államtani gondolkodásra a 17. században. Magyarországiak politikatudományi disputációi.* Budapest.
Pálffy Géza 2022: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest.
Pap József 2003: *Magyarország vármegyéi és tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig.* Szeged.
Pétervári Máté 2017: The History of Hungarian Civil Service from the Austro-Hungarian Compromise of 1867 to the First World War. *Journal on European History of Law* (8.) 1. 116–120. https://doi.org/10.66847/jehl.v8i1.1080
Pollák Kitti 2023: *Franciaország közigazgatása, közigazgatási eljárásjoga*. Budapest. https://doi.org/10.36250/01119_00
Pollock, James – Boerner, Alfred 1938: *The German Civil Service Act.* Chicago.
Récsi Emil 1854: *Közigazgatási törvénytudomány kézikönyve, az Ausztriai Birodalmi törvényhozás jelen állása szerint különös tekintettel Magyarországra. I.* Pest.
Rothenbacher, Franz 2004: *The Welfare State of the Civil (or Public) Servants in Europe: A Comparison of the Pension Systems for Civil (or Public) Servants in France, Great Britain, and Germany.* Mannheim.
Sallai Balázs 2023a: Szolgálati pragmatika a Lajtán innen és túl: törekvések a közszolgálati kódex megalkotására a Monarchiában. *Jogtörténeti Szemle* (21.) 1. 40–46. https://doi.org/10.55051/JTSZ2023-1p40
Sallai Balázs 2023b: Magyary Zoltán kormánybiztosi működése. *Jogtudományi Közlöny* (78.) 2. 96–104.
Sallai Balázs 2023c: A közszolgálati reform és a Magyary-iskola, különös tekintettel Martonyi János munkásságára. *FORVM. Acta Juridica et Politica* (13.) 3. 129–140.
Sallai Balázs 2024: Magánjogias elemek a közszolgálati jogviszonyokban a XVIII-XXI. században. *Erdélyi Jogélet* (5.) 1. 75–92.

Sallai Balázs 2025: A szuverenitás útvesztői: oktrojált, leplezett és direkt jogátvétel a 19-20. századi magyar közszolgálati szabályozásban. In: Heil Kristóf Mihály – Kovács-Szépvölgyi Enikő (szerk.): *A magyar jog modernizációja és szuverenitása*. Budapest, 230–242.

Sammer, Rudolf 2007: *Beiträge zum Beamtenrecht*. Tübingen.

Sas, Florina – Sora, Andrei F. (ed.) 2019: *Lungul drum spre primul Statut al funcţionarilor publici din România Deziderate, (ante)proiecte, legislaţie, opinii şi dezbateri (1918–1923)*. Cluj-Napoca.

Sashalmi Endre 2021[2]: *Az emberi testtől az óraműig. Az állam metaforái és formaváltozásai a nyugati keresztény kultúrkörben 1300–1800*. Pécs.

Scheerharth, Walter 1942: *Beamtenrecht*. Berlin.

Scherer, Hermann 1900: *Entwurf einer Dienstpragmatik für k. k. Civil-Staatsbeamte*. Wien.

Schmidt, Thorsten 2017: *Beamtenrecht*. Tübingen.
https://doi.org/10.1628/978-3-16-154993-9

Somogyi Éva 1981: *Abszolutizmus és kiegyezés 1849-1867*. Budapest.

Somogyi Éva 2006: Az Osztrák–Magyar Monarchia vezető bürokráciájának identitásproblémái. *Világtörténet* (42.) 1. 32–39.

Stipta István 2019: *A pénzügyi közigazgatási bíróság tevékenysége (1884-1896)*. Budapest.

Szaniszló József 1940: *Közszolgálati jogszabályok gyűjteménye – kodifikációs tanulságok*. Budapest.

Takács Péter 2023: *Az államok rendszertana és tipológiája*. Budapest.

Thuillier, Guy 1979: Le statut des fonctionnaires de 1941. *La Revue administrative* (32.) 480–494.

van der Meer, Frits – Steen, Trui – Wille, Anchrit 2015[2]: Civil Service Systems in Western Europe: A Comparative Analysis. In: van der Meer, Frits – Raadschelders, Jos – Toonen, Theo (ed.): *Comparative Civil Service Systems in the 21st Century*. London, 38–56.
https://doi.org/10.1057/9781137491459_3

Wunder, Bernd 2005: Das erste deutsche Beamtengesetz: Die bayerische Hauptlandespragmatik vom 1. Januar 1805. *Zeitschrift für Beamtenrecht* (15.) 2–12.

Albert Zoltán Máté

Kormányzati címer- és pecséthasználatok 1944 végétől 1946 elejéig

Abstract: Governmental Use of Coats of Arms and Seals from Late 1944 to Early 1946. Between 1920 and 1944, the small and medium coats of arms regulated by Decree No. 3970/1915 M. E. of 5 November 1915 were used as the official symbols of the Hungarian state. Towards the end of the Second World War, in the eastern part of the country already occupied by the Soviet Red Army, the Provisional National Government was formed in Debrecen on 22 December 1944 and remained in office until 15 November 1945. At its first Council of Ministers meeting, held on 23 December, agreement was reached on the appearance of the official seals. The version of the crowned small coat of arms with angelic supporters regulated by Decree No. 3755/1895 M. E. of 12 January 1896 was used; this version differed from that of 1915 in the appearance of the shield-bearing angels. This coat of arms appeared on the front page of Magyar Közlöny (Hungarian Official Journal), the country's newly established official gazette, and was also used on the seal of the National High Council.

The Szálasi government, increasingly confined to the western part of the country and in office from 16 October 1944 to 28 March 1945, defined the state coat of arms to be used in the territory under its control by Decree No. 23/1945 M. E. of 1 January 1945. This consisted of the crowned small coat of arms placed upon an Arrow Cross bearing the letter "H" as a shield supporter. The same emblem appeared on the front page of the so-called Hivatalos Közlöny (Official Gazette), the official gazette of the Szálasi regime published in Sopron.

Hungary became a republic on 1 February 1946, with Zoltán Tildy elected head of state. From the spring of that year, the Office of the President of the Republic began to use the so-called Kossuth coat of arms, a practice later adopted by government bodies and offices as well. The Kossuth coat of arms, however, was never formally regulated and was therefore used on the basis of customary practice.

An examination of the actual use of the coat-of-arms variants mentioned above, especially in governmental seal usage, reveals numerous anomalies, particularly concerning dates, as well as several unusual and noteworthy features, such as the removal of the crown from heraldic stamps and the use of Hungarian stamps bearing Russian-language inscriptions. These examples vividly illustrate the process by which Hungary became a republic and the contemporary association of meaning between the state coat of arms and the form of state.

Keywords: coat of arms of Hungary; governmental seals; Russian-language stamp; Hungarist state; kingdom; republic; Szálasi coat of arms; Kossuth coat of arms

Már a középkorban, az államhatalom fokozatos kiépülése során fontosnak tartották a „hitelesítés képi megfogalmazását".[1] Ezért különösen érdekesek azok az időszakok, amelyek során a hivatalos állami szervek által használt jelképek terén zűrzavar volt jellemző. A 19. század egészét végigkísérték a magyar államisággal összefüggő kérdések, amelyekhez kapcsolódik a hivatalos magyar állami címer kinézetének problematikája is. Hosszú történeti, jogtörténeti, közjogi, közigazgatási, sőt művészeti fejlődés eredményeképpen végül 1896-ra, illetve 1915-re létrejött a magyar állami címer végleges alakja. Azonban az első világháború utáni területi veszteségek, forradalmak, a felmerülő államforma körüli kérdések, illetve különböző ideológiák és totalitárius rendszerek hatására a címer kinézetének problematikája a 20. században újrakezdődött.

Az 1920. február 29-én kihirdetett 1920. évi I. törvénycikk 9. §-a kimondta: „Az úgynevezett népköztársaság és tanácsköztársaság szerveinek néptörvény, rendelet vagy más elnevezés alatt kibocsátott mindennemű rendelkezései érvénytelenek."[2] Tehát eszerint hatályát vesztette Károlyi Mihály 1918. november 29-én kihirdetett azon rendelete is, amely az 1918. november 16-án kikiáltott Magyar Népköztársaság számára új, korona nélküli állami címert vezetett be.[3] Ugyanakkor annyi engedményt tett az 1920. évi I. törvény, hogy az úgynevezett népköztársaság szerveinek bizonyos rendelkezései, amennyiben az alkotmánnyal vagy a fennálló törvényekkel és törvényerejű szokásjoggal nem ellentétesek, illetve törvényesen még nem lettek megszüntetve, ideiglenesen alkalmazásban maradnak.[4] Az 1920 és 1944 közötti korszakban tehát a „köztársaságok" előtti utolsó, 1915-ös címerrendezés[5] során megállapított kis- és középcímerek lettek ismét hatályosak. Az erről szóló rendelet szövege szerint: „Hatályban maradnak azok a törvényes rendelkezések is, amelyek értelmében a magyar állam címerein a magyar állami főhatalom jelképéül a szent koronát kell alkalmazni. Ennélfogva az állami hatóságoknak, hivataloknak és intézményeknek az őket eddig megillető »királyi«, illetőleg »magyar királyi« jelzőket továbbra is használniuk kell, […] és e bélyegzőkön a magyar állam címerén a szent koronát kell alkalmazniuk."[6] Az ország hivatalos lapjának – amelynek

[1] Nyulásziné Straub 2001: 22.

[2] 1920. évi I. törvénycikk az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről. Kelt, 1920. február 28. *Budapest Közlöny. Hivatalos lap* 1920. február 29. 1. A forrásokból vett idézeteknél a helyesírás mai szabályait tekintettem irányadónak, ugyanakkor az egyéni nyelvhasználatokat megtartottam.

[3] A Magyar Népköztársaság kormányának 5.746/1918. M. E. számú rendelete a Köztársaság címeréről és az állampecsétről. Kelt, 1918. november 28. *Budapesti Közlöny. Hivatalos lap* 1918. november 29. 5.

[4] 1920. évi I. törvénycikk az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről. Kelt, 1920. február 28. *Budapest Közlöny. Hivatalos lap* 1920. február 29. 1.

[5] A m. kir. minisztériumnak 3.970/1915. M. E. számú rendelete, az állami közép és kis címer, valamint az állampecsét új leírásáról és rajzairól. Kelt, 1915. november 5. *Budapest Közlöny. Hivatalos lap* 1915. november 6. 6–7.

[6] A magyar minisztériumnak 2.394/1920. M. E. számú rendelete az állami hatóságok, hivatalok és intézmények elnevezése és az állami címereken a szent koronának alkalmazása tárgyában. Kelt, 1920. március 18. *Budapesti Közlöny. Hivatalos lap* 1920. március 21. 1.

neve 1919. augusztus 8-tól ismét *Budapesti Közlöny* lett[7] – címlapján 1920. március 23-ától[8] 1926. december 31-ig[9] az 1915-ös középcímer cserfa- és olajággal; 1927. január 1-től[10] egészen az utolsó, 1944. december 23-i számig[11] pedig az 1915-ös kiscímer cserfa- és olajággal szerepelt.

Ahogyan Föglein Gizella is rámutatott, 1944 végétől már érdemes megkülönböztetni egymástól a *király nélküli királyságot* (Horthy-korszak) és a *kormányzó nélküli királyságot* (Horthy Miklós kormányzó lemondását követő időszak).[12] Ekkorra már közigazgatás-történetileg az a figyelemre méltó helyzet állt elő, hogy az ország területén három különböző igazgatási rendszer létezett egyszerre, illetve követte egymást a frontvonalak mozgása alapján. Az 1944. március 19. óta a náci Németország megszállása alatt lévő Magyarországon Horthy kormányzót – az október 15-én tett proklamációja[13] után – október 16-án a németek lemondásra kényszerítették. A nyilaspuccs következtében hatalomra került Szálasi Ferenc megalakította az úgynevezett Nemzeti Összefogás Kormányát,[14] amelynek legfontosabb célja a második világháborúban való kitartás, illetve a hungarista program megvalósítása volt.[15] Azonban 1944 októberében a Magyar Kommunista Párt moszkvai vezetőségének egy csoportja visszatért az ország már szovjet ellenőrzés alá került területére. A Moszkvában 1944. november 13-án megkezdett, 16-án folytatódott megbeszélésen – amelyen Molotov[16] elnökölt, jelen volt a Moszkvai Magyar Bizottság,[17] dálnoki Miklós Béla és az időközben Moszkvába érkezett Vörös János is – a szovjetek egyértelművé tették, hogy amíg háborús helyzet áll fenn Magyarországon, a megalakítandó kormány kizárólag a Vörös Hadsereg irányítása alatt fog működni, illetve kormányfőként dálnoki Miklós Bélát hajlandóak elismerni.[18] Szegeden 1944. december 2-án hivatalosan is létrejött a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF) elnevezésű pártszövetség,[19] amelynek programja előkészítette az Ideiglenes Nemzetgyűlés (INGY)

---

[7] 1919. március 26-ától augusztus 1-ig *Tanácsköztársaság*ként; augusztus 2-ától 7-éig *Hivatalos Közlöny*-ként adták ki a lapot.

[8] *Budapesti Közlöny. Hivatalos lap* 1920. március 23. 1.

[9] *Budapesti Közlöny. Hivatalos lap* 1926. december 31. 1.

[10] *Budapesti Közlöny. Hivatalos lap* 1927. január 1. 1.

[11] *Budapesti Közlöny. Hivatalos lap* 1944. december 23. 1.

[12] Föglein 2005: 221.

[13] Magyarország fegyverszünetet kért. Kormányzó Urunk kiáltványa a nemzethez. *Virradat* 1944. október 16. 1.

[14] A Szálasi-kormány (1944. október 16. – 1945. március 28.) tagjai a Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom, a Magyar Élet Pártja, a Magyar Megújulás Pártja és a Magyar Nemzeti Szocialista Párt alakjai közül kerültek ki, illetve voltak párton kívüli tagjai is. Kovács 2024: 77.

[15] Paksa 2013: 286–290.

[16] Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics (1890–1986): 1939-től a Szovjetunió külügyi népbiztosa, majd 1946-tól külügyminisztere volt 1949-ig, illetve 1953-tól 1956-ig.

[17] A Horthy Miklós által Moszkvába küldött fegyverszüneti delegáció, amely 1944. október 11-én aláírta az előzetes fegyverszüneti egyezményt, ekkor már ezen a néven szerepelt.

[18] Szűcs (szerk.) 1997: A. 9–11.

[19] Az MNFF tagjai voltak a Független Kisgazda és Polgári Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Magyar Kommunista Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Polgári Demokrata Párt és a szakszervezetek. 1949. február 1-jén

és az Ideiglenes Nemzeti Kormány (INK) megalakulását. Budapest még ostrom alatt állt, az ország nagy része pedig még hadszíntér volt, amikor az MNFF-be tömörült pártok képviselői Debrecenben, a református kollégium oratóriumában megalakították az Ideiglenes Nemzetgyűlést 1944. december 21-én, csütörtökön Vásáry István és Zsedényi Béla elnöklete alatt.[20] Másnap, december 22-én pedig az INGY megválasztotta az Ideiglenes Nemzeti Kormányt,[21] amelynek miniszterelnöke tehát dálnoki Miklós Béla lett.[22] Az ország középső, majd nyugati részeiről a németeket és a nyilasokat folyamatosan kiszorító szovjet Vörös Hadsereg az újonnan elfoglalt területeken katonai közigazgatást vezetett be, amelynek megszervezéséről a Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottsága gondoskodott (első ízben 1944. október 27-én) azáltal, hogy a „magyar területek igazgatását a 2. Ukrán Front haditanácsára bízta". Az 1945. január 20-án megkötött szovjet–magyar fegyverszüneti egyezményt követően az Ideiglenes Nemzeti Kormány hatásköre csak lassan terjedt nyugatra, és júniusra érte el a teljes trianoni országterületet.[23]

A történelem segédtudományai számára izgalmas forrásokra lelhetünk ebből az időszávból. A megszálló szovjet Vörös Hadsereg Parancsnoksága már 1944 végétől pengőt adott ki, amelynek százas címletű papírpénzén jelképként az ötágú (vörös) csillag tűnt fel.[24] Az ország nyugati részét még birtokló, illetve az ország keleti részén már megalakult két külön kormányzat esetében fontosnak tartom tovább bontani az úgynevezett kormányzó nélküli királyság időszávját. Bár a királysági államforma még egészen 1946. február 1-ig érvényben maradt, a két külön kormányzat ellentétes módon viszonyult hozzá. Szálasiék berendezkedése deklaráltan folytatta a királyság intézményét, azonban azt sajátosan értelmezte és még önkényesen módosította is. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány, majd az azt követő Tildy Zoltán vezette kormány működése idején még nem változott meg az államforma, a királyságra utaló elnevezéseket, jelképeket, utalásokat azonban igyekeztek kerülni, áthúzni, törölni. Ezért a kormányzó nélküli királyság időszávján belül érdemes megkülönböztetni – az időben egymást átfedő, területileg pedig a frontvonalak alapján módosuló[25] – a Szálasi-féle úgynevezett *hungarista*

szűnt meg. 'Magyar Nemzeti Függetlenségi Front' szócikk. In: Magyarország a második világháborúban 1997: https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/m-F0B8D/magyar-nemzeti-fuggetlensegi-front-F0BBC/ – utolsó letöltés: 2026. február 10.

[20] INN 1944: I. 6.

[21] Működése: 1944. dec. 22-től 1945. nov. 15-ig.

[22] INN 1944: I. 22.

[23] Germuska–Horváth 2020: 47.

[24] Lásd: Kunné Tornóczky 2024.

[25] A részleges revíziókkal bővült ország területén, a front nyugatra haladása a következő főbb vonalak mentén történt. 1944. október 15-én keleten és délen Székelyföld, Beszterce-Naszód vármegye nagy része, Kolozsvár, Nagyvárad, Békéscsaba, Hódmezővásárhely, Szeged, Szabadka, Topolya már a front mögött volt. Október 29-én a frontvonal már elérte a Tisza vonalát, illetve Kárpátalja teljes területe, Csongrád, Kiskunhalas, Baja, Zombor és Újvidék települések is a vonal mögé kerültek. 1945. január 1-jén már gyakorlatilag a Dunántúl nyugati részének kivételével a teljes országterület, beleértve Buda-

állam idejét (1944. október 16. – 1945. április 4.),[26] illetve a Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzetgyűléstől a köztársasági államforma kikiáltásáig terjedő időszakot (1944. december 21. – 1946. február 1.), amelyet *elhallgatott királyságnak* is lehetne nevezni. A kétfajta berendezkedés természetesen egymástól eltérő módon kezelte a hivatalos állami címer és pecsét kinézetének kérdését.

A hungarista állam pecséthasználata

A Szálasi-kormányzat 1944 legvégén foglalkozott az állami címer és az állampecsét kinézetének kérdésével. Szálasi Ferenc 1944. december 27-én hagyta jóvá miniszterelnök-helyettesének, Szöllősi Jenőnek a Minisztertanács hozzájárulása alapján tett előterjesztését a magyar kiscímer újabb alakjának leírása és címerrajza tárgyában, illetve elrendelte ennek a címernek a használatát a magyar állampecséten.[27] Az új jelkép rajza a „Nyilaskeresztes Párt által vezetett Hungarista Mozgalmat" kifejező vörös „H"-betűs zöld nyilaskeresztre mint pajzstartóra rahelyezett koronás kiscímert ábrázolta.

Azonban a – szovjet vörös hadsereg fokozatos előrehaladása következtében egyre inkább a nyugati országrészbe szoruló – Szálasi-kormányzat címere és a dátumok kapcsán anomáliákra lehetünk figyelmesek. Az 1944. november 4-től már az úgynevezett nemzetvezetői titulust is viselő Szálasi tehát december 27-én hagyta jóvá a címerről szóló előterjesztést. Az ennek alapján megalkotott rendeletet Szöllősi miniszterelnök-helyettes írta alá 1945. január 1-jén, amely a szövege szerint a kihirdetésétől lépett hatályba. Vagyis az ország nyilasok által uralt területein elvileg 1945. január 27-től vált hivatalossá, hiszen ekkor jelent meg az általuk Sopronban kiadott *Hivatalos Közlöny*ben. Ugyanakkor Szöllősi Kőszegen már 1944. december 23-án (tehát Szálasi jóváhagyása előtt 4 nappal) megfogalmazta és ezzel a dátummal írta alá levelét a miniszterek számára az új pecsétek kinézetével kapcsolatban: „Tisztelettel közlöm Miniszter úrral Magyarország Nemzetvezetőjének azt az óhaját, hogy ezentúl az összes miniszter urak a Nemzetvezető pecsétjének csatolt mintája szerinti, a körirat megváltoztatásával, de egyöntetűen és kisebbített alakban készítendő pecsétet használjanak."[28] Az

pestet, a frontvonal mögé került. A nyilas vezetés alól legutoljára kikerülő nagyobb városok: Érsekújvár, Komárom, Sopron, Kőszeg, Szombathely, Zalaegerszeg és Nagykanizsa voltak. Térképen lásd: Paksa 2013: 299.

[26] Bár hivatalosan április 4-ét tekintették Magyarország szovjetek általi „felszabadításának" (vagyis teljes megszállásának) időpontjaként, valójában a trianoni országterületen belül még 1945. április 12-ig tovább folytatódtak a harcok.

[27] A m. kir. minisztérium 23/1945. M. E. számú rendelete a magyar állami címer és az állampecsét leírásáról szóló 3.970/1915. M. E. számú rendelet kiegészítése tárgyában. Kelt, 1945. január 1. *Hivatalos Közlöny* 1945. január 27. Sopron, 1–2.

[28] MNL OL K 800 1. cs. Elnöki iratok, 111. Szöllősi Jenő miniszterelnökhelyettes 4384/M.E.I. sz. átirata

Igazságügyminisztérium új bélyegzőjének kialakításához a címerbetéteket Kőszegről, a Honvédelmi Minisztériumtól szerezték be.[29]

A Szálasi-kormányzat *Hivatalos Közlöny*e először 1945. január 6-án jelent meg.[30] Ennek fejlécén nem volt jelkép[31] egészen február 8-ig, amikor már a cím alatt szerepelt a Szálasi-féle címer.[32] Az utolsó számot 1945. március 23-án adták ki.[33] A Szálasi-kormány fennmaradt, általam vizsgált iratai közül a legkorábbi „Szálasi-címeres" pecsétek dátuma 1945. január 11.[34] Az általam talált legkésőbbi dátummal szereplő irat, amelyen a Szálasi-címer látható, a Kemény Gábor külügyminiszter által Atterseenél[35] aláírt, 1945. április 16. keltezésű levél, amelyet a Bécsi Főkonzulátus részére címzett.[36]

Az elhallgatott királyság pecséthasználata

Debrecenben 1944. december 23-án tartották meg az Ideiglenes Nemzeti Kormány[37] első minisztertanácsi ülését, amelyen a hivatalos pecsétek kinézete kapcsán arról állapodtak meg, hogy a körbélyegző „a régi angyalos, koronás címerrel maradjon".[38] Ezt a mondatot aztán Nagy Imre földművelésügyi miniszter, illetve Gábor József kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter is módosította azzal a megjegyzéssel, hogy „koronás címerrel", tehát az angyalokra történő utalást elhagyták.[39] Az ország újonnan létrehozott hivatalos lapjának, a *Magyar Közlöny*nek a címlapjára az 1896-ban szabályozott[40] angyalos

Budinszky László igazságügyminiszternek. Tárgy: A miniszterek új hivatalos pecsétje. Kőszeg, 1944. december 23.

[29] MNL OL K 800 1. cs. Elnöki iratok, 109, 112. M. Kir. Igazságügyminisztérium Elnöksége 1945 jan. 10. 000446. Tárgy: A miniszterek új hivatalos pecsétje. Géppel írt feljegyzés az ügyiratborító elejének és hátuljának belső részén. Szombathely, 1945. február 2.

[30] *Hivatalos Közlöny* 1945. január 6. Sopron.

[31] Az utolsó jelkép nélküli címlapú szám: *Hivatalos Közlöny* 1945. február 3. Sopron.

[32] *Hivatalos Közlöny* 1945. február 8. Sopron.

[33] *Hivatalos Közlöny* 1945. március 23. Sopron.

[34] „Magyarország Nemzetvezetőjének Államjogi Irodája" köriratú (Sopron, 1945. jan. 11.); illetve „Nemzetvezető Személye Körüli M. Kir. Miniszter. Országos Munkarendvezető" köriratú (Kőszeg, 1945. jan. 11.) pecsétek. MNL OL K 800 1. cs. Elnöki iratok, 582. Levél Budinszky László igazságügyminiszternek, a közigazgatás átszervezését tartalmazó törvénytervezet előkészítésével kapcsolatban. 1945. január 11.

[35] Ausztria legnagyobb tava azon tavak közül, amelyek teljes egészében az ország területén fekszenek.

[36] A pecsét körirata: „Magyar Kir. Külügyminiszterium. Ministere Royal des Affaires Etrangéres de Hongrie". MNL OL K 707 1. cs. 1944–1945–1 t. (I–II) 167. Báró Kemény Gábor m. kir. külügyminiszter levele a Bécsi Főkonzulátus részére (ellátmányok kapcsán). Attersee, 1945. április 16.

[37] Dálnoki Miklós Béla kormányának (1944. december 22. – 1945. november 15.) tagjai a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Magyar Kommunista Párt, illetve a Nemzeti Parasztpárt soraiból kerültek ki. Négyen párton kívüliek voltak.

[38] Szűcs (szerk.) 1997: A. 89.

[39] Szűcs (szerk.) 1997: A. 91.

[40] 3755/1895. M. E. számú rendelet. Magyarország külön czímerének és a magyar korona országai egyesitett

kiscímer került. Ez a címerváltozat szerepelt a még Debrecenben 1945. január 4-én kiadott első számtól[41] egészen a már Budapesten kiadott[42] 1946. június 4-i számig.[43] Ezzel a címerrel ellátott pecsétet használt dálnoki Miklós Béla miniszterelnök,[44] illetve ez szerepelt az 1945. január 26-án létrehozott, államfői jogokat gyakorló háromtagú Nemzeti Főtanács pecsétjén is.[45] A minisztériumok is használták ezt a változatot.[46] Ugyanakkor bár az említett Minisztertanácson csak a pajzstartó angyalokkal ellátott címerről esett szó, a cserfa- és olajággal díszített változat is szerepelt pecséteken. Használt ilyet 1945-ben például a Közellátásügyi Minisztérium,[47] a Pénzügyminisztérium,[48] a

címerének leírása és rajza. Kelt, 1896. január 12. *Budapesti Közlöny. Hivatalos lap* 1896. december 31. 1–2. Fontos megjegyezni ennél a rendeletnél a következő furcsaságokat. Bár 1895. évi rendeletnek írták, 1896. január 12-én kelteztették, de csak 1896. december 31-én hirdették ki a *Budapesti Közlöny*ben. Azonban az ezzel szabályozott kiscímer cserfa- és olajágas változata már 1896. június 21-től a hivatalos lap fejlécére került. *Budapesti Közlöny. Hivatalos lap* 1896. június 21. 1.

41 *Magyar Közlöny. Hivatalos lap* 1945. január 4. Debrecen, 1.

42 Az első budapesti szám: *Magyar Közlöny. Hivatalos lap* 1945. április 22. Budapest, 1.

43 *Magyar Közlöny. Hivatalos lap* 1946. június 4. 1.

44 Látható például: MNL OL XIX-A-1-j 24. d. XIV. t. 5593. ügyirat. Előterjesztés a minisztertanácshoz (a Legfőbb Állami Számvevőszék megrongálódott hivatali épületének nélkülözhetetlen munkálatai számára hitel biztosítása tárgyában). Dálnoki Miklós Béla, Budapest, 1945. október 2.

45 A Nemzeti Főtanács pecsétje látható Nagy Imre belügyminiszteri kinevezésén. Budapest, 1945. november 15. MNMKK MNM Online katalógus. Iratgyűjtemény. 92.66.1. https://gyujtemenyek.mnm.hu:443/hu/record/-/record/MNMMUSEUM1458313 – utolsó letöltés: 2026. február 10.

46 Néhány példa erre:
„Magyar Pénzügyminisztérium" köriratú pecsét. MNL OL XIX-A-1-j 24. d. XVI. t. 187. ügyirat. Vásáry István pénzügyminiszter levele dálnoki Miklós Béla miniszterelnöknek. Tárgy: Miniszter elnökség [sic!] átirata a fegyverszüneti ellenőrző bizottsággal való összeköttetés céljából egy kiküldött bejelentéséről. Debrecen, 1945. február 6.
„Magyar Külügyminisztérium" köriratú pecsét. MNL OL XIX-A-1-j 24. d. XVI. t. 3596. ügyirat. I. oszt. főkonzul levele Tildy Zoltán miniszterelnöknek. Tárgy: A Svéd kir. követség ingóságainak ügye. Budapest, 1945. november 30.
„Magyar Belügyminisztérium" köriratú pecsét. MNL OL XIX-A-1-j 24. d. XVI. t. 3596. ügyirat. Ékes István belügyminisztériumi miniszteri osztálytanácsos levele Tildy Zoltán miniszterelnöknek. Tárgy: A svéd királyi követség helyiségei felnyitásának és a benne volt ingóságok elvitelének ügye. Budapest, 1945. december 12.
„Magyar Ujjáépitési Minisztérium" fejléces papír. MNL OL XIX-A-1-j 24. d. XVI. t. 5987. ügyirat. Dr. Cserzy István, az Újjáépítési Minisztérium miniszteri osztálytanácsosának levele dálnoki Miklós Béla miniszterelnöknek. Tárgy: Ellenőrző árajánlat beszerzése a miniszterelnökség részére. Budapest, 1945. október 6.

47 „Magyar Közellátásügyi Minisztérium" köriratú pecsét. MNL OL XIX-A-1-j. 24. d. XX. t. 6393. ügyirat. Rónai Sándor közellátásügyi miniszter levele dálnoki Miklós Béla miniszterelnöknek. Tárgy: Téli melegedőhelyek berendezése. Budapest, 1945. október 3.

48 „Magyar Pénzügyminisztérium" köriratú pecsét. MNL OL XIX-A-1-j 24. d. XVI. t. 3425. ügyirat. Vásáry István pénzügyminiszter tájékoztatása a Miniszterelnökség Sajtóosztályának. Budapest, 1945. június 15.

Földmívelésügyi Minisztérium,[49] illetve az Országos Nemzeti Bizottság,[50] de maga a Miniszterelnökség is.[51]

Érdekes adalékot közölt a témához az *Ország-Világ* című lapnak az 1974 decemberében induló[52] többrészes, *Tegnapból a mába* című dokumentumriportja. A sorozat 22. részében írták, hogy a Moszkvában 1945. január 20-án aláírt magyar fegyverszüneti egyezmény kapcsán előzetesen még felmerültek bizonyos technikai nehézségek. „A nemzetközi jog előírásainak megfelelően [ugyanis] a szerződéseket aláírással és pecséttel kell ellátni. Az aláírás előtti estén Grigorijev [követségi tanácsos] megkérdezte a magyaroktól, hogy van-e náluk kormánypecsét? »Kérem – válaszolta Balogh [István miniszterelnökségi] államtitkár –, nekünk egyelőre országunk sincs, nemhogy pecsétünk.« Grigorijev sietett és egy fél óra múlva visszatért egy könyvvel, amelyben az összes államok pecsétjei láthatóak voltak. Így a magyar is, de természetesen a koronás, angyalos címerrel. Azonban ilyen részleteknek az adott helyzetben nem lehetett fontosságot tulajdonítani. Grigorijev eltávozott és egy moszkvai vésnök még aznap éjszaka elkészítette a pecsétnyomót. Az aláírás ugyanott történt, a szovjet külügyminiszter dolgozószobájában, ahol három hónappal korábban a Horthy-féle küldöttség aláírta az előzetes fegyverszüneti megállapodást."[53]

Meg kell jegyezni, hogy az 1896-os kiscímer mind a pajzstartó angyalok, mind a cserfa- és olajág díszítés kinézetében eltért az 1915-ös címerrendezés során megállapított változattól. Előbbinél ugyanis az angyalok szárnyai egymással egyező tartásban vannak, utóbbinál keresztezik egymást. A lombozat grafikai megjelenítését illetően pedig az 1896-os koszorú kerek alakú, míg az 1915-ös szögletesebb formát ölt. Felmerül a kérdés, hogy miért pont az 1896-os mintájú címert használták az Ideiglenes Nemzeti Kormány és a Tildy Zoltán vezette kormány idején. Erre adható logikus magyarázat, ha tudatosságot feltételezünk mögötte. Az 1896-os változattal ugyanis megkülönböztethették magukat az 1915-ös mintájú címerrel reprezentált „előző rendszertől". Azonban az is elképzelhető, hogy pusztán csak ilyenfajta bélyegzők álltak rendelkezésre Debrecenben a frissen megalakult kormány számára. Az Erdei Ferenc által vezetett Belügyminisztérium álláspontja a kérdésben az volt, hogy az „államfelségiséget jelképező" országos címerről a 3.755/1895. M. E. rendelet intézkedett, „amelynek ábrázolását addig is, amíg ebben a tekintetben a törvényhozás nem intézkedik, úgy a hivatalos használatban, mint magánosoknak engedélyezett használatnál szorosan követendő". A

[49] „Magyar Földmivelésügyi Miniszterium" köriratú pecsét. MNL OL XIX-A-1-j. 24. d. XVII. t. 8191. ügyirat. A Földmívelésügyi Minisztérium miniszteri tanácsosának levele Tildy Zoltán miniszterelnöknek. Tárgy: A békeelőkészítéshez szükséges iratanyag hazaszállítása. Budapest, 1945. november 27.

[50] „Országos Nemzeti Bizottság" köriratú pecsét. MNL OL XIX-A-1-j. 24. d. XX. t. 7048. ügyirat. Rosta László levele dálnoki Miklós Béla miniszterelnöknek. Országos Nemzeti Bizottság Főtitkársága. Budapest, 1945. október 1.

[51] „M. Miniszterelnökség" köriratú pecsétek. MNL OL XIX-A-1-j 24. d. XVI. t. 897. ügyirat. Az 1945. április 2-ai és 3-ai futárposta jegyzéke.

[52] Wesselényi Miklós [sic!]: Tegnapból a mába 1. *Ország-Világ* 1974. december 25. 22.

[53] Wesselényi Miklós: Tegnapból a mába 22. *Ország-Világ* 1975. május 21. 23.

Gyöngyösi János külügyminiszternek a tárgyban küldött levél szövegéből ugyanakkor az is kiderül, hogy Erdei nem ismerte az 1915-ös címerrendeletet: „az állam címerének a szóbanlévő kormányrendelettel megállapított ábrázolása – tudomásom szerint – azóta újabb törvényes rendelkezéssel nem lett megváltoztatva…" Megítélése szerint egyébként azt a kérdést, hogy a „nemzetiszínű lobogón és hivatalos pecséteken milyen címer alkalmaztassék", a Nemzetgyűlésnek kell törvényhozásilag tisztáznia.[54] Azt sem szabad elfelejteni, hogy a háború után szinte mindenből hiány volt, papírból különösen (papírínség), ami 1947-re érte el tetőpontját. Ezért érthető, ha felhasználtak már korábban legyártott fejléces papírokat is. Szemléletes példa erre 1945-ből az Állami Számvevőszék (ÁSZ) dombornyomott levélpapírja, amelynek fejlécén az 1896-os mintájú középcímer cserfa- és olajággal szerepel „Magyar Királyi Legfőbb Állami Számvevőszék" felirattal.[55] A „Legfőbb Állami Számvevőszék Elnöke" köriratú pecséten pedig az 1896-os mintájú kiscímer cserfa- és olajággal szerepel.[56] 1945 közepén pedig már olyan fejléces papírja is volt az ÁSZ-nak, amelyen az 1896-os mintájú angyalos kiscímer szerepelt „Legfőbb Állami Számvevőszék" felirattal.[57]

Figyelemre méltó Gyöngyösi János külügyminiszter 1945. május 7-én keltezett levele dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz, amelyben a következőt közölte: „Tudomásomra jutott, hogy a különböző minisztériumok a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz intézett átirataikban olyan hivatalos pecsétet használnak, amely a magyar szövegen kívül orosz szöveget is tartalmaz, tehát pl.: Iparügyi minisztérium és mellette az orosz szöveg. Az ilyen kettős-nyelvű pecsétek használata nemcsak jogellenes, de komoly félreértésekre is adhat alkalmat. Éppen ezért felkérem Miniszterelnök Urat, hogy hivatalos kiadványainál és minden egyéb esetben is, csakis magyar nyelvű pecsétet szíveskedjék használni. A kettős-nyelvű pecsétek használata azonnal megszüntetendő."[58] A Gyöngyösi miniszter által hivatkozott iparügyi tárcát egyébként a szociáldemokraták kapták meg az Ideiglenes Nemzeti Kormányban.[59] Érdekes, hogy 1945-ből megmaradtak olyan szociáldemokrata pártbélyegzők, amelyeken oroszul is szerepel a párt neve.[60] Adódhat

[54] MNL OL XIX-A-1-j. 24. d. XV. t. 6715. ügyirat. Levél Gyöngyösi János külügyminiszternek. Magyar Belügyminiszter. Tárgy: Az országos cimer használata a nemzeti lobogón és hivatalos pecséteken. Budapest, 1945. augusztus 24. „A miniszter rendeletéből: Aláírás. Miniszteri o. tanácsos."

[55] MNL OL XIX-A-1-j 24. d. XIV. t. 1611. ügyirat. Wensky Károly, a legfőbb állami számvevőszék alelnökének levele dálnoki Miklós Béla miniszterelnöknek. Budapest, 1945. április 28.

[56] MNL OL XIX-A-1-j 24. d. XIV. t. 2632. ügyirat. Wensky Károly, a legfőbb állami számvevőszék alelnökének levele dálnoki Miklós Béla miniszterelnöknek. Budapest, 1945. május 14.

[57] MNL OL XIX-A-1-j 24. d. XIV. t. 5593. ügyirat. Wensky Károly, a legfőbb állami számvevőszék elnökének levele dálnoki Miklós Béla miniszterelnöknek. Budapest, 1945. július 30.

[58] MNL OL XIX-A-1-j 24. d. XVI. t. 1890. ügyirat. Gyöngyösi János külügyminiszter levele dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz. Budapest, 1945. május 7.

[59] A szociáldemokrata Takács Ferenc 1944. december 22-től 1945. június 1-ig, a szintén szociáldemokrata Bán Antal pedig 1945. június 1-től egészen 1948. február 26-ig volt iparügyi miniszter.

[60] „Bordó, nyeles hosszúbélyegző, fából és gumiból. Cirillbetűs felirattal. Hibás oroszsággal írva: Szociáldemokrata Párt." MNMKK MNM Bélyegző- és Pecsétnyomó Gyűjtemény. 70.242.1. Bélyegző /SzDP/, Budapest, 1945. Műtárgyleíró karton.

„Bordó, nyeles, négyzetes fára erősített bélyegző. Középen kis kör. Három sorban magyar és orosz felirat:

a kérdés, hogy volt-e valamiféle „versengés" a kommunista és a szociáldemokrata párt között, hogy az oroszok kegyeit elnyerjék. Vajon része lehetett-e ennek az *orosz nyelvű szociáldemokrata bélyegzők* elkészítése? A pártbélyegzők története és alakulása is szolgálhat újdonsággal a pecséttan számára. A minisztériumok esetében gyanítható, hogy az orosz nyelvű pecséteknek pusztán textológiai magyarázata van. Tehát a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz írott, amúgy is orosz nyelvű leveleket,[61] esetleg azoknak egy részét azért pecsételték volna le kétnyelvű bélyegzővel, hogy a szovjetek a hitelesítő pecséteken is lássák, melyik szervtől érkezett az irat. A szociáldemokraták is valószínűleg a szovjeteknek szánt leveleken használták orosz nyelvű pecsétjeiket. Ennek a kérdésnek átfogó megválaszolása megérne egy külön kutatást.

Az 1945-ben keltezett, szervezetek felállításáról szóló rendeletek szövegében csupán a következő megfogalmazások szerepelnek a címerről a pecsétek kinézete kapcsán. Az Országos Köznevelési Tanács „pecsétje: Magyarország kis címere a következő körirattal: „»Országos Köznevelési Tanács, Budapest.«"[62] A Magyar Művészeti Tanács „pecsétje: Magyarország kis címere, a »Magyar Művészeti Tanács 1945« körirattal."[63] A Mezőgazdasági Szakoktatási Tanács „pecsétje: Magyarország címere, amelyet a »Mezőgazdasági Szakoktatási Tanács Budapest« körirat vesz körül."[64] A Magyar Gazdaképző Iskolák „pecsétje: Magyar Gazdaképző Iskola. Székhely: alapítási év köriratban. A körirat közepén a kis magyar címer."[65] A Magyar Agrártudományi Egyetem „pecsétje: a »Magyar Agrártudományi Egyetem, Budapest.« szövegű köriratban az ország címere."[66] Az úgynevezett „szociális felügyelő hivatali pecsétjén középen a magyar címerrel a »…… vármegye« esetleg »és ……, thj. város szociális felügyelője (Székhely)« feliratot használja."[67] Az Országos Szabad Művelődési Tanács „pecsétje: Magyarország kis címere a következő körirattal: »Országos Szabad Művelődési Tanács Budapest«."[68]

Szociáldemokrata Párt Központi Titkársága." MNMKK MNM Bélyegző- és Pecsétnyomó Gyűjtemény. 70.350.1. Bélyegző /SzDP/, Budapest, 1945. Műtárgyleíró karton.

[61] MNL OL XIX-A-1-j 24. d. XVI. t. 8498. ügyirat. Átiratok továbbítása a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz. 1945.

[62] Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 1.140. M. E. számú rendelete az Országos Köznevelési Tanács felállításáról. Kelt, 1945. április 19. Rendeletek tára 1945: 109.

[63] Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 10.210. M. E. számú rendelete a Magyar Művészeti Tanácsról. Kelt, 1945. október 27. Rendeletek tára 1945: 819.

[64] A földmívelésügyi miniszter 1945. évi 51.000. F. M. számú rendelete a Mezőgazdasági Szakoktatási Tanács szervezeti szabályainak és ügyviteli rendjének a megállapításáról. Kelt, 1945. július 28. Rendeletek tára 1945: 1120.

[65] A földmívelésügyi miniszter, valamint a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1945 évi 53.800. F. M. számú rendelete a magyar gazdaképző iskolák szabályzatának megállapításáról. Kelt, 1945. szeptember 21. Rendeletek tára 1945: 1179.

[66] A földmívelésügyi miniszter 1945. évi 53.999. F. M. számú rendelete a Magyar Agrártudományi Egyetem szervezeti szabályzatának megállapításáról. Kelt, 1945. szeptember 27. Rendeletek tára 1945: 1196.

[67] A népjóléti miniszter 1945. évi 4.700. N. M. számú rendelete az állam szociálpolitikai feladatairól és a szociálpolitikai szervekről szóló 6.300/1945. M. E. számú rendelet végrehajtásáról. Kelt, 1945. november 8. Rendeletek tára 1945: 1599.

[68] A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1945. évi 12.100. V. K. M. számú rendelete az Országos Szabad

Az 1946-os Magyar Köztársaság pecséthasználata

Magyarország 1946. február 1-től köztársaság lett, azonban az új államformát bevezető 1946. évi I. törvénybe nem került bele a hivatalos állami jelképek kinézete. Tildy Zoltán köztársasági elnök gyakorlatát, miszerint az úgynevezett Kossuth-címert kezdte el használni, vették át a hivatalos szervek, ami így „szokásjoggá" vált. A Magyar Posta részére, a köztársaság kikiáltásának emlékére bélyegsorozatot bocsátottak forgalomba 1946. február 12-től, amelynek képi ábrázolása jelzésértékű: „A bélyegkép a köztársaságot és a rabságból szabadult, dolgozó magyarságot jelképezi. A fogazásig terjedő középárnyalatú háttér közepén, […] a köztársaságot ábrázoló, balkezében az ország címerét [ívelt oldalú pajzson korona nélküli kiscímert], jobbjában pedig fáklyát tartó nőalak, míg mögötte a rabláncát elszakított, balkezében kalapácsot és búzakalászokat tartó magyar dolgozó férfi alakja látható. A tojásdad alakú mezőt »RESPUBLICA HUNGARICA« felirat keretezi, míg a sötétárnyalatú értékjelzés ettől jobbra és balra a háttérben helyezkedik el."[69] Tehát már ekkor megjelent a kalapács és búzakalász, amelyek majd a későbbi, úgynevezett Rákosi-címernek lesznek fő motívumai.

A Köztársasági Elnöki Hivatal az úgynevezett Kossuth-címert 1946 áprilisában már biztosan használta.[70] Figyelemre méltó ugyanakkor a Földmívelésügyi Minisztériumtól 1946 májusában érkezett következő szövegű megkeresés Nagy Ferenc miniszterelnökhöz: „A vezetésem alatt álló minisztériumnak alárendelt egyik vidéki hivatal adott esetben utasítást kért arra, hogy a hivatal épületén, illetőleg annak belső helyiségeiben található, a királyságra emlékeztető jelek és jelvények eltávolítása iránt intézkedjék-e [sic!]. Tekintettel arra, hogy ezt a kérdést ezideig kormányrendelet nem szabályozta, tisztelettel felkérem Miniszterelnök Urat, hogy ebben a kérdésben nagybecsű álláspontját velem közölni szíveskedjék. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnom arra, hogy e kérdést illetően még nem alakult ki egységes gyakorlat. Adott esetben egy ünnepi felvonulás alkalmával a koronás címerrel ellátott nemzeti zászló haladéktalan bevonását kívánták, viszont a Köztársasági Elnök Úr autóján még ma is használatban van a koronás címer."[71] A magyar állami címer koronás, illetve korona nélküli változata és az államforma közötti kapcsolat problematikája tehát 1918 után ismét felmerült. Annyit érdemes megjegyezni, hogy ezt a kérdést az 1989–90-es rendszerváltoztatáskor tisztázták, miszerint a Szent

Művelődési Tanács szervezéséről. Kelt, 1945. október 9. Rendeletek tára 1945: 1783.

[69] A közlekedésügyi miniszter 208.000/1946. Közl. M. számu rendelete emlékbélyegsorozat kibocsátása tárgyában. Kelt, 1946. február 9. *Magyar Közlöny. Hivatalos lap* 1946. február 12. 2.

[70] „Magyar Köztársaság Elnöke – Elnöki Hivatala" feliratú, dombornyomott Kossuth-címeres fejléces papír. MNL OL XIX-A-1-j 65. d. XV. t. 3908. ügyirat. Jékely László, az Elnöki Hivatal főnökének levele Nagy Ferenc miniszterelnökhöz. Budapest, 1946. április 5.

[71] MNL OL XIX-A-1-j 65. d. XV. t. Magyar Földmívelésügyi Minisztérium 4026/1946.eln.2. Tárgy: A királyságra emlékeztető jelek, jelvények eltávolitása. Budapest, 1946. május 6. A miniszter rendeletéből: dr. Szőrffy S. György s.k. miniszteri osztálytanácsos. Miniszterelnök Urnak.

Korona államformától függetlenül a magyar államiság jelképe.[72] A tárgyalt korszakban azonban a köztársasági államformát hangsúlyozva bevett gyakorlattá vált a korona nélküli címer alkalmazása, amelynek ívelt oldalú pajzsos változatát ekkor kezdték el „Kossuth-címernek" nevezni.[73]

A korabeli pecséteken szépen nyomon követhető az átmenet az *elhallgatott királyságból* a köztársaságba. Ezért az 1945/46 és 1949 közötti időszak kormányzati pecséthasználatát áttekintve különféle címerváltozatokra lehetünk figyelmesek. Például vannak olyan pecsétek, amelyeken látszik, hogy a korábban használt pecsétnyomón szereplő címerről egyszerűen csak levésték a koronát a bizonytalan címerhasználat idején.[74] A Magyar Nemzeti Múzeum Bélyegző- és Pecsétnyomó Gyűjteményéhez tartozó műtárgyleíró kartonok közül például a Magyar Országgyűlés Számvevősége 1940-es évekből származó bélyegzőjéhez – amelyet 1977-ben kapott ajándékba a múzeum – a következő feljegyzést fogalmazták: „Középről valószínűleg kiesztergálva a Horthy-korszakbeli magyar címer – a felszabadulás utáni években [vagyis 1945 után (AZM)] igy használták."[75] Az 1946-os köztársaság fennállása idején az állami jelképek kérdését érintő levelezések részletes bemutatása túlfeszítené jelen írás kereteit. Mindenesetre árulkodó, hogy a szovjet fennhatóság alá került országban egészen az 1949-es népköztársasági alkotmányig magáról az állami címer és zászló pontos kinézetéről nem készült új jogszabály. Az üggyel azért foglalkoztak a Belügyminisztérium Törvényelőkészítő Osztályán, ahol törvényjavaslato(ka)t is készítettek. A kérdésben nem voltak egységesek, ugyanis egyesek az aktuális politikai szempontok, míg mások inkább a történelmi hagyományok szerint alakították volna a címer kinézetét.[76] Az állam címeréről és az állampecsétről szóló törvényjavaslat tervezetének ügyiratát irattárba helyezték azzal, hogy ha újból „időszerűvé" válna a kérdés, akkor „az ügyosztályt készületlenül ne találja".[77] (1946 elején nem tárgyalták meg a tervezetet. 1947 augusztusában azzal helyezték irattárba, hogy az majd a választások után kerüljön bemutatásra.[78] Szilágyi László miniszteri tanácsos

[72] Erről lásd Albert 2014.

[73] Bár heraldikailag egy címer hitelességét nem befolyásolja pajzsának alakja, itt fontosnak tartom megjegyezni, hogy a közvélekedés egyértelműen a korona nélküli magyar kiscímernek az ívelt oldalú pajzson történő ábrázolását tekinti „Kossuth-címernek". Fontos még, hogy sem 1849-ben, sem 1918-ban nem nevezték így az akkor használt korona nélküli címereket, illetve az 1945 előtti heraldikai szakirodalomban is csak a Kossuth család címerét illették ezzel a névvel. A „Kossuth-címer" elnevezés Révai Józseftől, a kommunisták fő ideológusától ered. Pandula 2018: 102.

[74] Példa erre: „Magyar Belügyminisztérium" köriratú pecsét, amelyen a kiscímer hegyes talpú pajzson szerepel, lombozat veszi körül, azonban a Szent Korona hiányzik róla. MNL OL XIX-A-1-j 1946. 65. d. XV. t. 7366. ügyirat. Belügyminisztériumból Nagy Ferenc miniszterelnöknek címzett levél. Tárgy: A Mezőgazdasági Szövetkezeti Központ cimer használata. Budapest, 1947. január 4. A miniszter rendeletéből: dr. Fráter Iván s.k. miniszteri tanácsos.

[75] MNMKK MNM Bélyegző- és Pecsétnyomó Gyűjtemény. 77.3.1. Magyar Országgyűlés Számvevősége bélyegző, Budapest, 1940-es évek. Műtárgyleíró karton.

[76] Föglein 1991: 4.

[77] MNL OL XIX-B-1-c 4. d. 70.057/1946. ügyirat. Törvénytervezet az állam címeréről, és az állampecsétről. Második, pirossal áthúzott ügyiratborító.

[78] MNL OL XIX-B-1-c 4. d. 70.057/1946. ügyirat. Törvénytervezet az állam címeréről, és az állampecsétről.

1948 őszén bár alaposan áttanulmányozta a kérdéskört, amelyről részletes feljegyzést és javaslatot is készített, ekkor sem tartották időszerűnek a címer hivatalosan történő tisztázását, így ismét irattárba tették az anyagot.)[79]

A bizonytalan címerhasználat időszakát jól szemlélteti Molnár Kálmán[80] közjogász professzor 1947. május 24-ével keltezett, *A magyar címer megállapítása* című írása, amelyet a *Jogtudományi Közlöny*be szánt, de a szerkesztőség nem közölte. Ezt azért vetette papírra, mert a Pázmány Péter Tudományegyetem addigi címerét a vallás- és közoktatásügyi miniszter egy egyszerű leirattal megváltoztatta, amellyel ő jogforrástani szempontból nem értett egyet. Az 1947. márciusi leirat szerint az egyetem koronás címerrel ellátott körbélyegzőjének használata ellenkezik a köztársasági elnök által követett szokással, miszerint a Kossuth-címert alkalmazza kiadványain. Felhívták tehát az Egyetemi Tanács figyelmét arra, hogy a miniszterelnök felkérésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter a Kossuth-címer használatát tette kötelezővé. Ennek alapján módosult tehát az egyetemi pecsét. Molnár álláspontja az volt, hogy az állam címerének megállapítására és megváltoztatására kizárólag a törvényhozásnak van felhatalmazása.[81] Molnár kifejtette: „Mivel a szokásjognak és a törvénynek jogforrási ereje az ősi magyar jogfelfogás szerint egyenlő: az államcímer szokásjogilag kialakult elemeinek bárminemű változtatása is csak törvény útján lehetséges." Utalt az államfő és az államcímer kapcsolatára is: „A király privilegiális jogkörében jelentkezett különleges címerhasználati engedélyekre ma már felesleges kitérni, mert a király privilegiális jogkörét az 1848-as törvényekkel megvalósított jogegyenlőség elve a tárgyi jogalkotás már úgyis száműzte, a köztársasági elnököt pedig ilyen privilegiális jogkör a dolog természetéből folyólag nem illetheti, sőt a köztársasági elnök részére még jogrendkiegészítő jogkör sincs statuálva, mert a tiszta köztársasági államformával ez aligha volna összeegyeztethető." Záró megállapítása szerint „a változott közjogi helyzetben – amíg szokásjog ki nem alakul – csak törvény állapíthatja meg az országcímerben alkalmazandó elemeket, s azoknak heraldikailag elfogadható elrendezését, hogy a jogalkalmazó hatóságok és a polgárok ne hagyassanak kétségben az alkalmazandó címer helyessége, illetőleg alkotmányszerű volta tekintetében."[82]

Második, pirossal áthúzott ügyiratborító belső oldala.

[79] MNL OL XIX-B-1-c 4. d. 70.057/1946. ügyirat. Törvénytervezet az állam címeréről, és az állampecsétről. A5-ös papír. Gépelve: „*Pro domo! Az* állami *cimer kérdése egyelőre nem időszerü.*" Szilágyi László kézírásával és aláírásával: „*Egyelőre irattárba helyezendő. 1948. október 19.*"

[80] Molnár Kálmán (1881–1961): jogász. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés beválasztotta 1944. december 22-én a kormány megalakítása céljából létrehozott 23 tagú Politikai Bizottságba. A Pázmány Péter Tudományegyetem közjogi tanszékének vezetője volt 1946-tól 1948-ig.

[81] Schweitzer J.–Schweitzer G. 2009: 281–286.

[82] Schweitzer J.–Schweitzer G. 2009: 286–288. Függelék. Molnár Kálmán: A magyar címer megállapítása. Budapest, 1947. május 24.

Egy érdekességet érdemes még megemlíteni ebből az időszakból. A Külügyminisztérium például, néhány kivételtől eltekintve,[83] 1945 novemberétől egészen 1947 elejéig[84] használta pecsétjén az angyalos, koronás kiscímert. Tehát úgy tűnik, hogy a párizsi békeszerződés aláírásáig, 1947. február 10-ig a külügy tartotta magát a hatályban hagyott címerformához. 1947 márciusától viszont már a külügyi pecséteken is a Kossuth-címer babérágas változata,[85] 1948 végétől pedig babérág nélküli változata szerepelt.[86] Az 1948. február 16-án a magyar–szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés aláírására a Szovjetunióba utazó magyar kormányküldöttséget is már Kossuth-címeres magyar nemzeti lobogókkal fogadták a moszkvai pályaudvaron.[87] Ebben akár tudatos szimbólumpolitikát is felfedezhetünk, bár ezt konkrét forrással bizonyítani nem tudom. Eszerint Magyarország a külpolitikában hivatalosan egészen a világháborút lezáró békeszerződésig az előző időszakhoz is köthető angyalos-koronás címert használta. A belpolitikában viszont már 1946 tavaszán, egyrészt a köztársasági államforma hangsúlyozására, illetve 1848 közelgő centenáriumára készülve, megjelent az úgynevezett Kossuth-címer használata. Miután Magyarország aláírta a békeszerződést, már a külpolitikai vonalon is a Kossuth-címer lett használatos. Bár ez logikusnak tűnik, könnyen lehet, hogy tudatosság mégsem volt mögötte. Mindenesetre az átmeneti állapotot az államforma és az állami címer kérdésében is az 1949-es népköztársasági alkotmány szüntette meg az addigra teljesen a kommunisták uralma alá került Magyarországon. A teljesen szovjet minta alapján megalkotott alkotmányhoz igazodva új kinézetű „címert", helyesebben emblémát kapott a magyar állam.[88] A népszerűtlen, idegen jelképet a köznyelv hamar „Rákosi-címerként" gúnyolta. Egy, az 1949. augusztus 20-tól hatályba lépő népköztársasági címer miatti bélyegzőcsere kapcsán készített betétlap szerint egyébként a Miniszterelnökségen is volt használatban *orosz szövegű* körbélyegző.[89] Ugyanakkor a betétlaphoz mellékelt – addig használatos

[83] „Magyar Külügyminiszterium" köriratú pecsét hegyestalpú korona nélküli címerrel, díszítés és pajzstartók nélkül (1918-as Károlyi-féle címer). MNL OL XIX-A-1-j 1945. 24. d. XVI. t. 2895. ügyirat. Külügyminisztériumi levél Balogh István miniszterelnökségi államtitkárnak. 1945. május 29.

[84] „Magyar Külügyminiszterium" feliratú, 1896-os kiscímeres dombornyomott fejléces papír. MNL OL XIX-A-1-j 1947. 120. d. XV. t. 390. ügyirat. Külügyminisztériumi levél Nagy Ferenc miniszterelnöknek. Tárgy: Adatok közlése a dán tiszti cimtár részére. Budapest, 1947. január 10.

[85] „Magyar Külügyminiszterium" feliratú, Kossuth-címeres dombornyomott fejléces papír. MNL OL XIX-A-1-j 1947. 120. d. XV. t. 390. ügyirat. Külügyminisztériumi levél Nagy Ferenc miniszterelnöknek. Tárgy: Adatok közlése a dán tiszti cimtár részére. Budapest, 1947. március 20.

[86] „Külügyminisztérium" feliratú, díszítés nélküli Kossuth-címeres fejléces papír. MNL OL XIX-A-1-j 1948. 139. d. XV. t. Külügyminisztériumi levél a Miniszterelnökségnek. Tárgy: Magyar állami zászló leírásának sürgetése. Budapest, 1948. december 4.

[87] A magyar kormányküldöttség megérkezett Moszkvába. *Magyar Nemzet* 1948. február 17. 1.

[88] 1949. évi XX. törvény. A Magyar Népköztársaság alkotmánya. *Magyar Közlöny. Törvények és rendeletek tára*. 1949. augusztus 20. 1355–1362.

[89] MNL OL XIX-A-1-j 169. d. XV. t. 8426. ügyirat. Betétlap 8426/1949 I.C. számu ügyirathoz. Budapest, 1949. augusztus 31.

pecsétek bemutatására szolgáló – pecsétlenyomatokon, amelyeken a Kossuth-címer szerepel lombozattal, a feliratok magyar nyelvűek.[90]

Az 1946. június 5.[91] **és** november 30.[92] között címer nélkül kiadott *Magyar Közlöny* fejlécére december 1-jén [93] került fel a Kossuth-címer cserfa- és olajágas változata. Így jelent meg a hivatalos lap egészen 1949. augusztus 18-ig.[94] A *Magyar Közlöny Törvények és rendeletek tára* kiadásának 1949. augusztus 19-i száma volt az utolsó Kossuth-címeres fejlécű.[95] Ennek a lapnak a már az új népköztársasági címerrel a fejlécén megjelenő augusztus 20-i számában hirdették ki a népköztársasági alkotmányt.[96]

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
Polgári kori kormányhatósági levéltárak (K)
K 707 Külügyminisztérium, Szombathelyi részleg (1944–1945)
K 800 Igazságügyminisztérium, Szombathelyi részleg (1945)
Az államigazgatás felsőbb szervei (XIX)
XIX-A-1-j Miniszterelnökség, Általános iratok (1944–1949)
XIX-B-1-c Belügyminisztérium, Törvényelőkészítő osztály (1945–1949)
Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Magyar Nemzeti Múzeum (MNMKK MNM)
Bélyegző- és Pecsétnyomó Gyűjtemény.
Online katalógus. Iratgyűjtemény. https://gyujtemenyek.mnm.hu/online-collection – utolsó letöltés: 2026. február 10.

INN 1944 = *Az 1944. évi december hó 21.-ére Debrecenbe összegyűlt, majd később Budapestre* összehivott *Ideiglenes Nemzetgyűlés naplója*. I. kötet. (1944. december 21.–1945. szeptember 13.) Budapest, 1946.
Szűcs László (szerk.) 1997: *Dálnoki Miklós Béla Kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) Minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1944. december 23.–1945. november 15.* A kötet. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 28.) Budapest.
Rendeletek tára 1945: *Magyarországi Rendeletek Tára.* (79.)

[90] MNL OL XIX-A-1-j 169. d. XV. t. 8426. ügyirat. Mellékelt miniszterelnökségi pecsétlenyomatok. 1949.
[91] *Magyar Közlöny. Hivatalos lap* 1946. június 5. 1.
[92] *Magyar Közlöny. Hivatalos lap* 1946. november 30. 1.
[93] *Magyar Közlöny. Hivatalos lap* 1946. december 1. 1.
[94] *Magyar Közlöny. Hivatalos lap* 1949. augusztus 18. 1.
[95] *Magyar Közlöny. Törvények* és *rendeletek tára* 1949. augusztus 19. 1351.
[96] *Magyar Közlöny. Törvények* és *rendeletek tára* 1949. augusztus 20. 1355–1362.

Budapest Közlöny. Hivatalos lap, 1896–1944.
Hivatalos Közlöny, 1945. Sopron.
Magyar Közlöny. Hivatalos lap, 1945–1949.
Magyar Közlöny. Törvények és rendeletek tára. 1949.
Magyar Nemzet, 1948.
Ország-Világ, 1974–1975.
Virradat, 1944.

Hivatkozott irodalom

Albert Zoltán Máté 2014: Parlamenti vita az államcímerről (1989–1990). In: M. Kiss Sándor (szerk.): *Rendszerváltás 1989. Témák között válogatva*. Lakitelek, 175–194.

Föglein Gizella 1991: A Magyar Köztársaság állami címere (1946–1949). *Levéltári Közlemények* (62.) 1–2. 3–8.

Föglein Gizella 2005: Az államfő „intézménye" 1944 és 1949 között. *Múltunk* (50.) 2. 221–230.

Germuska Pál – Horváth Miklós 2020: *A magyar honvédelmi igazgatás története 1945–1990*. Budapest.

Kovács Zoltán András 2024: Hungarista káderpolitika. Őrségváltás a magyar közigazgatásban. *Rubicon* (35) 10. 74–82.

Kunné Tornóczky Andrea 2024: Háborús pénzek. A Vöröshadsereg Parancsnoksága által kiadott hadipengők. Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Vármegyei Levéltára honlapja, https://mnl.gov.hu/mnl/tml/hirek/haborus_penzek – utolsó letöltés: 2026. február 10.

Magyarország a második világháborúban 1997: *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–ZS*. Főszerk.: Sipos Péter, Budapest. Arcanum Kézikönyvtár https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/ – utolsó letöltés: 2026. február 10.

Nyulásziné Straub Éva 2001: *Magyarország címerkönyve. A heraldika alapjai*. Budapest.

Paksa Rudolf 2013: *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*. Budapest.

Pandula Attila 2018: A magyar államcímer története 1848–1990. In: Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra (szerk.): *Heraldika*. Budapest, 91–112.

Schweitzer József – Schweitzer Gábor 2009: A magyar címer megállapítása. Molnár Kálmán közjogász professzor ismeretlen tanulmánya 1947-ből. In: Körmendi Tamás – Thoroczkay Gábor (szerk.): *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére*. Budapest, 281–288.

A kötetek szerzői

I. kötet – A késő középkortól a 18. század végéig

Árvai Tünde
PhD, adjunktus, DE

Bódai Dalma
PhD, muzeológus, MNL

Borbély Zoltán
PhD, egyetemi docens, EKKE

Dominkovics Péter
PhD, főlevéltáros, MNL GyMSMGyL

Gebei Sándor
DSc, professor emeritus, EKKE

Gillich Olivér
segédlevéltáros, BFL

H. Németh István
PhD, tudományos főmunkatárs, EKKE

Héjja Julianna Erika
PhD, főlevéltáros, MNL BML

Incze János
PhD, MTA HTMT

Koleszár Krisztián
PhD hallgató, ME

Kónya Annamária
PhD, egyetemi docens, EE

Kónya Péter
PhD, egyetemi tanár, EE

Kovács Mihai
PhD, dokumentarista / történész, BBTE / FPM

Kulcsár Krisztina
PhD, főlevéltáros, MNL OL

Nagy Janka
PhD, egyetemi tanár, PTE

Nagy János
PhD, főlevéltáros, BFL

Sinka Viktor Róbert
PhD hallgató, ELTE TDI

II. kötet – II. József uralkodásától a 20. század végéig

Albert Zoltán Máté
PhD, tudományos munkatárs, VI

Berecz Anita
PhD, egyetemi docens, EKKE

Biczó András
PhD, egyetemi tanársegéd, DE

Czinege Szilvia
PhD, tudományos munkatárs, ELTE HTK TTKI

Csik Tamás
levéltáros, MNL OL

Deák Ádám
PhD, levéltáros, SZTE KKL

Ignácz Károly
PhD, tudományos munkatárs, PTI

Janek Istvan
Tudományos Főmunkatárs, VI

Kádas István
PhD, tudományos főmunkatárs, ELTE HTK TTKI

Koncz Ibolya Katalin
PhD LL.M, egyetemi docens, ME

Kovács Dániel László
tanársegéd, PTE

Löffler Tibor
PhD, egyetemi docens, SZTE

Ogoljuk–Berzsenyi Anett
PhD, főlevéltáros, BFL

Pál Judit
PhD, MTA külső tagja, egyetemi tanár BBTE, EKKE

Petrasovszky Anna
PhD, egyetemi docens, ME

Pintér Tamás
levéltáros, MNL BaML

Sallai Balázs
PhD–hallgató, DE

Szabó Szilárd
PhD, adjunktus, DE BTK

Tóth–Barbalics Veronika
PhD, történész, főkönyvtáros, MMgMK

Végső István
PhD, levéltáros, MNL OL

Völgyesi Orsolya
PhD, tudományos főmunkatárs, ELTE HTK TTKI

Vörös Zsolt
PhD hallgató, PTE BTK IDI

BBTE – Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
BFL – Budapest Főváros Levéltára
DE – Debreceni Egyetem
EE – Eperjesi Egyetem
EKKE Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
ELTE – Eötvös Loránd Tudományegyetem
ELTE HTK TTKI – ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet
ELTE TDI – ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola
FPM – Fejedelmi Palota Múzeum, Gyulafehérvár
ME Miskolci Egyetem
MMgMK – Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár
MNL – Magyar Nemzeti Levéltár
MNL OL – MNL Országos Levéltára
MNL BaML – MNL Baranya Vármegyei Levéltára
MNL BML – MNL Bérés Vármegyei Levéltára
MNL GyMSMGyL – MNL Győr–Sopron–Moson Vármegye Győri Levéltára
MNM – Magyar Nemzeti Múzeum
MPL – Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont
MTA HTMT –Magyar Tudományos Akadémia Határon Túli Magyarok Titkársága
PTE – Pécsi Tudományegyetem
PTE BTK IDI – Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészet– és Társadalomtudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola
PTI – Politikatörténeti Intézet
SZTE Szegedi Tudományegyetem
SZTE KKL – Klebelsberg Könyvtár és Levéltá
VI – VERITAS Intézet és Levéltár

Kötetek tartalomjegyzéke

A familiaritás átalakulásától a modern bürokráciáig
A (köz)igazgatás és a (köz)szolgálat története Magyarországon a késő középkortól a 20. századig

I. kötet
A magyarországi bürokratizáció kezdeteitől a 18. század végéig

Előszó 7

A SZERVITOROK, FAMILIÁRISOK, „HIVATALNOKOK” A 15–16. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Incze János: *Kaspar Schlick magyarországi adományai a valós és virtuális karrier tükrében* 19

Árvai Tünde: *Karrierlehetőségek a Garaiak szolgálatában* 35

Kovács Mihai: *Az erdélyi egyházmegye vikariátusainak személyzete a középkor alkonyán (1472–1527)* 57

Kádas István: *Persona vicecomitis. Az alispáni familiáristól a megyei esküdt intézményig* 97

HIVATALOK VILÁGA A KORA ÚJKORI MAGYARORSZÁGON

H. Németh István: Állam és önkormányzatok: a hivatalszerűség kialakulása a magyarországi szabad királyi városok igazgatásában 127

Dominkovics Péter: A soproni jezsuita gimnázium szerepe a 18. századi vármegyei tisztikarok oktatásában. A dunántúli vármegyék példáján 145

Kónya Annamária: *A Tiszáninneni református egyházkerület megalakulása és igazgatása* 159

Kónya Péter: *Eperjes önkormányzata és változásai a 17. században* 169

Sinka Viktor Róbert: *Ajándék vagy zsarolás? – A Habsburg–Oszmán-diplomácia és az ajándékozás rendszere (1568–1593)* 179

Gebei Sándor*: A II. Rákóczi Ferenc vezette konföderáció törvényhozó intézménye, a „conventus generalis”* 195

Nagy János: *Pest város belső tanácsának tagjai 1705 és 1790 között (kérdésfelvetések és első eredmények)* 211

Kulcsár Krisztina: *Álláskeresési lehetőségek és módszerek a 18. századi központi kormányhatóságoknál* 229

EGYÉNI (HIVATALI) KARRIEREK A KORA ÚJKORI MAGYARORSZÁGON

Bódai Dalma: *Familiárisok, jelenlét és adminisztráció. Thurzó György udvarának rekonstrukciója a biccsei számadáskönyvek alapján* 247

Gillich Olivér: *Karrierlehetőség a kora újkori keleti diplomáciában. A konstantinápolyi Habsburg-követség titkárai az 1580-as évek első felében* 269

Borbély Zoltán: *Szemere Pál pályafutása* 285

Koleszár Krisztián: *Tiszttartói visszaélések mintázatai a szádvári uradalomban (16–18. század)* 309

Nagy Janka Teodóra: *Nagy-ajtai Cserei Farkas (1719–1782) erdélyi udvari tanácsos és referendárius kettős élete* 325

Kötetek szerzői 343

Kötetek tartalomjegyzéke 347

II. kötet
II. JÓZSEF URALKODÁSÁTÓL A 20. SZÁZAD VÉGÉIG

Előszó 9

VÁRMEGYEI ÉS VÁROSI ADMINISZTRÁCIÓ A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK MAGYARORSZÁGÁN

Biczó András: *A Bihar vármegyei altörvényszék (iudicium subalternum) személyzete 1787–1789 között az állások betöltésére vonatkozó hivatali levelezés alapján* 17

Deák Ádám: *Karrierutak és tisztújítások Csanád vármegyében 1790–1848 között* 43

Pintér Tamás: *Az autonómia ünnepe vagy egyszerű megerősítés? A tisztújítások hatása és megítélésük Baranya példáján (1790–1848)* 55

Berecz Anita: *„A polgári jogegyenlőség eszméjét tisztán értelmezve" A veszprémi nemesek helyhatósági választójoga 1848-ban* 79

HIVATALI KARRIERUTAK A REFORMKORI MAGYARORSZÁGRÓL

Czinege Szilvia: *Apponyi György országbírósága* 103

Kovács Dániel László: *Vázlat Sigray Károly és Széchényi Ferenc somogyi főispánok tevékenységének megítéléséhez* 119

Völgyesi Orsolya: *Egy író a jegyzői hivatalban* 135

Héjja Julianna Erika: *Szépreményű diurnistából bukott vármegyei alpénztárnok* 151

HIVATALI SPECIALIZÁCIÓ PÉLDÁI A DUALIZMUS KORÁBÓL

Koncz Ibolya Katalin: *Providentia et Innovatio: A magyar nyugdíjrendszer bevezetése mint társadalmi és gazdasági fordulópont* 171

Ogoljuk-Berzsenyi Anett: *A budapesti közkórházi rendszer felügyelete, működtetése a dualizmus korában* 187

Szabó Szilárd: *A Nyilvántartó Iroda. Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai hírszerző és elhárító szervének felépítése és helye a monarchia hadügyi irányításában* 203

HIVATALI KARRIERUTAK A 19–20. SZÁZADBÓL

Tóth-Barbalics Veronika: *„Szerencs bácsi”, „a „mozgató sróf”. Egy tisztviselői pályakép a főrendiházból* 229

Csik Tamás: *A szolgálat ára. Kristóffy József, „darabont belügyminiszter” és a Fejérváry-kormány királyi biztosainak nyugdíjazása 1906-ban* 249

Pál Judit: *Meddig mehet el egy „igen agilis” főispán? Egy gömöri főispán korrupciós ügye az első világháború idején* 269

Janek István: *Jehlicska Ferenc katolikus pap és Dvortsák Viktor levéltáros életpályája és karrierje, akik a monarchiában szocializálódtak, és államelnöki vagy vezető pozíciót akartak elérni a XX. században* 289

Ignácz Károly: *Egy menekült tisztviselő karrierje a trianoni Magyarországon. Semsey Aladár, Újpest polgármestere (1922–1938)* 303

Végső István: *Kellemetlen illatú pör. Dr. Silling Ede, egy felfüggesztett polgármester ügye* 319

Vörös Zsolt: *Közös töréspont a Baranya vármegyei karrierutakban? A valjevói internálások* 329

Löffler Tibor: *Politikai lojalitás, B-listázás, boszorkányüldözés. Az állam- és közigazgatással szembeni politikai-ideológiai kihívások az 1989/90-es rendszerváltás során* 343

A HIVATALOK MODERNIZÁCIÓJÁNAK JOGELMÉLETI ÉS GYAKORLATI KÉRDÉSEI

Petrasovszky Anna: *Bölcselet vagy jogtudomány? A természetjog oktatásának útja a jogtudományi professzionalizálódás felé* 363

Sallai Balázs: *Az elveszett pragmatika. Egy sikertelen kísérlet a magyar közszolgálati törvénykönyv megalkotására – európai kontextusban* 379

Albert Zoltán *Máté: Kormányzati címer- és pecséthasználatok 1944 végétől 1946 elejéig* 403

Kötetek szerzői 419

Kötetek tartalomjegyzéke 423

Contents of the Volumes

From the Transformation of Familiaritas to Modern Bureaucracy: The History of Administration and Public Service in Hungary from the Late Middle Ages to the Twentieth Century

Volume I. From the Late Middle Ages to the End of the Eighteenth Century

Preface 7

SERVITORS, FAMILIARES, AND "OFFICIALS" AT THE TURN OF THE FIFTEENTH AND SIXTEENTH CENTURIES

Incze János: *Kaspar Schlick's Hungarian Grants in the Light of His Real and Virtual Career* 19

Árvai Tünde: *Career Opportunities in the Service of the Garais* 35

Kovács Mihai: *The Personnel of the Vicariates of the Transylvanian Diocese at the End of the Middle Ages, 1472–1527* 57

Kádas István: *Persona vicecomitis: From the Vice-Count's Familiaris to the Institution of the County Juror* 97

THE WORLD OF OFFICES IN EARLY MODERN HUNGARY

H. Németh István: *State and Municipalities: The Emergence of Officialdom in the Administration of Free Royal Towns in Hungary* 127

Dominkovics Péter: *The Role of the Jesuit Gymnasium of Sopron in the Education of Eighteenth-Century County Office-Holders: The Example of the Transdanubian Counties* 145

Kónya Annamária: *The Formation and Administration of the Reformed Church District of Tiszáninnen* 159

Kónya Péter: *The Self-Government of Eperjes and Its Changes in the Seventeenth Century* 169

Sinka Viktor Róbert: *Gift or Blackmail? Habsburg–Ottoman Diplomacy and the System of Gift-Giving, 568–1593* 179

Gebei Sándor: *The Legislative Institution of the Confederation Led by Ferenc Rákóczi II: The Conventus Generalis* 195

Nagy János: *Members of the Inner Council of the Town of Pest between 1705 and 1790: Research Questions and First Results* 211

Kulcsár Krisztina: *Job-Seeking Opportunities and Methods at Eighteenth-Century Central Government Authorities* 229

INDIVIDUAL OFFICIAL CAREERS IN EARLY MODERN HUNGARY

Bódai Dalma: *Familiares, Presence, and Administration: Reconstructing the Court of György Thurzó on the Basis of the Biccse Account Books* 247

Gillich Olivér: *Career Opportunities in Early Modern Eastern Diplomacy: The Secretaries of the Habsburg Embassy in Constantinople in the First Half of the 1580s* 269

Borbély Zoltán: *The Career of Pál Szemere* 285

Koleszár Krisztián: *Patterns of Estate Officers' Abuses in the Szádvár Estate, Sixteenth to Eighteenth Centuries* 309

Nagy Janka Teodóra: *The Double Life of Farkas Cserei of Nagyajta (1719–1782), Transylvanian Court Councillor and Referendary* 325

Authors 343

Contents of the Volumes 347

Volume II. From the Era of Joseph II ot he End of the Twentieth Century

Preface 9

COUNTY AND URBAN ADMINISTRATION IN HUNGARY IN THE FIRST HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

Biczó András: *The Personnel of the Bihar County Subaltern Court (iudicium subalternum) between 1787 and 1789 on the Basis of Official Correspondence Concerning Appointments* 17

Deák Ádám: *Career Paths and County Elections in Csanád County between 1790 and 1848* 43

Pintér Tamás: *A Celebration of Autonomy or a Mere Confirmation? The Impact and Perception of County Elections through the Example of Baranya, 1790–1848* 55

Berecz Anita: *"Interpreting the Idea of Civil Legal Equality in Its Pure Sense": The Municipal Voting Rights of the Nobles of Veszprém in 1848* 79

OFFICIAL CAREER PATHS IN REFORM-ERA HUNGARY

Czinege Szilvia: *György Apponyi as Judex Curiae* 103

Kovács Dániel László: *An Outline for Assessing the Activities of Károly Sigray and Ferenc Széchényi as Lord Lieutenants of Somogy County* 119

Völgyesi Orsolya: *A Writer in the Notarial Office* 135

Héjja Julianna Erika: *From a Promising Diurnist to a Disgraced County Deputy Treasurer* 151

EXAMPLES OF OFFICIAL SPECIALISATION FROM THE DUALIST PERIOD

Koncz Ibolya *Katalin: Providentia et Innovatio: The Introduction of the Hungarian Pension System as a Social and Economic Turning Point* 171

Ogoljuk Berzsenyi Anett: *The Supervision and Operation of Budapest's Public Hospital System in the Dualist Period* 187

Szabó Szilárd: *The Evidenzbureau: The Structure and Position of the Austro-Hungarian Monarchy's Military* 203

OFFICIAL CAREER PATHS FROM THE NINETEENTH AND TWENTIETH CENTURIES

Tóth-Barbalics Veronika: *"Uncle Szerencs", the "Driving Screw": The Career Profile of an Official in the House of Magnates* 229

Csik Tamás: *The Price of Service: The Retirement of József Kristóffy, the "Darabont Minister of the Interior", and the Royal Commissioners of the Fejérváry Government in 1906* 249

Pál Judit: *How Far Could a "So Highly Agile" Lord Lieutenant Go? A Corruption Case Involving a Lord Lieutenant of Gömör County during the First World War* 269

Janek István: *The Life Courses and Careers of the Catholic Priest Ferenc Jehlicska and the Archivist Viktor Dvortsák: From Socialisation in the Monarchy to Twentieth-Century Political Ambitions* 289

Ignácz Károly: *The Career of a Refugee Official in Trianon Hungary: Aladár Semsey, Mayor of Újpest, 1922–1938* 303

Végső István: *An Unpleasant-Smelling Lawsuit: The Case of Dr Ede Silling, a Suspended Mayor* 319

Vörös Zsolt: *A Common Breaking Point in Career Paths in Baranya County? The Internments in Valjevo* 329

Löffler Tibor: *Political Loyalty, B-Listing, and Witch-Hunting: Political and Ideological Challenges to State and Public Administration during the Regime Change of 1989/90* 343

LEGAL-THEORETICAL AND PRACTICAL QUESTIONS OF THE MODERNISATION OF OFFICES

Petrasovszky Anna: *Philosophy or Jurisprudence? The Teaching of Natural Law on the Path towards the Professionalisation of Legal Scholarship* 363

Sallai Balázs: *The Lost Pragmatic: A Failed Attempt to Draft a Hungarian Civil Service Code in a European Context* 379

Albert Zoltán Máté: *Governmental Use of Coats of Arms and Seals from Late 1944 to Early 1946* 403

Authors 419

Contents of the Volumes 423